ANALELE ŞTIINŢIFICE

ALE

UNIVERSITĂŢII „AL. I. CUZA“ DIN IAŞI

(SERIE NOUĂ)

SECŢIUNEA III

(Ştiinţe Sociale)

TOMUL II, ANUL 1956

FASC. 1—2

ANALELE ŞTIINŢIFICE

ALE

UNIVERSITĂŢII „AL. I. CUZA"
DIN IAŞI

(SERIE NOUĂ)

SECŢIUNEA III

(Ştiinţe Sociale)

TOMUL II, ANUL 1956

FASC. 1—2



ANALELE ŞTIINŢIFICE ALE UNIVERSITĂŢII
„AL I. CUZA" — IAŞI

TOMUL II, s. III, Fasc. 1—2 1956

SUMAR

NOTE

УЧЕНЫЕ ЗАПИСКИ ЯССКОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ „АЛ. И. КУЗЫ“

Том II, отд. III, вып. 1—2 1956 г.

СОДЕРЖАНИЕ

ЗАМЕТКИ

Стр.

РЕЦЕНЗИИ

ПАМЯТНЫЕ ДАТЫ

ANNALES SCIENTIFIQUES DE L'UNIVERSITÉ
„AL. I. CUZA"—JASSY

TOME II-ème, s. III, Fasc. 1—2 1956

SOMMAIRE

NOTES

COMPTES-RENDUS

COMMÉMORATIONS

CONTRIBUȚII ARHEOLOGICE LA PROBLEMA ÎNCEPUTURILOR FEUDALISMULUI ÎN MOLDOVA

DE

M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA

În urma cercetărilor arheologice din țara noastră în ultimii ani, de sub conducerea Academiei R. P. R., începe să se cunoască din ce în ce mai mult perioada de trecere spre feudalism din vremea migrațiilor popoarelor pînă la cristalizarea primelor state feudale, cunoscută îndeobște sub denumirea de începuturile feudalismului.

În general, cercetările științifice din R. P. R. cu privire la această perioadă fiind încă la început, în documentarea noastră sînt numeroase lacune relative la etapele de dezvoltare a societății locale în secolele III-X. Tot pentru acest motiv nu s-a adîncit încă problema apariției și dezvoltării începuturilor feudalismului la noi, în funcție de condițiile istorice specifice în care s-au dezvoltat populațiile locale din diferitele teritorii ale țării noastre.

Îndeosebi, prin săpăturile arheologice efectuate în anii de democrație populară, s-a reușit să se cunoască ceva mai bine dezvoltarea societății omenești de la noi din secolele III-VI, cînd a avut loc primul val de migrațiuni, precum și din secolele X-XII, cînd s-a cristalizat organizația feudală pe teritoriul țării noastre. În schimb, prin aceste cercetări, s-au obținut mult mai puține date pentru cunoașterea dezvoltării societății omenești de pe teritoriul țării noastre în secolele VI-X, cînd s-au instalat aici slavii, care, după cum se știe, au exercitat o puternică influență în toate ramurile vieții societății locale.

Avîndu-se în vedere stadiul incipient al cercetărilor arheologice din țara noastră cu privire la cunoașterea societății omenești de pe teritoriul țării noastre din secolele VI-X, se înțelege că orice descoperire din acest interval de timp trebuie valorificată. Pentru aceasta ea va trebui să fie interpretată just, pe baza celor deja cunoscute de la noi sau cu ajutorul descoperirilor similare din țările vecine, în special din U.R.S.S, unde s-a ajuns la o cunoaștere mai amănunțită a dezvoltării societății omenești din acest interval de timp.

În legătură cu aceasta, cu alt prilej, am arătat care sînt ultimele rezultate ale cercetătorilor sovietici cu privire la așezările de tip Romen-Borșevo și importanța lor pentru arheologia R.P.R. [1]). În articolul de față, bazîndu-ne și pe rezultatele săpăturilor arheologice din 1954, am încer-

1. Cf. SCIV, V, 1954, 3—4, p. 569 și urm.

cat o încadrare mai precisă și o interpretare mai amănunțită a descoperirilor arheologice din Moldova, în special de la Hlincea-Iași. Aceste descoperiri prezintă o deosebită importanță, întrucît prin ele se aduce o contribuție la chestiunea perioadei în care a avut loc procesul de formare a feudalismului în Moldova. În afară de aceasta, prin aceste descoperiri se capătă puncte de sprijin pentru încadrarea culturală și cronologică a resturilor de cultură materială înrudite din restul țării, care, în general, din cauza aspectului lor arhaic, nu puteau fi încadrate și datate just. Pe de altă parte, pornindu-se de la asemenea identificări, în viitor se vor putea trage și concluzii istorice mai ample cu privire la dezvoltarea societății locale din regiunile în care s-au descoperit aceste resturi.

Pînă în prezent cele mai multe și mai caracteristice resturi de locuire din perioada menționată provin din așezarea de la Hlincea-Iași.

Astfel, cu prilejul săpăturilor efectuate acolo din 1952 pînă în 1954 inclusiv de către Academia R. P. R., s-au descoperit cinci locuințe de tipul semibordeielor, două cuptoare în aer liber în preajma bordeielor, folosite ca bucătării de vară, o construcție de suprafață de întrebuințare neprecizată și mai multe gropi cu resturi menajere [2]).

Toate aceste resturi de locuire s-au găsit în diferite sectoare ale unei așezări deschise, care se întinde pe o lungime de aproape 1,5 km.

Din cercetările făcute pînă în prezent, rezultă că în cuprinsu acestei întinse așezări au existat mai multe grupe de cîteva locuințe cu orientare variată, instalate pe monticuli izolați, înșirați pe panta lină dinspre vest a dealului Cetățuia, de-a lungul cursului de apă al pîrâului Nicolina.

Condițiile avantajoase de trai din acest loc, în primul rînd apa și terenurile întinse din față, precum și pădurea din spate, au contribuit ca locuirea de aici să fi continuat în secolele XI-XII și apoi în secolele XIII-XIV, XV și XVII, după cum ne-o dovedesc resturile de locuire din această vreme, suprapuse în parte peste acelea mai vechi.

În perioada mai veche, anterioară secolului XI, oamenii și-au construit aici semibordeie de formă rectangulară, mai mult sau mai puțin regulată, cu fundul adîncit pînă la 0,55 m față de suprafața actuală a solului, cu pereții probabil puțin ridicați deasupra pămîntului și cu intrarea săpată în ușoară pantă sau eventual cu trepte. Aceste locuințe sînt mici, dimensiunile lor variind între 3 m × 4 m și 3,80 m × 4,80 m.

Interiorul lor, cu podeaua nefățuită și cu unul sau două cuptoare, o laviță și uneori o groapă pentru resturile menajere, ne dovedește traiul simplu al celor care au locuit acolo.

Elementul cel mai important al acestor semibordeie era cuptorul cu vatră, care nu lipsea în nici unul din ele, fiind plasat întotdeauna într-un ungher al locuinței, direct pe podea sau pe o prispă puțin înaltă din interior. Din resturile păstrate ale acestor cuptoare s-au putut de-

---

2) Pînă în prezent s-a publicat numai o parte din aceste descoperiri în rapoartele preliminare ale săpăturilor de la Hlincea din 1952 și 1953 apărute in SCIV, IV, 1953, 1–2, p. 324 și urm., unde ceramica este atribuită greșit neoliticului, și in SCIV, V, 1954, 3–4, p. 235 și urm,

duce, atît forma şi dimensiunile, cît şi construcţia lor. Astfel, în ceea ce priveşte forma şi dimensiunile s-a precizat că ele erau în formă de potcoavă şi că lungimea lor maximă variază între 0,60 m şi 1 m. De asemenea, relativ la construcţia acestor cuptoare, s-a constatat că unele din ele au fost săpate într-un bloc cruţat cu prilejul excavării bordeiului, iar altele, cu vatra făţuită direct pe fundul locuinţei sau pe o uşoară prispă din interiorul ei, au avut pereţii construiţi din pietre, ca şi cuptoarele aşezărilor din secolele XI-XII de la Dinogetia şi Moreşti. Nu s-a păstrat nici o boltă de cuptor întreagă, întrucît cu vremea pietrele din construcţie s-au prăbuşit peste vatră şi în jurul ei.

La fel cu cuptoarele au fost construite şi aşa-zisele bucătării de vară din preajma locuinţelor.

Atît cuptoarele cît şi bucătăriile de vară au servit la prepararea hranei, după cum ne-o dovedesc fragmentele de tipsii şi de oale amestecate cu oase de animale, bucăţelele de cărbuni şi cenuşa de pe vetrele lor. În afară de aceasta, desigur că vetrele cuptoarelor din interiorul semibordeielor au mai servit şi la încălzitul locuinţei. Mai mult încă, pentru menţinerea căldurii din interiorul cuptorului, într-un caz s-a aşezat la gura lui o piatră mare de rîşniţă, care a fost găsită ruptă în bucăţi şi căzută cu faţa în jos. Acest din urmă caz nu este izolat, întrucît şi în aşezarea din secolele XI-XII de la Dinogetia s-a descoperit recent un cuptor, la care s-a folosit de asemenea o piatră de rîşniţă, de data aceasta nu la gură, ci pentru astupatul bolţii, în vederea tot a menţinerii căldurii în interior [3]).

Resturile menajere, provenind din curăţirea locuinţei, erau depozitate în gropi de dimensiuni mici şi mijlocii, săpate de obicei în afara locuinţelor şi într-un caz chiar în cuprinsul uneia din ele.

În ceea ce priveşte exteriorul acestor locuinţe, nu este exclus ca oamenii să-l fi consolidat prin pietre aşezate la baza pereţilor, de jur împrejurul locuinţei, prin analogie cu reconstituirile recente ale locuinţelor feudale timpurii de la Echimăuţi (raionul Rezina) din R.S.S. Moldovenească [4]). Apoi, după distrugerea locuinţei, aceste pietre au căzut în interiorul ei, suprapunîndu-se în parte peste pietrele din pereţii cuptorului. Desigur că această presupunere, relativ la scopul la care au putut servi unele pietre din interiorul locuinţei, va trebui verificată în viitor, prin observaţii mai concludente. De asemenea, tot cu acel prilej va trebui să se precizeze şi forma acoperişului, despre care pînă în prezent nu avem nici un indiciu. Deocamdată, tot prin analogie cu reconstituirile de la Echimăuţi, se poate presupune doar că acoperişul era în două ape [5]).

În genere, resturile descoperite în cuprinsul acestor locuinţe, ca şi în afara lor, deşi sînt încă puţin numeroase, ne ajută într-o măsură la cunoaşterea activităţii economice a locuitorilor aşezării. Astfel, rîşniţa de piatră, descoperită la gura unui cuptor dintr-un semibordei, constituie un indiciu că locuitorii de aci au practicat agricultura pe terenurile în-

3) Ibid., V. 1954, 1—2, p. 171.

4) G. B. Feodorov. *Gorodişte Ekimăuţi*, în Kratkie Soobscenia, vol. I, 1953, p. 116 şi fig. 50 (reconstituire).

5) Ibidem, fig. 50 (reconstituire).

tinse din preajma așezării. La fel, oasele de vite domestice, de porc, cal și bou[6]), ne dovedesc că alături de agricultură locuitorii s-au îndeletnicit și cu creșterea vitelor pe islazurile din apropierea așezării. În afară de aceasta, este sigur că oamenii de aici s-au mai ocupat și cu vînatul în pădurile de pe dealurile din preajmă, după cum rezultă din cîteva oase de cerbi și dintr-un corn de cerb retezat, pe care le-am găsit cu prilejul săpăturilor.

În ceea ce privește meșteșugurile casnice, cele cîteva sule de os, o gresie de piatră pentru ascuțit, precum și o jumătate dintr-un obiect plat și rotund de lut ars, decorat cu adîncituri rotunde, ne dovedesc că ei știau să prelucreze osul, piatra și lutul.

Relativ la metalurgia fierului nu avem pînă în prezent nici o dovadă în așezarea de la Hlincea. În legătură cu aceasta, singurul obiect de metal descoperit pînă acum acolo, o cataramă de bronz de formă rectangulară, cu acul de fier, reprezintă evident un produs străin importat, a cărui origine urmează să se precizeze.

Pentru ceramica lucrată cu mîna locuitorii se foloseau de o pastă grosolană, poroasă, neomogenă și foarte sfărîmicioasă, de culoare neagră în interior și deschisă pe fețele externe, conținînd de obicei pietricele, nisip, cioburi pisate și cîteodată chiar scoici fărîmițate și alte impurități. Alteori ei își făceau aceste vase dintr-o pastă mai consistentă și ceva mai omogenă, cu cioburi pisate și nisip și uneori cu foarte puține pietricele în compoziția ei. În ambele cazuri vasele lucrate cu mîna se caracterizează prin forme neregulate cu pereții groși și printr-o bulbucare a suprafeței pereților, provocată atît de impuritățile din pastă, cît și din felul grosolan în care era fasonat vasul. Pînă în prezent nu ni s-a păstrat nici un vas întreg lucrat cu mîna. Din fragmentele ceramice descoperite rezultă că se foloseau cu predilecție formele de oale (fig. 1, 3) și de tipsii (fig. 1, 5), caracterizate în special prin fundul lor îngroșat (fig. 1, 6), și mai rar acelea de străchini și castroane (fig. 1, 4). Oalele aveau fundul mult mai îngust decît gura și marginea dreaptă sau răsfrîntă, nedecorată sau decorată pe buză cu alveole sau crestături oblice. La fel și marginea scundă a tipsiilor a fost uneori decorată pe buză cu alveole sau crestături oblice. În afară de aceasta, după fragmentele ceramice păstrate rezultă că unele din vase au mai fost decroate pe umăr și probabil și pe corp cu benzi de linii vălurite orizontale, (fig. 1, 1) iar altele cu cercuri imprimate.

Pentru ceramica lucrată la roată înceată de asemenea s-a folosit o pastă sfărîmicioasă, de culoare închisă în interior și deschisă pe fețele exterioare, conținînd pietricele și nisip. Din această specie ceramică ni s-au păstrat numai fragmente de vase cu marginea răsfrîntă și cu gîtul întărit de jur împrejur printr-o creastă orizontală. Aceste vase, spre deosebire de acelea lucrate cu mîna, au forma regulată, iar pereții lor sînt subțiri și fără neregularități în exterior. Ele sînt decorate în mod obișnuit pe umăr și pe corp cu benzi vălurite, asociate cu altele de linii orizontale, pe care le suprapun uneori parțial (fig. 1, 2).

---

6) Identificarea oaselor animalelor domestice și sălbatice din așezarea de la Hlincea s-a făcut de către prof. N. Macarovici la laboratorul de Geologie și Paleontologie al Facultății de Științe Naturale din Iași.

Deocamdată, ceramica lucrată la roată înceată a fost descoperită numai în semibordeiele cu cuptoarele cu pereţi de piatră. Acolo ea este asociată cu o specie ceramică lucrată cu mîna, asemănătoare cu aceea din semibordeiele cu cuptorul lucrat într-un bloc de pămînt cruţat de la săpatul locuinţei. Pornindu-se de la această din urmă constatare, s-ar

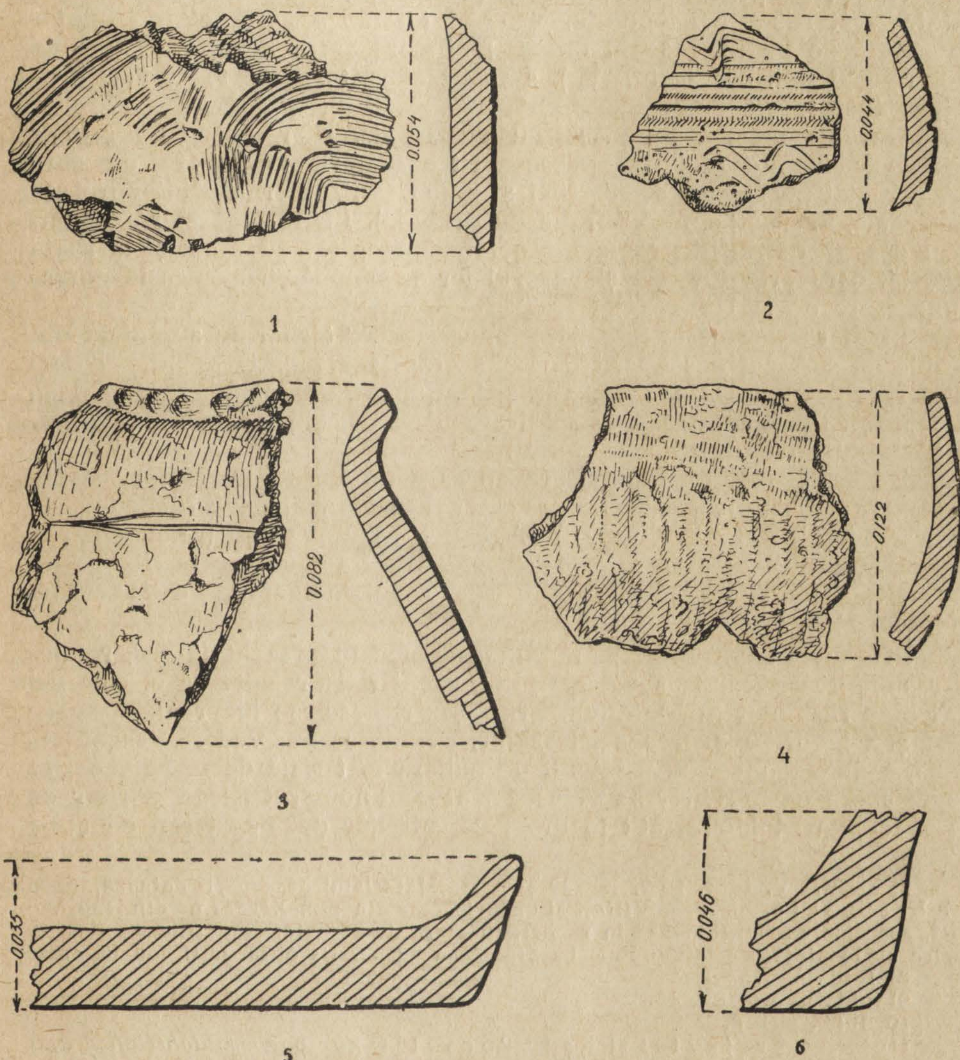


Fig. 1
Hlincea-Iaşi. Fragmente ceramice din vase lucrate cu mîna (1,3—6) şi la roata înceată (2) din sec. VIII—X.

putea presupune o contemporaneitate între semibordeiele cu cele două feluri de cuptoare.

Aspectul de cultură materială de la Hlincea, caracterizat în primul rînd prin ceramica grosolană lucrată cu mîna, a mai fost identificat în

1953 şi în alte localităţi din Moldova, în urma cercetărilor efectuate de către colectivele şantierului Suceava şi Muzeului de Antichităţi din Iaşi. Dintre localităţile cu asemenea resturi de cultură materială trebuie amintite în special Suceava (punctul „la Şipot") şi Spinoasa (raionul Tg. Frumos), unde s-au efectuat şi săpături.

Astfel, cu prilejul lucrărilor de la Suceava, la punctul „La Şipote", printre resturile unei locuinţe, probabil tot un semibordei cu cuptor cu pereţii de piatră, răscolit în cea mai mare parte de alte resturi de locuire mai noi, din sec. XIV [7]), s-au descoperit fragmente de vase grosolane lucrate cu mîna.

De asemenea, la Spinoasa, cu ocazia lucrărilor de pe un şantier de construcţie de acolo, s-a descoperit o importantă aşezare din care s-a cercetat parţial un semibordei şi s-au observat urmele altor trei semibordeie, probabil contemporane cu primul [8]). În urma acestor cercetări s-au descoperit numai fragmente ceramice lucrate cu mîna şi la roată înceată, care prin formele şi decorul lor se aseamănă cu piesele corespunzătoare de la Hlincea [9]).

În afară de aceste localităţi, în urma cercetărilor de suprafaţă din Moldova, s-a mai descoperit ceramica grosolană, lucrată cu mîna, la Iaşi în cartierul Ciurchi, la Miroslava şi la Valea Lupului în raionul Iaşi, la Dăneşti în punctul „La Meri" (raionul Codăieşti), probabil la Bîrlad, lîngă podul Stroe Beloescu etc. [10]).

De asemenea, tot în legătură cu aspectul acesta de cultură materială mai pot fi puse şi unele descoperiri mai vechi de ceramică de la Fundul Herţei (raionul Dorohoi) [11].) şi de la Moldoveneşti (raionul Turda Transilvania) [12]), precum şi, eventual, cîteva fragmente ceramice găsite recent la Moreşti [13]) şi unele din urnele de incineraţie de la Sărata Monteoru [14]).

In general, din ceea ce se cunoaşte pînă în prezent la noi, relativ la răspîndirea acestui aspect de cultură materială, rezultă că el este cel mai bine răspîndit în Moldova, prin aşezări deschise în preajma pădurilor şi a locurilor smîrcoase. Desigur, avîndu-se în vedere descoperirile de pînă acum ale aspectului de cultură materială de la Hlincea, se poate spera ca în viitor să crească mai mult numărul descoperirilor de acest fel din Moldova, atît în urma cercetărilor de pe teren cît şi a

7) SCIV, V, 1954, 1–2, p. 299 şi urm. Materialul descoperit datează, după I. I. Leapuşkin, din sec. VIII–X şi uneori chiar din sec. XI, dar nu din sec. VI–VIII, aşa cum se menţionează în raport. In afară de aceasta, condiţiile de descoperire ale locuinţei de la punctul „La Şipot" nu au permis observaţii concludente.

8) Ibid., p. 315.

9) Ibid., p. 315, fig. 48.

10) Ibid., p. 238.

11) C. Ambrojevici şi Radu Popovici *Zur vorgeschichtlichen und mittelalterlichen Vergangenheit des Bezirkes Dorohoi*, in Dacia, IX–X, 1941 — 1944, p. 120, fig. 4,19.

12) Două fragmente de vase nepublicate, dintr-o tipsie şi dintr-o oală decorată cu crestături pe buză, sînt păstrate în colecţiile Muzeului de Arheologie din Cluj.

13) Cu prilejul săpăturilor din 1954 s-au descoperit cîteva fragmente ceramice lucrate cu mîna din pastă grosolană, dintre care unele, prin tehnica pastei şi formă, par să fie înrudite cu acelea de la Hlincea.

14) SCIV, IV, 1953, 1—2, p. 83 şi urm.

reanalizării materialelor din muzee. Cu acest prilej se vor contura mai bine trăsăturile caracteristice ale acestui aspect de cultură materială. De asemenea, se va constata în ce măsură descoperirile de la Hlincea pot fi sau nu socotite reprezentative pentru acest aspect de cultură materială din Moldova, pentru a justifica chiar denumirea unei culturi de tip Hlincea.

În ceea ce priveşte încadrarea acestui aspect de cultură materială, cele mai apropiate analogii le oferă descoperirile din aşezările vechi slave de pe teritoriul U.R.S.S., din regiunea dintre Nistru şi Don. Astfel, o ceramică similară cu aceea de la Hlincea s-a descoperit pe teritoriul R.S.S. Moldoveneşti, în special la Lopatna, Sacarova şi Pepeni [15]). Deocamdată, din lipsă de informaţii mai ample, nu ştim dacă pot fi puse în legătură cu acest aspect de cultură materială şi unele resturi de locuire din nivelul inferior din horodiştea de la Echimăuţi (Raionul Rezina) de pe malul drept al Nistrului, precum şi din aşezările de la Cobusca Veche şi Gîrbovo (tot din R.S.S. Moldovenească), unde s-a găsit o ceramică grosolană [16]).

Alte resturi de cultură materială înrudită cu acelea de la Hlincea s-au descoperit pe teritoriul R.S.S. Ucrainene. Dintre acestea cităm în primul rînd pe acelea din bazinul cursului superior al Nistrului, de lîngă Bela, Blamutivka, Babin alte localităti, cercetate recent de către colaboratorii Muzeului din Cernăuţi [17]). Apoi trebuie amintite descoperirile de pe malul drept al Niprului, spre vest şi sud-vest de această regiune, precum şi acelea de pe malul stîng al Niprului pînă la Don, în urma cercetărilor efectuate de A. A. Spiţîn, P. P. Efimenko, B. A. Rîbakov, P. N. Treteakov şi I. I. Leapuşkin, M. I. Braicevski şi alţii [18]). În regiunea de pe malul drept al Niprului s-au semnalat resturile unei culturi înrudite cu aceea de la Hlincea-Iaşi, în special pe dealul Kiselevka din Kiev, în împrejurimile satului Raiki (regiunea Jitomir, raionul Bardicevţi), lîngă satul Plisetkoe [19]). Dintre descoperirile din regiunea de pe malul drept al Niprului cele mai importante sînt acelea din Horodiştea de la Raiki, unde s-au găsit 23 complexe de locuinţe şi clădiri gospodăreşti, dispuse în cerc, care au aparţinut probabil ostaşilor drujnici [20]). Descoperirile de pe malul stîng al Niprului aparţin culturii de tip Romen-Borşevo, denumită astfel după două grupe de horodişti înrudite, dintre care acelea de tip Roman se află pe malul stîng al Niprului, iar aceea de la Borşevo lîngă Voronej. În afară de acestea, unele din descoperirile din această

15) După informaţiile procurate de M. Chişvaşi, aspirantă în ştiinţele istorice, care a prezentat în 1954 specialiştilor în arheologie feudală de la Moscova cîteva probe ceramice caracteristice de la Hlincea.

16) Vezi SCIV, V, 1954, 3—4.

17) I. I. Leapuşkin. *Ranneslaveanskie poselenila Dneprovskogo lesostepnogo levoberejiia*, în Sovetskaia Arheologhii, XVI, 1952, p. 38, nota 3. Pentru informaţii mai ample vezi B. A. Timoştuk, *Slavianskie poselenlea, IX-X-vv na teritorii Severnoi Bukovinî*, în Kratkie Soobşceniia, 53|1954, p. 86 şi urm.

18) Ibid., p. 8 şi urm. pentru cea mai mare parte din aceste cercetări.

19) Ibid., p. 37.

20) V. I. Dovjenok, *Feodalnîi maetok v epohi Kievskoi Rusi v svitlî arheologhicinîh danîh*, în Arheologhiia, VIII, 1953, p. 20.

regiune aparţin şi unei faze mai timpurii a culturii de tip Romen denumită Volînţevo [21]).

Pe lîngă aceste descoperiri de pe teritoriul U.R.S.S., s-au mai semnalat unele urme ale culturii Romen-Borşevo şi în regiunea Dunării de Jos, pe teritoriul R.P. Bulgaria, acolo unde Pseudo-Mauricius plasează pe anţi şi pe sclavini[22]).

Descoperirile grupului Romen-Borşevo şi ale altor grupuri înrudite din sudul U.R.S.S. constau în aşezări, morminte şi tezaure.

Aici, deocamdată, pentru încadrarea descoperirilor corespunzătoare din Moldova ne interesează numai aşezările.

Astfel, din punctul de vedere al aspectului lor exterior, s-au deosebit pe teritoriul U.R.S.S. două tipuri de aşezări: horodişti (aşezări întărite cu valuri şi şanţuri) şi silişti (aşezări deschise mai mari şi dependente de horodişti) [23]). Horodiştile predomină în regiunea de pe malul stîng al aceluiaşi fluviu [24]).

Aşezarea de la Hlincea, ca şi celelalte aşezări corespunzătoare descoperite pînă în prezent în Moldova, face parte din categoria siliştilor. Horodiştile contemporane cu aceste aşezări nu au fost încă descoperite în Moldova. Prezenţa lor aici poate fi totuşi presupusă, avîndu-se în vedere descoperirile de horodişti de pe teritoriul R.S.S. Ucrainene.

Din punctul de vedere al duratei locuirii sînt unele apropieri între aşezarea de la Hlincea şi acelea înrudite de pe teritoriul U.R.S.S. Astfel, la Hlincea, ca şi în majoritatea aşezărilor grupului Romen-Borşevo, locuirea a fost mai îndelungată, începînd uneori din vremea comunei primitive şi continuîndu-se pînă în secolele X-XIII.

Apoi, în cuprinsul siliştilor din U.R.S.S. ca şi la Hlincea, s-au descoperit locuinţe în formă de semibordeie. Acolo însă, pe lîngă grupele de locuinţe izolate, s-au găsit şi altele, unite între ele prin treceri, datorită legăturilor de rudenie ale locuitorilor [25]).

În general, resturile de locuire descoperite recent în Moldova, ca şi acelea corespunzătoare lor de pe teritoriul U.R.S.S., se disting prin caracterul lor primitiv şi arhaic [26]).

Prin trăsăturile sale generale, aspectul de cultură materială identificat recent în Moldova este înrudit cu acela din aşezările culturii vechi slave din regiunea Niprului. Astfel, poziţia aşezărilor în locuri inaccesibile, precum şi caracteristicile semibordeielor noastre relativ la adîncime, formă, dimensiuni, cuptoare (săpate în pămînt sau cu pereţii construiţi din piatră), prispă şi chiar groapă din interior, se regăsesc în aşezările aparţinînd acestei culturi. La fel şi în ceea ce priveşte caracteristicile principale ale ceramicii lucrate cu mîna şi la roată, ca, de ex.,

21) M. I. Braicevski, *Ob „Antoh" Pseudomavrokia*, in Sovetskaia Etnografiia 1953, nr. 2, p. 23. Vezi şi D. T. Berezoveţ, *Do pitannea pro litopisnih Siverean*, in Arheologhiia, VIII, 1953, p. 37, pentru caracteristicile monumentelor etapei Volinţevo.

22) M. I. Braicevski, *op. cit.*, p. 27.

23) I. I. Leapuşkin, *op. cit.*, [17]) p. 13.

24) P. N. Treteakov, *Vostocinoslaveanskie plemena*, ed. a 2-a, 1953, p. 246.

25) M. I. Braicevski, *op. cit.*, p. 20.

26) Pentru caracterul arhaic al culturii Romen-Borşevo, vezi I. I. Leapuşkin, *op. cit.*, p. 36 şi urm., M. I. Braicevski, *op. cit.*, p. 21 şi urm. În legătură cu aceasta, vezi şi D. T. Berezoveţ, *op. cit.*, p. 31 şi urm. care respinge ideea despre caracterul arhaic al culturii Romen.

tehnica pastei, formele de vase şi decorul constituit din alveole şi crestături pe buză sau din benzi de linii vălurite asociate cu altele de linii orizontale pe umărul şi corpul vasului, se întîlnesc în cea mai mare parte şi în ceramica acestor aşezări.

Desigur pentru o încadrare justă a resturilor de cultură materială descoperite recent în Moldova, trebuie să se ţină seama şi de deosebirile stabilite de cercetătorii sovietici în cadrul vechii culturi slave răsăritene din regiunile de pe malul stîng şi drept al Niprului.

În legătură cu aceasta, N.P. Treteakov a arătat de curînd cu privire la cultura triburilor de slavi răsăriteni de pe malul drept al Niprului, că ea se deosebeşte de aceea a triburilor de slavi răsăriteni de pe malul stîng al aceluiaşi fluviu, prin predominarea siliştilor, prin coexistenţa mormintelor de inhumaţie şi incineraţie, prin ceramică, precum şi din punct de vedere lingvistic, etnografic şi antropologic [27]).

De asemenea, P. N. Berezoveţ, într-un studiu apărut recent, este de părere că, deşi monumentele de tip Romen-Borşevo şi Raiki sînt din aceeaşi perioadă, ele totuşi nu sînt identice, reprezentînd resturile materiale ale unor triburi slave răsăritene diferite [28]). Cu toate acestea, după autor, trăsăturile apropiate ale acestor monumente dovedesc un fel de viaţă apropiat şi o cultură unitară, care poate fi denumită Romen-Borşevo, deşi monumentele respective aparţin unor triburi deosebite [29]).

Deci, în acest sens trebuie înţeleasă apropierea făcută deocamdată între aspectul de cultură materială identificat recent în Moldova şi grupul Romen- Borşevo de pe teritoriul U. R. S. S. În viitor, prin cunoaşterea amănunţită a descoperirilor corespunzătoare de pe teritoriul R. S. S. Moldoveneşti, precum şi din regiunea de pe malul drept al Niprului, din R. S. S. Ucraineană, se vor putea stabili cu mai multă precizie cele mai apropiate analogii ale aspectului de cultură materială din Moldova.

Tot cu prilejul cercetărilor viitoare va trebui să se determine cu mai multă exactitate şi cronologia acestui aspect din Moldova, care a fost datat deocamdată în secolele VIII-X, prin analogie cu cronologia grupului Romen-Borşevo, stabilită îndeosebi de către I. I. Leapuşkin, pe baza ceramicii de tip Saltovo-Maiaţk şi a monedelor orientale şi bizantine [30]).

În legătură cu aceasta, în momentul de faţă nu se poate preciza dacă limita cronologică interioară a acestui aspect de cultură materială din Moldova poate fi coborîtă pînă în secolele VII-VIII, prin anologie cu unele descoperiri din regiunea Niprului, dintre care mai importantă este aceea de la Volinţevo [31]), sau chiar pînă în secolele VI-VII, aşa cum presupune I. I. Leapuşkin pentru descoperirile mai sus citate de pe Nistrul superior [32]). Se constată numai că această coborîre a limitei crono-

---

27) P N. Treteakov, *op. cit.*, [24]) p. 246.

28) D. T. Berezoveţ, *op. cit.*, [21]) p. 38.

29) Ibid.

30) Cf. I. I. Leapuşkin, *O datirovke gorodişt Romensko-Borşevskoi kulturî* in Sovetskaia Arheologhiia, IX, 1947, p. 121 şi urm. Autorul îşi menţine datarea din 1947 şi în studiul mai nou *Ranneslaveanskie poseleniia Dneproskogo lesostepnogo Levoberejiia*, din Sovetskaia Arheologhiia, XVI, 1952, p. 36.

31) M. I. Braicevski, *op. cit.* [21]) p. 23.

32) I. I. Leapuşkin, *Ranneslaveanskie poseleniia,..*, p. 38, nota 3.

logice inferioare a culturii vechi slave din regiunea Niprului coincide în parte și cu cronologia urnelor de incinerație de la Sărata Monteoru, care au fost datate în sec. VII, pe baza asocierii lor cu unele obiecte caracteristice de metal [33]).

În afară de aceasta, nu avem încă observații suficiente pentru dovada existenții mai multor faze de locuire din această vreme în Moldova. Așa se explică de ce în momentul de față descoperirile respective din Moldova sînt considerate oarecum în bloc, fiind tratate împreună, atît în ceea ce privește particularitățile cît și cronologia lor.

Dacă așa stau lucrurile în ceea ce privește limita cronologică inferioară și fazele de evoluție ale acestui aspect de cultură din Moldova, în schimb, limita lui cronologică superioară se plasează în general în sec. X, ca și pentru grupurile înrudite de pe teritoriul U. R. S. S. Deocamdată nu știm dacă, prin analogie cu cele constatate de I. I. Leapușkin cu privire la horodiștea de tip Romen de la Monastirișce, această limită cronologică superioară s-ar mai fi prelungit uneori și în sec. XI [34]).

Din punct de vedere etnic, astăzi nu mai este nici o îndoială asupra faptului că purtătorii culturii Romen-Borșevo, ca și în genere a celorlalte culturi materiale înrudite, sînt diferitele triburi de slavi răsăriteni, ale căror trăsături deosebite se datoresc condițiilor specifice în care s-au dezvoltat. În schimb, problema localizării acestor triburi este mai grea, mai ales pentru regiunea dintre Nistru și Nipru, unde au fost cercetate mai puține materiale arheologice din secolele VIII-X[35]). Din acest motiv nu se poate încă preciza cu care din aceste triburi de slavi răsăriteni din sudul U. R. S. S. pot fi puse în legătură resturile de cultură materială descoperite recent în Moldova.

În orice caz, lăsînd la o parte această dificultate, care eventual ar putea fi înlăturată prin cercetările viitoare, trebuie să recunoaștem că resturile de cultură materială din secolele VIII-X și poate și mai devreme, descoperite recent în Moldova, au o deosebită importanță și semnificație istorică, întrucît prin ele se confirmă din punct de vedere arheologic prezența în Moldova a triburilor de slavi răsăriteni din timpul dezagregării comunității patriarhale.

Trăsăturile arheologice ale culturii recent descoperite din sec. VIII-X și poate și mai devreme sînt deosebite de acelea ale culturii anterioare din Moldova din sec. III-IV, atît în ceea ce privește poziția așezărilor în regiunile de pădure și mlaștini, cît și mai ales prin caracterul arhaic al resturilor de cultură materială din cuprinsul acestor așezări. În legătură cu aceasta, este semnificativ că acum în Moldova, ca și în regiunea de pe malul drept al Niprului, în locul ceramicii de tehnică superioară lucrată la roată s-a folosit ceramica de calitate inferioară, lucrată cu mîna sau la roata înceată. Această ceramică a fost în uz pînă la sfîrșitul sec. IX și începutul sec. X, cînd va lua din nou o mare dezvoltare ceramica lucrată la roată. În ceea ce privește pe slavii răsăriteni, această dezvoltare a tehnicii ceramicii s-a pus în legătură cu trecerea

33) Cf. SCIV, IV, 1953, 1—2, p. 85.

34) I. I. Leapușkin, *O datirovke gorodișt Romensko-Borșevskoi kulturî*, p. 122.

35) P. N. Treteakov, *op. cit.*, [24]) p. 246 și urm.

meşteşugului ceramicii de la femei la bărbaţi, aceştia lucrînd exclusiv cu roata ca meşteşugari specializaţi [36]).

În stadiul actual al cercetărilor de la noi, nu cunoaştem aspectul culturii materiale a populaţiei autohtone din această vreme. De asemenea nu cunoaştem aşezări din această vreme pe teritoriul ţării noastre, care să poată fi atribuite numai slavilor sau numai autohtonilor.

Relativ la aceasta, avîndu-se în vedere caracterul migraţiei slavilor, credem că aşa ceva nu este posibil, întrucît triburile locale au convieţuit cu cele slave în aceleaşi regiuni.

Deocamdată, în ceea ce priveşte triburile de slavi răsăriteni care au venit în Moldova în secolele VIII-X şi poate şi mai înainte, nu se poate face nici o precizare. La fel şi pentru perioada următoare, din secolele X-XIII, corespunzătoare Rusiei kievene, nu ştim dacă au fost sau nu legături şi cu tiverţii din apropiere, consideraţi de către arheologii sovietci ca principalii creatori ai culturii materiale de la Nistru în epoca marelui principat [37]).

În afară de aceasta, numeroasele elemente slave răsăritene din lexicul şi toponomia Moldovei constituie o altă dovadă a prezenţei in masă şi de lungă durată a slavilor răsăriteni în Moldova. În legătură cu aceasta s-a constatat că numeroasele cuvinte relative la viaţa gospodărească a omului simplu din Moldova, precum şi cele cîteva sute de numiri de munţi, ape, văi şi dealuri din Moldova, sînt vechi, nereprezentînd împrumuturi recente [38]). De asemenea, s-a observat că elementele slave răsăritene din toponimie şi lexic abundă în nordul şi centrul Moldovei, precum şi în Bucovina, fiind mai rare în Muntenia şi Transilvania unde predomină, în schimb, elementele slave meridionale [39]).

În felul acesta, constatările arheologice relative la prezenţa slavilor răsăriteni în Moldova în secolele VIII-X şi poate şi mai devreme, sînt confirmate şi pe cale filologică, printr-un mare număr de toponimice şi cuvinte slave răsăritene din lexicul moldovenesc.

Din descoperirile arheologice de pînă acum din Moldova rezultă că în secolele VIII-X, şi poate şi mai devreme, de cînd sînt constataţi aici în mod sigur slavii răsăriteni, au existat aşezări deschise, protejate de obicei de pădurile din spate şi de mlaştinile din faţă.

Poziţia acestor aşezări, în preajma terenurilor întinse de pe văile secundare ale apelor, era favorabilă pentru agricultura cu arat. Acest fel de agricultură, prin analogie cu cele constatate de cercetătorii sovietici la slavii răsăriteni, se poate admite că a fost practicată de familia obişnuită (monogamă) şi nu de colectivul de producţie al familiei patriarhale, de care era legată agricultura prin săpare [40]).

În afară de aceasta, din cele descoperite în aşezarea de la Hlincea şi în parte în aceea de la Spinoasa, se poate trage concluzia că familiile acestea aveau gospodării individuale, unelte şi vite de muncă. De ase-

36) D. T. Berezoveţ, *op. cit.*, [21]) p. 42.
37) G. B. Feodorov, *Tiverţi*, in Vestnic drevnei Istorii, 2 (4 C) 1952, p. 252 şi urm.
38) Margareta Ştefănescu, *Elementele ruseşti-rutene din limba romînească şi vechimea lor*. Iaşi, 1952, p. 100 şi urm.
39) ibid., p. 108 şi urm.
40) D. T. Berezoveţ, *op. cit.* [21]) p. 42.

menea mai rezultă că nici una din meserii nu s-a diferențiat de agricultură, care trebuie să fi fost ocupația economică principală.

În genere, locuințele din cuprinsul așezării sînt distanțate, aparținînd probabil unor familii neînrudite între ele sau făcînd parte din rude mai îndepărtate. Pînă în prezent numai într-un singur caz, la Hlincea, s-au găsit două locuințe foarte apropiate, care aparțin mai mult ca sigur unor familii strîns înrudite.

Deci, avîndu-se în vedere aceste constatări, se poate presupune că familiile respective reprezentau unități economice, reunite nu atît prin legături de rudenie ca în obștea gentilică, ci mai ales prin interese comune, economice și de apărare, ca în obștea teritorială sau sătească [41]).

Desigur că, pornindu-se de la constatările de pînă acum, nu este ușor ca să se lămurească problema caracterului obștii din Moldova în secolele VIII-X și poate și ceva mai înainte, de cînd datează aspectul de cultură materială de la Hlincea și din celelalte așezări contemporane din Moldova.

De altfel și în U. R. S. S. au fost discuții cu privire la caracterul obștii din timpul Pravilei ruse (Russkaia Pravda), învingînd în cele din urmă punctul de vedere al acad. B. D. Grecov, după care obștea din această vreme este teritorială și nu familiară [42]).

În general însă, după cum s-a arătat recent, problema dezvoltării obștii slave înainte de formarea statului rus nu este suficient lămurită, ea fiind examinată fără să se țină seama întotdeauna de dezvoltarea forțelor de producție corespunzătoare ale societății slavilor răsăriteni [43]). Din cercetările făcute rezultă că la triburile sudice ale slavilor răsăriteni obștea teritorială a apărut mai curînd, în sec. VI e. n., iar la acele nordice mai tîrziu, cam prin sec. VIII e. n., în vremea cînd triburile din sud au depășit stadiul de distribuire periodică a pămîntului [44]).

În ceea ce ne privește, problema care se pune este aceea dacă în secolele VIII-X în Moldova se menține obștea gentilică sau s-a trecut la obștea teritorială. În legătură cu aceasta, din capul locului trebuie să arătăm că în stadiul actual al cercetărilor de la noi nu poate fi vorba de o rezolvare completă a problemei, ci numai de emiterea unor ipoteze, care urmează să fie verificate cu prilejul studiilor viitoare.

Astfel, avîndu-se în vedere particularitățile descoperirilor recente din Moldova și mai ales cele constatate de cercetătorii sovietici cu privire la obștea teritorială a slavilor răsăriteni, credem că se poate presupune că în Moldova în secolele VIII-X s-a depășit stadiul obștii gentilice, caracterizată prin raporturile de rudenie și proprietatea obștească. Acum, probabil că din sînul societății gentilice s-a desprins obștea sătească, care păstrează multă vreme rămășițele relațiilor gentilice, îndeosebi sub forma proprietății obștești asupra pămîntului arabil, pădurilor, islazurilor și apelor.

---

41) Pentru aceste trăsături caracteristice ale obștii teritoriale vezi V. Costăchel, *Despre problema obștiilor agrare în Țara Romînească și Moldova în secolele XIV-XV,* în Studii și cercetări de istorie medie, II. 1951, 1, p. 92.

42) K. N. Tarnovski, *Predposîlki vozniknovenila feodalizma u vostocinîh slavean,* în Voprosî Istorii, 1954, 4, p. 86.

43) Ibid.

44) Ibid. p. 89.

Forma obştii din Moldova din această vreme corespunde probabil fazei de început a obştii săteşti. După cum se ştie în această fază familiile deţineau în proprietate privată casa şi curtea, uneltele de producţie şi vitele, iar pămîntul arabil, ca şi pădurile, islazurile şi apele erau încă în proprietatea colectivă, pămîntul fiind dat numai în folosinţă membrilor comunităţii, prin reunirea şi reîmpărţirea lui periodică [45]). Deci nu poate fi vorba acum cu adevărat de o proprietate privată a familiei asupra lotului de pămînt arabil, ci numai de o folosinţă temporară a lui şi de însuşirea individuală a recoltei.

Cu toate acestea, spre deosebire de obştea gentilică, obştea sătească, chiar din această fază de început, se caracterizează prin dualismul ei, prin coexistenţa proprietăţii private asupra gospodăriei şi a celei colective, atît asupra pămîntului arabil, neîmpărţit încă, cît şi asupra pădurilor, islazurilor şi apelor [46]). Ori, după cum s-a arătat de către K. Marx, tocmai această trăsătură caracteristică a obştii săteşti, dualismul, constituie izvorul, de o mare forţă vitală, al dezvoltării ei [47]).

Apoi, din faza următoare, probabil din sec. X înainte, o dată cu încetarea împărţirii periodice a pămîntului arabil, loturile trecînd în proprietatea privată a ţăranilor, au rămas în proprietate colectivă numai pădurile, islazurile şi apele. Din acest moment, proprietatea funciară putîndu-se înstrăina în mod liber, s-au ivit diferenţierile sociale între membrii liberi ai gintei, soldîndu-se cu apariţia claselor [48]).

Această ipoteză, după care recentele descoperiri arheologice din Moldova din secolele VIII-X se situează într-o etapă de formare a feudalismului, nu este contrazisă de caracterul arhaic al culturii materiale din această vreme. Acest arhaism corespunde tocmai caracterului relaţiilor social economice ale orînduirii tribale în descompunere dintr-o fază de tranziţie, cînd obştea teritorială înlocuieşte obştea gentilică. Din acest punct de vedere, după cum s-a arătat de către Fr. Engels, care s-a ocupat în mod special de obştea sătească la vechii germani, această formă a obştii fiind ultima fază a societăţii gentilice reprezintă în acelaşi timp şi o fază de trecere spre o a doua formaţie, adică de la societatea bazată pe proprietate colectivă la societatea bazată pe proprietatea privată [49]).

Obştea sătească liberă aparţine perioadei care a precedat începutul feudalismului, denumită în mod vag „prefeudală" sau de către acad. B. D. Grekov „semipatriarhală-semifeudală" [50]).

Această perioadă, după cum s-a arătat, începe la slavii răsăriteni o dată cu apariţia obştii teritoriale libere şi se încheie cu formarea statului feudal, eliminîndu-se astfel din sfera noţiunii de „prefeudal" etapa mai veche a descompunerii orînduirii comunei primitive [51]).

În vremea care ne interesează, din secolele VIII-X, baza producţiei

45) Cf. V. Costăchel, *op. cit.*,[41]) p. 93.
46) Ibid.
47) K. Marx şi Fr. Engels, *Opere*, ed. rusă, vol. XXVII, p. 694.
48) K. N. Tarnovski, *op. cit.*,[42]) p. 91.
49) K. Marx şi Fr. Engels, *Opere*, ed. rusă, vol. XXVI, p. 680.
50) B. D. Grekov, *Periodizarea istoriei U.R.S.S. în lumina învăţăturii lui I. V. Stalin* (conferinţă ţinută în aula Facultăţii juridice din Bucureşti în ziua de 17 octombrie 1952), Bucureşti, 1952, p. 23.
51) K. N. Tarnovski, *op. cit.*, p. 91.

o constituia munca țăranilor liberi din obștea sătească, care vor fi treptat șerbiți de către proprietarii funciari bogați. Existența acestora din urmă în Moldova este deocamdată numai presupusă, întrucît nu avem pînă în prezent nici un fel de dovadă arheologică, ca, de ex., așezări întărite (horodiști), morminte cu inventar bogat sau tezaure cu obiecte pe preț, așa cum se cunosc pentru unele triburi de slavi răsăriteni din sudul U. R. S. S.

În această perioadă de geneză a feudalismului din Moldova au avut un rol important și triburile de slavi răsăriteni, care, în urma dezvoltării forțelor de producție, în special în agricultură și în meșteșugul fierului, au trecut încă din sec. VIII-IX la modul de producție feudal. Astfel legăturile populației locale cu triburile de slavi răsăriteni instalate în această vreme în Moldova au contribuit la grăbirea procesului de feudalizare, prin dezvoltarea agriculturii, determinată de dezvoltarea forțelor de producție, prin impunerea crescîndă cu caracter feudal (dijma) și prin accentuarea diferențierilor sociale dintre șefii locali și masa țărănimii [52]). Procesul de feudalizare se va dezvolta apoi în sec. XI-XII, atît în urma sporirii inegalității funciare, cît și în urma relațiilor cu statul din Kiev și cnezatul din Halici și se va maturiza apoi în sec. XIV, o dată cu formarea statului de sine stătător al Moldovei.

În lumina acestor considerații istorice, recentele descoperiri arheologice din Moldova prezintă o deosebită importanță, întrucît prin ele se aduce o contribuție cu privire la perioada în care a avut loc procesul de formare a poporului romîn și a limbii romîne, precum și a feudalismului din Moldova.

НОВЫЕ АРХЕОЛОГИЧЕЧКИЕ ДАННЫЕ К ВОПРОСУ ВОЗНИКОВЕНИЯ ФЕОДАЛИЗМА В МОЛДАВИИ

Краткое содержание

В других наших работах мы ссылались на последние результаты советских исследований, касающихся поселений типа Ромен-Боршево и на их значение для археологии Р. Н. Р. (SCIV, VI (1954) 3—4, стр. 569 и след.).

В настоящей работе, основываясь и на результатах археологических раскопок 1954 года, мы пытаемся дать более точное определение и более точную интерпретацию археологических открытий Молдавии VIII—X вв, уделяя особое внимание открытиям в Глинче ясской области.

Раскопками, проведёнными Румынской Академией Наук в большом открытом поселении Глинча-Яссы с 1952 по 1954 год, было открыто 5 жилищ типа полуземлянок, 2 печи вблизи жилищ, которые служили летними кухнями, строение на поверхности земли, назначение которого еще не уточнено, а также несколько ям с хозяйственными отбросами.

Самым значительным элементом полуземлянок была печь в форме подковы, построенная на участке, окопанном в глыбе, оставленном после копония жилища, или построенная из камня, подобно печам поселений XI—XII вв Диноджениции и Морешть.

52) Cf. *Istoria R.P.R.* (manual publicat sub redacția acad. M. Roller, București, 1952, p. 55.

На основании немногочисленных остатков, найденных в этих жилищах, можно сделать вывод, что люди в то время занимались земледелием, скотоводством, охотой и ремёслами, выделывая различные предметы из кости, камня и глины. Что касается керамики, то они пользовались главным образом грубой посудой ручной работы, обычно в форме мисок и горшков. Кроме того, им была знакома, хоть и в меньшей мере, керамика, обработанная на гончарном кругу.

Тип материальной культуры Глинча-Яссы был недавно идентифицирован и в других местностях Молдавии, в частности в Сучаве и Спиноасе (района Тыргу Фрумос).

Для определения этого вида материальной культуры самыми аналогичными являются открытия в поселениях восточно-славянских племен на территории Молдавской ССР и Украинской ССР, преимущественно в бассейне верхнего течения Днестра и правобережья Днепра.

Материальная культура Глинча-Яссы и других местностей Молдавии некоторыми своими характерными чертами является родственной с культурой восточно- славянских поселений типа Ромен-Боршево VIII—X вв, распространённой в особенности между Днепром Доном.

Остатки материальной культуры, открытые недавно в Молдавии, имеют большое историческое значение, т. к. они археологически подтверждают присутствие в Молдавии восточнославянских племен со времени разложения патриархальной общины. В свою очередь, археологическое установление присутствия восточных славян в Молдавии VIII – X, вв быть может и ещё раньше, подтверждается и филологией, а имено: обилием топонимических терминов и восточно-славянских слов в Молдавской лексике.

Имея ввиду с одной стороны открытое расположение молдавских поселений этого времени, способствовавшее пахотному земледелию обычной семьи единоличника, располагавшей своим скотом и орудиями труда, с другой стороны тот факт. что жилища в Глинча-Яссы находились на довольно большом расстоянии друг от друга и, вероятно, не принадлежали родственным семьям, можно предполагать, что эти семьи представляли собой экономические единицы, связанные не родством, как в родовой общине, а связанные, главным образом, общими интересами хозяйства и защиты, как во временной или сельской общине.

Форма молдавской общины VIII—X вв повидимому, соответствует начальной стадии сельской общины, когда, как мы знаем, частной собственностью семьи являлись дом, двор, орудия труда и скот, а пахотная земля, леса, реки и пастбища принадлежали ещё обществу и давались на временное использование членам общины, потом периодически вновь объединялись и делились.

Основой производства в это время был труд свободных крестьян сельской общины, которые постепенно будут закрепощены богатыми землевладельцами, существование которых в Молдавии VIII—X вв только предполагается, т. к. до настоящего времени археологически это не доказано.

В этот период возникновения феодализма в Молдавии важную роль сыграли восточно-славянские племена, которые, соприкасаясь с местным населением, способствовали ускорению феодализации, благодаря развитию земледелия, усилению феодальной зависимости (оброк) и социальной дифференциации между местными руководителями и крестьянской массой.

CONTRIBUTIONS ARCHÉOLOGIQUES CONCERNANT LE DÉBUT DE LA FÉODALITÉ EN MOLDAVIE

Résumé

Dans une étude précédente, nous avons indiqué les résultats des travaux récents publiés par les savants d'U.R.S.S. concernant le groupement Romen-Borchévo et son importance pour l'archéologie de la République Populaire Roumaine (S.C.I.V , VI (1954), 3—4, p 569 et suivantes). Dans la présente étude, nous nous proposons d'exposer avec plus de précision et d'interpréter d'une manière plus approfondie les découvertes archéologiques relatives à la Moldavie du VIII-e au X-e siècle, en tenant compte aussi du résultat des fouilles effectuées en 1954, surtout à Hlincea, près de Iassy.

Les fouilles faites par l'Académie de la République Populaire Roumaine sur le chantier de Hlincea de 1952 à 1954 ont mis à jour cinq habitations du type des huttes à demi enfouies en terre, ainsi que deux fours installés en plein air près des habitations et qui ont servi de cuisine pendant l'été, les ruines d'une construction érigée à la surface et ayant eu une destination qu'on n'a pas pu préciser, et plusieurs fosses à provisions ou à ordures. L'élément le plus important des huttes est le four en forme de fer à cheval, creusé dans un bloc de terre épargné à l'occasion de la construction de l'habitation et dont les parois sont en pierre, de même que les fours datant des XI-e et XII-e siècles de Dinogetia et Moresti.

Tenant compte des objets peu nombreux découverts dans ces habitations, on peut déduire que les habitants, à cette époque lointaine, s'occupaient d'agriculture, d'élevage, de chasse et pratiquaient certains métiers domestiques, en utilisant la pierre, les os et la terre glaise. En ce qui concernela céramique, ils utilisaient surtout des vases grossiers en forme d'écuelle et de cuvette. Ils ont connu aussi, mais dans une moindre mesure, la céramique travaillée à tour ralentie.

La culture matérielle constatée à Hlincea-Iassy se retrouve aussi dans d'autres localités de Moldavie, surtout à Suceava et Spinoasa (rayon de Tîrgu-Frumos),

Les plus proches analogies pour l'étude de cette civilisation nous sont fournies par les découvertes faites dans les régions que les tribus slaves de l'Est ont habitées sur le territoire de la R. S. S. Moldave et de la R. S. S. Ucraînienne, particulièrement dans le bassin du cours supérieur du Dniéster et sur la rive droite du Dniéper.

Par quelques uns de ses traits caractéristiques, la culture identifiée récemment à Hlincea-Iassy et dans d'autres localités de Moldavie est apparentée à la civilisation des régions habitées par les Slaves de l'Est du groupe Romen-Borchévo, qui date du VIII-e au X-e siècle et qui a été surtout répandue entre le Dniéper et le Don.

Les débris de la culture matérielle, découverts récemment en Moldavie, ont une grande importance et une signification historique spéciale, car ils confirment, au point de vue archéologique, la présence en Moldavie de tribus slaves de l'Est à l'époque où les communautés patriarcales se sont désagrégées.

D'ailleurs, les constatations archéologiques relatives à la présence des Slaves d'Est en Moldavie du VIII-e au X-e siècle, et peut-être même à une époque plus reculée, sont confirmées par la philologie, car dans la toponymie, ainsi que dans le parler moldave on trouve de nombreuses traces de l'influence exercée par les Slaves de l'Est.

Considérant, d'une part, la position des villages ouverts situés en Moldavie dans cette période et qui était favorable à l'agriculture, et notamment aux labours auxquels s'adonnaient ordinairement les familles disposant d'une propriété individuelle, d'instruments de travail et de bétail, et, d'autre part, considérant que les habitations découvertes à Hlincea-Iassy sont installées à une certaine distance les unes des autres et que probablement elles ont appartenue à des familles qui n'étaient pas apparentées, on peut conclure que ces familles constituaient une unité économique, créée non par les liens de parenté, comme ce fut le cas de la communauté gentilice, mais surtout par des intérêts communs économiques ou ayant pour but la défense commune, comme ce fut le cas des communautés territoriales ou paysannes.

La forme de la communauté moldave du VIII-e au X-e siècle correspond probablement à la phase du début de la communauté paysanne, lorsque la famille possédait, comme propriété privée, la maison, la cour, les instruments de travail et le bétail, tandis que la terre labourable, les forêts, les paturages, ainsi que les eaux étaient restés en propriété collective et étaient répartis aux membres de la communauté pour un usage temporaire, par des distributions périodiques.

Dans cette période de l'histoire, la production a été basée sur le travail des paysans libres, qui faisaient partie de la communauté paysanne. Ils seront petit à petit asservis pas les riches propriétaires fonciers, dont l'existence en Moldavie du VIII-e au X-e siècle fait seulement l'objet de conjectures, car, jusqu'à présent, les preuves archéologiques manquent totalement.

A cette époque de la naissance de la féodalité en Moldavie, les tribus slaves de l'Est ont eu un rôle important. Leurs relations avec la population autochtone ont contribué à hâter l'avènement du régime féodal, par la transformation de l'agriculture, soumise de plus en plus aux redevances féodales (dîmes) et en accentuant la différenciation sociale entre les chefs locaux et la masse des paysans.

RĂSCOALA DIN MOLDOVA DIN PRIMĂVARA ANULUI 1633

DE

V. NEAMȚU

Problema răscoalelor din Moldova n-a preocupat decît rareori pe istoricii burghezi. Importante manifestări ale luptei de clasă, în decursul secolelor, au rămas astfel complet neglijate.

Dar chiar atunci cînd au fost atinse asemenea probleme ele nu au primit o rezolvare justă. Acesta este și cazul răscoalei din primăvara anului 1633.

Lăsînd la o parte unele confuzii mărunte [1]), trebuie să se observe că însuși termenul sub care sînt înglobate frămîntările și luptele din primăvara anului 1633 nu este identic. Se folosesc pentru aceleași evenimente, termenii „răscoală", „revoluție" [2]) „revoltă" [3]) și în unele lucrări, alături de aceștia și cel de „rebeliune" [4]). De aici rezultă că nici măcar conținutul noțiunilor folosite nu a putut fi bine precizat.

În aceeași ordine de idei trebuie plasată folosirea noțiunii de „adunare națională" [5]) de către Neculai Iorga, pentru concentrarea țărănimii la Iași, cu ocazia izbucnirii răscoalei mai sus pomenite. Aici avem de-a face cu o tendință vădită de a moderniza istoria.

Dar obiecțiile ce trebuie făcute, în urma studierii lucrărilor care ating problema răscoalei din primăvara anului 1633, nu se pot rezuma numai la folosirea necorespunzătoare a unor termeni. Aceste lucrări dau o interpretare falsă evenimentelor.

A. H. Golimas, într-o lucrare monografică apărută în 1943, pune în centrul preocupărilor sale persoana lui Constantin Batiște Vevelli, răscoalei dîndu-i-se un caracter accesoriu (*op. cit.*).

Conflictului dintre boierimea greacă și cea „de țară", autorul îi găsește explicația în gelozia acesteia din urmă (*op. cit.*, p. 415). Răs-

---

1) Alexandru Iliaș este confundat cu Alexandru Coconul, apare Batiște Vevelli și Vecelli, cînd în fond este vorba de una și aceeași persoană. cf. A. D. Xenopol, *Istoria Romînilor în Dacia Traiană*, ediția a III-a, p. 84. Aceste greșeli nu mai apar la N. Iorga, *Histoire des Roumains et de la romanité orientale*, vol. VI, Bucarest 1938, p. 48 și nici la A. H. Golimaș, *Diplomatul Constantin Batiște Vevelli Rettimiotul și revoluția Moldovei din primăvara anului 1633*, in Studii și Cercetări istorice, vol. XVIII (1943).

2) A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 84.

3) N. Iorga, *Socotelele Brașovului*, București 1899, p. 73-74.

4) A. H. Golimaș, *op. cit.*, p. 415.

5) N. Iorga, *Histoire des Roumains et de la romanité orientale*, vol. VI, Bucarest 1938, p. 48.

coalei i se atribuie un caracter naţional (*ibid.*), iar izbucnirea ei ar fi fost determinată, în parte, de unele maşinaţiuni ale lui Miron Movilă Barnowski (*ibid.* p. 419) şi de lupta dintre catolicism şi ortodoxism (*ibid.* p. 418).

Lăsînd la o parte faptul că unele din aceste idei de bază ale lucrării sînt greu de susţinut, trebuie să remarcăm că autorul nu face o analiză clară a situaţiei economice şi sociale a Moldovei. Nicăieri nu se arată că răscoala a fost precedată de puternice frămîntări în cursul cărora diferite categorii sociale îşi fixează poziţiile. Între boierimea „de ţară" şi ţărănimea exploatată – după autor – domneşte idila. Or, pornind de la această idee s-a ajuns de fiecare dată la o prezentare falsă a evenimentelor.

Cei ce s-au ocupat cu studierea răscoalei din primăvara anului 1633, n-au căutat să găsească o explicaţie unor acţiuni boiereşti, ca de pildă încercării lor de a arunca sarcina impozitelor şi pe spatele unor sate mănăstireşti. Asemenea poziţii adoptate de boierimea „de ţară" rămîn de neexplicat dacă le desprindem de luptele sociale anterioare răscoalei, pe care clasa dominantă căuta să o evite cu orice preţ. Urmărind acest ţel, boierimea şi domnul recurg adeseori la acte de diversiune.

Poziţia diferitelor categorii sociale în timpul luptelor din perioada 1631-1633 nu este bine analizată, e prezentată în mod static şi fals.

În situaţia aceasta, reluarea în discuţie a frămîntărilor sociale care au precedat răscoala din 1633 şi a acesteia însăşi este necesară.

Poporul nostru are o bogată tradiţie revoluţionară. Răscoala din primăvara anului 1633 nu constituie un eveniment izolat în istoria Moldovei. Ea a fost precedată de o serie de lupte dîrze duse împotriva exploatatorilor.

Unele dintre acestea, ca de pildă răscoalele din anii 1563-1564 [6]), acelea din vremea lui Miron Movilă Barnowski, [7]), au fost cercetate de pe poziţii ştiinţifice de către istoricii noştri.

În stadiul actual al cercetărilor, sîntem încă departe de a avea un tablou complet al răscoalelor care au avut loc la noi în decursul întregului ev mediu. Principala cauză a acestor lupte o formează crunta exploatare la care erau supuşi ţăranii.

Un rol important în intensificarea exploatării ţăranilor de la noi îl avea jugul otoman. Turcii „acaparau principalele resurse ale ţăriii printr-un regim de comerţ înrobitor cu preţurile stabilite la Poartă ce sărăcea pe producători" [8]).

În afară de aceasta, Poarta impunea ţărilor romîne grele obligaţii, băneşti care striveau pe ţărani (*ibid.* p. 13).

Obligaţiile Moldovei faţă de turci au mers pe o linie continuu ascedentă începînd cu a doua jumătate a secolului al XV-lea. Dacă la

6) A. C. Grecu, *Răscoala ţăranilor din Moldova în anii 1563-1564*, în Studii, II, an 6, aprilie-iunie 1953, pp. 201 şi urm.

7) N. Grigoraş, *Starea vecinilor din Moldova între anii 1626-1630 şi răscoala lor*, în Studii şi Cercetări ştiinţifice, Seria III (Ştiinţe sociale), 3-4 an V, (1954) pp. 419 şi urm.

8) Gr. Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, *Introducere*, p. 5.

1456 Moldova era silită să plătească turcilor 2000 de galbeni anual [9]), la sfîrşitul secolului al XVII-lea, pentru ocuparea tronului, era necesară uriaşa sumă de 300.000 de galbeni, pe care - după relatarea lui Dimitri Cantemir - „n-o plăteşte domnul din banii săi, ci ţara" [10]).

Această continuă urcare a dărilor faţă de turci se explică în mare măsură şi prin sistemul acordării domniilor în ţările noastre. Domnii nu mai ocupă tronul în virtutea unui drept de succesiune, ci îl cumpără cu bani. Puţini sînt pretendenţii care pot să probeze originea lor domnească.

La 16 octombrie 1632, un bun cunoscător al situaţiei de la noi scria că „cei ce se dau aici (la Constantinopole - V. N.) de coborîtori ai voievozilor drepţi de odinioară sînt, îndeobşte, în afară de puţini, vagabonzi şi *mulţi dintre ei n-au un ban*" [11]).

În situaţia aceasta, pretendenţii împrumutau sume mari de bani de la diferiţi creditori constantinopolitani, care, de îndată ce acel pe care-l sprijiniseră reuşea să ocupe tronul, veneau în ţările noastre unde obţineau importante slujbe.

În divanul domnesc numele cu rezonanţă grecească se înmulţesc în această epocă. Astfel între boierii de care se slujeşte Alexandru Iliaş, în 1632, găsim pe Perachi paharnicul, Diamandi postelnicul, Dumitrachi vistiernicul [12]). Boieri ca Apostol Catargi mare ciaşnic, Iordachi fost vistier [13]), Constantin Celebi Arseni, Costantin Batişte Vevelli [14]) şi alţii ocupă locuri deosebit de importante în societatea feudală moldovenească.

Ţelul acestor noi veniţi era îmbogăţirea cît mai grabnică. Ei închiriau de la domn perceperea dărilor faţă de stat, de unde realizau venituri, cu ajutorul cărora puteau să-şi cumpere întinse moşii [15]). În calitate de dregători, ei intrau în contact direct cu ţăranii de la care încasau dările. Contactul pe acest teren duce la crearea unei duşmănii din ce în ce mai crîncene între ţăranul exploatat şi agentul statului care-l exploatează şi care de regulă recurge la abuzuri.

În graba lor de a se îmbogăţi nu rareori noii veniţi smulg „cu sila" ocinele ţăranilor [16]).

Grecii pun mîna pe multe mănăstiri din ţară şi ajung în conflict cu călugării moldoveni. E cazul mănăstirii lui Aron Vodă, de unde călugării moldoveni fiind scoşi, se plîng „craiului Ţării Ungureşti" că noii veniţi - călugării greci - „au pustiit-o cu totul" [17]).

Unii dintre noii veniţi se înrudesc cu boierii băştinaşi intrînd în rîndul acestora. Astfel, Vasile Lupu vornicul, luînd în căsătorie pe fiica

9) A. C. G., *Pe marginea folosirii izvoarelor cu privire la supunerea Moldovei la tributul turcesc (Vaslui 1456)*, în Studii, anul 5, nr. III, iulie-septembrie 1952, pp. 194-195.

10) *Descrierea Moldovei*, (ed. Gh. Adamescu), p. 112.

11) N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. IV, p. 196 (XLIV).

12) Ac. R. P. R., XXV/90.

13) Arh. St. Buc., M-rea Bistricani, XII/32.

14) Ac. R. P. R., XXXVII/183; Arh. St. Buc., M-rea Neamţ, CIII/12.

15) Gr. Ureche, *op. cit. Introducerea*, p. 5-6.

16) Arh. St. Iaşi, condica K, nr. 373, p. 181-182. Cazul lui Chiriţă postelnicul care ia „cu sîlă" o parte din ocina fiilor lui Caraghioz.

17) N. Iorga, *Hurmuzaki - Documente*, vol. XIV-1, p. 120-121 (CCXXII) şi p. 126-127 (CCXXVI).

boierului moldovean Bucioc [18]), ajunge să fie mai apoi considerat șeful boierimii „de țară" care lupta împotriva creșterii influenței boierimii levantine.

Constatarea aceasta este valabilă și pentru Țara Romînească, unde Cantacuzinii ajung în a doua jumătate a secolului al XVII-lea reprezentanții boierimii „de țară".

Între boierimea „de țară" și noii veniți se dă o luptă surdă pentru puterea economică și politică [19]). Lupta aceasta va căpăta o deosebită intensitate în Țara Romînească sub Leon Vodă, iar în Moldova sub Alexandru Iliaș.

Alexandru Iliaș, care obținu tronul Moldovei la sfîrșitul anului 1631, a procedat întocmai ca înaintașii săi: a cumpărat cu bani pe cei mai influenți dregători ai Porții [20]).

Instalarea noului domn s-a făcut însă cu dificultăți neprevăzute. Boieri „de țară", în frunte cu Vasile Lupu Vornicul, Savin Hatmanul, Costin postelnicul, Ureche spătarul, Buhuș vistiernicul, Furtună comisul, Bașotă logofătul, la care se adăugau „și alte capete de țară" merg „cu jalobă la împărăție" ca să determine pe sultan să anuleze numirea [21]).

Trebuie să remarcăm faptul că delegația cuprindea în afară de boieri, și alte elemente sociale mai greu de precizat, dar în orice caz dintr-o categorie inferioară [22]).

Delegații n-au putut să împiedice numirea lui Alexandru Iliaș. Acesta cu concursul lui Batiște Vevelli, a unor ceauși și probabil a chihaiei vizirului, reușește prin șantaj și violențe să-i determine pe boieri să-l primească domn [23]).

18) M. Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la Aron Vodă încoace* (ed. critică P. P. Panaitescu) p. 108.

19) I. Minea, *Letopisețele moldovenești scrise slavonește*, în Cercetări istorice, an I, nr. 1, p. 195 arată că societatea moldovenească (se are în vedere *boierimea) „va murmura... numai cînd intrușii veniți cu anturajul constantinopolitan al pretendenților norocoși la domnie primejduiesc situația socială a boierimii de țară".*

20) E. Hurmuzaki, *Documente*, vol. IV, p. 193 (XLIII) Giovani Capello, în raportul său către doge (la 24 noiembrie 1631), vorbește despre însemnatele sume de bani cheltuite cu această ocazie, care vor apăsa greu asupra „mizerabililor" provincii

21) M. Costin, *op. cit.* p. 78.

22) Nu este exclus ca din delegație să fi făcut parte și anumite elemente din rîndul țărănimii. Miron Costin acordă acesteia un loc foarte restrîns în cronica sa. În 1633, potrivit tradiției populare consemnată de Neculce în „*O seamă de cuvinte*" (cf. M. Kogălniceanu, *Cronicele Romîniei sau Letopisețele Moldovei și Valahiei*, a doua edițiune, Tom II, București 1872 p. 184). Barnowski a plecat la Constantinopole „cu mulți boieri, și mazili, și curteni *și cu de ceilalți mai proști*, și preoți și călugări Componența delegației din 1633 dată de Miron Costin este foarte apropiată de aceea dată de tradiție. Ea e compusă din „mulțime de boieri și fruntea curții, preoți și călugări". cf. M. Costin, *op. cit.* p. 84. Din relatarea lui Miron Costin lipsesc mazilii și ceilalți mai proști, în rest asemănarea este destul de izbitoare (pînă și în succesiunea termenilor) pentru a se putea susține ipoteza folosirii tradiției de către cronicar. Dacă admitem această ipoteză, trebuie să observăm că Miron Costin „innobilează" această delegație eliminînd din ea pe „ceilalți mai proști" și pe mazili și arătînd că ea cuprindea nu simplu curtea, ci fruntea curții. Delegația din 1631 urmărea să creeze impresia că toată țara se opunea numirii lui Alexandru Iliaș și de aceea prezența unor capi ai categoriilor sociale inferioare boierilor, în ea, este pe deplin explicabilă. Delegația din 1631, probabil că se asemăna cu acea din 1633.

23) M. Costin. *op. cit.*, p. 79.

O dată cu noul domn au venit în ţară diferiţi „oameni noi" dornici de a se îmbogăţi cît mai curînd. Printre aceştia se numărau Constantin Arseni şi Constantin Batişte Vevelli. Acesta din urmă era chiar înrudit cu domnul [24]) şi datorită acestui fapt reuşeşte să joace un rol foarte important la curte.

Situaţia aceasta nu putea să convină boierimii „de ţară". Duşmănia acesteia împotriva „grecilor", care se manifestase atît de vădit la Constantinopole [25]), ia amploare pe măsură ce ultimii capătă o poziţie dominantă la curte.

Situaţia ţărănimii ajunse foarte grea în cursul anului 1632. Trebuie să se observe că documentele ne dau o imagine destul de vagă asupra obligaţiilor ţăranilor în această epocă. În afară de cele îndeobşte cunoscute [26]), ţăranii aveau şi alte sarcini neclar specificate. Aşa, apare adesea formula: „numai să plătească ei dabilele cîte va fi scris la visteria domniei mele" [27]), sau şi mai vag se spunea că asupra unor sate, în afară de dările obişnuite, cad „şi alte (dări – V.N.) mai mărunte" [28]).

Lipsa unei specificări precise a obligaţiilor ţăranilor putea da loc la abuzuri din partea dregătorilor.

E drept că uneori domnul, la cererea unor mănăstiri, a încercat să reprime samavolniciile slujbaşilor săi [29]). Nu aceeaşi grijă se manifestă însă pentru satele care şi mai păstrează libertatea. Asupra acestora se concentrau în mod special poftele hrăpăreţe ale tuturor categoriilor de boieri şi slujbaşi domneşti.

Se cunosc cazuri cînd boierii iau pămîntul ţăranilor făcîndu-le „mare asuprire". Aşa au crescut de pildă proprietăţile lui Gheuca mare medelnicer [30]). Aceeaşi cale se pare că a urmat-o şi Gheanghea mare logofăt, de vreme ce este calificat într-un document drept „stricătorul sărăcimii" [31]).

Diferiţi dregători domneşti pun mîna pe ocinile ţăranilor care nu-şi mai pot plăti dările. Astfel, Cristea, fiul lui Vartic, dă partea sa din satul Pinceşti lui Alexa visternicel „pentru că l-a plătit pentru darea ţărănească şi a dat pentru cisla lui patruzeci şi doi de zloţi bătuţi" [32]).

24) A. H. Golimaş, *op. cit.*, p. 406–407.

25) M Costin, *op. cit.* p. 79, „şi încă pe Batiştea l-au suduit foarte tare mai ales Cehan vornicul".

26) N. Grigoraş, *op. cit.* p. 423. Se mai pot adăuga: deseatina din vază, din sămînţă de cînepă, din mazăre. Ac. R.P.R., LXXVII/53; jold şi vii domneşte (lucru). Arh. St. Buc., Ms. nr. 543/23; zloţi şi taleri, Arh. St. Iaşi, CCCXXXIII/38.

27) Arh. St. Buc., Ms. nr. 543/23.

28) Ac. R.P.R., LXXVII/53.

29) Arh. St. Buc. M-rea Sf. Sava-Iaşi, XXXIV bis/ 13 privind abuzurile săvîrşite de slugile domneşti din ţinutul Neamţ, asupra satelor Brasăuţi şi Văşcăuţi; *ibidem*, M-rea Galata, II/9-pentru abuzurile săvîrşite de pîrcălabul de Roman şi de şoltuzii şi pîrgarii din Roman care „învăluiesc" şi iau dobitoacele oamenilor din satul Tămăşeni, proprietatea Galatei (document din 4 mai 1632); Ac. R.P.R., LXXVII/53 (din 19 aprilie 1632) – pentru satele Avereşti şi Girovul din ţinutul Neamţ.

30) *Ibidem*. CCVIII/86 a. b. (doc. din 4 aprilie 1632) Simion Gheuca mare medelnicer „au făcut mare asuprire" şi au luat „fără drept" de la Ursul, Ionaşco şi alt Ionaşco cu fraţii lui o bucată de loc ce este în susul satului Rumănii.

31) A. Veress, *Documente privind istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Romîneşti*, vol. IX, Buc. 1937, p. 336–337 (doc, 260); N. Iorga, *Hurmuzaki–Documente*, vol XV–2, p. 1005 (MDCCCC).

32) Ac. R.P.R.; CIV/18 a. (doc. din 25 noiembrie 1632).

Pentru a plăti dările, ţăranii liberi sînt forţaţi să împrumute bani în condiţii grele de la cămătarii greci[33]) şi turci[34]). Încă din timpul domniei lui Moise Movilă – ne spune Miron Costin – locuitorii Moldovei aveau „de datornicii turci mari strînsori şi sile" (*ibidem*). Afacerile cămătarilor turci capătă amploare în timpul domniei lui Alexandru Iliaş. Documentele menţionează pe un oarecare Nicoară care ajunge să fie dator lui Gefer başa Turcul cu „30 ughi bani buni şi o iapă" [35]).

Pe acest teren se creează raporturi dintre cele mai „cordiale" între cămătarii turci şi unele mănăstiri moldoveneşti. Tipic pentru aceasta este cazul mănăstirii Sf. Sava din Iaşi care ia „de la turci cu dobîndă" bani, pe care, la rîndul ei, îi împrumută unor oameni ce-şi pun zălog pămînturile. Ei nu-şi mai pot plăti datoriile şi-şi pierd astfel ocinele[36]).

Din cauza sărăciei mulţi ţărani liberi cad în iobăgie[37]).

Situaţia ţărănimii iobage era cît se poate de grea. Nemaiputîndu-şi plăti dările, ţăranii iobagi îşi părăsesc satele şi fug. Aşa se pustiesc acum satele Braşouţi şi Văscăuţi din ţinutul Neamţ [38]).

Fuga ţărănimii ia o astfel de amploare, încît însuşi domnul trebuie să recunoască la 5 mai 1632 că *„ţara s-a pustiit mai de tot"*[39]). Aceste pustiiri au trebuit să producă o serioasă lipsă a braţelor de muncă de pe moşiile boiereşti şi implicit o scădere a veniturilor proprietarilor lor. Achitarea obligaţiilor faţă de Poartă devenea deosebit de grea.

Domnul se văzu silit să rupă sate din ocoalele tîrgurilor şi să le dea celor care îi procurau banii necesari haraciului. Aşa, la 21 septembrie 1632, el dădea lui Scherlet de la Bujoreni şi cumnatului său Tudorache o selişte pe apa Bîrladului, din ocolul tîrgului, pentru că a primit de la aceştia 100 de ughi „avînd marea greutate de către Poarta cinstitului împărat şi de către vizir şi de către stăpînitorul han" [40]).

În asemenea grele condiţii[41]) Alexandru Iliaş socoti că e posibil să adune bani pentru a cumpăra tronul ţării Romîneşti pentru fiul său Radu [42]).

33) A. D. Udalţova, *Istoria Moldavii*, Tom. I, p. 204.

34) M. Costin, *op. cit.*, p. 77.

35) Ac. R.P.R., CDLI/5.

36) Arh. St. Iaşi CLXXIV/19.

37) Gr. Ureche, *op. cit.*, *Introducere*, p. 5; P. P. Panaitescu, *Călători poloni în Ţările Romîne*, Buc. 1930, p. 23 – pentru cazul tipic al satului Rădăuţi, unde „nu mai sînt călăraşi ci numai ţărani proşti" (solia lui G. Krasinski din 1636 descrisă de un anonim).

38) Arh. St. Buc. M-rea Sf. Sava-Iaşi, XXXIV bis/13. Pustii sînt la această dată şi satele Belceşti, Plopi şi Călugărenii din ţinutul Hîrlău, care aparţineau Mănăstirii Galata din Iaşi – Arh. St. Buc., M-rea Galata, I/9.

39) Arh. St. Iaşi, CCCXXXIII/38. Sărăcia ajunse atît de desăvîrşită încît catolici din Moldova scriau Colegiului de Propaganda Fide, la 28 iulie 1631, că „din cauza mizeriei" nu pot să aibă preoţi nici măcar în unele centre ca Iaşi, Bîrlad, Roman, Bacău, Trotuş. („propter miseriam non possunt habere sacerdotes"). E. Hurmuzaki, *Documente*, vol. VIII, p. 428 (DCXXI).

40) N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. VI, partea a 2-a, p. 18–19. Se cunosc şi alte cazuri. Astfel, cu 250 taleri de argint daţi la visteria domnească „pentru treaba ţării", Cristea Chiose Brăileanu primeşte satul Rusii „ascultători de ocolul tîrgului Botoşani". Ac. R.P.R., LXVII/63.

41) Nu trebuie neglijat faptul că in octombrie 1630 în ţară a bîntuit ciuma, N. Iorga, *Hurmuzaki-Documente*, vol. XV-2, p. 981 MDCCCLXIX) iar în 1631 o serioasă boală de vite. *Ibidem*, p. 932–3 MDCCCLXXII). Toate acestea au contribuit, în parte, la înrăutăţirea situaţiei în Moldova.

42) N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. IV, Bucureşti 1902, p. 1907 (XLV); M. Costin, *op. cit.*, p. 79–80.

Răscoalele care au zguduit Moldova, în timpul lui Miron Movilă Barnowski, au cuprins mai ales nordul ţării[43]). Răsculaţii n-au reuşit şi nici nu puteau să reuşească, în împrejurările de atunci, să dărîme puterea boierilor. Ei au dat totuşi puternice lovituri regimului feudal[44]).

Încă de la sfîrşitul anului 1629, se putea observa o oarecare dezorientare în rîndurile ţărănimii. Polonezul Koreki socotea posibilă o canalizare a răscoalei împotriva lui Alexandru Mihnea, în vederea readucerii pe tron a lui Miron Movilă Barnowski[45]). Cu alte cuvinte, chiar unii feudali străini îşi dădeau seama că *ţăranii puteau să fie folosiţi ca unelte în vederea atingerii unor scopuri străine lor.*

Ţăranii nu aveau aliaţi care să-i conducă în luptă. Ei nu au putut găsi o cale sigură pe care să păşească cu fermitate în vederea îndepărtării exploatării feudale. De confuzia lor ideologică au căutat să profite, atunci cînd au avut nevoie, marii feudali.

Încă în 1631 boierii „de ţară", pentru a împiedica numirea lui Alexandru Iliaş, s-au slujit de anumite categorii sociale, despre care ar fi greu să se afirme că îşi apărau propriile lor interese la Constantinopole.

Boierimea „de ţară", începînd lupta împotriva celor ce tindeau să le răpească „monopolul" exploatării ţărănimii, nu putea să neglijeze nemulţumirile tot mai puternice ale acesteia. Trebuia cu orice preţ îndepărtat pericolul unei răscoale care ar fi putut ameninţa dominaţia de clasă a marii boierimi.

La 5 mai 1632 Mănăstirea Sf. Sava din Iaşi, ale cărei afaceri cămătăreşti erau bine cunoscute, solicită întărirea privilegiilor de imunitate fiscală pentru satul Stroeşti din ţinutul Hîrlău.

Domnul se găsi însă în imposibilitate de a satisface această cerere. *Boierii „de ţară", curtenii* şi *toată ţara* se opuseră energic înoirii privilegiilor mănăstirii: *„au poftit cu toţii ca să dea şi satele mănăstirilor agiutoriu cu ţara"* [46]).

Observăm că opoziţia are un caracter laic şi că ea cuprinde elemente sociale destul de eterogene, aflate de regulă în rele raporturi.

Boierii „de ţară", care au fost în tot timpul în cele mai bune raporturi cu biserica se află de această dată în fruntea unei „coaliţii" care o ataca, într-o vreme cînd nemulţumirile maselor exploatate ajunseră foarte acute. (*ibidem*). Această poziţie a boierimii nu poate fi întîmplătoare. Îndreptînd nemulţumirile mulţimii în direcţia limitării privilegiilor de imunitate ale mănăstirii Sf. Sava, se realiza în fond o mişcare de diversiune, care avea ca scop să micşoreze debitul de ură acumulat. Clasa dominantă era conştientă că pericolul unei răscoale era foarte real şi că pe această cale el putea fi înlăturat.

---

43) N. Grigoraş, *op. cit.*, p. 430–433. Pe baza materialului folosit de autor e greu să se dovedească întinderea răscoalelor în toată ţara; ele au avut loc mai ales în nordul Moldovei. Lipsa informaţiilor şi nesiguranţa drumurilor care se adeveresc la 9 august 1628, nu sînt argumente *hotărîtoare* pentru susţinerea unei generalizări a răscoalei (p. 431). Engels a arătat că din cauza apăsării inegale a deprinderii cu supunerea, a stării de fărîmiţare, în evul mediu se ajunge mai ales la „o sumedenie de răscoale ţărăneşti locale". cf. *Războiul ţărănesc german*, ed. a II-a, 1950, p. 40.

44) N. Grigoraş, *op. cit.*, p. 430–433.

45) *Ibidem*, p. 424 (la 28 decembrie).

46) Arh. St. Iaşi, CCCXXXIII/38.

Prin trecerea greutăţilor fiscale şi pe umerii satelor mănăstireşti, se lăsa să se întrevadă vaga posibilitate a uşurării sarcinilor fiscale ce striveau pe ţărani.

De fapt trebuie să se observe că între conţinutul revendicărilor şi rezultatele obţinute există o mare discordanţă. Cererile delegaţiei nu se opresc numai la satul mănăstiresc Stroieşti, ci privesc toate mănăstirile („să dea şi satele *mănăstirilor*" — pluralul!).

E puţin probabil că asemenea formulări îndrăzneţe să fi fost făcute de boieri fără o presiune reală din partea celorlalte elemente sociale din cadrul delegaţiei.

Se ajunge la un compromis „n-am vrut să frîngem voia ţării nici să stricăm de tot darea şi miluirea celor domni bătrîni" (*ibidem*). Satul Stroieşti urmează să dea ajutor cu ţara numai goştina de oi şi de mascuri, deseatina din stupi, zloţi şi taleri (în două rate), de restul obligaţiilor ţăranilor urmînd să se folosească numai mănăstirea (*ibidem*).

Dar documentul relevă şi contradicţiile existente în sînul clasei dominante. Delegaţia cuprinde *numai* pe boierii „de ţară" şi acest fapt reflectă scindarea boierimii moldoveneşti în tabere duşmane cu mult înainte de izbucnirea răscoalei din primăvara anului 1633. Această scindare reiese şi din relatările lui Miron Costin (*op. cit.*, p. 79).

Din documentul din 5 mai 1632 ies la iveală nemulţumirile provocate de instabilitatea domniei „pentru schimbarea domnilor ce se schimbă aşa des, ţara a sărăcit şi s-au pustit mai de tot cît n-au putere să plătească haraciul împărăţiei" [47]).

Fiind cunoscut rolul jucat în crearea instabilităţii domniei de pretendenţii la tron şi de cămătarii constantinopolitani care îi finanţau, e lesne de presupus că avem de-a face cu o atitudine ostilă lor a boierimii „de ţară", a curtenilor şi ţăranilor.

Faptul că boierii „de ţară" au susţinut în faţa domniei unele probleme legate de îmbunătăţirea situaţiei contribuabililor, putea să ducă la crearea unei atitudini relativ favorabile a unei părţi a ţărănimii faţă de ei.

Dar compromisul realizat la 5 mai 1632 nu era de natură să îmbunătăţească cu nimic soarta ţărănimii.

La 3 iulie 1632, Ştefan Szekeres, judele Rodnei putea să scrie că în Moldova *„se tulbură săracii"* pentru că dregătorii *„ieau mare dare de la sărăcime"* [48]).

Prin urmare, pericolul unei răscoale continua să fie tot atît de ameninţător ca şi înainte de 5 mai 1632.

Domnul îşi dădu seama că prin atitudinea lor demagogică boierii încercaseră să-şi creeze o atmosferă oarecum favorabilă şi că rămînea ca, în eventualitatea izbucnirii unei noi răscoale, valul de ură al mulţimii să se reverse mai ales asupra sa şi a dregătorilor greci.

De aceea, sub presiunea tulburărilor săracilor, el luă iniţiativa de a recurge la aceeaşi metodă pe care o folosiseră boierii cu mai puţin de două luni în urmă.

Domnul încearcă să atragă de partea sa clerul inferior.

47) Arh. St. Iaşi, CCCXXXIII/38.
48) N. Iorga, *Hurmuzaki-Documente*, XV-2, p. 989 (MDCCCLXXX).

Engels a arătat cu o deosebită claritate că *„fracțiunea plebeiană a clerului... duce o viață destul de asemănătoare cu traiul masei"* că *„membrii clerului de jos luau în mod obișnuit parte la mișcările epocii"*[49]).

Aceste teze ale lui Engels își găsesc o strălucită confirmare în realitățile istorice de la noi.

La 8 iulie 1632, Alexandru Iliaș recunoștea că preoții moldoveni *sînt supuși la toate dările grele și aspre și preoți fiind dau birul mirean și pentru a fi în pace, nu le este de ajuns să-și plătească ei capul ci și pentru alți mireni li se jefuiește averea lor"* [50]).

E limpede că fracțiunea plebeiană a clerului (cu excepția celei de la bisericile domnești din Iași) (*ibidem*) era exploatată tot atît de crîncen ca și țărănimea. Soarta ei era legată de a țărănimii și de aceea ei aveau aceiași dușmani și luptau cu aceleași mijloace împotriva exploatatorilor.

În perioada premergătoare răscoalei din primăvara anului 1633, clerul inferior face cauză comună cu țărănimea și adoptă aceeași formă de luptă: fuga.

Documentul din 8 iulie 1632 arată clar că *„unii își leapădă preoția ș fug în țări străine, ca făcători de rele"* (*ibidem*).

Domnul hotărăște să scutească pe preoții de jos de toate dările cu excepția birului sceptrului și a unei dări de doi ughi cînd va veni întîi domnul de la Poartă (*ibidem*).

Domnul urmărea fărîmițarea forței exploataților și prin aceasta îndepărtează pericolul răscoalei.

În același timp el putea astfel să contrabalanseze într-o oarecare măsură, influența pe care începuse să o exercite boierii „de țară" asupra unor curteni și țărani.

În toamna anului 1632 asistăm la o înrăutățire, pe o linie mereu ascendentă, a situației țărănimii. La 30 august, în scrisoarea trimisă lui Mihail Ianko de Maxa, însuși domnul recunoaște că *„starea țării noastre a ajuns foarte rea și în sărăcie* nu ca în vremea altor voievozi și sînt multe greutăți în țara noastră" [51]).

În octombrie se știa la Constantinopole că bieții locuitori ai Moldovei sînt tratați „într-un chip barbar" și „că fug în masă" [52]).

Cu un excepțional spirit de observație, același informator constantinopolitan remarca: „și la curte unde lăcomia a luat locul de frunte, nu e îndreptare de așteptat" (*ibidem*).

Țărănimea n-a reușit să se ridice, în vara și toamna anului 1632, pînă la o răscoală.

Tabăra exploataților era în această vreme descompusă, incapabilă de a se ridica măcar pînă la nivelul luptelor din timpul lui Miron Movilă Barnowski. Tactica boierilor și domnului, de a fărămița pe exploatați, de a-i abate din drumul drept de luptă împotriva tuturor exploatatorilor, se dovedi foarte eficace.

---

49) Fr. Engels, *Războiul țărănesc german*, ed. a II-a. ed. P.M.R., 1950, p. 33. Engels a arătat că în apusul Europei „din rîndurile sale (ale clerului—V. N.) se recrutau teoreticienii și ideologii mișcării".

50) Ac. R.P.R. CCXXXVII/2.

51) A. Veress, *op. cit.*, p. 319 (doc. 252).

52) N. Iorga, *op. cit.*, p 196 (XLIV). Satele au ajuns „să fie ruinate și golite de locuitori".

În timpul acesta plin de frămîntări interne, ajunse în Moldova Hussein agà, care avea însărcinarea să-i recheme la Constantinopole pe Constantin Batişte Vevelli şi pe Constantin Arseni, cei mai apropiaţi colaboratori ai lui Alexandru Iliaş [53]).

Nu se poate preciza cu destulă siguranţă dacă această „rechemare" s-a făcut din iniţiativa turcească [54]). Ea a putut să fi fost provocată chiar de boierii „de ţară", care aveau tot interesul să-l vadă izolat pe domnul pe care nu l-au voit în 1631.

Faptul că Batişte Vevelli sfătuieşte pe domn să-i ucidă pe o serie de boieri [55]), poate fi considerat drept un argument în sprijinul ideii că aceştia au partea lor de contribuţie la „rechemarea" grecilor.

Alexandru Iliaş opuse un refuz categoric la această cerere a turcilor [56]).

Oricum, hotărîrea domnului de a-i ucide în ziua de paşti pe Vasile Lupu vornicul, Cehan vornicul, Savin hatmanul, Buhuş vistiernicul şi Ureche spătarul [57]), nu poate fi atribuită numai dorinţei de răzbunare a lui Alexandru Iliaş, pentru faptul că nu fusese acceptat ca domn în 1631.

Astfel, chiar Miron Costin arată că „boierilor . . . . . lucrurile . . . . lui Alexandru Vodă . . . nu le plăcea". El vorbeşte despre „necredinţa şi prepusul" ce se adăugau „den zi în zi" (*ibid.*).

Aceste afirmaţii care sînt mărturii incontestabile ale unei înrăutăţiri *treptate* a raporturilor dintre domn şi boierii „de ţară", *preced* hotărîrea domnului de a-i ucide pe foştii membri ai delegaţiei din 1631 (*ibid.*) şi evident o determină într-o oarecare măsură.

Boierimea se împărţise încă cu mult înainte în tabere adverse şi aceea a boierilor „de ţară" era îndreptată împotriva grecilor şi a domnului. Alexandru Iliaş ştia acest lucru şi el rezultă şi din relatarea lui Miron Costin care spune că domnul voia „să-l tragă *de partea sa*" pe Costin postelnicul (*ibid.*).

Faptul că Costin postelnicul refuză şi pleacă la ţară, arată că victoria domnului şi a partizanilor săi era foarte îndoielnică. Această slăbiciune a taberii grecilor rezultă şi din trădarea planurilor domnului de către Constantin Arseni (*ibid.*), care, pe această cale, voia să-şi cîştige simpatia celor mai puternici.

Urmînd pilda celor din Ţara Romînească [58]), boierii moldoveni hotărăsc să se răscoale. Se dădu ştirii ţării care, „*hierbîndu în greutăţi şi în netocmele*", se ridică în grabă. Cronicarul arată că „s-au pornitu . . . nu numai curtea, ce şi ţărănimea" [59]).

Boierii „de ţară", curtea şi ţărănimea mai apăruseră în aceeaşi tabără şi la 5 mai 1632, cînd, în scopul de a îndepărta pe ţărani de pe drumul unei răscoale se ajunse să se limiteze privilegiile fiscale ale mă-

53) E. Hurmuzaki-*Documente*, IV-2, p. 466 (DXXX).

54) Istoricii au acceptat pînă acum ideea unei rechemări din iniţiativă turcească. cf. N. Iorga, *Socotelele Braşovului*, Buc. 1899. p. 73-74, idem. *Histoire des Roumains et de la romanité orientale*, vol. VI, p. 48, A. H. Golimaş, *op. cit.* p. 414.

55) M. Costin, *op. cit.* p. 80.

56) E. Hurmuzaki-*Documente* IV.-2, p. 466 (DXXX).

57) M. Costin *op. cit.* p. 80.

58) N. Iorga, *op. cit.*, vol. IV, p. 201-202.

59) M. Costin, *op. cit.*, p. 80.

năstirii Sf. Sava din Iaşi. Prin urmare boierii continuau să exercite o oarecare influenţă asupra curţii şi ţărănimii.

Răscoala este iniţiată de boieri şi urmăreşte atingerea unor scopuri ale acestora. Boierii nu puteau să meargă prea departe pe drumul răscoalei, iar ţăranilor şi curtenilor nu puteau să le acorde decît un rol de unelte.

Mai mult decît îndemnul boierilor, i-au mînat spre Iaşi, pe ţărani şi curteni „greutăţile şi netocme'ele" care îi striveau. Tocmai acest fapt explică concentrarea atît de mare a nemulţumiţilor încît „nu încăpea în tîrgu, ce umplusă locul pe suptu Miroslava pretutinderea" (*ibid.*).

Toată vina situaţiei grele a ţărănimii fu aruncată pe seama grecilor. Ţăranii continuau să se orienteze tot aşa de greşit ca şi în mai 1632, cînd credeau că uşurarea poverii fiscale se putea realiza prin impunerea satelor mănăstireşti la dări.

Domnul se identifică atît de complet cu grecii încît considera ridicarea împotriva acestora drept o răscoală împotriva sa (*ibid.* p. 80-81).

Nedispunînd de forţe suficiente pentru a se opune mulţimii înfuriate, el se decise să părăsească domnia.

Numai pînă aici putea merge boierimea pe drumul răscoalei. Ea îşi vedea atinse scopurile şi orice pas făcut în plus, pe acest drum, putea să-i fie fatal.

Boierii „de ţară" îşi iau sarcina de a-i salva pe foştii lor adversari şi devin prin aceasta o forţă opusă răsculaţilor.

Din acest moment avem de-a face cu o răscoală a ţăranilor îndreptată împotriva tuturor exploatatorilor feudali.

Atitudinea lui Miron Costin — el însuşi un mare boier — faţă de răsculaţi diferă de la o etapă la cealaltă. Cronicarul nu este de acord cu folosirea ţărănimii în luptele din sînul boierimii [60].

Atîta vreme cît ţăranii rămîn masa de manevră a boierilor „de ţară" stilul cronicarului rămîne calm. Ţăranii apar în cuprinsul noţiunilor de „ţară", „ţărănime" şi „gloate" (*ibid.* p. 80-81).

Din clipa în care răscoala capătă un caracter antifeudal, de sub pana lui Miron Costin izvorăşte ura clocotitoare pe care o nutreşte faţă de cei ce ameninţau dominaţia clasei sale. Ţăranii sînt acum cuprinşi în noţiunile „desfrînată prostimea", „grosimea" (*ibid.* p. 81).

Această ridicare a celor „mai mici" împotriva celor „mai mari" nu-l lasă rece pe cronicar. Ea îi dă prilej de reflexii pline de scepticism (*ibid.*).

Principalele episoade ale răscoalei se desfăşoară în Iaşi. La ieşirea din palatul domnesc presiunea mulţimii a fost atît de puternică, încît „să nu să hie pus cu toţii să opreassă desfrînată prostimea, pozna mare şi de abiia prilejită în vreo ţară s-ar hi tîmplatu" (*ibid.* p. 81).

Însuşi Vasile Lupu — şeful boierimii „de ţară" — fu rănit cu această ocazie (*ibid.*).

Rănirea lui Vasile Lupu nu-şi poate găsi o explicaţie valabilă în originea lui „greacă", ci în comportarea sa faţă de ţăranii pe care îi înşelase în mod neruşinat. Vasile Lupu se căsătorise cu fiica lui Bucioc vornicul şi era considerat un boier „de ţară" [61]).

60) Ibidem, p. 80 „...cela ce se iniacă, se apucă cu mîna de sabie goală"
61) Vezi mai sus p 5.

În faţa mănăstirii Balica, atunci cînd „nu se vedea şesul deşertu nicăiuri" fură sacrificaţi Constantin Batişte Vevelli [62]), Alexandru Mamugna şi Ieronim Hores [63]). Pe Constantin Batişte Vevelli - povesteşte Miron Costin - „fără nici o milă, de viu, cu topoară l-au făcut fărîme" [64]). Bosie Lăpuşneanu cea mai proeminentă figură din rîndurile răsculaţilor, a jucat un rol foarte important în acest episod. După treizeci şi cinci de ani de la răscoală el a fost arestat de fiul lui Batişte Vevelli pentru că „au ucis pe tat'său" [65]).

Carele domniei, pline cu averi adunate din sudoarea ţărănimii, fură jefuite (*ibid.*, p. 81). Însuşi Alexandru Iliaş fu atacat [66]).

Aici, pe şesul din faţa mănăstirii Balica, a avut loc episodul cel mai important al răscoalei.

De la început trebuie să remarcăm că răscoala, în forma sa antifeudală, nu a căpătat proporţii, deşi numărul răsculaţilor a fost mare.

În rîndurile acestora noi nu trebuie să-i vedem numai pe ţărani. E greu de atribuit orăşenilor o pasivitate atît de completă cum reiese din descrierea lui Miron Costin.

Orăşenii reprezentau o forţă militară importantă pentru vremea aceea şi participau intens la luptele sociale.

Sub Ştefan Tomşa ei apar ca aliaţi ai acestuia în lupta împotriva marilor boieri, care se răsculaseră în 1615. Cu această ocazie, domnul cheamă în leafă „den tîrgoveţi şi den slugile neguţitorilor şi oameni nemernici" [67])

Regimul feudal constituia o piedică în calea dezvoltării oraşelor şi orice lovitură dată lui putea fi privită favorabil de către locuitorii lor.

Răscoala se transformă în luptă împotriva tuturor boierilor în Iaşi şi tot aici se ating cele mai înalte culmi (la ieşirea din palatul domnesc şi în faţa bisericii Balica).

Se ştie că raporturile dintre orăşeni şi şeful boierimii „de ţară" - ajuns apoi domn - nu au fost dintre cele mai bune. În 1653, tîrgoveţii din Hotin au atacat pe Vasile Lupu şi i-au prădat carele (*ibid.*, p. 141, 145, 146). Domnul nu se bucura deci de simpatia orăşenilor şi aceste raporturi rele pot fi cu mult mai vechi.

Toate aceste fapte ar putea constitui indici în sensul unei participări a orăşenilor la răscoala din primăvara anului 1633.

În stadiul actual al cercetărilor se poate accepta o colaborare a orăşenilor cu ţăranii, dar celor dintîi nu li se poate atribui un rol conducător [68]).

Ţărănimea era „luptătorul principal şi cel mai hotărît împotriva orînduirii feudale" [69]).

62) M. Costin *op. cit.*, p. 81-82.

63) E. Hurmuzaki, *Documente*, IV-2, p. 466 (DXXX).

64) M. Costin, *op. cit.*, p. 81-82.

65) I. Neculce, *Letopisetul ţării Moldovei*, (ed. Iorgu Iordan) p. 129-130. Sub presiunea maselor Iliaş Alexandru fu silit să-l elibereze.

66) *Ibidem*, Şi aici Bosie, joacă un rol principal. El „smulse ermulucul din spinarea domnului".

67) *Ibidem*, p. 32 şi p. 124- pentru rolul militar al orăşenilor.

68) A. D. Udalţova, *op. cit.*, p. 204 atribuie greşit un rol conducător orăşenilor în această răscoală.

69) V. Biriucovici, *Despre cîteva probleme ale dezvoltării societăţii feudale*, în Analele Romino-Sovietice. seria istorie, (an VI. nr. I. Seria III, 1953), p. 70

Chiar faptul că Miron Costin nu se oprește de loc asupra orășenilor probează că, în raport cu aportul țărănimii, rolul orășenilor a fost mai puțin important.

În prima etapă a răscoalei, curtenii formează aceeași tabără cu țăranii. După ce răscoala capătă un caracter antifeudal, curtenii dispar din descrierea cronicarului [70]. Această dispariție poate fi pusă în legătură cu o slabă manifestare a lor în cursul răscoalei.

Scena luptelor sociale, pe care ne-o înfățișează Miron Costin, este aproape în întregime ocupată de boieri și țărani.

Boierimea formează de data aceasta un tot omogen. Nu tot aceasta este și situația țărănimii.

Anumite elemente țărănești încep să se orienteze destul de just cînd văd în toți boierii pe dușmanii lor. Dintre aceștia erau cei care l-au atacat pe Vasile Lupu - șeful boierimii „de țară". Acești țărani au continuat lupta lor și după înăbușirea răscoalei din 1633.

Din păcate nu toți țăranii vedeau lucrurile la fel de clar. Mulți continuau să creadă că grecii sînt cei vinovați de nenorocirile lor. Lozinca acestora „dă-ne, doamne, pre greci" arată limpede că asupra lor continua să stăruie influența nefastă a boierimii „de țară", care, în scopuri diversioniste, mîna pe țărani pe drumuri greșite.

Lipsa de îndrăzneală a acestor elemente țărănești reiese și din faptul că ei *cer* de la domn pe boierii greci (*ibid.*).

Boierii trebuiau să păstreze o oarecare influență asupra acestei părți a țărănimii pentru a evita dezastrul. Acest țel reiese și din tactica adoptată de ei.

Boierii se abțin de la orice acte de violență. Ei nu reacționează nici cînd Vasile Lupu este rănit, nici cînd carele domniei sînt „jecuite". Boierii încearcă să o scoată la capăt „oprindu și domolindu țărănimea".

Atitudinea lor prudentă nu poate fi explicată *numai* printr-o disproporție de forță. Aceasta a existat, dar ea putea fi, în parte, atenuată prin inegalitatea armamentului. Boierii dispuneau de un armament superior avînd de partea lor „săimenii cu sănețile gata" și copiii de casă (*ibid.*). p. 82). Țăranii se slujeau de topoare, coase, etc. (*ibid.*).

Boierii trebuiau să neutralizeze pe țăranii care rămaseră credincioși ideii că grecii sînt vinovați de toate relele. De aceea în momentul cel mai critic au fost sacrificați unii dintre însoțitorii greci ai lui Alexandru Iliaș.

După acest episod, răscoala intră în declin. Tot pentru a evita o ciocnire violentă în condiții favorabile țărănimii, se evită drumul care trecea prin Scînteia [71].

Din cauza numeroșilor fugari adăpostiți prin păduri acest drum era socotit primejdios. Încă din 1622, Samuel Twardovski scria că Scînteia este „depozit al tîlhăriilor din acele locuri" [72].

Fu luat drumul braniștei care trecea prin locuri mai deschise fără de pădure, unde probabilitatea unui atac era mai mică. De teamă să

70) M. Costin, *op. cit.*, p. 81-82.
71) Se ia drumul care trecea prin braniștea domnească de la Bohotin.
72) P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 18.

nu se ducă la tătari după ajutor, boierii l-au obligat pe Alexandru Iliaș să revină, prin Huși, la drumul care trecea din Iași, prin Scînteia, Huși, Bîrlad și Galați.

Însoțit de unii boieri, de seimeni și copiii de casă, domnul, după ce refuză să reia tronul cu sprijinul lui Costin postelnicul, trecu Dunărea fără avere [73]).

Prin plecarea domnului și a demnitarilor care scăpaseră de moarte fură dezarmați acei dintre răsculați care vedeau în greci pe principalii vinovați de situația nenorocită a țării.

Mulți țărani puteau de acum să se amăgească cu ideea că un domn bun și statornic le va îmbunătăți situația [74]).

Această orientare greșită a țărănimii a ușurat întărirea dominației boierimii „de țară". Momentele cele mai grele pentru aceasta trecuseră. Pozițiile ei rămîneau intacte și aceasta datorită politicii de diversiune care fărîmițase țărănimea și o împiedicase să acționeze unitar.

Deși răscoala a avut un oarecare răsunet peste hotare [75]), trebuie totuși să se observe că ea nu s-a ridicat nici măcar pînă la nivelul luptelor din vremea lui Miron Movilă Barnowski.

Boierimea fusese martora unor manifestări care nu puteau să-i aducă liniștea, cu atît mai mult cu cît cele mai îndrăznețe elemente din rîndul răsculaților continuau lupta.

La 9 mai 1634 se știa că Vasile Lupu pedepsea „cu străşnicie pe lotri" [76]).

Totuși țărănimea singură, înapoiată și fărîmițată, nu putea să sfărîme jugul feudal. Rolul de a coagula aceste forțe și de a le duce la victorie revenea altei clase mai înaintate.

КРЕСТЬЯНСКОЕ ВОСТАНИЕ В МОЛДАВИИ ВЕСНОЙ 1633 г.

Краткое содержание

В первой трети XVII в. положение молдавских крестьян значительно ухудшается вследствие усиления феодальной эксплуатации.

В течение 1632 г. социальные конфликты обостряются.

Местные бояре и князь в своем стремлении предотвратить вспышку крестьянских восстаний, применяют политику диверсий. Они пытаются объяснить беуственное состояние страны существованием привилегий для некоторых монастырей, неустойчивостью княжений, необходимостью платить непосильную дань туркам.

Таким образом крестьяне были сбиты с толку в своей борьбе против угнетателей.

Более того, местные бояре начинают оказывать влияние на определенные слои крестьянства.

73) M. Costin, *op. cit.*, p. 82.

74) A. Veress, *op. cit.*, vol. IX, p. 336-337 (doc. 260).

75) E. Hurmuzaki, *Documente*, IV-2, p. 466 (DXXX) N. Iorga, *Acte și fragmente*, vol. I, p. 76 și vol. IV, p. 201-202, Hurmuzaki, *Documente*, vol. I, supl. I, p. 234 (CCXL)

76) A. Veress, *loc. cit.*

В то время как недовольство продолжает расти среди той части населения, которая несла всю тяжесть непрестанно увеличивавшихся налогов, внутри господствующего класа ведется скрытая борьба за власть.

В этой борьбе между местными боярами и греками за экономическую и политическую власть, местное боярство видело в крестьянах орудие осуществления своих планов.

Так, весной 1633 г. крестьянские массы заставили князя и бояр „греков" покинуть страну. Местные бояре победили.

Вскоре однако победители, добившись осуществление своих планов, становятся противниками мятежников и защищают своих недавних врагов.

С этого момента чётко выявлются два лагеря: с одной стороны бояре, с другой—крестьяне.

Восставшие крестьяне не смогли свергнуть господствующий класс, во-первых из-за тактики бояр, во-вторых потому что сами они не добились единства действия, не имея вождя.

Несмотря на это, восстание является фактом большой значения в борьбе народы против угнетателей.

LA RÈVOLTE EE MOLDAVIE DU PRINTEMPS DE L'ANNÉ 1633

Résumé

Au cours du premier tiers du XVII-ème siècle, l'état des paysans moldaves s'aggrave sensiblement par suite de l'exploitation féodale.

Les conflits sociaux s'acharnent durant l'année 1632.

Les boyards autochtones et le prince régnant cherchent à empêcher l'éclat d'une révolte paysanne en usant d'une politique de diversion. Ils tentent d'expliquer la situation désastrueuse du pays par les privilèges de quelques monastères, par l'instabilité des règnes, par le fardeau du tribut ottoman, etc.

C'est ainsi que les paysans furent désorientés dans leur lutte contre les oppresseurs.

Les boyards autochtones commencent même à exercer une influence parmi certains des paysans.

Tandis que le mécontentement de ceux qui supportaient l'entier fardeau des impôts augmentait de plus en plus, une lutte sourde fut déclanchée - pour le pouvoir - au milieu de la classe dominante.

Dans cette lutte pour la domination économique et politique qui se livrait entre les boyards autochtones et les grecs, les premiers réservent aux paysans le rôle d'instruments.

Sous la pression de la foule, au printemps de l'année 1633, le prince régnant et les boyards grecs furent obligés de quitter le pays.

De cette manière, la victoire des boyards autochtones fut assurée.

Mais les vainqueurs, après avoir réalisé leur but, deviennent une force contraire aux révoltés.

Ils défendent leurs anciens rivaux.

À partir de ce moment on précise l'existence de deux groupements distincts: celui des boyards et celui des paysans.

Les révoltés ne réussirent pas à renverser le pouvoir de la classe dominante, grâce à la tactique des boyards et parce que les paysans étaient divisés et leur manquait un dirigeant.

La révolte reste, malgré cela, une importante manifestation de la lutte du peuple contre ses oppresseurs.

CONCEPȚIA LINGVISTICĂ A LUI AL. LAMBRIOR

DE

D. GAFIȚANU

Cît a fost student, Lambrior n-a urmat nici un curs de filologie romînă sau de filologie romanică. Pe atunci, pentru asemenea discipline, nu existau catedre la Universitatea ieșeană.

Numit profesor în învățămîntul secundar a predat, în primii ani, istori›. La studiul limbii — dintru început, al unor probleme de limbă literară — a ajuns plecînd de la studiul istoriei, îndeosebi de la cel al cronicarilor.

În momentul cînd începe să manifeste interes pentru probleme de limbă, lucrările de specialitate, care să-i înlesnească inițierea în studiul științific al limbii romîne, erau puține:

Timotei Cipariu publicase cîteva [1] — importante atît prin materialul de limbă pe care-l conțineau cît și prin multe dintre explicațiile pe care le dădea și concluziile la care ajungea învățatul latinist; Cihac publicase primul volum al Dicționarului etymologic [2];

Hasdeu abia trecuse — și el — de la studiul istoriei la cel al filologiei.

Cu cîteva decenii mai înainte, însă, apăruseră Gramatica și Dicționarul lui Fr. Diez [3], opere prin care se puneau bazele lingvisticii romanice În aceste opere ale lui Diez, limba noastră, pentru prima dată, era prezentată științific în toate aspectele ei: fonetic, morfologic, sintactic și lexical.

Apăruseră apoi cele două articole privitoare la limba romînă ale lui A. Mussafia [4].

Lambrior cunoaște lucrările lui Cipariu, folosește bogatul material de limbă adunat de acest lingvist, îi apreciază erudiția, dar nu totdeauna îi acceptă teoriile;

cunoaște Gramatica lui Diez și o consideră indispensabilă pentru cine studiază limba romînă [5];

---

1) T. Cipariu, *Elemente de limba romînă de pe dialecte si monumente vechi*, 1854
Principia de limbă și scriptură, 1866.
Gramatica limbii romîne, partea I. Analitica, 1869.

2) A. de Cihac, *Dictionnaire d'étymologie daco-romane*, I. 1870.

3) Fr. Diez, *Grammatik der romanischen Sprachen*, 1836–1843.
Etymologisches Wörterbuch der romanischen Sprachen, 1853

4) A. Mussafia, *Zur rumänischen Vocalisation*, 1868.
Zur rumänischen Formenlehre, 1869.

5) Revista pentru istorie, arheologie și filologie, 1883, p. 194.

cunoaşte de asemenea, studiile lui Mussafia, pe ale căror rezultate le reia în cercetare pentru a le duce mai departe, a le corecta şi a le completa;

cunoaşte Dicționarul lui Cihac şi îl foloseşte — nu acceptă însă toate etimologiile pe care acesta le propune şi nici unele aprecieri din prefață [6]).

Nu se limitează, însă, la însuşirea de cunoştințe, ci caută să deprindă şi o metodă ştiințifică de cercetare.

În acest scop—de a-şi însuşi „nu numai o sumă de cunoştințe, dar mai ales metoda sinceră pentru căutarea adevărului" [7]) — pleacă la Paris.

Epoca studiilor sale la Paris, coincide cu epoca cînd în lingvistică se produceau primele manifestări ale neogramaticilor.

Direcția aceasta nouă avea, în Franța, un reprezentant de frunte — pe Gaston Paris, care, prin activitatea sa de lingvist, a contribuit în mare măsură la creşterea prestigiului şcoalei neogramaticilor.

Lui Gaston Paris i se alăturase Arsène Darmsteter, fost elev al neogramaticilor germani.

Ambii țineau conferințe la „L'école pratique des Hautes Études". Tocmai spre acea instituție, atras de spiritul nou introdus de cei doi învățați, s-a îndreptat şi Lambrior. Acolo, ca elev al lui Gaston Paris şi al lui Arsène Darmesteter, îşi va forma el — în sensul ideilor neogramaticilor — concepția despre limbă, şi tot acolo îşi va însuşi metoda de cercetare ştiințifică.

Astfel, va deveni reprezentant — primul, în ordine cronologică, dintre romîni — al şcoalei neogramaticilor şi totodată va fi şi primul dintre romîni, care va studia limba noastră potrivit cu cerințele stricte ale ştiinței.

În 1877, îşi începe colaborarea la revista *Romania* — cu articolul despre palatalizarea labialelor [8]).

Cu acest articol, care impresionează prin documentare, prin metodă de cercetare şi prin concluzii juste, începe cea de-a doua — şi totodată — şi ultima fază din activitatea de aşa scurtă durată a acestui învățat.

Lambrior vedea în lingvistică o disciplină ştiințifică pe deplin constituită şi o asimila ştiințelor naturii.

Deşi nu-i expusă sistematic în cadrul unei singure lucrări — elementele ei fiind răspîndite în mai multe dintre articolele ce ne-au rămas de la dînsul — totuşi concepția lui lingvistică apare unitară şi bine închegată.

În lumina acestei concepții priveşte el activitatea lingvistică de la noi, din al optulea deceniu al secolului trecut:

observă că ceea ce, mai ales, se realiza în acest domeniu, era adunarea materialului — operație pe a cărei importanță n-o neagă, dar semnalează lipsa preocupării ştiințifice de a extinde şi a adînci cercetarea acestui material în vederea aflării legilor după care se dezvoltă limba.

„Una-i o adunătură de material şi altceva este *ştiinţificarea* acestui material, adică găsirea legilor ştiințifice la care este supus materialul. La noi se confundă cunoştința cu ştiința" [9]).

---

6) De pildă, părerea că limba romînă n-ar fi făcut nici cea mai mică sforțare ca să-şi asimileze elementele străine la fondul latin Cf. Romania, 1881, p. 364.

7) Scrisoare către T. Maiorescu, publicată în Convorbiri literare, 1919, p. 138 apud I. Şiadbei, *Anuarul Liceului Național din Iaşi*, 1930 1931, p. 139.

8) *Du traitement des labiales p, b, f, v, dans le roumain populaire*, Romania VI (1877), p. 443—447.

9) Revista pentru istorie, arheologie şi filologie, 1883, p. 197.

Ceea ce nu-și propuseseră alții, își propune el · descoperirea unora dintre legile de dezvoltare ale limbii romîne.

În stadiul în care se găseau atunci cercetările asupra limbii romîne, realizarea unui asemenea gînd întîmpina mari greutăți; avea, însă, rolul de a deschide, cum spune Gaston Paris, „o eră nouă în istoria filologiei romîne".

Desigur, Lambrior își dădea seama, de la început, de complexitatea fenomenului pe ale cărui legi își pusese în gînd să le afle, precum și de întinderea domeniului pe care urma să-l cerceteze. După cîțiva ani de cercetări în direcția aceasta, putea să-și aprecieze rezultatele în modul următor:

„Se înțelege că nu avem pretenția de a fi constatat toate legile vocalismului și ale consonantismului rominesc...

Cît pentru constatarea tuturor legilor ce urmează vocalismul rominesc de-abia vor ajunge cîteva generații de lucrători harnici" [10]).

După cum reiese și din citatul de mai sus, legile pe care le va descoperi Lambrior, vor aparține aproape toate numai foneticii. Faptul acesta nu-i de mirare și nu caracterizează numai activitatea lingvistului nostru, ci este o notă comună întregii școli a neogramaticilor și s-ar explica — în parte cel puțin — și prin aceea că domeniul în care legile de dezvoltare pot fi mai lesne observate, e tocmai cel al foneticii.

Lambrior însuși afirmă că „legile după care se modifică înțelesul cuvintelor au să fie mai greu de aflat decît legile modificării materiale (= fonetice) [11]).

Transformările fonetice sînt considerate de acest învățat ca fiind de aceeași natură cu cele din lumea fizică: „Materialul fonetic este supus unor legi fatale" [12]), iar pentru multe dintre ele — spune Lambrior în altă parte — „s-au aflat legi tot așa de nestrămutate ca și legile naturii" [13]).

Încrederea lui în legile fonetice și entuziasmul provocat de descoperirea lor, îl duc la formulări categorice:

„Cu ajutorul legii ll > u se explică fenomene gramaticale considerate înainte ca enigme" [14]) sau

„Dacă se ține seamă de legile fonetice ale limbii romîne, trebuie să se admită".. [15])

Una din legile citate de Lambrior privește felul cum sunetele cuvintelor împrumutate din alte limbi, se adaptează sistemului fonetic al limbii împrumutătoare.

„Orice popor, cînd împrumută cuvinte, ce conțin sunete care nu se află în alfabetul [16]) său, apropie acele sunete de sunetul său cel mai asemănat" [17])

și ca o concluzie: „Sunetele nu se împrumută" [18]), „ă, î sînt produse proprii limbii noastre" [19]). Sau altă lege:

10) *Carte de citire*, 1882, Introducere, L.

11) Revista pentru istorie, 1882, p. 38. (Aflarea legilor semantice o vede ca „o sarcină a viitorului").

12) *Îndreptariu*. Convorbiri literare, 1881, p. 140.

13) Revista pentru istorie, 1882, p. 38.

14) Romania, 1880, p. 371 (nota).

15) Romania, 1880, p. 367.

16) adică sistemul fonetic.

17) *Carte de citire*, 1882. Introducere, p. LXIV.

18) *Carte de citire*, 1882. Introducere, p. XLI și *Îndreptariu*. Convorbiri literare, 1881, p. 131.

19) Romania, 1881, p. 347.

„...Orice cuvînt străin, ce intră într-o limbă, se supune numai la acele modificări, care sînt active în momentul intrării sale, nu însă și la acele care și-au făcut deja evoluția lor“ [20]).

Legile din domeniul morfologiei și al sintaxei pot fi și ele descoperite, dar mai greu. Lambrior a descoperit una dintre acestea, care arată și raporturile de interdependență între cele două laturi ale fenomenului: morfologia și sintaxa.

Este vorba de următoarea lege — care îi și poartă numele în literatura de specialitate:

„Cînd din una și aceeași formă se nasc două categorii gramaticale deosebite, atunci forma însăși se diferențiază în două“ [21]).

Prin această lege este explicată pierderea silabei *-re* de la infinitivul verbelor, pierdere care nu este un fapt fonetic, căci dacă ar fi așa — argumentează Lambrior — „s-ar naște întrebarea, pentru ce *-re* din *simțire* a căzut la infinitiv, pe cînd *-re* din *subțire*, n-a căzut“ [22]).

Potrivit acestei legi, forma veche a infinitivului a rămas ca substantiv *(cîntare)*, iar pentru îndeplinirea mai departe a funcției de infinitiv s-a recurs la forma — rezultată prin diferențiere, fără silaba *-re (cînta)*.

Prin aceeași lege se explică și diferențierea ce s-a produs în cuprinsul formelor — care în vechea romînă erau aceleași, ale perfectului conjunctiv activ și ale prezentului conjunctiv pasiv [23]).

Considerînd că fenomenele lingvistice sînt de aceeași categorie cu fenomenele din natură, Lambrior — neogramatic consecvent — nu admite excepții de la legile lingvistice.

„...vorba excepție cu înțeles de *capriciu neregulat* [24]) — spune el — trebuie alungată și din gramatică, cum se alungă din studiul științific al limbilor, și după cum este de mult alungată din studiul fenomenelor naturii. Un fenomen are loc în niște condiții anumite și dacă una din acele condiții lipsește, nu vom mai avea acel fenomen“ [25]),

sau în altă parte:

„...dar cu aceasta dăm o idee falsă despre materialul fonetic al limbii, căci lăsăm să răsară ideea că ar fi supus unor capricii și nu unor legi fatale“ [26]).

În „Introducerea“ Cărții de citire, Lambrior se ocupă de un număr de cuvinte care s-ar părea că fac excepție de la legea diftongării lui *e* în *ea* și a lui *o* în *oa*, și arată că unele dintre ele, împrumuturi de dată recentă (copertă, problemă, dilemă, modă, metodă), „nu se aflau în limbă pe vremea cînd avea loc fenomenul... diftongării acestor vocale“ [27]), iar altele (soră < sor < soror, noră < nor < noror), „deși se aflau în limbă pe vremea evoluției acestui fenomen, nu erau în condiții de a deschide și diftonga vocalele lor intonate...“ [28]).

---

20) *Îndreptariu*, Conv. lit., 1881, p. 132.
21) *Carte de citire*. Introducere, p. XXXVI, *Îndreptariu*, Conv. lit. XV, 1881, p. 128!
22) Romania, 1881, p. 347.
23) Ceva despre conjunctivul romînesc, Revista pentru istorie, 1883, p. 37—44.
24) Sublinierea aparține lui Lambrior.
25) *Carte de citire*, Introducere, L.
26) *Îndreptariu*, Conv. lit., 1881, p. 190.
27) *Carte de citire*, Introducere, p. XLIX.
28) *Carte de citire*, Introducere, p. XLIX.

Alte „abateri" sau „excepții" de la legile fonetice, sînt efectul analogiei. Recunoscută încă de Bopp, pentru rolul ce-l are în schimbările din limbă, analogia este invocată adesea de neogramatici în explicarea formelor care nu se datoresc evoluției fonetice. Lambrior afirmă că „Limba de astăzi este încărcată cu forme produse prin analogie" [29]) și dă exemple ca următorul:

„...limba a socotit că cele două forme, care la declinarea I sînt un fapt fonetic, ar fi o particularitate a genului feminin, și de aceea a întins-o și asupra substantivelor feminine de la declinarea a III-a" [30]).

Preocupările neogramaticilor erau îndreptate nu numai spre aflarea legilor după care se produc schimbările în limbă ci și spre aflarea cauzelor acestor schimbări.

În aceeași direcție mergeau și preocupările lingvistului nostru. Cunoscînd că transformările fonetice se datoresc unei cauze fiziologice — „deplasării simțului muscular" (H. Paul)[31]) — el caută să se inițieze în disciplina care are ca obiect de studiu felul cum se produc sunetele vorbirii.

Însușindu-și elementele pe care le putea oferi „fiziologia sunetelor" în prima fază a dezvoltării ei, Lambrior le-a prezentat teoretic într-un capitol din Gramatica sa, rămasă netipărită și le-a aplicat în studiile asupra istoriei unora dintre sunetele limbii noastre.

Alte cauze cărora Lambrior — ca și neogramaticii — le acorda importanță, sînt analogia și diferențierea. Despre prima afirmă că înseamnă intervenția elementului intelectual în schimbările ce se produc în limbă [32]) și dă ca exemple forme analogice din flexiunea verbală și nominală (*sînt* (pers. I sg.), *sîntem, sînteți* — după *sînt* (pers. III pl.) [33]) *mele, grele -mea, grea,* după *stele-stea* [34]), *lui, ei,* în loc de *său, sa,* prin analogie cu pluralul *lor* în loc de *său, sa* [35]).

Diferențierea — opusă oarecum analogiei — este și ea efectul intervenției elementului intelectual în schimbările limbii: reprezintă tendința vorbitorului de a evita confuziile la care ar da loc formele gramaticale identice.

În explicarea unora dintre formele gramaticale ale limbii noastre, Lambrior recurge și la „principiul" [36]) diferențierii. Astfel explică el, de pildă, faptul că formele perfectului conjunctiv activ — care, altădată erau variabile și identice cu ale prezentului conjunctiv pasiv, au devenit astăzi invariabile și deosebite de acestea din urmă [37]). Și tot astfel, deosebirea dintre formele auxiliare și neauxiliare ale verbului *a avea* [38]).

Pe Lambrior nu l-au interesat numai legile și cauzele fenomenelor lingvistice, ci și cronologizarea lor.

---

29) *Carte de citire*, Introducere, p. XIX.
30) *Carte de citire*, Introducere, p. XXVIII.
31) H. Paul, apud A. Dauzat, *La philosophie du langage*, p. 163.
32) *Carte de citire*, Introducere, p. XXIII.
33) Revista pentru istorie, . . ., 181, p. 42.
34) Romania, 1880, p. 37.
35) *Carte de citire*, Introducere: p. VII.
36) Intrebuințăm cuvîntul „principiu" în accepțiunea obișnuită neogramaticilor.
37) Revista pentru istorie, 1882, p. 44.
38) Romania, 1880, p. 372.

Cronologizarea în domeniul lingvistic este, în general, o operație anevoioasă. Și mai anevoioasă devine cînd e vorba de istoria limbii romîne. Este știut că primele probe scrise de limba romînă datează abia din sec. al XVI-lea iar cele cîteva cuvinte și construcții romînești strecurate în documentele slave scrise la noi mai înainte, nu pot da nici pe departe o imagine a aspectelor pe care le va fi avut limba noastră în epoca de la faza latină pînă în sec. al XVI-lea. Uneori e mai lesne de stabilit legea și cauza unei transformări fonetice decît de delimitat epoca în care s-a petrecut acea transformare. E tocmai cazul cu legile fonetice de care se ocupă Mussafia[39], pe a căror cronologizare o încearcă Lambrior în studiul - rămas neterminat - *Essai de phonétique roumaine. Voyelles toniques*[40].

În constatarea că „orice element străin a suferit aceeași modificare pe care o suferea elementul latin în momentul cînd cuvîntul străin intra în limbă"[41], găsește un criteriu pentru cronologizarea fenomenelor din epoca anterioară celei a limbii scrise.

Urmînd calea aceasta și discutînd transformarea t, d, s în ț, z, ș, ajunge — pe baza faptului că nici un cuvînt slavon nu participă la această transformare — la concluzia că acesta-i cel mai vechi fenomen din limba romînă.

Și tot astfel, din constatarea că la transformarea a + n > î + n — participă doar cîteva cuvinte de origine slavă (stînă, smîntînă, jupîn) trage concluzia că aceasta este una dintre cele mai vechi trăsături ale limbii romîne.

Cînd elementele pe care să se poată baza lipsesc sau sînt insuficiente, Lambrior nu caută să tragă concluzii cu orice preț. În acest caz, el nu se pronunță asupra epocii în care a avut loc fenomenul, ci numai asupra faptului dacă fenomenul este anterior, simultan sau posterior față de alte fenomene din aceeași categorie. Astfel transformarea a + m > ă + m[42] este considerată ca fiind anterioară dispariției diftongului *uă*, dispariție ce a avut loc înainte de epoca primelor monumente de limbă scrisă[43]. Tot astfel, în alt loc, arată că, în timp ce diftongarea lui *e* în *ea*, în poziția *ă* - era încă vie, transformările en > în și en > in se încheiaseră[44].

Privind limba romînă în dezvoltarea ei istorică și în elementele ei constitutive, Lambrior ajunge la cîteva concluzii a căror valoare științifică nu poate fi contestată.

Astfel, părerea lui despre originea și dezvoltarea limbii romîne din cea latină, este întru totul în spiritul materialismului dialectic. Într-un curs ținut la Universitatea din Iași, în 1881, afirmă:

„Limba romînă și cele romanice trebuie considerate nu ca ieșite dintr-un cataclism — năvălirea barbarilor — ci ca o continuare neîntreruptă"[45],

39) *Zur rumänischen Vocalisation*

40) Romania, 1880, p. 99 sqq, 1881, p. 366 sqq.

41) Romania, 1881, p 364.

42) Philippide va arăta că această lege fonetică este incomplet formulată. *Principii de istoria limbii*, p. 20. *Originea romînilor*, II, p. 17.

43) Romania, 1880, p. 376.

44) *Carte de citire*, p. LII.

45) Contemporanul, VI, p. 171. Două lecțiuni ținute la Universitatea de Iași, de A. Lambrior. Note scoase de Eduard Gruber).

Prin urmare, susține el, nu poate fi vorba de o trecere bruscă de la limba latină la limba romînă, cum ar fi putut susține cei stăpîniți de concepția „limbă-mamă — limbi-fiice", ci de o trecere de la o calitate — limba latină, la altă calitate — limba romînă prin acumulare treptată de elemente noi și prin pierdere treptată de elemente vechi.

Tot atît de întemeiate îi sînt și părerile despre importanța structurii gramaticale în viața limbii.

Studiul istoric al limbii romîne îl duce la constatarea că structura gramaticală prezintă mai multă stabilitate decît celelalte elemente ale limbii. Referindu-se la limba secolului al XVI-lea, Lambrior afirmă: „Formele gramaticale rămîn pînă astăzi aproape aceleași" [46]. Ritmul mai lent în care evoluează structura gramaticală, n-o împiedică, totuși, să realizeze în sistemul ei perfecționări, pe care lingvistul nostru le observă și le semnalează. Astfel, studiind limba cronicarilor, ajunge la concluzia că se poate observa „o schimbare de propășire a acelorași forme cu cît înaintăm cu timpul", „propășire" pe care o consideră „firească" [47].

Și tot studiul istoric îl duce la concluzia că structura gramaticală este elementul care determină caracterul limbii.

„Construcția" limbii „se poate privi ca chiagul ce hotărăște caracterul ei" [48].

Just vede el și problema raportului dintre elementele latine și cele nelatine din limba noastră:

„Elementul latin este trunchiul, elementele străine vin și se tot anină de acest trunchi, acomodîndu-se cu locul și timpul cînd au venit" [49].

Ca urmare, susține necesitatea studierii, în primul loc, a elementului latin — „mai întîi trebuie descurcată științific poziția elementului latin în limba noastră (*ibidem*) — și întreprinde el însuși acest lucru.

Lambrior studiase lingvistica romanică și își dădea seama cît de necesară este cunoașterea ei pentru cine face cercetări asupra limbii romîne [50]. El însuși — ca să explice unele transformări fonetice, unele forme de declinare și de conjugare, sau ca să stabilească etimologia unor cuvinte, recurge adesea la datele ce le poate oferi această disciplină.

Cunoașterea lingvisticii romanice îi dă posibilitatea să observe trăsăturile care deosebesc limba romînă de celelalte limbi înrudite, și, totodată, să afirme că aceste trăsături nu se datoresc contactului cu limba veche slavă, ci sînt rezultatul evoluției firești a limbii latine în condițiile specifice care au determinat formarea unei limbi de tip romano-balcanic.

După Lambrior, cea mai veche trăsătură specifică limbii romîne între celelalte limbi romanice, ar fi prefacerea dentalelor t,d,s + i sau ie (provenit din e) în ț,z,s [51],

46) *Carte de citire* p. I.
47) Convorbiri literare, 1874, p. 130.
48) *Literatura poporană*. Convorbiri literare, 1874, p. 80.
49) Revista pentru istorie, 1883, p. 198.
50) Cunoașterea lui Dez o consideră indispensabilă. (Revista pentru istorie..., 1883, p. 194).
51) *Carte de citire*, p. XXXVIII-XXXIX. Fenomenul e latin popular. Cf. Philippide, *Originea romînilor*, II, 148, 156, 213.

În susținerea acestei păreri, el se întemeiază pe faptul că nici un cuvînt de origine slavă nu participă la această transformare fonetică.

Dintre celelalte trăsături scoase în evidență de lingvistul nostru ca fiind de asemenea specifice limbii romîne, mai cităm următoarele:

Netransformarea consoanelor surde p, f, t, c, în sonore b, v, d, g;

Apariția sunetelor întunecate ă, î, sunete care — nu numai că deosebesc limba noastră de celelalte limbi romanice, dar și fixează marginea între limba romană (ieșită direct din latina populară) și între limba romînă [52]).

Ajutorul lingvisticii romanice este invocat de Lambrior și în altă direcție.

Se manifesta pe atunci, la unii lingviști, tendința de a atribui „latinei populare" cuvinte și forme gramaticale care niciodată nu-i aparținuseră. Lambrior ia atitudine împotriva acestei tendințe dăunătoare științei, și stabilește principiul că un fenomen numai atunci poate fi considerat latin popular, cînd se întîlnește — cel puțin — în două limbi romanice care nu s-au influențat una pe alta [53]).

Necunoașterea lingvisticii romanice înlesnea strecurarea unor greșeli în studiile ce se făceau asupra limbii romîne.

Lambrior sezisează acest fapt și referindu-se la greșeli de felul acesta din lucrările unora dintre contemporani, spune următoarele:

„Toate aceste comedii [54]) se reazămă p: neștiința completă a filologiei romanice. Filologii noștri știu lingvistică generală, clasică, latină, albaneză—ba chiar grăiesc albanește mai bine decît mine romînește, numai filologia romanică nu o cunosc" [55]).

Metoda de cercetare științifică preconizată și practicată de Lambrior e cea istoric-comparativă.

Feno r enul lingvistic este cercetat atît în dezvoltarea lui istorică cît și în răspîndirea geografică: faza actuală e raportată la fazele anterioare, iar forma sub care se prezintă într-un dialect e comparată cu forma sub care se prezintă în alte dialecte ale aceleiași limbi sau chiar în alte limbi din aceeași familie.

Indicată de însăși natura fenomenului de studiat, această metodă este singura ce duce spre atingerea scopului ultim pe care trebuie să-l urmărească lingvistul: aflarea legilor „de dezvoltare a limbii".

În opoziție cu aceasta, stă metoda „metafizică", pe care Lambrior o privește cu ironie și o respinge. Astfel, vorbind, într-un loc, despre imposibilitatea trecerii directe și imediate de la articularea unei guturale la articularea unei labiale, și subliniind că această imposibitate este o realitate, pe care numai metoda „metafizică" ar putea s-o nesocotească, scrie:

„Trebuie să admitem—în cazul cînd o asemenea trecere s-ar fi produs—sau o minune, sau ceea ce-l mai tot una, să urmăm metoda metafizică, după care toate consoanele se pot schimba unele în altele, fără a mai căuta la deosebirile lor firești, la timpul în care s-au făcut schimbările și la natura limbii, pentru care se pretinde cutare sau cutare schimbare.

52). *Carte de citire*, p. XXXIX.
53) Revista pentru istorie, 1883, p. 196.
54) = greșeli.
55) Revista pentru istorie, 1883, p. 200 (Observația pleacă de la unele greșeli ale lui Gaster din Stratificarea elementului latin dar vizează nu numai pe Gaster ci și pe latiniști și pe Hasdeu).

... Metafizicul, în loc să se scoboare la fenomene, să le compare etc., are în mintea sa o idee, pe care o numește înaltă, și pe care vrea s-o izbească în ochii realității cu voia sau fără voia ei" [56]).

Linia de conduită a lui Lambrior, în toată activitatea sa științifică, a fost probitatea, iar principiul călăuzitor—descoperirea adevărului.

El dezaproba deopotrivă atît pe cei care, în loc să plece de la fapte pentru a ajunge la teorie, formulau întîi teoria și, apoi, căutau să forțeze realitatea pentru a o introduce în cadrul teoriei cît și pe cei care erau de părere că nu trebuie date la lumină adevărurile ce le-ar contraria unele prejudecăți — (Este vorba de latiniști care erau de părere că nu „trebuie relevate acele fenomene de limbă ce au ca efect modificarea fizionomiei latine a limbii naționale" [57]).

Lucrările lui Lambrior nu sînt nici voluminoase și nici numeroase. Moartea prea timpurie a autorului le-a întrerupt pe unele care erau în curs de redactare, și a împiedicat începerea altora care erau proiectate. Totuși, din ce a rămas de la dînsul, ne putem da seama de obiectul preocupărilor lui științifice; istorie a limbii .omîne, fonetică, morfologie, sintaxă, lexic, dialectologie, limbă literară, ortografie, și totodată putem aprecia documentarea, metoda de cercetare, puterea de pătrundere a problemelor și valoarea multora dintre concluziile la care a ajuns.

Articolul *Du traitement des labiales p, b, v, f dans le roumain populaire*, cu care își începe Lambrior colaborarea la „Romania", are toate calitățile unui studiu științific.

Autorul arată că fenomenul nu era lămurit pe deplin nici în ce privește răspîndirea geografică, nici în ce privește vechimea și nici în ce privește condițiile în care s-a produs;

îi stabilește răspîndirea geografică: în Moldova, Bucovina—dezvoltat normal, în Valachia și Tansilvania—sporadic, în macedo-romîn-constant;

îl explică ca un rezultat nu al transformării labialei în palatală, ci al dezvoltării unui yod (provenit din i sau ie), transformat, apoi, în consoană palatală care a dus la înlăturarea labialei precedente;

în fine, îi determină epoca apariției precum și ordinea cronologică a alterării fiecăreia dintre labialele seriei (sec. XVII-XVIII; mai întîi f — și după aceea, celelalte).

La elaborarea acestui studiu, Lambrior n-a avut la dispoziție nici atlase lingvistice, nici laborator de fonetică experimentală, nici prea mult material documentar.

Atlasele lingvistice [58]) vor apărea mai tîrziu și vor veni să-i confirme constatările și concluziile; sprijinirea explicației fenomenului cu date de

---

56) *Carte de citire*, LIV-LV.
57) Romania, 1877, p. 444.
58) Gustav Weigand, *Linguistischer Atlas des dakorumänischen Sprachgebietes*. 1909.
Atlasul lingvistic romîn, partea I, 1940, 1942.

fonetică experimentală o va face Al. Rosetti [59]; mai mult material documentar vor aduce W. Meyer-Lübke [60]), Al. Rosetti [61]), D. Macrea [62]). Ceea ce este, însă, esenţial în părerile exprimate de Lambrior în acest studiu, îşi păstrează întreaga valabilitate şi astăzi, după aproape 80 de ani de cercetări în domeniul foneticii romîneşti.

Al doilea articol — *L'e bref latin en roumain* [63]) — se distinge prin aceeaşi justă interpretare a faptelor de limbă şi strînsă argumentare.

Plecînd de la părerea lui Gaston Paris că diftongarea lui *e* latin scurt accentuat ar fi trebuit să aibă loc în toate limbile romanice, Lambrior îşi propune să confirme cu fapte din istoria limbii romîne părerea lui Gaston Paris că diftongarea lui *e* latin scurt accentuat ar fi trebuit să aibă loc în toate limbile romanice.

În acest scop, stabileşte mai întîi deosebirea dintre *e* scurt (devenit în latina tîrzie *e* deschis) deoparte, şi *e* lung şi *i* scurt (deveniţi în latina tîrzie *e* închis) de altă parte, şi subliniază că, în cercetarea probemei pe care o urmăreşte, trebuie să se ţină seama de cantitatea vocalelor, căci soarta pe care a avut-o *e* lung este alta decît cea pe care a avut-o *e* scurt.

Acesta din urmă diftongîndu-se în *ie*, a produs alterarea consoanelor precedente m, d, t, s, care au rămas intacte înainte de *e* lung.

Observînd transformările suferite pe terenul limbii romîne de diftongul *ie*, ajunge la concluzia întru totul întemeiată — că diftongarea lui *e* deschis este anterioară diftongării lui *e* închis în *ea*. Despre prima afirmă că-i general romanică, iar despre a doua că-i numai romînească. Studiind problema aceasta, Lambrior are şi ocazia să constate o lipsă în formularea pe care Mussafia a dat-o unei legi fonetice:

„Legea lui Mussafia, după care consoanele p, m, b, v, f, r, s, t au proprietatea de a reduce diftongarea *ea* sau *ia* la *a*, ori de cîte ori preced, trebuie modificată în felul următor: b, m, p, v, f. r, s, t, precedînd diftongul *ea* provenit din *e* lung sau *i* scurt latini accentuaţi, reduc acest diftong la *a*: mens*a* > measa > masă" [64]).

Cu aceleaşi calităţi de studiu ştiinţific se prezintă şi articolul *Ceva despre conjunctivul romînesc* [65]). Autorul cercetează condiţiile trecerii lui *să* (< lat si) de la funcţia de conjuncţie pe care o avea în latină şi pe care, în unele cazuri, o păstrează încă în romînă, — la aceea de simplu morfem al modului conjunctiv; arată că numai formele de pers. a III-a sg. şi pl. de la prezentul conjunctivului sînt moştenite din latină, şi că toate celelalte s-au produs pe terenul limbii romîne, fie prin împrumuturi de la indicativ pers. I şi a II-a sg. şi pl.)— cărora li s-a antepus *să* ca semn distinctiv (al conjunctivului — fie prin compunere cu auxiliarul *a fi* (perfect şi mai mult ca perfect);

se ocupă apoi de formele pe care indicativul le datoreşte conjunctivului: ale mai mult ca perfectului de la toate verbele şi ale prezentului

59) Al. Rosetti, *Recherches sur la phonétique du roumain au XVI-e siècle*, 1926, p. 879. *Istoria limbii romîne*, VI, 1946, p. 145-149. Apud D. Macrea, *Probleme de fonetică*, 1953, p. 51.
60) Dacoromania, vol. II, p.
61) Al. Rosetti, *op. cit.*, ibidem.
62) D. Macrea, *Probleme de fonetică*, 1953.
63) Romania 1877, p. 443-447.
64) Romania, 1877, p. 89.
65) Revista pentru istorie I, 1883, p. 37-44.

— pers. a III-a pl. de la verbul *a fi* (sint < sînt), pers. a III-a sg. de la verbul *a avea* (haberet > are);

sublinează întrebuințarea verbului *a fi* ca auxiliar al unor forme active de la verbele tranzitive și

explică forma de participiu *fost*.

Cercetările ce s-au făcut ulterior asupra morfologiei verbului, nu infirmă ceea ce a spus Lambrior [66]).

În 1882, Lambrior publică, în scopuri didactice, o *Carte de citire*, în a cărei „Introducere" expune o parte din rezultatele cercetărilor sale asupra foneticii istorice — îndeosebi asupra sunetelor *ă*, *î* (cap. III) și asupra morfologiei — îndeosebi asupra declinării și a unora din formele conjugării (cap. II). Această „Introducere" poate fi considerată ca o schiță de gramatică istorică concepută în spirit științific.

Cu acest studiu, se poate spune că se face și la noi, în domeniul cercetărilor gramaticale, trecerea – ca să întrebuințăm expresia lui L. Șăineanu – de la „empirismul trecutului la metoda severă" [67]) științifică, inaugurată cu vreo cîteva decenii mai înainte în lingvistica europeană.

Lambrior a dat multe explicații juste fenomenelor de care s-a ocupat și a formulat multe concluzii valabile, aducînd o contribuție însemnată la studiul limbii romîne.

A exprimat și unele păreri care nu sint întru totul convingătoare. (Observăm, totuși, că alte păreri mai convingătoare, în aceleași probleme, nu s-au dat după aceea).

A propus, însă, și cîteva explicații care, astăzi, nu se mai pot susține:

a exagerat aplicînd în explicarea formelor declinării romînești, teoria lui Gaston Paris despre cazul subiect și cazul regim al limbii vechi franceze;

a făcut prea adesea apel la reconstituirea formelor intermediare între două forme atestate ale aceluiași cuvînt;

n-a văzut în toată importanța lui, elementul slav pătruns în lexicul limbii romîne de pe urma încrucișării cu limba slavă;

n-a delimitat cu precizlune sfera unor legi fonetice ale limbii romîne.

În epoca în care Lambrior își începe activitatea științifică, problema limbii noastre literare constituia pentru mulți dintre oamenii de cultură o serioasă preocupare și provoca dezbateri la care participau cu interes și chiar cu pasiune, de o parte, filologi — latiniștii, de alta, scriitori — dintre cei mai de seamă ai vremii, precum și unii filologi nelatiniști.

Lambrior se va alătura grupului celui de-al doilea, în sprijinul părerilor căruia, — pe lîngă argumente de natura celor folosite cu două decenii mai înainte de A. Russo — va aduce altele de strictă specialitate din domeniul lingvisticii.

---

66) Este de mirare că N. I. Barbu, in studiul „*Să*", *semn distinctiv al subjoncțivului în limba romînă*, (Buletinul științific al Academiei R.P.R. Secțiunea de știința limbii, literaturii și artei, Tomul I, nr. 1–3, 1951) nu menționează pe Lambrior, care, inainte de Meyer-Lübke—pe a cărui părere Barbu o redă – spusese despre „*să*" același lucru ca și Meyer-Lübke.

67) Lazăr Șăineanu, *Istoria filologiei romîne* ed. II, p. 236.

Părerile lui despre limba literară sînt cuprinse în articolele şi studiile următoare: Limba veche şi nouă. Tălmăcirea romînească a scrierilor lui Oxenstiern [68], Literatura poporană. Pilde, povăţuiri şi cuvinte adevărate adunate de Iordache Golescu [69], Chestiunea ortografică [70], Îndreptar [71], Limba cronicarilor şi limba de astăzi la romîni [72], Introducere la Cartea de citire [73].

De la început trebuie să observăm că în aceste studii, nu vom găsi numai analize de fapte şi teoretizări pe baza acestor analize, ci vom găsi afirmată o atitudine şi formulate unele recomandări.

Vom mai găsi, apoi, o serie de constatări şi concluzii care depăşesc sfera problemelor ce formau obiectul dezbaterilor de care pomeneam mai sus.

Totodată, vom observa că dacă unele păreri ale lui Lambrior sînt susţinute de o amplă documentare, altele, însă, lasă impresia a ceva abia întrevăzut şi, în treacăt exprimat.

Curiozitatea, întru totul legitimă, a multora dintre noi, astăzi cînd limba literară formează obiectul unor noi discuţii, ne impune întrebarea: Ce înţelegea Lambrior prin limbă literară ? — întrebare la care nu putem răspunde altfel decît că de conţinutul conceptului „limbă literară", lingvistul nostru nu s-a ocupat în mod special.

Dacă, de pildă, dintr-un loc, unde sînt puse faţă în faţă „limba poporului" şi „limba scrisă", se poate lesne deduce că una este limba vorbită, iar cealaltă — limba literară, din alt loc, însă, unde se spune că „limba literară este scrierea care o copiază" [74], ar rezulta că autorul consideră limba literară ca existînd, în mod independent de scriere — care, doar, ar copia-o.

Cum se vede, conceptul „limbă literară", nu era pe deplin lămurit, ca să i se poată da o definiţie satisfăcătoare.

Potrivit cu concepţia ştiinţifică căreia îi aparţinea, Lambrior priveşte atît dezvoltarea fenomenului în timp, cît şi laturile componente ale fenomenului dintr-un moment dat.

Astfel, începuturile limbii noastre literare le vede în cărţile lui Coresi, despre care spune următoarele:

„Limba textelor de la Braşov, avînd rol de limbă literară, a menţinut unitatea rominei" [75] iar „diferitele graiuri populare aproape s-au stins în faţa limbii acestor texte" (*ibidem*).

Aici, poate că Lambrior exagerează, dar ceea ce este întru totul just în afirmaţiile sale, este recunoaşterea influenţei pe care limba literară a avut-o la formarea limbii comune romîneşti.

Dar Lambrior nu priveşte numai trecutul limbii literare.

---

68) Convorbiri literare, 1873, p. 325-334.
69) „ „ 1874, p. 66-83.
70) „ „ 1880, p. 74-78.
71) „ „ 1881, p. 125-140.
72) „ „ 1874, p. 129-130.
73) *Carte de citire*, Iaşi, 1882.
74) *Chestiunea ortografică*, Convorbiri literare, 1880, p. 75.
75) Romania, 1881, p. 361.

În alt loc, el se referă la dezvoltarea pe care limba literară o va lua în viitor. Își dă seama de importanța ce va avea în dezvoltarea limbii literare „vorbirea muntenească", care, evoluînd mai încet, are de multe ori pronunțarea întocmai sau foarte apropiată de tradiția literară, și se bucură că vorbirea din regiunea în care se află capitala țării are calitatea de a fi mai apropiată — în ce privește pronunțarea — de tradiția literară [76]).

„Cînd ne gîndim la rolul ce a avut, in Franța, dialectul vorbit la Paris și în Ile de France nu putem decît să ne bucurăm că vorbirea muntenească, bucureșteană, are calități din punctul nostru de vedere" [77]).

În ce privește problema neologismelor punctul lui de vedere era următorul:

Își dădea seama de faza în care se afla cultura romînească și recunoștea că îmbogățirea vocabularului limbii literare era o necesitate;

dar, spre deosebire de cei care ofereau dicționarele latinești și franțuzești ca izvoare de îmbogățire, recomanda — întocmai cum recomandase mai înainte A. Russo — să se culeagă „elementele poporane ale limbii" [78]) din toate părțile de la poporul de jos „și să se întrebuințeze tot acest material obștesc pentru alcătuirea limbii culte" [79]).

Valul de neologisme, care pe toate căile culturale, se abătea pe vremea aceea asupra limbii romîne, putea să aibă ca urmare crearea unei „prăpastii" între limba literară și limba vorbită de popor, ceea ce ar fi constituit un grav pericol pentru unitatea culturii romînești.

S-ar fi putut ajunge „la ruperea legăturii cu poporul de jos" [80]). Cu o astfel de limbă scrisă, spune el în alt loc, „cultura noastră, oricît de mare am avea-o, ar rămîne fără înrîurire asupra maselor" [81]).

Vorbind despre faptul că unii poeți întrebuințau neologisme ca să exprime idei pentru care nu lipseau cuvintele neaoșe romînești — „vorbele istorice" cum le numește el — și referindu-se la deosebirea dintre conținutul celor dintîi și conținutul celor de-al doilea, la caracterul „mai abstract pentru mintea romînului al neologismelor", la lipsa lor de conținut afectiv și la îndepărtarea vorbelor istorice pentru a face loc acestora, conchide că rezultatul ar fi „o sărăcie simțită a limbii poetice" și că „vorbele nouă sărăcesc limba de o mulțime de expresii vechi, prin care romînul e deprins a-și vădi gîndirile" [82]).

Limba unor asemenea poeți — spune el în alt loc — este o limbă „fără istorie... fără poezie, o limbă uscată" în contrast cu „limba vie a poporului romînesc" [83]). Pe acești poeți îi consideră „cosmopoliți", căci nu au legătură cu nici un popor" [84]).

Față cu tendința latinistă de înlocuire a cuvintelor de origine slavă și, în general, nelatină, cu cuvinte latinești sau romanice, Lambrior ia atitudine, argumentînd că înlocuirea unor asemenea cuvinte „de orice

76) *Chestiunea ortografică*, Convorbiri literare, 1880, p. 75.
77) *Chestiunea ortografică* Conv Lit, 1880, p. 75.
78) *Literatura poporană*, Conv. Lit., 1874, p. 82.
79) „ „ „ „ 1874, p. 83.
80) „ „ „ „ 1874, p. 81.
81) „ „ „ „ 1874, p. 81.
82) „ „ „ „ 1874, p. 77.
83) „ „ „ „ 1874, p. 81-82.
84) „ „ „ „ 1874, p. 82.

obîrşie (ar fi), pe care le întrebuinţează poporul, (cuvinte) care s-au prefăcut în fiinţa limbii" [85]) ar însemna sărăcirea limbii noastre nu numai de un număr de cuvinte „istorice" ci şi de un mare număr de expresii. „Cu vorba nouă — observă Lambrior — nu putem face aceleaşi întrebuinţări cum am face cu una veche" [86]), iar despre încercarea neologiştilor de a introduce un cuvînt cu întrebuinţările lui din limba de origine, spune că, dacă ar izbuti, ar avea ca urmare „sfărîmarea construcţiei romîneşti şi sărăcia limbii de o sumă de expresii vechi" [87]).

Subliniem, însă, că atitudinea lui Lambrior faţă de neologisme nu este radicală, căci vorbind despre neologismele „încetăţenite" în limbă, afirmă următoarele:

„Pentru că avem cuvinte vechi în locul neologismelor, socot că nu trebuie să predicăm stirpirea acestora din urmă. Ceea ce trebuie să susţinem este întrebuinţarea vorbelor populare şi vechi in limba literară, alături cu neologismele împămîntenite" [88]).

E întru totul întemeiată părerea lui că neologismele — acele „împămîntenite" nu trebuie alungate, căci, întrebuinţate alături de cuvintele vechi „servesc la variarea stilului şi la un fel de ritm al prozei". Se ştie, de pildă, cu ce succes a utilizat Eminescu sinonimia rezultată din introducerea în limba noastră a unor termeni noi, pe lîngă alţii existenţi în limbă.

Pe cînd cei care — pînă la Lambrior — se ocupaseră de problemele limbii literare, o priviseră sub aspectul lexical şi fonetic, el o priveşte şi sub aspectul morfologic. Observînd restrîngerea ariei preteritului (=perfectului simplu) din limba vorbită, spune că pierderea acestei forme

„ar fi de mare pagubă pentru elementele estetice ale *frazeologiei*, căci... chiar dacă am admite că preteritul are acelaşi sens ca perfectul compus, încă tot ar servi pentru a varia stilul" [89]).

Şi mai departe:

„Teoria că-i destul un cuvînt pentru o noţiune şi-i destul o formă gramaticală pentru un raport... niciodată nu se va împăca cu nevoile limbii literare" [90]).

Iată, pentru prima dată, formulată la noi, în modul acesta, teoria valorii stilistice a sinonimiei gramaticale.

Justeţea observaţiei lui Lambrior îşi găseşte confirmare în faptul că forma perfectului simplu, dispărută astăzi din vorbire în cea mai mare parte a teritoriului daco-romîn, continuă a fi întrebuinţată cu deosebit efect artistic în stilul narativ al scriitorilor moldoveni de la Creangă la Sadoveanu — al scriitorilor, deci, din provincia de unde această formă a dispărut mai întîi.

Un alt fapt. Este vorba anume de formele imperfectului, persoana a III-a sg. şi pl., identice altădată şi diferenţiate astăzi. Diferenţierea

---

85) *Literatura poporană*, Conv. lit., 1874, p. 82.
86) „ „ „ „ 1874, p. 78.
87) „ „ „ „ 1874, p. 78.
88) *Carte de citire*, p. LI.
89) *Carte de citire*, p. XXIX.
90) *Carte de citire*, p. XXX.

între aceste forme a început în sec. al XVIII-lea și s-a definitivat în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Lambrior observă fenomenul (ce se petrecea oarecum sub ochii săi) și face remarca: „...un bun simț de estetică a limbii"[91]) duce la diferențierea formelor gramaticale după funcțiile ce le îndeplinesc.

Dacă admite două sau mai multe cuvinte pentru aceeași noțiune, dacă admite două forme gramaticale pentru aceeași valoare semantică, nu admite, însă, pronunțarea în mai multe feluri a aceluiași cuvînt în cadrul limbii literare. De aceea, recomandă moldovenilor „să renunțe la un particularism al lor fonetic spre a intra în regula generală a declinației romînești"[92]), iar, în altă parte, vorbind despre limba literaturii populare ca izvor de îmbogățire pentru cea literară, insistă asupra necesității „de a curăți de provincialisme materialul cules"[93]). Rezolvarea problemei limbii literare, o propune în felul următor:

Dacă dorim să restatornicim vechea legătură între limba vorbită a poporului și între limba scrisă literară *și* științifică... trebuie să întrebuințăm în limba cultă toate elementele poporane, fără deosebire de obîrșia lor. Nu e vorba aici de a ne întoarce la limba cronicarilor, limbă de la care cea poporană a făcut cîțiva pași înainte, ci de a păstra ca și dînșii unitatea de limbă ca legătură între deosebitele clase ale poporului"[94]).

Multe dintre aceste idei ale lui Lambrior par astăzi prea cunoscute. Sînt considerate adevăruri comune. Desigur că nu tot așa stăteau lucrurile cu 80 de ani în urmă, cînd le exprima Lambrior.

Pe de altă parte, este adevărat că unele dintre ele fuseseră exprimate — cu amplă argumentare — de A. Russo și de alții.

Scopul nostru, însă, nu a fost să arătăm peste tot dacă Lambrior sau altcineva înaintea lui, a exprimat cel dintîi o idee sau alta. Scopul nostru a fost să determinăm poziția întemeietorului studiului științific al limbii romîne față de problemele limbii literare ale epocii sale.

O altă problemă strîns legată de cea a limbii literare și tot așa de mult dezbătută, era cea a ortografiei.

Societatea Academică Romînă — nu cu mult mai înainte înființată — ar fi fost, în primul loc, indicată, să înlăture dezorientarea ce exista cu privire la această problemă. Dar tocmai ea, prin hotărîrea din 1869 de a adopta, pentru publicațiile sale „un mod de scriere" bazat pe principiul etimologismului, contribuise la menținerea, dacă nu chiar la accentuarea acestei dezorientări.

„Regulile ortografice" ale Societății Academice nu se putuseră impune și în afara pereților ei. Ba chiar membrii ei — în majoritatea lor urmau alte norme decît cele ale Societății. Nici un ziar și nici o revistă apărute în vechiul regat, între 1869 1880, nu-și însușiseră aceste reguli ortografice.

În această situație, Academia însăși găsește, în 1879, că trebuie să-și revizuiască regulile ortografice și încearcă să se orienteze spre

91) *Chestiunea ortografică* Conv. lit., 1880, p. 75.
92) *Îndreptariu*, Conv. lit., 1881, p. 338.
93) *Literatura poporană*, Conv. lit. 1874, p. 83.
94) *Limba cronicarilor*, Conv. lit., 1874, p. 130.

fonetism — spre „un fonetism — după expresia lui Tiktin — temperat de necesităţi etimologice".

Această revizuire a ortografiei îi dă prilej lui Lambrior să intervină, mai întîi cu articolul *Chestiunea ortografică* în care priveşte problema mai mult principial, şi, apoi, cu studiul aşa de documentat, dar, din nefericire, rămas neterminat *Îndreptar*, şi să susţină „un fonetism netulburat de consideraţii etimologice".

În sprijinul aplicării sistemului fonetic, Lambrior invocă „ştiinţa şi utilitatea" [95]). Legat de popor pe a cărui instruire o vedea ca o frumoasă posibilitate de viitor, el argumentează că pentru această instruire este „nevoie de o ortografie simplă şi aceasta — adaugă el — nu poate fi decît cea fonetică" [96]).

Deşi susţinător al fonetismului, Lambrior nu ezită să recunoască şi neajunsurile acestui sistem şi propune temperarea fonetismului şi înlăturarea din limba literară a deosebitelor rostiri personale şi locale [97]).

De aceea, recomandă ca atunci cînd se fixează noi norme ortografice, să se ţină seama şi de tradiţia literară [98]), iar „Îndreptarul" şi-l alcătuieşte pe baza principiului fonetic, ţinînd, însă, seamă şi de tradiţia literară.

КОНЦЕПЦИЯ ОБ ЯЗЫКЕ, АЛ. ЛАМБРИОРА

Краткое содержание

Ламбриор — представитель школы младограмматиков. Как и младограмматики, он считал, что лингвистическими явлениями управляют постоянные законы, не допускающие исключений.

Конечная цель исследований по языкознанию — это раскрытие этих законов, причём эта цель может быть достигнута посредством сравнительно-исторического метода.

Область явлений, которую больше всего осветил Ламбриор, не только для познания законов, по которым происходят изменения в языке, но и для установления причин этих изменений и для определения эпохи, в которую они произошли, — это фонетика.

Наряду с вопросами общего языкознания и исторической грамматики, Ламбриор интересовался также вопросами литературного языка, главным образом словарного состава языка. Обогащение словарного состава за счёт устной разговорной речи ему представлялось абсолютно необходимым.

Ему не были чужды и вопросы орфографии, для установления которой он рекомендовал применять фонетический принцип, учитывая при этом литературную традицию.

---

95) *Îndreptariu*, Conv. lit., 1881, p 125.
96) *Îndreptariu*, Conv. lit., 1881, p. 139.
97) *Chestiunea ortografică*, Conv. lit, 1880, p. 75.
98) *Chestiunea ortografică*, Conv. lit., 1880, p. 75.

LA CONCEPTION LINGUISTIQUE D'ALEXANDRE LAMBRIOR

Résumé

Lambrior est un représentant de l'école des néogrammairiens. En suivant leur exemple, il considère les phénomènes linguistiques comme régis par des lois constants, qui ne connaissent pas d'exceptions.

Il faut donc que les recherches linguistiques aboutissent à la découverte de ces lois. On peut y parvenir grâce à la méthode historico-comparative.

C'est principalement le domaine de la phonétique historique que Lambrior a exploré non seulement dans le but de trouver les lois selon lesquelles se produisent les changements dans la langue, mais aussi afin de déterminer les causes de ces changements et d'établir l'époque où ils ont eu lieu.

Outre les problèmes de linguistique générale et de grammaire historique, Lambrior a pris inérêt aussi aux problèmes concernant la langue littéraire, notamment le vocabulaire.

Il croit qu'il est absolument nécessaire que le vocabulaire s'enrichisse de toutes les ressources de la langue parlée par le peuple.

Il n'est pas resté indifférent non plus au problème de l'ortographe dont il veut fixer les règles à l'aide du principe phonétique, tout en tenant compte aussi de la tradition littéraire.

CONFRUNTAREA PROCEDEELOR GRAMATICALE ALE LIMBILOR RUSĂ ȘI ROMÎNĂ

DE

A. ZACORDONEȚ

Pentru studiul limbii ruse în școlile romînești este utilă și necesară aplicarea largă a metodei comparative. Confruntînd structura gramaticală a limbii ruse cu structura gramaticală a limbii romîne, profesorul îi ajută pe elevi să înțeleagă mai bine particularitățile limbii ruse și să adîncească în același timp cunoașterea limbii materne.

Dar această confruntare nu se va limita numai la fenomenele specifice limbii ruse și necunoscute în limba romînă, ci va scoate în evidență și numeroasele analogii și asemănări existente între aceste două limbi în diverse domenii (în fonetică, în morfologie, în vocabular etc.). De exemplu, pentru a explica niște verbe incoative rusești ca забегать, заплакать, запеть, загореться etc., profesorul nu se va mulțumi să explice elevilor că aceste verbe perfective arată momentul inițial al unei acțiuni și că se traduc în romînește perifrastic, de obicei cu verbele „a începe", „a izbucni", „a lua" succedate de verbul romînesc respectiv *(a izbucni în plîns, a lua foc)*, ci va recurge la un verb romînesc similar (tot incoativ), de exemplu, „a intona", care îl redă perfect pe rusescul заиграть ceea ce le va permite elevilor să-și facă o idee mai clară despre fenomenul în discuție.

De asemeni, pentru a-i face pe elevi să-și însușească mai ușor preteritul rusesc, care nu variază după persoană ca în limba romînă și în alte limbi, ci după gen și după număr, ceea ce la prima impresie pare neobișnuit din punct de vedere romînesc de exemplu: я сказал, я сказала (și eventual, în personificări, я сказало), ты сказал, ты сказала (eventual ты сказало), он сказал, она сказала, оно сказало; мы, вы, они сказали, profesorul, după ce le va fi explicat originea acestor forme verbale provenite din niște vechi participii, care și-au pierdut verbul auxiliar, se va referi la un procedeu gramatical întrucîtva asemănător din limba romînă, anume la conjugarea pasivă (de exemplu, *eu sînt invitat, eu sînt invitată; tu ești invitat, tu ești invitată; noi sîntem invitați, noi sîntem invitate; eu am fost trezit, eu am fost trezită; tu ai fost trezit, tu ai fost trezită* etc.) și va sublinia că ceea ce în limba rusă este posibil și obligatoriu (adică acordul în gen) în ordinea activă, în limba noastră este posibil în ordinea pasivă.

Procedeele gramaticale ale limbii ruse, indiferent dacă au sau nu analogii în limba romînă, vor fi explicate deci cu ajutorul elementelor gramaticale romîneşti corespunzătoare.

Procedeele gramaticale sînt de două feluri: sintetice şi analitice. În limbile sintetice funcţia morfologică a cuvîntului este exprimată prin modificările care au loc în corpul cuvîntului (sufixele, flexiunea internă, alternanțe consonantice). În limbile de tip analitic cuvîntul — substantivul, adjectivul, verbul – este eliberat oarecum de funcția gramaticală, păstrîndu-şi numai sensul material al termenului respectiv, iar funcţiile gramaticale sînt marcate cu ajutorul unor cuvinte formale (o prepoziție, un adverb, un verb auxiliar, o particulă) mai mult sau mai puţin independente. Ambele tipuri coexistă, într-o proporție care variază de la o limbă la alta, în una şi aceeaşi limbă. În unele limbi predomină elementele sintetice (aşa este cazul limbilor clasice), în altele (cum este cazul celor mai multe limbi europene) sînt mai frecvente elementele analitice. Nu există limbi numai sintetice, după cum nu există nici limbi pur analitice. Chiar într-o limbă analitică prin excelenţă ca limba engleză, elementele sintetice n-au dispărut complet, conservîndu-se pînă astăzi, fie sub formă de locuţiuni împietrite, fie ca elemente vii, adică simţite ca atare şi în conştiinţa lingvistică actuală a vorbitorilor.

Cum se prezintă sub acest raport limba rusă şi limba romînă?

În timp ce în limba rusă predomină elementele sintetice, care sînt foarte productive şi astăzi şi se pare că nu manifestă nici o tendință de a ceda locul procedeelor analitice, în limba romînă, dimpotrivă, este mai frecvent tipul analitic, deşi alături de el persistă şi cel sintetic atît în flexiunea nominală cît şi în flexiunea verbală.

Elementele gramaticale ale flexiunii nominale sînt cazurile. Despre cazuri în sensul strict al cuvîntului se poate vorbi numai atunci cînd diversele raporturi gramaticale sînt exprimate prin terminaţii speciale care se adaugă la tema substantivului (adjectivului sau pronumelui). Ca terminaţii sînt considerate şi aşa-zisele „desinenţe zero", adică absenţa însăşi a oricărei terminaţii este sezisată în conştiinţa vorbitorilor ca o terminaţie specială pe fondul flexiunii nominale (în l. rusă desinenţa zero este caracteristică pentru cazul genitiv plural al unui mare număr de substantive feminine şi neutre: în sintagma много книг, forma книг, lipsită de terminaţie, are aceeaşi funcţie ca şi forma заводов (cu desinenţa -ов din sintagma много заводов).

Dacă prin termenul „caz" înţelegem însuşi raportul, indiferent de expresia lingvistică (terminaţie, prepoziţie, ordinea cuvintelor), atunci se poate vorbi de cazuri sintetice şi de cazuri analitice. În realitate însă numai primele alcătuiesc adevăratul sistem al declinării, căci nu putem numi declinare totalitatea unor locuţiuni prepoziţionale de tipul: *cu carte, pe carte în carte* etc. sau *of the pen, to the pen, with the pen* etc.

Limba rusă nu cunoaşte decît un singur caz analitic, locativul, care, deşi are o terminaţie specială (-е sau -и), apare totdeauna precedat de o prepoziţie (fapt pentru care el se mai numeşte şi „prepoziţional"). Celelalte cazuri (nominativul, genitivul, dativul, acuzativul, instrumentalul) sînt sintetice.

Limba romînă cunoaşte declinarea cu două cazuri sau mai exact

cu două forme (una pentru nominativ-acuzativ, a doua pentru genitiv-dativ), ocupînd oarecum un loc aparte în comparație cu celelalte limbi neolatine, care n-au păstrat nici unul din cazurile așa-zise sintetice din latinește. Limba noastră mai posedă și o formă specială pentru vocativ, pe care limba rusă nu-l cunoaște decît sub formă de vestigii lexicale.

Deși este în posesia unei forme sintetice pentru cazurile genitiv și dativ, limba romînă nu valorifică aceste cazuri pe aceeași scară ca și limba rusă. În limba romînă cazurile genitiv și dativ sintetice au o circulație mult mai restrînsă decît cazurile respective ale limbii ruse. Fără să mai vorbim de specii de genitiv prea caracteristice limbii ruse ca genitivul numeral (три окна) sau genitivul negativ (не получил письма), o serie întreagă de funcții sintactice exprimate în limba rusă prin acest caz (genitivul partitiv: дайте воды; genitivul postverbal: она лишилась матери; genitivul comparativ: он старше брата), în limba romînă sînt exprimate prin alte cazuri sau prin procedee analitice. Chiar un raport așa de specific cazului genitiv ca cel de posesie sau de apartenență este exprimat curent în limba romînă printr-o construcție prepozițională (cf. любовь матери = dragoste *de mamă*; чувство страха = sentiment *de frică*; запах липы = miros *de tei*).

Această constatare este valabilă și pentru cazul dativ, care este înlocuit în limba romînă în mod frecvent, mai ales în limba vorbită, printr-un caz prepozițional (dau fructe *la copii*).

Cît privește celelalte cazuri (cazul instrumental și cazul locativ), limba romînă (alături de care trebuie puse și celelalte limbi romanice) nu posedă pentru ele o expresie gramaticală proprie, apelînd, atunci cînd este vorba de asemenea raporturi, la diverse prepoziții (*de, în, din, cu, prin, pe, despre, la*) și eventual la unele elemente lexicale.

Procedeul cel mai frecvent cu care este ilustrat în limba romînă cazul instrumental tipic (care marchează unealta acțiunii), este cazul acuzativ (sau mai exact o formă omonimă cu cazul acuzativ) însoțit de prepoziția „cu": — Зачем вы повязаны платком? — спросил я его, — Зубы болят? = — De ce v-ați legat cu batista? l-am întrebat eu; vă dor măselele? (Тургенев. Записки охотника).

Reflexele romînești ale cazului instrumental sînt foarte numeroase. Notez cîteva din ele: 1. Construcție prepozițională: ...И он махнул кнутом. Лошади тронулись = Pocni din bici. Caii porniră (Тургенев. Записки охотника). 2. Procedeu lexical: Дождь сыпал густой дробью по остаткам железа = Picăturile de ploaie loveau ca niște alice pe resturile de tablă ale acoperișului (Н. Островский. Как закалялась сталь). 3. Uneori cazul instrumental rusesc este exprimat în limba romînă prin cazul acuzativ neînsoțit de nici o prepoziție: моя добрая рысистая кобыла бодро бежала по пыльной дороге, изредка похрапывая и шевеля ушами = Iapa mea cea bună de trap umbla avîntat pe drumul prăfuit, sforăia din cînd în cînd mișcîndu-și urechile (Тургенев. Зап. охотника).

Dintre toate echivalentele posibile ale cazului instrumental pe plan romînesc, cele mai multe nu sînt decît niște construcții prepoziționale sau locuțiuni nominale, dacă le putem numi astfel, care notează cu mijloace analitice nuanța respectivă de instrumental. Este in-

teresant totuşi că unele din aceste echivalente, care exprimă un raport sau altul al cazului instrumental rusesc, seamănă întrucîtva cu ceea ce numim noi formă sintetică. Ne referim în special la expresii ca „veneau grămadă", „veneau buluc", „i s-a făcut părul măciucă", „miroase a igrasie" etc. al căror echivalent rusesc este cazul instrumental. Dăm cîteva exemple în acest sens.

Дождь полил ручьями = Ploaia curgea puhoi (Тургенев. Зап. охот.); О, я знаю вас: вы если начнёте говорить о сотворении мира, просто волосы дыбом поднимаются = A, dar te cunosc eu: cînd începi să vorbeşti despre facerea lumii, pur şi simplu i se ridică omului părul măciucă (Тургенев. Степной король Лир; cf. în l. rom.: *nimic din ce poate să-ţi facă părul măciucă nu mi s-a întîmplat* (Al. Vlahuţă. *O viaţă*); ...и на жёлтом крыльце сильно пахло краской = Peronul zugrăvit în galben mirosea tare a vopsea (Чехов).

Alte expresii romîneşti cu aparenţă de instrumental sintetic sînt formele articulate ale substantivelor care desemnează anotimpurile sau momentele zilei: *ziua, seara, noaptea, dimineaţa, vara, iarna, toamna* etc. Toate aceste expresii sînt sinonime gramaticale romîneşti ale instrumentalelor adverbiale ruseşti de tipul утром, вечером, днём, ночью, летом, зимой, осенью etc.

De exemplu Днём солнце палило, как на юге = Ziua, soarele ardea ca în sud (В. Панова. Спутники).

În sfîrşit, merită a fi pomenite expresiile romîneşti de tipul „de duşcă" (de ex. Dă-l de duşcă, iute cît îi fierbinte (Vlahuţă. *De la ţară*), care ne lasă de asemeni o vagă impresie de instrumental de o anumită nuanţă.

Prin urmare, dacă nu considerăm cazul ca o categorie pur morfologică, putem afirma că flexiunea nominală romînească ne oferă un tip mixt, adică şi sintetic şi analitic. Forma cazuală sintetică în sensul strict al cuvîntului apare la cazurile genitiv-dativ, nominativ-acuzativ şi vocativ. Celelalte cazuri (instrumental şi locativ) sînt ilustrate prin mijloace analitice (prepoziţionale sau lexicale) şi în mod sporadic prin nişte forme cvasisintetice (cf. forme ca „buluc", „măciucă", „baltă", „grămadă", „glonţ" etc., care exprimă printr-un singur cuvînt, omonim cu cazul nominativ, instrumentalul aşa-zis comparativ).

Cazul locativ nu-şi află în limba romînă nici măcar o expresie semimorfologică sporadică, pe care am găsit-o pentru cazul instrumental. Totuşi, el este exprimat în limba noastră prin cazul dativ (cf. construcţii romîneşti ca „a rămas locului" „stete locului", „lipit pămîntului" etc.).

În schimb, limba romînă cunoaşte o formă specială pentru vocativ, care în limba rusă este omonim cu nominativul:

— Пойдем, сын, вот только перекусим чего-нибудь сейчас же пойдём = Da, băiatule, plecăm. Să mîncăm ceva şi plecăm îndată (В. Панова. Спутники).

În condiţiile limbii romîne cazurile trebuie privite deci în strînsă legătură cu construcţiile prepoziţionale, deoarece aceste locuţiuni sînt de multe ori echivalente ireproşabile ale formelor cazuale sintetice. Privite

din acest punct de vedere, prepoziţiile se împart în două categorii: prepoziţii gramaticalizate (care au funcţii pur morfologice) şi prepoziţii negramaticalizate (care-şi păstrează valoarea lor semantică).

În limba romînă prepoziţiile pot avea ambele aceste valori şi gramaticală şi semantică, de exemplu prepoziţia „la" ca element morfologic al cazului dativ (cf. daţi pîine la copii) şi „la" cu sensul de „către", „spre" (=rus. „k" sau cu fr. „chez"): „eu plec la mare". Singura prepoziţie romînească gramaticalizată complet pare a fi prepoziţia „a", care nu marchează nici un raport spaţial şi care a devenit o unealtă gramaticală pură servind pentru exprimarea unei nuanţe speciale a cazului instrumental ce apare de obicei după verbul „a mirosi":

В сухом и чистом воздухе пахнет полынью, сжатой рожью, гречихой = Aerul uscat şi curat miroase a pelin, a secară secerată şi a hrişcă (Тургенев. Зап. охот.) (cf. în l. rom.: *De la uşă îmi mirosise a azimă caldă* (Vlahuţă. *De la ţară*).

Cele spuse mai sus despre declinarea substantivelor sînt valabile şi pentru declinarea adjectivelor cu deosebirea că declinarea adjectivului rusesc nu ţine de tipul nominal ci de tipul pronominal, urmînd aceeaşi paradigmă ca şi pronumele personal de pers. a 3-a (он, оно, она, они; cf. он-его-ему; синий-синего-синему etc.). În epocile mai vechi adjectivul rusesc a cunoscut şi el declinarea de tip nominal ale cărei resturi sînt conservate astăzi în diverse expresii petrificate ale limbii ruse actuale (de ex. по белу свету în loc de по белому свету; справа, слева etc.).

Prin conţinutul său lexical adjectivul este apt de a avea gradele de comparaţie, adică o variaţie particulară a valorii sintactice pe care n-o cunoaşte substantivul.

În limba rusă gradele de comparaţie se formează prin procedee morfologice şi sintactice:

светлее sau более светлый = mai luminos
самый светлый sau светлейший = cel mai luminos.

Comparativul sintetic este mai uzitat decît cel analitic, care apare de obicei atunci cînd comparativul sintetic este imposibil pentru motive fonetice sau sintactice. La gradul superlativ, dimpotrivă, forma obişnuită este cea analitică (de tipul самый + gradul pozitiv), pe cînd tipul sintetic (cu sufixul -ейший, -айший) apare rar în limba vorbită şi are un pronunţat caracter livresc.

Sistemul de comparaţie rusesc prezintă multă asemănare cu cel latin, în care de asemeni erau posibile ambele procedee (cf. *pax melior bello* = мир лучше войны sau *pax est melior quam bellum* = мир лучше чем война).

În limba romînă (ca şi în celelalte idiome romanice) comparativul şi superlativul sintetice (în *-ior, -ius, issimus* şi *-errimus*) ale latinei scrise au fost înlocuite, încă din epoca latinei populare, prin forme analitice (*mai înalt, cel mai înalt*).

În ceea ce priveşte superlativul absolut, afară de elementul consacrat „очень" respectiv „foarte", participă în ambele limbi la formarea lui diverse alte adverbe ca „весьма" (foarte), „необыкновенно" (neobişnuit de...), „чрезвычайно" (extraordinar de...), „несказанно" (nespus de...)

„чересчур" (peste măsură de..., extrem de...) etc., urmate de gradul pozitiv.

Ca şi limba latină, cu care are multe afinităţi de ordin gramatical, limba rusă nu posedă articol, adică un element special care să aibă valoarea articolului din limbile romanice sau din limbile germanice. Aceeaşi formă a unui substantiv rusesc poate avea, după împrejurări, cînd valoarea sintactică a unui substantiv articulat, cînd pe aceea a unui substantiv nearticulat. Sensul de substantiv articulat sau acela de substantiv nearticulat rezultă din context, adică din legătura cu alte cuvinte (он ученик = el este elev; ученик читает = elevul citeşte; по дороге шёл ученик = pe drum mergea un elev; я получил письмо = am primit o scrisoare; письмо на столе = scrisoarea este pe masă).

Lipsa articolului în limba latină a fost explicată, între altele, şi prin caracterul sintetic al acestei limbi. Aceeaşi explicaţie se poate da şi pentru limba rusă, căci apariţia articolului presupune procedee gramaticale analitice, care în limba rusă ocupă un loc modest faţă de cele sintetice.

În limba romînă, dimpotrivă, această categorie gramaticală este reprezentată larg prin cele patru feluri de articol: definit (*-l*, *-a*, *-le*), nedefinit (*un*, *o*, *nişte*), adjectival (*cel*, *cea*, *cei*, *cele*) şi posesiv (*al*, *a* *ai*, *ale*).

Deşi în cazul limbii ruse nu se poate vorbi de articol în sensul pe care-l dăm acestui termen atunci cînd ne referim la limbile romanice sau la cele germanice, totuşi, dacă urmărim cu atenţie toate posibilităţile morfologice ale limbii ruse, întîlnim sporadic unele elemente formale, e drept, foarte rudimentare încă, care par a avea funcţia unui adevărat articol. Iată cîteva exemple; не продал корову-то = tu n-ai vîndut vaca (Толстой. Власть тьмы); Чиновник-то, о котором изволили получить нотицию, ревизор = Funcţionarul de care aţi binevoit să fiţi încunoştiinţat. Revizorul (Гоголь. Ревизор); Старый-то барин у нас был престрогий = Boierul cel bătrîn era răutare (Тургенев. Зап. охот); — Вот он... наш-то. Друг мой, Коля... Переменился = Ia te uită cum s-a schimbat Colea al nostru (Толстой. Война и мир).

Din exemplele de mai sus rezultă că în limba rusă categoria gramaticală în discuţie nu este numai în funcţie de context, ci începe să capete şi o expresie morfologică mai mult sau mai puţin adecvată. Această expresie este particula demonstrativă „то", care fiind ataşată la sfîrşitul cuvîntului, scoate în relief cuvîntul respectiv şi apare oarecum în rolul unui articol veritabil, fie definit (чиновник-то „funcţionarul"), fie adjectival (старый-то „cel bătrîn"), fie posesiv (наш-то „al nostru"), cumulînd astfel mai multe nuanţe în cadrul acestui raport gramatical.

Nuanţa de articol nedefinit este notată în mod curent cu ajutorul pronumelui nehotărît („какой-то", „какая-то", „какое-то", какие-то): Мне попалась какая-то неторная заросшая дорожка = Am dat peste o potecă părăsită, năpădită de ierburi (Тургенев. Зап. охот.).

Particula demonstrativă „то" cu funcţia de articol apare frecvent în vorbirea populară, care în toate limbile este mai accesibilă pentru inovaţii de tot felul.

În domeniul pronumelui, afară de categoriile pronominale princi-

pale existente în ambele limbi (și în principiu în orice limbă), în limba rusă există unele specii cu care nu ne întîlnim în limba noastră (și nici în alte limbi). Este vorba în primul rînd de pronumele interogativ-posesiv чей, чья, чьё, чьи, care nu are un corespondent adecvat în limba romînă. Noi îl traducem prin cazul genitiv al pronumelui interogativ-relativ „cine" (=rus. кто) precedat de articolul posesiv de rigoare (*al cui, a cui* etc.). Pronumele „чей" are însă o paradigmă completă ca oricare alt pronume rusesc (чей, чьего, чьему etc.), ceea ce din punct de vedere al limbii noastre pare ca ceva neobișnuit, pentru că elementul interogativ care se referă la posesorul unui obiect, exprimă, prin însuși conținutul său lexical, un raport de genitiv. De aceea, cînd trebuie să traducem cazurile oblice ale acestui pronume, în limba romînă sau în vreo altă limbă, întîmpinăm unele greutăți și pentru a ieși din impas, recurgem la perifraze.

Un aspect particular ni-l oferă pronumele „себя", pentru care vom căuta în zădar corespondente valabile în alte limbi. Pronumele romînești *se, își, și-* (*-și*), *sieși*, (*pe*) *sine* nu acoperă nici măcar parțial toată bogăția de forme și funcții sintactice ale pronumelui reflexiv rusesc.

Dar originalitatea acestui pronume, care posedă, cu excepția cazului nominativ, toate formele cazuale, nu constă în aspectul lui morfologic, ci în caracterul lui sintactic, mai exact în supleța lui sintactică. Pe cînd în limba romînă (și în alte limbi) pronumele reflexiv este valabil numai pentru persoana a III-a, în limba rusă pronumele „себя" este valabil pentru orice persoană la ambele numere я купил себе словарь = eu mi-am cumpărat un dicționar; ты купил себе словарь = tu ți-ai cumpărat un dicționar; мы купили себе книги = noi ne-am cumpărat cărți). Utilizarea lui este posibilă însă numai atunci (și aici rezidă greutatea principală pentru străini) cînd subiectul și complementul indirect al propoziției sînt una și aceeași persoană. În caz contrar, în locul lui „себя" apar formele cazuale respective ale pronumelui personal (cf. сестра купила мне словарь = sora mi-a cumpărat un dicționar; он купил тебе словарь = el ți-a cumpărat un dicționar; они купили нам книги = ei ne-au cumpărat cărți). În limba romînă, cu excepția persoanei a III-a, (cf. el și-a cumpărat o carte și noi i-am cumpărat o carte), se utilizează în ambele construcții sintactice aceleași forme (adică formele cazuale respective ale pronumelui personal). Sporadic întîlnim acest fenomen și în limba noastră (cf. expresii de tipul „în sinea mea", „în sinea lui" etc.).

Un aspect sintactic asemănător îl prezintă pronumele posesiv-reflexiv „свой" care de asemeni nu are un corespondent perfect în limba noastră. Pronumele *său, sa, săi, sale* nu reflectă decît parțial profilul gramatical al pronumelui rusesc. Ca și „себя", pronumele „свой" este străin de conceptul persoană, fiind valabil pentru toate persoanele atît la singular cît și la plural, pe cînd în limba romînă pronumele *său, sa, săi, sale* (la fel și în limba franceză *son, sa ses*) sînt simțite ca pronume de persoana a III-a.

Pronumele posesiv-reflexiv se utilizează numai atunci cînd subiectul se indentifică cu posesorul (de ex. я работаю в своей комнате = eu lucrez în camera mea; ты работаешь в своей комнате = tu lucrezi în camera ta; он работает в своей комнате — el lucrează în camera sa; мы живём в своём доме = noi locuim în casa

n o a s t r ă). În alte condiții sintactice apar cazurile respective ale pronumelui posesiv obișnuit (cf. он работает в моей комнате = el lucrează în camera m e a; я работаю в твоей комнате = eu lucrez în camera t a; они живут в нашем доме = ei locuiesc în casa n o a s t r ă).

Și aici, ca și în celelalte compartimente ale morfologiei, limba rusă e mai bogată decît limba romînă atît în ce privește numărul speciilor, cît și în privința numărului formelor cazuale. Excepție face pronumele personal romînesc, care are forme mai multe decît cel rusesc prin faptul că limba noastră posedă pentru fiecare caz oblic o formă accentuată (*mie*, *ție*, *lui*) și una sau două neaccentuate (*îmi, mi; îți, ți; îi, i*). De remarcat însă că formele corespunzătoare rusești unice reflectă, în majoritatea cazurilor, pronumele romînești scurte (cf. el mi-a scris o scrisoare = он написал мне письмо; el ne-a întîlnit pe stradă = он встретил нас на улице.

Diferențele cele mai profunde între limba romînă și limba rusă apar în domeniul verbului. Acest contrast izvorăște din faptul că limba rusă nu are, sub raportul formal, decît trei timpuri (prezent, trecut și viitor). Cu toată această puținătate aparentă de timpuri, verbul rusesc este capabil să exprime toate timpurile (și chiar cele mai fine nuanțe de timp) posibile în limbile romanice. Ceva mai mult. Verbul rusesc este apt să redea acțiunile și stările în desfășurarea, în succesiunea și în curgerea lor cu atîta precizie și într-un mod atît de plastic încît pentru a exprima toate aceste momente în limbile străine nu sînt suficiente timpurile de care dispun ele și adeseori trebuie să recurgem la perifraze.

Cum este posibil (se întreabă uimiți străinii) ca verbul rusesc, cu mijloace așa de limitate, să exprime nuanțe atît de multe?

Această originalitate a verbului rusesc rezidă în faptul că în limba rusă există ceea ce se numește a s p e c t v e r b a l, un fenomen necunoscut (cel puțin în aparență) în celelalte limbi. Dar ce este aspectul verbal? Este greu de dat o definiție clară și pe înțelesul tuturor a acestui subtil element morfologic (cu efecte atît de mari în sintaxa și mai ales în stilistica limbii ruse). În locul unei definiții rigide și insuficiente, vom încerca să descriem acest fenomen. Aspectul verbal este o atitudine specială a subiectului vorbitor față de acțiune. Este un mod particular de a observa și de a aprecia acțiunile verbale constînd în tendința individului vorbitor de a indica concomitent (adică în corpul aceleiași forme) atît t i m p u l efectuării acțiunii, cît și i m a g i n e a ei. Cu alte cuvinte, în clipa în care vorbitorul indică printr-o formă oarecare momentul desfășurării acțiunii, peste această indicație abstractă se suprapune (și adesea o trece pe planul al doilea) precizarea concretă privitoare la caracterul acțiunii, adică la diversele aspecte posibile ale acțiunii verbale (durata, iuțeala, instantaneitatea, frecvența, iterația, direcția, rezultatul etc.). De aici numele de aspect verbal.

Evident că toate aceste aspecte ale acțiunii sînt indicate și în limbile care nu au aspect verbal. Deosebirea (după noi esențială) constă în faptul că asemenea precizări nu coincid în celelalte limbi cu marcarea timpului, ci constituie în procesul gîndirii (și implicit în cel al vorbirii) momente anterioare sau posterioare în raport cu ideea de timp. În limba

rusă însă constatăm ceea ce am putea numai sincronizarea ideii de timp şi a ideii de adverb. Acest lucru are drept urmare faptul ca orice formă verbală rusească conţine în corpul ei două elemente morfologice. Unul din ele (o terminaţie, un sufix) marchează timpul acţiunii, al doilea (un sufix sau un prefix) marchează caracterul (sau aspectul) acţiunii. În exemplul он рассказ-ыва-л, sufixul -л indică timpul trecut, iar sufixul -ыва- marchează iteraţia sau, în sens larg, durata.

Un alt efect morfologic al aspectului verbal este scindarea infinitivului rusesc în două infinitive (imperfectiv şi perfectiv). Fiecărui infinitiv din limba romînă îi corespund în limba rusă două infinitive (de ex. *a întîlni* = встретить-встречать). Ceea ce rezultă de aici este faptul că unul şi acelaşi timp are o valoare sau alta după cum este derivat de la un infinitiv sau de la celălalt. În chipul acesta sărăcia aparentă a timpurilor ruseşti este compensată cu ajutorul aspectului verbal.

Dar limba rusă îşi compensează unele lipsuri în morfologia verbului (adică unele nuanţe speciale de timp sau de mod) nu numai cu ajutorul aspectului verbal ci şi cu mijloace pur lexicale sau de altă natură (de altfel, aspectul verbal el însuşi este, într-un anumit sens, o categorie hibridă, semilexicală şi semigramaticală).

Cu excepţia timpului prezent-viitor, singurul timp rusesc care are desinenţe personale, toate celelalte timpuri se formează prin procedee analitice (viitorul perifrastic, modul condiţional, modul conjunctiv) sau lexicale (de exemplu mai-mult-ca-perfectul, care de multe ori se formează din preteritul în -л şi diverse alte cuvinte ca „еще", „уже" etc.). Uneori sistemul flexionar este îmbinat în limba rusă cu cel aglutinant (cf. одеваюсь, одеваешься, одевается etc.).

Aspectul verbal ne oferă aceeaşi diversitate de procedee gramaticale: sintetice (cu ajutorul sufixelor şi a prefixelor) (de ex. победить-побеждать; просить-попросить; кусать-укусить), lexicale (говорить-сказать; брать-взять), analitice (Бывало, сядет за рояль, возмёт два-три аккорда и запоет тихо... = Cîteodată se aşeza pe scăunaş, lua cîteva acorduri şi cînta încetişor) (Тургенев, Зап охот.).

În ultimul exemplu, o nuanţă particulară de aspect (iteraţia) este exprimată cu viitorul simplu precedat de trecutul verbului „бывать" (бывало).

Unele categorii verbale (ca modul conjunctiv, modul condiţional, modul imperativ, modul aşa-zis prezumtiv etc.) sînt ilustrate în limba rusă prin alte forme ale verbului.

Astfel infinitivul rusesc, spre deosebire de infinitivul romînesc, care are o circulaţie limitată, este o formă foarte suplă, putînd avea valori multiple: valoare de conjunctiv: - Как тебе сказать, отвечала Наташа... = Cum să-ţi spun, răspunse Nataşa (Л. Толстой, Война и мир); valoare de supin: - Кланяйтесь и благодарите, - сказала она, кончив читать = Spune-i că-i mulţumesc! spuse ea sfîrşind de citit (Толстой, Война и мир); valoare de imperativ (В строю не разговаривать! - Стоять смирно! = Nu vorbiţi în front! Staţi drepţi!).

Modul condiţional poate fi sugerat printr-o formă unipersonală: - Мне хочется знать, какие вы мужчины = Aş vrea să ştiu cum sînteţi voi bărbaţii (Толстой, Война и мир).

Evident că asemenea nuanțe modale pot fi sezisate mai ușor de pe pozițiile unei alte limbi (în cazul nostru de pe poziția limbii romîne).

În ceea ce privește aspectul verbal, prezența lui în limba romînă este în general contestată de lingviștii care s-au ocupat de limba noastră. În orice caz sînt puțini aceia care admit existența aspectului verbal în limba romînă, iar gramaticile romînești (cu excepția gramaticii lui Philippide) apărute pînă acum nu vorbesc nicăieri despre acest fenomen gramatical. Această situație se datorește poate și faptului că toți cei care studiază limba noastră (fie romîni, fie străini) nu cunosc fenomenul în discuție decît în mod teoretic, adică nu au sentimentul aspectului verbal așa cum îl au acei care cunosc și practic limba rusă (eventual o altă limbă slavă), în care această categorie lingvistică este foarte vie și impregnantă adînc în conștiința vorbitorilor. Dacă însă cercetăm verbul romînesc de pe pozițiile limbii ruse, constatăm că realitatea limbii noastre oferă o serie de elemente, care, fie prin caracterul lor fonetic, fie prin conținutul lexical, trebuie raportate la categoria aspectului verbal.

Astfel în limba romînă perfectul simplu, în anumite împrejurări, poate sugera acea nuanță particulară de aspect numită aspectul momentan: *Ion tresări, scoase un gemăt adînc, ca și cum s-ar fi opintit să ridice o greutate mare, se'ntinse și-și zgîrci degetele de la mîini* (Vlahuță. *De la țară*).

Altă dată, prin însăși rezonanța lui fonetică, un verb romînesc poate indica o acțiune momentană (adică redusă la limitele unei clipe): ...o pisică slabă mi-a țîșnit pe dinainte sticlindu-și în umbră ochii verzi = ...худая кошка шмыгнула мимо меня, сверкнув во тьме зелёными глазами (Тургенев. Зап. охот.).

Aceeași nuanță de aspect poate fi marcată în limba noastră și prin procedee perifrastice: *Flăcăii ceilalți pe dată s-au făcut nevăzuți, iar noi copiii ne-am întors plîngînd pe la casele noastre* (Creangă, *Amintiri*).

În limba romînă nu este ignorat nici procedeul sintetic pentru diferențierea aspectelor: *a se așeza - a ședea; a pica - a picura* (cf. în l. rus. сесть — сидеть; капнуть — капать).

Prezența aspectului verbal în limba romînă, sub o formă sau alta, deși este evidentă și poate fi verificată de oricine, rămîne totuși o problemă deschisă (și nu numai pentru motive de ordin principial, dar și pentru considerente de ordin material: lipsa totală a unor cercetări serioase în această direcție).

În principiu, aspectul verbal nu este un concept lingvistic specific numai unor anumite limbi, ci există, sub diferite forme și în doze variate, în orice limbă. Deja numai faptul că în limba noastră pot fi exprimate cele mai subtile nuanțe de aspect ale limbii ruse - indiferent de mijloacele lingvistice la care apelează limba romînă - este o dovadă elocventă în acest sens.

Ceea ce frapează mai puternic pe un cercetător, după o confruntare minuțioasă a limbii ruse cu limba romînă, este caracterul sintetic sau mai exact caracterul pregnant al celei dintîi.

Limba rusă are preferinţă pentru procedee sintetice, pentru procedee morfologice, în timp ce limba romînă preferă procedee analitice, construcţii prepoziţionale. Adeseori unui singur cuvînt rusesc îi corespund două sau mai multe cuvinte romîneşti (cf. захохотать = a izbucni în rîs; всмотреться = a privi atent; выспаться = a fi dormit destul; проспать = a se scula tîrziu). De multe ori unui singur cuvînt rusesc îi corespunde în limba romînă o propoziţiune întreagă: Завернул в знакомый переулок = Coti pe o stradă pe care o cunoştea atît de bine (В. Панова, Спутники);...перебрались... обычными при встрече фразами = Schimbară cîteva fraze prea obişnuite cînd te întîlneşti cu cineva (Н. Островский. Как закалялась сталь). În ultimul exemplu un singur substantiv în cazul locativ este echivalat în limba romînă printr-o propoziţiune întreagă.

Alte exemple.

Калитка заскрипела, несколько щенков дружно залаяло = Portiţa scîrţîi, cîţiva căţelandri porniră a hămăi într-un glas (Тургенев. Зап. охот.). Вот не было заботы, так подай! = Parcă n-aveam noi destule griji. Trebuia să ne mai cadă şi asta pe cap (Гоголь, Ревизор). Aici, pentru sintagma „так подай" versiunea romînească a reclamat nouă cuvinte.

Pentru aceeaşi idee limba romînă utilizează de obicei mai multe cuvinte decît limba rusă. Nu este vorba numai de procedee analitice de ordin gramatical, ci în primul rînd de procedee pur lexicale. Limba romînă face uz de tot felul de ingrediente lexicale, care nu figurează formal în fraza respectivă rusă. Ritmul muzical sau mai precis simetria frazei romîneşti reclamă (mai ales la sfîrşitul ei) unele cuvinte „suplimentare", care nu există (şi ar fi inutile) în textul rusesc (de ex. Надел гимнастёрку и аккуратно затянул скрипучий холодный ремень. И взял фуражку = Îşi îmbrăcă bluza, se încinse cu centironul rece care scîrţîia, şi-şi luă şapca din cui (В. Панова. Спутники).

În final am putea spune că limba noastră are nevoie de o „ambianţă lexicală" mai bogată decît limba rusă pentru a-şi releva diversele sale expresii şi forme gramaticale. De aici tot felul de precizări care lipsesc sau sînt omise în limba rusă:

Солнце лежало на вымытом желтом полу = Pe podeaua galbenă proaspăt spălată se juca o pată de soare (В. Панова Спутники).

СОПОСТАВЛЕНИЕ ГРАММАТИЧЕСКИХ ПРИЕМОВ РУССКОГО ЯЗЫКА С ГРАММАТИЧЕСКИМИ ПРИЁМАМИ РУМЫНСКОГО ЯЗЫКА

Краткое содержание

В данном докладе грамматические приёмы русского языка, безразлично имеют они или не имеют параллелей в румынском языке, определяются при помощи соответствующих румынских грамматических элементов.

Падежи. В русском языке занимают господствующее положение синтетические элементы; в румынском языке наоборот, преобладает аналитический тип. В русском языке есть только один аналитический падеж: предложный падеж. Все остальные падежи — синтетические. Сфера при-

менения румынских синтетических падежей (родительного и дательного) гораздо уже, чем сфера применения соответствующих русских падежей (ср. запах липы = miros de tei) Из всех возможных эквивалентов русского творительного подежа, встречаемых в румынском языке, некоторые из них похожи на синтетические формы (ср. Дождь полил ручьями = ploaia curgea puhoi).

Артикль. В русском языке значение имени существительного в отношении артикля вытекает из контекста (он ученик = el este elev ; ученик читает = elevul citeşte). Изредка встречаются отдельные формальные элементы (например указательныя частица — то : Льгов — то он купил = Dunnealui cumpărase Lgovul), которые как бы выпольняют функцию настоящего артикля.

Местоимение. Особое внимание заслуживают русские местоимения „себя“ и „свой“ своими синтаксическими особенностями. Румынские местоимения se, îşi, şi (—şi), sieşi, (pe) sine resp. său sa, săi, sale отражают лишь частично грамматический профиль этих местоимений, которые употребляются во всех трёх лицах, в то время, как соответствующие румынские местоимения воспринимаются исключительно как местоимения 3-го лица.

Глагол. Имея с точки зрения грамматического оформления только три времени (настоящее, прошедшее и будущее), русский язык, несмотря на это способен выражать все времена, существующие в романских языках, компенсируя некоторые пробелы в морфологии глагола при помощи видов или других приёмов (лексических или синтетических). Так, например, русский инфинитив может имет несколько различных значений (значение сослагательного наклонения, повелительного, супина и др.)

Одним из самых интересных элементов русского языка является бесомнено вид глагола, явление неизветное другим языким (за исключением славянских языков), заключающееся в стремлении говорящего выразить в одно и то же время (т. е. в пределах одной формы) как время совершения действия, так и представление о нём (т. е. характар действия). Это такое свойство, которое можно было бы назвать синкронизацией идеи времени и идеи наречия (в широком смысле этого слова).

Наличие глагольного вида в румынском языке в начестве особого морфологического приёма вообще оспаривается лингвистами. Однако, если мы рассмотрим внимательно румынский глагол с позиций русского языка, то мы встретим в нём ряд фактов, которые можно отнести к категории вида.

Русский язык предпочитает синтетические (морфологические) приёмы; румынский же язык отдаёт предпочтение аналитическим приёмам, предложным сочетаниям. Очень часто одному русскому слову соответствуют два или несколько румынских слов (ср. захохотать=a izbucni în rîs; проспать = a fi dormit destul ; всмотреться = a privi atent). Для одной и той же идеи румынский язык использует обычно больше слов, чем русский язык. Музыкальной ритм, или иначе симетричность румынской фразы требует включения в неё „добавочных“ слов, которых нет (и которые оказались бы лишними) в русском тексте. Румынский язык прибегает чаще, чем русский к „лексическому окружению“ для того, чтобы выделить значения различных грамматических форм и оборотов. Так возникают разные уточнения, которых нет или которые опускаются в русском языке.

LA CONFRONTATION DES PROCÉDÉS GRAMMATICAUX DES LANGUES RUSSE ET ROUMAINE

Résumé

Dans cette communication, les procédés grammaticaux du russe indifféremment s'ils ont ou non des analogies en roumain, sont définis à l'aide des éléments grammaticaux roumains correspondants

Les cas. Ce sont les éléments synthétiques qui prédominent en russe. En roumain, au contraire, le type analytique est plus fréquent. Le russe ne connait pas qu'un seul cas analytique : le locatif. Les autres cas sont synthétiques. En roumain, le cas génitif et datif synthétiques ont une circulation plus restreinte que les cas russes respectifs. (Cf. запах липы = *parfum de tilleul*). Parmi les nombreux équivalents possibles du cas instrumental sur le roumain, certains ressemblent à ce qu'on appelle forme synthétique (Дождь полил ручьями = il pleuvait *à verse*).

L'article. En russe le sens de nom avec article ou celui de nom sans article résulte du contexte (он ученик = il est *élève*; ученик читает = *l'élève* lit.). Sporadiquement, on rencontre certains éléments formels (par exemple, la particule démonstrative -то: Льгов-то он купил = il avait acheté *Lgow*), qui semble avoir la fonction d'un véritable article.

Le pronom. Les pronoms russes себя et свой nous offrent un aspect particulier par leur souplesse syntactique. Les pronoms roumains *se, îşi, şi-* (*-şi*), *sieşi*, (*pe*) *sine* respectivement *său, sa, săi, sale* ne reflètent que partiellement le profil grammatical de ces pronoms, qui sont valables pour toutes les personnes, tandis que les pronoms respectifs roumains sont sentis exclusivement comme pronoms de 3-ème personne.

Le verbe. Au point de vue formel, le russe n'a que trois temps *présent, passé* et *futur*); mais il est capable cependant d'exprimer tous les temps possibles des langues romanes, en compensant certaines lacunes dans la morphologie du verbe (certaines nuances spéciales de temps ou de mode) à l'aide de l'aspect verbal et éventuellement par d'autres procédés (lexicaux ou syntactiques). Par ex., l'infinitif russe peut avoir des valeurs multiples (valeur de subjonctif, d'impératif, de participe passé etc.). L'élément le plus délicat du russe est *l'aspect verbal*, phénomène inconnu dans les autres langues. Il consiste dans la tendance du sujet parlant d'indiquer en même temps (c'est-à-dire dans le corps de la même forme) aussi bien la durée exigée par l'action, que son image et son caractère. C'est ce qu'on pourrait appeler *la synchronisation de l'idée de temps et de l'idée d'adverbe.* La présence de l'aspect verbal en roumain comme procédé morphologique est contestée en général par les linguistes. Mais examiné sur les positions du russe, le verbe roumain nous offre certains faits qu'il faut rapporter à la catégorie de l'aspect verbal.

Le russe a une préférence pour les procédés synthétiques, pour les procédés morphologiques, tandis que le roumain préfère les procédés analytiques, constructions prépositionnelles. Souvent deux ou trois mots roumains correspondent à un seul mot russe (захохотать = *éclater de rire*; проспать = avoir assez dormi; всмотреться = *regarder attentivement*). Pour

la même idée, le lexique roumain emploie d'habitude plus de mots que le russe. Le rythme musical ou plus exactement la symétrie de la phrase roumaine réclame certains mots „supplémentaires", qui n'existent pas (et qui seraient inutiles) dans un texte russe. Le roumain a besoin d'une „ambiance lexicale" plus riche que le russe, pour mettre en valeur ses diverses formes et expressions grammaticales. De là, toute sorte de précisions qui sont absentes ou omises en russe.

ANTOLOGIA SANSCRITĂ A LUI COŞBUC

DE

TH. SIMENSCHY

Comunicare prezentată în sesiunea ştiinţifică, a Universităţii „Al. I. Cuza", din 26-28 mai 1956

Introducere

Coşbuc a publicat traducerile sale din literatura sanscrită în trei serii:

I. *Proverbi indice*, în rev. „Vatra", anul 1894, p. 310-312 şi 344-346.
II. *Hymnuri din Rig-Veda*, în rev. „Vatra", anul 1894, p. 408 (v. p. 69).
III. a. *Din Mahabharata:*
1. Tilotama, în rev. „Convorbiri literare", anul 1896, p. 1-4.
2. Bhima, ibid., p. 18-21.
3. Dasaratas, ibid., p. 111-116.
4. Moartea Panduizilor, ibid., p. 336-338.
5. Urvasi, ibid., p. 495-498.
III. b. *Din Ramajana:*
1. Rama, ibid., p. 643-644.
2. Nala (Cîntul IX), ibid., p. 658-660.

În 1897 toate aceste traduceri apar reunite într-o broşură, sub titlul: „*Antologie sanscrită*, Fragmente din Rig-Veda, Mahabharata, Ramajana, poezii lirice şi proverbii".

Aici aceste traduceri sînt orînduite astfel:

I. *Himnuri din Rig-Veda.*
1. Soarele.
2. Aurora.
3. Focul.
4. Puterea.
II. *Maxime şi proverbii.*
III. *Pacrit.*
Potopul.
IV. *Din Mahabharata.*
1. Urvasi.
2. Tilotama.
3. Bhima.
4. Moartea Panduizilor.
V. *Din Ramajana.*
1. Rama.

2. Dasaratas.
3. Nala.

Aceste traduceri sînt precedate de o introducere şi urmate, la sfîrşit, de note. Atît introducerea cît şi notele au nevoie de o revizuire, căci conţin greşeli numeroase şi grave, care de mult ar fi trebuit să fie înlăturate (v., de pildă, p. 136).

Dacă comparăm tabla de materii din broşură cu ordinea în care au fost publicate traducerile în revistele „Vatra“ şi „Convorbiri literare“, constatăm următoarele:

1. S-au modificat unele titluri, ca: *„Maxime şi proverbii“*, în loc de: *„Proverbi indice“* (în rev. „Vatra“, l.c.).

2. A fost schimbată ordinea poeziilor traduse din Mahābhārata şi din Rāmāyaṇa.

În broşură traducerile din Mahābhārata se succedă astfel: Urvasi, Tilotama, Bhima şi Moartea Panduizilor; pe cînd în „Convorbiri literare“ ordinea lor este următoarea: Tilotama, Bhima, Dasaratas, Moartea Panduizilor şi Urvasi.

Traducerile din Rāmāyaṇa se succedă în broşură astfel: Rama, Dasaratas şi Nala. În „Convorbiri literare“ se află numai Rama şi Nala.

3. Atît în revista „Convorbiri literare“ cît şi în broşură sînt date indicaţii greşite; în „Convorbiri literare“ 1896, p. 111, Dasaratas e dat ca fragment din Mahābhārata, pe cînd în realitate episodul acesta face parte din Rāmāyaṇa, cum se arată în broşură. În schimb episodul Nala e dat ca făcînd parte din Rāmāyaṇa, atît în „Convorbiri literare“ (1896, p. 658), cît şi în broşură; în realitate Nala e un episod din Mahābhārata (v. p. 136).

4. În broşură apare şi o traducere intitulată *Potopul*, din Pacrit[1]).

N-am putut stabili de unde-i luat acest fragment; în orice caz „Pacrit“ nu este o operă, după cum se vede din nota noastră în josul paginii.

N-am putut afla izvorul direct (foarte probabil german), după care a tradus Coşbuc imnurile din Rig-Veda şi fragmentele din Mahābhārata şi din Rāmāyana, afară de Nala (din Mahābhārata), pentru care poetul s-a folosit de traducerea lui Kellner (v. p. 107).

La „Maxime şi proverbii“ n-am putut afla originalul sanscrit pentru următoarele numere: 5, 7, 8, 19, 34, 35, 36, 38, 41, 45, 46, 49, 51, 55 şi 58; aceasta din cauză că n-am avut la îndemînă ediţia a II-a a operei lui Böthlingk: „Indische Sprüche“, de care s-a folosit Fritze (v. p. 79), ci prima ediţie, în care lipsesc cugetările de mai sus.

Numerele 5, 19, 35 şi 38 nu se găsesc nici la Fritze, la care lipsesc şi numerele: 18, 53, 54 şi 56, al căror original sanscrit l-am putut descoperi.

Aceasta ne arată că Coşbuc s-a folosit şi de altă traducere pentru maximele sale.

Trebuie notat însă că maximele 5 şi 58 sînt simple variante, şi

1) În loc de *pracrit*, care înseamnă: „limbă stricată, vulgară“, spre deosebire de *sanscrit*, care înseamnă: „limbă aleasă, literară“.

anume: maxima 5 este o variantă a maximei 6, iar maxima 58 o variantă a maximei 22.

Coşbuc se depărtează adesea foarte mult de traducerea germană respectivă şi, deci, încă şi mai mult de originalul sanscrit, după cum se poate vedea uşor atît la *Nala*, cît mai ales la aproape toate cugetările din *Maxime şi Proverbii*, unde am putut găsi izvorul german.

Multe schimbări la Coşbuc se datoresc în mod evident necesităţii ritmului; v. de ex. nota la maxima 13 şi cea de la maxima 20. Ele au fost indicate prin litere italice.

Spre a se vedea şi mai bine originalitatea lui Coşbuc ca traducător, pasajele şi chiar unele cuvinte esenţiale, care nu se găsesc în traducerea germană sau în textul sanscrit, au fost puse în paranteze. De asemenea au fost puse în paranteze acele părţi din traducerea germană sau, în lipsa acesteia, din originalul sanscrit, care au fost omise de Coşbuc.

Numai la *Rama* şi la *Dasaratas* (ambele din Rāmāyana) n-am dat indicaţiile de mai sus, deoarece traducerea lui Coşbuc diferă mult de textul sanscrit, după cum se poate vedea şi din traducerea pe care am dat-o noi [1]).

În studiul nostru ne vom ocupa de fiecare grupă de poezii din antologia lui Coşbuc, dînd atît textul sanscrit cît şi traducerea germană de care s-a folosit poetul.

Fiecare poezie este însoţită de un comentar; iar la sfîrşit am dat, în ordine alfabetică, scurte indicaţii privitoare la diferitele opere din literatura sanscrită care constituie izvorul primitiv şi indirect al acestor poezii.

Textele sanscrite sînt însoţite de o traducere în proză, spre a se vedea cum le-a redat traducătorul german şi mai ales cum le-a prelucrat Coşbuc. Aici va apărea marea originalitate a poetului romîn, pentru care traducerea germană nu-i adesea decît un simplu izvor de inspiraţie. Într-adevăr, traducerile lui Coşbuc, după cum am spus, sînt foarte libere şi-n bună parte „europenizate", ba s-ar putea spune „romînizate". Nuanţa exotică, indiană, dispare adesea, pentru a face loc unor aspecte, idei şi sentimente mai familiare pentru noi.

Ca traducător şi ca poet, Coşbuc ocupă un loc de frunte în literatura noastră. Adesea textul sanscrit şi traducerea germană sînt mai prejos de traducerea poetului romîn (v. mai ales traducerile din Rig-Veda). Aceasta ne arată o dată mai mult că şi un traducător poate fi uneori un mare poet şi să lase cu mult în urmă originalul.

HYMNURI DIN RIG-VEDA

Sub titlul de mai sus, Coşbuc a publicat în revista „Vatra" din anul 1894, la p. 408, următoarele imnuri:

I. Soarele.
II. Aurora.
III. Focul.

---

1) La *Rama* (p. 117 sqq.) am subliniat principalele idei comune din traducerea noastră şi acea a lui Coşbuc.

IV. Puterea.
La sfîrşit stă indicaţia: „Traduceri din literatura sanscrită".
Traducerea este foarte liberă, încît cu multă greutate se poate identifica originalul sanscrit, mai ales la primul imn: *Soarele*. La aceasta se mai adaugă şi faptul că Coşbuc a schimbat şi titlul la trei din cele patru imnuri, şi anume: *Soarele* (în loc de *Savitar*), *Focul* (în loc de *Varuna*) şi *Puterea* (în loc de *Indra*).
În Rig-Veda le corespund următoarele imnuri:

Coşbuc	*Rig-Veda*
Soarele	Savitar, 10, 149
Aurora	Uşas, 1,92
Focul	Varuṇa, 5,85
Puterea	Indra, 2,12.

SAVITĀ

(Rig-Veda 10,149)

Savitā' yantrā'iḥ pṛthivī'm aramnād askambhané şavitā' dyā'm adṛmhat / áçvam ivā'dhukşad dhúnim antárikşam atū'rte badhám savitā' samudrám. (1).

Yátrā samudráḥ skabhitó vy'āunad apā'm nápāt savitā' tásya veda / áto bhū'r áta ā' útthitam rájo'to dyāvāpṛthivī́ aprathetām. (2).

Paçcé'dam ányad abhavad yájatram ámartyasya bhúvanasya bhūnā, / suparṇó angá savitúr garútmān pū'rvo jātā'ḥ sá u asyā' 'nu dhárma. (3).

Gāva iva grā'mam yū'yudhir ivā' 'çvān vāçré'va vatsám sumánā dúhānā / pátir iva jāyā'm abhí no ny'etu dhartā' diváḥ savitā' viçvávāraḥ. (4).

Hiraṇyastūpaḥ savitar yáthā tvā'm āngiraso juhve vājé asmín. / evā tvā'rcann ávase vándamānaḥ sómasye'vā' 'nçúm práti jāgarā'hám. (5).

SAVITAR

(Savitar[1] a înţepenit pămîntul cu legături, Savitar a fixat solid cerul în spaţiu, Savitar a făcut să curgă oceanul, fixat în spaţiul ne-străbătut, din văzduhul care vuia ca un cal). (1).

(Unde a izvorît oceanul fixat, asta o ştie Savitar, fiul apelor. De acolo a ieşit lumea, de acolo văzduhul, de acolo s-au întins cerul şi pămîntul). (2).

(Pe urmă s-a ivit lucrul acesta măreţ al lumii divine: vulturul[2]) lui Savitar, care pluteşte sus, care s-a născut după orînduirea lui). (3).

(Savitar, care are toate bunurile, susţinătorul cerului) să se îndrepte spre noi, (ca vacile spre sat, ca viteazul spre cai, ca vaca, binevoi-toare şi dătătoare de lapte, spre viţel), ca soţul spre soţie (4).

1) *Savitar*: personificare a Soarelui.
2) *Vulturul*: Soarele.

O, Savitar, eu, Hiranyastupa[1]), te invoc la această jertfă, la fel ca Angiraşii[2]); (aşa veghez lîngă sucul Somei), cîntîndu-te şi slăvindu-te, (spre a ne da ajutor). (5).

I

SOARELE

1

(Acest cîntec nou şi plin
De mărire, ţie, soare,
Inimă luminătoare,
Umilit eu ţi-l închin).

2

(Tu-mi ascultă-ndurător
Rugămintea mea, şi) *cată*
Spre-a mea inimă-ntristată,
Cum spre o soţie cată
Soţul ei cel iubitor.

3

(Tu, ce toate le priveşti,
Tu ne fii stăpînul, soare —
Inimă luminătoare,
Cel mai mare zeu tu eşti).

4

(Eu mă voi gîndi mereu
La divina ta lumină,
Ca, pătruns de cea divină,
Pentru veci de-a ta lumină
Plin să fie gîndul meu).

5

(Că noi hrană căutăm;

---

1) *Hiranyastupa*: numele unui preot.— 2) *Angiraşii*: divinităţi intermediare intre zei şi oameni, strămoşi ai acestora şi soli ai zeilor.

3, 1: Tu ce toate le priveşti. Cf. R.V. 1,50,2: ápa... nákşatra yanty aktúbhih / su'raya viçvácakşase: „Stelele dispar impreună cu intunericul dinaintea Soarelui care priveşte toate", şi mai ales RV. 7,63,1: úd v eti subhágo viçvácakşah sa'dharanah su'ryo manuşanam: „Răsare frumosul Soare, care priveşte toate, susţinătorul comun al oamenilor".

3, 4: „Cel mai mare zeu tu eşti". Cf. RV. 1,50,10: devám devatra' su'ryam áganma jyótir uttamám: „Noi invocăm pe zeul intre zei, pe soare, lumina supremă".
Langlois (v. p. 137) traduce: „Nous nous présentons devant le Soleil, *le plus grand des dieux*, la plus belle des lumières célestes.".

4, 2: „Divina ta lumină": Cf. RV. 8.101,12: *vibhú jyótir ádabhyam* „lumina puternică, indestructibilă".

Numai tu ne-o poți da, soare,
Inimă luminătoare —
Pentru asta te rugăm).

6

Preoții bramani, în veac
Înțelepți în gînduri sfinte,
Ei adoră prin cuvinte
Soarele, prin cînturi sfinte
Și prin jertfele ce fac.

UṢĀḤ

(Rig-Veda 5,80)

Dyutádyāmanam bṛhatī́m ṛténa ṛtā́varīm aruṇápsum víbhātīm / devī́m uṣásam svár āváhantīm práti víprāso matíbhir jarante. (1).

Eṣā́ jánam darçatā́ bodháyantī sugā́n patháḥ kṛṇvatī́ yāty ágre / bṛhadrathā́ bṛhatī́ viçvaminvó'ṣā́ jyótir yacchaty ágre áhnā́m. (2).

Eṣā́ góbhir aruṇébhir yujānā́ 'sredhantī rayím ápráyu cakre / pathó rádantī suvitā́ya devī́ puruṣṭutā́ viçvávārā ví bhāti. (3).

Eṣā́ vy'enī bhavati dvibárhā āviṣkṛṇvānā́ tanvám purástāt / ṛtásya pánthām ánvéti sādhú prajānatī́ 'va ná díço mināti. (4).

Eṣā́ çubhrā́ ná tanvó vidānó'rdhvé'va snātī́ dṛçáye no asthāt / ápa dvéṣo bā́dhamānā támānsy uṣā́ divó duhitā́ jyótiṣā 'gāt. (5).

Eṣā́ pratīcī́ duhitā́ divó nṝ́n yóṣe'va bhadrā́ ní riṇīte ápsaḥ / vyūrṇvatī́ dāçúṣe vā́ryāṇi púnar jyótir yuvatíḥ pūrváthā 'kaḥ. (6).

AURORA

(Preoții salută cîntînd Aurora cu calea) luminoasă, zeița cea măreață (și sfîntă, cu înfățișarea trandafirie, care strălucește în depărtări, aducînd soarele). (1).

(Frumoasa care trezește omenirea merge înainte), făcînd cărările ușor de străbătut. (Măreață, pe carul ei mare, ea străbate universul), *dăruind lumină* (la ivirea zilei). (2).

Pe carul ei înjugat cu tauri roși[1] (ea dă bunăstare și dobîndește necontenit avuții. Zeița mult slăvită, care posedă toate bunurile, strălucește în depărtare), deschizînd drumuri (spre prosperitate). (3).

(Ea capătă aspecte diferite și putere îndoită), descoperindu-și corpul la răsărit. (Ea merge drept pe calea legii divine, căci o cunoaște bine și nu greșește direcția). (4).

(Ea ni se arată înaltă, ca o fată frumoasă după ce s-a scăldat). Alungînd dușmanii și întunericul, (Aurora), fiica cerului, vine împreună cu lumina. (5).

(Cu fața îndreptată spre bărbații care oficiază slujba divină), ea își dezvăluie pieptul, (ca o femeie frumoasă). Dăruind celui care i se

1) *Tauri roși*: nori roșietici,

închină (bunuri de preț), fecioara face din nou lumină, (ca și-n trecut). (6).

II

AURORA

Tu, *regină maiestoasă*, (prietena lui Dumnezeu,
Ca un rîu d-argint se varsă luminosul păr al tău
Peste drăgălașii umeri, cînd răsari înzvăpăiată,
Nobilă, cu ochi de zîmbet și cu mers ușor de fată.
Și cum vii, o visătoare), *rătăcind pe cer așa*,
(Tu pierzi una cîte una stelele din salba ta.
Te-ai împodobit, frumoaso, cu tot ce-i frumos sub soare,
Și zîmbești cu ochii umezi de mărire și splendoare),
Arătînd, șireato, pieptul dezvălit de-al tău vestmînt,
Și din cer aduci lumina și-admirarea pe pămînt.
(Nori-n calea ta cu vuiet speriați se-ndepărtează,
Că tu-i biruiești, stăpîno, cu puterea ta vitează.
Cît ești tu de bună, Doamnă! Tu, cea cu alai de stele),
Faci cărările frumoase (presărînd argint pe ele.
Pui vopsea de-argint pe vîrful munților întunecoși
Și te legeni blîndă)-n carul înjugat cu tauri roși.
Tu te lupți prin întuneric cu-ntunericul, și plină
De puterea ta, lumina se renaște din lumină.
(Tu prin munții cu prăpăstii ți)-*ai bătătorit poteci*
Și cu pieptul alb de fată luminînd în cale treci.
Iar dușmanii tăi se-nchină și se umilesc în cale;
(Nu atît însă puterii, pe cît frumuseții tale,
Cînd zăresc ieșind din umbră ochii tăi nebiruiți,
Pieptul alb și fruntea albă) și *obrajii înfloriți.*
(Te salut, frumoasă Doamnă), fiica cerului senin,
(Inima tu mi-o-ntărește, că din inimă mă-nchin.
Ruga mea să-ți fie-aminte, că din suflet eu trimit-o,
Și cînd te întorci în ceruri, tu să nu ne uiți, iubito!)

VARUṆAḤ

(Rig – Veda, 5,85)

Prá samrā'je bṛhád arcā gabhirám bráhma priyám váruṇāya çrutā'ya / ví yó jaghā'na çamité'va cármo'pastíre pṛthivī'ṃ sū'ryāya. (1).

v. 6: „Tu pierzi una cîte una stelele din salba ta"; Cf.: RV. 1,50,2: apa... nákṣatrā yanty aktúbbhiḥ sū'raya viçvácakṣase. „Stelele dispar împreună cu întunericul dinaintea soarelui care privește toate".

Acesta-i singurul pasaj din RV. cu nom. pl. nákṣatrā.

v. 17–18: „Tu te lupți prin întuneric cu-ntunericul și plină / De puterea ta lumina se renaște din lumină": Cf RV. 1, 92,4: Jyótir viçvasmai bhúvanaya kṛṇvati'... vy' uṣā' ā'var támaḥ. „Aurora a luminat întunericul, ..., dînd lumină întregii lumi".

v. 21: „Iar dușmanii tăi se-nchină și se umilesc în cale": Cf. R.V. 1,113,12:
Yavayáddveṣā... uṣaḥ çréṣṭhatama vy'uccha. „Auroră, tu care alungi dușmanii, strălucește mai tare ca niciodată",

Váneşu vy' antárikşam tatana va'jam árvatsu páya usríyasu / hrtsú krátum váruno apsv'agním diví su'ryam adadhat sómam ádrau. (2).

Nícínábaram várunah kávandham prá sasarja ródasi antárikşam / téna víçvasya bhúvanasya ra'ja yávam ná vrstír vy'unatti bhu'ma. (3).

Unátti bhu'mim prthivim utá dya'm yada dugdhám váruno vaşty a'd ít / sám abhréna vasata párvatasas tavişiyántah çrathayanta vi'ra'h. (4).

Ima'm u şv' asurásya çrutásya mahi'm maya'm várunasya právocam / ma'nene'va tasthiva'n antárikşe ví yó mamé prthivi'm su'ryena. (5).

Ima'm u nú kavítamasya maya'm mahím devásya nákir a' dadharşa / ékam yád udna' ná prnanty énir a'sincántir avánayah samudrám. (6).

Aryamy'am varuna mitry'am va sákhayam va sádam íd bhra'taram va / veçám va nityam váruna' 'ranam va yát sim a'gaç cakrma' çiçrathastát. (7).

Kitava'so yád riripúr ná diví yád va gha satyám utá yán ná vidmá / sárva ta' ví şya çithiré'va deva' 'dha te syama varuna priya'sah (8).

VARUNA

Cîntă imnul (măreţ şi profund) atotstăpînitorului, (slăvitului) Varuna [1]), care a întins pămîntul spre a servi de covor soarelui, (ca tăietorul pielea). (1).

(Varuna a întins văzduhul în spaţiul ceresc al norilor); a pus iuţeală în cai, lapte în vacile roşcate, evlavia în inimi, focul în ape, soarele pe cer, (soma [2] pe munte). (2).

(Varuna a revărsat butoiul peste cele două lumi şi peste spaţiul dintre ele. Regele întregii lumi (udă prin el pămîntul, ca ploaia grînele.) (3).

(Cînd vrea lapte, Varuna udă pămîntul întins şi cerul. Munţii se îmbracă în nori, eroii puternici se odihnesc). (4).

(Vreau să celebrez marea înţelepciune a divinului şi slăvitului) Varuna, care stînd în văzduh a măsurat pămîntul cu soarele ca măsurătoare. (5).

Nimeni nu îndrăzneşte să conteste această înţelepciune mare a celui mai înţelept zeu: că fluviile curgătoare ce se varsă în ocean nu-l umplu cu apă. (6).

O, Varuna, dacă am făcut vreodată un rău unui prieten, unui cunoscut, unui tovarăş sau unui frate, familiei proprii sau uneia străine, iartă-ne. (7).

Dacă am înşelat la joc, (cu ştiinţă sau din neştiinţă, toate acestea dezleagă-le ca pe un nod), zeule, şi să fim iubiţi de tine. (8).

---

1) *Varuna*: divinitate supremă, judecă şi pedepseşte pe oameni; el e zeul soarelui, al stelelor şi al apelor.

2) *Soma*; o plantă; v. p. 77 n. 3.

III

FOCUL

Ascultaţi acum cîntarea (focului), a lui Varuna.
Soarele (-i stă-n mîna dreaptă, iar în stînga lui stă luna)
Şi covor pe sub picioare stă pămîntul cel bătrîn.
(Iată-l numai el e tare), singur numai el stăpîn;
(El va fi d-acum d-apururi, căci a fost în totdauna.)

El a pus în cai iuţimea, el a pus în uger lapte,
Pune mintea-n cel cuminte (şi-n cel vrednic pune fapte).
El adapă (şi hrăneşte, călător din loc în loc),
El topeşte în aer norii şi din apă naşte foc: [1])
(Iată-l, regele puterii [2]), cum din ziuă naşte noapte).

El stă veşnic în văzduhuri (luminînd îndepărtarea).
Soarele pluteşte-n aer, măsurînd în cale zarea,
Căci Varuna-i Domnul lumii, soarele-i măsura lui —
Cîte rîuri sînt în lume, alte rîuri să mai pui
Ca să curgă toate-n mare, ele tot nu umplu marea.

(Cine este cel ce poate într-un loc ceva să puie
Necurmat, fără să-l umple? Nu e om, şi nimeni nu e.
Singur el, Varuna, poate! El se plimbă fulgerînd
Şi cu tunet umple cerul, plin de spaimă despicînd
Aerul; pe vînt şi neguri el scoboară şi se suie.)

Doamne, dacă noi vr-odată ne-am înduşmănit vecinii,
Dac-am înşelat la jocuri, dacă n-am primit străinii,
Iartă-ne! (Tu bun şi tare, noi sărmanii slabi şi răi!)
Însă năzuinţa noastră e să fim iubiţii tăi
(Şi iubirea noastră cată biruinţele luminii!)

INDRAḤ

(Rig-Veda 2,12)

Yó jātá evá prathamó mánasvān devó devā'n krátunā paryábhūṣat / yásya çúṣmād ródasī ábhyasetām nṛmnásya mahnā' sá janāsa índraḥ. (1).

Yáḥ pṛthivī́m vyáthamānām ádṛṃhad yáḥ párvatān prákupitāṅ áramṇāt / yó antárikṣam vimamé várīyo yó dyā'm ástabhnāt sá janāsa índraḥ. (2).

---

1) *Foc*: fulgerul din nori.

2) *Regele puterii* (scr. *çávasaḥ pátiḥ*): atributul acesta nu-i al lui Varuna în Rig-Veda, ci al altor divinităţi, ca: Indra Agni, etc.

Yó hatvā' 'him árinat saptá síndhūn yó gā' udā'jad apadhā' valásya / yó áçmanor agním jajā'na samvṛ'k samátsu sá janāsa índraḥ. (3).

Yéne'mā' víçvā cyávanā krtā'ni yó dā'sam várṇam ádharam guhā' 'kaḥ / çvaghnī' 'va yó jigīvān lakṣám ā'dadar yáḥ pustā'ni sá janāsa índraḥ. (4).

Yám smā pṛcchánti kúha sé'ti ghorám uté'm ā'hur nāí 'ṣó astī 'ty enam / só aryáḥ puṣṭī'r víja ivā' 'mināti çrád asmai' dhatta sá janāsa índraḥ. (5).

Yó radhrásya coditā' yáḥ kṛçásya yó brahmáno nā'dhamānasya kīréḥ / yuktágrāvṇo yó 'vitā' suçipráḥ sutásomasya sá janāsa índraḥ. (6).

Yásyā 'çvāsaḥ pradíçi yásya gā'vo yásya grā'mā yásya víçve ráthāsaḥ / yáḥ sū'ryam yáḥ uṣásam jajā'na yó apām netā' sá janāsa índraḥ (7).

Yám krándasī samyatī' vihváyete páre'vara ubháyā amítrāḥ / samānám cid rátham ātasthivā'nsā nā'nā havete sá janāsa índraḥ. (8).

Yásmān ná rté vijáyante jánāso yám yúdhyamānā ávase hávante / yó víçvasya pratimā'nam babhū'va yó acyutacyút sá janāsa índraḥ. (9).

Yáḥ çáçvato máhy éno dádhānān ámanyamānān chárvā jaghā'ṅa / yáḥ çárdhate nā' 'nudádāti çṛdhyā'm yó dásyor hantā' sá janāsa índraḥ. (10).

Yáḥ çámbaram párvateṣu kṣiyántam catvārinçyā'm çarády anvávindat / ojāyámānam yó áhim jaghā'na dā'num çáyānam sá janasa índraḥ. (11).

Yáḥ saptáraçmir vṛṣabhás túviṣman avā'sṛjat sártave saptá síndhūn yó rauhiṇám ásphurad vájrabāhur dyā'm āróhantam sá janāsa índraḥ. (12).

Dyā'vā cid asmāi pṛthivī namete çúṣmac cid ásya párvatā bhayante / yáḥ somapā' nicitó vájrabāhur yó vájrahastaḥ sá janāsa índraḥ. (13).

Yáḥ sunvántam ávati yáḥ pácantam yáḥ çáṅsantam yáḥ çaçamānám ūtī' / yásya bráhma várdhanam yásya sómo yásye'dám rā'dhaḥ sá janāsa índraḥ. (14).

Yáḥ sunvaté pácate dudhrá ā' cid vā'jam dárdarṣi sá kílā'si satyáḥ / vayám ta indra viçváha priyā'saḥ suvī'raso vidáthamā' vadema. (15).

INDRA

Zeul (înțelept) care s-a născut cel dintîi şi care a înzestrat cu putere pe zei, de a cărui forță s-au cutremurat cerul: şi pămîntul, (din pricina marii sale bărbății): acesta, neamuri, e Indra [1]).

Cel care a fixat pămîntul (ce se clătina, care a liniştit munții răzvrătiți), care a întins văzduhul, (care a sprijinit cerul), acesta, neamuri, e Indra. (2).

(Cel care ucizînd balaurul [2]) a făcut să curgă ce le şapte fluvii, care a scos vacile din văgăuna lui Vala, care a făcut să țîşnească focul din nori, cel care cucereşte prăzi în lupte): acesta, neamuri, e Indra. (3).

(Cel care a săvîrşit toate aceste fapte mari, care a subjugat rasa demonică, făcînd-o necunoscută, cel care, ca un jucător ce cîştigă, a luat zgîrcitului cele mai alese bogății): acesta, neamuri, e Indra. (4).

(Teribilul, despre care oamenii întreabă: „unde-i el?" şi despre care ei spun: „nu există", — el e acela care face să dispară, ca nişte zaruri fugare, prosperitatea celui nelegiuit; credeți în el): acesta, neamuri, e Indra. (5).

Cel care îmboldeşte (pe cel obosit, pe cel slab, pe brahman, pe cîntărețul care imploră, cel cu buze frumoase, care ajută pe cel care pregăteşte pietrele de tescuit, pe tescuitorul de Soma [3])): acesta, neamuri, e Indra. (6).

Acela la a cărui dispoziție se află (caii, vacile, locuitorii, toate carele; care a creat Soarele şi Aurora, care călăuzeşte apele): acesta, neamuri, e Indra. (7).

(Acela pe care-l invocă oştile încăierate, duşmanii de ambele părți, şi cei care stau pe acelaşi car de luptă, în diferite locuri): acesta, neamuri, e Indra. (8).

Acela fără de care oamenii nu cîştigă biruința, (pe care-l chiamă în ajutor cei ce se luptă, cel care egalează totul şi care face să se clatine şi ceea ce nu se clatină): acesta, neamuri, e Indra. (9).

(Cel care ucide cu săgeata pe toți aceia care săvîrşesc crime, cînd nu se aşteaptă; cel care nu iartă trufia celui care se încumetă; cel care l-a ucis pe demon): acesta, neamuri, e Indra. (10).

(Cel care, în al patruzecilea an, l-a găsit pe demonul Çambara, care stătea culcat în mijlocul norilor; cel care a ucis balaurul ce-şi încorda puterile, pe demonul care sta culcat): acesta, neamuri, e Indra. (11).

(Taurul puternic, cu şapte frîne, care a slobozit să curgă torentele de apă închise de balaur în nori, care ținînd în mînă trăsnetul a izbit demonul care încerca să escaladeze cerul): acesta, neamuri, e Indra. (12).

Înaintea lui se pleacă cerul şi pămîntul; de puterea lui se tem munții. (Cel care-i văzut cum bea Soma, cum poartă fulgerul): acesta, neamuri, e Indra. (13).

---

1) *Indra*: zeul suprem în panteonul vedic.

2) *Balaurul*: demonul care închide apele în nori şi opreşte ploaia, (v. 11). — *Cele şapte fluvii*: torentele ce se revarsă din cer. — *Vala*: demon care închide vacile (ploaia) şi pe care-l ucide Indra.

3) *Soma*: sucul unei plante, care constituie băutura favorită a zeilor.

(Cel care ajută pe tescuitorul de Soma, pe cel care coace jertfa, pe cel care-l slăvește, pe cel care se ocupă cu jertfa, acela pe care-l întărește rugăciunea, Soma, această ofrandă): acesta, neamuri, e Indra (14).

(O, impetuosule, tu ești într-adevăr acela care faci accesibilă prosperitatea celui care tescuiește Soma, care coace jertfa. O, Indra, să fim totdeauna iubiții tăi și uniți cu cei viteji să conducem adunarea liturgică. (15).

IV

PUTEREA

1

(Eternul) zeu, întîi născutul,
Podoaba zeilor (și scutul
Întregii lumi), *de toți temutul* —
Voi, neamuri, este Indra.

2

Acel ce pune biruință
.n cei războinici (și credință
În cei ce merg la pocăință) —
Voi, neamuri, este Indra.

3

Acel ce-a-ntemeiat pămîntul
Și-a-ntins văzduhul și-a pus vîntul
Să poarte nori, d-apururi sfîntul) —
Voi, neamuri, este Indra.

4

Acel ce singur guvernează
(Și după chipul său creează
Și stelele-n cărări le-așează) —
Voi, neamuri, este Indra.

5

Acel, d-a căruia putere
Orice tărie-n haos piere,
Și toate pier ca o părere —
Voi, neamuri, este Indra.

6

El în făpturi a pus mișcare
(Și viață-n tot ce nume are,
El, cel lipsit d-asemănare —
Cîntați, cîntați pe Indra).

MAXIME ŞI PROVERBII [1])

Poezia gnomică [2]) este un domeniu al literaturii unde indienii au ajuns la o măiestrie care n-a fost atinsă niciodată de vreun alt popor. Nimic nu le-a reuşit mai bine ca arta de a exprima în mod concis şi fin o idee în două versuri şi de-a o îmbrăca adesea într-o imagine frumoasă din natură sau într-o comparaţie surprinzătoare şi ingenioasă.

Numeroase povestiri, sentinţe şi exprimări din literatura indiană dovedesc cît de mult au preţuit indienii în toate timpurile o „vorbă aleasă" (*subhāşita*). Şi azi se consideră ca o cerinţă a educaţiei să cunoască cineva sentinţe nimerite, pe care să le poată întrebuinţa la locul potrivit într-o conversaţie.

Sentinţele se referă fie la purtare (*artha* „ştiinţa utilului", *nīti* „ştiinţa purtării"), fie la morală (*dharma* „legea morală"). Ele sînt adesea rezultatul unei bogate experienţe şi aproape că nu există aspect al vieţii omeneşti de care să nu se ocupe.

Poeţii indieni introduc versuri gnomice pretutindeni. Le găsim în epopei, în romane, ba chiar şi-n drame; cf. în această privinţă tragicii greci, mai ales Euripide.

Versurile gnomice alcătuiesc o parte esenţială a literaturii religioase a Budiştilor şi a Jainiştilor, precum şi a povestirilor, fie religioase fie profane, ca de ex. Panciatantra (v. p. 136).

Această predilecţie pentru poezia gnomică datează încă din perioada vedică; iar literatura ştiinţifică a dreptului (*dharmaçāstra*) şi a politicii (*nītiçastra*) este atît de plină de sentinţe poetice, încît adesea e greu de tras linia de demarcare între poezia didactică şi ştiinţă.

Mai tîrziu numeroase sentinţe, care circulau în cercurile literare şi a căror autori erau de obicei uitaţi, au fost adunate în colecţii, de preferinţă de cîte o sută (*çataka*); mulţi poeţi au alcătuit singuri colecţii întregi de sentinţe. Una dintre cele mai apreciate este aceea atribuită lui Cānakya (v. p. 133).

O. Böthlingk a alcătuit şi tradus cea mai bogată antologie, îndeosebi de cugetări, sub titlul: „*Indische Sprüche*", *Sanskrit und Deutsch*, 2. Aufl. St. Petersburg, 1870—1873, în trei volume. Această antologie cuprinde 7613 cugetări, din care L. Fritze [3]) a tradus în versuri 387. Dintre acestea din urmă a tradus Coşbuc un mic număr de cugetări (58) sub titlul: „Maxime şi proverbii", pe care le redăm mai jos.

Fritze numerotează fiecare cugetare şi indică în paranteză numărul pe care-l are cugetarea sanscrită în antologia lui Böthlingk. La fel am procedat şi noi; însă numerele respective sînt cele din ediţia I a lui Böthlingk.

1

Anāyake na vastavaym na vased bahunāyake
Strīnāyake na vastavyam na vased bālanāyake.
Çārng. Paddh. Nīti, 48) (Bōhtl., Ind. Spr. 96).

1. V. p. 68 sq.
2. Gr. γνώμη lat. *sententia* = „sentinţă, cugetare".
3. L. Fritze, *Indische Sprüche*. Aus dem Sanskrit metrisch übersetzt. Leipzig, Ph. Reclam, 1880.

* * *

Nu sta acolo, unde nu-i conducător; nici acolo unde-s mulți conducători.

Nu sta acolo, unde conduce o femeie; nici acolo, unde conduce un copil.

* * *

Nicht wohne, wo ein Herrscher fehlt, auch nicht wo viele Herrscher sind;

Nicht wohne, wo ein Weib regiert, auch nicht wo Herrscher ist ein Kind.

(Fr. Ind. 40). (279).

* * *

. . . .
. . . .
. . . .
. . . .

Nu sta *în casa* unde vezi
Că e stăpîn numai nevasta —
Dar unde e nevasta rob,
Fugi mai ales *de casa* asta.
(Coșb., Ant. scr., Max. 1)

2

Atiramanīye kāvye 'pi piçuno dușaṇam anveșayati
Atiramaṇīye vapuși vraṇam iva makșikānikarah.
(Padyasaṃgraha, 3) (Böthl., Ind. Spr. 3409).

* * *

Chiar într-o poezie foarte frumoasă bîrfitorul caută cusur;

După cum chiar și într-un corp foarte frumos muștele caută o rană.

* * *

Ist ein Gedicht auch noch so wohl gelungen,
Den Fehlern spüren nach die Lästerzungen.
So späht am schönsten Leib die Fliegenschar,
Ob er nicht eine Wunde biete dar.
(Fr. Ind., 41) (184).

* * *

De-ar fi o poezie oricît de închegată,
Toți criticii cu zgomot pe dînsa năvălesc.
Și muștele întocmai (poftărețe) pîndesc
Să afle-o rană (mică) pe-un corp frumos (de fată).
(Coșb., Ant. scr., Max. 2).

3

Anyamukhe durvādo yah priyavadane sa eva parihāsaḥ

Itarendhanajanma yo dhumah so'gurubhavo dhupah.

Çarng. Paddh. Prakirnakakhyana 4)(Böth., Ind. Spr., 132).

* * *

Ceea ce în gura altuia e un reproş, în gura prietenului e o glumă. Ceea ce-i fum, cînd provine din alt lemn, este parfum, cînd emană din aloe.

* * *

In Freundesmund als Spass und Scherz nur gilt,
Womit ein Andrer, spricht er's aus, uns schilt.
Was Rauch bei schlichtem Holz man nennt,
Das heisst ja Duft, wenn Aloë brennt.
(Fr., Ind. 29) (5621).

* * *

Din gura unui prieten sînt glume, lucru bun,
Cuvintele pe care străinii de le spun
Sînt pentru noi insulte, (chiar spuse fără voie). —
Aceea ce e fumul la orice lemn comun,
Noi zicem că e miros, cînd lemnul e aloe.
(Coşb., Ant. scr., Max. 3).

4

Jalaukayo 'pamiyante pramada mandabuddhibhih
Mrgidrçam jalaukanam vicaran mahad antaram
Jalauka kevalam raktam adadana tapasvinam
Pramada sarvam adatte cittam vittam balam sukham.
(Halayudha, s. v. jalauka) (Böthl., Ind. Spr., 948-9).

* * *

(Numai) proştii compară femeia cu o lipitoare.
Între felul cum se poartă femeile cu ochi de gazelă
şi lipitorile este o mare deosebire.
Acestea iau bieţilor oameni numai sîngele,
Pe cînd femeile le iau totul: mintea, averea, puterea şi fericirea.

* * *

Blutegeln sind die Weiber gleich, behauptet wohl ein Tor;
Doch tritt ein grosser Unterschied, wenn man dies prüft, hervor:
Blutegel nehmen weiter nichts den Ärmsten als ihr Blut;
Ein Weib jedoch nimmt (Alles): Kraft, Verstand und Glück und Gut.
(Fr., Ind., 55-56) (2368-2369).

* * *

„Lipitoare e femeia", zise un nebun odată.
O, sărmană lipitoare, cu ce-i ea asemănată!

Numai sîngele (cel negru) ți-l răpește lipitoarea,
Dar femeia-ți ia puterea, mintea, *banii* și *onoarea* .
(Coșb., Ant. scr., Max. 4).

5 [1])

Cîinele-a văzut o fată:
„Carne!", a zis bătîndu-și dinții!
Și-și priveau părinții fata:
„Floare"-au zis plingînd părinții.
Și-a văzut-o un călugăr:
„Bestie", a strigat ascetul.
Și-un poet văzut-a fata:
„Înger", a șoptit poetul.
(Coșb., Ant. scr., Max. 5)

6

Eka eva padārthas tu tridhā bhavati vīkṣitaḥ
Kuṇapaṃ kāminī maṅsam yogibhiḥ kāmibhiḥ çvabhiḥ.
(Böthl., Chrest.[3], 198,5 (Sprüche, 104).

* * *

Un singur obiect devine trei: cadavru, cînd e privit de un yogin [2]) ; fată, cînd e privit de un îndrăgostit; carne, cînd e privit de un cîine.

* * *

Wenn man dasselbe Wesen prüft, erscheint als dreifach der Befund):
Ein Leichnam ist's, ein Liebchen, Fleisch — so denken Mönch, Liebhaber, Hund.
(Fr., Ind., 252) (1344).

* * *

Femeile sînt carne, cadavre, un *secret* —
Așa gîndește-un cîine, un popă, un *poet*.
(Coșb., Ant. scr., Max. 6).

7

Der Dichter schafft, der Kenner würdigt nach seiner Schönheit ein Gedicht;
So kennt die Anmut einer Schönen ihr Gatte wohl, ihr Vater nicht.
(Fr., Ind., 239) (1584).

* * *

Un poet creează numai. (Poezia-i ca o fată).
Numai criticul cunoaște toată *golătatea* ei.

1) Poezia aceasta este o variantă a celei următoare (6), și nu se găsește nici la Fritze nici la Böthlingk. Ea este o creație a lui Coșbuc.
2) *Yogin*: cel care practică *yoga* („unirea" cu sufletul universal, prin concentrarea minții).

Astfel şi drăgălăşia măritatelor femei
O cunosc bărbaţii numai, dar părinţii niciodată.
(Coşb., Ant. scr., Max. 7).

8

Genossen wird von Glücklichen, was Geizige zusammentragen;
Was mühevoll die Zähne kau'n, verschlingt die Zunge ohne Plagen.
(Fr., Ind. 241) (1521).

* * *

Vezi! Ce-au adunat părinţii
Risipesc copiii lor —
Limba-nghite aşa uşor
Toată munca ce-o fac dinţii.
(Coşb., Ant. scr., Max. 8).

9

Kavayaḥ kiṃ na paçyanti kiṃ na bhakşanti vāyasāḥ
Madyapāḥ kiṃ na jalpanti kiṃ na kurvanti yoşitaḥ.
(Vet., în L. A. 26) (Böthl., Ind. Spr., 615).

* * *

Ce nu văd poeţii! Ce nu mînîncă ciorile! Ce nu vorbesc beţivii! Ce nu fac femeile!

* * *

Was Krähen wohl nicht fressen! Was Dichter wohl nicht schauen!
Was Trunkne wohl nicht reden! Was tun wohl nicht die Frauen!
(Fr., Ind. 236) (1582).

* * *

Ce nu văd poeţi(-n lume)?
Corbilor *ce nu le place?*
Omul beat ce nu vorbeşte?
Şi femeia ce nu face?
(Coşb., Ant. scr., Max. 9).

10

Abhinavasevakavinayaiḥ praghūrṇoktair vilāsinīruditaiḥ
Dhūrtajanavacananikarair iha kaçcid avañcito na'sti.
(Panc., 3, 119).

* * *

Cine n-a fost înşelat pe lumea aceasta de purtarea frumoasă a servitorilor luaţi de curînd, de veştile aduse de oaspeţi, de lacrimile femeilor şi de potopul de vorbe a celor de rea credinţă?

* * *

Hier wird ein Jeder des Betruges Beute
Durch Dirnentränen, (durch verschlagner Leute
Beredsamkeit), durch das, was Gäste sagen,
Du ch ne er Diener ittiges Betragen.
(Fr. Ind., 318) (488).

* * *

. . . . toată lumea-nşeală:
. . . .
Prin purtarea bună *păcătoşii* slugi,
Fetele prin lacrămi, (preoții prin rugi).
. . . .
(Coşb., Ant. sanscr., Max. 10).

11

Lālayet pañca varşāṇi daça varşāṇi tāḍayet
Prāpte tu şoḍaçe varşe putraṃ mitravad ācaret.
(Cāṇ. 11) (Böthl., Ind. Spr., 2665).

* * *

Fiul să fie răsfățat cinci ani şi să fie bătut zece ani; dar cînd a atins vîrsta de şaisprezece ani, să fie tratat ca un prieten.

* * *

Du sollst den Sohn fünf Jahre hätscheln, dann züchtigen die nächsten zehn,
Doch einen Freund, wenn fünfzehn Jahre er alt geworden, in ihm sehn.
(Fr., Ind., 377) (5848).

* * *

Pînă la cinci ani copilul *cu nuiaua tu să-l creşti*;
Zece ani apoi *cu vorba cît de rău să-l dojeneşti*;
Iar *d-aici* ca pe un prieten *cu blîndețe stăpîneşti.*
(Coşb., Ant. scr, Max. 11).

12.

Ajñaḥ sukham ārādhyaḥ sukhataram ārādhyate viçeşajñaḥ
Jñānalavadurvidagdhaṃ brahmā'pi naraṃ na rañjayati.
(Bhar. Nīt. 3).

* * *

Uşor îl cîştigi pe cel neştiutor; şi mai uşor e cîştigat cel care are judecată. Dar pe semidoctul cu o fărîmă de ştiință nici Brahma[1]) nu-l poate mulțumi.

1) *Brahma*, spiritul suprem şi absolut.

Man kann Unwissende bequem gewinnen;
Bei Klugen ist noch leichter solch Beginnen;
Doch wen ein Wissensbröcklein macht zum Toren,
Bei dem sind Brahma's Gründe auch verloren.
(Fr., Ind. 338) (105).

* * *

Uşor *conduci* pe-un om *netot*,
Dar mai uşor pe cel cuminte.
Pe-un semidoct nici tu, *Părinte*,
(Nici zeii cerului) nu pot.
(Coşb., Ant. scr., Max. 12).

13.

Gate hi durdaçam loke kşudro'py ahitam acaret
Panke nimagne karini bheko bhavati murdhagah.
(Böthl., Chrest.³, 201, 27 sq.)

* * *

Şi un mişel poate face rău unor oameni în răstrişte.
Cînd elefantul e cufundat în mîl, broasca i se suie pe cap.

* * *

Geriet ein Mensch in Missgeschick, so kann ihm Leides tun ein Tropf.
Versank ein Elephant im Sumpf, so hüpft ein Frosch ihm auf den Kopf.
(Fr., Ind., 51) (2074).

* * *

Sînt nenorocit sărmanul!
De cei răi nu pot să scap –
Leului[1]) căzut în baltă
i sar broaştele pe cap.
(Coşb., Ant. scr., Max. 13).

14.

Açnimahi vayam bhikşam açavaso vasimahi
Çayimahi mahiprşthe kurvimahi kim içvaraih.
(Bhartrh. Vair. 30) (Böthl., Ind. Spr., 270).

* * *

Noi vrem să mîncăm din pomană, să umblăm goi,
Să dormim la pămînt: Ce nevoie avem de boieri?

1) *Leului*, în loc de *elefantului*, cum e în textul sanscrit şi-n cel german; leul nu e animal de baltă, ca elefantul; înlocuirea se datoreşte ritmului.

* * *

Wir wollen uns vom Brod, das wir erbetteln, nähren,
Die Himmelsgegenden als Kleidung tragen [1]),
Der nackte Boden mag ein Lager uns gewähren:
Was haben wir nach Herren dann zu fragen!
(Fr., Ind. 295) (726).

* * *

Noi vom trăi din pîinea cerşită-(n umilire);
Noi vom purta *văzduhul* (*cel vînăt*) *ca* vestmînt
Noi vom *dormi* (în crivăţ) pe *netedul* pămînt;
Noi n-avem trebuinţă de *legi şi stăpînire.*
Coşb., Ant. scr., Max. 14).

15.

Açvamedhasahasraṃ ca satyaṃ ca tulayā dhṛtam
Açvamedhasahasrād dhi satyam eva viçiṣyate.
(Mahabh. 1, 3095) (Böthl., Ind. Spr. 271).

* * *

Am pus la cîntar o mie de jertfe de cai şi adevărul,
Şi (am văzut că) adevărul cîntăreşte mai greu decît o mie de jerfe de cai [2]).

* * *

Ich wog der Pferdeopfer tausend und wog die Wahrheit auch dagegen,
Und fand, nachdem ich sie gewogen, die Wahrheit jenen überlegen.
(Fr., Ind. 291) (732).

* * *

La cîntar *trei mii de preoţi* şi-adevărul am pus eu:
Dar *decît trei mii de preoţi* adevărul e mai greu.
(Coşb., Ant. scr., Max. 15).

16.

Guṇavantaḥ kliçyante prāyeṇa bhavanti nirguṇāḥ sukhinaḥ
Bandhanam ayānti çukā yatheṣṭasaṃcāriṇaḥ kākāḥ.
Çarṅg. Paddh., Guṇapraçaṅsā 16-17. (Böhtl., Ind. Spr. 844).

* * *

De obicei aceia care au merite suferă, pe cînd cei fără merit o duc bine.
Papagalii ajung în captivitate, pe cînd ciorile cutreieră în voie.

1) D. h. nackt gehen (Fritze).
2) *Jertfe de cai:* jertfa cea mai importantă la indieni, în antichitate.

Wie häufig leidet Not ein Mensch mit Gaben!
Wie lebt man ohne sie von Kummer frei!
Gefangen nimmt man, sieh, den Papagei;
Doch ungehindert tummeln sich die Raben.
(Fr., Ind. 343) (2123).

* * *

Cei cu talente ajung mereu
La griji şi zile grele;
Iar cei fără de ele
Scutiţi sînt d-orice greu.

Privighetoarea (blîndă ce-i)!
Dar tu o-nchizi, (sărmana),
In timp ce *coţofana*
Se plimbă-n dragul ei.
(Coşb., Ant. scr., Max. 16).

17.

Arthaprāṇavināçasaṃçayakarīṃ prāpya 'padaṃ dustarām
Pratyāsannabhayo na vetti vibhavaṃ svaṃ jīvitaṃ kānkṣati
Uttīrṇas tu tato dhanārthaṃ aparāṃ bhūyo viçaty āpadām
(Prāṇānāṃ ca dhanasya cā 'dhamādhiyām anyo'nyahetuḥ paṇaḥ).
(Tantr. II, 77) (Böthl., Ind. Spr. 3588).

* * *

Cînd omul dă peste o nenorocire care-i primejduieşte avutul şi viaţa, atunci în faţa pericolului iminent el nu se gîndeşte la avuţii, ci caută numai să-şi scape viaţa; iar după ce a scăpat de acolo, el dă din nou peste altă nenorocire, din cauza averii; astfel cei cu minte puţină pun în joc, pe rînd, cînd viaţa, cînd averea, una pentru alta.

* * *

Gerät ein Mensch in harte Not
Und muss Verlust des Geldes und den Tod
Er fürchten, o, nicht fragt er dann nach Geld.
Er wünscht nur, dass er lebend sich erhält.
Doch stürtzt er sich, von dieser Not befreit,
Darauf um Geld in neue Fährlichkeit.
(So wird von Toren wechselsweis das Leben
Für Geld, und dies für jenes preisgegeben).
(Fr., Ind. 311) (585).

* * *

Cînd ajunge omul în pericol mare,
Ca să-şi scape viaţa el dă tot ce are:
(În astfel de cazuri banii sînt duşmani).
Dar, scăpat de *moarte*, (el îşi schimbă faţa)

Şi-n primejdii nouă îşi aruncă viaţa
Ca să facă bani.
(Coşbuc., Ant. scr., Max. 17).

18[1]).

Calaty ekena pādena tişthaty ekena buddhimān
Nā'samīkşya param sthānam pūrvam āyatanam tyajet.
(Cān. 32) (Böthl., Ind. Spr. 905).

* * *

Înţeleptul mişcă un picior dar stă pe loc cu celălalt;
(Înainte de a cerceta locul următor), să nu părăsească cineva locul precedent.

* * *

Dacă voieşti să fii cuminte.
Cu un picior tu stăi pe loc,
Cu celălalt mergi înainte.
(Decît să plîngi că n-ai noroc
Şi c-ai greşit un pas), mai bine
Cu amîndouă stai pe loc
(Coşb., Ant. scr, Max. 18).

19[2]).

Pe cel ce sub picior îţi sapă
Nu-l prinde prieten, çît trăieşti;
El ţi-e duşman; să-ţi aminteşti
Că apa-i apă.

Iar apa-ncet îşi schimbă locul —
S-o faci fierbinte cît ai vrea,
S-o clocoteşti, căci totuşi ea
Va stinge focul!
(Coşb., Ant. scr., Max. 19).

20.

Yuddham ca prātar utthānam bhojanam saha bandhubhih
Striyam āpadgatām rakşec catuh çikşeta kukkutāt.
(Cān. 72) (Böthl., Ind. Spr. 2494).

* * *

Lupta, sculatul de dimineaţă, masa împreună cu ai săi,

1) Această cugetare lipseşte la Fritze.
2) Această cugetare lipseşte la Fritze şi la Böthlingk.

Ocrotirea femeii în nenorocire: aceste patru lucruri, să le învețe cineva de la cocoş.

* * *

Zu kämpfen, Frühaufstehn, die Gattin zu schützen, wenn Gefahren nahn,
Das Mahl zu halten mit den Seinen, die Viere lerne man vom Hahn.
(Fr., Ind. 36) (5510).

* * *

Să te scoli de dimineață, (să munceşti cît ți-e puterea),
Să te lupți (voinic şi nobil), cu ai tăi să-mparți *averea*,
Şi nevasta să ți-o aperi *de obraznici ticăloşi*:
Aste patru[1]) lucruri, frate, să le-nveți de la cocoşi.
(Coşb., Ant. scr., Max. 20).

21.

Vaidyo guruç ca mantrī ca yasya rājñaḥ priyaṃvadaḥ
Çarīradharmakoçebhyaḥ kşipraṃ sa parihīyate.
(Hit. 3,103) (Böthl., Ind. Spr. 2902).

* * *

Regele, căruia medicul, învățătorul şi ministrul îi spun numai ceea ce-i place, îşi pierde iute sănătatea, virtutea şi vistieria.

* * *

Wenn Arzt, Minister, Lehrer, stets das reden vor des Fürsten Ohren,
(Was gern er hört), — Gesundheit, Schatz und Tugend gehn dann rasch verloren.
(Fr., Ind., 89) (6290).

* * *

Cînd regele ascultă de medici, de miniştri,
De (domnii) profesori,
Adio sănătate! Adio cuminție!
Adio, voi *comori*!
(Coşb., Ant. scr., Max. 21).

22

Vṛthā vṛştiḥ samudreşu vṛthā tṛptasya bhojanam
Vṛthā dānaṃ samṛddhasya vṛthā çūre vibhūşaṇam.
Çārṅg. Paddh. Nīti 36 (35) (Böthl., Ind. Spr. 2890)

* * *

Zădarnică e ploaia în ocean, zădarnică ospătarea celui sătul;
Zădarnic este darul (făcut) unui bogat, zădarnică-i podoaba pentru cel viteaz.

1) *Patru*: din cauza ritmului poetul a scris *patru* deşi sunt *cinci*.

* * *

(Den Meeren nützet nicht der Regen,
Dem Satten nützt es nicht, mit Speise ihn zu laben),
Dem Reichen nicht, dass du ihm spendest Gaben,
Dem Helden nicht, sich Schmuckwerk anzulegen.
(Fr., Ind. 27) (6258).

* * *

Să dai bogatului un dar,
Unui viteaz să-i dai podoabe,
(Eunucilor să le dai roabe),
Supremele prostii îmi par!
(Coşb., Ant. scr., Max. 22) [1])

23

Na devā daṇḍam ādāya rakṣanti paçupālavat
Yaṃ tu rakṣitum icchanti buddhyā saṃvibhajanti taṃ.
(Mahābh. 5,1222) (Böthl., Ind. Spr. 4304).

* * *

Zeii nu ocrotesc cu bîta, ca ciobanii;
Pe cine vor să-l ocrotească, ei îl înzestrează cu minte.

* * *

Nicht lassen Schutz die Götter angedeihen
Wie Hirten mit dem Stabe in der Hand;
Doch wem sie wollen ihren Schutz verleihen,
Den rüsten sie mit Einsicht und Verstand.
(Fr., Ind. 19) (3302).

* * *

Cînd Dumnezeu te are drag,
Şi te ia-n paza (milei sfinte),
Ca arme de-a lupta-nainte
Nu-ţi dă nici pietre, nici ciomag —
Cînd Dumnezeu te are drag,
Îţi dă pricepere şi minte.
(Coşb., Ant. scr., Max. 23)

24

Yo na dadāti na bhuṅkte sati vibhave nai 'va tasya tad dravyam
Cañcāpuruṣa ivā'sau rakṣati sasyaṃ parasya'rthe.
(Vikr. 74) (Böthl., Ind. Spr., 2536).

1) V. max. 58, care-i o variantă a acesteia şi unde sînt traduse primele două versuri din Fritze, omise aici.

* * *

Cine nici nu dă, nici nu se foloseşte de averea sa, aceluia nu-i aparţine acea avere;
El seamănă cu omul de paie care păzeşte lanul pentru altul.

* * *

Wer Reichtum hat und doch davon nicht spendet,
Und doch ihn zum Geniessen nicht verwendet,
(Der hat ihn gar nicht), gleicht dem Strohmann nur,
Der Korn bewacht für Andre auf der Flur.
(Fr., Ind., 33) (5602.)

* * *

Cel ce-şi *încuie* bogăţia
Şi (pe săraci) nu-i dăruieşte,
Nici pentru el nu cheltuieşte,
E o momîie ce păzeşte
Pe seama altora *cîmpia*.
(Coşb., Ant. scr., Max. 24).

25

Na dānena na mānena na'rjavenā na sevayā
Na çastrenā na çāstrena sarvathā vişamāh striyah.
(Hit. 2,112) (Böthl., Ind. Spr., 1393).

* * *

Nici cu daruri, nici cu respect, nici cu sinceritate, nici cu servire,
Nici cu cuţitul, nici cu povaţa (n-o scoţi la capăt cu) femeile; ele sînt cu desăvîrşire imposibile.

* * *

Beschenke Frauen (ehre sie), sei offen, dienstbar immerhin,
Versuch's mit Gründen, mit Gewalt: du beugst nicht ihren starren Sinn.
(Fr., Ind. 128) (3283).

* * *

Dăruieşte-le, fii sincer, (cleveteşte-le cum vrei),
Fii *slugarnic*, (blînd) ori silnic, cu temei, fără temei:
Ce şi-au pus în cap odată, nu poţi scoate din femei.
(Coşb., Ant. scr. Max. 25).

26

Vyasaneşu nirudvegā vibhaveşv apy agarvitāh
Kāryeşv akātarā ye ca te dhīrās tair jitam jagat.
(Kathās. 52, 289).

* * *

Cei care nu se turbură în nenorocire, nu sînt trufaşi în prosperitate, nu au teamă în acţiunile lor: aceia sînt tari [1]), aceia biruie lumea.

* * *

Wer auch im Unglück noch besonnen bleibt,
Wen Wohlergehn zum Übermut nicht treibt,
Wem in Gefahr der Mut nicht wird entrungen:
Der ist ein weiser Mann, und hat die Welt bezwungen.
(Fr., Ind. 23) (6317).

* * *

Acela ce si-n fericire [2])
Nu-şi pierde capul (şi-i cinstit),
Cel ce rămîne umilit,
Cînd are-avere şi mărire,
Şi-acel ce-şi ţine jurămîntul
Şi faţă cu duşmanii săi:
Tu dă-mi tovarăşi p-aceşti trei
Şi-ţi biruiesc cu ei pămîntul.
(Coşb., Ant. scr., Max. 26).

27

Açritanam bhrtau svamisevayam dharmasevane
Putrasyo 'tpadane cai'va na santi pratihastakah.
(Hit. 2, 32) (Böthl., Ind. Spr. 399).

* * *

Pentru a ocroti pe cei care depind de noi, pentru a servi pe stăpîn, pentru a ne îndeplini datoria (prescrisă de legea sfîntă)
Şi pentru a face un copil, nu există înlocuitor.

* * *

Gilt's Tugendübung, (Herrendienst), (dass man die Untergebnen nährt),
Gilt's einen Sohn zu zeugen, dann sind Stellvertreter nicht gewährt.
(Fr., Ind. 129) (1055).

* * *

Cînd e vorba *să faci bine,*
(Să ajuţi pe cei ce mor,
De nevoi să-ţi aperi ţara)
Şi să-ţi naşti moştenitor —
(La aceste patru lucruri)
Cine-şi ia locţiitor?
(Coşb., Ant. scr., Max. 27).

1) Scr. *dhīrās* înseamnă şi „înţelepţi"; aşa traduce Fritze.
2) În textul sanscrit şi-n cel german stă: „nefericire"; cf o schimbare la fel p. 104, n. 1.

28

Rnaçeşo'gniçeşaç ca vyādhiçeşas tathāi'va ca
Punaç ca vardhante yasmāt tasmāc cheşaṃ na kārayet.
(Cāṇ. 40) (Böthl., Ind. Spr. 510).

* * *

Fiindcă rămăşiţa de datorie, rămăşiţa de foc şi rămăşiţa de boală Cresc mereu din nou, nu trebuie lăsată rămăşiţa.

* * *

Es wachsen stets von Neuem wieder heran die Reste von den Schulden,
Von einer Krankheit, einem Feuer; (drum soll man keine Reste du den).
(Fr., Ind. 251) (1333).

* * *

Din rest nu poate creşte întreg nimic la loc —
Dar sînt, zic eu, trei lucruri, cari au acest noroc:
Un rest de datorie, de boală şi de foc.
(Coşb., Ant. scr., Max. 28).

29

Mātrvat paradārāṇi paradravyāṇi loṣṭavat
Ātmavat sarvabhūtāni yaḥ paçyati sa paçyati.
(Panc. 1, 402).

* * *

Cine priveşte pe femeia altuia ca pe mama sa, averea altuia ca pe-un bulgăre de pămînt, pe toate fiinţele ca pe sine însuşi: acela este înţelept [1]).

* * *

Die wie auf sich auf alle Wesen schauen;
Als ob es Mütter sind, auf fremde Frauen;
Auf fremde Schätze, wie auf blosse Schollen
Von Lehm: die schauen, wie wir schauen sollen.
(Fr., Ind. 281) (905).

* * *

Cei ce privesc (cu multă seamă)
La alţii, cum privesc la sine;
Cei ce privesc ca la o mamă
La ori şi ce femei străine;
Cei ce privesc (cu rîs, ori teamă),
La bani, *ca la un rău ce vine:*

1) *Acela este înţelept:* în scr.: *acela priveşte (bine).*

(Aceştia toţi cuminţi se cheamă),
Căci toţi privesc precum e bine.
(Coşb., Ant. scr., Max. 29).

30

Avamçapatito raja murkhaputraç ca panditah
Adhanena dhanam prapya trnavan manyate jagat.
(Can. 81) (Böthl., Ind. Spr., 240).

* * *

Un rege de neam prost, un învăţat al cărui tată e un neghiob (Şi) un sărac îmbogăţit privesc lumea cu dispreţ.

* * *

Ein König, der in niedrem Stamm geboren,
Ein Kluger, welcher Sohn ist eines Toren,
Ein Armer, wenn er kam zu vielem Geld:
Als einen Strohhalm sehn sie an die Welt.
(Fr., Ind. 305) (653).

* * *

Un domnitor născut din neam de jos;
Un (preot) înţelept, al cărui tată
A fost un *idiot* (şi un caraghios);
Şi-un om sărac care-a ajuns de-odată
Sa aibă bani (şi bunuri) de prisos —
(Aceştia trei, oricît de buni s-arată),
Ei toate, cîte sînt, le văd pe dos.
(Coşb., Ant. scr., Max. 30).

31

Vyalaçraya 'pi viphala 'pi sakantaka 'pi vakra 'pi panki abhava 'pi durasada 'pi
Gandhena bandhur asi ketaki sarvajantor eko gunah khalu nihanti samastadoşan.
(Vrddha-Can. 17,21) (Böthl., Ind. Spr. 5046).

* * *

Tu adăposteşti şerpi şi nu dai roadă, ai ghimpi şi eşti strîmb, creşti în pămînt mocirlos şi-i greu să se apropie cineva de tine;

Şi totuşi, o, ketaki, [1]) prin parfumul tău tu eşti prietenul tuturor fiinţelor. O singură însuşire înlătură toate defectele.

1) *Ketaki:* copacul *Pandanus odoratissimus.*

Du bist, o Ketaki, voll Dornen und krumm, dazu an Früchten leer,
Du liebst den Sumpf, beherbergst Schlangen, man dringt zu dir heran nur schwer;
Und doch um deines Duftes willen giltst du als lieber Freund bei Allen).
So läst man sich um eine Tugend die Fehler insgesammt gefallen.
(Fr., Ind. 44) (6331).

* * *

Uiţi o sumă de defecte
Pentr-o singură virtute...
(Cei ce captivează iute
Sînt naturi perfecte).
(Coşb., Ant. scr., Max. 31).

32

Taskarebhyo niyuktebhyah çatrubhyo nrpavallabhat
Nrpatir nijalobhac ca praja rakşet pite'va hi.
(Hit. 2,105) (Böthl., Ind. Spr. 1009).

* * *

Regele să-şi ocrotească supuşii, ca un tată, împotriva hoţilor, dregătorilor, duşmanilor, împotriva favoritului său şi a propriei sale lăcomii.

* * *

Vor Dieben, vor Beamten soll ein König, vor der Feinde Scharen,
Vor seinem Liebling, (seinem Geiz) sein Volk, (dem Vater gleich), bewahren.
(Fr., Ind. 59) (2513).

* * *

Regele să *se* păzească
De *duşmani* (tradus femei,
(Că-s mai rele decît ei).

Şi de *hoţi* (să se păzească)
(Sau tradus: funcţionari,
Că sînt cei mai răi tîlhari).

(Regele să se păzească)
De *curteni* (tradus dulăi,
(Că sînt cîinii cei mai răi).
(Coşb., Ant. scr., Max. 32).

33

Kim kulena viçalena çilam eva 'tra karanam
Krmayah kim na jayante kusumeşu sugandhişu.
(Çarng., Paddh., Niti 67) (Böthl., Ind., Spr. 3927).

* * *

Ce importanţă are o familie ilustră? Temelia este un caracter ales.
Oare nu se nasc viermi (şi)-n flori mirositoare?

* * *

Was liegt daran, dass vornehm dein Geschlecht?
Sei von Charakter echt und recht!
Man sieht ja Maden auch entstehn und wohnen
In dufterfüllten Blumenkronen.
(Fr., Ind. 94) (1735)

* * *

(Eu sînt născut din neam de jos) —
Tu eşti boier, dar *ticălos!*
(Ce crezi, că am să cad pe spate
Cînd văd frumoasele-ţi palate?)
Eu văd păduchi d-atîtea ori
Şi-n cele *mai frumoase* flori!
(Coşb., Ant. scr., Max. 33).

34 [1]

Des Mannes, welcher seinen Leib behütet, lacht
Der Tod, die Erde dessen, der sein Gut bewacht;
Gleichwie mit innerm Lachen an den Gaten denkt
Ein treulos Weib, der an dem Sohn mit Liebe hängt.
(Fr., Ind. Spr., 95 (4956).

* * *

De oameni zgîrciţi rîde pămîntul
(Şi rîde iadu-n pumni de domni şi regi,
De cei ce fac pentru popoare legi,
Cum rîd în codri fiarele şi vîntul!
Şi viermii rîd de cei care-şi fac placul).
Şi de femei cu poale lungi e vesel dracul.
(Coşb., Ant. scr., Max. 34).

35 [2]

Foc celor ce-au ucis şi fură!
Bogaţilor plumb cald în gură!
Pumnal celor mîndriţi cu rangul!
Şi cui îşi vinde ţara daţi-i ştreangul.
(Coşb., Ant. scr., Max. 35).

36

Erblickt man einen Hund, so ist kein Stein zur Hand.
Und fehlt es nicht am Stein, so kommt kein Hund gerannt;
Doch wenn du, kommt ein Hund, zum Steine kannst gelangen,
So ist's des Königs Hund. Nun sprich, was anzufangen.
(Fr., Ind. 43) (6488).

---

1) Traducerea lui Coşbuc se deosebeşte mult de aceea a lui Fritze; cf. maxima 55.
2) Această cugetare lipseşte la Fritze şi la Böthlingk.

* * *

Cînd vezi (pe drum) un cîine, n-ai piatră - (lucru trist).
Cînd ai în mînă piatră, e gol de cîini tot locul.
Cînd ai şi cîini şi pietre (şi-arunci, tu n-ai norocul
Să-i poţi lovi! Iar dacă loveşti ca bun artist,)
Stăpînul lor te vede şi-ţi scutură cojocul.
Cu-o soartă aşa perversă, să nu fii pesimist?
(Coşb., Ant. scr., Max. 36).

37

Nihsarasya padarthasya prayena 'dambaro mahan
Na suvarne dhvanis tadrg yadrk kansye prajayate.
(Çarng., Paddh., Prakirnakakhyana 19) (Böthl. Ind. Spr. 1624).

* * *

De obicei un lucru fără valoare produce un vuet mare:
Din aur nu iese un sunet aşa de puternic ca din aramă.

* * *

Gewöhnlich wird ein grosser Lärm gemacht von nicht'gen Dingen.
So mächtig, wie das Messing tönt, vermag nicht Gold zu klingen.
(Fr., Ind. 159) (3785).

* * *

Zgomot fac cei răi şi josnici, (nu cei nobili, bagă seama).
Aurul nu poate face zgomotul ce-l face arama.
(Coşb., Ant. scr., Max. 37).

38

Sag an, o Bettler, liebst du Fleisch zu speisen?
- Ich mag es, fehlt der Wein, nicht eben preisen.
So bist du also auch ein Freund vom Wein?
- Ich trink' ihn gern mit Dirnen im Verein.
Die Dirne will doch Geld; muss dir's nicht fehlen?
- Ich schaffe mir's durch Würfelspiel und Stehlen.
So tr ibst du also Diebstahl auch und Spiel?
- Was bleibt mir sonst, der ich so tief schon fiel?
(Fr., Ind. 199) (4588).

* * *

Cerşetorule, ia spune-mi, mînînci carne bucuros?
- Cînd n-am vin, nu laud carnea: (mi se pare de prisos).
(Auzi tu!) Cum văd îţi place vinul (şi cînd nu ţi-e sete?)
- Aşi! îl beau, dar nu cu poftă, cînd n-am (muzică şi) fete.
Fetele vreau cheltuială. Ai tu bani? (Eşti zdrenţe tot).
- (Aflu eu). Cîştig cu jocul şi mai fur (de unde pot).
Eşti tîlhar şi joci şi cubii? (Omul rău în temniţi piere!)
- Cum să-mi duc altfel viaţa, *dacă n-am nici o avere?*
(Coşb., Ant. scr., Max. 38).

39

Kaç cit pumān kṣipati mām atirūkṣavākyaiḥ so 'haṃ kṣamābhavanam etya mudaṃ prayāmi
Çokaṃ vrajāmi punar evam ayaṃ tapasvī cāritrataḥ skhalitavān iti man-nimittam.
(Çilh., Çāntiç. 3,10) (Böthl., Ind. Spr. 618).

* * *

Un oarecare aruncă asupra mea vorbe de tot aspre; iar eu mă bucur, că le rabd.

Dar cînd mă gîndesc că din pricina mea bietul om s-a abătut de la purtarea bună, mă întristez.

* * *

Wenn wider mich ein rauhes Wort geschleudert ward von einem Andern,
So freu' ich mich; vermag ich doch zum Hause der Geduld zu wandern.
Doch pflegt mich Kummer hinterher bei dem Gedanken zu beschleichen:
Vom guten Wandel musste so der Ärmste meinetwegen weichen.
(Fr., Ind. 234) (1590)

* * *

Cînd m-ai *clevetit* mă bucur (și zîmbesc de fericire).
Pentru că de tac, văd însumi că sînt drept și bun bărbat —
De mă supăr însă, Doamne, cît de mult sînt vinovat,
Că eu te-am făcut cu voia-mi vinovat de clevetire!...
(Coşb., Ant scr., Max. 39).

40

Kāsī vivarjayec cauryaṃ nidrāluç carmacāritām
Jihvālaulyaṃ ca rogārto jīvitum yo 'tra vāñchati.
(Panc. 5,41) (Böthl., Ind. Spr. 662).

* * *

Cel ce tușește să evite furtul, cel somnoros șederea pe o blană,
Cel bolnav lăcomia, dacă vor să trăiască.

* * *

Nicht dürfen Männer stehlen gehn, wenn sie am Husten leiden;
Wer leicht in Schlaf verfällt, der soll ein Fell zu mausen [1]) meiden;
Nicht dürfen ihrer Zunge Lust befriedigen die Kranken,
Und reiche Leute sollen nicht um Kleinigkeiten zanken [2]).
(F., Ind. 228) (1715).

1) Er könnte sich sonst darauf legen, einschlafen und ergriffen werden. (Fritze).

2) Ultimul vers din traducerea lui Fritze și a lui Coșbuc lipsește în textul sanscrit; ceea ce-i încă o dovadă că Coșbuc a tradus după textul lui Fritze.

* * *

Cel cu tuse niciodată să nu plece(-n sat) să fure;
Cei ce cad în somn *isteric să nu meargă prin pădure*;
Cei bolnavi *să nu vorbească*, să le curgă vorba vale;
Cei bogaţi să nu se certe pentru două-trei parale.
(Coşb., Ant. scr., Max. 40).

41

Sag'an, worauf man Eifer soll verwenden?
- Auf Wissen, gute Arzeneien und Spenden.
Worauf indess soll man verschmähn zu schauen?
- Auf Böse, fremdes Gut und fremde Frauen.
(Fr., Ind. 223) (1793).

* * *

Să-mi spui tu, unde-i bine să fii mereu zelos?
- La daruri, la ştiinţă, la leacuri cu folos.
Şi a fi zelos, tu spune-mi la ce nu este bine?
- La bun străin, la rele şi la femei străine.
(Coşb., Ant. scr., Max. 41).

42.

Janam janapadā nityam arcayanti nṛpārcitam
Nṛpenā'vamato yas tu sa sarvāir avamanyate.
(Hit. 2,76) (Böthl., Ind. Spr. 930).

* * *

Totdeauna poporul cinsteşte pe acela pe care-l cinsteşte regele;
Cine-i dispreţuit de rege, acela-i dispreţuit de toţi.

* * *

Vom ganzen Volke wird geehrt, wer Ehre bei dem Fürsten fand;
Doch wen der Fürst geringschätzt, ach, ihn schätzt gering das ganze Land.
(Fr., Ind. 18) (2323).

* * *

Stai cu regele tu bine?
Geniu eşti, puţini ca tine.
Dar eşti urgisit de rege?
Eşti o vită, se-nţelege.
(Coşb., Ant. scr., Max. 42).

43.

Udīrito 'rthaḥ paçunā'pi gṛhyate
Hayāç ca nāgāç ca vahanti coditāḥ!
Anuktam apy ūhati paṇḍito janaḥ
Parengitajñānaphalā hi buddhayaḥ.
(Tantr. I, 16) Böthl., Ind. Spr. 463).

* * *

Şi un animal înţelege ce i se vorbeşte; şi caii şi elefanţii merg cînd sînt îmboldiţi cu vorba Omul învăţat pricepe şi fără să i se spună; căci roadele inteligenţei se află în recunoaşterea semnelor făcute de alţii.

* * *

Des ausgesprochnen Wortes Sinn wird auch vom Vieh erkannt;
(Es ziehn, wenn's anbefohlen ward, wie Ross, so Elephant).
Erraten wird, was Keiner noch aussprach, von klugen Leuten;
(Gibt doch Verstand die Fähigkeit, Gebärden recht zu deuten).
(Fr., Ind. 11) (1236).

* * *

Cei proşti, ca vita, te-nţeleg
Numai cînd spui cuvîntu-ntreg;
Dar te-nţelegi cu cei cu minte
Numai din ochi, fără cuvinte.
(Coşb., Ant. scr., Max. 43),

44.

Krīdante bhujaṃgaiḥ sārdhaṃ ramante parayoṣitā
Rājānam api sevante aho sāhasikā narāḥ.
(Hit. II, 21) (Böthl., Ind. Spr. 764).

* * *

Ce temerari sînt oamenii! Ei se joacă cu şerpii, se desfată cu femeile altora şi servesc pînă şi pe un rege!

* * *

Die Scherz und Spiel mit Schlangen treiben, mit fremden Weibern Umgang pflegen,
Die selbst in Fürstendienst sich stellen, wie sind die Männer, ach, verwegen!
(Fr., Ind. 215) (1964).

* * *

Ştii tu-n cine-i nebunia mai nebună? n'acei
(Care-şi pierd viaţa-ntreagă) alergînd după femei!
În acei care se joacă cu vr-un şarpe (-n lan culcat)
Şi-n acei ce cred că-i cinste de-a fi slugi pe la palat.
(Coşb., Ant. scr., Max. 44).

45.

Die Löwin schläft mit ihrem Sohn, dem einen, wackren, ohne Zagen;
Zehn Söhne hat die Eselin und muss sammt ihnen Lasten tragen.
(Fr., Ind. 247) (1417).

* * *

Leul, cel c-un singur pui,
Liber prin pustii petrece —
Dar măgarul are zece
Şi e vai de capul lui!
(Coşb., Ant. scr., Max. 45).

46.

Im Herzen denkt ein schlechter Mann: Ich habe Kleidung, habe Speise;
Und wird von Unmut nie erfasst. Wie ist so niedrig diese Weise!
(Fr., Ind. 294) (725).

* * *

De sînt rău, eu mă gîndesc:
„Am vestminte, am mîncare —
Să-şi cîştige cel ce n-are!"
Iată cel mai mişelesc
Fel de cugetare!
(Coşb., Ant. scr., Max. 46).

47.

Avṛtter bhayam antyānām madhyānām maraṇād bhayam
Uttamānām tu martyānām avamānat param bhayam.
(Mahābh. 5,1146a) (Böthl., Ind. Spr. 3629).

* * *

Cei mai de jos se tem de sărăcie; cei mijlocii, de moarte; dar pentru muritorii cei mai de sus frica supremă este ruşinea.

* * *

Dem Mittelschlag bereitet Furcht der Tod; es könnte Nahrung fehlen,
Befürchten Niedre; Schande ist die höchste Furcht der edlen Seelen.
(Fr, Ind. 300) (702).

* * *

(Trei rele noi vedem):
Cei *proşti* se tem de *moarte*, cei *semiculţi* se tem
De *foame, iar bărbatul cinstit şi plin de bine*
Se teme de *ruşine.*
(Coşb., Ant. scr., Max. 47).

48.

Anyasmāl labdhoṣmā kṣudraḥ prayeṇa duhsaho bhavati
Ravir api na dahati tādṛg yādṛg uttaptabālukānikaraḥ.
(Kav. 38) (Böthl., Ind. Spr., 3501).

* * *

Cel ce-şi capătă înflăcărarea din altă parte devine insuportabil;
Chiar şi soarele nu arde atît de tare ca o grămadă de nisip.

* * *

Fast unerträglich ist ein Wicht,
Ward ihm vom Gelde Lebensglut;
Die Sonne selber brennt ja nicht
So heiss, wie Sand. den sie erhitzte, tut.
(Fr., Ind. 332) (373).

* * *

Cea mai infamă fiară e prostu-mbogăţit,
(Căci el se crede mare şi vrednic în tot chipul);
Vezi, soarele nu poate să ardă ca nisipul,
Deşi nisipul [1]) este de soare încălzit.
(Coşb., Ant. scr., Max. 48).

49

Beim besten Menschen ist der Zorn nach einem Augenblick verschwunden;
Bei Menschen von dem Mittelschlag vergeht er nach zweimal drei Stunden;
Er ist, wenn Tag und Nacht verstrich, bei einem Niedrigen vorbei;
Ein Bösewicht der schlimmsten Art wird nimmermehr vom Zorne frei.
Fr., Ind. 262) (1177).

* * *

Mînia-n oamenii cei buni
Se naşte moartă, se topeşte;
În cei *cuminţi* un ceas trăieşte;
În *semidocţi trăieşte luni;*
(Trei ani în proştii cei de gloată,)
Iar în mişei viaţa toată.
(Coşb., Ant. scr., Max. 49).

50.

Nā 'kāle mriyate jantur viddhaḥ çaraçatair api
Kuçāgreṇāi 'va saṃspṛṣṭaḥ prāptakālo na jīvati.
(Ghaṭ., Nīt., 29) (Böthl., Ind. Spr. 1517).

* * *

Nu moare omul la timp nepotrivit, chiar dacă-i străpuns de sute de săgeţi;

1) Comparaţia cu soarele şi cu nisipul nu poate fi înţeleasă decît în originalul sanscrit; v. traducerea noastră.

Dar cînd i-a sosit timpul, el nu trăieşte, chiar de-i atins de un fir de iarbă.

* * *

Nicht stirbt ein Mensch vor seiner Zeit, ob hundert Pfeile
ihn durchbohren;
Er ist, von Grases Spitze nur berührt, erschien die Zeit,
verloren.

(Fr., Ind. 385) (3595).

* * *

Cazi în foc, te-arunci în apă,
Bei venin — zeii te scapă,
Dacă zeii ţi-au menit
Zile sub cerescul soare.
Dar cînd timpul ţi-a sosit,
Tu te-atingi de-un spic, de-o floare,
Şi-ai murit.
(Coşb., Ant. scr., Max. 50).

51.

Vier Mittel schuf der Schöpfer einst, geeignet Feinde zu bezwingen.
Ein fünftes schuf er nicht, durch das dir Frauenzähmung kann gelingen.

(Fr., Ind. 4) (2227).

* * *

Ca să-mi îmblînzesc duşmanii,
Patru lucruri [1]) *am.* D-aceea
Îmi mai trebuieşte unul
Ca să-mi îmblînzesc femeia.
(Coşb., Ant. scr., Max. 51).

52.

Cintyate naya eva 'dav amandam samupepsubhih
Vinamya purvam simho 'pi hanti hastinam ojasa.
(Kus., Drst. 7) (Böthl., Ind. Spr. 914).

* * *

Cei care năzuiesc spre o ţintă mare îşi fac mai întîi un plan.
Şi leul mai întîi se piteşte, apoi atacă hotărît elefantul.

1) *Patru lucruri:* patru mijloace (şi anume: dezbinarea, blîndeţea, conrupţia şi forţa).

* * *

Wer Grosses zu erreichen wünscht, von dem wird erst ein Plan erdacht;
Der Löwe duckt sich, dann erwürgt den Elephanten er mit Macht.
(Fr., Ind. 9) (2294).

* * *

Vrei sà faci un lucru mare?
Fă-te mic, stăi liniştit.
Leul, (oricît e de tare),
Cînd atacă elefantul,
Stă întîi pitit.
(Coşb., Ant. scr., Max. 52).

53[1])

Mahabhijanajatanam api ha dhin nisargatah
Saritam iva narinam vrttir nimnanusarini.
(Kalh., Rajatar. 6,316) (Böthl., Ind. Spr. 2155).

* * *

Ah! (chiar şi purtarea) femeilor (de obîrşie nobilă) tinde în jos, la fel ca apa (rîurilor).

* * *

Femeile şi apa sînt lucru curios;
Au numai o tendinţă: s'ajungă tot mai jos.
(Coşb., Ant. scr., Max. 53)

54[2])

Sarvatra sampadas tasya samtustam yasya manasam
Upanadgudhapadasya nanu carmavrte 'va bhuh.
(Çarng., Paddh., Samtosapraçansa 10) (Böthl., Ind. Spr. 3206).

* * *

Cine-i mulţumit în inima sa, acela-i pretutindeni fericit.
Cine are piciorul încălţat, pentru acela pămîntul (întreg) e acoperit cu piele.

* * *

Are tot şi-n totdauna
Omul care-i mulţumit:
Pentru cel *desculţ*[3]) pămîntul
E cu piele-acoperit.
(Coşb., Ant. scr., Max. 54).

1) Această cugetare lipseşte la Fritze.
2) Şi această cugetare lipseşte la Fritze.
3) Ciudată e traducerea lui Coşbuc: „Pentru cel desculţ"; textul sanscrit este: „Pentru cine are piciorul încălţat". Probabil că şi aici a influenţat asupra traducerii ritmul. Cf. p. 92, n. 2.

55

Den, welchem ohne eignes Mühn der Zufall etwas reicht,
Und den, der nichts beim Mühn erlangt, du findest sie nicht leicht.
(Fr., Ind. 12) (2305).

* * *

Dau zeii mult, mari daruri fac,
Dar nu vin ca să-ţi bage-n sac.
(Coşb., Ant scr., Max. 55) [1].

56 [2]

Udeti savitā tāmras tāmra evā 'stam eti ca
Sampattāu ca vipattāu ca mahatam ekarūpatā.
(Mam. Kāvyaprakāça, 92) (Böthl., Ind. Spr. 464).

* * *

Soarele răsare roş şi apune tot roş.
Cei aleşi rămîn neschimbaţi [3] în fericire şi-n răstrişte.

* * *

Soarele răsare roşu, şi tot roşu el apune;
Omul bun, în zile rele, e tot bun, ca-n zile bune.
(Coşb., Ant. scr., Max. 56).

57

Doşabhiter anārambhah kāpuruşasya lakşanam
Kāir ajīrnabhayād bhrātar bhojanam parihiyate.
(Hit. 2,54) (Böthl., Ind. Spr. 1257).

* * *

Caracteristica omului fricos este că nu întreprinde nimic, de teamă să nu greşească.

Cine, frate, renunţă la mîncare, de frica indigestiei?

* * *

Das ist ein Wicht, der sich aus Furcht vor Schaden nichts zu tun getraut;
Stellt Keiner doch das Essen ein aus Furcht, dass er es nicht verdaut.
(Fr., Ind. 109) (2984).

* * *

Sînt oameni, care de teamă că nu vor reuşi,
Nimic nu vreau să-nceapă şi stau în nelucrare.—
Văzut-aţi om vr-odată să fugă de mîncare,
De teamă că mîncarea el n-o va mistui?
(Coşb., Ant. scr., Max. 57).

1) Maxima aceasta se deosebeşte atît de mult de aceea a lui Fritze, încît ambele n-au în comun decît ideea. E posibil ca poetul nostru să se fi inspirat din altă cugetare; însă n-am găsit-o la Fritze, nici la Böthlingk. Cf., de altfel, maxima 34 şi nota de acolo.

2) Această cugetare lipseşte la Fritze.

3) Literal: „au aceeaşi înfăţişare".

58 [1])

Ori norii-şi varsă ploaia-n mare,
Ori dai *bogatului* mîncare:
(Prostia tot un nume are).
(Coşb., Ant. scr., Max. 58).

DIN MAHABHARATA

Coşbuc traduce din Mahābhārata patru episoade, pe care le publică în ordinea următoare:

1. Urvaşi, 2. Tilotama, 3. Bhima, 4. Moartea Panduizilor.

În Mahābhārata ele se succedă altfel:

1. Bhima (I,139,1 — 142,34), 2. Tilotama (I,202,27 —204,25), 3. Urvasi (III), 4. Moartea Panduizilor (XVII).

N-am avut la îndemînă textul sanscrit al acestor episoade, nici traducerea germană de care s-a folosit Coşbuc.

BHIMA

Episodul *Bhima* a fost prelucrat foarte liber de Fr. Rückert sub titlul: *Hidimba* [2]).

În traducerea rusească a lui V. I. Kalianov [3]), care-l în proză şi exactă, sînt înşirate, în versul 13 din I,142, numele proprii: Iudişthira, Arjuna, Nakula şi Sahadeva.

În aceeaşi ordine şi cam în acelaşi loc se află aceste nume şi la Coşbuc. În schimb ele nu se găsesc la Rückert în acest pasaj; iar acolo unde se află, în loc de Nakula şi Sahadeva stă: Gemenii (*die Zwilling'*(*e*)).

Versul penultim din traducerea lui Coşbuc: „Apoi Bhima ia cadavrul şi cu mîna-l rupe-n două", se găseşte la sfîrşitul episodului următor: „Uriaşul Baka şi familia brahmanică", din Mahābhārata I; de aceea el lipseşte la Rückert şi la Holtzmann (v. mai jos).

Toate acestea: titlul schimbat (Bhima, în loc de Hidimba), numele proprii din versul 13, versul penultim din traducerea lui Coşbuc, dovedesc că acesta nu s-a folosit de traducerea lui Rückert, nici de aceea, foarte prescurtată, a lui A. Holtzmann [4]).

În general, traducerea lui Coşbuc e mult mai apropiată de textul original sanscrit, după cum ne arată traducerea rusească menţionată mai sus, decît traducerea lui Rückert sau a lui Holtzmann. Coşbuc trebuie să se fi folosit de traducerea vreunui alt autor, probabil tot german, şi aceasta trebuie să fi fost mai exactă, şi poate chiar în proză, ca aceea a lui Kalianov sau a lui Kellner (v. p. 107).

Şi pentru acest episod n-am avut la îndemînă originalul sanscrit, ci numai traducerea lui Kalianov, menţionată mai sus.

1) V. Max. 22 şi nota de acolo.
2) V. Fr. Rückerts Werke, ed. Conrad Beyer, vol. 6, p. 430—432.
3) Mahabharata, Adiparva, Moscova-Leningrad, 1950.
4) Die Kuruinge, p. 132 sq., din: „Indische Sagen", vol. I (1854).

NALA ŞI DAMAJANTI

Coşbuc a tradus cîntul al IX-lea din Nalopākhyāna („Povestea lui Nala") sub titlul: „Nala şi Damajanti" [1]).

Traducerea aceasta a lui Coşbuc este relativ cea mai exactă din toate cîte a făcut din literatura sanscrită.

Originalul sanscrit cuprinde 36 de strofe, de cîte două versuri, pe care Coşbuc le-a redat în 80 de versuri, deci aproape acelaşi număr. Din aceste versuri însă aproape jumătate (38) nu se găsesc în textul sanscrit.

Povestea lui Nala a fost tradusă în limba germană, sub titlul: *Nala und Damayantī*, de Fr. Rückert în 1828. Traducerea e magistrală. Rückert a mai adăugat imagini şi idei care nu se găsesc în original.

Spre deosebire de traducerea lui Rückert, prelucrarea liberă a lui A. Holtzmann [2]) e mult scurtată, ca şi episodul Hidimba (v. p. 106).

O traducere în proză, foarte exactă şi îngrijită, a fost făcută de H. C. Kellner [3]). De ea s-a folosit Coşbuc, după cum se poate vedea, între altele, din următoarele pasaje şi expresii, care nu se găsesc la Rückert, nici la ceilalţi traducători germani.

Kellner (o. c.)	*Coşbuc*
der Nishadherherr (41,2) [4])	prinţul de Nişada (25) [5]).
da giebt es heute für mich etwas zu essen: das soll einmal ein Leckerbissen sein (41,3-4).	astăzi vom mînca... şi noi bine (26)
splitterfasernackt (41,10).	gol de tot (30).
gesenkten Antlitzes (41,11).	cu ochii la pămînt (30).
reichlich mit Wurzeln... versehen (42,5).	sînt rădăcini destule (45).

NALOPĀKHYĀNAM

IX

Bṛhadaçva uvāca.

(Tatas tu yāte vārṣṇeye punyaçloksya dīvyataḥ
Puşkareṇa hṛtam rājyam yac ca'nyad vasu kiṃcana. (1).
Hṛtarājyam nalam rājan prahasan puşkaro'bravīt)
Dyūtam pravartatām bhūyaḥ pratipāno'sti kas tava. (2).
Çiṣṭā te damayanty ekā sarvam anyaj jitam mayā
Damayantyāḥ paṇaḥ sādhu vartatām yadi manyase. (3).
Puşkareṇai'vam uktasya puṇyaçlokasya manyunā

1) V. şi p. 136.
2) Indische Sagen, III.
3) In Reclams Universalbibliothek, 1885.
4) Prima cifră arată pagina, a doua rîndul.
5) Cifra arată versul.

Vyadiryate'va hrdayam na cai'nam kim cid abravit. (4).
Tatah puşkaram alokya nalah paramamanyuman
Utsrjya sarvagatrebhyo bhuşanani mahayaçah (5).
Ekavasa hy asa vitah suhricchokavivardhanah
Niçcakrama tato raja tyaktva suvipulam çriyam. (6).
Damayanty ekavastra'tha gacchantam prşthato'nvagat
Sa taya bahyatah sardham triratram naişadho'vasat. (7).
Puşkaras tu maharaja ghoşayam asa vai pure
Nale yah samyag atişthet sa gacched vadhyatam mama. (8).
Puşkarasya tu vakyena tasya vidveşanena ca
Paura na tasya satkaram krtavanto yudhişthira. (9).
Sa tatha nagarabhyase satkararho na satkrtah
Triratram uşito raja jalamatrena vartayan. (10).
Pidyamanah kşudha tatra phalamulani karşayan
Pratişthata tato raja damayanti tam anvagat. (11).
Kşudhaya pidyamanas tu nalo bahutithe'hani
Apaçyac çakunan kanç cid hiranyasamdrçacchadan. (12).
Sa cintayam asa tada nişadhadhipatir bali
Asti bhakşyo mama'dya'yam vasu ce'dam bhavişyati. (13).
Tatas tan paridhanena vasasa sa samavrnot
Tasya tad vastram adaya sarve jagmur vihayasa. (14).
Utpatantah khaga vakyam etad ahus tato nalam
Drştva digvasasam bhumau sthitam dinam adhomukham. (15).
Vayam akşah sudurbuddhe tava vaso jihirşavah
Agata na hi nah pritih savasasi gate tvayi. (16).
Tan samikşya gatan akşan atmanam ca vivasasam
Punyaçlokas tada rajan damayantim atha'bravit: (17).
Yeşam prakopad aiçvaryat pracyuto'ham anindite
Pranayatram na vinde ca duhkhitah kşudhaya'nvitah, (18).
Yeşam krte na satkaram akurvan mayi naişadhah
Ta ime çakuna bhutva vaso'py apaharanti me. (19).
Vaişamyam paramam prapto duhkhito gatacetanah
Bharta te'ham nibodhe'dam vacanam hitam atmane. (20).
Ete gacchanti bahavah panthano dakşinapatham
Avantim rkşavantam ca samatikramya parvatam. (21).
Eşa vindhyo mahaçailah payoşni ca samudraga

Āçramāç ca maharşinām bahumūlaphalānvitāh. (22).
Eşa panthā vidarbhānām asau gacchati kauçalān
Atah param ca deço'yam dakşine dakşinapathah. (23).
Etad vākyam nalo rājā damayantīm samāhitah
Uvācā'sakrd ārtto hi bhaimīm uddiçya bhārata. (24).
Tatah sā başpakalayā vācā duhkhena karşitā
Uvāca damayantī tam naişadham karunam vacah. (25)
Udvejate me hrdayam sīdanty angāni sarvaçah
Tava pārthiva samkalpam cintayantyāh punah punah. (26).
Hrtarājyam hrtadravyam vivastram kşuttrşnānvitam
Katham utsrjya gaccheyam aham tvām nirjane vane. (27).
Çrāntasya te kşudhā 'rttasya cintayānasya tat sukham
Vane ghore mahārāja nāçayişyāmy aham klamam. (28).
Na ca bhāryāsamam kimcid vidyate bhişajām matam
Āuşadham sarvaduhkheşu satyam etad bravīmi te. (29).

Nala uvāca

Evam etad yathā 'ttha tvam damayanti sumadhyame
Nā 'sti bhāryāsamam mitram narasyā 'rttasya bheşajam. (30).
Na cā'ham tyaktukāmas tvām kim artham bhīru çānkase
Tyajeyam aham ātmanam na cai 'vam tvām anindite. (31).

Damayanty uvāca

Yadī mām tvam mahārāja na vihatum ihe 'cchasi
Tat kim artham vidarbhānām panthāh samupadiçyate. (32).
Avāimi cā'ham nrpate na tu mām tyaktum arhasi
Cetasā tv apakrştena mām tyajethā mahīpate. (33).
Panthānam hi mamā 'bhīkşnam ākhyāsi ca narottama
Atonimittam çokam me vardhayasy amaropama. (34).
Yadi cā'yam abhiprāyas tava jnātin vrajet iti
Sahitāv eva gacchāvo vidarbhān yadi manyase. (35).
Vidarbharājas tatra tvām pūjayişyati mānada
Tena tvam rājan sukham vatsyasi no grhe. (36).
Iti nalopākhyāne navamo 'dhyāyah.

POVESTEA LUI NALA

Brhadaçva[1]) *povesti:*

(După plecarea lui Varşneya[2], Punyaçloka pierdu la joc domnia şi tot avutul îi fu răpit de Puşkara. (1).

Atunci acela zise batjocoritor către Nala rămas fără domnie:) „Hai să jucăm din nou. Ce pui? (2).

Nu ţi-a mai rămas decît Damayanti; restul ţi l-am cîştigat tot. Dacă primeşti, jucăm pe Damayanti" (3).

La aceste vorbe ale lui Puşkara inima lui Punyaçloka plesni de supărare; dar nu-i dădu nici un răspuns. (4).

Apoi, privind cu mînie la Puşkara, mîndrul Nala îşi scoase podoabele de pe el (5).

Şi abia acoperit cu o singură haină, regele plecă, părăsind o bogăţie nemăsurată şi umplînd de jale pe prietenii săi. (6).

Damayanti, îmbrăcată şi ea numai cu o haină, îl însoţi; trei nopţi petrecu Naişadha [3]) împreună cu ea sub cerul liber. (7).

Puşkara porunci să se strige prin cetate că cel care va cuteza să stea împreună cu Nala, va fi omorît. (8).

Din pricina poruncii şi a urii lui Puşkara, locuitorii cetăţii nu-l primiră pe Nala. (9).

Astfel petrecu el trei nopţi afară din cetate, trăind numai cu apă, fără a fi primit de cineva, el care era atît de vrednic de aceasta. (10).

Deoarece îl chinuia foamea, regele plecă, hrănindu-se cu rădăcini şi fructe; iar Damayanti îl însoţi. (11).

Trecură aşa multe zile; o dată Nala, chinuit de foame, văzu nişte păsări mari, cu aripi de aur. (12).

Atunci el se gîndi: „Acum am ce mînca şi socot că mîncarea va fi bună", (13).

Şi aruncă peste ele haina cu care se învelea. Dar păsările se înălţară în văzduh, răpindu-i haina. (14).

În timp ce-şi luau zborul, păsările, privind la Nala, cum sta gol şi abătut pe pămînt, îi ziseră: (15).

„O, nebunule, noi sîntem zarurile; am venit să-ţi răpim şi haina ce ţi-a mai rămas; căci nu ne tihnea că te-ai dus îmbrăcat" (16).

Văzînd cum se îndepărtează zarurile şi că a rămas fără haină, Punyaçloka zise către Damayanti: (17).

„Draga mea, uite, zarurile — din a căror pricină mi-am pierdut domnia şi n-am ce mînca, încît sufăr de foame, nenorocitul de mine, (18).

Şi din a căror pricină Nişazii nu m-au primit în casa lor, — s-au prefăcut în păsări de pradă şi mi-au furat haina (19).

Am ajuns în culmea nenorocirii, sufăr, mintea mi-i luată. Sînt soţul tău: ascultă vorbele mele, căci îţi doresc binele. (20).

---

1) *Brhadaçva:* un sfînt antic.

2) *Varşneya:* vizitiul lui Nala — *Punyaçloka:* „Cu bun renume", denumire a lui Nala. — *Puşkara:* fratele lui Nala.

3) *Naişadha:* Nala domnitorul Nişazilor.

Iată, o mulţime de drumuri, care duc spre Deccan,[1]), spre Avanti şi spre muntele Rikşavat, ocolindu-l (21).

Acesta-i Vindhya [2]) cu stînci uriaşe, iar apa aceea e Payoşni, care se varsă în ocean. Iată şi sihăstriile marilor pustnici, pline cu rădăcini şi fructe (22).

Drumul acesta duce spre ţara Vidarbhilor; celălalt spre Koçala [3]). Ţara aceea, care se-ntinde spre miazăzi, este Deccanul" (23).

Vorbele acestea le spuse regele Nala cu tristeţe de cîteva ori către fiica lui Bhima (24).

Atunci Damayanti copleşită de durere, grăi cu jale şi cu vocea înecată de plîns către Naişadha: (25).

„Inima mi se înfioară; tot trupul abia mi se mai ţine, cînd mă gîndesc la ceea ce vrei să faci (26).

Cum aş putea să plec şi să te las în această pustietate, după ce ţi-ai pierdut domnia şi averea, acum cînd eşti gol, flămînd şi însetat? (27).

O, rege ales, tu eşti istovit şi foamea te chinuieşte; lasă-mă dar să-ţi alung oboseala în pădurea asta grozavă (28).

După cum spun doctorii, nu se află leac la fel ca soţia, în orice răstrişte. Adevăr îţi spun" (29).

Nala grăi:

„O, frumoasa mea Damayanti, asta aşa-i, după cum spui. Nu se află prieten la fel ca soţia, nu e leac mai bun ca ea pentru bărbatul care sufere (30).

Eu nu vreau să te părăsesc; de ce te temi dar, draga mea? Mai degrabă mi-aş da viaţa, decît să te las" (31).

Damayanti grăi:

„O, rege, dacă n-ai de gînd să mă părăseşti, de ce-mi arăţi drumul care duce spre ţara Vidarbhilor? (32).

Eu te-nţeleg; dar nu mă părăsi. Ai face o faptă josnică, dacă m-ai lăsa singură (33).

O, bărbat ales, asemenea zeilor, tu mereu îmi arăţi drumul acesta, şi prin asta îmi măreşti jalea (34).

Dacă însă dorinţa ta este ca să mă duc la rudele mele, atunci să mergem împreună în ţara Vidarbhilor, dacă găseşti cu cale (35).

O, stăpînul meu iubit, regele Vidarbhilor [4]) te va primi cu cinste şi acolo vei trăi fericit în casa noastră" (36).

Acesta-i al nouălea capitol din Povestea lui Nala.

---

1) *Deccan* (scr. dakşināpatha „Ţara de la miază-zi"): podişul central al Indiei. — *Avanti* (sau *Ujjayini*): nume de oraş. — *Rikşavat*: numele unui munte.

2) *Vindhya*: lanţ de munţi, care merge de la răsărit la apus, la nordul Deccanului.

3) *Koçala*: nume de ţară, cu capitala *Ayodhya*.

4) *Regele Vidarbhilor*: Bhima, tatăl Damayantiei.

H. C. Kellner
NALA UND DAMAYANTI
Neunter Gesang

(Als Vârshnêya fortgegangen, da ward dem spielenden Punyaçlôka von Pushkara das ganze Königreich und jedweder andere Besitz abgenommen.

Da sprach Pushkara unter lautem Lachen zu dem Reichsledigen König):

„Das Spiel gehe weiter! Was ist anjetzt dein Gegeneinsatz? Übrig geblieben ist dir einzig noch Damayantî: (alles andere hab'ich gewonnen). Wohlan! Um Damayantî gehe denn das Spiel, (wenn es dir also genehm ist!)"

Da ward dem Könige Punyaçlôka das Herz zerrissen von tiefem Weh, (und er erwiderte kein Wort). In tiefster Trauer warf Nala einen Blick auf Pushkara: (dann riss er herunter vom ganzen Leibe all seinen Schmuck) und mit einem einzigen Gewande angetan, (5) (sonst ohne alle Hülle), zog er als Freundeskummermehrer von dannen, der glorreiche Fürst, (einem unermesslichen Wohlstande den Rücken kehrend).

Und Damayantî, angetan mit einem einzigen Kleide, folgte dem Gehenden auf dem Fusse. Drei Nächte verweilte der Nishadher mit ihr zusammen im Freien.

Pushkara aber liess in der ganzen Stadt ausrufen: „Wer zu Nala stehet, der finde den Tod durch meine Hand!"

Ob solcher Rede Pushkaras und seiner feindseligen Gesinnung versagten ihm die Stadtbewohner gastliche Aufnahme. (So blieb er in der Umgegend der Stadt, der König), der es so verdiente gastlich aufgenommen zu werden (und keine gastliche Aufnahme fand). Drei Nächte blieb er allda, nur von Wasser sein Leben fristend, (10) von Hunger gepeinigt, Früchte und Wurzeln aus dem Erdboden reissend.

Dann zog der König weiter, und Damayantî folgte ihm. Und so verfloss gar mancher Tag. Einmal, da gerade Hunger ihn recht quälte, erblickte Nala etliche goldig geflügelte Vögel. Und es dachte (der starke) Nishadherherr bei sich: „Sieh da, da giebt es heute für mich etwas zu essen: das soll einmal ein Leckerbissen sei".

Und allsobald überdeckte er die Vögel mit dem Untergewand.

Da nahmen jene sein Gewand und gingen damit allesamt in die Luft. Im Auffliegen aber, sprachen die luftdurchwandelnden Wesen also zu Nala, da sie ihn auf dem Erdboden (stehen sahen), splitterfasernackt, (traurig) und gesenkten Antlitzes (15):

„Würfel sind wir, dummer Fant!
(Sind dir hurtig nachgeflogen,)
Dir zu rauben das Gewand,
Widerrechtlich uns entzogen.

War uns wirklich herzlich leid,
Weil du uns davon gegangen,
Angetan mit einem Keid.
Mochten's gar zu gern erlangen."

(Also sah der König die Würfel davon ziehen). Er selbst stand ohne Gewandhülle da und sprach zu Damayantî:

(„Du Muster von einem Weibe! Dieselben, um deretwillen ich keinen Lebensunterhalt finde in meinem Leide und in meinem Hunger; dieselben um deretwillen die Nishadher mir gastliche Aufnahme versagten, sieh nur, Vögel sind sie geworden) und nehmen mir nun gar noch mein Kleid mit fort. So bin ich in das härteste Missgeschick geraten, (ich Unglücksmensch, habe meinen Verstand verloren. Ja, das ist aus) deinem Gatten geworden. (20). Vernimm (jetzo folgende Rede: sie ist dir erspriesslich. Siehe!) hier gehen viele Wege (nach dem Lande des Südens;) der eine führt vorüber an Avantî und über das Gebirge der Bären. Dort ist die Vindhya, die grosse Felsenmasse und die (dem Meere zuströmende) Payôshnî (und die Einsiedelein der hohen heiligen Sänger), die reichlich mit Wurzeln und Frucht versehen sind. Hier wiederum ist der Weg zu den Vidarbhern; jener geht zu den Kôçalern; (von da an weiter ist dann jenes Südland, welches sie nennen Dakshinâpatha").

(Diese Rede sprach König Nala zu Damayantî); er sprach (sie mit gespannter Aufmerksamkeit und immer wieder von neuem. Gar trauervoll klangen die Worte, die er an die Bhîmatochter richtete).

Da sprach Damayantî mit tränenschwacher Stimme, vom Leide gequält, zum Nishadher das klägliche Wort: (25).

„Es bebt mir das Herz, ach! (es brechen zusammen die Glieder des Leibes, dieweil ich, o Landesfürst, wieder und immer wieder deinen Entschluss bedenke). Dich, (den Reichesberaubten, Schätzeberaubten,) Gewandlosen, Hunger-und (Durst)gequälten, o wie könnt'ich dich verlassen, (wie könnt'ich fortgehen) im menschenöden Walde? Du bist ermüdet, du bist gefoltert vom Hunger, du bist ermattet, und die Erinnerung an das verflossene Glück lebt noch in dir. Sieh, all dieses Leid will ich tilgen (im schrecklichen Walde, o grosser König). Denn von allen Heilmitteln, so da von den Ärzten geschätzt werden in allerlei Nöten, ist keines, das da gliche einer Gattin. (Wahrheit ist es, was ich dir sage)".

Nala sprach:

„Ja, so ist es, wie du sagtest, meine Damayantî, du süsse Huldgestalt! Es giebt keinen Freund, kein Heilmittel für einen leidtragenden Mann, das da gliche einer Gattin. (30). Auch bin ich nicht gewillt, dich zu verlassen. (Warum, o furchtsames Weib, argwöhnest du solches?). Eher wollt'ich mich selbst verlassen, ehe denn ich dich verliesse, (du Muster von einem Weibe!").

Damayantî sprach:

„Wenn du mich, o grosser König, wirklich nicht verlassen willst, warum wird dann mir immer die Strasse nach Vidarbha gewiesen? Ach, ich verstehe (dich schon, du männergebietender Fürst!). Dein *Wille* ist es nicht mich zu verlassen; aber in einem Augenblicke, wo du deine Besinnung verloren, da mag es leichtlich geschehen, dass du mich verlässest, o gebietender Fürst! Ja, ja, immer wieder erklärst du mir den Weg, du trefflichster Mann! Ach, um solcher Ursache willen mehrest du meinen Kummer, du göttergleicher Mann!) Wenn aber dein Gedanke der sein sollte, ich möchte zu meinen Verwandten gehen, nun,

so gehen wir zusammen nach Vidarbha, wenn solches dir genehm ist. (35). Dort wird der Vidarbhakönig dich ehren du mein Stolz, (dort wirst du, mein König, von ihm geehrt, in unserem Hause ein frohes Leben führen"). (36).

(So lautet im Nalaliede der neunte Gesang).

NALA

Cîntecul IX din „Nala şi Damajanti"

„*Mai jucăm o dată*, rege! Ce pui tu? Într-un noroc —
N-ai decît pe Damajanti, pune-ţi dar nevasta-n joc".
Nal, izbit de aceste vorbe, a-înegrit. (Mişelul cere
Pe nevastă-sa! Cu vocea sfîşiată de durere
A răspuns: „O pun": şi cubii au pierdut-o şi pe ea.)[1])
Zăpăcit şi beat de pierderi, Nal cu ochii stinşi privea
Cubii regelui Puşcaras (şi-atunci haina lui cea veche
Cea din urmă bogăţie, el o pune-n joc — şi-o pierde!)
Numai în cămaşă, Nala, *regele iubit, acum*
Pleacă ruşinîndu-şi fraţii, (şi pe-un lăturalnic drum
Iese din oraş, se duce blestemîndu-se pe sine);
Numai Damajanti, *goală de podoabe*, (tristă) vine
După el. *Şi cu nevasta pe sub ziduri a dormit*
Două nopţi (*în vînt şi-n ploaie*) *Nala* (cel desmoştenit).
Dar Puşcara, (domnul lumii), dă poruncă (aspră foarte):
„Cine va primi pe Nala, dojenit va fi cu moarte!"
Şi temîndu-se de vorba celui aspru la porunci
(Toţi au ocolit pe Nala, şi zăvor au pus d-atunci
Uşilor), să nu primească pe cel vrednic de primire.
Şi-a trăit trei nopţi sărmanul, (gol şi făr-adăpostire,
Pe sub ziduri,) bînd de foame apa (bălţilor de ploi).
Şi-a plecat de-aici; *nevasta* l-a urmat. Şi amîndoi
Supţi erau de multă foame, (galbeni de amar ca luna).
Şi-au văzut, (umblînd pe dealuri), *stoluri multe de sacuna*, [2])
Şi-a zis prinţul de Nişada: („Am o pasăre să prind —)
Astăzi vom mînca, iubito, şi noi bine". (Şi zîmbind
De noroc), dezbracă Nala grabnic haina şi-o aruncă
Peste-un stol; dar stolul zboară (de pe deal (ducînd în luncă)
Haina (prinţului), departe, mai departe-n *cerul sfînt*.
Gol de tot rămîne prinţul, şi cu ochii la pămînt
El aude cum sacunas rîd cu inima pizmaşă:
„Noi sîntem, nebune, cubii. *Şi-am ştiut că ai cămaşă*
Şi ne doare, *cîtă vreme noi mai ştim că ai ceva!*"
(Ruşinat pînă la suflet), Nala (fără suflet) sta
Despoiat de (cea din urmă) haină, (şi privind nevasta sa)
El a zis: („Tu vezi, iubito, cum mă bate soarta asta!
Cubii mi-au pierdut averea, tronul ei mi l-au vîndut,
M-au lăsat flămînd pe drumuri! Cine-i ajutor şi scut

1) Nala nu pune în joc pe soţia sa, Damayantī; (v. textul sanscrit şi traducerea noastră); aşa se face că Damayanti îl însufleţeşte pe Nala în exil. În schimb Yudhiṣṭhira este acela care pierde la joc totul, pînă şi pe soţia sa, Draupadī. (Mahābh. II).

2) *Sacuna* (scr. *çakuna*), o pasăre mare.

Unui om căzut în rele? Omului cu patimi cine?)
Şi-au venit ca să-mi dezbrace şi cămaşa de pe mine,
Şi-am ajuns la mişelia cea din urmă, cea mai rea...
Sînt bărbatul tău, ascultă: Acest drum, iubita mea,
Se desparte-n toată partea: — unul duce la Vidarba,
Unde sînt cu roduri pomii, (unde creşte-naltă iarba)
Şi sînt rădăcini destule; (la Vidarba sînt ai tăi.)
Altul duce la Cosalas; şi la *Ricsavan* în văi
Cestălalt, la munţii Vindja ăst de ici, şi la Avanti
Cel de colo — *altul duce la* Pajosni, Damajanti!"
El a zis (strivit de soarta fiicei regelui, cu *gînd*
Să-i mai uşureze greul nenorocului, lăsînd
Drumul liber, să se ducă unde vrea; de-acum de dînsul
Ce-o mai leagă? De ce-o ţine el, nemîngîindu-i plînsul?)
Dar (cu ochii plini de plîngeri şi) de plîns cu glasul plin,
A răspuns *tremurătoare* Damajanti cu *suspin:*
„*Tu-mi rupi inima*, (iubite), (tu mă judeci în tot felul;
Un cuţit d-oţel ţi-e vorba şi-mi străbaţi prin piept oţelul!)
Să te las plîngînd în noapte? Fără hrană la popas,
Să te las bătut de vînturi! Gol în codru să te las?
Obosit (de căi), *cu ochii stinşi de gînduri troienite,*
În pustiul unui codru (dacă vei cădea, iubite),
Mort de foame, *spune-mi cine să te mîngiie-n dureri?*
Ca femeia nu e nimeni, ajutorul cînd i-l ceri.
(Ştie chinul tău să-l simtă şi puteri din nou să-ţi dee —
Eu aş fi, lăsînd pe Nala, cea mai josnică femeie!"
— „*Tu cea plină de iubire!* (Zeii zic acest cuvînt:)
O nevastă-i cea mai scumpă mîngîiere pe pămînt!
Nu vreau să te las! *Adese, cînd mi-e mintea turburată,*
Eu mă părăsesc pe mine, dar pe tine niciodată!"
— „Dacă nu voieşti, iubite, să *m-alungi*, de ce-mi arăţi
Drumurile spre Vidarba? *O, dar ştiu d-atîtea dăţi*
Ţi se-ntunecă lumina gîndurilor şi te-neacă
Dorul să m-alungi! Ştiu bine că tu nu poţi să-mi zici: „pleacă!"
Ca pe-un zeu te-ador eu, Nala! Cel mai bun dintre bărbaţi
Tu eşti, Nala! (Mai nainte tu cu ochii lăcrămaţi)
Mi-ai spus drumul spre Vidarba şi-am luat îndată seama
(Că tu vrei să plec acasă), *să merg singură la mama!*
Dacă vrei, atunci să mergem amîndoi, — eu fac cum vrei!)
(Mama ştiu că ne primeşte cu tot dragu-n casa ei),
Şi cu cinste tata Bhima va primi, redîndu-ţi fala,
(Pe bărbatul cel mai vrednic, pe iubitul meu, pe Nala").

DIN RAMAJANA

Coşbuc a tradus din Rāmāyana două fragmente:

1. *Rama* (R. II, 2, 28—47),
2. *Dasaratas* (R. II, *63*, 14–53; *64*, 1–57).

Episodul *Daçaratha* a fost tradus de Ad. Fr. Graf von Schack: „Stimmen vom Ganges" (Stuttgart, 1877), p. 106—119: „Der Tod des Dasaratha".

N-am putut să aflu care-i traducerea de care s-a folosit Coşbuc pentru cele două fragmente de mai sus.

Cu privire la Rama v. şi p. 69, n. 1.

RĀMA

(Rāmāyaṇa II, 2, 28—47).

Divyair guṇaiḥ çakrasamo rāmaḥ satyaparākramaḥ / ikṣvākubhyo 'pi sarvebhyo hy atirikto viçām pate. (28).

Rāmaḥ satpuruṣo loke satyaḥ satyaparāyaṇaḥ / sākṣād rāmād vinirvṛtto dharmaç cā'pi çriyā saha. (29).

Prajāsukhatve candrasya vasudhāyāḥ kṣamāguṇaiḥ / buddhyā bṛhaspates tulyo vīrye sākṣāc chacīpateḥ. (30).

Dharmajñaḥ satyasaṃdhaç ca çīlavān anasūyakaḥ / kṣāntaḥ sāntvayitā çlakṣṇaḥ kṛtajño vijitendriyaḥ. (31).

Mṛduç ca sthiracittaç ca sadābhavyo 'nasūyakaḥ / priyavādī ca bhūtānām satyavādī ca rāghavaḥ. (32).

Bahuçrutānām vṛddhānām brāhmaṇānām upāsitā / tenā'sye'hā'tulā kīrtir yaças tejaç ca vardhate. (33).

Devāsuramanuṣyāṇām sarvāstreṣu viçāradaḥ / samyagvidyāvratasnāto yathāvat sāṅgavedavit. (34).

Gāndharve ca bhuvi çreṣṭho babhūva bharatāgrajaḥ / kalyāṇābhijanaḥ sādhur adīnātmā mahāmatiḥ. (35).

Dvijair abhivinītaç ca çreṣṭhair dharmārthanaipuṇaiḥ / yadā vrajati saṅgrāmaṃ grāmārthe nagarasya vā, (36).

Gatvā saumitrisahito nā 'vijitya nivartate / saṅgrāmāt punar āgatya kuñjareṇa rathena vā. (37).

Paurān svajanavan nityaṃ kuçalaṃ paripṛcchati / putreṣv agniṣu dāreṣu preṣyaçiṣyagaṇeṣu ca. (38).

Nikhilenā 'nupūrvyā ca pitā putrān ivau 'rasān / çuçrūṣante ca vaḥ çiṣyāḥ kaccid varmasu daṇçitāḥ. (39).

Iti vaḥ puruṣavyāghraḥ sadā rāmo 'bhibhāṣate / vyasaneṣu manuṣyāṇām bhṛçam bhavati duḥkhitaḥ. (40).

Utsaveṣu ca sarveṣu pite 'va parituṣyati / satyavādī maheṣvāso vṛddhasevī jitendriyaḥ. (41).

Smitapūrvābhibhāṣī ca dharmaṃ sarvātmanā 'çritaḥ / samyagyoktā çreyasām ca na vigṛhyakathārucih. (42).

Uttarottarayuktau ca vaktā vācaspatir yathā / subhrūr āyatatāmrākṣaḥ sākṣād viṣṇur iva svayam. (43).

Rāmo lokābhirāmo 'yaṃ çauryavīryaparākramaiḥ / prajāpālanasaṃyukto na rāgopahítendriyaḥ. (44).

Çaktas trailokyam apy eṣa bhoktuṃ kiṃ nu mahīm imām / nā 'sya krodhaḥ prasādaç ca nirartho'sti kadācana. (45).

Hanty eṣa niyamād vadhyān avadhyeṣu na kupyati / yunakty arthaiḥ prahṛṣṭaç ca tam asau yatra tuṣyati. (46).

Dāntaiḥ sarvaprajākāntaiḥ prītisaṃjananair nṛṇām / guṇair virocate rāmo dīptaḥ sūrya ivā 'ṃçubhiḥ. (47).

Tam evaṃguṇasaṃpannaṃ rāmaṃ satyaparākramam / lokapālopamaṃ nāthaṃ akāmayata medinī. (48).

RĀMA

(Rāmāyaṇa II, 2, 28—47)

Viteazul Rāma [1]), cel de o seamă cu *Indra*, întrece prin virtuţile sale divine pe toţi urmaşii lui *Ikşvāku*. (28).

Înţeleptul Rāma este credincios, devotat adevărului şi *virtuţii*; legea divină purcede din el împreună cu majestatea regească. (29).

Prin plăcerea pe care o dă poporului, el seamănă cu *luna*, prin răbdare cu *pămîntul*, [2]) prin inteligenţa sa cu Bṛhaspati, prin puterea sa cu Indra. (30).

Urmaşul lui Raghu [3]) *cunoaşte legea*, îşi ţine promisiunea, *e nobil la suflet, nu defăimează*, e îngăduitor, se poartă cu *bunătate*, e blînd şi recunoscător *şi-i stăpîn pe simţurile sale*. (31).

El e bun, ferm în hotărîre, vorbeşte prietenos şi *spune adevărul*. (32).

El cinsteşte pe brahmanii bătrîni şi învăţaţi; de aceea creşte aici, pe pămînt, slava, gloria şi strălucirea sa incomparabilă. (33).

El cunoaşte toate armele zeilor, demonilor şi oamenilor; *a terminat studiul Vedei* şi şi-a îndeplinit toate juruinţele; *ştie întocmai Veda* [4]) *împreună cu ramurile ei*. (34).

În domeniul muzicii fiul mai mare al tău, urmaşul lui Bharata,[5]) este cel mai distins; el e de obîrşie nobilă, *virtuos, voios*, şi are multă *minte*. (35).

El a fost instruit de preoţii cei mai aleşi, pricepuţi în ştiinţa binelui şi a utilului; cînd porneşte la luptă, pentru a apăra un sat sau un oraş. (36).

Împreună cu Saumitra [6]), *el nu se-ntoarce fără biruinţă*, ci cu un elefant sau cu un car. (37).

---

1) *Rāma*, fiul lui Daçaratha (v.p. 125, n. 1), este eroul epopeei *Rāmāyaṇa*.—*Indra* zeul suprem. — *Ikşvāku*: rege străvechi.

2) *Pămîntul*: răbdător ca pămîntul. — *Bṛhaspati*: zeul înţelepciunii şi al elocvenţei.

3) *Urmaşul lui Raghu*: Rāma.

4) *Veda*: ştiinţa sfîntă; *ramurile Vedei* (*vedānga*) sînt ştiinţele auxiliare ale ei: fonetica, astronomia, ritualul etc.

5) *Bharata*: numele unui rege.

6) *Saumitra*: Lakşmaṇa, fratele lui Rāma.

Totdeauna el întreabă cu de-amănuntul pe locuitori, ca pe ai săi, cum le merge, și se interesează de casa, de copiii, de nevestele lor, de servitori și de discipoli, (38).

Cum face un *tată* cu propriii săi copii. „Vă ascultă discipolii? Au pus de-acum armura?" (39).

Așa vă vorbește mereu Rāma, cel mai ales bărbat. El se întristează foarte, cînd dă o nenorocire peste oameni, (40).

Și ca un *tată* se bucură el mult de toate festivitățile lor. *El spune adevàrul*, e arcaș de frunte, cinstește pe bătrîni *și-i stăpîn pe sine*. (41).

Cînd se adresează cuiva, el zîmbește; se ține de lege din tot sufletul; e *dătător de fericire* și nu-i plac vorbele dușmănoase. (42).

Cînd discută, el vorbește ce trebuie, ca Vācaspati[1]; are fruntea frumoasă, ochii lungăreți ca fructul de mango, de parcă ar fi Vișnu în persoană. (43).

Prin vitejia și puterea sa, Rāma este o desfătare pentru oameni; el ocrotește poporul; simțurile nu-i sînt ademenite de patimi. (44).

El e destoinic să stăpînească și cele trei lumi[2]; cu atît mai mult țara aceasta; *niciodată nu e mînios* sau liniștit *fără motiv*. (45).

El ucide numai din absolută necesitate pe cei ce trebuiesc uciși, și nu se mînie pe cei care trebuiesc cruțați; iar pe aceia de care-i mulțumit el îi acoperă, plin de bucurie, cu favoruri. (46).

Prin însușirile sale pașnice, iubite de toată lumea el cîștigă simpatia oamenilor și *strălucește ca soarele aprins* prin razele sale. (47).

Pe acesta, pe Rāma cel înzestrat cu astfel de calități, pe eroul adevărat, asemenea unui ocrotitor al lumii,[3]) îl dorește țara ca domn. (48).

RĀMA

Neamul *Isvacu*-l născuse; lumile-i dau nume *Rama;*
E stăpînitor pe sine, om ce nu cunoaște teama,
Nalt, *puternic*, plin de fapte, parcă-i *soare răsărit*,
Veșnic *biruind dușmanii, înțelept* și *fericit*,
Cu fălci țapene, cu oase tari ca fierul, cu braț tare
Și cu pieptul lat și zdravăn, dătător de-nfiorare.
Brațele-i voinice-atîrnă pînă de genunchi mai jos,
Sus își ține capul nobil; e *cu minte, virtuos*
Și e plin de *demnitate*, totul plin de vrednicie.
E nepăsător și are ochii mari, culoarea vie.
E clătinător la umblet, e voinic, întreg la stat,
Bun, de ți-e mai mare dragul, să cunoști așa bărbat.
Și noroc el are-n toate, și *cunoaște legea* bine
Și *iubește adevărul*, și-i *neiubitor de sine*.
Știe să-și aleagă arma, și-n mînie e tot treaz;
Gînditor adînc de lucruri și cu patimi de viteaz.
Om curat și *bun de suflet*; știe multe, multe poate
Și e scutul și-apărarea lumilor acestor toate.

1) *Vācaspati*: zeul elocvenței. — *Vișṇu*: divinitate supremă.
2) *Cele trei lumi*: cerul, văzduhul și pămîntul.
3) *Ocrotitor al lumii*: (scr. *lokapāla*): zeu suprem.

E-ntemeietor de lege şi susţinător al ei
Şi cunoaşte *Veda*-ntreagă. Nu e lacom de femei
Şi *vorbeşte ca un tată, de stau lumile s-ascutte,*
Iar meşteşugării istețe la război el ştie multe.
E-*nvăţat*, cunoaşte bine toate cele ce s-au *scris*,
Tîlcuieşte orice carte şi pricepe orice-ai zis.
E iubit de toată lumea, e blajin, *voios* din fire
Şi vorbeşte totdeauna limpede, făr-ocolire.
Nici minciună-n el nu este, nici nu poartă *defăimări* —
Şi te pierzi în bunătate-i ca şi rîurile-n mări.
El e culme de *virtute*, darnic ca un nor de ploaie,
Şi ca munţii Himalaia de statornic în războaie,
Ca un trăsnet în mînie, mai grozav decît furtuna
Care zguduie pămîntul, dar *frumos* şi bun ca *luna*,
Şi mai drept în toate cele decît *Mahadeva*[1] sfîntul,
Şi e răbdător ca piatra, şi e paşnic ca *pămîntul*.

DAÇARATHA

(Rāmāyaṇa, II, *63*,14 — *64*,57)

63

Devy anūḍhā tvam abhavo yuvarājo bhavāmy aham / tataḥ prāvṛḍ anuprāptā mama kāmavivardhinī. (14).

Āpasya hi rasān bhaumāns taptvā ca jagad ançubhiḥ / paretācaritām bhīmāṃ ravir ācarate diçam. (15).

Uṣṇam antardadhe sadyaḥ snigdhā dadṛçire ghanāḥ / tato jahṛṣire sarve bhekasāraṅgabarhiṇaḥ. (16.

Klinnapakṣottarāḥ snātāḥ kṛcchrād iva patatriṇaḥ / vṛṣṭivātāvadhūtāgrān pādapān abhipedire. (17).

Patitenā 'mbhasā cchannaḥ patamānena cā 'sakṛt / ābabhau mattasāraṅgas toyarāçir ivā 'calaḥ. (18).

Pāṇḍurāruṇavarṇāni srotānsi vimalāny api / susruvur giridhātubhyaḥ sabhasmāni bhujaṃgavat. (19).

Tasminn atisukhe kāle dhanuṣmān iṣumān rathī / vyāyāmakṛtasaṃkalpaḥ sarayūm anvagām nadīm, (20).

Nipāne mahiṣaṃ rātrau gajaṃ vā 'bhyāgataṃ mṛgam / anyad vā çvāpadaṃ kimcij jighānsur ajitendriyaḥ. (21).

Athā 'ndhakāre tv açrauṣaṃ jale kumbhasya pūryataḥ / acakṣurviṣaye ghoṣaṃ vāraṇasye 'va nardataḥ. (22).

1) *Mahadeva* , Çiva.

Tato 'ham çaram uddhrtya diptam açivişopamam / çabdam prati gajaprepsur abhilakşyam apatayam. (23).

Amuñcam niçitam banam aham açivişopamam / tatra vag uşasi vyakta pradur asid vanaukasah, (24).

Ha he 'ti patatas toye banad vyathitamarmanah / tasmin nipatite bhumau vag abhut tatra manuşi: (25).

Katham asmadvidhe çastram nipatec ca tapasvini / praviviktam nadim ratrav udaharo 'ham agatah. (26).

Işuna 'bhihatah kena kasya va 'pakrtam maya / rşer hi nyastadandasya vane vanyena jivatah (27).

Katham nu çastrena vadho madvidhasya vidhiyate / jatabharadharasyai 'va valkalajinavasasah. (28).

Ko vadhena mama' rthi syat kim va 'sya 'pakrtam maya / evam nişphalam arabdham kevalanarthasamhitam (29).

Na kvacit sadhu manyeta yathai 'va gurutalpagam / ne 'mam tatha 'nuçocami jivitakşayam atmanah (30).

Mataram pitaram co' bhav anuçocami madvadhe / tat etan mithunam vrddham cirakalabhrtam maya (31).

Mayi pañcatvam apanne kam vrttim vartayişyati / vrddhau ca matapitarav aham cai 'keşuna hatah. (32).

Kena sma nihatah sarve subalena 'krtatmana / tam giram karunam çrutva mama dharmanukankşinah (33).

Karabhyam saçaram capam vyathitasya 'patad bhuvi / tasya 'ham karunam çrutva rşer vilapato niçi, (34).

Sambhrantah çokavegena bhrçam asam vicetanah / tam deçam aham agamya dinasattvah sudurmanah (35).

Apaçyam işuna tire sarayvas tapasam hatam / avakirnajatabharam praviddhakalaçodakam, (36).

Pansuçonitadigdhangam çayanam çalyavedhitam / sa mam udvikşya netrabhyam trastam asvasthacetanam, (37).

Ity uvaca vacah kruram didhakşann iva tejasa / kim tava 'pakrtam rajan vane nivasata maya. (38).

Jihirşur ambho gurvartham yad aham taditas tvaya / ekena khalu banena marmany abhihate mayi, (39).

Dvav andhau nihatau vrddhau mata janayita ca me / tan nunam durbalav andhau matpratikşau pipasitau (40).

Ciram açam krtam kaştam trşnam samdharayişyatah / na nunam tapaso va 'sti phalayogah çrutasya va, (41).

Pita yan mam na janite çayanam patitam bhuvi / janann api ca kim kuryad açaktaç ca 'parikramah, (42).

Bhidyamanam iva 'çaktas tratum anyo nago nagam / pitus tvam eva me gatva çighram acakşva raghava. (43).

Na tvam anudahet kruddho vanam agnir ivai 'dhitah / iyam ekapadi rajan yato me pitur açramah. (44).

Tam prasadaya gatva tvam na tva samkupitah çapet / viçalyam kuru mam rajan marma me niçitah çarah (45).

Runaddhi mrdu sotsedham tiram amburayo yatha / saçalyah kliçyate pranair viçalyo vinaçişyati. (46).

Iti mam aviçac cinta tasya çalyapakarşane / duhkhitasya ca di'asya mama çokaturasya ca (47).

Lakşayam asa sa rşiç cintam munisutas tada / tamyamanah sa mam krcchrad uvaca paramarthavit, (48).

Sidamano vivrttango 'ceştamano gatah kşayam, / samstabhya çokam dhairyena sthiracitto bhavamy aham. (49).

Brahmahatyakrtam tapam hrdayad apaniyatam / na dvijatir aham rajan ma bhut te manaso vyatha. (50).

Çudrayam asmi vaiçyena jato naravaradhipa. / iti 'va vadatah krcchrad banabhihatamarmanah (51).

Vighurnato viceştasya vepamanasya bhutale / tasya tv atamyamanasya tam banam aham uddharam.

Sa mam udvikşya samtrasto jahau pranans tapodhanah. (52).

Jalardragatram tu vilapya krcchram marmavranam samtatam ucchvasantam /

Tatah sarayvam tam aham çayanam samikşya bhadre subhrçam vişannah. (53).

64

Vadham apratirupam tu maharşes tasya raghavah / vilapann eva dharmatma kausalyam idam abravit: (1).

Tad ajnanan mahat papam krtva samkulitendriyah / ekas tv acintayam buddhya katham nu sukrtam bhavet. (2).

Tatas tam ghatam adaya purnam paramavarina / açramam tam aham prapya yathakhyatapatham gatah. (3).

Tatra 'ham durbalav andhau vrddhav aparinayakau / apaçyam tasya pitarau lunapakşav iva dvijau (4).

Tannimittabhir asinau kathabhir apariçramau / tam acam matkrte hinav upasinav anathavat. (5).

Çokopahatacittaç ca bhayasamtrastacetanah / tac ca 'çramapadam gatva bhuyah çokam aham gatah. (6).

Padaçabdam tu me çrutva munir vakyam abhaşata / kim cirayasi me putra paniyam kşipram anaya. (7).

Yannimittam idam tata salile kriditam tvaya / utkanthita te mate 'yam praviça kşipram açramam. (8).

Yad vyalikam krtam putra matra te yadi va maya / na tan manasi kartavyam tvaya tata tapasvina. (9).

Tvam gatis tv agatinam ca cakşus tvam hinacakşuşam / samasaktas tvayi pranah katham tvam na 'bhibhaşase. (10).

Munim avyaktaya vaca tam aham sajjamanaya / hinavyanjanaya prekşya bhitacitta iva 'bruvam. (11).

Manasah karma ceştabhir abhisamstabhya vagbalam / acacakşe tv aham tasmai putravyasanajam bhayam. (12).

Kşatriyo'ham daçaratho na'ham putro mahatmanah / sajjanavamatam duhkham idam praptam svakarmajam. (13).

Bhagavans capahasto 'ham sarayutiram agatah / jighansuh çvapadam kimcin nipane va 'gatam gajam. (14).

Tatah çruto maya çabdo jale kumbhasya puryatah / dvipo 'yam iti matva 'ham banena 'bhihato maya. (15).

Gatva tasyas tatas tiram apaçyam işuna hrdi / vinirbhinnam gatapranam çayanam bhuvi tapasam. (16).

Tatas tasyai 'va vacanad upetya paritapyatah / sa maya sahasa bana uddhrto marmatas tada. (17)

Sa co 'ddhrtena banena sahasa svargam asthitah / bhagavantav ubhau çocann andhav iti vilapya ca. (18).

Ajnanad bhavatah putrah sahasa 'bhihato maya / çeşam evam gate yat syat tat prasidatu me munih. (19).

Sa tac chrutva vacah kruram maya tadaghaçansina / na 'çakat tivram ayasam sa kartum bhagavan rşih. (20).

Sa başpapurnavadano nihçvasan çokamurchitah / mam uvaca mahatejah krtanjalim upasthitam : (21).

Yady etad açubham karma na sma me kathayeh svayam / phalen murdha sma te rajan sadyah çatasahasradha. (22).

Kşatriyena vadho rajan vanaprasthe viçeşatah / jnanapurvam krtah sthanac cyavayed api vajrinam. (23).

Saptadha tu bhaven murdha munau tapasi tişthati / jnanad visrjatah çastram tadrçe brahmavadini. (24).

Ajnanad dhi krtam yasmad idam te tena jivase / api hy adya kulam na syad raghavanam kuto bhavan. (25).

Naya nau nrpa tam deçam iti mam ca 'bhyabhaşata / adya tam draştum icchavah putram paçcimadarçanam. (26).

Rudhirenavasiktangam prakirnajinavasasam / çayanam bhuvi nihsamjnam dharmarajavaçamgatam. (27).

Atha 'ham ekas tam deçam nitva tau bhrçaduhkhitau / asparçayam aham putram tam munim saha bharyaya. (28).

Tau putram atmanah sprştva tam asadya tapasvinau / nipetatuh çarire 'sya pita cai 'nam uvaca ha: (29).

Na 'bhivadayase ma 'dya na ca mam abhibhaşase / kim ca çeşe tu bhumau tvam vatsa kim kupito hy asi. (30).

Nanv aham te 'priyah putra mataram paçya dharmikim / kim ca na 'lingase putra sukumaravaco vada. (31).

Kasya va pararatre 'ham çroşyami hrdayamgamam / adhiyanasya madhuram çastram va 'nyad viçeşatah. (32).

Ko mam samdyam upasyai 'va snatva hutahutaçanah / çlaghayişyaty upasinah putraçokabhayarditam. (33).

Kandamulaphalam hrtva ko mam priyam iva 'tithim / bhojayişyaty akarmanyam apragraham anayakam. (34)

Imam andham ca vrddham ca mataram te tapasvinim / katham putra bharişyami krpanam putragardhinim. (35).

Tişţha ma ma gamah putra yamasya sadanam prati / çvo maya saha ganta 'si jananya ca samedhitah. (36).

Ubhav api ca çokarthav anathau krpanau vane / kşipram eva gamişyavas tvaya hinau yamakşayam. (37).

Tato vaivasvatam drştva tam pravakşyami bharatim / kşamatam dharmarajo me bibhryat pitarav ayam. (38).

Datum arhati dharmatma lokapalo mahayaçah / idrçasya mama 'kşayyam ekam abhayadakşinam. (39).

Apapo 'si yatha putra nihatah papakarmana / tena satyena gaccha 'çu ye lokas tv astrayodhinam. (40).

Yam hi çura gatim yanti sangrameşv anivartinah / hatas tv abhimukhah putra gatim tam paramam vraja. (41).

Yam gatim sagarah çaibyo dilipo janamejayah / nahuşo dhundhumaraç ca praptas tam gaccha putraka. (42).

Ya gatih sarvabhutanam svadhyayat tapasaç ca ya / bhumidasya 'hitagneç ca ekapatnivratasya ca (43).

Gosahasrapradatrnam gurusevabhrtam api / dehanyasakrtam ya ca tam gatim gaccha putraka. (44).

Na hi tv asmin kule jato gacchaty akuçalam gatim / sa tu yasyati yena tvam nihato mama bandhavah. (45).

Evam sa krpanam tatra paryadevayata 'sakrt / tatho 'ktva kartum udakam pravrttah saha bharyaya. (46).

Sa tu divyena rupena muniputrah svakar abhih / svargam adhyaruhat kşipram çakrena saha dharmavit. (47).

Ababhaşe ca tau vrddhau çakrena saha tapasah / açvasya ca muhurtam tu pitaram vakyam abravit: (48).

Sthanam asmi mahat prapto bhavatoh paricaranat / bhavantav api ca ksipram mama mulam upaişyathah. (49).

Evam uktva tu divyena vimanena vapuşmata / aruroha divam kşipram muniputro jitendriyah. (50).

Sa krtva 'tho 'dakam turnam tapasah saha bharyaya / mam uvaca mahatejah krtanjalim upasthitam: (51).

Adyai 'va jahi mam rajan marane na 'sti me vyatha / yah çarenai 'kaputram mam tvam akarşir aputrakam. (52).

Tvaya 'pi ca yad ajnanan nihato me sa balakah / tena tvam api çapsye 'ham suduhkham atidarunam (53).

Putravyasanajam duhkham yad etan mama sampratam / evam tvam putraçokena rajan kalam karişyasi (54).

Ajnanat tu hato yasmat kşatrîyena tvaya munih / tasmat tvam na 'viçaty açu brahmahatya naradhipa (55).

Tvam apy etadrço bhavah kşipram eva gamişyati jivitantakaro ghoro dataram iva dakşina. (56).

Evam çapam mayi nyasya vilapya karunam bahu / citam aropya deham tan mithunam svargam abhyayat. (57).

DAÇARATHA [1])

(Ramayana, II, *63*, 14 — *64*, 57).

63

„Pe atunci tu, regină, erai nemăritată, iar eu eram tînăr prinţ moştenitor. Odată se ivi anotimpul ploios, care îmi spori dorinţa de a vîna. (14).

După ce dogorise cu razele sale lumea, soarele părăsi pămîntul şi se îndreptă spre lăcaşul înfiorător al morţilor. (15).

Curînd arşiţa dispăru şi apărură nori plini de apă; atunci toate vietăţile se bucurară: broaşte, saranga [2]) şi păuni. (16).

După ce se scăldau, păsările, cu aripile ude, abia puteau să se suie pe copacii cu crengile bătute de ploaie şi de vînt. (17).

Acoperit de apa care cădea fără încetare, muntele părea un lac plin de păsări. (18).

Rîurile, limpezi mai înainte, curgeau acum ca nişte şerpi albicioşi, roşietici, pămîntii, din munţi. (19).

În acest anotimp atît de plăcut, dorind să mă exercitez, mă îndreptai pe un car spre rîul Sarayu, luînd cu mine arcul şi săgeţile. (20).

Nefiind stăpîn pe mine [3]), doream să ucid noaptea, la locul de adăpare, vreun bivol sau elefant, vreo antilopă sau vreo altă fiară. (21).

Atunci auzii în întuneric, într-un loc ce nu se putea vedea, zgomotul unui vas cufundat în apă, asemănător strigătului unui elefant. (22).

Crezînd că-i un elefant, scosei o săgeată otrăvită şi o repezii în direcţia sunetului. (23).

Cînd aruncai săgeata ascuţită şi otrăvită, se auzi lămurit, în zori, ţipătul unui pustnic, (24).

Care cădea în apă, cu corpul străpuns de săgeată. Cînd căzu la pămînt, se auzi un glas de om: (25).

„Cum se poate ca un ascet ca mine să fie lovit de săgeată? Am venit noaptea la rîul singuratic, ca s-aduc apă. (26).

Cine m-a străpuns cu săgeata? Cui am făcut vreun rău? Cum se poate să fie săgetat un eremit paşnic ca mine, (27).

Care trăieşte numai cu rădăcini, în pădure, poartă părul împletit şi-i îmbrăcat în haine de scoarţă şi de piei? (28).

Cine vrea să mă omoare? Sau ce rău i-am făcut? O astfel de faptă zădarnică, aducătoare numai de nenorocire, (29).

Nu poate nimeni să admită, ca şi necinstirea patului unui învăţător. Nu deplîng atît sfîrşitul acesta al vieţii mele, (30).

Cît mai ales jălesc pe mama şi pe tatăl meu, soţii aceştia bătrîni, pe care i-am întreţinut mult timp. (31).

---

1) *Daçaratha:* rege în Ayodhya, tatăl lui Rama.

2) *saranga:* numele unei păsări.

3) *Nefiind stăpîn pe mine:* nestăpînit în dorinţi.

Eu fiind mort, cum vor trăi ei? O singură săgeată m-a ucis și pe mine și pe bătrînii mei părinți. (32).

Cine-i omul acela puternic și crud, care ne-a omorît pe toți?" La auzul acestor vorbe jalnice, eu care năzuiam spre virtute, (33).

Fui atît de turburat, încît arcul și săgețile îmi căzură din mîini la pămînt. Auzind cum se tînguia în noapte acel pustnic, (34).

Fui cuprins de o durere grozavă și eram cu desăvîrșire scos din minți. Adînc întristat și zdrobit, mă îndreptai spre locul acela, (35).

Și zării, pe țărmul rîului Sarayu, pe pustnicul lovit de săgeată, cu părul în dezordine, și urciorul răsturnat. (36).

Corpul, străpuns de săgeată, îi era acoperit de sînge și de țărînă. Ridicîndu-și ochii spre mine, care eram îngrozit și cu mintea turburată, (37).

El grăi aceste vorbe groaznice, ca și cum ar fi voit să mă ardă cu ele: „O rege, ce rău ți-am pricinuit, eu care locuiesc în pădure? (38).

De ce m-ai rănit de moarte, în timp ce voiam să car apă pentru bătrînul meu tată? Lovindu-mă mortal, cu o singură săgeată (39).

Ai ucis doi bătrîni orbi, pe mama mea și pe tatăl meu. De-acum amîndoi, slabi și fără vedere, mă vor aștepta însetați. (40).

Așteptîndu-mă mult timp, ei vor suferi greu de sete. Așadar, zădarnică i-a fost asceza și știința sfîntă, (41).

De vreme ce tatăl meu nu știe că zac la pămînt. Și chiar de-ar ști, ce ar putea să facă, slab cum e și neputînd umbla? (42).

Ca un copac ce nu-i în stare să apere alt copac despicat [1]. O, urmaș al lui Raghu [2], du-te de-l înștiințează pe tatăl meu, (43).

Ca nu cumva să te ardă de mînie, ca un foc puternic pădurea. Iată cărarea care duce la coliba tatălui meu: (44).

Du-te la el și-l îmbunează, ca nu cumva să se mînie și să te blesteme [3]; scoate-mi vîrful săgeții. Săgeata cea ascuțită (45).

Îmi astupă corpul, la fel ca un puhoi năprasnic malul unei ape". — „Cu săgeata în el, se chinuiește; dacă scot săgeata, moare". (46).

Aceasta îmi trecu prin minte cu privire la scoaterea săgeții. Ascetul înțelese gîndul meu, (47).

Și văzîndu-mă întristat și abătut, grăi cu greutate, (48).

Pierzîndu-se, zbătîndu-se, gata să moară: „Eu îmi înăbuș mihnirea cu curaj, căci spiritul meu e tare. (49).

---

1) Traducerea lui Coșbuc — fără îndoială din limba germană — are, în loc de „copac", cuvîntul „elefant", ceea ce ne arată clar că traducătorul german a avut înaintea ochilor altă ediție a Ramayanei, unde se află, în loc de *naga* „copac," varianta *naga* „elefant, șarpe". În cazul acesta pasajul respectiv s-ar putea traduce în două feluri: 1. „Ca un elefant care nu-i în stare să apere pe alt elefant, străpuns". 2. „Ca un șarpe care nu-l în stare să apere pe alt șarpe, tăiat în două". Aceste două traduceri sînt însă lipsite de logică și nu se potrivesc nici cu contextul; așa că varianta naga nu e corectă. Comentatorul indian scrie: *nagam* = *vrkșam* „copac".

Textul sanscrit de care ne-am folosit și care cuprinde acest comentar este cel editat de Kaçinath Pandurang Parab, Bombay, 1888.

2) *Raghu*: rege antic, strămoș al lui Daçaratha.

3) *Să te blesteme:* V. 64, 22 sqq.

Îndepărtează din inima ta remuşcarea că ai ucis pe un brahman; nu te turbura din cauza aceasta. (50).

M-am născut dintr-o mamă Çudra[1]) şi un tată Vaiçya". În timp ce vorbea astfel, lovit de moarte de săgeată, (51).

Rostogolindu-se pe pămînt şi tremurînd, cu puterile sleite, îi scosei săgeata; iar ascetul, privind în sus speriat, îşi dădu sufletul. (52).

Cînd îl văzui întins pe ţărmul rîului Sarayu, ud, nenorocit, rănit de moarte, expirînd, începui să plîng, zdrobit de durere (53).

64

Deplîngînd uciderea fără seamăn a acestui sfînt mare, virtuosul urmaş al lui Raghu grăi către Kausalya[2]): (1).

„După ce săvîrşii fără voie acest mare păcat, foarte turburat mă gîndii cum să-l îndrept? (2).

Atunci luai urciorul, plin cu apă bună, şi apucînd pe cărarea arătată, ajunsei la sihăstrie. (3).

Acolo văzui pe bătrînii lui părinţi, neputincioşi şi orbi, fără călăuză, ca nişte păsări cu aripile tăiate. (4).

Ei vorbeau despre el şi-l aşteptau, sărmanii, cu speranţa distrusă din pricina mea. (5).

Cu sufletul plin de întristare şi de groază, intrai în sihăstrie, şi odată cu aceasta dădui peste o nouă întristare. (6).

Auzind zgomot de paşi, sihastrul grăi: „De ce zăboveşti, fiul meu? Adă-mi iute apă. (7).

Dragul meu, pentru că te-ai jucat în apă, mama ta e neliniştită; intră îndată în colibă. (8).

Nu ţine seamă, dacă ţi-am pricinuit vreo supărare, eu sau mama ta. (9).

Tu eşti toiagul celor care nu pot umbla, ochiul celor fără vedere, viaţa noastră atîrnă de tine; dar de ce nu vorbeşti?" (10).

Atunci cu voce nedesluşită şi şovăielnică, aproape imperceptibilă, îi povestii grozava nenorocire a fiului său. (11-12).

„Sînt Daçaratha, din casta războinică[3]); nu sînt fiul sfinţiei tale. Datorită faptelor (pe care le-am săvîrşit odinioară, într-o altă existenţă), s-a produs o nenorocire. (13).

Sfinte, eu m-am dus la ţărmul rîului Sarayu, ca să ucid cu arcul vreo fiară sau vre-un elefant, la locul de adăpare. (14).

Atunci am auzit un sunet ca al unui urcior ce se umple cu apă, şi, crezînd că-i un elefant, l-am lovit cu o săgeată. (15).

Dar cînd m-am dus la ţărmul rîului, am zărit, zăcînd la pămînt, un ascet străpuns în inimă de o săgeată. (16).

La ţipătul lui, m-am dus la cel chinuit de-o durere arzătoare şi i-am scos îndată săgeata din rană. (17).

De-ndată ce i-a fost scoasă săgeata, s-a suit la cer, jălindu-vă pe amîndoi şi spunînd: „sînt orbi". (18).

---

1). *Çudra :* casta cea mai de jos (a 4-a). — *Vaiçya :* casta imediat superioară (a 3-a).

2). *Kausalya :* una din soţiile regelui Daçaratha.

3) Casta războinică: *kşatriya* (a 2-a). — *faptelor :* orice faptă îşi are urmările ei, pe lumea aceasta sau într-o altă existenţă.

L-am rănit pe fiul tău fără să vreau; așa stau lucrurile; iartă-mă, sfinte" (19).

La auzul acestor vorbe cumplite, sihastrul nu fu în stare să facă sforțarea teribilă (a blestemului nimicitor). (20).

Cu fața inundată de lacrimi, suspinînd și plin de du ere, marele ascet grăi către mine, care-l imploram: (21).

„O, rege, dacă nu mi-ai fi povestit tu însuți fapta ta nelegiuită, capul ți-ar fi plesnit pe dată în mii de bucăți. (22).

Omorul săvîrșit cu premeditare de un kșatriya, mai ales omorîrea unui pustnic, poate răsturna din locul său chiar și pe Indra [1]). (23).

În șapte i-ar crăpa capul aceluia care înadins ar arunca arma sa asupra unui pustnic, ca acest discipol brahmanic, care practică asceza. (24).

Pentru că ai săvîrșit această faptă fără voia ta, mai trăiești; (altfel nici neamul lui Raghu n-ar mai exista; cu atît mai puțin tu. 25).

Du-ne, rege, la locul acela; vrem să ne vedem fiul pentru ultima oară, (26).

Cu trupul însîngerat, cu îmbrăcămintea în dezordine, culcat la pămînt, fără cunoștință, în puterea zeului morții". (27).

Atunci îl dusei pe ascet și pe soția sa, copleșiți de durere, spre locul acela și-i pusei să atingă cu mîna pe fiul lor (28).

Ajungînd la fiul lor, cei doi asceți îl atinseră cu mîna și căzură peste el; iar tatăl îi grăi: (29).

„Nu mă mai saluți acum și nu-mi mai vorbești? Copilul meu, de ce stai la pămînt? de ce ești supărat? (30).

Poate că nu-ți sînt drag, fiule? privește atunci pe virtuoasa ta mamă. De ce n-o îmbrățișezi? Spune o vorbă plăcută. (31).

Pe cine voi auzi eu după miezul nopții recitînd lucruri care merg la inimă sau citind vreo carte? (32).

După terminarea rugăciunii, după spălare și după ce va fi adus jertfa focului, cine va sta alături de mine și mă va mîngîia, pe mine cel chinuit de teamă și de întristare pentru fiul meu? (33).

Cine-mi va aduce să mînînc rădăcini și fructe, ospătîndu-mă ca pe un oaspe iubit, pe mine cel fără putere, fără tovarăș și fără călăuză? (34).

Cum voi întreține pe această sărmană mamă a ta, oarbă și bătrînă, care-și așteaptă cu dor fiul? (35).

Stai, fiule, nu te duce spre lăcașul lui Yama [2]); te vei duce mîine împreună cu mine și cu mama ta. (36).

Fără tine, noi sărmanii amîndoi, copleșiți de durere și fără sprijin, iute vom pleca spre lăcașul lui Yama. (37).

Atunci, văzîndu-l pe fiul lui Vivasvat [3]), îi voi spune: „O, rege al dreptății, fă ca fiul meu să-și poată întreține părinții. (38).

Prea ilustre ocrotitor al lumii, dă-mi această nepieritoare promisiune de liniște" (39),

„Fiule, cum ai fost tu ucis nevinovat de un răufăcător, așa să ajungi iute în lumea luptătorilor (40).

1) *Indra:* zeul suprem.
2) *Yama:* zeul morții.
3) *Fiul lui Vivasvat:* Yama.

Să dobîndeşti fericirea supremă a eroilor care nu se retrag din luptă şi care mor loviţi în faţă. (41).

Să dobîndeşti fericirea pe care au dobîndit-o Sagara[1]) urmaşul lui Çibi, Dilīpa, Janamejaya, Nahuşa şi Dhundhumāra. (42).

Să dobîndeşti fericirea pe care o dobîndesc cei care studiază Veda[2]) şi care practică asceza, care dăruiesc pămînt şi care întreţin focul sfînt, (43).

Care dăruiesc o mie de vaci, care-şi venerează învăţătorul şi care renunţă la corpul lor. (44).

Nimeni care-i născut din familia noastră nu dobîndeşte o soartă nenorocită : o va dobîndi cel care te-a ucis". (45).

Astfel vorbi el cu jale; apoi plecă împreună cu soţia sa, pentru a se spăla după rit. (46).

Iar fiul pustnicului, cunoscător al legii sfinte, datorită faptelor sale virtuoase, se sui iute la cer, împreună cu Indra. (47).

Alături de Indra, el grăi către cei doi bătrîni, mîngîindu-i : (48).

„Datorită îngrijirii ce v-am dat, am dobîndit un loc înalt; şi voi veţi veni în curînd acolo unde sînt eu". (49).

Îndată ce zise acestea, fiul ascetului se sui la cer pe un car divin şi frumos. (50).

Iar pustnicul, după ce se spălă împreună cu soţia sa, după rit, zise către mine, care stăteam cu mîinile întinse rugător : (51).

„Acum, rege, ucide-mă; moartea nu-i o suferinţă pentru mine; cu săgeata ta tu mi-ai luat unicul meu fiu. (52).

Pentru că mi-ai ucis copilul, deşi fără voia ta, te voi blestema groaznic. (53).

O, rege, suferinţa pe care o îndur eu acum din pricina nenorocirii fiului meu — aşa vei muri de durere pentru fiul tău. (54).

Dar, pentru că tu, un kşatriya, ai ucis din neştiinţă un ascet, crima de-a fi ucis pe un brahman[3]) nu te va ajunge acum. (55).

În curînd însă şi tu vei ajunge în această situaţie şi vei avea un sfîrşit îngrozitor". (56).

După ce aruncă astfel blestemul asupra mea şi se jăli mult timp, cei doi soţi se urcară pe rug şi se înălţară la cer. (57).

DASARATAS

Tu erai nemăritată, eu eram copil p-atunci —
Începuse toamna dragă. Soarele grăbit pe lunci
Şi pe dealuri tot mai grabnic scobora mereu spre ţara
Celor morţi, la Iama[4])-n braţe. Cît de-aprinsă vine vara
Topind florile, iar toamna cît de dulce-i pe pămînt!
Florile-şi inalţă capul, arborii şoptesc în vînt

1) *Sagara :* numele unui rege mitologic din Ayodhya. — *Çibi :* un rege generos. *Dilīpa* numele unui rege, strămoş al lui Rama. — *Nahuşa :* numele unui rege.
2)) *Veda :* ştiinţa sfîntă
3 *Brahman :* casta brahmanică este cea mai însemnată (întîia, din cele patru).
4) *Iama :* Zeul morţii.

Şi prin rîu se joacă peştii, şi pe mal flamingii saltă
Şi cu aripile ude, prin întinderea cea-naltă
A văzduhului, aleargă păsările ciripind; —
Iar pe munte, ca o mare, şiruri negre se întind
De păuni pe care-i face sclipitori de tot ca luna
Ploaia care multă cade, şi tot cade, cade-ntr-una.
Din afundături de munte, zgomotoase mări de ploi,
Curg izvoarele grăbite, galbene de praf şi foi,
Şi ca şerpii se-ncovoaie după stînci cu frunte lată.
Era toamnă. Eu, pe malul rîului ieşind odată
Ca să-ncerc să dau la ţintă, rătăceam pe-un loc umblat.
Aşteptam să-mi iasă-n cale elefantul însetat,
Taurul sălbatic, care vine noaptea să s-adape —
Şi era tăcere-adîncă pe pămînt, pe munţi, pe ape.
În tufiş atunci, deodată, auzii sunînd ceva.
Nu puteam să văd prin noapte ce fel de-animal era.
Dar mi s-a părut că sună ca urciorul cînd se umple.
Trag săgeata sclipitoare ca un şarpe, ochii mei
Cată ţintă după sunet, şi săgeata-n zborul ei
Vîjiie, se duce, piere, n-aveam teamă că greşeşte.
Ah, şi n-a greşit! Deodată tot tufişul clocoteşte
De-un lung vaiet şi de plînset, şi-am rămas încremenit.
„Cine-i cel ce azi ucide pe-un biet om nenorocit?
Am venit să-mi umplu vasul dintr-această apă sfîntă —
Pentru-a cui săgeată oare am fost eu sărmanul ţintă?
Ah, cum arde, mor! În codri am trăit şi eu flămînd,
Gol şi slab de pocăinţă, calea Vedelor[1]) urmînd.
Cui am făcut rău vreodată, cui pricinuiesc durere?
Cui îi foloseşte moartea unui om fără putere?
Cine-i cel care ucide fără teamă de păcat?
Ah, şi nu mă plîng pe mine, că mor tînăr săgetat;
Pe părinţi îi plîng eu numai, că sînt orbi, slăbiţi cu anii,
Şi bucata lor de pîine eu le-o cîştigam, sărmanii!
Cum vor mai trăi de-acuma fără hrană? Eu murind,
Vor muri şi ei în lipsuri şi pe fiul lor jelind —
Ah, şi cît va plînge mama, biată oarbă şi bătrînă".
Şi era un gemet jalnic! Arcul mi-a căzut din mînă,
Tremuram de multă spaimă, şi-ameţit şovăitor,
Am plecat acolo. Doamne, simt şi-acum acel fior!
Un băiat, frumos şi tînăr, zăcea-ntins pe iarbă moale;
El cădea gemînd în zgomot cu-ncercarea să se scoale —
Picura din rană sînge şi de sînge-i era plin
Tot obrazul, haina toată; şi muşca-n pămînt de chin;
Şi frumoasele lui plete, ca mătasa răsfirată,
Erau umede de apa din urcior pe cap vărsată.
El m-a cunoscut. Cu ochii mari şi jalnici m-a privit,

1) *Calea Vedelor:* calea arătată de ştiinţa sfîntă a celor patru Vede: *Rig-Veda* (v. p. 137), *Sama-Veda, Yajur-Veda* şi *Atharva-Veda*.

Și, turbat ca fierbințeala frigurilor, m-a lovit
Plînsetu-i: „O, fiu de rege, ce rău ți-am făcut eu oare ?
Simți plăceri, tu Dasaratas, ca să vezi un om ce moare ?
Ah, părinții mei m-așteaptă să duc apa — lor mereu
Li se va părea prin tindă c-aud pasul, glasul meu.
Vai, și nu mă voi întoarce niciodată, niciodată ;
În zadar e toată ruga pocăinții tale, tată !
Tu te-nchini într-o odaie, și eu mor rănit aci,
Și tu nu știi ! Dar poți oare să m-ajuți chiar dac-ai ști ?
Tu de-abia te miști, bătrîne, cum s-ajuți cînd n-ai putere ?
Cum ajută elefantul[1]) altui elefant ce piere ? —
Dar tu du-te, Dasaratas, spune-le ce s-a-ntîmplat,
Mîngîie pe biata mama ; — ca să nu mori blestemat
De durerea ei nebună, ca să nu mori, Dasarata,
Gol în noapte și furtună, blestemat fiind de tata.
Uite pe poteca asta poți s-ajungi mai încurînd.
Și te rog să-mi scoți săgeata, că o simt în piept arzînd,
Și mă mistuie, mă rupe, ca un rîu umflat zăgazul !"
Ce dureri erau acestea și cum suferea viteazul !
Tremurînd nu știam însumi de visez ori sînt deștept.
Ce era să fac ? Săgeata, dacă i-o scoteam din piept,
El ar fi murit — și bietul a-nțeles de ce mi-e teamă.
„Nu mă-nfricoșează moartea, principe ! Și bag de seamă
Că de moartea mea tu tremuri", zise el abia mișcînd
Buzele „dar nu te teme ; ia-mi săgeata mai curînd,
Nu te-nfiora ! Omorul unui preot, știi tu bine,
Este-o crimă răsplătită ; tu pe el, iar noi pe tine.
Dar să nu te temi ! Războinic este tatăl meu, iar mama
E din neamul unui Sudras, nu sînt preot al lui Brama !"
Și m-a mai rugat odată să-i scot fierul. Și l-am scos,
Și-a murit privind la mine.
Rîul s-arunca spumos
Și vuia, ca plînsul jalnic dintr-un suflet care moare.
Zăpăcit stam eu în noaptea tristă și-amenințătoare
Pentru mine, vinovatul ! Nu știam ce-i de făcut —
Am luat în urmă vasul și cu apă l-am umplut
Și-am plecat încet spre casa bieților părinți. În casă
Ei ședeau vorbind de fiul care-atît de mult îi lasă
Așteptînd ; vorbeau de dînsul cu nespus de mare drag.
Auzindu-mi pași-n curte, Muni[2]) a ieșit în prag,
A-ntins brațele slăbite : „Unde-ai stat atîta vreme ?
Te-ai jucat la rîu prin trestii ? Biată maică-ta se teme
Să nu cazi o dată-n apă... O ! dar ea se teme-așa !
Și se plînge biata-ntr-una, tremurînd de grija ta.
Tu lumina casei noastre, tu ești sprijinul vieții,
Tu ești singur mîngîierea și-ajutorul bătrîneții

1) *Elefantul:* în sanscrită *naga* înseamnă „copac", nu „elefant" ; v. traducerea noastră, strofa 43 (p. 126).
2) *muni:* în scr. : „ascet, pustnic".

Tată-tău şi mamei tale, şi eşti bun că ne iubeşti —
Dar ce ai, de nu te-apropii ? Doamne, ce-i de nu vorbeşti ?"
Şi cu glasul stins aproape, gîngăvind, în încordarea
Gîndurilor turburate căutînd acum scăparea,
Spus-am trista mea poveste, adevăr din fir în păr,
De m-am îngrozit eu însumi de-acest prea mult adevăr.
Auzind bătrînul Muni vorbele-nfiorătoare,
A rămas trăsnit o clipă, nu se mai ţinea-n picioare,
Şi-am văzut argint curgîndu-i peste veştedul obraz.
„Dacă n-ai fi tu născutul unui domnitor viteaz,
Ţi-aş crăpa-ntr-o mie capul, te-aş da cîinilor mîncare !
Însuşi Indra de pe tronu-i a căzut pentru-un omor —
Dar tu, fiule de rege, tu erai neştiutor,
N-aveai gîndul rău ! De-aceea să trăieşti ; şi mergi cu bine,
Ca să nu apuie neamul Raguizilor[1]) cu tine !"
Şi şi-a pus în palme capul şi-a plîns mult şi-a zis apoi :
„Te rog, du-ne Dasaratas, du-ne să-l vedem şi noi !"
Şi i-am dus pe malul apei. Şi-amîndoi pierduţi cu gîndul,
Au căzut peste cadavrul fiului, îmbrăţişîndu-l.
Mamă-sa n-avea nici lacrimi, ca să-l plîngă, n-avea glas
Ca să-l plîngă, n-avea gînduri limpezite ca să-l plîngă,
N-avea ochi să-şi vadă fiul, n-avea braţe tari să-l strîngă,
N-avea buze să sărute îndeajuns pe mortul fiu.
Iar bătrînul tată-n plînset : „Ah, el minte, tu eşti viu.
Tu eşti viu, odorul tatii ! De ce nu vorbeşti cu mine ?
Ori eşti supărat ? Dar iartă, că eu te iubesc, ştii bine.
Ori ridică-te şi vino ! Uite mama ta, n-o vezi ?
Nu-i vorbeşti nici ei ? Copile, nu vrei tu să-mbrăţişezi
Nici pe mamă-ta ? O, spune-i un cuvînt măcar, răspunde-i ;
Că de mult, de mult întreabă : Unde-i fiul mamei, unde-i ?
Ah ! mai auzi-voi oare glasul tău, ca mai demult,
Cînd citeai în nopţi tăcute Vedele ; mai am s-ascult
În viaţa mea vreodată ruga zeilor, pe care
O ziceai tu după mine, ca s-o-nveţi ? Cu ce răbdare
Te-am crescut, odorul tatii, şi-acum tu te-ai dus pe veci !
Nu ne părăsi iubite ! Nu pleca, de ce să pleci ?
Cine să-mi mai facă seara focul sfînt ? Cine să-mi deie
Vasul legii cu aghiazmă ? Cine, cine-o să mai steie
Lîng-altar, ca să-mi ajute jertfa Domnului s-o fac !
Cine va veni să-mi şadă pe genunchi, ca să-l împac
Dup-o vorbă cu dojană ? Cui îi va fi dor de mine,
Milă cui de-a mea durere ? Cine-o să-mi aducă, cine,
Rădăcini şi roduri coapte, apă de băut de-acum ?
Cine să-mi conducă paşii, însoţindu-mă pe drum ?
Oh ! şi-această biată oarbă, care prin suspin te cheamă —
Tu te duci, mă laşi pe mine să hrănesc pe biata-ţi mamă,
Şi eu însumi fără tine nu puteam să mă hrănesc !

1) *Raguizii :* descendenţii lui *Raghu,* rege străvechi.

Fie-ţi milă, nu te duce! Doar tu ştii că te iubesc!
Iama e stăpîn al morţii, dus la el pe veci rămîne,
Cel ce-a mers la el!... aşteaptă, dragul tatii pînă mîine,
Ca să mergem împreună; am să te-nsoţesc şi eu
Şi-o să te-nsoţească mama, şi ne vom ruga mereu
Şi vom plînge la genunchii zeului cel mare, Iama,
Şi-i vom zice: „Eu sînt tata, iar femeia asta-i mama
Fiului răpit de tine! Multă este mila ta:
Dă-ni-l îndărăt, o rege" — şi-atunci el ni te va da!
Dacă nu ne-aştepţi, iubite, du-te singur, du-te, du-te!
Ai murit ucis de altul, faptele-ţi sînt cunoscute
Şi la Iama tu afla-vei locul ce ţi-e cuvenit.
Unde locuiesc vitejii cei ce-n taberi au murit,
Unde locuiesc voinicii cei ce n-au ştiut ce-i fuga
Din război, acolo-ţi fie locul tău! Şi-ascultă-mi ruga:
Zeii cerului să-ţi facă parte de-acel sfînt hotar,
Unde e Janamejaia, Sagaras şi Dundumar!"
Astfel se bocea bătrînul, vreascuri aducînd pe-aproape
Pentru rug aici pe malul apei sfinte să-l îngroape.
Şi-atunci mortul în făptură de lumină a venit
Şi plutind peste cadavru, geniu-spirit, a vorbit:
„Pentru sfînta voastră viaţă, Brama m-a primit la sine,
Şi-n curînd veţi fi acolo, fericiţi şi voi ca mine!"
Şi s-a ridicat la ceruri, iar bătrînul: „Rege, acum
Poţi să mă ucizi, tot una! Ba mai bine! Sînt pe drum
Către fiul meu! Şi-ascultă: Pentru faptă-ţi, Dasarata,
Tu să simţi în ceasul morţii, tot ce simte astăzi tata
Fiului ucis de tine." Şi-atunci rugul l-a aprins
Şi pe trei iubiţi deodată flăcările i-au încins.

N O T E

BHARTṚHARI

Bhartṛhari este cel mai mare poet gnomic. Despre el se ştie numai că era celebru încă înainte de anul 650 e. n. El este primul poet indian care a fost cunoscut în Europa.

Cele trei centurii ale sale (scr. *çataka* „100" (de strofe), fac parte dintre cele mai celebre opere ale poeziei indiene; ele se numesc:

Çṛn̄garaçataka „Cele 100 (de strofe) despre iubire";

Nītiçataka „Cele 100 (de strofe) despre înţelepciune"; şi

Vāirāgyaçataka „Cele 100 (de strofe) despre renunţare la lume".

Caracteristică pentru Bhartṛhari este concepţia că iubirea şi înţelepciunea sînt două căi spre fericire, după cum arată poetul în strofa:

„În lumea aceasta grozavă sînt două căi pe care îi place muritorului să umble: El poate să soarbă înţelepciunea din scrierile sfinte, sau să se culce la sînul unei fete".

CĀṆAKYA

Cāṇakya, ministrul regelui *Candragupta*, trăieşte în sec. al IV-lea î. e. n. Lui i se atribuie celebrul tratat despre arta domniei, intitulat *Kāuṭilīya-Arthaçāstra*.

Opera aceasta este probabil din secolul al III-lea e. n., sau poate şi mai recentă. Textul e cunoscut abia din anul 1909 şi e în proză, dar cuprinde şi versuri gnomice, ca:

„După cum despre peştii, care trăiesc în apă, nu se poate şti, dacă beau apă; tot astfel nu se poate şti despre slujbaşii regelui, dacă iau bani".

Cāṇakya este socotit şi ca autorul unei mari colecţii de sentinţe, care in manuscrise poartă diferite titluri, ca: *Cāṇakyanīti Cāṇakyanītisāra*, *Vṛddhacāṇakya* etc.

Conţinutul acestei opere este foarte variat. Deşi în titlul colecţiei apare adesea cuvîntul *rājanīti* („politica regelui"), numai relativ puţine sentinţe tratează despre arta de a domni. În schimb se găsesc multe reguli generale privitoare la viaţă, care sînt tot atît de „machiavelice" ca şi cele privitoare la politica regelui; apoi numeroase contribuţii la cunoaşterea oamenilor şi reguli cu privire la relaţiile cu ei, consideraţiuni generale asupra vieţii omeneşti, asupra bogăţiei şi a sărăciei, a destinu-

lui şi a faptei, a femeii, în sfîrşit tot felul de învăţături pedagogice, religioase şi etice.

În general fiecare vers alcătuieşte o sentinţă.

Frecvente sînt sentinţele în care — uneori nu fără umor — se enumără diferite lucruri care nu prea au legătură între ele. Această enumerare, care se găseşte şi-n scrierile budiste şi jainiste, este de origine populară. De ex.:

„Nici o zi să nu stea cineva acolo, unde nu se găsesc aceşti cinci: un bogat, un învăţat, un rege, un rîu şi un medic". (I,9 sq.).

„Regele, prostul, Yama[1]), focul, tîlharul, copilul, cerşetorul şi al optulea primarul satului — toţi aceştia nu observă nimic din suferinţa aproapelui lor". (XVII, 19).

Sentinţele lui Cānakya au fost traduse de *O. Böthlingk* în *Indische Sprüche*; (v. p. 79).

GHAṬAKARPARA

Ghaṭakarpara este probabil contimporan cu marele poet indian Kālidāsa (sec. IV sau V, e. n.).

Lui Ghatakarpara i se atribuie o colecţie de 21 de cugetări sub titlul: *Nītisāra* („Quintesenţa ştiinţei purtării").

HAALĀYUDHA

Halāyudha, care trăieşte pe la mijlocul secolului al X-lea, este autorul unui dicţionar, care constă din 900 de versuri şi care poartă titlul: *Abhidhānaratnamālā* „Salbă de cuvinte" = „vocabular".

HITOPADEÇA

Hitopadeça „(Învăţătură salutară") este cea mai importantă prelucrare a Panciatantrei şi cea mai cunoscută, atît în India cît şi-n Europa.

Opera aceasta aparţine lui *Nārāyaṇa*, care a trăit între sec. al IX-lea şi al XIV-lea.

Hitopadeça este în acelaşi timp o colecţie de sentinţe şi de poveşti. În sentinţe se vede lămurit caracterul politic al operei.

KALHAṆA

Brahmanul *Kalhaṇa* este unul din marii poeţi ai Indiei. El a alcătuit, în anul 1148, o operă poetică şi istorică foarte importantă, cu titlul: *Rājataraṅgiṇī* „Torentul de regi", adică istoria regilor din Kaşmir.

KAVITĀMṚTAKŪPA

Kavitāmṛtakūpa („Fîntîna de nectar a artei poetice") este o cărticică rară, citată de O. Böthlingk, în „Indische Sprüche", ed. I, vol. III, p. V, n. 1.

---

1) Zeul morţii.

KUSUMADEVA

Kusumadeva, un poet necunoscut, este autorul unei colecții de 100 de sentințe, cu numele *Dṛṣṭāntaçataka* (sau *Dṛṣṭāntakalikā*); în ele un adevăr exprimat în primul vers este ilustrat printr-un exemplu (*dṛṣṭānta*) în versul al doilea. D. e.:

„Numai cel ales este în stare să suporte zbuciumul suferinței, nu cel de rînd.

Diamantul rezistă la frecarea pietrei de șlefuit, nu însă lutul ordinar".

MAHĀBHĀRATA

De la indieni ni s-au păstrat două epopei: Mahābhārata și Rāmayana.

Mahābhārata își are numele de la Bharata, fiul regelui Duṣyanta și al Çakuntalei, devenită atît de celebră prin drama lui Kālidāsa.

Mahābhārata are vreo sută de mii de strofe și s-a fòrmat treptat între sec. al IV-lea î. e. n. și sec. al IV-lea e. n.

Subiectul principal al acestei imense epopei este lupta dintre Kāurava și Pāṇḍava.

Māhabhārata e considerată de indieni nu numai ca o epopee, ci și ca un tratat de morală, filozofie și drept. Ea cuprinde și fabule parabole, basme și povestiri morale, poezii ascetice etc.

Mahābhārata conține și multe cugetări, mai ales în părțile ei didactice.

Introducerea la această epopee spune:

„Cine a ascultat o dată această povestire, aceluia nu-i mai place nimic altceva vrednic de-a fi auzit; după cum aceluia care a auzit cîntecul privighetorii nu-i mai place glasul strident al cioarei".

MAMMAṬA

Brahmanul *Mammaṭa*, din Kașmir, trăiește în sec. al XI-lea și-i autorul uneia din cele mai cunoscute opere despre poetică, intitulată: *„Kāvyaprakāça"* („Lumina poeziei").

NALA

Celebrul poem *Nala și Damayanti* este o perlă a literaturii universale și face parte din Mahābhārata (III, 52-79), unde poartă titlul: *Nalopākhyāna* („Povestea lui Nala" [1]).

Coșbuc credea că poemul acesta face parte din Rāmāyaṇa și că are 5000 de versuri; în realitate el are numai 867.

PADYASAṂGRAHA

Padyasamgraha („Colecție de versuri") este o antologie alcătuită de *Kavibhaṭṭakṛṭala*.

1) V. *Povestea lui Nala*, episod din «Mahābhārata. Traducere din limba sanscrită de Th. Simenschy, 1937. Premiată de Academia Romînă.

PANCIATANTRA

Panciatantra[1]) este un amestec de proză şi de sentinţe didactice în versuri.

O idee cu totul nouă este aceea de a expune sub formă de poveşti fabule şi cugetări ştiinţa politică (*nīti*). Panciatantra e în primul rînd un tratat de politică.

Caracteristic pentru Panciatantra este marele număr de cugetări ce conţin toate variantele ei: *Tantrākhyāika, Textus ornatior, Textus simplicior, Hitopadeça* etc. Pretutindeni sînt intercalate serii mari de sentinţe, fără a se ţine seamă de legătura dintre ele sau de oportunitatea lor. Aceste cugetări se referă, în marea lor majoritate, la arta de a conduce şi la înţelepciunea vieţii.

Nici una din variantele Panciatantrei nu a devenit atît de populară şi nu s-a răspîndit atît de mult în India ca aşa-numitul *Textus simplicior*[2]), adică acea redactare a textului care-i cunoscută cel mai de mult şi cel mai bine în Europa şi care, pînă la descoperirea Tantrākhyāyikei a fost socotită ca adevărata Panciatantra.

Textus simplicior este aproape o nouă operă. Autorul acestei variante a Panciatantrei este necunoscut şi trebuie să fi trăit între 850 şi 1100.

RĀMĀYAṆA

Rāmāyaṇa este mai veche decît Mahābhārata; ea a fost alcătuită, probabil în secolul al IV-lea sau al III-lea î. e. n., de Vālmīki.

În introducerea epopeei se povesteşte că însuşi Brahma l-a îndemnat pe poetul Vālmīki să cînte în versuri faptele lui Rama; şi zeul i-a promis:

„Cît timp vor sta munţii, cît timp vor curge rîurile pe pămînt: atîta timp va continua să trăiască în această lume cîntecul despre Rāma."

Aceste cuvinte s-au dovedit pînă-n ziua de azi a fi cu adevărat profetice. De peste 2000 de ani epopeea despre Rāma s-a păstrat vie în India şi trăieşte mai departe în toate straturile şi clasele poporului.

Opera, aşa cum o avem azi, constă din circa 24.000 de versuri duble (*çloka*).

O prelucrare poetică, liberă şi prescurtată, a cărţii a doua din Rāmāyaṇa (Ayodhyā-Kāṇḍa) este aceea a lui A. Holtzmann, intitulată: „Rama, ein indisches Gedic t nach Walmiki" (2. Aufl. 1843).

---

1) V. Artic lul meu: *Panciatantra*, din rev. Arhiva 38 (1931) şi cel din Convorbiri literare, 65 (1932).

2) V. *Panciatantra*, Cele cinci cărţi ale înţelepciunii. Trad. din limba sanscrită de Th. Simenschy, Bucureşti, 1932.

Panciatantra, Cartea a III-a. Trad. din limba sanscrită, publ. in rev. Convorbir literare 66 (1933), şi-n extras.

Panciatantra, Cartea a IV-a şi a V-a. Traducere din limba sanscrită, 1936.

RIG-VEDA

Rig-Veda este cea mai veche şi mai importantă dintre operele literaturii vedice.

Ea constă din 1028 de imnuri, împărţite în zece cărţi. Imnurile cele mai recente se află în cartea I şi a X-a.

Cu deosebire frumoase sînt imnurile către Varuna, zeul apelor.

Foarte importantă prin adîncimea cugetării filozofice este poezia despre Creaţiune (X, 129), din care s-a inspirat şi Eminescu, în Scrisoarea I [1]).

Rig-Veda a fost tradusă în limba franceză de *A. Langlois*: Inde — Rig-Véda. Seconde éd. Paris, 1872.

ÇĀRṄGADHARA

Una din antologiile cele mai cunoscute este *Çārṅgadharapaddhati*, adică *paddhati* „călăuza" (artei poetice) de Çārṅgadhara, alcătuită în anul 1363.

ÇILHAṆA

Çilhaṇa [2]), originar din Caşmir, este autorul operei *Çāntiçataka* („Suta (de strofe) despre liniştea sufletească"); ea e imitată după *Vāirāgyaçataka* de Bhartṛhari (v. p. 134).

Çāntiçataka este poezie ascetică, în care se tratează despre deşertăciunea existenţei, despre măreţia renunţării la lume şi despre viaţa de ascet.

TANTRĀKHYĀYIKA

Tantrākhyāyika este cea mai veche variantă a Panciatantrei (v., p. 137).

VETĀLAPAÑCAVIṆÇATIKĀ

Vetālapañcaviṇçatikā „Cele 25 (de poveşti) ale lui Vetāla" [3]) a fost alcătuită de *Çivadāsa*, care a trăit după secolul al XII-lea.

Această operă de poveşti este, ca şi Panciatantra, un amestec de proză şi versuri şi se găseşte şi-n celebra operă poetică a lui Somadeva, intitulată: *Kathāsaritsāgara* „Oceanul de poveşti".

Cugetările ocupă un loc tot atît de mare în Vetālapañcaviṇçatikā ca şi-n Panciatantra. Multe din ele se găsesc şi-n alte opere de poveşti şi-n colecţii de sentinţe.

Maxima 9 se află în antologia lui Lassen (L.A.), p. 26.

---

1. V. Th. Simenschy, Originea Universului în concepţia indienilor şi a grecilor, în Revista Fundaţiilor Regale, nr. 5, 1935; şi-n extras.

2) Sau *Bilhaṇa?*

3) V*etāla* sînt duhuri rele care bîntuie cimitirele şi stau în cadavre. Ele pot fi conjurate de cine are curaj şi folosite în scopuri personale.

VIKRAMACARITA

Vikramacarita („Viaţa şi faptele lui Vikrama“) este o operă de povestiri mai recentă, dar tot atît de răspîndită şi de preferată, şi cu acelaşi caracter, ca şi Vetālapañcavinçatikā.

Textul este în proză, avînd intercalate sentinţe în versuri. Opera aceasta nu poate fi anterioară secolului al XI-lea. În anul 1574 a fost tradusă în limba persană, din porunca împăratului Akbar.

VṚDDHACĀṆAKYA

V. Cāṇakya.

Catedra de limbi străine

АНТОЛОГИЯ САНСКРИТСКОЙ ПОЭЗИИ, СОСТАВЛЕННОЙ Г. КОШБУКОМ

Краткое содержание

Кошбук издал в 1897 г. санскритскую антологию, содержащую переводы в стихах из Риг-Веды, Махабхараты и Рамаяны, а также и 58 изречений, озаглавленных „Изречения и пословицы“.

До сих пор источники этих переводов были неизвестны, и многие считали, что Кошбук перевёл стихи антологии с санскритского.

Девятая „песнь“ из Налы и „Изречения и пословицы“ были переведены с немецкого языка. И для остальных переводов, повидимому, Кошбук использовал те же источники.

Настоящая работа содержит все стихотворения антологии, оригиналы которых мы смогли установить, вступительную статью и примечания, расположенные в алфавитном порядке и относящиеся к различным санскритским произведениям, которые являются началным но не прямым источником вышеуказанных стихотворений.

Каждое стихотворение сопровождается кратким комментарием. Кроме того, даётся немецкий перевод, использованный румынским поэтом, а также и соответствующий санскритский текст с переводом на румынский язык (перевод сделан нами). Таким образом можно легко отметить изменения, внесенные в текст Кошбуком.

Переводы Кошбука можно назвать вольными и оригинальными. По своему мастерству Кошбук считается одним из замечательных переводчиков санскритской литературы, как например Рюккерт.

L'ANTHOLOGIE SANSCRITE DE COŞBUC

Résumé

Coşbuc a publié, en 1897, une anthologie sanscrite, qui comprend la traduction en vers de quatre hymmes du Rig-Véda, de quelques courts morceaux du Mahābhārata et du Rāmāyaṇa, et de 58 sentences qui portent le titre: „Maximes et proverbes“.

Jusqu'à présent on ne connaissait pas la source, directe ou indi-

recte, de ces traductions et assez souvent on rencontrait des personnes qui croyaient que Coşbuc avait traduit les poésies de son anthologie directement du sanscrit.

Le neuvième „chant" du Nala et les „Maximes et proverbes" ont été traduits d'après des traductions allemandes. Il est très probable que les autres traductions de Coşbuc ont la même source.

Notre étude a pour objet toutes les poésies de l'anthologie dont nous avons pu identifier l'original. Elle est précédée d'une introduction et suivie, en ordre alphabétique, de notes concernant les diverses oeuvres sanscrites qui constituent la source primitive et indirecte pour les poésies de l'anthologie. Celles-ci sont pourvues d'un commentaire succint et chacune est précédée de la traduction allemande dont s'est inspiré le poète roumain. À son tour, chaque traduction allemande est précédée du texte sanscrit respectif, accompagné de la traduction faite par nous.

Les poésies de l'anthologie sanscrite de Coşbuc sont imprimées de manière qu'on puisse voir d'un seul coup d'oeil les changements faits par le poète et ce qu'il a ajouté ou omis.

Les traductions de Coşbuc, tout à fait libres et originales, sont très belles et montrent une maîtrise qui le place à côté des plus grands traducteurs de la littérature sanscrite, comme p. e. Rückert en Allemagne.

PREOCUPĂRILE LUI AL. RUSSO CU PRIVIRE LA PROBLEMELE LIMBII LITERARE *)

DE

AL. DIMA

Cugetările lui Al. Russo reprezintă — după cum se știe — textul lui principal referitor la problemele limbii literare. Alcătuit dintr-un lung șir de articole care începuseră să apară la 13 februarie 1855 în „Romînia literară", el e continuat pînă la 5 noiembrie al aceluiași an, pînă în preajma dispariției revistei deci, fără a fi vreodată terminat. Un fragment a apărut postum, în 1863 abia, în „Revista Romînă" a lui Al. Odobescu prin impresionanta stăruință a lui V. Alecsandri, dar fără a se lega strict de ultimul articol din „Romînia literară", între cele două părți desfăcîndu-se un gol sensibil prin pierderea a șase capitole ale lucrării.

Scriitorul nu era de altfel un gînditor sistematic și observațiile sale atent organizate în părți, în fragmente distincte, în cuprinsul fiecărei „Cugetări" separate, nu se încadrau totuși vreunui plan general mai dinainte precizat, ci urmau meandrele unei discuții vioaie pe ton polemic cu adversari, participanți aprigi la *războiul limbilor*, cum îl poreclise, —chiar în cursul bătăliei— în aprilie 1855 — G. Barițiu [1]).

Apariția *Cugetărilor* coincide cu momentul culminant al scurtei vieți și activități a lui Russo care publică, în același an și în aceeași revistă, prețioasa sa proză memorialistică, plină de prospețimi, cea din *Amintiri*, ca și noua versiune romînească a *Cîntării Romîniei* redactată de el însuși.

În anul următor apoi, el revine asupra discuției închegîndu-i un bilanț general în „Steaua Dunării" a lui Kogălniceanu [2]), cu scopul de a-și statornici mai puternic pozițiile în fața unor luptători neobosiți.

În *Amintiri* preocuparea de limbă se ivește incidental, în cuprinsul unuia din pasajele cele mai vii evocatoare, privind *Ziua Armindinei*, voioasa sărbătoare populară pentru a cărei zugrăvire el nu poate folosi decît „*dulcea limbă a mamei, dulcea limbă a poveștilor care au întipărit icoane drăgostoase și poetice în închipuirea copilăriei*". [3]) Prin contrast, scriitorul își imaginează cum ar fi caracterizată — de pildă — po-

---

*) Capitol din monografia despre „Al. Russo", predată Editurii de Stat pentru literatură și artă.

1) G. Barițiu: *Răsboiul limbiloru*, în Foaia pentru minte, nr. 13, 14, 15, 16, 17 din 1855.

2) *Rev. cit.*, nr. 5 din 1856.

3) Alexandru Russo: *Scrieri*, publicate de P. V. Haneș, Ed. Academiei, 1908, p. 102.

vestea din lună a fratelui ucigaş în vestmînt italienizat sau latinizat, ironia lui aşternînd rînduri ca acestea:

„e tonnella Danaidelor, tradițiune ovidică augmentată de tradițiunea ebraică a resbelului fratricid etc“[4]).

Cît despre articolul din „Steaua Dunării“, el adună principalele atitudini ale luptătorului afirmate la „Romînia literară“: combaterea regionalismului lingvistic, a „erudiției seci“ din Ardeal, a „comediei politico-limbistice“, a „latinirii anacronice“, a „jugului scolastic al coteriilor pedantice“, reamintind şi necesitatea păstrării slavonismelor.

Culminînd în *Cugetări*, interesul lingvistic al lui Russo e totuşi mai vechi şi se acoperă de fapt cu primele sale strădanii literare. Părerile sale despre limbă se ivesc într-adevăr aproape de pretutindeni, la cotituri unde apariția lor nu e cu totul neaşteptată, de altfel.

Prima lui încercare în franțuzeşte — *La pierre du tilleul fragment d'un voyage dans la haute Moldavie en 1839* — schițînd portretul unui „flăcău frumos“, muntean, nu poate să nu se oprească şi la graiul lui reținîndu-i în treacăt însuşirile: *„Simplicitatea energică a vorbirii daco-romanului“*, scurtime *„ca și a latinului“*, limbă *„vioaie și înflorită cu moșteniri de idiome scitice“*. Pasajul se încheie cu îndoiala scriitorului cu privire la putința transpunerii într-o altă limbă a specificului acestui grai. Cu prilejul vreunei traduceri, *„în canalul curat săpat, apa nu mai are murmurul de altădată, nici adierile-i singuratice“*[5]).

Cele două lucrări ce aparțin anului 1846 — *Critica criticii* şi *Sauvegea* — ca şi *Poezia poporală* ce trebuie fixată după această dată, înfățişează de pe acum celălalt revers al medaliei: dîrza lui opoziție împotriva stricătorilor de limbă. În *Sauvegea* de pildă, după cuvinte aprobative cu privire la conținutul de idei al *Magazinului istoric pentru Dacia*, nu uită să însemne — de altfel cu exagerare — *„trista impresie“* ce i-a lăsat-o limba prorocind că peste 10 ani vom avea *„o limbă italienizată, francizată și nimic alta“*[6]). În *Critica criticii* de asemenea, el aruncă primele săgeți împotriva limbii traducerilor dramatice: *„limba zisă romînească care n-o înțelege nici publicul, nici actorul, nici tălmaciul“*[7]), iar în *Poezia poporală* notează că *„îl cuprind fiori, de ghiață“* în fața *„amestecăturii indigeste de limbi neolatine“*[8]), anticosmopolitismul lui precizîndu-se astfel de pe acum.

Mai tîrziu, în 1851, *Studie moldovană* ridică o temă asupra căreia va insista mai amplu în *Cugetări*: ruperea limbii contemporane lui de trecutul ei istoric prin intervenția anacronică a *„latinirii“*. Aci îşi imaginează el scularea din morminte a strămoşilor, a unui Ştefan Vodă, *„pe calul lui cel voinic de la Valea Albă“*, care n-or înțelege o iotă din limba urmaşilor, căci li s-ar vorbi după cum urmează:

„Erou ilustru, trompeta gloriei tale penetră animile bravilor romîni de admirăciune grandioasă și indifinisabilă pentru meritul neinvincibilităciunii tale“[9]). E arma satirei împotriva latiniştilor care va fi mînuită

4) *Ibidem*, [3]) p. 102.
5) Citat după trad. lui M. Sadoveanu: *Piatra teiului*, 1915, p. 42.
6) Al. Russo, *Scrieri*, ed. Academiei, 1908, p. 293.
7) *Ibidem*, p. 4.,
8) Al. Russo *Scrieri*, Ed. Acad., 1908, p. 192.
9) *Ibidem*, p. 12.

apoi mai puternic în *Cugetări* şi pe care o vor utiliza cu succes asemănător V. Alecsandri în unele din comediile sale, apoi mai tîrziu Odobescu şi mai ales Caragiale.

În aceeaşi lucrare, el atacă apoi năvala barbarismelor şi schiţează în general temele ce-l vor preocupa mai pe îndelete în principalul lui text lingvistic. *Studie moldovană* trebuie considerat de aceea ca un fel de embrion al *Cugetărilor*, o schiţă anticipativă şi necompletă a lor, căreia de altfel acestea îi vor împrumuta pasaje copioase.

Cugetările adună toate răzleţele rîuri de mai sus într-un fluviu unic ce loveşte puternic în malurile artificiale ale lingvisticii din Ardeal şi Muntenia contribuind —într-o măsură apreciabilă, şi de timpuriu —la surparea lor ce se va putea produce însă abia peste vreo trei decenii după noi intervenţii viguroase.

Preocupările teoretice de limbă alcătuiesc prin urmare una din axele de susţinere a activităţii lui Russo, asupra căreia va trebui de aceea să insistăm.

Cum să ne explicăm consecventa intervenţie a scriitorului nostru în aceste probleme pentru care s-a pasionat într-un grad ce depăşeşte pe contemporanii săi cei mai apropiaţi ?

La începutul celui de-al II-lea capitol al celei de-a II-a părţi a *Cugetărilor*, putem citi: *„Nici o pricină personală nu ne-au îndemnat a pune pe hîrtie micile observaţii ce au tipărit Romînia literară sub numele de „Cugetări“, nici nume, nici profesie de cărturar nu avem“*[10]. Modest ca totdeauna, Al. Russo nu socotea deci că este îndreptăţit după „titluri“ să pună ordine în haosul lingvistic, dar ca simplu „ostaş“ al naţiei nu se putea stăpîni să nu ridice paloşul său de iubitor înflăcărat al limbii. Temperament polemic prin excelenţă, el intervenea în acest vechi „răsboi al limbilor“ în mod firesc, îndemnat de convingeri limpezi ce îndemnau la acţiune. „Sumeţia“ lui care se arătase de mai multe ori în perioada dintre 1846—48, se trezea şi în planul ideologic în care scriitorul nu se dovedea mai puţin energic. Stricătorii de limbă năvăliseră de altfel ca un potop — cum scrie el — şi stavile trebuiau să se ridice.

După moderaţia primei faze, cercetătorii latinişti trecuseră întradevăr, după 1840, la asalturi masive organizate în cărţi şi tratate de aparenţă erudită, ce începuseră chiar a se impune, pe alocuri. A. Treboniu Laurean publicase în 1840 *Tentamen criticum*, Arune Pumnul tipărise în 1850: *Îndreptariu cel mai înalt în vorbirea, scrierea şi formarea limbii romîneşti*, T. Cipariu, în 1854, *Elemente de limbă romînă*, iar Heliade intrase de-a binelea, în 1841, cu *Paralelism între dialectele romîn şi italian*,în faza lui italienizantă.

Pe de altă parte, o dată cu înflorirea „sistemelor“, creştea şi opoziţia ce purcedea mai cu seamă din tabăra literaţilor. „Dacia literară“ şi „Propăşirea“, desfăşuraseră primele contraatacuri.M. Kogălniceanu însuşi era şi el preocupat de problemele lingvistice, încă din perioada studiilor lui berlineze, din 1837, cînd apăruse articolul lui despre *„Rumänische oder walachische Sprache und Literatur“*. O polemică a lui cu Heliade — pe astfel de chestiuni — avusese loc în 1839, iar în 1843 lecţia de deschidere a cursului de istorie naţională cuprindea şi un incidental atac

10) *Ibidem*, [8]) p. 79.

împotriva „romanomaniei". Negruzzi apoi, dovedise aceleaşi preocupări încă din 1836 într-o corespondenţă cu Heliade, în 1839 în discuţia lui cu profesorul Săulescu, în 1841 şi 1844 în sfîrşit, cînd în „Foaia pentru minte" luase apărarea slavonismelor şi în „Propăşirea" dezvoltase o demonstraţie a simţului său sănătos pentru limbă.

Ne-am referit aici doar la poziţia teoretică a literaţilor moldoveni anterioară lui 1851 adică datei cînd a apărut prima lucrare mai amplă despre limbă a lui Al. Russo (*Studie moldovană*), dar nu trebuie uitată — se înţelege — nici acţiunea satirică dezvoltată de Alecsandri prin piese ca *Iorgu de la Sadagura* din 1844 şi apoi prin *Cucoana Chiriţa din Iaşi* din 1850, care executau, fără menajamente, dispreţul ciocoiesc faţă de limba naţională ca şi cosmopolitismul lingvistic al parveniţilor burghezi şi boierinaşi. *Muza de la Burdujeni* din 1851 a lui C. Negruzzi mergea şi ea pe această linie.

„Războiul limbilor" era purtat deci cu înverşunare, în deceniul al 4-lea şi al 5-lea, şi nu numai în periodice şi de către numele mai sus citate. Cine parcurge gazetele şi revistele din epoca de după 1830 e uimit de frecvenţa articolelor, notelor şi discuţiilor de tot felul cu privire la problemele limbii. Alături de „Foaia pentru minte", de „Dacia literară" şi „Propăşirea", „Albina Romînească", apoi „Curierul Romînesc" şi „Bucovina" nu sînt mai puţin prezente, iar pe lîngă scriitorii pomeniţi mai participă viu dr. Vasici, Ion Maiorescu, N. Bălăşescu, T. Stamati etc.

Intervenţia tuturor acestora culminează în lupta unitară a „Romîniei literare" la care avea să participe, cu însufleţire, şi scriitorul nostru, nu fiindcă avea vreo *„profesie de cărturar"*, ci întrucît se socotea *„om cu judecată"*, doritor de *„a călca sănătos și după logică"*, nu *„după visurile pedanţilor"* [11]).

Bogat şi divers, cu numeroase reluări pe care Russo le mărturiseşte singur, cu împletiri şi complexe îmbinări de idei, materialul *Cugetărilor* nu poate fi rezumat cu respectul precarei ordini pe care i-a dat-o autorul. Variatele lui valuri polemice trebuie canalizate pe făgaşurile mari ale obiectivelor sale de luptă, legate- toate de altfel — de combaterea aprigă a spiritului artificial al „sistemelor" pe care scriitorul avea să le execute sub egida generică a *„pedantismului"*.

E demnă de menţionat analogia pe care omul de apreciabilă cultură ţine s-o creioneze între Renaşterea franceză, *„epoha savanţilor"*, cînd de asemenea *„latinismul îneca spiritele"* şi propria lui vreme. Şi pe atunci şi în epoca sa, bătălia au dus-o mai cu seamă literaţii şi el îl citează cu atîta justeţe pe Rabelais, *„un om care știa latinește, dar vorbea curat franţuzește"* [12]) şi care satirizase, cu strălucire, pedantismul latinesc al scolasticilor; în ce priveşte pedantismul nostru, scriitorul îl caracterizează cu destulă preciziune prin *„vroința de a statornici prin logică gramaticală, culeasă din regulele gramaticei latine, tîlcuirea și forma cuvintelor vechi și nouă"* [13]). Russo se referă mereu şi accentuat la ardeleni, de unde s-a putut înrădăcina — încă din toiul luptei — credinţa în-

11) Al. Russo, *Scrieri*, Ed. Acad., 1908, p. 97.
12) *Ibidem*, p. 39.
13) „ p. 53.

tr-un soi de regionalism moldovenesc și antiardelenesc al lui. E de aceea necesar să intervenim — în această chestiune — încă din capul locului.

Niciodată n-a combătut Russo global, radical și nediferențiat pe ardeleni, numai fiindcă aparțineau unei alte provincii și fiindcă istoria i-a pornit pe un alt drum cultural. Faptul nici nu putea fi așteptat de la un unionist convins ca el — cu toate aparențele protivnice — admirator al „Daciei literare" și colaborator asiduu al „Rominiei literare", iubitor fără țărmurire al poporului ardelean adunat pe Cîmpia Libertății cu „surtucarii" laolaltă — priveliște unică ce l-a entuziasmat cu putere. Russo căuta dimpotrivă puncte de apropiere cu ardelenii și se oprea asupra lor cu satisfacție. El prețuia pe Petru Maior, pe Gh. Șincai și pe Gh. Barițiu, pe cel dintîi pentru că nu deriva limba romînă din *„latina lui Cicero"*, ci din *„cea obștească"* [14]), pe cel de-al doilea pentru că *„cevași din măreața simplitate a hronicelor noastre se revarsă în Hronica Romînilor a sa"* [15]), pe cel din urmă fiindcă *„i-a cîștigat inima"* printr-un articol din care reproduce mai mult de jumătate și din care se vede *„că nu e cu totul pentru latinire"* [16]).

Dar Russo nu rămîne doar la prețuirea unor idei incidentale sau parțiale ale latiniștilor, mai ales a celor din prima generație, ci el știe să aprecieze mai adînc mobilul ultim al poziției lor, căci — observă el — *„sînt pătrunși de mizeria neamului nostru, de viitorul ce ne este păstrat și știm că din ei mulți au murit și mulți au suferit pentru mărirea și mărturisirea Romîniei"* [17]). Scriitorul ține să precizeze de aceea că el combate *„nu școalele, nu munca, nu îmbunătățirea"*, ci *„ezagerațiile școalelor"* [18]) situîndu-se astfel limpede pe drumul sănătos al cercetării realiste.

Divergențele dintre el și ardeleni purced însă tocmai din pricina acestor *„ezagerații"*, forme variate ale pedantismului pe care-și propune a le denunța cu străşnicie.

Lupta lui Russo împotriva latinismului se referă mai întîi la nesăbuita încercare de a se întoarce ceasornicul vremii la epoca mult depășită a latinei clasice. Căci nu poate fi înviat — scrie el — *„poporul cel mort cu gîndul și năravurile lui"*, nu e cu putință *„să readucem forma veche"* pentru *„lucrul nou"*, ceea ce nu ar fi *„alta decît o jucărie"* [19]). Și justificarea pe care o dă el, peste mai multe pagini, e dialectică într-adevăr, într-un mod cu totul spontan. Scriitorul observă: *„lumea merge înainte și nu se poate întoarce; fiul nu poate fi tată sau frate părintelui său; de aceea trebuie să rămînem romîni, iar nu romani"* [20]).

Argumentarea, plină de bun simț, îmbracă alteori forme ironice, caracteristice scriitorului, ca de pildă atunci cînd compară lepădarea limbii romîne și înlocuirea ei cu cea latină cu schimbarea *„pantalonului*

14) Al. Russo, *Scrieri*, Ed Acad. 1908, p. 60.
15) *Ibidem*, p. 45.
16) „ p. 60.
17) „ p. 69.
18) „ p. 69.
19) „ p. 79.
20) „ p. 79.

și surtucului pe togă" sau a numelor *„Costachi și Dumitrachi"* pe *„Cincinatus și Brutus"* [21]).

Alteori gama opoziției lui Russo folosește — din indignare — tonurile violenței verbale ca în pasajul în care „pedanții" devin *„șarlatani sau mișăi"* [22]).

Dar nici argumentarea rece, pur logică, nu e lăsată de-o parte, și scriitorul o mînuiește sub forma reducerii la absurd. Combătînd, de pildă, înturnarea limbii spre epoca ei latină, el se întreabă de ce „pedanții" nu merg și mai departe în timp, de ce nu se ridică de exemplu pînă la izvoarele primare ale limbilor care s-ar trage — după opinia lui — dintr-o *„limbă mamă"*, unică [23]). În lumina acestei exagerări conștiente, concepția latiniștilor devine și mai ridicolă.

Lupta lui Russo cuprinde — în continuare — și celelalte rătăciri ale latiniștilor, legate de altfel, unele de altele, în același „sistem" pedant, fundamental eronat.

Din răsturnarea anacronică a limbii romîne, rezultă astfel — mai departe — racila *purismului* pe care scriitorul o combate de asemenea cu energie. Cu acest prilej, ridică el *problema slavonismelor* împotriva cărora îndeosebi se porniseră asalturile latiniștilor. Păstrarea lor în limbă e afirmată ca o necesitate istorică sau, cum scrie el: *„slavonismul este o nevoie istorică pentru limba noastră, precum germanismul, arabismul au fost nevoile istorice a celorlalte limbi neoromane"* [24]). E important de remarcat că scriitorul descoperă și rădăcinile politice naționalist-șovine ale antislavismului, dar el nu poate trece — obiectiv fiind — peste rolul lingvistic al slavonismelor. Căci *„orice vom face, mirosul slavonesc are să rămîie"* [25]) și Russo încheie utilizînd din nou arma umorului: *„însă cu toate aceste ure* (diferitele forme ale șovinismului), *slavonismul nu ne va lepăda, și el zice ca Domnul Moldovei: «Dacă voi nu mă vreți pe mine, eu vă vrau pe voi»"* [26]).

Îndelung se oprește însă autorul *Cugetărilor* asupra nefericitelor urmări ale falsei concepții latiniste cu privire la funcțiunea limbii ca mijloc de comunicare. Russo înțelege foarte bine că limba e *„organ de înțelegere nu a unor oameni, ci a oamenilor"* [27]), că jargoanele au spart unitatea limbii, că acestea au împărțit pe ardeleni în două nații, *„una latinească, a doua romînească"* [28]) că au sprijinit făurirea *„a trei limbi distincte regional"* [29]), că au făcut cu neputință înțelegerea literaturii ardelenești *„de către toată romînimea"* [30]).

Scriitorul își dă seama că o astfel de dezbinare e nepotrivită cu totul tocmai în momentul luptei pentru unirea romînilor, cînd *„încercările ar trebui ațintite la înrudirea limbii obștești"*, nu la despărțirea ei [31]).

21) Al. Russo, *Scrieri, Cugetări*, Ed. Acad. 1908, p. 49.
22) *Ibidem*, p. 85.
23) „ p. 50.
24) „ p. 89.
25) „ p. 89.
26) „ p. 89 90.
27) „ p. 79.
28) „ p. 43.
29) „ p. 55.
30) „ p. 43.
31) „ p. 53.

Ceea ce îl doare pe Russo îndeosebi e ruperea limbii de popor prin nefasta acțiune a jargoanelor latinești și asupra acestei laturi va insista el de asemenea îndelung, recomandînd refacerea unității pierdute. Faptul îi pare — cu drept cuvînt — cu atît mai grav cu cît, susținuți fiind de propaganda catolică, latiniștii amenință *„să taie în două unitatea morală ce leagă deosebitele familii romînești"* [32]). Impresionantul spectacol al Adunării de pe Cîmpia Libertății unde bravul popor ardelean n-a putut înțelege mult din cuvîntările „surlucarilor" l-a îndurerat, în mod deosebit, pe scriitorul nostru.

În numeroase pasaje, scriitorul glorifică limba obștească din care purcede firește și limba literară. Pe baza ei *„s-ar fi putut făuri ușor o limbă unică fără osebire între limba scrisă și limba zilnică"*, observă el [33]). De aceea această limbă populară trebuie culeasă *„de pe toate malurile romînești"* [34]), așa cum începuse a fi culeasă — în vremea lui — poezia populară.

Îndrumarea limbii literare către baza ei obștească e susținută și prin exemplul istoric al *„cronicarilor și mitropoliților"* ce au scris, și ei, într-o astfel de limbă și *„toți îi înțeleg, mici și mari, neștiutori și învățați"* [35]).

Limba poporului e prețuită pentru calitățile ei intrinseci, pentru capacitatea ei generală expresivă, pentru virtuțile ei artistice, prin urmare. Căci ea *„exprimă cu gingășie, totodată cu energie, toate aspirațiile sufletului, toate izvodirile minții"* [36]), fiind capabilă deci să folosească și artei și științei, deopotrivă. Ea e *„armonioasă, expresivă"*, posedă conciziunea limbii latine — *„cu puține cuvinte, o lume de idei"* [37]) și e cu totul străină *„jargoanelor din cărți"* [38]).

Cea de-a doua țintă, de caracter secundar însă, ca una ce se află mai slab reprezentată, o constituie *italienismul* lui Heliade împotriva căruia își îndreaptă Al. Russo — de mai multe ori — cunoscutele săgeți ale ironiei sale, reproducînd o dată o așa-numită paralelă între un text italian și unul romînesc. Heliade „traduce" de pildă — observă scriitorul nostru — *„il rauco suon della tartarea tromba"* cu *„raucul sunet tartareei trombe"*, ceea ce nu e decît o strictă transpunere lipsită de orice aspect specific al limbii romînești" [39]).

„Școalele limbistice" din București nu sînt și ele decît *„școale de fantezie"*, de caracter ezoteric, fără nici un ecou în obște, rupte de orice tradiție pe care o socotesc în mod absurd o *„coterie"* [40]).

Care este însă poziția pozitivă de pe care Russo duce toată această luptă, așa cum reiese ea din variatele direcții ale atacurilor sale?

Punctul de vedere al scriitorului permanent susținut de-a lungul *Cugetărilor* sale e cel obiectiv, raportul dintre *„gramerieni"* — cum îi numește el — și limbă, dintre obiectul cercetat și subiectul cercetător,

32) *Al. Ruso, Scrieri, Cugetări*, Ed. Acad. 1908, p. 74.
33) *Ibidem*, p. 54.
34) „ p. 36.
35) „ p. 54.
36) *Poezia poporală*, ed. Acad. 1908, p. 186.
37) *Ibidem*, p. 188.
38) „ p. 192.
39) „ p. 40.
40) „ p. 74.

fiind cel de la existență la gîndire, cea dintîi precedînd pe cea de-a doua care o înregistrează și o studiază pe prima. Rolul învățaților trebuie *„să se mărginească la definiția rînduielilor limbii, la statornicia sintaxei și a ortografiei“* 41), ci nu *„să prefacă“*, *„să reformeze“* după socoteala lor subiectivă. Gramatica are menirea de a urma limba, nu aceasta gramatica, fiindcă *„sistemele nu vor putea dovedi natura“*, filologii care pornesc de la *„închipuiri“* fiind absurzi. Ei ar face mai bine să învețe de la acei *„gramerieni“* străini care au pornit totdeauna de la *„realități“*, nu de la teorii.

Filipica lui Russo se îndreaptă apoi, cu toată vigoarea, împotriva *„fabricanților de sisteme“*, ridiculi reformatori care-și închipuie că pot impune cuvintelor *„drit de împămîntenire“* potrivit propriilor lor născociri. Nici de data aceasta scriitorul nu ocolește procedeul ironiei, o dată ce înseamnă cu atîta pătrundere și spirit că *„a tipi slobodul umblet și armonia limbii pe vreo sistemă“* e tot una cu *„a înregimenta cuvintele cum se înregimentează batalioanele după declinații și arme“* 42).

Poziția lui realistă e astfel cu totul limpede și contraobiectanții nu i-au putut surprinde nici o fisură. Ea l-a dus mai departe la un alt element valoros al concepției sale lingvistice, la *principiul istorismului.* Căci *„gramaticile nu vor putea fi mai tari ca veacurile“* 43), limba fiind plămădită — cum scrie el atît de sugestiv — *„de 2000 de ani în lacrimi și sînge, în căutarea stelelor și a naturii“* 44). Îndeosebi suferințele trecutului sînt impregnate în limba noastră. Se înțelege de aceea că limba romînească nu începe în școalele Ardealului, ci în hrisoavele trecutului și în cîntecele poporului, fiindcă ea este *„limba inimii neamului“*. Russo vede de aceea necesitatea *„unei istorii critice a limbii de la formarea poporului romîn“* cu scopul de a reduce la *„dreaptă proporție“* absurdele încercări ale *„restaurației ardelenești“*, cum o numește el 45).

Este interesant de reținut, de asemenea, cum vede scriitorul procesul de dezvoltare și relație a limbilor din cele mai îndepărtate epoci și pînă la fazele lor moderne. În prima jumătate a veacului trecut se puseseră bazele lingvisticii comparate prin lucrările lui Rask, Bopp și Iacob Grimm, apoi prin contribuția lui Wilhelm von Humboldt și Fr. Diez. Fără a fi avut cunoștințe speciale în această disciplină, Russo dovedește totuși o formație generală cu privire la direcția istorică comparativă către care se desfășurau studiile timpului ca expresie a romantismului progresist al epocii. El ne înfățișează chiar cîteva idei parțial valabile, dar și altele firesc depășite sau, din capul locului, eronate.

Russo subliniază astfel fenomenul de înrudire al limbilor, care nu se datorește doar împrumuturilor, ci prezenței unui izvor comun dintr-un trecut îndepărtat, a unui trunchi originar din care s-au despărțit apoi diferite „ramuri“. El pomenește și unele condiții materiale pentru a explica diferențierea „noroadelor“ și a limbilor ca de pildă *„locuri*

41) Al. Russo, *Scrieri, Cugetări*, ed. cit. p. 90.
42) *Ibidem*, p. 59.
43) „ p. 48.
44) „ p. 36.
45) „ p. 66.

îndemînatice" pentru hrană, configurații *„topografice"* [46]), apoi vorbește de împrejurări *istorice* și *politice*, mergînd în genere pe urmele observațiilor sociologice mai vechi ale luminiștilor sau ale noii sociologii burgheze în formație în Franța, începînd cu d-na de Staël. De asemenea, el leagă evoluția limbilor de *„activitate"* [47]), cum numește el totalitatea strădaniilor muncii.

Russo înțelege just—în linii mari—și dezvoltarea limbii romîne, nu din latina oficială, ci din cea obștească, *„din latina soldaților"* [48]), vorbește de contribuția poporului biruit de romani, de puternica influență slavonă și de alte elemente care au pătruns în limba noastră. Și evoluția limbii literare prin cotitura Reformei și prin întărirea Țărilor romîne ca factor politic, e în genere bine prinsă.

Alte afirmații ale lui Russo cu privire la aceeași problemă nu se mai pot susține însă, nici în mod parțial. El credea de pildă într-un arbore genealogic al limbilor, avînd un strămoș unic, comun adică el admite teoria monogenetică de infiltrație biblică. De asemenea el își însușește falsa concepție spiritualistă despre limbă a lui Victor Cousin, citînd pasajul prin care acesta socotește că limbile, legislațiile și filozofiile sînt făurite de *„duhul omenirii"* [49]) ceea ce exprimă în fond o tipică idee hegeliană legată de romantismul timpului.

Combaterea latinismului și a ideilor lui constitutive nu putea să nu ridice una din problemele cele mai sensibile ale epocii : cea a *neologismelor*. Reprezentanții curentului ardelean utilizau diversele lor sisteme cu scopul de a fabrica cuvinte noi născocite pe de-a-ntregul, în locul celor eliminate de o tendință puristă ce se exercita fără cruțare. Pe de altă parte, contactul tot mai viu cu Răsăritul și Apusul, difuzarea rapidă a bunurilor civilizației de la un capăt la altul al Europei, destrămarea regimului feudal și formarea precipitată a celui capitalist impuneau - pe primul plan al teoriilor lingvistice—discutarea problemei neologismelor. Faptul se și produce la toți militanții culturii din prima jumătate a secolului trecut, indiferent dacă erau sau nu filologi.

Era deci firesc ca Russo să vibreze și el în fața problemei și *Cugetările,* încă din cel de-al doilea capitol al primei părți, ridică chestiunea. Se protestează acolo vehement împotriva tendinței pedante de a se făuri cuvinte noi după tipicul *„celor patru puncte cardinale ale gramaticii"*, folosindu-se cînd sufixul *-iune*, cînd *-ție*, cînd *-iu*, cînd *-înt*, ceea ce schimonosește limba, făcînd-o de nerecunoscut. De aici însă, omul de bun simț care este scriitorul nostru, nu poate trage firește încheierea înlăturării totale a neologismelor. El știe că *„nevoile nouă cer mijloace nouă și ideile nouă au trebuință de cuvinte nouă"*, dar *„nu după sistema cutărui sau cutărui"*, ci *„numai nevoia trebuie să le dee la iveală, să le creeze și să le împămîntească"*, sau după cum adaugă el – *„logica limbii"* [50]).

Russo vede deci—și de data aceasta—lucrurile cumpănit și, ținînd

46) A l. R u s s o, *Scrieri, Cugetări,* ed. cit., p. 51.
47) *Ibidem*, p. 51.
48) „ p. 70.
49) „ p. 54.
50) „ p. 37.

seama de necesitatea obiectivă a istoriei ca şi de legile caracteristice ale limbii, privirea lui fiind strict organică, în afară de orice arbitrar subiectiv.

Cea mai de seamă contribuţie menită a sprijini lupta împotriva diferitelor forme ale pedantismului lingvistic aparţine însă literaturii, susţine – cu drept cuvînt – Russo, practica artistică avînd să indice ea, în cadrul unei orientări juste, adevăratul făgaş al limbii literare. Definind-o pe aceasta ca *„regulamentarea şi înfrumuseţarea limbii romîneşti a obştei"*, cei mai populari autori fiind cei *„mai aproape de noima naţională"* [51]), scriitorul identifică în epoca de la 1840 *„forma cea bună a limbii"*, pentru că atunci *„inteligenţa pretutindeni era deşteaptă"*, cercetarea istorică şi activitatea literară în toi, se adunau cîntece populare etc. [52]). Toată nădejdea lui în lupta pentru răpunerea latinismului o pune deci în acea literatură, *„care e pîinea zilnică a unui neam"*, în *„Pascalii, Voltairii, Corneillii, Racinii romîni viitori"*, făuritorii adevăraţi ai limbii literare de mîine [53]). Însuşirile fundamentale ale acesteia nu pot ţîşni decît din larga ei bază populară—idee care revine ca un *leit-motiv* al întregii dezbateri – *„formele şi stilul"* trebuind a fi cele ale evoluţiei istorice, din *„viţele"* noastre desfăcute de orice tendinţe cosmopolite [54]), împotriva cărora el luptă, de altfel necurmat, pe toate planurile. Chiar şi unii dintre cei mai de seamă scriitori clasici — ca Schiller şi Pascal – au scris în *„limba populară"* [55]), iar Ronsard şi Malherbe *„n-au iscodit sisteme, n-au creat gramatică"* [56]).

Limba literară să purceadă dar din obşte şi să se îndrepte spre ea prin intermediul firesc al artei literare. Altfel atît lucrările ei cît şi acele ale ştiinţei, cele de istorie, logică, psihologie, nu au nici un sens, nu corespund nici unei meniri reale, se mişcă într-un gol fără rost. Legarea limbii literare de „obşte", pronunţatul ei caracter naţional, înlătură apoi orice tendinţe cosmopolite şi Russo, deşi intelectual format în şcoala franceză şi utilizînd frecvent în unele scrieri şi în corespondenţa particulară limba franceză, a ridicat de numeroase ori glasul său hotărît împotriva franţuzomaniei care invadase limba şi literatura, deopotrivă. Protestele lui anticosmopolite sînt dese, presărate necurmat de-a lungul *Cugetărilor*, integrîndu-se într-o atitudine fermă şi consecventă.

Combaterea *„frazeologiei"*, a limbii ermetice — *„o mreajă încîlcită a ideilor* [57]), a cuvintelor *„schimosite de sistemul geniilor noi"* [58]), a stilului *„logogrif"* [59]) — revine apoi mereu, sub variate forme, spre a înlătura prăpastia dintre literatură şi masele largi.

O limbă literară care înregistrînd *„sporul de idei al civilizaţiei"*, să rămînă *„bogăţia săracului"* — iată una din cele mai preţioase contribuţii ale lui Russo cu privire la problema noastră.

---

51) Al. Russo, *Scrieri, Cugetări*, Ed. Acad. 1908, p. 60.
52) *Ibidem*, p. 66.
53) „ p. 93.
54) „ p. 48.
55) „ p. 53.
56) „ p. 64.
57) „ p. 64.
58) *Poetul Dăscălescu*, p. 143.
59) *Cugetări*, p. 37.

Înfăţişarea concepţiei despre limba literară a lui Russo nu poate fi însă ţărmurită numai la descrierea ideilor lui teoretice. Lupta împotriva pedantismului latinist a fost sprijinită, cu vigoare şi hotărîre, de către creaţia literară a timpului, dintre ale cărei manifestări nu lipseau nici scrierile polemistului nostru. El însuşi accentuase de altfel, aşa cum am arătat la locul potrivit, însemnata contribuţie a literaturii la orientarea justă a limbii literare.

Ca o întregire a laturii teoretice mai sus expuse, ne vom opri de aceea şi la practica lui scriitoricească însăşi, în care se oglindeşte de asemenea concepţia lui despre limba literară. Nu ne vom referi însă la toată sfera limbii şi stilului său artistic individual de care ne vom ocupa, pe larg, cu prilejul caracterizării de ansamblu a măiestriei lui, ci ne vom mărgini numai la urmărirea raporturilor principale dintre teoria şi practica limbii lui literare.

După cum am arătat de mai multe ori, trăsătura cea mai de seamă a limbii literare — după Russo — este puternica ei bază populară, făurită de-a lungul întregului proces istoric de la origini şi pînă în vremea scriitorului. Opera lui foloseşte într-adevăr aceste izvoare seculare, după ce învinsese greutăţile începuturilor, cînd se înlesnea mai mult în limba franceză.

Lucrările beletristice, mai cu seamă, utilizează îndelung şi consecvent această limbă a poporului, el însuşi observînd că de pildă *Amintirile* nici nu puteau fi scrise altfel decît în *„dulcea limbă a poveştilor care au întipărit icoane drăgălaşe şi poetice în închipuirea copilăriei"*. Calităţile acestei limbi, reliefate de el, sînt însă *„expresivitatea"*, *„concizia"*, *„armonia"* *„energia, gingăşia"*. Unele din aceste atribute pot fi uşor recunoscute, de exemplu, chiar în *Amintirile* citate. Dar iată doar două scurte texte:

„În acea zi, dar, părul satului, păzea numai el casele; cîţi flăcăi, cîte fete mari, cîte codane, toţi şi toate se împodobia cu flori şi cordeluţe, care la pălărie, care la codiţe. Cu lilieci în mîni, cu garofe pe cap, cu busuioc verde în sîn, fetele şi flăcăii păreau flori mişcătoare; de cu seara fetele şi flăcăii se pieptăna; iar în zori de zi cînd se deschid lăcrămioarele, viorelele şi toporaşii se scutură de roua nopţii, văile se umplea de chiote: codrii clocotea de pocnete de frunze, de hohote de cimpoaie, telingile răsuna în toate părţile de doine; mese numeroase se întindea pe sub copaci" 60).

sau:

„Pare că văd încă acea icoană a trecutului: Mare zgomot şi sbuciumală este prin curţi: ţiganii pînă şi bucătarul se fudulesc în cămeşi curate, oamenii în mintenì, cu mînicile suflecate, cu cordele la pălării fîlfîind în vînt, se păunesc prin ograda măturată; rochiile roşi şi tulpanele galbine de la paşti ale ţiganilor se zăresc iarăşi; totu-i plin de mişcare, toate feţele pline de veselie; giupînesele de la camară sînt pîrjol de ameţeală, cucoana ţipă!" 61).

După cum se vede, lexicul cuprinde numeroase elemente specific populare, diminutive caracteristice, expresii de acelaşi fel, gingăşia nu

60) Al. Russo, *Scrieri*, p. 102.
61) *Ibidem*, p. 103.

lipseşte mai cu seamă în imaginea fetelor şi flăcăilor care păreau flori mişcătoare, iar armonia frazelor, izvorîtă şi din sonoritatea cuvintelor, e învăluitoare şi consonantă cuprinsului evocator şi descriptiv.

Lexicul popular smălţuieşte de altfel larg cîmpul stilistic al scriitorului şi numeroase exemple pot fi culese de pretutindeni. Iată doar un mic buchet: *bejenie, buche, curătură, fedeleș, omăt, a schimosi* etc.[62]).

Nici utilizarea expresiilor populare nu e rară şi vom cita doar: *din căutătură în căutătură, departe și nu prea departe, din talpă pînă-n vîrf, lasă-mă să te las, a omorî vremea* etc.[63]).

Aspectul popular al limbii literare a lui Russo e apoi puternic susţinut de numeroasele lui regionalisme care au fost subliniate şi de alţi cercetători[64]). Pe plan lexical vom cita doar: *fagadă, huiet, megieș, sbuciumată, sadé, telingă* etc., în care sînt cuprinse şi unele aspecte fonetice ce reapar şi în *de abé, ficiori, hainili, momițărie, macar, camară, răce, răsipire* etc.

Pe plan morfologic, putem cita între altele articolul *a* invariabil în loc de *al* sau *ale* ca în *„a cărora preț"*, *„aducerile aminte a tinereții"* etc., pronumele *ist* în loc de *ăst*, verbul *ie* în loc de *ia*, adverbul *atunce*, prepoziţia *pin* etc.

Frecvenţa regionalismelor în limba lui Russo nu trebuie să sugereze însă izolarea provincială pe care — după cum am arătat — el a combătut-o în *Cugetări*. Numărul regionalismelor nu îngreunează niciodată înţelesul frazei, funcţiunea de comunicare a limbii rămînînd mereu respectată în aşa fel încît nu poate fi vorba de vreo inconsecvenţă. Observăm apoi că regionalismul moldovenesc îşi dă, de multe ori, contribuţia lui specifică la creşterea armoniei frazei, aşa cum a arătat — de pildă — Gr. Scorpan mai de mult[65]).

Într-un moment în care limba noastră literară se afla într-un moment hotărîtor al ei, insistenta frecvenţă a regionalismelor exprimă la Russo, de fapt, convingerea lui în însemnătatea izvorului popular, unicul reazem sigur al limbii literare în formaţie.

Consideraţiile teoretice ale lui Russo au acordat apoi o cumpănită preţuire arhaismelor dintre care a folosit, de pildă, în scrisul său termenii: *slavonicesc, slobozenie, volnic, volnicie, mezat, de istov, bașniță* etc. sau construcţii arhaice ca inversiunile în cazul perfectului compus cu funcţiuni artistice certe reieşind din contextul respectiv. Unii dintre termenii arhaici folosiţi de Russo se aflau în circulaţie pe vremea lui şi pot fi trecuţi şi printre elementele populare ale limbii.

Dar opera lui Russo se dovedeşte solidară şi cu justa lui concepţie despre neologisme. Sporul cunoştinţelor şi al civilizaţiei, *„ideile nouă"* care *„au nevoie de cuvinte nouă"* cum scria el, au determinat mai cu seamă în sectorul discuţiilor lui ideologice, apariţia a numeroase neologisme încă oscilante, de origine mai ales franceză, unele venite pe cale rusească, dintre care nu vom cita decît: *anomalie, argument, armie,*

62) Vezi şi N. I. Popa, *Măiestria artistică în opera lui Alecu Russo*, în Revista Universităţii *Al. I. Cuza*, fasc. 1-2, 1954, p. 382.

63) *Ibidem*, p. 582.

64) P. V. Haneş: *Dezvoltarea limbii literare romîne*, ediţia II, p. 185.

65) *Dialectul moldovenesc, tendințe fonetice și expresivitate*, Bul. Inst. Fil. Rom., XI-XII (1944-1945).

acsie, civilizație, complement, coterie, esclusiv, esploatare, fantazie, frazeologie, gramerian, princip, ofițialitate, pedantism, sujet etc.

Nu ne vom ocupa aci pe larg de acele *„giuvaeuri scumpe"* ale stilului pe care Russo le prețuia atît și dintre care unele au frăgezimi uimitoare. Vom cita doar cîteva din comparațiile sale de o sigură și suavă plasticitate ca de pildă:

„de pe porumbei pică ninsoarea mirositoare" [66]), apoi *„cumpăna fîntînii părea un cocostîrc cu pliscul întins"* [67]), sau *„nuferii sînt înșelători ca unda mirătoare în care se nasc"* [68]).

Vom aminti mai departe expresiva sa sintaxă poetică totdeauna în slujba vehiculării unui conținut consonant. Referindu-ne doar la cel de-al doilea text mai sus reprodus, poate fi ușor remarcată arhitectura frazelor construite din propoziții integrate firesc procedeului fundamental al enumerării care se dezvoltă în trepte succesive ce se lărgesc progresiv către platforma finalului.

Din coincidența generală a practicii sale scriitoricești cu teoria lui despre limba literară în domeniile mai sus precizate, nu trebuie să conchidem desigur că Russo a soluționat toate problemele în discuție și a scris consecvent într-o limbă exclusiv populară nimerind, în același timp, formele cele mai potrivite ale neologismelor necesare. Multe dintre cele folosite de el nu s-au putut menține ca de pildă *acsie, reacsie, apreciație, evenement, misie, ofițialitate, studie, imperia* etc.; de asemenea articularea substantivelor sub înrîurire franceză ca în cazul *„ferice de a crede în frumosul și binele"*; nici forme ca *„înmulțit"* pentru plural și *„singuratic"* pentru singular; nici pluralul *„staturi, fazuri"*, nici transformarea activă a verbelor reflexive ca în exemplele: *„aerul mișcă"* sau *„am gîndit"* în loc de *„m-am gîndit"* etc.

Unele din frazele aparținînd primei perioade a activității lui scriitorești, cea dinainte de 1856, se mișcă apoi greoi, distribuie inadecvat accentele, nu sînt lipsite de stridențe fonetice, utilizează termeni oscilanți.

Toate acestea nu infirmă însă, în genere, linia lui de sănătoasă orientare în problemele limbii literare pe care scrisul lui beletristic și ideologic de la „Romînia literară", mai cu seamă, o urmează.

De o deosebită însemnătate pentru înțelegerea ideilor lingvistice ale lui Russo e apoi desigur studiul originii lor. El a mai fost încercat uneori în trecut de pildă de P. V. Haneș și mai ales de G. Bogdan-Duică, dar părăsit după cîteva indicații sumare ce se cer de aceea — de acum înainte — încadrate, lărgite și adîncite.

Problema genezei ideilor lingvistice ale lui Russo trebuie legată mai întîi de cadrul local și de momentul istoric respectiv. Unele date tipice, în această privință, au fost reproduse de noi mai sus. S-a putut vedea de acolo cît de aprig era *„răsboiul limbilor"* în deceniul al IV-lea sau al V-lea al veacului trecut, în toate provinciile romînești, și care au fost atitudinile mai reprezentative ale moldovenilor contemporani ca

66) Al. Russo, *Scrieri, Amintiri*, p. 99.
67) *Ibidem*, p. 101.
68) „ p. 101.

M. Kogălniceanu şi C. Negruzzi. Ar mai putea fi adăugate şi alte fapte ca de pildă ecourile luptei pentru un grai moldovenesc mai curat, chiar în unele foruri oficiale ca de exemplu intervenţia lui Băluşcă într-o şedinţă din 1842 a obşteştei Adunări [69], dar cele menţionate sînt suficiente spre a concretiza frămîntarea generală a epocii. Preocupările lingvistice se încadrează, de altfel, în atmosfera firească a timpului în care o dată cu tendinţa de a se depăşi şi la noi fărîmiţarea feudală, începe făurirea naţiunii burgheze, ceea ce aduce cu sine impunerea unei limbi naţionale unitare şi comune. Cu spiritul lui realist, obiectiv, Russo se situa deci pe albia naturală a epocii sale, îi exprima năzuinţele organice.

Începutul *„întîmplărilor lumii noastre"* este prin urmare — după chiar vorba scriitorului — la noi, în *„bordeiele noastre"* adică în împrejurările locale pe care le-am descris la vreme [70]). Dar tot Russo nu uită să amintească şi de *„întinderea ideilor moderne"* măcar la *„puţine capite din treptele de mai sus"* [71]) şi printre acestea se numără, desigur, şi el însuşi, după propriile lui mărturisiri. Sîntem îndrituiţi deci să pornim şi la determinarea incitaţiilor străine ale ideilor lui despre limbă.

Punctul de plecare al unei astfel de cercetări nu poate fi altul decît amintirea însăşi a perioadei de formaţie a scriitorului nostru, a şcolarităţii lui la Institutul Naville din Vernier, de lîngă Geneva.

Principiile pedagogice care-l călăuzeau pe Naville erau acelea ale îndrumătorului său din Fribourg, Girard, educator renumit nu numai în ţara lui, ci şi în Italia şi Franţa epocii. Acesta acorda limbii materne un loc central în învăţămînt, socotind-o nu numai ca pe un obiect alături de atîtea altele, ci de fapt ca pe un instrument educativ, general, menit să înlocuiască — de pildă — matematicile. Naville preda la Institutul său limba maternă după caietele încă inedite ale lui Girard care avea să-şi tipărească învăţătura sa abia după 1844, sub titlul *„Cours éducatif de langue maternelle"* (6 volume). Încă din vremea acestei şcolarităţi, Russo va fi fost făcut deci atent asupra însemnătăţii limbii materne şi asupra unui mod sistematic de a o înţelege şi învăţa. Naville preluase ideile de bază ale lui Girard, pe care acesta le exprimase sub forma: *„Cuvintele pentru idei, ideile pentru inimă şi viaţă"* [72]), ceea ce deschidea viitorului scriitor perspectivele unei concepţii realist-practice, despre limbă, aşa cum respiră ea din toate observaţiile adunate în *Cugetări*. De asemenea, la acelaşi Institut învăţă el şi limbile moderne, dar şi pe cele clasice, formîndu-şi astfel o bază culturală umanistă pe care o va folosi mai tîrziu şi în scrierea sa despre limbă.

Cercetarea originii ideilor lingvistice ale lui Russo trebuie să ia în considerare desigur şi propriile sale indicaţii prin citaţii şi aluzii. Dintre acestea ne oprim mai întîi asupra raporturilor lui cu Victor Cousin.

Filozoful francez e citat direct, cu două prilejuri, chiar în *Cugetări*, o dată mai pe larg reproducîndu-se un pasaj în care acesta susţine că factorul care *„mlădeşte limbile, credinţele fireşti de-a pururea stătătoare, societatea şi aşezămintele fundamentale"* e *„giudecata dreaptă"* sau în

---

69) Th. Codrescu, în Arhiva, II p. 343.
70) Al. Russo, *Cugetări*, ediţia citată, p. 95.
71) *Ibidem*, p. 95.
72) După Jules Paroz, Histoire universelle de la pédagogie, V-e édit. 1883, p. 143.

transcrierea franceză, în paranteză, *„le bon sens“* şi totodată ideea pe care am mai pomenit-o mai sus, după care *„nu gramatica au iscodit limbile“*, ci *„lumea întreagă, duhul omenirii“* [73]); altă dată se referă doar incidental la *„instituţiile fireşti de-a pururea stătătoare de care vorbeşte d. Cousin“* [74]). Mai trebuie adăugate apoi alte pasaje în care fără citarea directă a filozofului francez, ni se vorbeşte de *„eclectism“* cu privire la unirea probabilă dintre *„şcoală“* şi *„tradiţie“*, pentru că aşa cere *„sporul ideilor, dezvoltarea civilizaţiei“*, înfăţişîndu-se expresia şi sub forma *„eclectismului politic“* [75]). Altă dată, în sfîrşit, şcoala lingvistică din Moldova e numită *„eclectică“* pentru că aparţine *„celor ce doresc mai înainte de toate a scrie pentru romîni şi romîneşte“*, iar nu cosmopolit [76]).

Se poate constata deci — chiar numai pe această cale a citaţiilor — că Russo are atingeri certe cu filozoful francez. E necesar însă să precizăm spiritul şi întinderea acestor relaţii.

Victor Cousin a fost după cum se ştie — reprezentantul tipic al acelui spiritualism eclectic care şi-a avut înrîurirea lui apreciabilă în prima jumătate a secolului trecut. Gînditorul a jucat un rol de seamă sub regimul burghez al lui Ludovic-Filip, cînd devenise un fel de doctrinar oficial al Universităţii şi în genere al învăţămîntului epocii. Lucrările lui filozofice şi lecţiile lui universitare începuseră să apară spre sfîrşitul deceniului al doilea şi-şi avuseseră vaza lor tocmai în perioada studiilor elveţiene ale lui Russo adică în deceniul al IV-lea. Înrîurirea lor ar fi putut pătrunde desigur chiar şi în Institutul Naville, unde învăţa scriitorul. Filozofia lui Cousin trebuia să-l atragă, de altfel, în mod firesc o dată ce sîmburele ei îl constituia *„simţul comun“*, *„bunul simţ“* adică de fapt un element popular, acea *„raţiune naturală“* socotită baza însăşi a *„raţiunii reflectate“*. Ea constată şi explică, nu transformă, observa Cousin mai departe, sub înrîurirea dezvoltării ştiinţelor pozitive din veacul trecut.

În fond, metoda utilizată de Russo nu e alta. El o arată de altfel explicit de numeroase ori, aşa cum am observat şi noi, mai sus. Raţionamentul ca transpunere pe plan intelectual al simţului comun, obştesc, e însuşi procedeul fundamental al scriitorului nostru. Eclectismul îi convenea de asemenea ca o filozofie cuprinzătoare ce i se părea şi care respingea orice îndărătnicii unilaterale de felul latinismului raţionalist, neînţelegător faţă de varietatea izvoarelor istorice ale limbii noastre. Russo vedea uneori confuz aplicaţia eclectismului la limbă, dar insistenţa lui asupra acestei concepţii ilustrează limpede atracţia lui pentru Cousin. Spiritualismul filozofului francez este apoi — aşa cum am mai observat — de asemenea prezent, alcătuind una din limitele vădite ale lui Russo.

Înrîurirea lui Cousin trebuie înţeleasă ca o incitare generală care i-a oferit scriitorului nostru unele elemente pozitive mai mult de caracter metodologic, ca de pildă baza populară a gîndirii filozofice şi o înţelegere mai cuprinzătoare şi multilaterală a lucrurilor, dar — prin concepţie — l-a îndrumat spre unele false explicaţii idealiste cu privire la problemele limbii.

---

73) Al. Russo, *Scrieri*, ed. cit., p. 54.
74) *Ibidem*, p. 57.
75) „ p. 85.
76) „ p. 47.

Ideile lingvistice ale lui Russo au mai fost puse în legătură[77]) şi cu opera polemistului francez Paul Louis Courier care şi-a publicat pamfletele şi scrierile lui elenistice în primele două decenii ale veacului. *Cugetările* nu menţionează însă, în mod direct, pe Courier. Numele lui apare în cealaltă lucrare contemporană a lui Russo, în *Amintiri*, în capitolul al VI-lea[78]), în al cărui final autorul — folosind un procedeu compoziţional la care ţinea îndeosebi: *paralela* — trasează o apropiere între Courier şi luptătorul înaintat moldovean, Ionică Tăutu. Pe lîngă unele asemănări biografice puţin forţate ca de exemplu: „*Courier se făleşte că e un simplu vier*", aşa cum Tăutu se mîndreşte că e „*un simplu moldovean*" şi apoi că „*amîndoi mor de moarte silnică politică*", ceea ce nu corespunde adevărului, Russo insistă asupra apropierii „*prin aceleaşi principuri*" întrucît ambii combăteau cu vehemenţă aristocraţia în băjenie pentru că era încă setoasă de privilegii împotriva spiritului liberal al epocii.

Scriitorul romîn dovedeşte într-adevăr o cunoaştere justă a poziţiei politice a lui Courier, burghez liberal, protestatar în contra abuzurilor nobilimii din perioada restauraţiei şi apărător aprins al poporului, îndeosebi al ţăranilor apăsaţi necurmat şi în Franţa de proprietarii de moşii. Cu probleme de limbă nu se ocupă însă, pe larg, Courier, ci doar incidental într-o scrisoare a lui din 1821 în care critică „*limbajul impropriu* şi *jargonul de anticameră poliţienească*" al unui avocat general cu prilejul unui proces intentat polemistului. De vreo discuţie mai susţinută pe chestiuni de limbă nu se poate vorbi deci, şi prin urmare nici de vreo înrîurire specifică asupra lui Russo. Apropierea dintre ei se poate susţine doar prin utilizarea cu vioiciune şi vigoare a instrumentului polemic, manevrat cu acea „*iuţeală*" şi cu acel „*duh muşcător*" pe care scriitorul nostru i-l atribuia şi lui Tăutu[79]). Curajul şi îndrăzneala nu-i lipsea nici în împrejurări de o deosebită gravitate şi-i deajuns să cităm scrisoarea trimisă de Russo consiliului de război din Cluj spre a ne da seama de tonul sarcastic de care era capabil chiar atunci cînd îi era în joc capul.

Materialul special al *Cugetărilor* adică ideile lui lingvistice nu au însă nici o legătură directă cu preocupările lui Courier.

Dar referirile lui Russo la scriitorii francezi nu se mărginesc numai la cele două nume mai sus citate. Am pomenit de asemenea analogia pe care o schiţează el între Renaşterea franceză şi Şcoala ardeleană. El se referă îndeosebi la Rabelais, citîndu-i un fragment mai dezvoltat din capitolul al VI-lea al cărţii a II-a a lui „Pantagruel" în care acesta e pus să înnoade o conversaţie cu un student limusin ce-şi maltrata limba pînă la caricatură ca, de pildă, în următoarea frază reprodusă de Russo: *nous despoumons la verbocination latiale et comme verisimiles amorabondes, captons la benivolence de l'omnijuge, omniforme et omnigène sexe feminin*[80]).

Capitolul din care scriitorul nostru a desprins fragmentul, după ce în-

77) Al. Russo, *Scrieri*, ed. cit. p. 112 — 113.
78) G. Bogdan — Duică: *Al. Russo*, în Convorbiri literare, 1901, p. 657.
79) Al. Russo, *Scrieri*, ed cit., p. 113.
80) *Ibid.*, p. 38.

fățișează și alte „schimosiri" latinizante ale limbii franceze, se încheie prin intervenția indignată a lui Pantagruel care-l prinde pur și simplu de gît pe student, silindu-l să renunțe la stropșirea limbii materne și să vorbească „natural" ca oamenii[81]). Tendința lui Rabelais de a combate invazia latinismelor mai e amintită de Russo și cu alt prilej[82]), după cum acesta se arată altă dată un admirator al stilului scriitorului francez. Satira lui Rabelais nu a putut să nu-i placă autorului *Cugetărilor* și să nu alimenteze propriile lui execuții antilatiniste.

Citarea lui Rabelais nu constituie însă singura raportare a lui Russo la tradiția progresistă a luptătorilor francezi pentru limba lor națională. Ei i se asociază firesc numele altor militanți pentru aceleași țeluri ca Ronsard, Montaigne, Malherbe, Pascal, apoi Racine, Molière, reprezentanți ai teoriei și mai ales ai creației artistice într-o limbă și un stil, presărat cu „*giuvaeruri scumpe*", după cum scrie Russo[83]). Ronsard și Malherbe pot servi de „*povățuire și comparație*" pentru propria noastră luptă antilatinistă[84]) și e un adevărat păcat că „*Malherbe întîrzie a sosi la noi*"[85]). Deseori e citat Pascal care a luptat și el „*pentru a curăți de latinism și italienism*" limba patriei lui și care a știut să scrie într-o „*limbă populară*" îmbogățită cu tradiția literaților.

Dintre clasici, Molière pare să-l fi impresionat mai puternic, datorită comediilor în care satiriza pe pendanții limbii, citîndu-ne chiar un personaj tipic în această privință, pe Trissotin.

Toate aceste referiri la Renașterea și clasicismul francez vor să scoată în relief însemnătatea activității literare pentru statornicirea unei limbi cu adevărat artistice, rezemate pe obște și pe tradiția scrisului, ci nu pe „sisteme" sau gramatici.

După cum se vede, ideile lingvistice ale scriitorului nostru au folosit și incitațiile de mai sus, ca direcție generală și spirit, entru a-și întări dreapta sa luptă împotriva pedantismului latinist.

La originea teoretizărilor despre limba literară ale lui Al. Russo, mai trebuie să fi stat apoi și faptul că limba maternă îi opunea unele dificultăți, din pricina educării lui departe de patrie. După cum îi comunicase lui Odobescu Alecsandri, „*Russo avea obicei pentru înlesnirea compunerii, a scrie în limba franceză și apoi a traduce scrierile sale pe romînește*"[86]). Nevoit a proceda de multe ori în acest fel, comparînd mereu textul francez cu cel romînesc, stimularea preocupării sale teoretice trebuia să devină mai vie.

Rămîne să statornicim, în sfîrșit, care a fost însemnătatea reală a *Cugetărilor* și în genere a ideilor lui Russo cu privire la limba literară. Și pe acest tărîm, scriitorul a trecut prin fazele parcurse de întreaga lui operă. După neagra și aproape desăvîrșita uitare a celei de-a II-a jumătăți a veacului, întreruptă doar de nobilele apeluri ale lui Alecsandri întru aduce-

81) *Les cinq livres de F. Rabelais*, tome premier, Paris, E. Flammarion.
82) Al. Russo, *Scrieri*, ed. cit., p. 54.
83) *Ibidem*, p. 111.
84) „ p. 64.
85) „ p. 69.
86) Scrisoare reprodusă în *Scrieri*, ed. cit., p. 363.

rea la lumină a scrierilor prietenului său, a urmat o perioadă de entuziasm pentru scriitor în primul deceniu al secolului nostru, dar apoi îndată o răcire bruscă determinată de proporțiile luate de meritele lui Russo în raport cu „Junimea" prin comparațiile schițate de Ovid Densușianu și mai ales de G. Ibrăileanu. A început să se susțină astfel că însemnătatea *Cugetărilor* a fost sensibil exagerată și anume pentru mai multe motive pe care G. Bogdan-Duică le adună în prefața unei ediții a scrierilor lui Russo [87]) și care au fost reluate apoi și de alți istorici literari de mai tîrziu.

Scriitorul nostru ar fi fost — se spune acolo — un *„luptător ocazional"*, *„a făcut o șarjă și ea a rămas închisă într-un ziar de scurtă durată"*. Apoi *„Russo a izolat o problemă, a tratat-o numai pe ea"*, fără legătură cu alte preocupări. A fost apoi, mai departe, ca în toate ramurile activității sale, un *fragmentist*, fără *„un sistem larg de vederi"*. De asemenea, ideile lui lingvistice nu-i aparțin cu titlu original, ci fuseseră mînuite mai înainte de el, de un Conachi de pildă, citat de Russo însuși, sau de Eliade, deși scriitorul nostru se reazemă în plus pe exemplul dezvoltării limbii literare franceze. În sfîrșit, lupta lui Russo n-ar fi avut nici un efect, căci *„zece ani mai tîrziu"*, cînd va începe bătălia „Junimii", literatura noastră se va afla în același stadiu ca la 1855.

Discutarea acestor obiecții e necesară pentru că cel puțin unele din ele stăruie încă în mintea noastră pînă astăzi și coboară pe nedrept valoarea unui luptător atît de aprig și de bine orientat pentru vremea lui. Pe de altă parte, însemnătatea contribuției lui va ieși în relief tocmai prin contrast cu opiniile nepotrivite ce s-au rostit despre el.

A fost într-adevăr Russo doar un *„luptător ocazional"*, executor al unei șarje întîmplătoare, rămasă fără ecou într-o revistă efemeră?

Dar, după cum am arătat, preocupările lingvistice ale scriitorului pot fi întîlnite de-a lungul tuturor scrierilor sale începînd chiar cu *Piatra teiului*, și *Cugetările* publicate în „Romînia literară" timp de aproape un an, au fost continuate de el și după dispariția revistei, tipărite apoi postum de Odobescu. Ele alcătuiesc, de fapt, cea mai intensă manifestare publicistică a lui și una din cele mai meritoase contribuții ale întegii lui opere la înaintarea ideologică a veacului.

În ce privește lipsa de ecou a *Cugetărilor*, faptele n-o ilustrează de loc. Vom cita aici numai cîteva mai semnicative.

Lucrarea a trezit discuții largi încă de la început. Vom aminti doar răsunetul *Cugetărilor* în „Patria" din București și în publicațiile lui Eliade, comentariile din gazetele ieșene ca de pildă „Zimbrul", apoi—se înțelege — răspunsurile gazetelor și revistelor ardelenești. Unele periodice din București dau chiar interpretări politice, după cum relatează „Gazeta Transilvaniei" (la 30 aprilie 1855). „Foiletonul Zimbrului" din Iași, (în martie 1855) publică un articolaș intitulat *Anticugetări* în care se apreciază, în genere, direcția ideilor lui Russo, dar i se reproșează inconsecvența, întrucît ar fi folosit el însuși prea multe latinisme, în timp ce a neglijat slavonismele pentru care pledase totuși — obiecții de altfel cu totul neîntemeiate.

Periodicile din Ardeal, la rîndul lor, înregistrează firește mai amplu apariția *Cugetărilor* care întăresc *„războiul limbilor"*. Îndeosebi „Foaia pentru minte". publică — printre altele — lungul articol al lui Gh. Barițiu,

87) Ediția *Minerva*, 1910, p. X — XI.

mai sus citat, încercînd să mai potolească spiritele care deslănţuiseră — cum scrie el — un *„război înfricoşat în chiar sînul romînilor"*, adoptînd un ton umoristic şi ironic cu privire la *„prorocii din Iaşi"* şi neuitînd să îndemne la pace, dat fiind momentul politic. În cuprinsul acestui articol se citează pe larg cinci capitole din *Cugetări*.

Nu tace fireşte nici T. Cipariu şi în prefaţa *Compendiului de gramatică* rosteşte aluzii ca de pildă *„unii strigă că asta nu-i decît pedantism"* (e vorba de preocuparea de a scrie gramatici) şi el e nevoit să-şi justifice scrierea. Dar, ceea ce e şi mai interesant, e ecoul pozitiv al *Cugetărilor* în Ardeal. S-a atras atenţia abia în 1933 [88]) asupra largii receptivităţi a „Telegrafului romîn" din Sibiu faţă de *Cugetări*, prin reproducerea tuturor celor 13 capitole ale primei părţi şi prin comentarea lor favorabilă mergînd pînă la elogierea lui Russo.

Cugetările au constituit deci unul din documentele principale ale luptei antilatiniste şi au avut un răsunet mult mai viu decît s-a crezut.

S-a mai adăugat apoi că scriitorul nostru s-ar fi izolat într-o singură problemă, dar se ştie că în *Cugetări* mai sînt tratate şi probleme de literatură, legate strîns de cele de limbă şi chiar probleme de istorie şi politică. Russo avea o cultură destul de serioasă, spre a nu cădea în îngustimi de metodă. De asemenea obiecţia de *„fragmentist"* şi *„lipsa unui sistem larg de vederi"*, trebuie redusă la proporţiile ei reale. Scriitorul folosea, ca de altfel mulţi romantici, tehnica fragmentului ca mai potrivită nu numai spiritului său liric, ci şi condiţiilor obiective ale polemicii care ridică mereu alte idei şi discuţii, fără ca totuşi această formă a compoziţiei să excludă cel puţin un grup de opinii concordante cu privire la un anume domeniu.

Lipsa de originalitate apoi, care i s-a reproşat, nu trebuie să ne preocupe aici în mod precumpănitor. Scriitorul relua o luptă şi opiniuni mai vechi desigur, încadrîndu-se în atmosfera epocii şi în frontul ei înaintat. Meritele lui urmează a fi aflate în alte direcţii, în pasiunea combativităţii, în stăruinţa luptătorului, în convingerea lui că apără o cauză dreaptă militînd pentru o limbă literară pe o bază larg populară, în verva lui polemică în sfîrşit.

Nu poate fi trecută totuşi cu vederea contribuţia lui Russo în ce priveşte metoda, el combătînd în domeniul limbii literare cu mai strînsă consecvenţă decît contemporanii lui, vechiul spirit raţionalist al curentului latinist, pe care-l înlocuieşte cu o directivă istorică înrădăcinată în romantismul progresist al epocii.

Toată această dezbatere nu trebuie să ducă fireşte la o augmentare a meritelor reale ale lui Russo în cadrul epocii sale. Scriitorul şi cercul „Romîniei literare", al cărui exponent era, n-au izbutit să lichideze curentul latinist şi celelalte forme ale pedantismului lingvistic de la jumătatea veacului trecut, deşi zăngănitul lui de arme s-a auzit pretutindeni, în toate provinciile romîneşti. Lovitura pe care Russo a dat-o a fost puternică, depăşind, în intensitate şi continuitate, pe toţi contemporanii săi imediaţi. Ea n-a putut fi însă decisivă, căci lupta împotriva latinis-

88) D. Şt. Petruţiu: *Telegraful romîn şi literatura de peste Carpaţi*, in Gînd romînesc, p. 167 — 174, din 1933.

mului trebuia să dureze încă trei decenii, mobilizînd forțe noi mai riguroase.

Exemplul combativității lui Al. Russo n-a rămas totuși fără ecou în posteritatea apropiată. Contribuția „Rominiei literare", și a lui proprie în domeniul limbii literare constituie un moment de seamă care a sprijinit, în mod vădit, statornicirea unei concepții istorice pe care a putut să se reazeme — ca pe o tradiție sănătoasă — lupta care a lichidat mai tîrziu latinismul și a dus, în epoca noastră, la o considerare cu adevărat științifică a limbii literare.

Catedra de Literatură romînă.

ВОПРОСЫ ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА В ТРУДАХ АЛ. РУССО

Краткое содержание

Настоящий очерк содержит анализ взглядов Ал. Руссо о литературном языке, как они выступают не только в *Cugetări*, но и в других трудах этого борца-участника движения 1848 г.

Автор показывает какое место занимает Ал. Руссо в „языковой войне" 40-ых и 50-ых годов прошлого столетия, когда он примкнул к группе молдавских писателей, выступавших против латинских тенденций трансильванской школы а также против их рационалистических взглядов, касающихся литературного языка.

В настоящей работе представлен целый ряд теоритических и практических аргументов писателя, после чего автор переходит к более широкому изучению возникновения взглядов писателя, которые развились под влиянием местной обстановки, французского возрождения, классицизма, либо под влиянием некоторых идей Виктора Кузена.

Очерк заканчивается выявлением значения Руссо в борьбе за установление устойчивого принципа историзма в нашем литературном языке.

LES PRÉOCCUPATIONS D'AL. RUSSO RELATIVES AUX PROBLÈMES DE LA LANGUE LITTÉRAIRE

Résumé

Cette étude comprend une analyse des idées d'Al. Russo sur la langue littéraire, telles qu'elles se cristallisent non seulement dans ses *Cugetări* (*Pensées*), mais aussi bien dans les autres textes de cet écrivain militant de 1848.

On présente d'abord la place de Russo dans „*la guerre des langues*", que l'on menait entre 1830-1860 et où celui-ci se rallia au camp des écrivains moldaves qui combattaient les tendances latinisantes des Transylvains et leur conception nationaliste sur la langue.

Ce travail expose systématiquement toute la série d'arguments théoriques, pratiques et artistiques de l'écrivain, s'occupant ensuite largement aussi de la genèse de ses idées et la déterminant autant dans le millieu local, que dans certains écrivains français de la Renaissance, du classicisme ou dans certaines idées de Victor Cousin.

L'étude s'achève par des précisions sur l'importance d'Al. Russo dans la lutte pour l'élaboration d'une conception historique sur notre langue littéraire.

G. IBRĂILEANU DESPRE CLASICII LITERATURII RUSE

DE

M. PLATON

Marea putere de înțelegere a lui Ibrăileanu față de fenomenul literar se ilustrează limpede și în atitudinea lui față de literaturile străine. Apreciind în mod deosebit realismul, criticul l-a căutat și l-a aflat în literatura națională, spre care s-a aplecat cu o nedezmințită stăruință, în literatura apuseană a lui Shakespeare, Goethe, A. France, R. Rolland, în literatura rusă a marilor Tolstoi, Turgheniev, Dostoievski, M. Gorki.

Pe marginea operelor clasicilor ruși, Ibrăileanu a întîrziat îndelung și în repetate rînduri, închinîndu-le pagini entuziaste de adevărat poem, pentru că în ele a găsit realizate cerințele supreme ale artei, ale unei arte realiste. Această orientare i-a fost înlesnită și de preocuparea permanentă a revistei „Contemporanul" pentru literatura realistă, pentru literatura rusă. Dobrogeanu Gherea, R. Ionescu-Rion, I. Nădejde, Sofia Nădejde, C. Mille, popularizau, prin traduceri și recenzii, arta clasicilor ruși, căutînd s-o impună ca exemplu scriitorilor romîni. Din paginile acestei reviste și prin intermediul traducerilor franceze, criticul a putut cunoaște literatura rusă, a putut s-o înțeleagă și s-o facă cunoscută și altora prin observații din care mereu se va învăța ceva.

Opiniile sale despre clasicii ruși, Ibrăileanu și le-a comunicat încă din anii tinereții sale generoase, cînd traducea, în paginile revistei „Școala Nouă", Nr. 16, 1890, nuvela lui Turgheniev *Egoistul* sau cînd, într-un articol din „Lumea Nouă", nr. 25, 1894, îl îndemna pe Traian Demetrescu să deprindă meșteșugul realizării personajelor tipice din arta lui L. Tolstoi. Cînd apare „Viața Romînească", revista care împotriva tradiționalismului și naționalismului șovin al „Sămănătorului", își deschidea larg coloanele literaturii străine, el află aici, un spațiu, de mult căutat, pentru a-și înmulți „notele rezumative" și recenziile despre operele scriitorilor ruși. Cu vremea, a revenit asupra acestor note, le-a amplificat și le-a cuprins sub forma unor studii sau profiluri în volumele *Note și impresii* și *Studii literare*. Studiul *Creație* și *analiză*, din ultimul volum, este construit aproape în întregime pe opere ale literaturii clasice ruse. Procedeul analizat l-a susținut și ilustrat prin Dostoievski, iar cel al creației prin Tolstoi și Turgheniev.

Numeroase referințe despre scriitorii ruși aflăm apoi în cursurile universitare, închinate celor patru mari epoci, pe care le-a distins

Ibrăileanu în evoluția literaturii romîne moderne. Studiind fenomenul literar romînesc, în numeroasele analogii pe care obișnuia să le facă, el a recurs adesea la literatura rusă. De asemenea, în cursul său de *Estetică literară*, teoretizările despre metodele de creație, despre valorile de conținut și formă ale diverselor genuri și specii literare și le-a susținut și ilustrat cu exemple luate din clasicii ruși. Studiile, notele, recenziile, profilurile, închinate scriitorilor romîni, cuprind la fel nume cunoscute ale literaturii marelui popor vecin. Arta lui Caragiale de a realiza prin exagerare conștientă, tipuri și de a critica societatea prin schiță și comedie, este apropiată de aceea a lui Gogol și Saltîcov-Scedrin, schițele lui Brătescu-Voinești îi recheamă în memorie pe cele ale lui Cehov, nuvela-roman *După douăzeci de ani* a lui Jean Bart este caracterizată drept un poem, asemenea *Apelor de primăvară* a lui Turgheniev, măiestria cu care D. Zamfirescu realizează tipul Sașei Comăneșteanu, „unul din tipurile cele mai ideale de feminitate din toate literaturile", îi aduce aminte de procedeul artistic al lui L. Tolstoi.

Merită să amintim, pentru a ilustra cum aprecierile clasicilor ruși au caracterizat, cu consecvență, pasiunile literare ale lui Ibrăileanu, că atunci cînd criticul făcea parte din comitetul de lectură al Teatrului Național din Iași, aflat sub conducerea lui M. Sadoveanu, el a cerut să se înscrie în repertoriul teatrului, dramaturgia clasică rusă. Datorită lui, publicul ieșean a putut aplauda creațiile artiștilor noștri în *Crimă și pedeapsă, Frații Karamazov, Azilul de noapte* și *Învierea.*

În studiul de față, vom stărui cu precădere, asupra opiniilor semănate în „Viața Romînească" și adunate în volume, ele fiind mai largi, mai cuprinzătoare și capabile să ilustreze cum Ibrăileanu, pornind de la fapte particulare, de la analiza operelor clasice ruse, s-a ridicat, în necurmata-i tendință spre generalizare, la idei estetice generale, pe fundamentul cărora și-a clădit opera sa de teoretician și critic al literaturii.

În cursul său de estetică literară, ca și în multe din studiile sale critice, Ibrăileanu afirmă că literatura este „expresia sufletului și oglinda societății" (1, p. 114). Literatura este apropiată de realitate. Materialul cel mai de seamă, unicul ei material este viața. „În artă, scrie criticul, gustăm și lăudăm expresia vieții cît mai puternică" (2, p. 186). Credința fermă în valorile vieții pe care le dorea prelungite în ecourile artei, l-a făcut pe Ibrăileanu să prefere creația de viață, literatura de fapte, de documentație obiectivă și să cerceteze romanul, specia literară care tinde spre creație și este „prin excelență oglinda vieții".

Una din trăsăturile caracteristice ale acestei specii literare — obiectivitatea—cere o ascuțită și consecventă observație a realității. Spiritul acesta de observație face ca romanul să apară mai tîrziu în viața unui popor, ca și știința. „Romanul este încoronarea literaturii, genul cel din urmă, cel mai greu, care presupune întîlnirea unor însușiri artistice variate și o lungă tradiție literară" (3 p. 295).

Asemenea condiții le-a îndeplinit literatura rusă, care ne-a dat pe Tolstoi, Turgheniev, Dostoievski, Gorki.

Capodopera genului este *Ana Karenina*, carte care înmănunchiază

„însuşiri artistice variate“: „observaţie profundă şi amănunţită, delicateţea analizei, adîncimea concepţiei asupra lumii, atitudinea înalt omenească faţă cu subiectul, interesul captivant datorit complicaţiilor sufleteşti şi nu «intrigii», naturalul şi spontaneitatea expunerii, măreţia construcţiei“ (4, p. 24).

Ori de cîte ori va citi opera lui Tolstoi, aceste preţioase calităţi îl vor reţine pe Ibrăileanu şi le va aprecia în rînduri entuziaste.

Cercetîndu-i opera, atenţia criticului este atrasă de marea putere a romancierului de a crea, în romanele sale, viaţă. Viaţa banală, dar tragică a oamenilor alcătuieşte materialul prim al cărţilor, material pe care scriitorul îl selectează şi-l transformă în ceva nou şi personal, o creaţie unică şi autentică. Tolstoi nu copiază realitatea, ci ne comunică concepţia sa despre realitate. El „şi-a făcut o concepţie despre Napoleon, ori despre o «vinovată» superioară şi a realizat-o“ (5, p. 52).

Stăruind asupra conceptului de viaţă în conţinutul operei tolstoiene, Ibrăileanu emite un principiu valabil care-l apropie de judecăţile criticii ştiinţifice marxist-leniniste despre clasicul rus. În nota rezumativă din „Viaţa Romînească“, nr. 11/1910, luînd în discuţie *Sonata Kreutzer* şi *Învierea*, scrie: „şi dacă aceste romane sînt admirabile, aceasta se datoreşte geniului colosal al lui Tolstoi, care era aşa de stăpînit de viziunea vieţii reale, încît ea îl învingea, cu toate teoriile sale“ (4, p.24).

În această afirmaţie, s-a subliniat, impresionant de limpede, capacitatea scriitorului de a depăşi, datorită observaţiei atente asupra vieţii şi simţului probităţii în înfăţişarea ei, poziţia sa ideologică. Cu geniul său creator, Tolstoi a studiat, cu multă adîncime, logica obiectivă a vieţii şi s-a lăsat condus de ea în mersul muncii sale creatoare. Această logică a vieţii l-a îndrumat şi uneori l-a corectat. De aceea, a reuşit să înfăţişeze nu aspectul exterior al vieţii, ci esenţa însăşi a fenomenelor sociale, iar opera sa realistă să devină, cum a afirmat Lenin, o „oglindă a vieţii ruseşti în epoca de după reformă, dar premergătoare revoluţiei, oglinda primei revoluţii ruse“.

Ibrăileanu nu şi-a împins însă mai departe afirmaţia justă, pentru a sublinia, pornind de la această depăşire de către Tolstoi a limitelor sale ideologice, semnificaţia socială a creaţiei lui. Această trăsătură caracteristică literaturii clasice ruse, care îi acordă, dincolo de timp, valabilitate, nu l-a reţinut nici în analiza operei tolstoiene, nici în aceea a lui Turgheniev.

Prin selectarea materialului faptic şi prin realizarea concepţiei sale despre realitate, Tolstoi lasă departe în urmă viaţa reală prin aceea creată de el. Opera lui impune printr-o „mare densitate de fapte externe şi interne“, care o diferenţiază de realitate şi de alte creaţii. „Gradul acestei densităţi este măsura cantităţii de viaţă transpusă în roman, adică creată. Cred că cea mai mare densitate de fapte e în Tolstoi şi mai ales în *Război şi pace*“ (4, p. 67-67).

Deşi densă, creaţia lui Tolstoi este opacă, pentru că demonstrează cercetătorul, scriitorul stabileşte o ierarhie între faptele prezentate, o „ierarhie psihologică, epică, socială şi estetică“ şi apoi pentru că, intensitatea vieţii din operă este mult mărită. Înfăţişînd viaţa, sub toate aspectele şi cu toate caracteristicile ei, scriitorul accentuează individualităţile. Personajele care se impun printr-o mare varietate caracterologică devin

mai „distincte, tipurile mai individualizate, mai vii, naturale, mai spontane, ca intr-o viață mai intensă și mai spontană" (2, p. 59).

Ana Karenin, unul din personajele feminine cele mai admirate de Ibrăileanu, este vie, naturală, spontană, are o înfățișare unică prin faptul că respiră „numai viață, palpitarea vieții, candoarea vieții, căldura vieții, spontaneitatea vieții" (4, p. 27) Și, în general, opera lui freamătă de atîta viață, personajele sînt atît de vii, atît de individualizate încît oricărui cititor, după lectura ei, viața reală îi pare ștearsă, străină.

Sub vraja lecturii, cititorul Ibrăileanu scrie entuziasmat: „Și niciodată în viața reală n-ai fost într-atîta lume, printre atîția oameni pe care să-i cunoști atît de bine. Cele 7 zile cît stai cu cartea în mînă, rudele tale nu mai au destulă realitate, prietenii parcă sînt în trecut. Toți sînt șterși, din lumea aceasta mai vie în care trăiești acum. Și după ce ai isprăvit cartea și începi să intri în lumea reală, simți că ai venit de undeva din o lume foarte populată și foarte vie, că te-ai întors la ai tăi, cam depeizat între ei, ca după o lungă absență" (5, p. 70).

Esențialitate, varietate, veridicitate prin individualizare, aceste însușiri specifice romanului, Ibrăileanu le-a aflat dar, perfect ilustrate, în creația tolstoiană.

Analizînd-o, criticul stăruie asupra unui alt factor al realismului, care a caracterizat-o și anume: atitudinea scriitorului în fața vieții pe care o zugrăvește.

„Tolstoi, este singurul scriitor care o zugrăvește cu nepărtinire, cu o egală indiferență pentru toate tipurile (5, p. 295). Atitudinea aceasta este dictată, observă just Ibrăileanu, de marea „putere de obiectivitate" a scriitorului, descoperită pînă și în descrierile de natură, descripții admirabile prin exactitatea și sugestivitatea lor, dar absolut lipsite de lirism" (3, p. 295).

Cauza atitudinii obiective a lui Tolstoi față de personaje, o află criticul în concepția scriitorului asupra vieții. „Nihilist, Tolstoi nu credea în nimic, nu credea mai ales în oameni, pe care îi considera simple marionete. Fără îndoială, adaugă Ibrăileanu, Tolstoi ca om-scriitor, ca orice om a judecat aceste marionete, dar nu diformîndu-le în bine sau în rău din cauza simpatiei sau antipatiei" (3, p. 295). Aceasta este părerea cercetătorului în 1910, în nota rezumativă închinată lui Tolstoi.

În altă parte a operei sale, în volumul *Scriitori și curente*, vorbește însă de prezența necesară a scriitorului în mijlocul operei sale, de legătura sa călduroasă cu subiectele și personajele create de el, autorul luminînd personajul prin simpatia și antipatia sa. „Este, scrie el, un necontenit schimb de viață între autor și subiect și opera respiră o viață intensă" (6, p. 58).

Cînd se apleacă asupra romanului *Ana Karenin*, Ibrăileanu observă că Tolstoi „a iubit-o pe Ana Karenin, a simțit pînă în fundul sufletului parfumul vieții și sufletului acestei femei și a știut să ne inspire și nouă sentimentul său pentru ideala sa Ana și să ne pasioneze pentru tot ceea ce atinge fericirea ei..." (4, p. 27).

C. Șercăleanu (C. Stere) publicase în „Viața Romînească" un studiu în care a relevat o serie de „simpatii și antipatii ale lui Tolstoi". Criticul își amintește de acest studiu al prietenului său, dar ține să precizeze că „simpatiile și antipatiile lui Tolstoi sînt puține și ele confirmă

regula“ (3, p. 296). El își micșorează astfel contrazicerea, dar ea oricum rămîne și nu este singura pe care o aflăm în activitatea lui de teoretician și critic al literaturii.

Lipsit de fermitate ideologică, Ibrăileanu ajunge, uneori, să contrazică în aplicații, norma formulată teoretic.

Ibrăileanu, ca și Tolstoi, a iubit-o pe Ana Karenin. Cartea vieții acestei femei, pe care a citit-o de nenumărate ori, i-a reținut atenția. În rîndurile închinate romanului *Ana Karenin*, în „Viața Romînească“, 1911, nr. 4 și apoi în volumul *Note și impresii*, criticul stăruie asupra eroinei, „tip admirabil de femeie“ și mereu admirat de el, o femeie încîntătoare care farmecă pe cititor prin frumusețea, inteligența, distincția, „prin faptul că este simbolul vieții, însuflețirea“. Vorbindu-ne despre subiectul romanului, el stăruie asupra relațiilor dintre Ana și Vronski, și sufletul îi este zguduit de iubirea vinovată, deci nefericită, dintre acești doi eroi.

Iubirea lor dă un înțeles profund romanului, îl face să conțină, scrie Ibrăileanu, „acea teribilă, dar sănătoasă morală: că iubirea pentru iubire, că iubirea în afară de căsătorie nu poate avea decît un sfîrșit nenorocit și adesea tragic“ (4, p. 30). Grija de o viață a criticului pentru morala în artă o aflăm dar și aici.

În numele acestei morale, Tolstoi o pedepsește pe Ana, el însă nu se „extaziază ca un burghez moralist în fața vieții de familie“. Doly este „o soție și mamă model, dar e nefericită și ea rîvnește la viața Anei“ (4, p. 32).

Romanul Anei Karenin este romanul unei iubiri nefericite, dar el nu are nimic romantic, ci viață reală, obișnuită. Un subiect banal dar tragic care „ne strigă că viața nu este un roman...“, subiect care subliniază, cum am menționat, marele realism al scriitorului.

În paginile entuziaste, închinate lui Tolstoi, „prințul romancierilor“, Ibrăileanu se impune nu numai ca un atent cercetător al artei sale, ci ca un apărător al scrisului clasicului rus, împotriva tuturor detractorilor, care judecîndu-l îngust, de pe pozițiile formalismului, au încercat să-i minimalizeze importanța. Unii dintre acești pretinși cercetători au afirmat că Tolstoi, ca și alți ruși sau scriitori englezi, abuzează de dreptul lungimii. Lungimea, observă Ibrăileanu, nu caracterizează numai romanul rus sau pe cel englez. Sînt și romane franceze lungi. În al doilea rînd, lungimea romanului rusesc este „îngăduită, mai mult condiționată, dacă nu cerută de psihologia publicului care este și el un factor, al doilea factor determinant al unei literaturi“ (3, p. 296).

Este foarte adevărat, demonstrează cercetătorul, că *Ana Karenin* numără peste 700 pagini, iar *Război și Pace* peste 1000 pagini, dar „lungimea romanelor lui Tolstoi nu se datorește nici complexității intrigii, nici digresiunilor inutile, ci îngrămădirii de detalii caracteristice clădirii, pe încetul, a vieții“ (3, p. 296-297). Este limpede că Ibrăileanu leagă lungimea romanului lui Tolstoi de două însușiri mari ale lui : „măreția construcției“ și „interesul captivant datorit complicației sufletești“ și nu „intrigii“.

Alte ori, într-un singur roman de-al lui Tolstoi, scrie criticul, se contopesc de fapt mai multe romane, ca de pildă în *Ana Karenin*, unde găsim două romane și o schiță de roman : „romanul iubirii extracon-

jugale dintre Ana şi Vronski, romanul iubirii permise dintre Kity şi Levin, opusă celeilalte, pentru a arăta, prin contrast, că iubirea pentru iubire e imposibilă, şi schiţa de roman a familiei Oblonski. Aceste 3 romane au rolul de a se lumina unul pe altul, de a scoate în relief înţelesul vieţii din fiecare. Şi, conchide Ibrăileanu, Tolstoi nu „compune" geometric ca francezii, dar romanele lui, prin acest fel de compoziţie, dau o mare impresie de realitate" (3, p. 297).

S-a spus de asemenea că Tolstoi n-are stil. Ibrăileanu acceptă această părere, deşi în altă parte a operei sale, afirmă că Balzac, Tolstoi, Dostoievski, „sînt cei mai mari stilişti".

Trebuie reamintită cu această ocazie, atitudinea criticului faţă de problema formei literare. Se ştie că el a raportat permanent forma la fond, că între ele stabilea o strînsă legătură, că el aprecia totdeauna stilul în funcţie de fond.

Ţinînd seama de această dependenţă a formei de fond, Ibrăileanu declară că stilul lui Tolstoi nu are într-adevăr armonie, eleganţă, claritate, sintaxă, limbă, în schimb e propriu. Este un stil care corespunde direct metodei realiste, folosită de creator. „Fiecare cuvînt spune ceva. Observaţii profunde după observaţii profunde : observaţii cum nu s-au mai făcut ! Necontenit îţi vine să spui : Aşa e !, dacă ai simţit vreodată lucrul despre care este vorba, sau : „Aşa trebuie să fie, altfel nu se poate!", dacă e vorba de ceea ce n-ai avut ocazia să simţi" (3, p. 24).

În această problemă de formă, Ibrăileanu revine asupra însuşirii fundamentale a romanului tolstoian care i-a oprit admiraţia : marea putere de creaţie realistă a clasicului rus, densitatea şi intensitatea vieţii din operă. Acest lucru îl face să se întrebe :„Cine n-a admirat, înspăimîntat, acea colosală evocare de viaţă din *Război şi pace*, şi acea minuţioasă disecare, zi de zi, a sufletului nefericitei Ana Karenin?" (3, p. 298).

Aceeaşi mare însuşire a creaţiei tolstoiene, din care derivă de fapt toate celelalte, pe care nu le-a ignorat Ibrăileanu în consideraţiile sale, l-a făcut să-şi încheie studiul cu cîteva rînduri emoţionante :„ Există oare de-a-lungul vremurilor un poet mai mare decît acest Lev Nicolaevici ? Aspiraţia către cer a lui Dante, poezia tragică a vremelniciei lucrurilor omeneşti a lui Shakespeare, înfrăţirea prin geniu, cu toată existenţa a lui Goethe, valorează oare mai mult decît această creaţie superbă, bogată şi calmă, ca germinaţia grînelor în ogoare şi ca eternitatea şi mai vie decît viaţa ? (5, p. 71).

Sînt rînduri de adevărat poem, scrise de un mare critic şi artist care şi-a găsit răsplătită munca de cercetător în rara desfătare estetică pe care i-a înlesnit-o „creaţia superbă, imensă, bogată şi calmă" a lui Tolstoi.

Vorbind despre roman, Ibrăileanu îl considera ca făcînd parte, în chip organic şi tradiţional, din genul epic, dar tot el ţinea să demonstreze cum, în realitate, romanul este o specie hibridă, una colectivă în care se varsă elemente epice, lirice, dramatice. „Trebuind să povestească, să prezinte personajele, să le facă să-şi exprime sentimentele, să le analizeze sufletul, să încadreze viaţa în mediul fizic şi social, romancierul va trebui să aibă talent epic, dramatic, liric şi descriptiv, să fie psiholog şi sociolog" (6, p. 98-99).

În unele romane, domină elementele epice, ca de pildă, în cele ale lui Tolstoi, în altele cele lirice, ca la Turgheniev.

„Tolstoi e în tradiţia cea mare a romanului, oarecum „specie" a poeziei epice. El e mai mare, un mai colosal creator şi evocator de viaţă. Turgheniev e mai poet şi totuşi mai om, şi un mai fin observator al nuanţelor sufletului omenesc" (7, p. 283).

Ibrăileanu a făcut dese popasuri şi pe marginea operei lui Turgheniev, călăuzit de admiraţie şi dragoste pentru acest „rus cu inimă de aur" şi de gîndul bun de a-i îndemna şi pe alţii să-l citească.

Mărturia acestei mari admiraţii o aflăm în paginile entuziaste închinate operei turgheneviene. Cercetînd-o, criticul află în ea pe „un campion al liberalismului", un scriitor veşnic preocupat de soarta ţării. În mai toate operele sale, el a discutat probleme care agitau pe contemporanii săi :„Literatura lui Turgheniev are un caracter social, dar e lipsită de teză de aranjarea şi forţarea faptelor în vederea unui scop. Tendinţa romancierului rezultă din chipul în care priveşte viaţa din opera sa şi din lumina pe care o aruncă asupra acestei vieţi" (8, p. 284).

Se ştie că Ibrăileanu a îmbrăţişat în teoria şi critica literară, poziţia tendenţionismului artistic, continuînd linia lui Gherea. Îl interesa în primul rînd ce spune scriitorul, cum oglindeşte el viaţa, adică atitudinea scriitorului faţă de opera de artă, deci şi de viaţă. O operă căreia îi lipseşte tendinţa, Ibrăileanu o găsea lipsită şi de viaţă.

Un singur roman al lui Turgheniev, observă criticul, nu pune probleme sociale. Este *Ape de primăvară*. Este o carte în care predomină lirismul „atît de mult, încît o citeşti ca o poemă, un imn adus tinereţii" (7, p. 285). Asupra acestei cărţi va întîrzia şi el pentru a-i ilustra, mai ales, elementele lirice.

Deşi l-a admirat şi iubit pe Turgheniev, cercetătorul mărturiseşte că nu l-a înţeles uşor : „mă întreb de multă vreme ce este Turgheniev. M-am învîrtit mult în jurul lui, mi s-a părut uneori că mă apropii de enigmă, poate am simţit-o vag, dar n-am putut pune degetul unde ar trebui. Şi dacă am simţit sonoritatea operei lui, n-am putut să mi-o lămuresc clar, să mi-o traduc în cuvinte fără de care nu putem nu numai împărtăşi altora, dar nici înţelege bine" (5, p. 20).

Această afirmaţie ilustrează o trăsătură caracteristică a criticii sale, trăsătură evidenţiată de unii cercetători : nevoia de a admira şi nevoia de a vedea clar (Al. Philippide, *Opera critică a lui Ibrăileanu*, „Viaţa Romînească", martie 1936).

Admiraţia pentru Turgheniev îi era într-adevăr mare, o dată cu ea, Ibrăileanu nutrea şi o vie dorinţă de a vedea clar, de a înţelege, de a surprinde „sunetul special Turgheniev" şi a-l împărtăşi şi altora. Pentru a-şi realiza această dorinţă de pasionat cititor, dar şi de ascuţit critic, el a uzat de toate mijloacele pe care le-a avut la îndemînă.

A făcut apel mai întîi la biografia scriitorului. Elementului biografic, criticul i-a acordat un rol limitat şi a recurs la el numai în cazul criticii „cauzelor", a mediului, i-a văzut, de cele mai adese ori rostul, numai în măsura în care lămurea direct opera. Scriind despre Turgheniev, el ne aminteşte despre peregrinările scriitorului prin Europa, despre exilarea lui benevolă în străinătate, despre cultura lui bogată, despre contactul cu cei mai străluciţi reprezentanţi ai culturii franceze, factori care au influen-

țat, alături de condițiile sociale determinante, formația intelectuală și creația scriitorului. Comunicîndu-ne aceste date din viața lui Turgheniev, criticul ajunge însă la o concluzie falsă, afirmînd că toate acestea sînt în fond, o expresie a spiritului scriitorului: „acestea sînt mai curînd efectul decît cauza spiritului său european" (5, p. 9). În felul acesta, Ibrăileanu merge pe o altă cale decît cea justă. Sub înrîurirea unor idei estetice apusene, el a stăruit prea mult asupra determinismului psihologic, acel al configurației temperamentale, pe care l-a adăugat la cel social. În cazul lui Turgheniev, a subliniat importanța structurii spirituale care ar condiționa, după părerea criticului, viața și activitatea scriitorului. În realitate, lucrurile se întîmplă invers. Împrejurările vieții, cum o știm cu toții, sînt acelea care influențează structura spirituală a scriitorului, o modelează, o adaptează mediului social în care trăiește și se manifestă.

Pentru a-și explica opera lui Turgheniev, pentru a-i surprinde „sunetul unic", Ibrăileanu s-a servit drept instrument de acela al simpatiei. Cu ajutorul ei, a stabilit o deosebită consonanță între el și opera scriitorului, retrăind-o. Trecut de „amiaza vieții", el a înțeles și a gustat poemul-roman *Ape de primăvară*. Criticul încearcă să demonstreze cum diferite momente ale tinereții sau ale bătrîneții din acest roman pot fi mai adecvat pricepute de cititori de vîrstă corespunzătoare: „un tînăr va pricepe perfect iubirea de la începutul romanului, tristețea de la sfîrșit n-o va pricepe bine decît acela care se uită înapoi și de departe spre anii tinereții" (4, p. 19).

Trebuie spus că în această problemă a receptării estetice, criticul socoate că obiectul estetic este el în funcție de subiect și nu invers: „întrucît o operă literară e ceea ce vedem sau mai bine ceea ce punem noi în ea. Noi ne schimbăm mereu și de aceea cartea recitită e după o bucată de vreme alta" (4, p. 19). Aceasta este impresia pe care i-o lasă și lectura repetată a romanului *Ana Karenin*. Este, fără îndoială, și aici un punct de vedere subiectivist, impresionist care ilustrează o limită a considerațiilor critice ale lui Ibrăileanu. Furat poate de această apropiere pe care a aflat-o între el și opera lui Turgheniev și, situat pe poziția psihologismului, el a ignorat, în cazul de față, adevărul pe care altă dată a ținut să-l pună în lumină, acela că opera de artă este o entitate, că ea există în afara stărilor noastre sufletești și rămîne aceeași, indiferent de tinerețea sau bătrînețea aceluia ce o citește. Ceea ce diferă este doar gradul de percepere, de înțelegere a operei, capacitatea de a o judeca just care țin, fără îndoială, de formația, de pregătirea cititorului, deci și de vîrsta lui.

Judecînd opera lui Turgheniev, Ibrăileanu a folosit din plin și intuiția, element pe care el nu l-a respins aproape niciodată în critica sa, mai ales atunci cînd a stat sub influența ideilor unor reprezentanți ai curentelor apusene străine de realism. A folosit intuiția și atunci cînd a discutat romanul *Ana Karenin* al lui Tolstoi, dar mai mult decît aici, felul în care analizează eroinele lui Turgheniev dovedește că criticul a simțit, a avut o cunoaștere intuitivă a faptelor luate în discuție, dar că s-a ridicat deasupra ei și intuițiile, bănuielile sale și le-a concretizat în formulări obiective.

Ibrăileanu a fost impresionat de personajele feminine realizate de Turgheniev: „foarte puțini scriitori au zugrăvit femeia atît de adevărat

şi cu atita delicateţe ca Turgheniev şi au priceput-o ca acest mare observator al nuanţelor de sentiment. În această privinţă, el nu are rival decît pe un Goethe sau pe un Tolstoi" (4, p. 16). Acestui fel deosebit al scriitorului de a înfăţişa femeia, mai ales femeia în dragoste, îi atribuie el farmecul operei clasicului rus. Criticul se întreabă de unde această impresie rară pe care o produc personajele feminine turgheneviene. Explicaţia o află în măiestria scriitorului de a înfăţişa marea varietate tipologică din creaţia sa. Cînd este vorba de personaje masculine, Turgheniev stăruie în reliefarea şi delimitarea individualităţii lor. Pe femeile cărţilor sale însă nu le analizează, „nu le pune să se destăinuiască cuiva, le ţine ascunse gîndurile şi luptele lor sufleteşti, deliberările lor interne, conţinutul detaliat al sentimentalităţii lor" (5, p. 23).

Femeile şi fetele lui Turgheniev, „admirabile creaţii poetice valorează în grad suprem ca nuanţe de încîntătoare feminitate, nu ca o creaţie de tipuri individualizate. Liza din *Un cuib de nobili*, cea mai ideală creaţie a lui, după opinia lui Dostoievski, una din cele două creaţii de femei ideale din litetatura rusă (a doua e Tatiana din *Eugen Oneghin*) e un tip pasiv, şters, nu bine conturat, este specia" (5, p. 36).

Eroinele lui Tugheniev rămîn misterioase şi misterul lor nu-l pot deslega nici eroii cărţilor, dar nici cititorii. De aceea, spune Ibrăileanu, şi unii şi alţii iubesc şi mai mult pe aceste fiinţe enigmatice şi le iubesc altfel cu sentimentul necunoscutului" (5. p. 23). Misterul este un caracter feminin şi păstrîndu-şi eroinele enigmatice, Turgheniev evocă feminitatea lor. Irina, eroina din *Fum*, este „rară" pentru că reprezintă „maximum de feminitate", iar Gemma, din *Ape de primăvară*, e tot atît de preţioasă pentru aceeaşi calitate.

Dobrogeanu-Gherea care, ca şi Ibrăileanu, a nutrit o deosebită admiraţie pentru Turgheniev, socotindu-l un criteriu de apreciere şi un model demn de urmat de scriitorii vremii sale, a discutat, în articolele sale critice, personajele feminine ale scriitorului rus. El s-a îndreptat însă, nu spre Irina, spre Liza şi Gemma, ci spre Mariana, eroina din romanul *Desţelenire* şi spre Elena din *În ajun*, femei luptătoare, care au rămas, alături de bărbaţii lor, în lupta pentru cauza poporului.

Ibrăileanu dimpotrivă, conform temperamentului său romantic, a mers spre acele eroine care reprezentau „maximum de feminitate", misterioase şi încîntătoare. Chipul unei asemenea femei, preţuit de criticul Ibrăileanu, l-a realizat romancierul Ibrăileanu în *Adela*. Adela este turgheneviană. Ca şi Gemma, ea este de o feminitate debordantă, „de o aprigă feminitate", cum îşi caracterizează însuşi autorul eroina, şi inspiră, ca şi Irina din *Fum*, o „pasiune ascuţită şi poetică".

Punctul de plecare al acestui procedeu „tehnic" al lui Turgheniev de a-şi realiza eroinele, îl află criticul în „sensibilitatea recunoscută a scriitorului rus la eternul feminin, în simţul lui psihologic superior în domeniul sentimentului de iubire" (6 p. 26). Lipsit de „senzualism", Turgheniev s-a apropiat totdeauna cu respect faţă de om, faţă de femeie : „chiar doamna Polosov, tipul de femeie „stricată", tipul cel mai pervers din Turgheniev, femeia care răpeşte pe Sanin Gemmei, este zugrăvită de scriitor cu decenţă, cu delicateţă, pentru că lipsit de grosieritate şi aristocrat în sensibilitate, Turgheniev nu uită chiar faţă de această femeie că are înaintea sa o femeie" (4, p. 18).

Pe Ibrăileanu l-a impresionat, în chip deosebit, stăruința lui Turgheniev de a se apleca, în caracterizările realiste făcute personajelor cărților sale, asupra a tot ce este omenesc în ele. „El știe bine că ceea ce merită să fie relevat de artist nu este ceea ce e animalic în om, lucrul prin care toți oamenii se aseamănă, dar ceea ce este omenesc, lucrul prin care se deosebesc așa de mult" (4, p. 18). În aceste considerații, cercetătorul nostru s-a întîlnit cu Gherea și cu marii democrați revoluționari ruși, care au apreciat acest aspect valabil al creației clasicului rus.

Vorbindu-ne despre Turgheniev, Ibrăileanu a fost poate prea mult preocupat de a ne contura personalitatea literară a scriitorului pornind, cum am văzut, de la amănuntul psihologic din operă, voind să descifreze în ea „fiorul liric", dar tot el n-a ignorat forța de care a dat dovadă scriitorul în descrierea faptelor, realismul creației lui. Și aici, s-a întîlnit iarăși cu marii democrați revoluționari ruși în considerațiile lor despre arta realistă a lui Turgheniev.

Ibrăileanu a apreciat just la acesta măiestria de a da „condensate și pregnante" profiluri omenești, puterea lui de descripție, pusă în slujba necesității creării de viață, a reliefării sensibilității eroilor: „Turgheniev este realist, fără balast, nimic de prisos, pentru nimic voit. Nicăieri nu se simte procedeul, maniera, „școala" literară, ca la Zola și chiar la Flaubert" (4, p. 9).

În zugrăvirea personajelor sale, scriitorul s-a dovedit a fi și un „analist lucid și ascuțit", dar în același timp și unul din cei mai mari poeți lirici, pentru că „învăluie" scene, personaje într-o „pătrunzătoare atmosferă de sentiment", de poezie. Un asemenea procedeu ilustrează o „calitate unică" a stilului lui Turgheniev: „o ascuțită finețe a senzației pusă în slujba unui sentiment adînc (combinație atît de rară) și totul dominat de rațiunea clasicilor. Prin întîlnirea aceasta neobișnuită de calități, Turgheniev e clasicul romanului realist și pesimist din veacul trecut" (4, p. 10–11).

Se vede limpede din acest citat, că Ibrăileanu află în Turgheniev un reprezentant al romanului realist, dar al unui roman pesimist. Paginile cărților lui, le-a socotit „pagini de pesimism și tandrețe" (după Paul Bourget). Vorbind despre *Ape de primăvară*, criticul ține să-l așeze în „cadrul său", adică între nuvelele și romanele care „inspiră acel fel de tristețe numit pesimism" (4, p. 15). Cauza pesimismului scriitorului pleacă din neputința lui de a concepe fericirea: „un sentimental și un analist ca Turgheniev nu putea să nu fie pesimist, date fiind condițiile în care a trăit" (4, p. 16).

Ibrăileanu așează dar, la temelia pesimismului lui Turgheniev, configurația lui temperamentală, prea îndelunga lui aplicare spre analiză, care duc la o concluzie pesimistă asupra vieții și aceste amîndouă încurajate, susținute, de condițiile în care i-a fost dat să trăiască. În partea a doua a acestei păreri, criticul are, fără îndoială, dreptate, dar el a exagerat cînd, pornind de la analiza cîtorva lucrări, se ridică la concluzia generală a pesimismului întregii creații turgheneviene. În altă parte, ne vorbise despre luptătorul Turgheniev, văzîndu-l pe scriitor ca pe un „campion al liberalismului", ceea ce înseamnă că romancierul a crezut și în viață, în triumful ideilor noi, în posibilitățile trans-

formatoare ale omului. Romanele *În ajun* şi *Deşţelenire* sînt probante pentru această latură a viziunii scriitorului. Ibrăileanu nu ne-a vorbit însă şi de aceste cărţi în care ar fi descoperit alte calităţi ale mult admiratului Turgheniev. El s-a apropiat numai de *Fum*, *Ape de primăvară*, lucrări care într-adevăr demonstrează imposibilitatea fericirii şi — adăugăm noi — într-o lume ca aceea în care a trăit romancierul, iar apropierea pe care a stabilit-o criticul între el şi aceste cărţi, l-a făcut, încă o dată, să semnaleze atenţiei publicului ceea ce convenea temperamentului său şi să ignore sau să diformeze alte aspecte foarte interesante ale operei lui Turgheniev.

Sînt, cum uşor se poate vedea, în „notele" lui Ibrăileanu despre Turgheniev limite, pornite unele din atitudinea afectivă, adoptată de el faţă de obiectul cercetărilor sale, altele din folosirea unei metode de cercetare, alta decît cea riguros ştiinţifică. Criticul şi-a depăşit însă adesea această atitudine afectivă şi ne-a lăsat consideraţii juste, cuprinse în pagini calde, adevărate evocări lirice închinate operei „celui mai mare romancier din veacul al XIX-lea".

Prin caracterul entuziast al judecăţilor sale, Ibrăileanu a contribuit, ca nimeni altul în vremea lui, la popularizarea numelui şi operei scriitorului rus în rîndurile cititorilor romîni. Scopul i-a fost, de altfel, acesta şi, fără îndoială, l-a atins.

Atenţia cercetătorului Ibrăileanu a fost reţinută şi de poezia rusă. Această specie a artei l-a interesat. A cercetat-o îndeaproape şi ne-a lăsat, pe marginea ei, preţioase opinii.

Pe linia raporturilor sale vechi cu mişcarea socialistă, el a preţuit îndeosebi poezia luptătoare, aceea care ilustrează idei sociale. N-a refuzat totuşi în poezie elementul liric, pe care l-a descoperit şi subliniat în epica lui Lermontov.

În „Viaţa Romînească", nr. 5, din 1908, apare, în traducerea lui Ioan R. Rădulescu, *Demonul* lui Lermontov. Este un prilej pentru critic de a ne vorbi despre „poemul Caucazului" şi o face în cadrul unei scurte, dar substanţiale recenzii, în acelaşi număr al revistei.

Ibrăileanu apropie *Demonul* lui Lermontov de alte două capodopere ale literaturii universale, scrise la începutul secolului al XIX-lea, în vremea „marilor revoltaţi ai romantismului" şi anume de *Manfred* al lui Byron şi *Eloa* al lui Alfred de Vigny. Autorul recenziei lasă să se înţeleagă că, scriindu-şi poemul, Lermontov a fost influenţat de cei doi romantici apuseni. Noi ştim însă că poetul rus, talent viguros, nu s-a lăsat copleşit de asemenea influenţe străine. El le-a biruit şi a rămas un original, proiectînd, în creaţiile sale, geniul naţional rus şi personalitatea sa puternică.

Ibrăileanu mai apropie *Demonul* şi de unele poeme romîneşti: *Nunta Zamfirei*, *Moartea lui Fulger*, *Înger şi demon*, dar mai ales de *Luceafărul*, fără a pretinde, de rîndul acesta, că Lermontov l-a influenţat pe Eminescu. El apropie poemul scriitorului rus de acela al lui Eminescu pentru că „distanţa şi deosebirea morală între Luceafăr şi Cătălina este tot atît de mare ca şi între Demon şi Tamara, esenţa personalităţii lor e tot atît de deosebită" (9, p. 330). Ceea ce leagă două poeme este valoarea lor simbolică şi asupra acesteia stăruie criticul în consideraţiile sale.

Demonul, arată el, este un „înger care a iubit şi a fost iubit". În blestemul care-l urmăreşte, nu are decît o singură scăpare: să fie iubit de cea mai frumoasă fată, „atunci el s-ar întoarce la forma lui cea dintîi". Iubirea lui pentru Tamara e însă vinovată, e în „afară de lege, afară de normele burgheze care reglementează dragostea, atunci puterile protectoare ale sfintei familii se răzbună crud: ucid pe Tamara, iar Demonul e condamnat să rămînă singur, acel pe care nimeni nu-l iubeşte" (9, p. 331).

Se ştie că Lermontov a zugrăvit în poemul său dragostea pentru Varenca Lopuhin, o vară a sa, şi în general şi-a zugrăvit propriul său suflet mîndru, nesatisfăcut, aşa cum a făcut Eminescu în *Luceafărul*. Elementul acesta subiectiv, biografic, care a existat puternic în prima versiune, a dispărut în versiunea cunoscută nouă. Poemul *Demonul*, început în 1829, a fost refăcut mereu, pînă a ajuns la versiunea desăvîrşită, aceea din 1840-1841, anul morţii poetului. Acest lucru l-a impresionat în chip deosebit pe critic. În poemul lui Lermontov, el a aflat ceea ce cerea mereu poeţilor, „ieşirea din sine".

Spuneam mai sus că Ibrăileanu n-a ignorat totuşi elementul liric pe care l-a subliniat în poezia naturii, prezentă în poem, în grandioasa zugrăvire a Caucazului „sălbatic şi etern". Începutul şi sfîrşitul poemului sînt realizări de mare artă şi asupra lor este atrasă atenţia cititorilor.

Recenzia din „Viaţa Romînească", criticul n-a mai amplificat-o pentru a o cuprinde într-unul din volumele sale, aşa cum a procedat cu alte „note pe marginea cărţilor". N-a mai revenit asupra creaţiei lui Lermontov, după cum n-a mai stăruit nici asupra altor poeţi ai literaturii ruse. Surprinzător este faptul că Ibrăileanu nu s-a oprit asupra marelui poet Puşkin în opera căruia ar fi găsit ilustrate multe însuşiri ale unei poezii luptătoare.

Nu-l judecăm însă pentru ceea ce n-a făcut. Obiectul studiilor sale de istorie şi critică literară a fost, în primul rînd, fenomenul literar romînesc. Că a vorbit şi de literatura clasică rusă e marele lui merit şi pe acesta am căutat să-l facem cunoscut în rîndurile de faţă.

Stăruind în paginile închinate literaturii ruse asupra acelora care au creat marea tradiţie a acestei literaturi, Ibrăileanu n-a putut să nu se oprească şi asupra operei lui Maxim Gorki.

Pe întemeietorul realismului socialist, criticul l-a văzut ca o „continuare a celei mai pure tradiţii literare ruseşti, ca un reprezentant al laturei celei mai caracteristici a marii literaturi nordice, dar în acelaşi timp ca un scriitor de o desăvîrşită originalitate" (4, p. 219).

Ca şi „genialii săi înaintaşi", Tolstoi şi Dostoievski, Gorki, demonstrează cercetătorul, a descoperit în „sufletele obscure şi obtuze", adesea decăzute ale celor mici, acel „grăunte de aur" de care a vorbit Dostoievski şi „omenescul" pe care îl căuta Tolstoi. Mai mult decît o continuare, Gorki este „o evoluţie şi o corectare".

În profilul pe care îl închină marelui scriitor, Ibrăileanu a căutat să sublinieze îndeosebi originalitatea acestuia şi, în această direcţie, el a făcut cîteva consideraţii dintre cele mai valabile.

Ceea ce îi reţine în primul rînd atenţia este realismul lui Gorki. Înaintaşii acestuia, Tolstoi şi Dostoievski, i-au cunoscut pe oropsiţii vieţii,

dar de la distanță și în lumea lor au aflat un refugiu din oboseala și dezgustul față de „falsitatea și pervertirea morală a civilizației". Orice refugiere în altă lume este romantism. Pentru Gorki, lumea vagabonzilor alcătuiește „mediul lui moral". De aici frecvența subiectelor din viața acestora, de aici realismul creației sale. Mai mult decît atît, romantismul lui Tolstoi și Dostoievski este, afirmă criticul, un „romantism evanghelic" pentru că în sufletele „mărginite ori vinovate", ei au găsit izvoarele vieții morale, răspunsuri la marile probleme ale existenței: „ei cereau conștiinței celor săraci și neștiutori punctul inițial al regenerării morale a Europei cultivate" (4, p. 220).

La Gorki, oamenii aceștia mici nu sînt „sfinți, moraliști, revelatori". Sînt profund oameni. Viața de mizerie, „situația de paria le dă o adîncime sufletească neobișnuită. Ceea ce omul de cultură descoperă și descoperă palid, teoretic și necomplet, în urma lungii gîndiri și reflexiuni, vagabondul adesea cinic, întotdeauna nefericit, al lui Gorki descoperă mai bine și cu un accent de veritate mai tragic" (4, p.p. 220–221).

Gorki și-a făcut, cum o știm, un titlu de glorie din zugrăvirea adîncimii sufletești a eroilor săi, din sublinierea caracterului profund moral, uman al sufletului acestor declasați. Această trăsătură a operei scriitorului îl face pe critic să caracterizeze realismul lui Gorki drept un „realism evanghelic". Termenul este impropriu, îndărătul lui se ascunde însă ideea justă a umanismului creației lui Gorki, umanism zguduitor, o însușire caracteristică a metodei noi artistice inaugurate de el.

Gorki și-a mai depășit înaintașii și prin concepția artei. „Este mai puțin grandios și Demiurg, dar are scurtimea, claritatea, conciziunea, stilul, iar în poezia naturii este unul din cei mai mari artiști. Și aceasta pentru că, arată în continuare, Ibrăileanu, în Gorki se întrunesc, în chip rar și fericit, cele două atitudini față de realitatea umană: atitudinea morală și atitudinea estetică" (4, p. 221).

Evidențiind toate aceste aspecte ale originalității creației lui Gorki, era firesc ca cercetătorul să ajungă în finalul „notei" sale, la o cuprinzătoare și valabilă concluzie: Maxim Gorki este un mare artist și, împreună cu Romain Rolland, scriitorul cel mai profund uman dintre contemporani" (4, p. 222).

Ibrăileanu a dorit ca marele scriitor să fie cunoscut publicului romîn. Ori de cîte ori se traduceau în romînește opere din literatura rusă, el, care era la zi cu tot ce apărea, saluta cu entuziasm asemenea inițiative valoroase și îndemna adesea publicul să le citească, ajutîndu-l să înțeleagă și să prețuiască pagini de mare artă, prin cîte o notă, o recenzie, publicate în coloanele „Vieții Romînești". Cînd a apărut în romînește cartea lui Gorki *Copilăria mea*, într-o scurtă recenzie, criticul o impune atenției cititorilor, subliniind „profunditatea gîndirii și înălțimea punctului de vedere ale marelui scriitor și apostolul unui nou ideal" (10, p. 174). În aceeași recenzie, el închină cîteva rînduri și traducerii culegerii de articole *Un an de revoluție rusească*, rînduri care evidențiază o altă latură a personalității lui Gorki, aceea a luptătorului înzestrat cu „curaj, spirit altruist, gata de sacrificiu". Dar chiar și în această culegere de articole politice, el este reținut de măiestria scriitorului. Multe din articole îmbracă haina „schiței vii", iar volumul poartă în întregime „pecetea talentului literar al întregii opere".

Este îndeobşte cunoscut faptul că Ibrăileanu a manifestat mult interes şi totală admiraţie pentru transformările revoluţionare care se realizau, pe vremea lui, în Uniunea Sovietică. O mărturie a participării lui la tot ce se petrecea dincolo de „cordonul sanitar", o aflăm în cele cîteva pagini închinate contemporanului său Gorki, „mare artist şi apostol al unui nou ideal".

În căutarea continuă a sensului adînc al artei, Ibrăileanu a răsfoit adesea paginile literaturii ruse. A făcut-o pentru că, în cuprinsul lor, a aflat răspunsul la întrebarea care alcătuieşte obiectul propriu al cercetărilor sale: ce este opera de artă, care este funcţia ei socială.

A fost normal, ca admiraţia omului şi aprecierea criticului să se îndrepte spre clasicii literaturii ruse, care îi susţineau şi verificau adevărul concepţiei sale despre arta literară ca oglindă a societăţii. De aici au pornit rîndurile închinate lui Tolstoi, Turgheniev, Gorki, menţiunile despre Gogol, Cehov, Dostoievski, Saltîcov-Scedrin.

În tot ce-a spus Ibrăileanu despre clasicii ruşi am găsit multe opie nii judicioase, formulate după o cercetare atentă, printr-o înţeleger- profundă a ideilor şi o trăire a sentimentelor, oglindite de aceştia în operele lor.

Cu mult gust şi înţelegere a procesului de creaţie, a subliniat capacitatea lui Tolstoi, de a depăşi limitele poziţiei sale de clasă, realismul artei lui, măiestria cu care şi-a individualizat personajele. A atras atenţia cititorilor asupra lirismului clasicului romanului rus Turgheniev, asupra meşteşugului de a crea tipuri de femei, a evidenţiat rara putere de analiză a lui Dostoievski, poezia naturii la Lermontov, a stăruit asupra originalităţii creaţiei clasicului realismului socialist. Sînt opinii care pot forma — şi au format — un punct de plecare valabil pentru o cercetare ştiinţifică a literaturii ruse.

Am constatat însă, în consideraţiile lui Ibrăileanu, unele contradicţii, unele limite: o insuficientă subliniere a semnificaţiei sociale a operei realiştilor Tolstoi şi Turgheniev, ca o urmare a faptului că, determinînd condiţiile de creaţie a operei lor, criticul pune pe acelaşi plan condiţiile sociale, intelectuale, morale. Pierzîndu-se în consideraţii psihologice, mai ales în cazul lui Turgheniev, el neglijează raporturile sociale, baza de clasă a ideologiei scriitorului.

Găsim şi unele ezitări. Ibrăileanu nu are siguranţa totală a argumentelor pe care le utilizează. În cercetarea operelor, şi — ne referim îndeosebi tot la Turgheniev — criticul află aspecte variate, uneori obscure, în faţa cărora gîndul lui se divide, iar raţiunea şovăie. Scrupulele de corectitudine faţă de sine însuşi şi faţă de cei cărora le împărtăşeşte părerea, îi micşorează siguranţa judecăţii, atunci cînd aceasta ia calea expresiei. Numeroasele reveniri, paranteze, chiar contrazicerile pe care le-am semnalat, atunci cînd am vorbit despre Tolstoi, sînt oglinda vie a acestor frămîntări.

Sînt şi unele alunecări spre impresionism, îndeosebi în rîndurile închinate lui Turgheniev, ca o urmare a influenţelor suferite de critic din partea unor curente decadente, atît de înfloritoare în cultura romînească, de după 1900 şi mai ales între cele două războaie mondiale.

Opiniile lui Ibrăileanu au fost însă cît se poate de bine venite, într-o vreme în care toate privirile se îndreptau spre Apus. Puţini critici, contemporani lui, au vorbit despre literatura rusă. Au făcut-o Gherea, Raicu Ionescu-Rion. Maiorescu a ignorat această literatură. Ibrăileanu a sezisat şi a comunicat şi altora această lipsă de înţelegere a criticului junimist faţă de literaturile străine, exceptînd bineînţeles, cea germană. „Cînd a avut ocazia, scrie el într-un „profil" închinat lui Maiorescu, să vorbească de romanul modern, el n-a amintit cu un cuvînt romanul rus, romanul cel mai puternic al veacului trecut, care pentru Maiorescu însă, avea desigur defectul de a fi atît de social, atît de umanitar, atit de evanghelic, atît de politic şi de revoluţionar uneori" (4, p. 139).

Merită a fi subliniate de asemenea, simplitatea şi căldura cu care ne comunică criticul părerile sale despre clasicii literaturii ruse. În fiecare pagină, închinată lui Tolstoi şi Turgheniev, vibrează de emoţie un gînditor profund, un spirit de o fineţe rară, un pasionat de literatură. În asemenea pagini, Ibrăileanu îşi exprimă direct admiraţia şi simpatia în fraze scurte, familiare. Criticul devine liric şi stilul lui capătă o tonalitate caldă, traducînd participarea omului la opera discutată, angajarea întregii sale fiinţe în demonstrarea ideilor. Asemenea scris convinge pentru că, citindu-l pe Ibrăileanu, ai impresia că porţi o conversaţie vie cu un gînditor original, lipsit de ostentaţie, care ţine să-ţi descopere lucruri rare. Critica lui a fost astfel un excelent antidot împotriva criticii reci, estetizante, a lui Maiorescu şi a tuturor epigonilor acestuia.

Prin valabilitatea multora din părerile sale cu privire la literatura rusă, prin caracterul entuziast al acestor păreri, Ibrăileanu a trezit interesul cititorilor romîni şi, în egală măsură, a scriitorilor noştri pentru această literatură. El a contribuit în felul acesta, la intensificarea circulaţiei cu adînc răsunet a lui Tolstoi, Turgheniev, Gorki în literatura romînă, la orientarea acestei literaturi pe făgaşul realismului critic.

Г. ИБРЭИЛЯНУ О КЛАССИКАХ РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Краткое содержание

Г. Ибрэиляну с большой глубиной и чуткостью воспринимал художественные произведения. Это проявляется с предельной яркостью в его отношении к зарубежной литературе.

Придавая особое значение творческому методу реализма, Ибрэиляну выявлял его в произведениях румынских, западноевропейских и русских писателей.

Над произведениями классиков русской литературы Ибрэиляну неоднократно и подолгу размышлял, посвятив им проникновенные статьи полные энтузиазма и искреннего восхищения.

Тонкий анализ произведений русских писателей органически включался в систему литературных взглядов критика, подтверждая их.

Исходя из своих взглядов—очень верних—на литературу как „зерколо общества“, Ибрэиляну писал о „гениальном русском человеке“ Толстом, подчёрнивая необычайную мощь его таланта переросшего ограниченность идеологических взглядов писателя, выявляя реализм его произведений, мастерство индивидуализации образов; он писал о „русском человеке с золотым сердцем“ Тургеневе, обращая внимание читателей на лиризм этого „классика русского романа“, на его искусство в создании женских образов; он оценил глубину и силу психологического анализа у Достоевского, поэзию природы у Лермонтова, он подчеркнул самобытность творчества классика социалистического реализма М. Горького.

Эти верные взгляды и оценки могут являться и явились у нас исходной точкой научных исследований в области русской литературы.

Отмечается, однако, в высказываниях Ибрэиляну некоторая отсталость, ограниченность: он недостаточно чётко выявляет общественное значение произведений русских писателей, впадает иногда в психологизм и импрессионизм.

Высказывания Ибрэиляну были своевременные в тот период когда исследователи в области литературы почти не обращали внимание на русскую литературу.

Своими верными оценками, своим энтузиазмам, Ибрэиляну привлёк внимание читателей, а также и писателей на русскую литературу.

Эта деятельность явилась ценным вкладом в изучение Толстого, Тургенева, Горького и оказала влияние на развитие румынской литературы, направив её в русло критического реализма.

G. IBRĂILEANU, SUR LES CLASSIQUES DE LA LITTÉRATURE RUSSE

La compréhension profonde que G. Ibrăileanu témoigne du phénomène littéraire est clairement reflétée aussi dans son attitude vis-á-vis des littératures étrangères.

Grand admirateur de la méthode de création du réalisme, Ibrăileanu, l'a toujours recherchée et il l'a trouvée dans notre littérature, dans la littérature occidentale, ainsi que dans la littérature russe.

Les oeuvres des classiques russes ont longtemps retenu l'attention de G. Ibrăileanu, qui leur a consacré des pages enthousiastes, dues à une appréciation sans réserves ainsi qu'à une rare faculté de comprendre et de juger l'oeuvre littéraire.

Le critique a pu observer et expliquer les oeuvres littéraires russes, conformément aux principes de sa conception critique.

C'est cette conception juste sur la littérature comme „reflet de la vie sociale“, qui a conduit Ibrăileanu à nommer Lew Tolstoï „le russe génial“, à analyser le réalisme de son oeuvre, son art d'individualiser les personnages, en soulignant la capacité de l'écrivain de dépasser ses propres limites idéologiques.

C'est encore cette conception qui a détérminé notre critique à s'attacher à ce „russe au coeur d'or“, Tourguenev, en relevant à l'attention

du lecteur le lyrisme de ce „classique du roman russe“ et sa capacité de créer des types par ses personnages féminins.

Ibrăileanu a beaucoup apprécié aussi la grande force d'analyse de Dostoïewski, la poésie de la nature exprimée dans l'oeuvre de Lermontov. Enfin, notre critique a beaucoup insisté sur l'originalité de l'oeuvre de Gorki, classique du réalisme socialiste.

Il y a là des opinions judicieuses qui peuvent former et ont effectivement formé un point de départ valable pour une recherche scientifique de la littérature russe.

Mais il convient de remarquer chez lui une préoccupation insuffisante relative à la signification sociale des oeuvres des écrivains russes, quelques déviations vers le psychologisme et vers l'impressionnisme.

Les opinions de G. Ibrăileanu ont été d'une grande utilité dans une période où seul un petit nombre d'historiens et de critiques littéraires roumains se sont orientés vers la littérature russe.

Par la valeur d'une grande partie de ses opinions, par leur caractère enthousiaste, Ibrăileanu a éveillé l'intérêt des lecteurs et des écrivains roumains pour cette littérature.

Il a fortement contribué, par lá, à la diffusion chez nous de l'oeuvre de Tolstoï, de Tourguenev et de Gorki et à l'orientation de notre littérature dans la voie du réalisme critique.

LUPTA LUI IBRĂILEANU ÎMPOTRIVA DECADENTISMULUI

DE

DAN HĂULICĂ

Comunicare prezentată în sesiunea științifică a Universității „Al. I. Cuza" din 22-24 mai 1955.

Sînt foarte numeroase manifestările de luptă împotriva decadentismului care se întîlnesc în activitatea lui G. Ibrăileanu. Studii, precum acela intitulat *Poezia nouă*, articole mai restrînse, *Modă și originalitate* de pildă, și atîtea note inserate în rubrica *Miscellanea* a „Vieții romînești" atestă preocuparea stăruitoare a criticului de a bara drumul decadentismului în literatura noastră. De această preocupare se resimte întreaga orientare a revistei „Viața Romînească", pe care, în ce privește sectorul literar, Ibrăileanu o conducea efectiv. Publicația ieșeană a știut de cele mai multe ori să reziste ispitelor amăgitoare ale formalismului și a respins cu hotărîre afirmarea, tot mai insolentă după primul război mondial, a obscurantismului. Protestele deosebit de vii pe care le-au stîrnit revista și mai ales articolele lui Ibrăileanu în rîndurile estetizanților și ale moderniștilor, dușmănia pe care i-au arătat-o un Eugen Lovinescu, Nicolae Davidescu sau Ion Vinea ne ajută să măsurăm însemnătatea acestor atacuri îndreptate împotriva decadentismului.

Criticul a înțeles că trebuie să le dea o amploare sporită în anii de după război, cînd proliferarea rapidă a unor virulente forme de artă decadentă impunea o replică tranșantă. Format în atmosfera publicațiilor socialiste, care promovau o literatură realistă, Ibrăileanu, adevărat secretar de redacție al „Evenimentului literar", nu putea fi străin de săgețile pe care revista le arunca lui Al. Macedonski sau Cincinat Pavelescu în notele intitulate *Decadenții*, publicate în 17 și 31 ianuarie 1894. Și, de vreme ce condamna cu vehemență în *Psihologia de clasă*, mizantropia, pesimismul și detașarea egoistă de problemele acute ale vieții semenilor noștri, Ibrăileanu va fi împărtășit poate indignarea prietenului său Raicu Ionescu Rion față de individualismul lui Baudelaire, care — zicea Rion — cîntă pisicile în loc să cînte oamenii, sau față de „nevrozele" lui Rollinat. Nu se găsește, însă, vreo referire la decadentism în articolele publicate de el în „Evenimentul literar". Fenomenul nu căpătase încă proporții îngrijorătoare nici în primii ani de la apariția „Vieții Romînești", cînd Ibrăileanu combate mai ales pe simboliștii grupați în jurul lui Ovid Densușianu la „Viața nouă". Pînă la 1916 ostilitatea sa față de asemenea manifestări ale decadentismului

se exprimă prin aluzii, în cuprinsul unor articole tratînd alte teme, prin recenzii şi mai des prin însemnările de la *Miscellanea*, fără îndoială vioaie şi ţintind sigur pe adversar [1]. Articolul mai larg din 1911, din numărul 9 al „Vieţii romîneşti" care-l prezintă pe Baudelaire urmăreşte mai ales „cîteva consideraţii de psihologie literară", cele mai multe, nu-i vorbă, foarte pertinente, abţinîndu-se însă, în genere de la judecăţi de valoare. Abia după 1920, Ibrăileanu consacră chestiunii „modernismului", alături de note, studii întregi precum e acela pomenit deja *Poezia nouă*, apărut în nr. 6 al „Vieţii romîneşti" din 1922. Articole

1) Deşi notele de la această rubrică sînt pînă tîrziu, mulţi ani după 1920, nesemnate, identificarea acelora scrise de Ibrăileanu — bineînţeles a acelora neadunate în volumele criticului — nu e imposibilă. În primul rînd articolele de la *Miscellanea* care au contingenţă cu programul literar al revistei trebuie atribuite fără ezitare lui Ibrăileanu, care veghea statornic asupra orientării artistice a publicaţiei ieşene. E cazul unui text ca „*Ideile" d-lui Duiliu Zamfirescu* din nr. 7/1909 al Vieţii romîneşti, care denunţă răstălmăcirile aduse programului revistei. Pentru o anume perioadă, pînă la 1911, la venirea lui G. Topîrceanu la Iaşi, chiar prezenţa, în unele note, a unui stil polemic, mărturisind un condei sprinten, e de natură să ne servească în elucidarea acestor chestiuni de atribuţie. Şi tot astfel demonstraţiile teoretice închegate îl indică drept autor al unor materiale pe Ibrăileanu. De pildă, cine altul decît dînsul ar fi putut scrie nota intitulată *Literatură „absconsă"* din numărul 10/1910 ? La vremea aceasta sectorul critic al revistei era, cu excepţia articolelor lui Ibrăileanu, destul de palid şi timorat. Apoi apare în această notă o aluzie la ideea selecţiei literare, care începuse să-l intereseze pe Ibrăileanu ; ni se vorbeşte despre „lupta pentru trai", în care „au învins numai scriitorii clari". Ecouri ale teoriei selecţiei se ivesc şi în articolul intitulat *Curentele literare şi criticii*, publicat în nr. 2/1913, în care anume consideraţii de istorie literară ne duc cu gîndul la *Spiritul critic în cultura romînească*. Sînt în fine schiţate în aceste însemnări şi unele reacţii morale ce se reclamă de la delicateţea omului care a fost Ibrăileanu. Nu simţim în oroarea de trivialitate căreia îi dă expresie o notă din 1909, *Dl. Mehedinţi şi poporanismul?*, ceva din sensibilitatea care vibrează în *Privind viaţa ?* În numerele din seria a doua a revistei, contribuţiile lui Ibrăileanu se împletesc tot mai mult, la *Miscellanea*, cu acelea ale lui M. Ralea, D. I. Suchianu sau ale altor colaboratori mai tineri. Paternitatea literară a unor materiale poate fi, totuşi, stabilită cu oarecare precizie. Numai Ibrăileanu era, de exemplu, în măsură să intervină cu cîteva „distingeri" în problema modernismului (în nota *Modernism* din nr. 3, 1922 al Vieţii romîneşti), destinate să aducă o uşoară corecţiune unor idei împărtăşite cititorilor revistei, cu un număr mai înainte, de Topîrceanu. Opiniile despre „versul tipografic" (în nr. 5, 1922) sînt solidare cu acelea expuse de Ibrăileanu în alte împrejurări ; la ele se referă şi însemnarea intitulată *Dar versul „liber"?* (Viaţa Romînească nr. 12, 1926) : „Am dovedit aici altădată că versul „liber" este vers numai din punct de vedere tipografic..."

Alt indiciu elocvent, autorul acestei ultime note arată că a analizat în revistă, în sprijinul versului vechi, pasaje din *Vara* lui Coşbuc. În sprijinul identificărilor propuse aici vin şi informaţiile unor persoane din apropierea lui Ibrăileanu, tov. conf. G. Agavriloaie, de pildă, căruia profităm de ocazie spre a-l mulţumi încă o dată pentru ajutorul ce ni l-a dat în acest sens. Dealtminteri, excesul de circumspecţie riscă să facă oţioasă discuţia acestor probleme de paternitate literară. Săvîrşim o greşeală venială atribuindu-i lui Ibrăileanu unele articole de la *Miscellanea* pe care nu le-a scris el, căci materialele acestei rubrici, cel puţin acelea privind literatura, erau supuse unui control atît de atent din partea criticului, încît putem vedea în ele o expresie personală a gîndirii lui. Prezenţa lui la *Miscellanea* era pînă tîrziu atît de indispensabilă, încît în 1926 o înştiinţare „De la redacţie" ne previne, atrăgîndu-ne parcă atenţia asupra unei împrejurări excepţionale, că, în numărul respectiv (2—3), Ibrăileanu a fost în imposibilitate de a-şi da colaborarea la rubricile permanente. Notele publicate de alţi colaboratori la *Miscellanea* se conformau vederilor criticului, care, cum ne informează cei ce i-au stat în preajmă, arăta o grijă specială faţă de această rubrică.

mai întinse, cum sînt *Influențe străine și realități naționale*, publicat în 1925, în nr. 2 al revistei, sau mai cu seamă *Caracterul specific național în literatura romînă*, din nr. 11/1922 a „Vieții romînești", conduc, prin excursii prelungite de-a lungul istoriei noastre literare, la condamnarea așa-numitei „poezii noi".

Luările de poziție împotriva decadentismului devin, în această perioadă, mai frecvente în scrisul lui Ibrăileanu, tocmai pentru că ele se dovedeau mai necesare în viața noastră literară. Și, chiar dacă acum revista alunecă nu o dată spre o ținută eclectică, făcînd loc în paginile sale unor materiale care contravin în chip flagrant liniei sale sănătoase, semnate de Lucian Blaga, Ion Barbu sau Paul Zarifopol, e riscat să se conchidă că în anii de după 1920 rezistența lui Ibrăileanu la decadentism a cedat în chip simțitor. Cum se va vedea mai departe, receptivitatea pe care o arată el acum față de unele aspecte ale artei decadente se leagă de inconsecvențe mai vechi, de formulări eronate de care nu e scutit scrisul său nici între 1906 și 1916. Nu trebuie neglijat aportul pe care-l oferă anii de după război în elaborarea de către Ibrăileanu a unei critici adîncite a decadentismului. Forma mai organizată pe care o dobîndește această critică se însoțește acum cu un adaos apreciabil de argumente.

Dacă această critică și-a păstrat de cele mai multe ori nealterată actualitatea, lucrul se datorește seriozității cu care Ibrăileanu a considerat problema. Ceea ce-l separă, în lupta împotriva decadentismului, de Simeon Mehedinți, care clama cu patos în contra revistei „Viața nouă", nu e numai baza realistă, democratică, de la care pornea dînsul, ci și faptul că mobilurile atitudinii sale nu intrau în sfera unor mărunte interese personale. Într-o notă intitulată *De la critică la harță*, publicată în „Viața Romînească" din 1909, în nr. 4, semnată P. Nicanor et § și scrisă probabil de Ibrăileanu, se dezvăluie dedesubturile meschine ale agresivității de care făcea paradă S. Mehedinți cînd înfiera în „Convorbiri literare" „vegetația literară de taverne și lupanare, de umbră și penumbră, în care răsar și trăiesc criptogamele decadente": „D. Mehedinți — se spune în această notă — nu urmărește atîta decadentismul, cît dușmănește personal pe D. Ovidiu Densusianu, pe care l-a numit odinioară «Tyrteul literaturii romîne»... Patima îl aduce pe D. Mehedinți să batjocorească și activitatea științifică a directorului „Vieții noi". Iar în numărul următor al revistei, tot la *Miscellanea*, sînt vestejite ieșirile de intolerabilă trivialitate ale geografului improvizat îndrumător al literaturii: „...găsiți că e frumos să-și bată cineva joc, sub pretext de polemică literară, de cusururile trupești ale cuiva? Admiteți d-tră ca cineva să fie numit: «cel mai urît om, încrucișat, șchiop, cu umerii aduși, îngust de piept, cu voce ascuțită?» Nu vi se pare barbar?". Înțelegem mai bine oportunitatea acestui apel la decență în polemică, dacă ne gîndim de asemeni la lipsa de control a expresiei și la tonul injurios ce caracterizează atacurile întreprinse de N. Iorga împotriva simbolismului, taxat drept „săpun literar care nu curăță", „literatură infamă, excrocherie literară, minți deșanțate, șarlatanie, literatură de Pantelimon" [2].

Străină de astfel de mijloace triviale, critica pe care o aduce Ibrăi-

2) Drum drept, nr, 25, 26, din 10 iulie 1916.

leanu decadentismului nu cade în personalităţi şi nu pierde din vedere problemele, pe care le discută cu luciditate, fără orbire. E o critică principială şi de aici interesul ei. Ibrăileanu nu ignoră înzestrarea unor poeţi a căror orientare o dezaprobă. E cazul lui Macedonski, de pildă, căruia îi recunoaşte talentul, în notele *Pe marginea unei antologii*[3]). El nu socoteşte în chip simplist că decadentismul înseamnă numaidecît afectare şi constată, de exemplu, că „sinceritatea din *Florile răului* nu poate lăsa nici o îndoială". Observaţia e preţioasă, mai ales dacă ne gîndim că un Brunetière îl putuse numi pe Baudelaire „un Satan d'hôtel garni, un Belzébuth de table d'hôte".

Max Nordau încercase să demonstreze că poezia lui Baudelaire ar purta stigmatele nebuniei. În articolul pe care-l închină poetului nefericit al „Spleen"-ului, Ibrăileanu îndepărtează ironic această explicaţie vulgarizatoare şi tot aşa rîndurile scrise cu prilejul morţii lui Nordau semnalează falsitatea teoriei degenerescenţei. Înaintea lui Ibrăileanu, Gherea de asemeni arătase în *O problemă literară* că interpretarea dată de Nordau decadentismului, înfăţişarea lui ca expresia unor naturi patologice e inacceptabilă; atrăgînd atenţia asupra complexităţii chestiunii, el indicase drept singura explicaţie justă pe aceea socială, fără să aducă însă suficiente precizări. Ibrăileanu schiţează şi el gestul dirijării spre o asemenea explicaţie, dar nu-l duce pînă la capăt. Dacă în articolul despre Baudelaire el nu scoate analiza de pe terenul psihologiei individuale, axînd-o pe ideea „anormalităţii" nu biologice, ci psihologice a poetului „Albatrosului", rîndurile care vor să definească pe discipolii acestuia vorbesc despre o carenţă a sentimentului solidarităţii, despre izolarea lor *socială*. La fel o notă din „Viaţa romînească" din 1913[4]), *Curentele literare şi criticii*, caută *„cauza socială, deci principală*, a decadentismului nostru", în izolarea socială, în „egotismul" unor poeţi rupţi de generaţia lor, rămaşi „departe de mişcările cu caracter puternic naţional". Credem că nota aceasta e datorată cu siguranţă lui Ibrăileanu, pentru că părerile citate sînt foarte apropiate de acelea din studiul lui *Literatura şi societatea*, publicat în 1912[5]), „Scriitorii noştri care-şi zic simbolişti — citim acolo — sînt, şi ca scriitori şi ca oameni, străini de orice preocupări sociale şi naţionale, străini de orice curente care agită societatea romînească. Ei sînt, socialmente, nişte izolaţi. Simbolismul nu e numai o chestie estetică, simbolismul e şi o atitudine în faţa vieţii. Iar *atitudinea simboliştilor e ignorarea sau chiar dispreţuirea frămîntărilor vieţii*"[6]). E sezisată în această ultimă frază o trăsătură esenţială a decadentismului, care se cuvine, însă, raportată la rîndul ei la realitatea care-i constituie suportul, la realitatea claselor şi a conflictelor lor. De la planul unei descripţii, fără îndoială foarte pătrunzătoare, a fenomenului, pînă la acela al explicaţiei lui ştiinţifice, mai este un pas, pe care Ibrăileanu, care renunţase la multe din ideile marxiste ale tinereţii sale, nu-l face; deşi le afirmă existenţa, el nu poate distinge rădăcinile sociale ale decadentismului. E demnă de reţinut, totuşi, dintr-o recenzie din 1925[7]) despre căr-

3) Viaţa Romînească, nr. 5-6, 1915.
4) În nr. 2.
5) Viaţa Romînească nr. 7-8.
6) Sublinierile de pînă aici ne aparţin. D. H.
7) Viaţa Romînească, nr. 10.

tea *Éloge du mensonge* de Étienne Rey, o intuiție surprinzătoare, care luminează subit fondul social al unor manifestări decadente. „Imoralismului — spune criticul — îi place să se creadă revoltă și atitudine estetică (...) Dar moralitatea și nu imoralitatea este estetică și adevărată revoltă (...) Acest imoralism care are de o bucată de vreme prestigiu, care vrea să fie satanic și să sperie pe burghez, e, vai, prea burghez..."

Și, în orice caz, cele spuse de Ibrăileanu relativ la caracterul antisocial al artei decadente sînt cu atît mai meritorii, cu cît „Viața Romînească" înregistrase în această privință și opinii care se cuvin cenzurate sever. Astfel Isabela Sadoveanu - Evan credea, într-un articol intitulat *Simbolismul*[8]), că poate afla în opera reprezentanților francezi ai curentului „reflexul sufletului omenirii întregi, expresia vieții sociale, sinteza «sufletului colectiv»". Și observația se aplica nu numai unui Verhaeren, ci și unui Vielé-Griffin și Maeterlinck.

O contribuție însemnată a adus Ibrăileanu cauzei artei realiste atunci cînd a demonstrat netemeinicia pretențiilor de inovație, de progres, pe care le agitau, ca o legitimare, cele mai multe forme de decadentism. El a disociat cu un spirit avizat, între „noul" în accepția lui strict temporală, cronologică, și între o noutate reală, de sens. Cînd profesa conservatorismul, Eliade se comporta ca „un novator exagerat", reacționarismul său fiind o doctrină importată de aiurea, nota Ibrăileanu la paginile 56 și 209 ale *Spiritului critic în cultura romînească*. Inovație și reacționarism sînt, așadar, noțiuni care nu-și refuză apropierea. Criticul pune în evidență în studiul *Poezia nouă* - „nou" are aici accepția de „modernist" - viciul raționamentului potrivit căruia această poezie „este superioară celei vechi, - *prin definiție*, însemnînd un progres în dezvoltarea literaturii, - căci omul nu stă pe loc, ci merge înainte; senzația se ascute, sentimentul se rafinează, sufletul se complică, limba se perfecționează ..". Orice elev de liceu, spune Ibrăileanu, „va ști să arate că aici e vorba de o confuzie între schimbare și progres. El va ști să arate că aici se mai face o confuzie între știință și poezie". Căci „dacă știința unui deceniu, chiar a unui an, chiar a unei luni, e superioară științei deceniului, anului, lunii precedente", nu tot așa se întîmplă cu arta. Simplul fapt al situării mai sus pe scara timpului, nu constituie un coeficient de valoare pentru opera de artă". Meditînd asupra acestei idei înțelepte, nu poți să nu-ți aduci aminte de felul în care văzuse Lenin aceeași problemă: „De ce să ne închinăm în fața a ceea ce este nou ca în fața unui zeu, căruia trebuie să i te supui numai pentru că «este nou?»".

Nu numai noutatea singură nu e un semn de progres, dar ostentația noutății, goana după inovație, avangardismul frînează progresul. „Amatorii de noutăți cu orice preț - observă Ibrăileanu cu sagacitate în *Influențe străine și realități naționale* - se cred foarte înaintați și revoluționari. Și totuși sînt reacționari, căci „reacționarismul" nu e, nu poate fi altceva decît ceea ce împiedică progresul. Și „noutățile" acestea - nefiind o contribuție reală la îmbogățirea realității naționale, mai mult, enervînd mereu mișcarea literară, producînd confuzie în public, stricîndu-i gustul, abătînd unele energii de la adevărata literatură, sînt piedici în calea progresului și deci reacționare".

8) Viața Romînească, nr. 3 și 6, 1908.

Refutația decadentismului își extrage la Ibrăileanu argumentele hotărîtoare din teoria specificului național. Motivul principal pentru care poezia modernistă nu marchează un progres în dezvoltarea literaturii noastre stă în atitudinea pe care o adoptă reprezentanții ei față de obligația acestui specific. „Cu cît s-a tot emancipat de modelele străine, cu atît literatura romînă a tot progresat", spune criticul în articolul citat mai înainte; progresul veritabil implică o accentuare a originalității artistice, pe calea unui contact strîns cu realitățile naționale. Or, arăta Ibrăileanu în repetate rînduri, decadenții noștri ignorau nevoia specificului național în literatură, situîndu-se pe pozițiile unei imitații servile a occidentului. Identificînd în această imitație „un semn de slăbire a personalității, de mizerie psihologică" – și în acest sens este probantă cronica *Modă și originalitate* [9]), – Ibrăileanu o condamna de asemeni ca pe un exercițiu sortit în bună măsură eșecului, de vreme ce încearcă să transplanteze la noi forme de artă ce nu-și pot găsi un corespondent în realitatea romînească, baudelairismul, de pildă, care presupune o atmosferă intens citadină, absentă în țara noastră.

Rolul pe care-l joacă în cunoașterea sufletului național poezia populară și contactul nemijlocit cu poporul îl poate îndeplini tradiția literară, crescută ea însăși din legătura cu poporul. Dar nici acest succedaneu nu e la îndemîna decadenților noștri, care disprețuiesc tradiția constituită prin aportul scriitorilor valoroși din trecut. „«Nou» — spune Ibrăileanu în *Influențe străine și realități naționale,* referindu-se la așa-numita „poezie nouă"—a fost și este o etichetă, care înseamnă: *în afară de curentul cel mare al literaturii naționale*".

Fără îndoială, imitația unor modele occidentale s-a produs în arta noastră decadentă pe o scară mult mai largă decît în cadrul curentelor care au precedat-o. Însă a caracteriza această literatură ca o artă „de import", așa cum face uneori Ibrăileanu, e excesiv și mai ales ineficace. Căci apelul la anumite formule artistice străine nu e întîmplător, așa încît se cere a determina nevoile locale care au antrenat acest proces. Totuși nu asta e important în ideile lui Ibrăileanu, ci respingerea categorică a cosmopolitismului de care era pătrunsă arta decadentă. Și tenacitatea cu care a urmărit criticul atitudinea cosmopolită, energia cu care a căutat s-o reprime îl onorează.

Pentru a evalua just poziția lui Ibrăileanu e util să se sublinieze un fapt pe care adversarii estetizanți ai criticului l-au ignorat de cele mai multe ori. Anume, așezarea luptei împotriva decadentismului sub semnul specificului național nu înseamnă propriu-zis circumscrierea domeniului tematic al poeziei în limitele peisajului romînesc. Pentru poezie problema elementului obiectiv național, arăta Ibrăileanu – nici nu se pune acut. Indispensabil este, în specificul național, elementul subiectiv; revendicîndu-l pentru poezie, deplorînd absența lui în „poezia nouă", Ibrăileanu cerea în fond consonanța artistului cu aspirațiile poporului său, și, în ultimă instanță, realismul operei lui. În Eminescu, care întrupează cel mai deplin specificul național, „vorbesc aleanurile unui popor", citim în *Poezia nouă*. „Decadentismul d-lui Macedonsky și realismul blazat al d-lui Lecca nu exprimă sentimentul dominant social al vremii, nu sînt expresia sufletului

9) Viața Romînească, nr. 1, 1928.

romînesc istoric într-un moment al evoluţiei lui", scrie criticul în articolul *Pe marginea unei antologii.* „Sufletul romînesc" e alăturat aici în chip semnificativ „sentimentului dominant social al vremii", ajutîndu-ne să înţelegem mai adînc sensul tezei lui Ibrăileanu despre necesitatea specificului naţional în artă.

Nu e acceptabilă, însă, schema regionalistă în care criticul introduce uneori decadentismul nostru, considerat ca un fenomen propriu mai ales poeziei munteneşti, concordant cu relativa lipsă de originalitate naţională a literaturii din Muntenia.

Şi, în fine, însăşi restrîngerea discuţiei decadentismului la cadrul specificului naţional diminuează uneori eficienţa atacurilor lui Ibrăileanu. Insistînd asupra caracterului „de import" pe care credea că-l aveau manifestările decadente de la noi, el pierdea din vedere cîte o dată faptul că vătămător e decadentismul de pretutindeni, decadentismul ca atare, şi nu numai versiunile lui romîneşti, privite mai degrabă ca nişte contrafaceri. Lucru firesc într-o oarecare măsură, el dovedea mai puţină clarviziune faţă de aspectele decadente ale literaturii de aiurea decît faţă de acelea de la noi. Nutrea o admiraţie ferventă pentru Proust, antrenîndu-se cu plăcere într-o exegeză, bogată, ce-i drept, în observaţii subtile, pe marginea operei scriitorului francez. Mai mult încă, Ibrăileanu afirmă în *Poezia nouă,* că această poezie *nu se cuvine blamată din principiu,* ci numai în cazuri determinate. În repetate rînduri, protestînd împotriva calificării poporanismului drept o „şcoală literară", Ibrăileanu sublinia că direcţia literară a revistei „Viaţa Romînească", pe care el o identifica cu poporanismul, nu e incompatibilă cu simbolismul. O asemenea aserţiune aflăm de pildă în nota „*«Ideile» d-lui Duiliu Zamfirescu*" din nr. 4/1909 al „Vieţii romîneşti", iar o altă însemnare de la *Miscellanea,* „*Literatură «absconsă»*", publicată în nr. 10 din 1910 al „Vieţii romîneşti", ne oferă o formulare mai precisă: „Mai ales simbolismul „nostru" — Ibrăileanu face aluzie aici la aprecierea favorabilă dată în revistă unor lucrări simboliste — a băgat pe mulţi în nedumerire, parcă între simbolism — şcoală literară, care, în ultima analiză, vrea sugestia în locul *expresiei,* sugestia a ceea ce nu se poate exprima — şi între poporanism ar fi o contradicţie!" Însă substituirea expresiei prin sugestie avea în intenţia simboliştilor tocmai sensul unei transcenderi a realului. Ei nu ambiţionează înfăţişarea realităţii, ci sugerarea inefabilului. Cum va recunoaşte mai tîrziu, în 1922, Ibrăileanu însuşi, „simbolul" se vrea o poartă deschisă spre Absolut. „Corespondenţele" lui Baudelaire tind să comunice prezenţa unei presupuse realităţi oculte. De aceea, în natură „omul trece prin păduri de simboluri", printre „stîlpi vii care lasă să le scape adesea cuvinte confuze". Nu e vorba, deci, în sugestie, aşa cum o practicau şi mai ales o teoretizau simboliştii, de un nou mod de evocare literară a realităţii, ci de ignorarea ei deliberată. Simbolismul se ciocneşte cu nevoia de realism, pe care o susţinea cu căldură Ibrăileanu de atîtea ori, şi, prin aceasta, cu însuşi specificul naţional, pe care-l preconiza programul revistei. Întîmpinăm aici, evident, o contradicţie serioasă a gîndirii criticului. O împrejurare care-l disculpă pînă la un punct de această confuzie este aceea că astfel de declaraţii apar aproape numai în însemnări de la *Miscellanea* sau în articole care se preocupă să răspundă acuzaţiei de exclusivism adusă „Vieţii romîneşti". Pasajul din *Poezia nouă* care pro-

punea respingerea condiționată a modernismului venea ca din partea redacției, expunea punctul de vedere al revistei, lucru indicat și de forma redactării : „*Noi*[10]) nu am luat poziție din principiu etc....“ Însă într-un articol cum e *Caracterul specific național în literatura romînă,* unde se explică doar poziția *criticului*, condamnarea „poeziei noi“ s-a lepădat de aceste rezerve. Să se noteze apoi că formulările eronate discutate aici sînt culese și din articolele dinainte de 1916, lucru care vine în sprijinul ideii că nu se poate practica, în activitatea lui Ibrăileanu, o scindare prea riguroasă între perioada dinainte de război și cea de după război, sub raportul luptei împotriva decadentismului.

O trăsătură importantă a mentalității decadente căreia Ibrăileanu i-a opus un protest ferm este iraționalismul. Omagiul entuziast adus lui Anatole France, care „profesează primatul inteligenței, drepturile ei imprescriptibile“, apărarea călduroasă a valorii gîndirii umane, pe care o notă din 1920, intitulată *Alte vremuri*, o caracteriza drept „nobleța speciei umane“, denunțarea bergsonismului - într-un articol a lui Ibrăileanu despre France - ca o filozofie menită să justifice renunțarea la inteligență și neîncrederea în progres - toate acestea configurează o atitudine ce n-a rămas fără urmări în orientarea revistei „Viața Romînească“. Lupta împotriva gîndirismului, pe care au susținut-o în paginile ei, chiar înainte de 1933, M. Ralea sau G. Călinescu, ultimul servind-o prin cîteva pamflete admirabile[11]), nu e străină, poate, de exemplul ostilității lui Ibrăileanu față de obscurantism.

Mai perspicace încă se arată criticul atunci cînd remarcă antiintelectualismul artei „moderniste“. Cu prilejuri variate, între altele în *Caracterul specific național în literatura romînă*, Ibrăileanu a arătat că vede în „poezia nouă“ și în simbolism o poezie „de senzații“, preocupată să înlocuiască prin acestea ideile și sentimentele. E adevărat că proscripția afectivului nu e proprie simboliștilor, care proclamă în fond tocmai drepturile emoției, comprimată mai înainte sub „impersonalitatea“ parnasiană. Și e greșit să crezi că „sentimentele lui Baudelaire sînt slabe“, „mai degrabă mănunchiuri de senzații stranii“, cum le consideră Ibrăileanu; detestînd etalarea romantică a sentimentelor, Baudelaire este un poet de autentică vibrație. De asemeni, dacă un Valéry disprețuiește inspirația și elanurile inimii, nu se poate spune că îi este specifică întregii poezii decadente izgonirea afectivului. Cît privește, însă, alungarea ideilor, observarea lui Ibrăileanu își păstrează întreagă valabilitatea. Chiar dacă poezia lui Mallarmé, de pildă, cultivă veleități opuse unui senzorialism plat, rîvnind spre exploararea inefabilului, spre contemplarea „Necunoscutului“ (scris cu majusculă !), ea încearcă însă transgresiunea așa-numitei logici uzuale, de fapt a logicii însăși, trădîndu-și astfel în chip net antiintelectualismul.

Ibrăileanu a combătut în nota cu același nume, citată deja, literatura „absconsă“, persiflînd „audiția colorată“ și stabilirea între lucruri, prin intermediul poeziei, a unor raporturi „*nu nouă*, ci imposibile pentru

---

10) Sublinierea noastră. D. H.

11) „*Nufărul negru sau micul chip îngeresc*“, „*Cîți îngeri sînt în cer*“ și „*Tandaler predicator*“, în Viața Romînească nr. 7-8, 1931; „*Despre prea cuviosul mucenic, întocmai cu apostolii, Nichifor*“, Viața Romînească, nr. 9-10, 1931.

mintea normală". Şi tot acolo el spune: „Limba are ca funcţiune transmiterea stărilor sufleteşti dintr-un suflet în altul, ea e un instrument şi nu un scop". Argumentele pe care le produce Ibrăileanu împotriva ermetismului mărturisesc o considerare nuanţată a problemei. El nu cere *claritate cu orice preţ*, conştient, că, în anumite situaţii, această exigenţă ar impieta asupra nevoii de a sugera a poeziei. Dacă obscuritatea voită a unui text este aspru blamată, nu tot astfel se întîmplă cu rezistenţa pe care o opune la lectură o poezie de o profunditate reală; e o chestiune asupra căreia ne atrage criticul atenţia în studiul *Caracterul specific naţional în literatura romînă*.

Iubitor al versului clasic, îl vedem pe Ibrăileanu într-o notă ca aceea intitulată *Modernism* [12]), privind cu o rezervă puţin exagerată, versul liber. Îi cere, cum e şi firesc, o anumită armonie, dar îl acceptă acolo unde e organic unei sensibilităţi aşa-zicînd „anormale" a poetului. Preferinţa sa pentru versul tradiţional e scutită, totuşi, de rigiditate. Dacă un Julien Benda, cu care Ibrăileanu se întîlneşte uneori în critica antiintelectualismului artei decadente, descopere în interesul pentru ritm, în dauna măsurii, un semn al precumpănirii nesănătoase a afectivului, criticul nostru accentuează în chip just însemnătatea ritmului, ca element decisiv al versului. În sfîrşit, el îi sfătuieşte pe poeţi să părăsească soluţia comodă a aşa-numitului „vers tipografic", a fragmentării arbitrare a rîndurilor textului, şi să opteze pentru un vers veritabil [13]). Toate aceste remarce se centrează în jurul unui gînd scump criticului, acela al raportului strîns între versificaţie şi conţinut.

Concluzia la care duce cercetarea luptei lui Ibrăileanu împotriva decadentismului este de natură să ne fortifice convingerea că opera lui critică constituie o sursă proaspătă de îndemnuri pozitive, de idei care nu şi-au irosit actualitatea. Cu toate inconsecvenţele pe care le înregistrează cîte o dată, această luptă trebuie apreciată ca un capitol de seamă al moştenirii lui Ibrăileanu.

Catedra de Literatură romînă

БОРЬБА ИБРЭИЛЯНУ С ДЕКАДЕНТИЗМОМ

Краткое содержание

Ибрэиляну часто выступал против декадентизма. В этом отношении мы должны быть признательны критику Ибрэиляну тем более, что его враждебное отношение к декадентизму определило одно из направлений журнала „Viaţa Romînească".

Отличая, с предельной проницательностью, новое, в самом строгом временном, хронологическом значении, от нового реального, в отношении содержания, Ибрэиляну вскрыл реакционную сущность авангардизма, который он считал тормозом художественного развития, и часто подчёркивал, что „новая" поэзия, поэзия модернизма не отмечает никакого прогресса в развитии нашей литературы. Подлинный прогресс выражается в

12) Viaţa Romînească, nr. 3, 1922.
13) *Versul tipografic*, Viaţa Romînească, nr. 5, 1922.

полном освобождении от иностранных образцов и в более ярком выявлении художественной самобытности, осуществляющейся путём тесной связи с национальной реальностью; но, как показывает Ибрэиляну, наши декаденты не признавали необходимости национальной специфики в литературе, заняв позиции слепого подражания западу. Учитывая резко-отрицательное отношение Ибрэиляну к космополитизму, необходимо все же отметить, что ограничение вопроса о декадентизме „национальной спецификой" умаляет иногда действительнность его критики.

Он подчёркивал подражательный характер декадентизма в нашей стране, не уделяя должного внимания тому факту, что декадентизм вреден вообще, как таковой. Не отдавая себе, отчёта в его социальных корнях, Ибрэиляну несмотря на это, отклонил вульгаризаторскую интерпретацию декадентизма, понимание его как проявление патологических натур.

Он сумел выявить с особой проницательностью такие основные черты декадентизма, как игнорирование и даже презрительное отношение к жизненным переживаниям, изолирование писателя, острый индивидуализм. Он боролся с эстетизмом, антиреализмом, „безнравственностью" декадентов во имя реалистической литературы, связанной со стремлениями народа, проникнутой передовыми идеалами, во имя того направления, которое он проводил в журнале „Viața Romînească".

Включаются также в борьбу с декадентизмом восторженные отзывы его об Анатоле Франсе, горячая защита человеческого разума, обличение бергсонизма как реакционной философии.

Некоторая непоследовательность Ибрэиляну в борьбе с декадентизмом как например его безоговорочное преклонение перед Прустом не умаляет реального достоинства нашего критика.

Борьба Ибрэиляну с декадентизмом остаётся важным моментом в нашем критическом наследии.

LA LUTTE DE IBRĂILEANU CONTRE LE DECADENTISME

Résumé

Le critique moldave Ibrăileanu s'est manifesté plus d'une fois en adversaire résolu du décadentisme. La revue qu'il dirigeait, „Viața Romînească" (*La Vie Roumaine*), a soutenu de veritables campagnes contre l'esthétisme des formalistes et contre l'obscurantisme dont le péril était toujours plus menaçant dans les années qui suivirent la première guerre mondiale. Mais le renom d'incompréhension qu'il s'est acquis de la part des modernistes n'est nullement fondé; la critique portée par lui au décadentisme est exempte de partis pris et, dans ses attaques, Ibrăileanu ne s'est laissé aller à la prévention. Il se met, en discutant la valeur des orientations décadentes, sur le terrain d'une critique de principes qui ne s'abaisse jamais aux trivialités et aux violences de langage que l'on peut rencontrer dans les articles de direction antisymboliste écrits par S. Mehedinți on N. Iorga.

En répudiant l'opinion erronée de Nordau, Ibrăileanu s'est efforcé d'atteindre, dans l'explication du décadentisme, les réalités sociales qui en constituaient le fondement; sans y discriminer avec une entière pré-

cision, il a saisi maints traits essentiels de la littérature décadente, tels le mépris de l'artiste à l'égard de la vie et la stérilité de son inconformisme. Il a mis à nu l'inconsistance des prétentions de progrès qu'agitaient les modernistes ; la recherche obstinée de la nouveauté et son étalage ostentatif, il les a désignés comme les indices d'une mentalité qui entrave le progrès. Celui-ci n'est possible qu'à la condition d'observer strictement le besoin du „spécifique national". C'est là l'argument central de la réfutation d'Ibrăileanu; car nos décadents ignoraient la nécessité de ce spécifique et, procédant de la sorte, ils condamnaient leur littérature à un déficit foncier d'originalité. Malgré la dose d'exagération contenue dans cette manière d'envisager la création des décadents roumains comme une réplique contrefaite des modèles occidentaux, la protestation catégorique contre le cosmopolitisme honore le critique. Il est bon, cependant, de noter que la théorie du „spécifique national" a été quelquefois un cadre impropre et un peu étroit pour la critique du décadentisme. Flétrissant le caractère d'importation qu'il atribuait à notre symbolisme, Ibrăileanu perdait de vue l'effet nocif de la poésie symboliste française; il infligeait un blâme sévère aux versions roumaines du décadentisme, mais il n'en repoussait pas d'une manière également énergique le principe même.

De telles inconséquences se rachètent par des observations perçantes sur la tendance irrationelle et antiintellectualiste des productions décadentes, par l'éloge enthousiaste de la raison et, enfin, par de nombreuses remarques d'un ordre plus particulier. La lutte contre de décadentisme ne laisse pas d'être l'un des plus précieux exemples que nous a légués la critique de Ibrăileanu.

CALISTRAT HOGAŞ – ÎNTRE CLASICISM ŞI PARODIA LUI *)

DE

CONST. CIOPRAGA

Cu toate că în secolul trecut s-au manifestat în literatura romînă şi cîţiva scriitori cu mentalitate clasică, nu s-ar putea indica în acest domeniu existenţa unui *curent* clasicist modern. Dispute răsunătoare ca faimoasa *Querelle des anciens et des modernes*, de la sfîrşitul secolului al XVII-lea, cu prelungiri într-al XVIII-lea, — în care s-au angajat partizanii clasicismului în contra susţinătorilor modernităţii — iarăşi, n-au fost la noi. Cu atît mai puţin s-ar putea menţiona deci, încercări de constituire a unui „neoclasicism", ca în unele arte şi literaturi din Apus.

Creator de tipul intelectual, Hogaş utilizează pînă la risipă filonul de amintiri livreşti, arătînd slăbiciune pentru aforismul cult. Creangă recurge şi el cu plăcere la aforismul popular, generalizînd prin „vorba ceea", adică prin ziceri consacrate, anumite observaţii despre viaţă — integrîndu-se, sub acest aspect, unui vechi clasicism de tip popular. În casa de la Piatra, cărturarul Hogaş pune să i se construiască sobe înalte cu colonade şi joc de linii amintind de frontoanele templelor antice. Dar în configuraţia ei generală opera sa nu este întotdeauna creaţia unui intelectualist, şi nici a unui scriitor realmente clasicist.

Literatura lui Hogaş, bogată în reminiscenţe clasice, ridică în istoria noastră literară probleme speciale. Prin abundenţa referinţelor la cei vechi, scriitorul a fost considerat, mai ales postum, un clasicist. Într-o primă caracterizare sintetică, Octav Botez observa că „dacă d. Galaction e între scriitorii noştri de azi un creştin, d. Hogaş e desigur cel mai păgîn dintre dînşii". „Amoralismul său e senin, arătînd simpatie eroilor călugări care practică un păgînism fără ascunsuri". Poetul munţilor Neamţului, „admirator al mitologiei clasice", „nu cunoaşte alte divinităţi decît ale pădurilor şi ale apelor", pentru el „natura e populată de fauni şi de nimfe"[1]).

Teoreticianul sincronismului estetic, E. Lovinescu, definea scrisul lui Hogaş ca o manifestare anacronică a unui supravieţuitor al clasicismului antic. „Opera lui Hogaş nu e nici contemporană şi nici măcar specific naţională, ci pluteşte peste rasă şi peste timp . . . Ea datează de cel puţin trei mii de ani, din epoca poemelor homerice şi, prin violenţa lirică cu care sînt adorate forţele naturii, de mai de mult, din epoca marilor epo-

---

*) Capitolul VI al monografiei *Calistrat Hogaş*, predată la E.S.P.L.A.

1) Octav Botez, *C. Hogaş – Pe drumuri de munte* – în Viaţa rom., 1915, nr. 10. (Articol reprodus în volumul *Pe marginea cărţilor*, p. 16).

pei indiene". Hogaş n-a fost „un mare poet liric al naturii romîneşti, ca M. Sadoveanu de pildă, ci un aed din faptul lumii, cînd soarele era o divinitate reală şi răsărirea lui o transfigurare universală, cînd toate fenomenele naturii se prezentau în expresia concretă a unor forţe cereşti, cînd umanul era amestecat indisolubil cu divinul, cînd totul era mit."

Imaginea acestui fidel poet al munţilor Neamţului — continuă criticul — se confundă cu aceea a unui străvechi „aed", deoarece în paginile lui Hogaş se află nu numai „grandilocvenţa homerică . . . sau frenezia de expresie arică, ci şi sufletul antic, sufletul omului primitiv, din care au izvorît demonii şi îngerii, eroii şi marii scelerați, uriaşii şi piticii, în care stîncile se prefac în monştri şi dumbrăvile şi munţii, apele şi cîmpiile se populează, în chip natural, cu nimfe, cu oreade şi hamadriade". De aceea Hogaş devine „un rapsod homeric, vieţuitor acum trei mii de ani, probabil orb . . .", iar „rapsodiile lui n-au nimic comun cu literatura romînă sau vreo altă literatură cunoscută din vremea noastră".

Considerînd că fondul dominant al operei lui Hogaş ar fi o reeditare fidelă a clasicismului, E. Lovinescu propune, furat de paralela literară impresionistă, ca „interpolările" — adică elementele neclasiciste — să fie înlăturate din opera scriitorului. „Cititorul trebuie să fie aşadar prevăzător, zmulgînd cu îngrijire toate floricelele stilistice ale fiului protopopului din Tecuci, dascălul de latineşte din Iaşi, din textul sublim al rapsodului homeric de acum trei mii de ani"[2].

Şi acad. Tudor Vianu vede în scriitorul nemţean un clasicist: „Calistrat Hogaş este un clasicist, un academizant". Dar în acelaşi timp, se exprimă observaţia că scriitorul trage „din ştiinţa sa clasică o satisfacţie de amor propriu pe care avem dreptul s-o declarăm prefăcută"[3]) — prin faptul că aceasta duce la ironia unor atitudini morale recente, în comparaţie cu atitudini specifice vechimii.

După E. Lovinescu, Vladimir Streinu, în introducerea la operele scriitorului (vol. I, 1944), vede în Hogaş, minimalizîndu-l, un „orăşean cu superstiţia literară a Naturii", „un reporter al frumosului literaturizat" . . . „un scriitor poate homerizant, dar nu homeric". Sub aspectul personalităţii „homerismul însuşi al lui Calistrat Hogaş, ca trăsătură morală, este ca şi primitivismul lui un rezultat critic deductiv, adică exterior". Preţuirea criticului pentru autorul editat este în esenţă precară, acestuia contestîndu-i-se originalitatea: „un beletrist şi în felul lui un plăcut amator, un Odobescu fără erudiţia felurită a acestuia, dar cu aceeaşi concepţie şi practică amatoristă a literaturii". Cu alte cuvinte, literatură de profesori umanişti — şi la Odobescu şi la Hogaş — scrisă de diletanţi îmbătaţi de admiraţie pentru clasicism.

Sprijinindu-se pe argumente din lucrarea *Despre baroc* (1911) a lui Eugenio d'Ors, Şerban Cioculescu vorbeşte despre Hogaş ca despre *Un clasicist baroc* (R.F.R., 1944, nr. 11). Încărcătura de amănunte şi abolirea normelor sînt expresia unui caracter baroc. „Temperamental, (Hogaş) aparţine tipului baroc, iar intelectualiceşte, culturii clasice" (p. 425). Sti-

2) *Istoria literaturii romîne contemporane*, 1928 vol. IV, Evoluţia prozei literare, p. 110 şi urm.

3) *Arta prozatorilor romîni*, 1941, p. 279.

lui clasic („intelectualist") i se opune tipul stilistic baroc („vitalist"), Hogaş oferind în opera lui sinteza acestor tipuri stilistice. „Prin alianţa unui temperament barochist cu o cultură clasicistă, Hogaş poate fi considerat un clasicist baroc" (p. 426).

Elementul comun tuturor opiniilor menţionate, în legătură cu structura artistică a lui Hogaş, demonstrează că scriitorul e un *clasicist* sau un *clasicist boroc*. Să urmărim în ce măsură Hogaş este sau nu un clasicist şi în ce constă acest clasicism.

Analiza divergenţelor — în perspectivă ştiinţifică — este întotdeauna utilă, pentru a ajunge la concluzii temeinice. Trebuie să anticipăm însă ca punct de plecare al analizei, observaţia că atitudinea sau mentalitatea clasicistă pot coexista în bune condiţii cu modul de viaţă modern. Odobescu este un exemplu convingător: academismul lui şi cultul reminiscenţei clasice sînt urmarea educaţiei umaniste, expresia umanismului literar. Autorul lui *Pseudokynegetikos* admiră pe cei vechi ca om al prezentului, fără a căuta regresiunea spre arhaic, cum face Hogaş. Dar E. Lovinescu vede în Hogaş de-a dreptul un *„homerid"*, adică o personalitate cu structură abstrasă modernităţii, în deplină afinitate cu psihologia şi etica vechimii. Puţinele adaosuri ale prezentului în opera lui Hogaş, crede criticul, nu turbură caracterul ei antic, scriitorul fiind o relicvă a trecutului şi nu un evocator contemporan al acestuia!

Determinarea apartenenţei „stilului" unui Anatole France este în cele din urmă o operaţie lesnicioasă. Prin viziunea senină, cultivînd moderaţia şi sobrietatea liniei, dar mai ales prin aparenta identificare cu viaţa şi expresia celor vechi, Anatole France poate fi socotit un atic cu emoţionante accente de „păgînism" — în totul un scriitor de atitudine *clasicistă*. Mai dificilă e desigur, discuţia asupra lui Hogaş. Se poate vorbi la el de un *clasicism aluziv*, deci fictiv, care nu decurge din structura echilibrată a operei şi care se vede dezminţit de temperamentul volubil al omului. Neconcordanţa între omul cu reacţiuni impetuoase şi rîvnitul olimpianism al clasicismului este frapantă. Elementele clasiciste din scrisul lui apar nu ca ceva organic, natural, ci gîndite, incitate, contrafăcute.

Un clasicism de structura celui antic sau modern (francez) nu poate avea sorţi de extensiune decît în funcţie de o bază economică specifică. Florentinul Dante şi, mult mai tîrziu, un Leopardi au scris în limba latină sau greacă, tot atît de corect ca şi cei vechi, dar prin aceasta nu aparţin clasicismului. Noţiunea de „clasicism" a fost utilizată – de pe la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, în sens destul de larg. Ironistul Voltaire apărea urmaşilor imediaţi ca un complex de spirit clasic şi modern. Ţinînd seama de temperamentul echilibrat al lui V. Alecsandri, lucid şi egal în faţa bucuriilor şi necazurilor, G. Ibrăileanu vedea în rapsodul naţional un clasic în plină epocă romantică. Alecsandri era prea clasic ca structură spirituală, — afirma criticul pentru a fi fost dominat de exemplul romantic, încît a scuturat cu uşurinţă elementele de împrumut. Spiritul lucid, rece, împiedică într-adevăr pe Alecsandri de a fi o jucărie a pasiunilor violente: chiar în viaţa sentimentală scriitorul e un reţinut, încît fericirea nu-l îmbată prea mult, după cum nu-l derutează nefericirea. În natură el caută pitorescul şi nu grandiosul, care să sugereze sublimul şi să rupă astfel echilibrul interior. Emoţia poetului în faţa spectacolelor na-

turii se comunică prin repetarea frecventă a cuvintelor care exprimă: *plăcere* şi *mulţumire*.

Pentru aceeaşi atitudine cumpănită în faţa naturii şi vieţii, G. Coşbuc, care nici el nu recurge le mijloace de expresie specifice clasicismului, poate fi socotit un clasic. Echilibrul lui nu se manifestă numai ca element funciar, temperamental, ci ca expresie a comunităţii sociale pe care o reprezintă poetul năsăudean. Cîntăreţul nu întîmpină nimic prea amar care să-i întunece optimismul şi să-l facă să ajungă la tristeţe: ura şi mînia lui pot intra foarte convenabil în limitele clasicismului. Dar *temperamentul* singur nu-i de ajuns pentru a explica clasicismul.

Afectînd o aristocratică visare, cu nostalgii exprimate în limbaj riguros filtrat, Duiliu Zamfirescu dorea ca poet, întoarcerea în lumea artei clasice:

„Lasă-mă să vin la tine lume plină de parfumuri,
Ce răsai din timpul clasic ce mi-a fost atît de drag.
Să culeg în libertate trandafirii de pe drumuri,
Să mă-mbăt de armonia limbii din areopag..."

(Pe Acropole)

Poetul rămîne însă în limitele unui academism compus, cu toate că între modelele sale figurau celebrele *Elegii romane* ale lui Goethe şi frumoasele, dar modernele *Imnuri păgîne* ale lui Carducci. „Clasicismul" lui e iluzoriu ca şi acel voit de un Leconte de Lisle în îngheţatele lui *Poeme antice*.

În încercările lui beletristice, arheologul V. Pîrvan mergea atît de departe, încît adapta şi grafia antică a unor cuvinte, iar la tipar utiliza anumite caractere ale literelor vechi romane. „Păgînismul" ca atitudine, coroborat cu grafia specială, arhaică, nu oferă nici literaturii acestui mare arheolog calitatea reconstituirii clasicismului.

Nici Alecsandri şi nici Coşbuc n-au aspirat vreodată să arate că scrierile lor sînt făcute după norme — aşa cum anticii ţineau să se vadă aceasta. Nici Hogaş la rîndul lui, n-a înţeles stilul ca ornament al unei forme. Clasicii voiau nu atît originalitatea, cît respectul genului. Cînd totuşi Hogaş exprimă în „maniera" anticilor, idei moderne, el urmăreşte ironic parodia stilului clasic, caricînd formele vechi. Există la Hogaş un fel de homerism, — sub forma apariţiilor de eroi colosali şi a rîsului senin — dar acesta nu decurge ca urmare a unei viziuni homerice despre lume, ci se manifestă mai mult parodistic. Epicul lui Hogaş rămîne în general în limitele moderaţiei şi relativităţii. Acest epic e mai degrabă imaginat, nu real, trăit, cum cu naivitate îl trăiau cei vechi, dispuşi să mitologizeze totul.

Amator de scene rare, măreţe, care să poată sugera monumentalul, în contrast cu unele situaţii obişnuite, ochiul artistului caută spectacolul „pitoresc", dar şi excepţional, iar în lipsă îşi creează iluzia grandiosului. Evocînd un foc mărunţel, de vreascuri, scriitorul autosugestionat, notează cu mulţumire, că „în toată această păcătoasă şi nevoieşă stare de lucruri nota epică nu lipsea" (*Părintele Ghermănuţă*, p. 256). Este clar însă, că „nota epică" — destul de meschină — a unui asemenea spectacol, trebuia însufleţită doar de fantezia călătorului, spre deosebire de epicul autentic din grandioasa furtună descrisă în povestirea *Singur*.

Clasicismului antic îi erau specifice trăsături ca perfecţiunea şi puritatea liniei, cultul ideilor generale şi al observaţiilor generale vizînd universalul, respectul tipicului, adică abstragerea din realitatea imediată mergînd pînă la raportarea experienţei personale la dogme şi principii gata făcute. Impersonal, clasicul antic se subordonează voluntar operei proprii. Clasicismul modern îşi propunea să reia momente, principii şi dogme antice, obligînd ca subiectele şi temele artelor să fie împrumutate istoriei vechi. În liniile lui mari clasicismul francez, derivat în noi condiţii economice şi sociale din cel antic, greco-latin, presupunea calităţi de conţinut şi formă, ca *raţiune, imaginaţie supravegheată, claritate, măsură*, — implicate în noţiunea cuprinzătoare de „stil clasic". În centrul artei clasice, stătea omul, izolat însă de mediul ambiant. De aceea, elementul „natură", peisajul şi descripţia nu se bucurau de atenţie, deşi anticii avuseseră simpatie pentru idilicul bucolic. Mai era obligatorie o condiţie esenţială : *obiectivitatea* pînă la negarea severă, exagerată — şi de altfel imposibilă — a oricărei emoţii personale din partea scriitorului. De aici absenţa lirismului şi prezentarea vieţii în scheme abstracte, — cu aspect de tipuri generale — conform regulilor.

Acad. G. Călinescu demonstra cu justeţe că „există şi un clasicism al popoarelor, folcloric constînd într-o desfiinţare totală a invenţiei personale. Toate adevărurile sînt din cele primite, controlate de generaţii, şi expresia lor e obiectivă. E un fel de cădere într-un convenţionalism total"... [4]). Utilizarea frecventă a aforismelor şi proverbelor oferă unor scriitori — între care G. Călinescu include pe Anton Pann, C. Negruzzi, Ion Creangă — posibilitatea apropierii de un veritabil clasicism. E de la sine înţeleasă relativitatea acestui clasicism. Ideea unui neoclasicism, adică a reluării vechiului clasicism în cu totul alte condiţii economice, sociale şi culturale apare anacronică şi contrarie materialismului dialectic şi istoric. Se poate vorbi însă de o „mentalitate clasică" durabilă în timp, de valorificarea elementelor trainice ale vechiului clasicism.

Sub aspectele sale generale, clasicismul care comprimă impulsiunile personale, impunînd o riguroasă supunere la canoane, contravine categoric unui temperament frenetic ca cel al lui Hogaş. Elanul lui nu putea fi lesne disciplinat. A se lăsa stăpînit de reguli, era o imposibilitate pentru scriitorul care, refractar platitudinii şi ideilor generale, a „început a scrie cu gîndul de a îmbrînci literatura călătoriilor, din drumul obiectiv, didactic şi aproape geografic de pînă acum, pe drumul *subiectiv*, pe care trebuie să meargă, după socotinţa mea, acest gen de literatură" (*Prefaţa*).

Sentimental şi febril, Hogaş rămîne departe de *echilibrul* temperamental al clasicilor dominaţi de raţiune. Îi convin mai degrabă „patosul şi indignarea... însoţite de gestul teatral, măreţ şi larg pe care îl cer sentimentele puternice şi adînci..." (*Musteţile şi politica*, p. 131).

Contemplînd peisajul Ozanei lui Creangă într-un apus de soare, scriitorul ajunge pentru un scurt moment la beatitudine : „una din acele stări sufleteşti care s-ar putea numi neutre". Asemenea momente solemne sînt rare la Hogaş. „Nu mă bucurai însă mult timp de acest *echilibru sufletesc...*" mărturiseşte el însuşi (*Spre Nichit*, p. 31). Cauza instabilităţii lui morale, a lipsei de echilibru, trebuie căutată în structura sa spirituală :

4) *Sensul clasicismului*, R. F. R., 1946, nr. 2, p. 257.

meditativului îi convine tonul grav numai o clipă ; îndată, ironistul caută pretexte comice, pentru a agita apele liniştite ale confesiunii serioase. Astfel după declaraţia că peisajul Ozanei l-a înălţat pentru o clipă „de pe pămînt la cer", ducîndu-l la extatism, scriitorul narează o întîmplare veselă cu nişte „fete şi neveste" de la Pipirig, spărgînd astfel gheaţa sublimului.

Raţiunea, supravegherea impulsiunilor, consecvenţa în atitudini — care la clasici se manifestă sub forma moderaţiei şi a mişcărilor fără oscilaţii de tensiune, pe o linie aproape orizontală — fac proastă figură în cazul lui Hogaş, artist care-şi dă pe faţă „firea mea nestatornică şi iubitoare de pribegie..." (*Părintele Ghermănuţă*, p. 283).

Ceea ce formează într-o măsură fondul *romantic* al scriitorului moldovean, e aptitudinea sa pentru *fantazare*. Nu sînt rare episoadele în care el se revelă ca un fantezist, de aici fluctuaţia permanentă în cuprinsul operei, de la real la fantastic. Obişnuit, tranziţiile de la realitate la imaginar se exprimă la Hogaş sub forma alegorismului — caracteristic deopotrivă şi clasicismului şi creaţiei populare. Ca intelectual, Hogaş cultivă alegorismul cu rădăcini în miturile celor vechi sau în legenda biblică :

— „N-ai putea să-mi spui d-ta — se adresează el, la o reuniune, unei „duduci" — cam ce Soare ţi-a fost tată şi ce Auroră ţi-a fost mamă, de ţi-a pus pe cap aşa, fără cumpăt, tot aurul şi toată lumina razelor lor?..." (*Cucoana Marieta*, p. 67). Cu alt prilej, după ce face portretul unui frumos călugăr Vavila, care „să fi avut cu năpaste douăzeci şi opt de ani", scriitorul, fantezist, trece la analogii în imaginar. „Aşa, mă gîndii eu, trebuie să fi fost căpetenia îngerilor căzuţi din cer sub întiia lui frumuseţă dumnezeiască..." (*La Pîngăraţi*, p. 19).

Hazliul tînăr Andrei, „copil teribil" provincial — sub care uşor recunoaştem pe scriitor — se recomandă eroinei titulare din povestirea *Cucoana Marieta* ca un fantastic care călătoreşte veşnic... lăsîndu-se „soldat pe cursul fanteziei..." (p. 73). Aşadar scriitorul fantazează cu mulţumire, trecînd de obicei de la un aspect contemporan, de viaţă sau de natură, la analogii livreşti, în trecut. *La Pîngăraţi*, de exemplu, plimbîndu-se singur, în curtea mănăstirii adormite, noaptea, sub luna plină de august, prozatorul ajunge la o mişcare spirituală din care delirul romanesc nu lipseşte. Vechea mănăstire sugerează ideea de taină: „paşii mei răsunau a sec şi rar"... „Geamurile chiliilor din preajma mea, poleite de lumina asta făr'de viaţă, căutau de prin unghere, *hipnotic spre mine cu priviri într-aiurea cu ochi sticloşi*, încremeniţi şi morţi... Nu ştiu cînd, nu ştiu cum, dar mă trezii, de la o vreme, jos în ograda mănăstirii, *măsurînd, cu paşi inconştienţi de lunatic, jurul bisericii înmormîntat în noapte... şi printre nălucirile întrupate de închipuirea mea, eu însumi mă simţeam o nălucă, ce fîlfîia, parcă, prin văzduhuri, pe aripi uşoare de întuneric...*"

Priveliştile devenite diafane sub claritățile lunii pline, poleiala cîmpiei şi, „în murmur domolit de depărtare, zgomotul eternei frămîntări a Nistriţei" — se încadrează într-o „neţărmurită fantasmagorie a nopţii..." (*La Pîngăraţi*, p. 15).

Într-o altă mănăstire, la Secul, unde s-au petrecut episoade tragice cu prilejul masacrării de către turci a eteriştilor la 1821, Hogaş se lasă de asemenea cuprins de reverie, ajungînd să i se pară că „pereţii afu-

maţi" şi „vetrele reci"... povestesc o istorie veche, dar veche de tot"... „Şi treceau prin mintea mea, pe rînd, toate acele carete grele şi cu arcuri mlădioase, trase de patru cai rotunzi, cu hamuri late, carete largi cu perne moi, în care stătea răsturnat alene un călugăr gras şi învălit în mătăsuri scumpe şi blănuri de mare preţ..." (*Văratic, Sihla, Sihăstria, Săcu*, p. 34).

Reveria ocupă un rol important în existenţa scriitorului. O scenă petrecută în casa Floricicăi e caracterizantă. Hogaş se vede surprins de gazdă dormitînd: „—Foarte frumos!— îl mustră aceasta, va să zică d-ta vii la mine să dormi, nu să mă vezi?

— Mă iartă, cuconiţă Floricica, zisei eu foarte serios; mai întăi află că eu nu dorm niciodată, *fiindcă visez totdeauna...*" (*Floricica*, p. 182).

Poveştile poporului şi mituirile antichităţii furnizează naratorului puncte de sprijin în fantastic. Calul înaripat şi năzdrăvan din poveştile noastre devine pentru Hogaş—hipogrif. Pisicuţa lui „soarbe şi îşi umflă pieptul său puternic cu jumătate din atmosfera pămîntească..." (*Singur*, p. 300). „Pisicuţa zbura pe deasupra stavilelor dealului ca un Grifon înaripat..." (*Singur*, p. 329) Despre trecerea îndrăzneaţă peste torentul Tazlăului umflat, călare pe Pisicuţa, doi flăcăi îşi exprimă uluirea, iar Hogaş le răspunde în felul lui, semiserios:

„ — C-apoi asta-i curat pajură, bre, nu-i iapă ca toate iepele. ...Şi Huţan avusese dreptate: Pisicuţa zburase pe deasupra, nu trecuse prin Tazlău..." (*La Tazlău*, p. 341).

Ca structură artistică, scriitorul „amintirilor" de călătorie prin munţii Neamţului este un liric, mereu subiectiv, memorialist, el se manifestă ca un poet solicitat şi de realităţile obişnuite, şi de sublimităţile romantice. În unele momente el apare în postura unui dezrădăcinat, desprins din vechime, un personaj anacronic rătăcit în plină modernitate. Supravieţuind, încărcat cu amintiri din clasicismul greco-latin, omul are nostalgii după eroii de epopee. Pe urmele lor, el rosteşte aforisme şi face aluzii mitologice. Dar aceasta, mai mult cînd e singur cu reveriile lui, ca în povestirile *Părintele Ghermănuţă* şi *Singur*. Altminteri, cînd se întîlneşte cu ciobani şi călugări, omul se dedublează, devine volubil-jovial, potrivindu-şi limbajul cu vorba colorată a acestora. Singur, scriitorul este mai degrabă patetic: de aici nostalgiile romantice, contemplaţia mută; între oameni, devenind lucid, îşi uită reveriile, reacţionînd cu libertate: de aici umorul învăluitor şi revărsările de voioşie.

Favorizată de solitudine, imaginaţia scriitorului se complace într-o destindere caldă, fără limite din partea logicii. Este ceea ce el numeşte adecvat *„toropeală sentimentală"*, atît de specifică romanticilor (*Singur*, p. 309). Călătorul ajunge chiar la o calmă plutire meditativă în gol, lin, absent la toate: „Pentru întîia oară poate în zilele mele, mergeam pe un drum de munte în o strălucită dimineaţă de vară, fără să-mi dau seamă de frumuseţea locurilor ce străbăteam... *Gîndurile mele rămaseră departe de mine*...Şi cine ştie cît aş fi mers astfel, dacă tovarăşul meu nu s-ar fi însărcinat să mă smulgă dintr-un soi de *toropeală sufletească*" (*Pe Şeştina*, p. 135). Dar romantismul lui Hogaş se manifestă şi sub alte aspecte, între care se remarcă în special plăcerea pentru *contraste*: „...Călătorul nu-şi poate stăpîni sufletul de-a fi cuprins, cîteodată, de *far-*

mecul contrastului... De cîte ori pustiul din suflet nu găseşte un bun prieten în pustiul din natură!"... (*Hălăuca*, p. 58).

Tot ca amator de contraste, trece prozatorul de la extazul mut la declaraţii caracteristice registrului retoric, grandilocvent al romanticilor. Echilibrul clasicilor este cu totul străin de confesiuni declamatoare, ca aceasta: „ — Te salut, bătrînă Hălăucă! Glasul de pieire al vîntului tău de gheaţă, fîlfîitul sec şi aspru al sălbaticelor tale ierburi, nemărginitul deşert al friguroaselor tale înălţimi, tălmăceau atît de bine lumea sufletului meu!... Te salut, te salut, bătrînă Hălăucă! Cine ştie, cugetam eu, oprindu-mă şi îmbrăţişînd cu privirea deşertul spaţiu; cine ştie dacă bătrînul meu picior va mai călca vreodată în această împărăţie înaltă a vulturilor şi a frigului etern! Cine ştie, dacă îmi va fi dat să însufleţesc cu gîndul şi cu simţirea mea aceste lăcaşuri ale morţii!... Şi... cine ştie dacă o lacrimă n-a curs din ochii mei atunci!" (*Hălăuca*, p. 59).

Apostrofa şi monologul şi-au putut găsi susţinători mai vechi, ca preromanticul Rousseau. Dar şi un Renan—scriitor de puternică formaţie clasicistă—în *Rugăciune pe Acropole* (*Souvenirs d'enfance et de jeunesse*) îşi converteşte echilibrul lui filozofic în efuziuni romantice, cu lacrimi şi gesturi teatrale, aproape ca şi impetuosul Hogaş. Într-o paranteză, - remarcă G. Călinescu- „e locul a reţine că ne-clasicul (şi nici nu mai zicem romanticul, pentru că marele scriitor se revelă în ultimă analiză un clasic) cultivă solilocul, expresie a individualului, a personalismului..." [5]).

Se înţelege din discuţia de pînă aici, că nu e vorba nicidecum să se impute lui Hogaş apropierea de clasicism, ci numai de identificarea precisă a extensiunii acestuia în opera prozatorului.

E un fenomen cu totul relativ, „clasicismul" lui Hogaş. Totul e a determina: cînd scriitorul doreşte serios ca opera lui să se remarce printr-o patină clasică,—şi cînd ia clasicismul în deriziune. Coexistă în general, în operă, două atitudini opuse.

Teoretic, scriitorul susţine apropierea de capodoperele vechiului clasicism. În conferinţa sa *Despre lectură*, ţinută la Piatra-Neamţ, semnalînd primele manifestări ale decadentismului burghez, profesorul de „ramura literară" recomanda tinerimii clasicismul, care, „sub toate formele poate ar fi un balsam ce s-ar turna cu succes şi ar răcori rănile vii, deschise de romantism şi naturalism". Dar Hogaş înţelege prin clasicism tot ce e „adevărat, frumos şi nobil", de aceea noţiunea devine mult mai elastică decît sfera obişnuită. Pentru scriitorul nemţean, „clasic" este tot una cu *model de urmat*, încît unele opere romantice sînt înglobate de el de-a dreptul în clasicism: „N-ar fi mai calmă, mai dulce şi tot aşa de adîncă impresiunea ce ne-ar face-o *Eneida* sau *Erusalimul liberat*, *Martirii* sau *Geniul creştinismului*, decît *Muşchetarii*, *Regina Margot* sau *Sora Ana* etc.?" [6]).

Dansurile noastre populare sînt comparate cu toată seriozitatea cu ritmurile imaginare ale dansurilor mitice: „...Numai hora pe care Cytera, strălucita zeiţă a frumuseţii, o încheia, sub lumina razelor de lună, cu

5) *Sensul clasicismului* R. F. R., 1946, nr. 2, p 252.
6) *Tataia*, p. 43.

nimfele şi graţiile sale, ar putea să ne dea măsura de farmec şi de nevinovată poezie a horelor ţărăneşti..." (*Petrecerile la ţară*, p. 185).

Citadin de recentă provenienţă rurală, atras de ideea simplificării civilizaţiei, Hogaş are nostalgia primitivităţii, dar ajuns în mijlocul naturii, călătorul nu uită să facă apel la cultura lui clasicistă. Comparaţia naturii prezente, contemporane lui, cu cea zugrăvită de antici, în mitologia greco-latină, este înlesnită de cunoştinţele de literatură veche ale poetului-drumeţ.

Înainte de dezlănţuirea furtunii din povestirea *Singur*, „nici un vînt din cele patru nu-şi părăsise încă culcuşul său, spre a învia codrii adormiţi." Prozatorul îşi aminteşte de cele patru vînturi din mitologia greco-latină, corespunzătoare celor patru puncte cardinale, pentru a ne informa apoi şi de prezenţa altor elemente arhaice, în munţii din ţinutul Neamţului. „Vînturile trebuiau să-şi fărîme furia lor vijelioasă de neclintirea zidurilor de lemn ale Genuclei mele; fie că Ciclopii vor fi lăsat sau nu vor fi lăsat urme de trecerea lor pe pămînt, ştiam însă că cerurile şi pămînturile vor trece, dar... întăriturile mele vor rămînea!..." (*Singur*, p. 297). Aşadar, adăpostul temporar, construit de călătorul prin munţi din răzlogi de brad şi cetină, devine o antică „genucle". Comparaţia mitologică se întregeşte totdeauna cu aluzia biblică: „cerurile şi pămînturile vor trece..." etc.

În adăpostul dintre stînci, devenit pentru circumstanţă „peşteră" cu „valuri" de apărare, călătorul „tîrîi înlăuntru un munte întreg de vreascuri şi de uscături, care ar fi fost îndeajuns să hrănească pentru veşnicie focul nestins pe altarul Vestei". *Paralelismul* continuă cu trimiteri în fantastic sau în legenda istorică: „N-aveam chip, n-aveam cu ce, dar într-un par mai înalt aş fi aninat şi clasica înştiinţare, pe care Romulus cu atîtea mii de ani o înfipsese înainte de mine, pe zidurile cetăţii sale: *morietur quicumque transiliet moenia mea*"...

Părintele Ghermănuţă aprinzînd cu amnarul un foc în pădure, îi apare lui Hogaş sub ipostaza unui „Achates, cel mai mare meşter al vechimii în scăpăratul cu amînarul şi cel mai iute şi îndemînatic alcătuitor de focuri, din vreascuri şi din frunze uscate al vremurilor de demult". Iluzia cărturarului înclinat spre reverie este frînată însă de raţiune, încît incursiunea în trecut rămîne convenţional-teatrală. „Şi cît pe ce să zbor, — scrie Hogaş, cuminţit parcă — pe aripile nărăvitei mele închipuiri, spre clasice pustiuri arzătoare şi gălbii şi cît pe ce să înfiripez, în stîncile împrejmuitoare mie, o lume de monştri aeroceraunici"... (*Părintele Ghermănuţă*, p. 266).

În peregrinarea *Pe Şeştina*, fantezia călătorului reconstituie, imaginar, o tîrlă, numai după cîteva relicve „arheologice": „...Un par al vreunui gard dispărut avea pretenţia să-ţi deştepte în suflet amintirea vreunei vechi coloane de temple, cruţate încă de timpuri"... (*Pe Şeştina*, p. 122). Faţă de zborul fanteziei slobode a lui Hogaş, care pe Şeştina găsea că vînturile „mîngîioase" au fost trimise, „spre a desmierda şi a săruta faţa mîndră a blondului Adonis" — prietenul de drumeţie, al scriitorului se angajează să-l aducă la realitate. Asistăm la o confruntare între scriitorul fantezist şi „un om din timpul meu"... „Fără îndoială, răspunse el, că toate acestea mă mişcă peste măsură; decît dumneata, domnul meu, care cugeţi lucrurile cu capul unei generaţiuni dispărute şi care eşti un ana-

cronism de carne şi de oase, poţi prea bine privi lucrurile numai pe partea lor poetică... Dumneata te poţi mulţumi, spre pildă, cu nectar, cu flori şi cu raze de soare, şi poate n-ai da o bobiţă de rouă pe una de mărgăritar; toate saltelele cele moi ale regelui Solomon n-ar preţui, poate, la dumneata, cît muşchiul cel plin de gîndaci al Şeştinei, pe care te-ai întinde mai oriental decît molaticul amant al reginei din Saaba" etc... „Cît pentru mine, — se defineşte prin contrast prietenul — eu rămîn în cercul strîmt al lumii mele... Iată pentru ce, bătrînul meu visător, în loc de rouă aş fi preferat să fi fost iarba stropită cu leşie, numai caldă să fi fost"... (*Pe Şeştina*, p. 118).

Nu fără patetică seriozitate vede călătorul Hogaş în tînăra *Floricica* o frumuseţe sculpturală, comparabilă cu un detaliu arhitectonic al unui templu grec. „În haină albă de dimineaţă şi cu capul slobod învăluit în o grimea tot albă cu ţurţuri mici de mărgele roşii pe margine, făcuse unghi drept din braţu-i alb, rotund şi gol pînă la cot, cu palma-i diafană pusese despre soare o mică perdea trandafirie privirii; cu celalalt braţ, săpat în marmură vie, stătea răzămată de balustrada cafenie a cerdacului şi, nemişcată, privea în zarea depărtată a drumului... *O mai frumoasă cariatidă nu se putea închipui*"... (*Spre Nichit*, p. 209).

Rămînînd om al vremii lui, scriitorul simte plăcere să-şi imagineze cum s-ar comporta cei vechi în unele împrejurări moderne. De exemplu, în popasul la Aniţa-guşata, descoperind la lumina unui chibrit, „o poiată de scînduri plină cu fîn", călătorul notează: „*Sententia compos voti*[7]) — ar fi strigat cu entuziasm Horaţiu" (*Spre Nichit*, p. 233). După ce îşi clădi un adăpost în peregrinările lui alpestre, omul era fericit: „Dezlegai desagii, scosei dintrînşii vestitul meu prosop şi, aşternîndu-l pe iarbă, la intrarea vremelnicei mele locuinţe „*in propatulo*", cum ar zice antichitatea, îl ridicai sau mai degrabă, îl scoborîi la treapta de faţă de masă"... Imaginîndu-se un Ulysse, drumeţul poposit aici regretă absenţa din improvizatul conac, a unei frumoase, mitologice Calipso. Pentru a ieşi din adăpostul barat de stînci, stăpînul lui se gîndeşte la escaladarea spre ceruri, sau la drumul coborîtor prin Tartar (*Singur*, p.p. 291, 292). Natural, virgilianismul şi bucolica sînt travestite şi nu reale, pentru a provoca rîsul, voia bună. Cînd sunetele ca de cimpoi ale guşatei care dormea în aceeaşi amintită poiată cu fîn, deşteaptă pe drumeţ din somnul lui adînc, acesta notează, sprijinindu-se tot pe o sentinţă latinească: „...Ştiu atîta că mă trezii în mînă cu chibritelniţa aprinsă... „*Alea jacta est*"... Smuncii parul, deschisei uşa şi ieşii afară"... (*Ibid.*, p. 235). Iar privind fiinţa din a cărei guşă „cu umflări şi dezumflări ritmice, izvora infernala fanfară" — scriitorul comentează ca pentru sine: „— Hm! Ş-apoi să mai zică cineva că istoria cu capul *Meduzei* e o poveste!"... (*Ibid.*, p. 236). Amuzîndu-se în astfel de paralelisme între cei vechi şi el însuşi, călătorul ajunge altă dată, în povestirea *Părintele Ghermănuţă*, — înainte de întîlnirea cu călugărul — la constatarea că desagii cu provizii erau la sfîrşitul abundenţei. Meditaţia ia forma analogiei cu întîmplări consemnate în legendele antice. „Şi totuşi, de cîte ori o ceapă, un căţel de usturoi şi o coajă prehistorică de pîne nu ţi-ar înlesni *nălucirea de o clipă a unui ospăţ vitelian!* De cîte ori două-trei măsline zbîrcite n-ar trage

7) Dorinţa a fost împlinită. (Horaţiu, *Arta poetică* v. 76)

mai mult, în cumpăna flămîndei desperări, decît ochii negri, umezi şi voluptoşi ai celei mai molatice Hetaire!"...

Raportarea la antichitate urmăreşte confruntarea dimensiunilor grandios-epice cu alte dimensiuni, meschine, ordinare. Aceasta duce la *comicul de contrast:* „Şi cînd mă gîndeam eu, că, întru nimic, nu eram mai prejos de cît toţi eroii tuturor odiseelor homerice şi cînd mă gîndeam eu, că vicleanul fecior al lui Laerte înghiţise, în pribegia lui fatală, atîtea spete de boi graşi sau de berbeci cu lîna de argint... ei bine, mă simţeam nedreptăţit"... (*Părintele Ghermănuţă*, p. 243). Cu alt prilej, prozatorul recurge la aceeaşi tehnică a contrastului, pentru a produce umorul. Singur în „vizunia" lui din munte, autoiluzionat, el are euforia opulenţei, contrar realităţii: „Am cîte o dată, şi eu, toanele mele de lux; decît mi se întîmplă aceasta tocmai atunci, cînd lucrul se potriveşte mai puţin... Iar cînd mă găsii aşezat turceşte dinaintea îmbelşugatului meu ospăţ cu tot soiul de merinde, mă simţii foarte nenorocit că nu am prilejul de a pofti la masa mea pe vreun nevoiaş de rege sau împărat, care — o dată măcar în viaţa lui — nu s-a învrednicit să mînînce o singură frunză de podbal, cu zglăvoace cu tot, să guste rachiu călugăresc cu mirodenii de inipere şi izmă creaţă"... etc. (*Singur*, p. 291). Hiperbolizarea este cerută aici de ritmul *ascendent-descendent* al iluziei.

Un exemplu tipic asupra modului în care grandoarea epică se pulverizează, transpusă prin paralelism comic unor lucruri mici, rezultă dintr-un comentariu banal-filozofant asupra dezrădăcinării: „Sermanele furnici!... Erau şi ele menite să-şi ducă, de acum înainte, pe ţărmuri străine şi depărtate, nemîngîiatul dor de patrie; le era şi lor, se vede, scris, să mînînce, pînea amară a pribegiei, şi, cine ştie, dacă nostalgia după fundurile Ciungului nu era să pună, sub alte apusuri şi sub alte răsărituri de soare, capăt zbuciumatei lor vieţi!"... (*Părintele Ghermănuţă*, p. 260). Pe aceleaşi principii e construit şi episodul luptei dintre iapa lui Hogaş, Pisicuţa, şi o muscă[8]) ce voia să se ascundă în una din nările animalului. Scena e descrisă cu amănunte strategice, cu hiperbole destinate a spori proporţiile epice. Parodia încleştării dintre cal şi muscă aminteşte de versul satiric horaţian. „Parturiunt montes; nascetur ridiculus mus". (*Arta poetică*: „Se străduiesc munţii; se va naşte un şoarece ridicol"). Finalul scenei sugerează grotescul, ca în *Don Quijote* al lui Cervantes — prin utilizarea tonului serios, atunci cînd e vorba de puerilităţi. Disproporţia dintre cauză şi efect dă naştere comicului. „Şi, deşi eram încredinţat, că, în cele din urmă, biruinţa va cumpăni spre partea Pisicuţii, mă hotărîi totuşi să intru la mijloc, în această epopee măreaţă şi crîncenă, ce se desfăşura ochilor mei, şi dezlegîndu-o, deci din pripon, o condusei, ca o altă zeitate antică, sub egida-mi ocrotitoare, înlăuntrul sacrosanct al întăriturilor mele!"... (*Singur*, p. 301). La începutul secolului al XVI-lea Ariosto nu concepea altfel în celebrul *Orlando furioso* (1516) parodia epopeii antice! De altfel, într-o nouă luptă, de astă dată între Pisi-

8) În una din primele lui scrieri în proză, G. Topirceanu atribuia unei muşte cugetări şi elanuri de banală filozofie lirică, în legătură cu problema existenţei şi a morţii. Schiţa umoristică *Musca* — publicată în Viaţa romînească, 1910, nr. 12, reprodusă în volumul „În ghiara lor, Amintiri din Bulgaria şi schiţe uşoare" — sugerează interesante paralelisme cu episodul din Hogaş.

cuța și cîinii de la o stînă, apare aluzia directă la epopeea eroicomică italiană: „Eu, nu-i vorbă, izbeam cu parul în dreapta și în stînga, dar asta, numai așa, de mîntuială, sau cel mult, spre a mă mîngîia cu închipuirea, că parul meu nu e mai prejos decît lancea vreunui Rinaldo, că Pisicuța e, cel puțin, strănepoata în linie dreaptă a vreunui Bajardo și că, eu însumi, prețuiam măcar de două ori, cît orice Orlando furioso!... lucruri pentru care, întotdeauna, am avut o grozav de mare slăbiciune"... (*Singur*, p. 310).

Mitologizarea prezentului ajunge procedeu. Un țăran de la Dumesnicu, care-i oferă scriitorului poposit în sat lămuriri biografice despre un alt personaj, devine „*uscățivul meu Plutarc*" (*Spre Pipirig*, p. 48). Cheful cu cîntece, în chilia călugărului Ghermănuță, se petrece „*in ictu oculi*"... (*Părintele Ghermănuță*, p. 282). Vestitele cireșe de Pîngărați constituie la „*secundae mensae*" adică desertul (*La Pîngărați*, p. 38). Aforismele iau și ele forma comparației mitice: „...Jalea rămîne veșnică în sufletul femeii, întocmai ca speranța în fundul ulciorului Pandorei"... (*Simplă amintire*, p. 135).

Am observat în alt loc că în fantezia scriitorului, însoțitorul acestuia în primele lui călătorii, capătă un profil caricat, grotesc, ceea ce ne îndreptățește să urmărim o discretă analogie de tratare în opera lui Hogaș, cu tehnica cervantescă. Rigiditățile canoanelor clasicismului apar la Hogaș corupte de parodie, întocmai cum la Cervantes apare parodia romanului cavaleresc. Fantezia nestrunită transfigurează realitatea săracă, scăldîndu-o în lumini mirifice, ca în *Don Quijote*. Însoțitorul călătorului fantezist, rămîne un fel de alt Sancho Panza, aproape de pămînt, realist, fiind în acest caz un termen de contrast față de drumețul visător. O scenă petrecută în Valea Sabasei pare — schimbînd ceea ce este de schimbat — desprinsă din celebrul scriitor spaniol, amintit de mai multe ori de Hogaș în comentariile lui. — „*Iată-ne junele și grațiosul meu Faun, zisei adresîndu-mă tovarășului meu, sosiți la locul unde nimfele acestor păduri obișnuiesc a-și dezvăli, cîte o dată, comorile lor de grații; desfă, deci, cununa de iederă și lăurușcă ce încinge fabuloasele tale tîmple, leapădă această piele de leu, care acopere jumătatea de moale alabastru a corpului tău, aruncă departe brațul tău încovoiat și nodoros, și hai să cercăm dacă aceste unde de cristal rece și curgător mai păstrează încă urmele îmbălsămate ale vreunei nimfe sperioase cu sînuri crude și sălbatice.*

— *Știi, răspunse el, — destul de prozaic, —* (*aidoma unui Sancho Panza, n. n.*) *că nu-mi plac parfumurile; prin urmare hărăzesc mai dinainte nasului dumitale orice soi de mirezme ar fi lăsat, în undele acestea de cristal rece și curgător, nimfele dumitale cu sînuri crude și sălbatice*" (*In valea Sabasei*, p. 79).

La un popas, prietenii drumeți, adăpostiți într-o „coșmoagă" sînt asaltați de „legiuni de ploșniți", iar scriitorul cugetă: „Și nu mă dumeream, deocamdată, care să fi fost *natura ființelor silfice*, ce lunecau atît de încet ideal pe căile fără de urmă ale frunții și ale nasului meu" (*Un popas*, p. 158). Replicile dialogului dintre cei doi prieteni iau aspectul denumit de italieni „*semiserios*", adecvat stilului de parodie. Hogaș, observînd invazia „ființelor silfice", trezește cu noaptea-n cap pe confratele de drumeție, spre uimirea supărată a acestuia:

„ — Mă rog, zise el dezmeticindu-se şi scărpinîndu-şi cu dreapta iute şi îndesat umărul stîng, mă rog ce vra să zică asta?

— Asta vra să zică, scumpul meu, că eu ţin cu orice preţ să mai rămînă cîteva, măcar, din picăturile sîngelui tău şi pentru negrii tăuni din fundul tartarului, către care în curînd vei păşi.

— Breeeee!... Da de dimineaţă a mai început a se-nvîrti moara lui Tudoran cea pustie!... (Comparaţie în spiritul lui Creangă!).

— Dimpotrivă, eu cred c-a început prea tîrziu..." (*Un popas*, p. 161).

Încrustaţii de acest gen apar frecvent, pentru a defini prezentul prin diferenţierea de trecutul îndepărtat. Aluzia biblică nu lipseşte. În drumeţia lui, scriitorul trage „în gazdă la părintele Ionică din valea Pipirigului". Aici, sub cerul înstelat al amurgului de vară „mă strămutai cu mintea — povesteşte Hogaş — în nişte timpuri vechi, dar vechi de tot". Viziunea fantezistă îi permite întoarcerea în timpurile patriarhului Abraham... „Pe îngerii călători îi vedeam iarăşi cum sosesc şi bat la uşa binecuvîntată a părintelui ebreilor, iar pe bătrîna Sarah, mi-o închipuiam umblînd repede şi aprinzînd focul pentru cina de sară...

Şi cu toate acestea nu mă aflam decît în nevoieşa vale a Pipirigului, lipsită de orice aureolă legendară, la părintele Ionică, un preot mic şi blond, fără nici o asămănare cu fabulosul protopărinte al poporului lui dumnezeu; la preoteasa sf.-sale, o femeie voinică cu chip curat romînesc şi care căpătase, fără nici o binecuvîntare, pe cei cinci copii ai săi, zdraveni şi sănătoşi"... etc. (*Spre Pipirig*, p. 53).

Fabulosul mitologic cedează pasul, cu aceleaşi efecte, unui fabulos biblic!

Iluzia nu este totuşi completă şi de aceea se destramă, turburată de intervenţia raţiunii. În drum spre Nichit — în popasul la Aniţa-guşata — mîncînd, „cu o foame de lup"... „mămăligă heteroclită", călătorul procedează la sfîrşit ca unii ţărani. „În loc să-mi spăl mînile, frecai, *după legea artei*, palmă de palmă, iar mămăliga lipită de ele, căzu, cernîndu-se în ciuciuleţi uscaţi şi mici, ca un fel de *libaţiune postumă* pentru zeităţile flămînde ale pădurii!"... (*Spre Nichit*, p. 223). Ficţiunea apropierii de vechiul clasicism este întreruptă şi în alte împrejurări, de realităţile prezentului. Iată-i pe Hogaş, pe prietenul său, un naturalist şi soţia acestuia, culegînd în munte, „măcrişul iepurelui" şi ospătîndu-se cu acesta: „Şi de-aş fi fost, măcar, cine ştie ce mare filozof grecesc! Aş fi mîncat, fără multă vorbă, cucută sau ceapa ciorii şi, scurt, aş fi păşit fie *ad inferos*, fie la nemurire; m-aş fi mulţumit chiar cu smerita glorie a lui Pytagoras, care mînca bob şi născocea table de socoteli... dar aşa!... *Eu, simplu muritor din timpul meu!*"... (*Părintele Ghermănuţă*, p. 252).

Sentimentul apartenenţei de prezent, nu-l împiedică totuşi pe scriitorul umanist, să vadă în „măruntul călugăr" Ghermănuţă un personaj care-şi „da ifoase profesionale de Moschion sau de Labdacus". (*Părintele Ghermănuţă*, p. 259), de a considera pe prietenul Grigoriţă drept un frumos „Cigisbeu", după care suspină o „gingaşă Dulcinee din mahalaua Precistei"... (*La Pîngăraţi*, p. 22). Aluziile la antichitate se împletesc, după cum se vede, cu cele în legătură cu evul mediu.

Din amestecul de trăsături, unele aparţinînd primului clasicism, cel antic, altele clasicismului reluat în feudalism, rezultă un comic gro-

tesc. Amatoarea de aventuri galante, ofilita *Cucoana Marieta*, deşi cu „ochii istoviţi de bătrîneţă“, încearcă „să îmbrace un soi de melancolică şi visătoare *morbideţă; gura, deşi desflorită (încearcă) să se contracteze, totuşi, într-un imperceptibil zîmbet graţios, inocent* şi totodată protector...“ (*Cucoana Marieta* p. 72). Portretistul stăruie asupra renumitei „*morbidezza*“, – stare sufletească în care intră graţie căutată, molatică, zîmbet discret, o melancolie reţinută, imperceptibilă, altceva decît spleenul îndurerat. În totul, variate semne ale decadenţei artei. Remarcînd acest sentiment în plastica anticilor şi a „renaşterii“, italienii găseau şi la un mare artist ca Botticelli preferinţa pentru această *morbidezza*, de care Hogaş pare a avea ştiinţă, de vreme ce o atribuie în chip adecvat formulei – unui personaj decadent.

Mult mai explicită decît simpatia pentru clasicii antichităţii apare *parodia* atitudinilor clasiciste, *mimarea* clasicismului. Ca notă generală, artistul cochetează în stilul celor vechi, fără a fi totuşi un neoclasic apăsat de conştiinţa antichităţii: „*Nu cred să fi moştenit mare lucru din firea vreunui erou antic*“—scrie Hogaş, fără echivoc (*Pe Şeştina*, p. 121). Apropierea sa de modelele clasicismului antic nu ajunge niciodată pînă la identificarea şi confundarea cu ele, în cele mai multe cazuri, apelul la clasicism constituie pentru Hogaş un mijloc nimerit de a realiza, graţie parodiei, un umor gras. Ţinuta serioasă ar fi dus la didacticism şi preţiozitate seacă, de aceea el evită cu îndemînare să vorbească în stil solemn, lăsînd liberă unda odihnitoare a voioşiei şi glumei.

Parodia clasicismului antic ia de obicei forma aluziilor la mitologie. În locul formulelor populare, „*vorba ceea*“ sau „*ca cuvîntul din poveste*“, care la Creangă amintesc mecanica basmului popular, – invitînd pe auditori să raporteze cele auzite la experienţa de viaţă a poporului însuşi — Hogaş introduce uneori aluzia mitologică, istorică sau culturală, comparaţia cu trecutul. Ca om al secolului al XIX-lea sau al XX-lea, scriitorului îi face evidentă plăcere să-şi imagineze pe unii eroi ai antichităţii transpuşi în diverse situaţii şi momente din zilele lui; sau invers: i-ar plăcea să execute o mişcare de translaţie în timp, spre a vedea cum s-ar descurca el însuşi printre cei vechi. Rezultatul este o nestăvilită vervă cu scînteieri de autoironie ori de ironie pe seama altora.

Adresîndu-se tovarăşului de drum, adăpostit de furtună sub „poclăzile“ cailor, comparaţiile merg spre parodie: „Cine ar crede scrie Hogaş—că sub porcoiul acesta de poclăzi vărgate îşi doarme somnul său de veci vlăstarul cel mai gingaş din viţa blondului Apollone? Tot aşa îmi închipui că trebuie să se fi întîmplat şi cu divinul tău strămoş, sub ploile Arcadiei, cînd se tocmise văcar la regele Admet...“ (*Pe Şeştina*, p. 122). Asemenea comparaţii nu sînt desigur, destinate a provoca o reală veneraţie faţă de clasicism. Păstrînd proporţiile, Hogaş merge pe urmele lui Rabelais, pentru a obţine din paralela prelungită între situaţiile livreşti şi cele din realitatea prezentă efecte parodistice. În *Gargantua şi Pantagruel* citatele abundente duc la renumita „joyeuseté“, – jovialitatea continuă. Aceeaşi tehnică a citatului, dar nu din cărţi, ci din tradiţia orală, este —cum subtil remarcă G. Călinescu [9]) – izvorul jovialităţii şi la Creangă.

9) Cf. *Viaţa lui Ion Creangă*, 1938, p. 341, 342.

Hogaş urcă cu ghiduşiile lui, pe trepte deosebite, spre jovialitatea marelui humuleştean.

Autoironia sau ironia romantică nu displac lui Hogaş, mai ales cînd e cazul ca scriitorul să se compare cu eroi de epopee. În drum spre *Floricica*, iată-l pe Hogaş cu Pisicuţa lui, făcînd popas sub un plop stufos: „...Aprinsei o ţigară şi mă lungii pe spate ca un alt Prometeu, la umbra stufoasă a plopului... Atît numai că pe Prometeu, îl ciupeau de pîntece şi de nas vulturii cu pliscuri de fier ai lui Zefs, în timp ce pe mine mă pişcau de spate şi de ceafă o întreagă republică de furnici, peste a căror ţară se abătuse—se vede—o margină din poalele nesfîrşit de lungi ale mantalei mele" (*Floricica*, p. 176).

Din confruntarea dimensiunilor grandioase cu unele întîmplări ordinare rezultă parodia, — sau cum îi spunea acesteia Victor Hugo: caricatura marilor gesturi. Raportarea de la mare la mic şi atribuirea de gesturi solemne fiinţelor mici—ca la Swift—provoacă rîsul. Astfel, Părintele Ghermănuţă scoţînd din traista cu hribi, „o pîne oacheşă, destul de mare, cu gingini stremţuroase de amîndouă părţile"—face pe drumeţul Hogaş să mediteze cu umor: „...Cînd dădui să rup din ea, înţelesei că şi o pîne poate avea odiseia şi nefericirile sale: fire de lînă sure şi lungi, luate în hiolă din ţăsătura moale a trăistii, stăteau acăţate de colţurile uscate, ţăpoase şi ascuţite ale ginginilor pînii, ca de dinţii unui darac...; iar cînd prinsei a o bate la spate, spre a scutura dintrînsa pulberea măruntă şi albă de hribi, o sumedenie de furnici începură a curge de prin toate ascunzătorile pînii, ca o ploaie neagră şi fină şi a fugi spăriete şi nedumerite care încotro....

Si licet exemplis in parvo grandibus uti,
Haec facies Troiae, cum caperetur, erat !"[10])

Aşa de spărieţi şi de nedumeriţi mi-nchipui că trebuie s-o fi împuns de fugă troienii lui Priamus, cînd îi luă Achile cu jărdia de la spate" (p. 240).

Că scriitorul ia totul în chip de parodie, apare clar: însuşi cuvîntul *„glumă"* nu este ocolit. Terminînd proviziile, adică „ouăle, nucile, pînea, zglăvoacele, merele şi boiştenii", singur în labirintul pădurilor alpine, cărturarul se compară ca de obicei cu vechii călători: „Iată pentru ce, — scrie Hogaş — privind cu jale la cei cîţiva bureţi ce mai rămăseseră, mi se părea că mă aflu înaintea unor

Rari nantes in gurgite vasto[11])

din clasica anticitate... Atîta numai, că, după ce, la prînz, îmi mîncai fripţi pe cei din urmă troieni ai mei, nu mai avui, măcar în gînd, putinţa *de a mai glumi pe socoteala vreunei depărtate anticităţi, oricît de clasică ar fi fost ea*..." (*Singur*, p. 306).

Farsa pe care o joacă monahilor de la mitropolie studentul Hogaş, punînd în uimire pe clerici şi stîrnind „de prin toate culcuşurile şi cotloanele lor pe toate bufniţele şi pe toţi guzganii şi liliecii..." este comentată astfel: „O! Amphiaraus şi tu divinule Orpheus, dumnezeescule cîntăreţ al neguroasei Tracii, de peste depărtările veacurilor ce au trecut, pri-

10) *Dacă este îngăduit a ne folosi în cele mici de exemple măreţ*,
Aceasta era înfăţişarea Troiei, cînd a fost cucerită (Ovidiu).

11) *Plutind ici-colo pe marea întinsă.* (Virgiliu, *Eneida*, I. v. 118, scena în care Eneas povesteşte Didonei furtuna de pe mare).

miți salutările frățești ale urmașului vostru... Cu sunetul lirei voastre, voi ați înviat stîncile și stîncile s-au suit unele în spatele celorlalte de au ridicat ziduri înalte de cetăți fabuloase...; eu . . . am tîrît cu cîntări de ghitară într-un cotrodanț turbat pe toate bufnițele, guzganii și liliecii sfintelor ruine . . . Voi ați jelit o Euridice desculță și fără ochelari, eu am îndumnezeit în accente nepieritoare pe o franțușcă cu ochelari și cu ciubotele de șevro..." (*La călugărie*, p. 61). Ideea de paralelism comic este învederată, de aici comparația reluată : *voi-eu... voi-eu...*.

Odată trecînd printr-un sat, cu desagii în spate, Hogaș și prietenul lui se văzură înconjurați de „un stol de fete și neveste" care-i luară drept „marchidani" . . . „Cît te-ai șterge la ochi, furăm închiși din toate părțile într-un cerc de altițe și de catrințe; nici una nu începu vorba; dar fiecare se uita cu un fel de neîncredere la noi.

— Minunat ! cugetai eu, uitîndu-mă împrejur. *Un Apolone ca mine și un cerc de grații ca acesta, numai la Pipirig se poate găsi* . . ." (*Spre Pipirig*, p. 51). Ironia luminează sistematic narațiunea. Prin evocarea unor eroi din mitologie Hogaș ironizează oameni și atitudini din timpul lui.

Exemplele variate de pînă aici demonstrează substratul parodistic al „clasicismului" cultivat de Hogaș. Cînd e vorba de opinii fără echivoc, scriitorul spune lucrurilor pe nume cu toată seriozitatea, — ca în discuția problemei fanariote — fără a se lăsa influențat de simpatia pentru clasica Elada. „Și oricît respect și admirație am avea pentru grecii lui Miltiade și Temistocle, nu putem totuși, admite, ca cel de pe urmă zdrențăros, care murea de foame sub clasicul soare al Atenei și care-și adăpostea contracțiunile spasmodice ale stomacului la umbra Propileelor sau Acropolei, să plece lihnit din clasica Atena, sau decadentul tînăr, iar, cînd ajungea aici, să se ridice drept în picioare și, cu fruntea sus, să se dee drept strănepot al lui Ahile și scoborîtor în linie dreaptă al lui Pericles; noi nu contestăm nici unui grec dreptul de a fi strănepotul oricui poftește, dar îi contestăm dreptul de a-și echivala titlurile grecești în țara romînească . . ." (*Cîteva cuvinte*... p. 176). Cu acest prilej, vizitînd mînăstirea Secul, cu amintiri din vremea Zaverei de la 1821, Hogaș reconstituie imaginar scena în care Farmachi și căpitan Iordache „cu mîna lor de voinici" au rezistat pînă la moarte turcilor.„ Și din toată această dramă sîngeroasă — scrie Hogaș — eroismul n-a lipsit; însă cînd mă gîndeam, că toți acești fii ai Eladei nu-și vărsau sîngele lor, decît spre a plămădi cu el robia țării noastre, admirația făcea loc indignării și disprețului pentru toți eroii greci, de la Achil și pînă la căpitan Iordache. . ." (*Văratic, Sihla, Săhăstria, Săcu*, p. 33). Scriitorul nu are nimic din fanatismul latinizanților ardeleni, cînd se referă de exemplu, la probleme, ca originea poporului romîn. Dragostea pentru cei vechi nu-i întunecă rațiunea. „Ne-am deprins — scrie el — a ne făli cu numele de scoborîtori direcți și nemijlociți ai vechilor romani; se poate; și n-o să venim noi să răsturnăm teorii cu drept de cetățenie; mie însă îmi place să cred că de la capul locului, am fost mai mult o sinteză a lumii romane, și cînd zic lumea romană, înțeleg nesfîrșitul furnicar de popoare, ce alcătuia vasta, ca să nu zic nesfîrșita, dominație romană..." (*Cîteva cuvinte*, p. 174).

Cu toată realitatea volubilității stilistice, Hogaș nu este un inovator îndrăzneț în domeniul expresei literare. Tudor Vianu a demonstrat mai

demult în *Arta prozatorilor romîni* (1941), că arta prozatorului nostru este veche: „în stilul lui Hogaş nu aflăm însă nici una din particularităţile scriitorului modern. Procedeele sale sînt împrumutate în întregime poeticei clasice. Cînd nu este epitetul general sau alegoric, întîmpinăm hiperbole sau comparaţia hiperbolică, procedee cărora Hogaş le dă o întinsă întrebuinţare". La aceste procedee recurge constant scriitorul, încît Tudor Vianu pronunţă în legătură cu arta lui Hogaş chiar cuvîntul „manieră"[12]. Într-adevăr, prozatorul urmează îndeaproape stilul cu afinităţi în clasicismul celor vechi, deşi uneori cu intenţie de parodie. Claritatea, epitetele aşezate simetric lîngă substantive, ritmul larg al frazei, seriile lingvistice — îl apropie de modele ale clasicismului. Apare însă în plus, o personală tendinţă coloristică, evidentă prin frecvenţa epitetelor de culoare. „Ia priveşte — îi spune Hogaş tovarăşului de drum — cum se ascund, în *negura* depărtării, pietrele *roşii* şi cum Panaghia Ceahlăului, ca o săgeată de *aur*, spintică deşerturile *albastre* şi fără fund ale cerului! *Roua de noapte ţi-a aşternut covoare de mărgăritare sub paşii tăi*[13], iar depărtatul apus şi *neguroasa* miazănoapte au mînat în grabă pe cele mai mîngîioase dintre vînturile lor, spre a dezmierda şi săruta faţa blîndă a *blondului* Adonis..." (*Pe Şeştina*, p. 117).

De acelaşi exemplu al antichităţii sînt influenţate unele *formule finale*, de o conciziune clasică: „Ieşii şi mă pregătii de drum" (*La Agapia*, p. 45). „Băurăm, plătirăm şi plecarăm" (*In valea Sabasei* p. 95). „Panu intra în lupta mare a vieţii" (*Gheorghe Panu*, p. 128).

Amestecul de stiluri, — clasic şi popular, cu subţiri filoane romantice, este caracteristic unui scriitor liric şi atît de personal ca Hogaş, care nu-şi separă aproape niciodată biografia de operă. Oralitatea stilului în unele amintiri cu caracter autobiografic înseamnă o degajare de regulile clasicismului. Dacă „clasicismul nu-i decît un romantism îmblînzit" — cum încearcă să ne încredinţeze o definiţie populară — e natural ca şi în scrisul lui Hogaş să biruie uneori romantismul, adică emanciparea de reguli. Exaltarea pînă la sublim implică predominarea sensibilităţii, fanteziei, asupra raţiunii, un individualism exacerbat şi în stil. De aici atenţia acordată particularităţilor, în timp ce clasicismul caută generalul. „Homerismul delirant a lui Hogaş, nu e de esenţă clasică, ci e homerismul romantic a lui Victor Hugo, cu aceleaşi enormităţi, realisme fantastice şi monstruozităţi"[14].

Numeroase sînt cazurile în care stilul, nedisciplinat, contravine imaginii despre vechiul clasicism. Scrisoarea în versuri, trimisă de Hogaş în valea Sabasei, „amicului" de drum este de-a dreptul o parodie a epistolelor atît de cultivate de latini:

„Păcat că nu am timp
Să-ţi spun cu de-amănuntul tot ce era-n Olimp.
Să-ţi spun, doar, că *Junona să dă cu suliman,*
Că Marte se întrece cu Venus în cancan...

---

12) *Arta prozatorilor romîni*, p. p. 281, 282.

13) Reminiscenţă horaţiană, utilizată şi de G. Ibrăileanu. „Odată – nota Emil Codrescu, erou sub al cărui nume aflăm pe G. Ibrăileanu — îmi veni în minte şi declamai, galant şi glumind, versul antic închinat Venerei: *Pămîntul aşterne flori suave sub paşii tăi*" (*Adela*, 1933, p. 98).

14) G. Călinescu, *Istoria literaturii romîne de la origini*, 1941, p. 595.

Că cele nouă muze un dinte n-au în gură
Și că Vulcan la toate le-a făurit dantură;
Că ambrozia-i rară, nectar nu se găsește,
Că Poseidon în ceruri e negustor de pește" ...

(*În valea Sabasei*, p. 92).

Parodia atitudinilor solemne apare chiar în cadrul literaturilor antice. Se știe, de exemplu, că grecii făceau să se reprezinte în teatrele lor în aer liber, cicluri de cîte trei tragedii pe aceeași temă, cu aceiași eroi principali, cărora le urma o comedie. Astfel, trilogia lui Eschyl despre Prometeu, eroul animat de idealuri grandioase, era urmat de un *Prometeu incendiat*, — de același autor — în viziune comică. Spiritul critic intervenea în sensul parodierii gesturilor grave, împrăștiind ficțiunea și convenționalismul. Se ajungea la grotesc și rîs zgomotos. La fel, Ariosto dădea după lectura isprăvilor viteazului Roland, din epopeile franceză și germană, un comic *Orlando furioso*, iar Scarron în poemul său burlesc *Virgil travestit*, parodia cu spirit primele cînturi ale Eneidei.

Exprimarea în stilul clasicilor, împinsă prea departe, sună inevitabil a prețiozitate. Mostre de stil prețios, amintind de *marinismul* cu fraze răsucite savant ca în poemul *Adone* al italianului Marini (1569-1625) se găsesc și la Hogaș. Dar în vreme ce la un Marini prețiozitatea avea un aer serios, la Hogaș stilul e cu altă intenție prețios, vizînd umorul. „Doar știu — ripostează Hogaș jupînesei Zamfira, hangiței de pe valea Negrei — că n-o să ne dai borș de ochi căprii și friptură de obraji trandafirii...." (*Jupîneasa Zamfira*, p. 129). „Eu sînt de cei care se satură cu lumina luceferilor de sară" — completează apoi oaspetele, dialogul cu aceeași hangiță (p. 131). Elogiind frumusețea Zamfirei, — aceleași comparații ușor prețioase: „Mă rog, nu crezi d-ta că soarele, acest Făt-Frumos din poveste, a pierdut urma Ilenei Cosînzenei, și că s-a vîrît pe fereastră la d-ta ca s-o caute? Eu te sfătuiesc să tragi perdeaua, că tare mă tem să nu te văd zburînd pe fereastră călare pe o rază de lumină..." (*Pe Șeștina*, p. 132).

Luminozității descripțiilor îi urmează nu rareori în opera lui Hogaș comentarii de aspect dur, contravenind clasicismului solemn și impersonal: „Cine știe, cugetai eu zîmbind, dacă mie *nu-mi lipsește o doagă!*..." Și după cîteva rînduri în care se vorbește de „farmecul melodiilor văzduhului și al codrilor frămîntați de vînturi", — ironizînd pe cei care nu cred în entuziasmul călătoriilor, scriitorul se autoflagează cu tîlc: „... Fără îndoială, că mie-mi lipsesc cîteva doage, mă gîndii eu, convins în cele din urmă" (*Hălăuca*, p. 59).

Nici vorbă, aici nu mai e vorba de vreo contingență cu clasicismul antic!

E util să observăm, în fine, că spre bătrînețe scriitorul — sfătuit și de G. Ibrăileanu — își despovărează fraza de analogii și epitete specifice poeticei celor vechi. Arabescurile, fioriturile și aluziile persistă însă, desfășurîndu-se în fraze ample, adesea pretențioase. Edificator este dialogul dintre Vrînceanu (Hogaș) și sentimentala Liza din *Simplă amintire*. Declarațiile lui Hogaș cresc volubile ca plantele agățătoare în jurul unui fir vertical care le susține răsucirea: „—Nu, scumpa mea cuconiță Liza, n-am

să mă folosesc întru nimic de învoiala ce-mi daţi şi n'am să fiu, prin urmare nici poetic, nici inspirat, nici entuziast, cu alte cuvinte, nici banal. Am să mă mulţămesc, numai, cu prilejul acesta de a găsi cusur puternicului plăzmuitor a toată făptura văzută şi nevăzută, că s-a prea abătut cîteo dată de la vestita şi aşa-numita sa nemărginită înţelepciune, cînd a săvîrşit unele lucruri, că prea s-a lăsat în voia unei ironii cîteo dată crude, alteori hazlie, cînd a hotărît menirea celor mai multe din alcătuirile mînilor sale...".

După această declaraţie cu legănări ditirambice şi simetrii căutate, cade, inteligent, răspunsul celei adulate, definind stilul partenerului de discuţii :„— Ştii, zise ea rîzînd din toată inima ... Ştii că-mi place grozav stilul d-tale pestriţ ? Îmbraci gîndirile d-tale într-o haină cu totul originală, croită din ştofa cea mai la modă, dar cîrpită pe unde s-a rupt, cu petici vechi de ştofă biblică ..." (*Simplă amintire*, p. 141). Acest stil tărcat, cu arhaităţi şi căutări în modernitate, dă originalitate operei lui Hogaş, dar în acelaşi timp îl îndepărtează de modelele clasicismului. „Comparaţiile lui se răsucesc ca un sul baroc, de la roata cea mai lată pînă la inima minusculă din centru" [15]). În măsura în care clasicismul există la scriitorul moldovean el e restructurat, frămîntat. El dă curs expresiei bogate sau e apăsat de pletoră lexicală.

Dacă i-am căuta un emul, în literatura noastră nu găsim. G. Călinescu sugerează comparaţii cu un Alfredo Panzini [16]), profesor şi admirator al umanisticii celor vechi, de dragul cărora străbătea pe bicicletă Italia spre a descoperi monumente şi amintiri istorice. Într-adevăr, cu aproape trei decenii mai tînăr, ca Hogaş, prozatorul romagnol ajuns profesor de limbi clasice la un gimnaziu din Milano — unde stă două decenii — e şi el mult timp un anonim, făcîndu-se cunoscut după 1910, la aproape cinzeci de ani. Debutînd ca poet, perseverează ca prozator, privind lumea modernă prin prisma unei simţiri clasice. De o amploare creatoare mult superioară lui Hogaş, la prozatorul italian se observă — cum nota un critic — acelaşi „dezacord între antic şi modern" în dragostea de natură şi înclinarea spre o viaţă desfăcută de conformisme. Umorul său e mai totdeauna melancolic, ca al unui filozof tăcut, în vreme ce umorul lui Hogaş e mai puţin discret. Cu *Lanterna lui Diogene* şi *Călătoria unui biet literat* — opere ale unui gînditor artist — Panzini îşi dovedeşte pătrunderea în secretele „clasicismului" şi euforia de a cunoaşte lumea veche. Dar şi el, ca şi Hogaş găseşte fericirea în contemplarea unor apariţii feminine contemporane, plăcere pe care n-o egalează toată literatura anticilor. Cărturarul Panzini, sentimental — lucid, aspiră la o viaţă rustică, dar în fond, ca şi Hogaş, el rămîne un intelectual sensibil în faţa naturii. Drumeţul italian, artist cu educaţie clasică, modern prin sentimente, preţuia vorba simplă, scrisul cuminte, după exemplul anticilor şi nega simbolismul nebulos. Încărcat uneori, scrisul lui Hogaş ţine de aceleaşi vechi modele, iar libertăţile de exprimare pe care şi le ia, nu-l abat, structural de la regulile consacrate.

În concluzie, încrustaţiile arhaice din scrisul lui Hogaş rămîn elemente despre a căror provenienţă prozatorul ne previne că sînt rezulta-

15) G. Călinescu, *Istoria literaturii romîne de la origini*, 1941, p. 594.
16) *Ibid.*, p. 593.

tul „fanteziei" sale slobode. *Caracterul național* al operei lui este cu strălucire confirmat prin patosul cu care artistul îmbrățișează priveliștile și oamenii pămîntului țării. *Viziunea realistă asupra epocii contemporane este cea care domină.* Într-o ascensiune pe Hălăuca, scriitorul s-a surprins o dată gata să alunece *„pe povîrnișul unei melancolice fantezii"*. Îndată însă, autocenzurîndu-se și înviorat parcă el nota : „Dar nu era vreme, căci *grija vieții reale mi se impunea fără voie*" (*Hălăuca*, p. 62). Sentențiile sau capricioasele aluzii greco-latine, împrăștiate în opera artistului nu izbutesc să domine fondul romînesc și național al scrierilor lui. Prozatorul zugrăvește ospețe autohtone, cu hribi și chitici, cu borș și mămăligă cu „gingini", adică ospețe autentic romînești. De asemenea, tot ca realist și contemporan, scriitorul face elogiul cîntecului popular *Ciocîrlia*, povestește legenda Panaghiei sau amintiri din vremea Unirii.

În procesul de creație la Hogaș se observă, nu atît tendința unei întoarceri veritabile spre clasicism, cît fenomenul contrar: *insistența de a apropia clasicismul antic de epoca modernă.* Acesta este în esență specificul artei lui Hogaș, cu aer de vechime în privința expresiei, totuși atît de originală și frustă.

Catedra de Literatură romînă.

КАЛИСТРАТ ХОГАШ МЕЖДУ КЛАССИЦИЗМОМ И ЕГО ПАРОДИЕЙ

Краткое содержание

Классицизм Хогаша, явление довольно относительное. Все заключается в уточнении : когда писатель по настоящему вводит в свое творчество струю классицизма, и когда его осмеивает. В его творчестве, сосуществуют, вообще, два противоположных отношения к действительности.

После краткой характеристики классицизма данная работа подтверждает то положение, что, когда Хогаш выражает, наподобие античных писателей, современные идеи, то в большинстве случаев он приходит к пародии классического стиля, вследствие высмеивания древних форм.

Сентиментальный и всегда возбужденный, Хогаш остается в стороне от темпераментного равновесия классиков, руководствующихся исключительно разумом. С точки зрения художественного построения, автор воспоминаний о путешествии по горам Нямца является лириком, которого привлекают не только обыкновенные картины современности, но и романтическая возвышенность.

Иногда он выступает как анахроническая личность, как человек, перенесенный из древности в современную действительность.

Относя факты настоящего к античности, Хогаш сопоставляет их величие с повседневными событиями. Это ведёт к комизму контрастов или к пародии. Мифологизация настоящего возводится в приём. Сближение же с древним классицизмом прерывается живым присутствием современной действительности.

Пародия приёмов классицизма, подражание классицизму являются ещё более яркими чем симпатия автора к классикам античности. Общей чертой стиля Хогаша как художника выступает его перекликание с клас-

сиками античности; из этого вытекает его юмор. Подчас ироническое отношение к самому себе, или романтическая ирония нравятся Хогашу, особенно в тех случаях, когда писатель сопоставляет себя с эпическими героями.

В целом, в процессе творчества, у Хогаша наблюдается не столь тенденция подлинного возвращения к классицизму, сколь противоположное явление: стремление присоединить античный классицизм к современной культуре, иногда пародируя его.

CALISTRAT HOGAŞ — ENTRE LE CLASSICISME ET LA PARODIE DU CLASSICISME

Le classicisme de Hogaş est un phénomène assez relatif. Il est difficile à déterminer: quand l'écrivain aspire sérieusement donner à son oeuvre une teinte classique, — et quand il prend le classicisme en dérision. Généralement, dans son oeuvre coexistent deux attitudes contraires.

Après une définition synthétique du classicisme, l'étude soutient la thèse que, lorsque Hogaş exprime à l'instar des classiques des idées modernes, le plus souvent il aboutit à la parodie du style classique. Sentimental et fébrile, Hogaş reste loin de l'équilibre tempéramental des classiques, dominés par la raison. En ce qui concerne la structure artistique, l'écrivain des „souvenirs" de voyage par les montagnes de Neamţ est un lyrique, ému par les réalités communes, mais attiré aussi par le sublime romantique. Quelquefois, il se manifeste dans l'hypostase d'un déraciné de l'antiquité, un personnage anachronique en pleine époque moderne.

En rapportant les événements du présent à l'antiquité, Hogaş confronte les dimensions grandieuses avec des faits ordinaires. Cela mène au comique de contraste. La mythologisation du présent devient procédé. L'invasion de l'ancien classicisme est interrompue toutefois, grâce à la présence triomphante de la réalité contemporaine.

Beaucoup plus évidente que la sympathie pour les classiques de l'antiquité se définit la *parodie* des attitudes classiques, la caricature du classicisme. En manière générale, l'artiste coquette avec le style des anciens. De là l'humeur: l'autoïronie ou l'ironie romantique ne deplaisent pas à Hogaş, surtout quand il s'agit de la comparaison avec des héros d'épopée.

En conclusion, dans le processus de création chez Hogaş on observe moins la tendance du retour véritable vers le classicisme, que le phénomène contraire: l'insistance d'annexer le classicisme antique à la culture moderne, quelquefois en le parodiant.

OBIECTIVELE SATIREI ÎN GARGANTUA ET PANTAGRUEL *)

DE

V. STOLERIU

Rabelais nu s-a mulțumit cu simpla enunțare, cu agitarea valorilor în care credea, fiind conștient de faptul că o asemenea procedare n-ar fi avut nici un rezultat practic. El a înțeles că impunerea acestor valori presupunea o luptă aprigă și de durată pentru schimbarea din temelii a întregului eșafodaj social, ce proteguia minciuna sub toate formele. Unica armă de care dispunea era *rîsul*; Rabelais a folosit-o în mod genial în *Gargantua și Pantagruel* — una din cele mai corozive satire din cîte cunoaște literatura lumii.

Ar fi destul să urmărim poziția criticii idealiste în fața acestei opere, pentru a ne da seama de actualitatea categorică a creației lui Rabelais. Cel mai frapant și mai instructiv exemplu ni se pare a fi, în acest sens, acela al lui Paul Stapfer, — comentator care a încercat din răsputeri să dea o nuanță de bonomie naturală, inofensivă, rîsului rabelaisian. La început, el părea că privește lucrurile în față: „Dacă am vrea să facem ca opera *stranie* (epitetul merită a fi reținut) a lui Rabelais să intre în unul din genurile literare recunoscute de retorica oficială, ar trebui să spunem, *fără îndoială, că e o satiră*"; aci însă, speriat parcă de afirmația prea tranșantă (în ciuda tonului de superioritate față de „retorica oficială"), P. Stapfer caută un corectiv și revine cu restricții: „dar ea mai e și altceva încă, și — ca satiră — seamănă puțin cu ceea ce se înțelege în general prin acest cuvînt". Lămuririle nu întîrzie: „Esențialmente veselă, satira lui Rabelais este cea mai puțin jignitoare din cîte au existat vreodată și din cîte se pot închipui"; și mai departe: „Agresiv, cum sînt în mod necesar toți satiricii, *el poartă, în genere, puțină ură și mînie în inimă*" [1]. Este cel puțin curios să afirmi, la o depărtare de numai cîteva pagini, că o operă care e „fără îndoială" satirică este

*) Paginile de față reprezintă Cap. al III-lea al unui studiu privitor la *Satira lui Rabelais* — celelalte capitole fiind: I. *Epoca și omul*, II. *Gîndirea înnoitoare a lui Rabelais* și IV. *Arta satirei la Rabelais*. Un fragment din ultimul capitol s-a publicat în Iașul literar, nr. 4/1956, p. 70-90.

Lucrarea a fost redactată pe baza studierii materialului bibliografic existent în principalele biblioteci ieșene de specialitate. Deoarece nu am avut la dispoziție decît primele două volume ale ediției A. Lefranc (*Gargantua*, 1913), am fost nevoiți să ne slujim pentru restul operei de o ediție mai puțin recomandabilă, aceea pregătită de P. Jannet și publicată în șapte volume de către L. Moland (1916).

1) Cf. P. Stapfer: *Rabelais. Sa personne, son génie, son oeuvre*, Paris, 1906, p 89, 91 și 101 (Subl. noastre).

totodată... cea mai puțin satirică din lume. Distincția între „agresivitate" și „mînie" în satiră — oricît de fină — nu-i ajută prea mult lui P. Stapfer. Vom vedea de îndată cît de „lipsit de maliție" e rîsul rabelaisian.

În cele ce urmează, vom face apel deopotrivă la *Cărțile I-IV*, ca și la *Cartea a V-a*, pornind de la convingerea că ceea ce se spune în *L'Ile sonnante* atît de răspicat, nu se deosebește *calitativ* și ca sens general, de atitudinile anterioare ale lui Rabelais, — fiind doar o adîncire a unei albii croite încă de la publicarea lui *Pantagruel* și a acelei *Preziceri pantagrueline* din 1532[2]. Firește, ca și viața sa, opera lui Rabelais n-a cunoscut o dezvoltare rectilinie. Ocolișurile, ca de exemplu acela din ediția corectată parțial în 1542, nu le trecem sub tăcere; trebuie să le considerăm însă în lumina diferitelor vicisitudini ale epocii. Iar dacă „sfărîmăm osul și sugem măduva substantifică", așa cum ne sfătuia el însuși să procedăm cu opera sa, atunci măduva cea plină de substanță e condamnarea fără drept de apel a unei întregi orînduiri, în numele drepturilor inextingibile ale omului la viață, libertate și fericire.

S-a spus că Rabelais n-a atacat sistematic instituțiile epocii sale, ci numai în chip întîmplător. E și greu de conceput ca autorul unei opere vii și așa de nedomolite cum e aceea rabelaisiană să-și poată desfășura atacurile potrivit unui plan tactic, eliminîndu-și pe rînd dușmanii, ca un mare general. Asemenea fratelui Jean des Entommeures, el i-a înfruntat așa cum i-au venit la îndemînă, lovindu-i mai cu seamă pe aceia pe care îi socotea mai înrăiți, adică pe reprezentanții clerului și ai Sorbonei. Dar iarăși nu trebuie pierdut din vedere faptul că nici una din categoriile sociale de asupritori nu i-a scăpat pînă la urmă din cale: întreaga feudalitate, cu tot ce avea ea mai învechit și mai potrivnic progresului, i-a servit drept țintă. Ca într-un fel de „dans al morții" — acea răzbunare satirică, tipic populară, a evului mediu — trec la rînd prin fața noastră regii, papii, nobilii, călugării, însoțiți de hohotul neiertător al lui Rabelais.

Cu toate că Rabelais a aflat sprijin (sau, mai deseori, a crezut că află) în bunăvoința augustă a unor Francisc I sau Henric al II-lea, și cu toate că a înțeles, asemenea celorlalți umaniști, că numai monarhia putea avea pe atunci curajul și forța necesară de a pune stavilă, măcar din cînd în cînd, abuzurilor bisericii romane, — el n-a stat pe gînduri să condamne monarhia ca instituție.

Chiar dacă tiranul pe care-l avea în vedere scriitorul atunci cînd crea chipurile caraghioase ale lui Picrochole ori Anarche (regele agresiv și imbecil al Dipsozilor din Utopia) era Carol Quintul, așadar un dușman neîmpăcat al Fran ei, și chiar presupunînd că gestul țintea să facă plăcere lui Francisc I — să nu uităm că în alt loc Panurge îi judeca pe toți monarhii, laolaltă, zicînd cam așa: „...dracii ăștia de regi nu-s decît niște viței fără nici un preț, care nu știu altceva nimic decît să facă răutăți bieților supuși și să tulbure toată lumea prin război, pen-

2) Că punctul acesta de vedere e îndreptățit ne-au confirmat-o ulterior lucrările lui H. Lefebvre (*Rabelais*, Paris, 1955, p. 227) și Paulette Lenoir (*Quelques aspects de la pensée de Rabelais*, Paris, 1954), care procedează la fel.

tru nedreapta şi detestabila lor plăcere"[3]. Cum se vede, ceea ce-l indispunea pe Rabelais cu deosebire era, în afară de caracterul războinic, spiritul arbitrar în comportarea regilor, arbitrar pe care-l denunţă şi în alt loc, în *Gargantua*[4].

Mitul „sîngelui albastru" care ar scălda vinele regilor şi prinţilor e o vorbă goală; Rabelais trece necruţător peste toate pretenţiile marii nobilimi: „Eu gîndesc — scrie el — că sînt mulţi împăraţi, regi, duci, prinţi şi papi pe pămînt astăzi, care sînt scoborîtori din nişte calici sau hamali — după cum, invers, sînt mulţi golani de azil, suferinzi şi nenorociţi, care sînt scoborîtori din sîngele şi viţa marilor regi şi împăraţi, ţinîndu-se seama de minunata schimbare a domniilor şi a imperiilor" ..[5] După această usturătoare constatare urmează o listă lungă de prefaceri ale lumii, începînd de la asirieni, — menită să tulbure profund pe toţi aceia ce mai ţineau încă la ideea unor permanenţe a măririlor în istorie, ori care mai credeau în protecţia specială acordată de divinitate celor suspuşi.

Două trăsături nu-i scapă în special lui Rabelais în comportarea nobililor: dorinţa de înavuţire prin jaf, *lăcomia* — şi, în acelaşi timp *îngîmfarea* (însoţită de lux şi de complementul ei necesar, dispreţul pentru muncă). Aceste atitudini se manifestă întrunit la sfetnicii lui Picrochole, care, pe de o parte îl îndeamnă pe stăpînul lor să-l atace cît mai repede pe tatăl lui Gargantua — pe de alta, îşi arată dezgustul faţă de toţi cei ce adună averi. Dezgustul acesta provine însă nu din faptul că nobilii iubeau cumva austeritatea, sau că ar fi înţeles unde duce pînă la urmă pofta de a strînge; nu, sila aceasta, din spatele căreia răzbate invidia, creşte din incapacitatea absolută a unei clase deprinse în *otium*, care nu mai are ce face acum pe scena istoriei şi pentru care strugurii sînt prea acri (e vorba, fireşte, de bani) pentru că nu-i poate ajunge. Aceasta este ranchiuna specifică nobilului ajuns debitor, la discreţia cămătarului burghez Aşa trebuie înţelese vorbele pline de dispreţ ale guvernatorilor lui Picrochole: „Una din părţile [armatei noastre] se va năpusti asupra acestui Grandgousier şi a oamenilor săi. De la bun început, el va fi zdrobit din partea aceasta, cu uşurinţă. Veţi pune mîna pe bani cu grămada, căci ţopîrlanul dispune de numerar: şi zicem ţopîrlan, fiindcă un prinţ nobil n-are niciodată vreun bănuţ. A strînge bani e o treabă de ţopîrlan"[6].

Socotim că René Millet a văzut bine atunci cînd a interpretat grosolăniile de vocabular prezente în *Gargantua et Pantagruel* ca fiind tot un fel de răzbunare împotriva pretenţiilor nobiliare de rafinament; căci în glumele sale groase, scriitorul ni-i prezintă pe nobili tocmai aşa cum se străduiesc ei să nu apară vreodată: oameni la rînd cu toţi ceilalţi, cărora ca atare nu le poate fi străin nimic din ceea ce se leagă de viaţa carnală: „...Rabelais a făcut din obscenitate un mijloc de polemică. Sub pana lui, ea devine forma galică, ironică şi muşcătoare a protestului

3) *Opere*, ed. P. J., vol. II, p. 167.
4) *Gargantua*, ed. A. L., vol. I, p. 97.
5) *Ibidem*, vol. I, p. 20-21.
6) *Gargantua*. ed. A. L., vol. II, p. 292.

cărnii" [7]. Dar, fără îndoială, nu în truculenţele verbale trebuie căutate meritele principale ale acestei opere.

Cele mai variate categorii ale burgheziei epocii au trecut ca şi nobilimea — ba parcă şi mai mult — prin focul satirei rabelaisiene. Astfel, ce credeţi că s-ar putea întîlni obişnuit pe masa diavolului? Lucifer „cinează straşnic, înghiţind negustori, cămătari, spiţeri, falsificatori, mînuitori de monede false, măsluitori de mărfuri" [8]. În epoca avîntului burgheziei comerciale, Rabelais a văzut mai departe decît interesele de înavuţire ale acestei clase şi, înciudat de expediţiile hrăpăreţe ale europenilor veşnic neîndestulaţi de aur, îl pune pe Pantagruel să distingă cu hotărîre două categorii de rătăcitori pe mare. Stînd de vorbă cu un bătrîn macreon ce-şi arăta uimirea că vasul pe care naviga ceata pantagruelică scăpase de furtună, „Pantagruel îi răspunse că Prea Inaltul ţinuse seama de simplitatea şi dragostea sinceră a oamenilor săi, *care nu călătoreau pentru cîştig* şi nici pentru trafic de mărfuri. Doar un singur motiv îi mînase pe mare şi anume *dorinţa studioasă de a vedea, de a învăţa şi a cunoaşte...*" [9].

Neguţătorul ce umblă să se îmbogăţească şi căruia îi joacă ochii în cap cînd aude banii zornăind, a fost încarnat de Rabelais în personajul Dindenault — pe cît de nesăţios, pe atît de încrezut şi obraznic. Spre hazul tovarăşilor săi pantagruelici, Panurge îi va plăti cu vîrf şi îndesat batjocurile, făcîndu-l să piară în valuri o dată cu toată averea lui. Episodul foarte cunoscut despre care vorbim, ne aminteşte cum îşi ispăşesc în genere păcatele asemenea ticăloşi, în opera lui Rabelais. El foloseşte cu multă îndemînare şi profit tehnica lui Dante Alighieri de a pedepsi pe răufăcători după moarte în aşa chip, încît veşnic să sufere tocmai de pe urma a ceea ce fusese patima lor dominantă în lumea de dincoace. Astfel, cămătarii şi zgîrciţii, pe care Rabelais îi izgonea din Thélème ca pe nişte îngeri căzuţi din paradis, strigîndu-le:

„Să nu intraţi aci, cămătari şi zgîrciţi,
Mîncăi şi lacomi, ce mereu adunaţi..." [10].

au fost întîlniţi de Epistemon în scurta lui călătorie prin infern. Iată ce-i raportează acum lui Pantagruel: „I-am văzut... ocupaţi cu toţii, căutînd bolduri ruginite şi cuie vechi prin şanţurile drumurilor, aşa cum vedeţi că fac nenorociţii de pe lumea asta. Dar un chintal de asemenea flecuşteţe de tinichea nu valorează acolo decît o bucăţică de pîine — şi, pe lîngă asta, se şi vînd foarte greu" [11]. S-ar părea că e şi o uşoară nuanţă de compătimire în tonul lui Epistemon; eroare. Scriitorul urăşte întreaga categorie atît de neîmpăcat, încît se oferă să plătească singur frînghia pentru toţi cămătarii cărora le-ar da cumva prin gînd să se spînzure. E drept că această declaraţie se întîlneşte în prologul *Cărţii a V-a* — considerată, îndeobşte, apocrifă; mărturisim însă că nu putem descoperi vreo soluţie de continuitate — chiar dacă tonul e acum mai răspicat — între aruncarea lui Dindenault în mare, ori pre-

7) R. Millet, *Rabelais*, Paris, (1923), p. 82.
8) *Opere*, ed. P. J., vol. IV, p. 181-182.
9) *Opere*. P. J., vol. IV, p. 115. (Sublinierile noastre)
10) *Gargantua*, ed. A. L. vol. II, p. 113.
11) *Opere*, ed. P. J., vol. II, p. 164.

zența cămătarilor pe masa diavolului, pe de o parte, — și oferta mărinimoasă din partea lui Rabelais de a-i scuti pe acești păcătoși de plata călăului, pe de alta.

O dată cu cămătarii sînt alungați din Thélème judecătorii și avocații — categorii burgheze tot atît de dezagreabile. În cariera sa plină de peripeții, Rabelais a avut nu o dată prilejul să se cutremure de sistemul judecătoresc medieval, cu întreaga lui aparatură birocratică și procesele interminabile, de pe urma cărora puteau trăi în huzur familii întregi de „Grippeminaud" sau „Cotoi-blăniți" (Chats-fourrés, cum le zice el magistraților) de portărei și aprozi (Chicanous) și de tot felul de membri ai Curții de conturi (Apedeftes). E probabil că cel mai de aproape i-a putut cunoaște la Poitiers, în preajma Facultății de drept civil și canonic, — dar, desigur, și la Paris, unde se găseau din belșug asemenea specimene.

Folosind calamburul „or ça" — care poate fi interpretat și ca un: „ei !" sau „hm !", dar și ca: „dă aur încoace !" — Rabelais adîncește în *Cartea a V-a* caracterizarea judecătorului-tip Grippeminaud, însoțindu-i mereu vorbirea de acest unic tic. Grippeminaud e pus să mărturisească tristul adevăr că legile feudale „ca niște pînze de păianjen" nu sînt făcute pentru hoții cei mari și pentru tirani, care, asemenea unor tăuni, „le rup și trec prin ele" — ci pentru bietele musculițe obișnuite, pentru păcătoșii mărunți [12]. Din nou, colaboratorii anonimi ai lui Rabelais din *L'Ile sonnante* se dovedeau așadar pe drumul cel bun (presupunînd că pasajul n-ar fi totuși opera maestrului). Acesta era și el scîrbit, în aceeași măsură de venalitatea oamenilor de justiție și de domnia bunului plac în amînarea sau soluționarea proceselor. Cazul cel mai ilustrativ în întreaga operă rămîne acela al judecătorului Bridoye, care își întemeiază chiar un fel de filozofie a proceselor, motivînd cu citate, comparații și exemple, că prelungirea nesfîrșită a judecăților e în firea lucrurilor. Însăși etimologia ad-hoc a cuvîntului „proces" (care ar proveni din „prou sacs") arată, după Bridoye, că în desfășurarea sa, procesul trebuie să comporte „o mulțime de saci" — se înțelege, pe de o parte cu hîrțoage care n-au de-a face nici în clin nici în mînecă, cu procesul însuși, pe de altă parte, saci cu parale pentru toate categoriile de „apărători ai dreptății".

Același imperturbabil Bridoye cere să nu se mire nimeni dacă pentru a da o sentință, el aruncă mai înainte cu zarurile, hotărînd apoi în favoarea aceluia căruia îi cad mai multe puncte; după cum nu trebuie să ne surprindă deloc faptul să procesele sînt amînate la infinit, fiindcă ele au nevoie să se coacă, asemenea tuturor fructelor. Și deoarece auditoriul său mai dă încă unele semne de nedumerire, Bridoye (prin gura căruia glăsuiește Rabelais) lansează acea comparație uluitoare a dosarelor de procese cu puii de urs ce se nasc informi și pe care ursoaica îi tot linge într-una ca să le apară picioarele, capul și tot ce le mai trebuie: „Întocmai ca și Dumnevoastră înșivă, Domnilor, zice Bridoye (adresîndu-se unei curți judecătorești „centumvirale"), sergenții...procurorii, comisarii, avocații, anchetatorii...notarii, grefierii și judecătorii...sugînd puternic și fără întrerupere pungile împricinaților, fac să le iasă proceselor cap,

12) Cf. *Opere*, ed. P. J., vol. V, p. 9-10.

picioare, ghiare, plisc, dinţi, mîini, vene, artere, nervi, muşchi, umeri: astea toate sînt sacii" [cu dosare][13]). E perfect explicabil aşadar, pentru ce atunci cînd se apelează la Pantagruel ca să rezolve în sfîrşit un litigiu străvechi între cei doi gentilomi (ale căror nume burleşti nu le mai reproducem aci), înţeleptul fiu al lui Gargantua taie nodul gordian, dînd pe foc toţi sacii conţinînd dosarele procesului şi cheamă înaintea sa pe cei doi împricinaţi, ca să asculte din gura lor toate temeiurile. De asemenea, el le vorbeşte în cea mai populară franţuzească, pentru ca toată lumea să priceapă despre ce e vorba. Şi această procedare era tot atît de îndrăzneaţă ca şi prima, într-o epocă în care cuvintele goale, dar pline de sonoritate, fie latineşti, fie greceşti, ţineau loc de orice argumentaţie. Tocmai de aceea întreaga satiră antijudecătorească e pigmentată la Rabelais cu tot felul de citate şi referiri savante la o mulţime de jurişti superobscuri—citatomania reprezentînd, evident, principala şi cea mai comodă cale a aşa-zişilor oameni ai dreptăţii de a înăbuşi pînă şi cel din urmă firicel de adevăr.

Mînă în mînă cu judecătorii şi avocaţii trăiau pe atunci în Franţa portăreii şi aprozii, tagma „şicanatorilor". Aceştia nu cîştigau decît din bătăile pe care le căpătau de la unii şi de la alţii, ca urmare a denunţurilor sau a atitudinii lor insolente, provocatoare. Vă veţi întreba cum poate trăi cineva din bătăi; nimic mai simplu: după ce căpăta cîţiva pumni bine meritaţi, şicanatorul deschidea proces şi — în înţelegere cu judecătorii — cîştiga daunele pentru lovire. Povestind cum a fost pă-călit şi bătut măr, de trei ori la rînd, un astfel de „chicanou" fără să se poată plînge cuiva, Rabelais rîde din rărunchi şi cititorul trebuie să-i ţină ca totdeauna isonul.

E suficient, de altminteri, să-l privim puţin pe portărel cu ochii autorului, ca să ne dăm seama de unde provine satisfacţia că e săcelat cum trebuie: „Chiar în aceeaşi zi, din voia Domnului, sosi şi un „chicanou" bătrîn, gros şi roşcovan. Sunînd la poartă, fu recunoscut de portar după ciubotele lui mari şi groase, după iapa lui ticăloasă, după un sac de pînză plin cu informaţii, atîrnat la cingătoarea sa, dar mai cu seamă după inelul cel mare de argint pe care îl purta pe policarul stîng"[14]).

Chipul în care ne sînt zugrăviţi, la rîndul lor, „apedefţii" (în greceşte: „ignoranţii") atotstăpînitori la curtea de conturi, ni-i arată ca fiind rude bune cu magistraţii şi portăreii — doar cu sublinierea mai insistentă a ignoranţei, alături de birocratism. Cu apedefţii, precum şi cu aşa zişii „martori din auzite" (specie deosebit de primejdioasă şi foarte răspîndită), ne întîlnim tot în *L'Ile sonnante*; e destul s-o spunem, ca să-şi închipuie oricine cît de puţin măgulitor sînt înfăţişaţi — deoarece, după cum se ştie, *Cartea a V-a* se distinge tocmai prin acidularea maximă a satirei. Astfel, curtea de conturi, în care ei îşi fac mendrele, e asemuită cu un teasc unde se storc averile şi moşiile. Aşa stînd lucrurile, încercările repetate ale criticilor burghezi de a ne convinge că satira contra oamenilor de justiţie nu e în fapt decît un fel de istorisire veselă, avînd la bază „un adevăr general uman", se dovedesc a fi lipsite de orice fel de suport. Nu putem decît să zîmbim, cînd îi auzim caracterizînd-o ca pe o

13) *Opere*, ed. P. J., vol. II, p. 199 200.
14) Cf. *Opere*, ed. P. J., vol. IV, p. 68 şi urm.

„satiră fermecătoare“; e ca şi cînd ni s-ar spune că un stilet înfăşurat în panglici multicolore devine un obiect inofensiv.

Mai mult decît de asuprirea laică, Rabelais a fost lovit însă, în mod nemijlocit şi continuu de cea clericală; aceasta şi este pricina înverşunării cu care s-a ridicat împotriva purtătorilor de sutană. E ştiut lucru că de obicei ceea ce înduri singur lasă urme mai adînci în conştiinţă decît ceea ce afli sau vezi la alţii. Călugărul şi preotul Rabelais — care în viaţa de toate zilele a fost orice altceva, numai călugăr şi preot nu, întocmai ca Swift al englezilor sau Creangă al nostru — a simţit îndestul, şi în nenumărate prilejuri, povara dogmelor absurde ale bisericii apăsînd asupra conştiinţei sale. De aceea, cînd zorii Renaşterii au început să împrăştie pîcla misticismului fe dal, François Rabelais a fost clericul răzvrătit care s-a grăbit să zmulgă din ferestrele Franţei perdelele grele, pline de colbul secular al ignoranţei — lăsînd să răzbată lumina pînă în cele mai tăinuite unghere.

Poporul francez suferea cu adevărat, pentru că zăcea în neştiinţă, pentru că superstiţiile de tot felul, legendele despre sfinţenia unora şi altora dintre muritorii ajunşi „plini de har“, ca şi despre grozăviile cu care sînt pedepsiţi „păcătoşii“ în cealaltă lume, îi paralizau voinţa. Maître François ştia însă, mai bine ca oricine altul, cît preţuiau asemenea vorbe umflate: nu degeaba se canonise prin atîtea mănăstiri, sub atîţia stareţi, şi veghease pe sălile Vaticanului, cunoscînd viaţa de culise a cardinalilor şi a diferiţilor mari pontifi.

Farsele medievale încercaseră un atac anticlerical — ca, de pildă, prin piesa despre *Théologastres*; . dar ce distanţă de la aceste spirite neîndemînatice, mai la urma urmelor atone, pînă la verva nesecată, atotnimicitoare a lui Rabelais!

Am mai arătat şi cu alt prilej că lupta cu biserica romană cerea, mai ales la jumătatea secolului al XVI-lea, nu numai curaj, ci şi prudenţă. Trebuia să fii viclean, dacă te încumetai să te prinzi la harţă cu un duşman perfid, care, pe deasupra, avea în mînă puterea şi o folosea întocmai ca Irod, preferînd să vadă de fiecare dată mai degrabă pierind o mie de drept-credincioşi devotaţi, decît să scape cumva un singur eretic. Lupta devenise cu atît mai primejdioasă după aşa-zisa „afacere a afişelor“.

Şi cu toate acestea, Rabelais nu s-a sfiit să-l dea în vileag pe însuşi reprezentantul lui Dumnezeu pe pămînt, pe cel a cărui judecată era şi este încă mai presus de sinoade. Rabelais a cunoscut, cum singur mărturisea prin gura lui Panurge, trei papi: „L-aţi văzut?“ îi întreabă pe pantagruelişti, cu un ton de devoţiune vecină cu extazul „papimanii“ (al căror nume îi arată ca oameni ai papei); „vorbim despre Dumnezeu cel de pe pămînt. L-aţi văzut vreodată?“ — „Pe cinstea mea, (zise Carpalim) ăştia vorbesc despre papa. — Da, da, răspunse Panurge, da — cum nu — domnilor, l-am văzut de trei ori, dar n-am cîştigat nimic dintr-asta.“ [15]) Declaraţia lui Panurge, indiscutabil plină de îndrăzneală, reproduce cu fidelitate biografia scriitorului: Rabelais avusese „fericirea“ să-i cunoască pe Clement al VII-lea, Paul al III-lea şi Iuliu al III-lea. Acum scriind *Cartea a IV-a*, el era mai casant în limbajul său decît în cărţile precedente, bizuindu-se atît pe favoarea noului rege, Henric

15) *Opere*, ed. P. J.. vol. IV, p. 185.

al II-lea, cît şi pe aceea a clerului francez (după cum subliniază unii comentatori), cler care nu privea cu ochi buni manifestările variate ale omnipotenţei papale, ce-i încălca direct interesele.

Cartea amintită zgîndărea intenţionat rana amorului propriu al francezilor, care-i îndemna pe mulţi dintre ei să dorească a se bucura de un tratament special din partea papei printre popoarele catolice, — dar mai ales rana sensibilă a bugetului naţional. Poruncile papale, aşa-numitele „decretale", erau pline de iscodeli, care de care mai năstruşnice, pentru a face să se scurgă banii credincioşilor francezi şi ai celorlaţi catolici, prin agenţiile locale episopale, către Sfîntul Scaun .Problema era aşa de însemnată, încît Rabelais nu ezită să pună capitolului LIII din *Cartea a IV-a* următorul titlu, grăitor prin el însuşi: „Cum este tras în mod subtil aurul din Franţa la Roma, în virtutea Decretalelor". Discutînd cu pontiful „papiman" Homenaz, tovarăşii lui Pantagruel, Epistemon şi Panurge îşi exprimă uimirea că peste o sută de mii de ducaţi sînt vărsaţi anual papei de către francezi. Pentru a întări indignarea compatrioţilor săi, Rabelais îl face pe Homenaz să răspundă cu un aer de îngăduinţă: „. . . mi se pare totuşi că-i puţin, avînd în vedere că Franţa prea creştină (ironie provocată probabil de titlul de „rege prea creştin" acordat lui Francisc I) este singura hrănitoare a curţii romane". După ce-şi proclamă adeziunea necondiţionată la politica papală de stîrpire a tot ce este sau poate deveni erezie, Homenaz încheie cu o neruşinată apologie a decretalelor, menită să sublinieze încă o dată puterea fără margini a papei: „Oare cine face ca Sfîntul Scaun apostolic din Roma să fie atît de temut în univers, din totdeauna şi astăzi — încît, de voie, de nevoie toţi regii, împăraţii, potentaţii şi seniorii atîrnă de el, ţin de el, sînt încoronaţi, confirmaţi, autorizaţi de el, vin aci [la Roma] să se ploconească în faţa pantofului mirific al cărui portret l-aţi văzut, ori să-l pupe cu de-a sila? Frumoasele Decretale ale lui Dumnezeu" [16]). Intervertirea aceasta a planurilor, a celui divin cu cel uman, ţinuta de o mare seninătate şi convingere cu care „decretează" la rîndul său Homenaz, sînt procedee ce dau satirei rabelaisiene o forţă subminantă fără pereche. Cele cîtva ironii mai crude plasate aici puneau dintr-odată sub semn de întrebare întreaga vasalitate a puterii laice faţă de cea clericală, vasalitate ce subsista încă, în ciuda tuturor încercărilor de eliberare.

E destul de simplu să arătăm cît de profund greşeau criticii burghezi care socoteau detaşabilă viaţa lui Rabelais de opera acestuia. Satira antipapală, prezentă încă în *Pantagruel*, unde Epistemon, făcea haz de chipul caraghios în care papii îşi tîrîie zilele în infern (de ex: Bonifaciu al VIII-lea strînge spuma de pe oale, Alexandru al VI-lea Borgia prinde şoareci etc.) — satira aceasta s-a acentuat simţitor în *Gargantua*, proporţional cu înmulţirea experienţelor directe ale scriitorului. În *Gargantua*, el îşi va îngădui un şir întreg de calambururi în jurul cuvîntului „papă", prilej de demascare a celor mai comune trăsături de caracter ale ocupanţilor Sfîntului Scaun. Jocurile de cuvinte sînt destul de greu de redat în romîneşte, pentu că inventivitatea rabelaisiană în materie de echivocuri întrece orice aşteptări: „. . . dar atunci tu vei fi *papillon*, scrie Rabelais, [adică „păpişor" şi „fluture" în acelaşi timp] şi drăguţul acesta

16) Cf. *Opere*, ed. P. J., vol. IV, p. 203, 206.

de *papeguay* [„papă voios" şi „papagal"] va fi un *papelard* perfect [ipocrit şi linge-talgere]" [17]). Referirile acestea mai mult decît transparente la purtările papei, sînt din 1534, anul primei ediţii a lui *Gargantua*; cît de strîns se înlănţuiesc ele cu detaliile din scrisorile pe care Rabelais le trimitea după doi ani, din Roma, episcopului de Maillezais! Pe atunci, papa pregătea primirea fastuoasă a lui Carol Quintul; în acest scop, el nu se dădea în lături de la nici o fărădelege şi, ca să deschidă o stradă nouă care să-l uimească pe monarh, nu stătea la gînduri să dărîme case şi biserici — bineînţeles, fără a despăgubi pe cineva. De aceea Rabelais constata adînc întristat, la 15 februarie 1536: „E o jale să vezi ruinile bisericilor, palatelor şi caselor pe care papa a pus să le dărîme şi să le nimicească pentru a construi şi a nivela drumul. Cît despre celelalte cheltuieli, şi le-a scos din taxele puse asupra colegiului domnilor cardinali, a ofiţerilor curteni, a meseriaşilor oraşului, mergînd pînă la vînzătorii de apă" [18]). În lumina acestor rînduri, ironiile lui Panurge la adresa solemnităţii „papagalului", ca şi declaraţiile sale mai puţin voalate despre aerul nătîng al acestuia, aşa cum le întîlnim la un moment dat în *Cartea V-a*, nu mai conţin nimic extraordinar — fiind continuarea perfect normală a felului de a gîndi rabelaisian.

Atacînd papalitatea, Rabelais nu se socotea totuşi cu un duşman imediat, chiar dacă instituţia pomenită îi provoca atîtea accente de mînie şi dispreţ. „L'antiphysie" cum o numea el — adică tot ceea ce stătea împotriva firii, a legilor naturii şi a menirii omului ca atare — era reprezentată în stricta lui apropiere, sub cele mai caraghioase şi respingătoare forme, pe de o parte de călugări, pe de altă parte, de teologii Sorbonei şi restul clerului „regulat": cardinali, episcopi etc. — adică oastea şi ofiţerii papei. Fără să greşim, putem socoti aceste categorii de slujbaşi ai bisericii drept principalul obiectiv al satirei lui Rabelais. După cum se ştie, scriitorul nostru s-a izbit, în nenumărate rînduri, şi de unii şi de alţii — iar constatările lui (ca şi ale tuturor umaniştilor vremii) sînt satirice fie numai şi prin simpla raportare a faptelor, fără strădania autorului de a-şi clarifica poziţia faţă de ele — într-atît faptele ca atare jignesc pînă şi cel mai elementar simţ moral. Vom vedea însă de îndată ce note poate atinge satira, atunci cînd crudei realităţi i se adaugă şi comentarul rabelaisian.

Ca toţi reprezentanţii Renaşterii, Rabelais iubea frumosul şi nu numai în operele de artă, dar pînă şi în ţinuta umană; după cum Castiglione cerea curteanului său puritate în moravuri — dar şi în vestminte — tot astfel şi în mănăstirea Thélème, imaginată de autorul lui *Gargantua*, nu erau primiţi decît oameni frumoşi din toate punctele de vedere. Fireşte, minimul în acest sens îl reprezenta curăţenia, îngrijirea trupului. Sub acest raport, şi călugării dar şi teologii Sorbonei lăsau extrem de dorit, neglijenţa fiind în concepţia lor o dovadă în plus a preocupărilor excluzive pentru „curăţenia sufletească". Trăsătura repugnantă de care vorbim nu e un detaliu, sau o remarcă făcută de Rabelais în treacăt, ci o notă generală pentru categoria de care vorbim, şi nu e fără legătură cu conformaţia spirituală a slujitorilor Domnului — ba dimpotrivă. Ca şi Erasmus,

17) *Gargantua*, ed. A. L., vol. I, p. 127.
18) *Opere*, ed. P. J., vol. VI, p. 86.

Rabelais a trebuit să suporte direct mizeria conviețuirii îndelungi cu asemenea vietăți dizgrațioase. Dezgustul său se face resimțit de pildă în *Gargantua*, atunci cînd se referă la legămîntul făcut de „sorbonicoli" (unul dintre numele de batjocură pe care el îl dădea teologilor Sorbonei) de a nu se mai spăla pînă nu vor lichida diferendul ivit între ei și Janotus de Bragmardo, strălucitul lor coleg, despre care vom mai vorbi, — lichidare ce va surveni, după părerea lui Rabelais, „la cele mai apropiate calende grecești".

E lesne de înțeles că asemenea „oameni" rămîneau cu totul insensibili, „cuirasați" am zice, în fața frumosului, de orice natură ar fi fost el, preocuparea lor de bază fiind satisfacerea cît mai deplină a poftelor lor trupești, cărora le erau robiți în chip animalic. La un moment dat, Epistemon istorisește că aflîndu-se în vizită la palatul Strozzi din Florența, un călugăr din Amiens, un anume Bernard Lardon (cum s-ar zice „Slăninosu") și-ar fi dat astfel cu părerea, privind minunățiile de artă din palat: „Pre legea mea, fiilor, mai curînd mi-ar plăcea să văd un pui gras și bun la țiglă. Porfirurile acestea, marmora aceasta sînt frumoase. N-o să cuvîntez nimic de rău despre ele; dar plăcintele de Amiens sînt mai bune, după părerea mea" [19]). Gargantua și Pantagruel, ca și toți tovarășii lor, sînt și ei buni băutori, făcînd cinste meselor: dar la ei ingurgitarea nu e un scop în sine, ea e însoțită de discuții aprinse, de teoretizări felurite, sau măcar de un torent de glume, de o veselie sănătoasă, omenească. Nimic din toate acestea la reprezentanții clerului, în cazul cărora îmbuibarea e un act foarte departe de a ne trezi și nouă apetitul. Fripturile și oalele cu vin se transformă la ei în adevărate obiecte de cult, cercetate și adorate mai insistent decît oricare chivot.

Principiul de bază al celor ce se adăposteau prin mănăstiri suna, de fapt, cam așa: „*brevis oratio . . . longa potatio*", iar chemarea pe care și-o adresau cel mai frecvent nu era „*venite adoremus*", cum ar fi trebuit să-și spună la utrenie, ci . . . „*venite apotemus*" [20]). A bea „ca un stareț [cordelier]", „ca un templier", „a bea teologal" sînt comparații obișnuite în *Gargantua și Pantagruel*, care trebuie citite „a-și bea și mințile". Deprinși să treacă „*de missa ad mensam*" („de la messă la masă"), călugării se hrănesc vîrtos, „ceea ce e scopul unic și prima intenție a întemeietorilor [ordinelor călugărești] avînd în vedere faptul că ei nu mănîncă niciodată pentru ca să trăiască; *ei trăiesc ca să mănînce* și nu au pe lumea asta decît viața lor" [21]). Printre „gastrolatrii" întîlniți în expediția pornită de eroii lui Rabelais în *Cartea a IV-a*, e ușor să-i zărim pe teologi și pe călugări, alături de ceilalți leneși „adoratori ai pîntecelui". „Pantagruel îi compara cu ciclopul Polifem, pe care Euripide îl pune să glăsuiască astfel: „- Nu-mi aduc jertfă decît mie (zeilor deloc) și acestui pîntec al meu, cel mai mare dintre toți zeii." [22]) Iar ca medic, Rabelais recomanda, prin gura unuia din ucenicii Chintesenței, drept panaceu, călugăria — căci numai cine nu se putea întrema, îngrășîndu-se, nici pe această din urmă cale, se putea socoti cu desăvîrșire pierdut.

---

19) *Opere*, ed. P. J., vol. IV, p. 66.

20) „Rugăciune scurtă . . . chef îndelungat"; în loc de „veniți să ne rugăm" . . . „veniți să bem." Cf. *Gargantua*, ed. A. L., vol. II, p. 347.

21) *Opere*, ed. P. J., vol. III, p. 83 (Sublinierea noastră).

22) *Ibidem*, vol IV, p. 222.

Lăcomia e soră bună cu lenea şi huzurul — şi viaţa clerului o dovedeşte din plin. Panurge se consideră de aceea un risipitor mărunt pe lîngă episcopii ce-şi mîncau într-o singură zi veniturile pe un an sau pe doi înainte — fără să rămînă însă vreodată, ca el, în suferinţă — pentru că binecredincioşii stăteau cu miile la îndemînă, gata să-i ajute, cu voie, fără voie, la asemenea mari şi frecvente necazuri. Pe bună dreptate spunea Panurge că clericii trăiesc ca nişte „semizei", avîndu-şi asigurat raiul de două ori (cel puţin după părerea lui), petrecînd, în tot cazul, pînă una, alta, aci pe pămînt, ca într-un alt eden. Trebuie să adăugăm însă că dacă Adam şi Eva nu cunoşteau încă desfrînarea (deşi erau socotiţi „păcătoşi"), apoi călugării din veacul lui Rabelais depăşiseră de mult ignoranţa strămoşilor. Fratele Jean des Entommeures era din această pricină mult mai puţin „măgulitor" cu ei decît l-am văzut mai sus pe Panurge, asemuindu-i de-a dreptul cu cîinii.

Toate acestea fac din călugări o speţă dezgustătoare şi inutilă. Nefiind buni de nimic, decît de rele, Eudemon îi compară cu bondarii ce dau tîrcoale stupilor, pîndind momentul cînd să se înfrupte din truda albinelor, — iar Gargantua, valorificîndu-şi lecturile din Plutarch, îi tratează ca pe nişte maimuţe: „...dacă pricepeţi pentru ce e mereu batjocorită şi hărţuită o maimuţă într-o familie, veţi înţelege şi pentru ce, fie tînăr, fie bătrîn, toată lumea fuge de călugări. Maimuţa nu păzeşte casa ca un cîine; nu trage carul, ca boul; nu dă nici lapte şi nici lînă ca oaia; ea nu duce poveri asemenea calului"[23]). Maimuţa strică totul, murdăreşte totul; hazul pe care-l stîrnesc gesturile ei caraghioase nu răscumpără pagubele pe care le produce.

Ca să ne întregim portretul slujitorilor Domnului, aşa cum îi vede Rabelais, e nevoie să mai adăugăm la trăsăturile pomenite, pe de o parte ignoranţa lor, pe de alta, şi în strînsă legătură cu aceasta, vorbirea umflată şi goală — salvatoare pentru ei în orice împrejurare. Călugării nu studiază nimic, „de frica oreioanelor", cum zice fratele Jean,— precum şi pentru că ar fi ceva monstruos să vezi un călugăr savant. Cît despre teologii Sorbonei, e drept că citesc mult, dar mai bine n-ar face-o, fiindcă mai rău se prostesc, muncindu-se într-una cu dog e şi raţionamente, care de care mai abstruze.

Sorbona ajunsese din pricina învăţămîntului scolastic pepiniera unor savanţi de felul vestitului Janotus de Bragmardo, imortalizat în satira lui Rabelais; chiar dacă nu era direct periculos, el era însă, ca toţi confraţii lui sorbonarzi, infinit de ridicul. Facem cunoştinţă cu el în clipa cînd se înfăţişează înaintea lui Gargantua, ca să-l roage să restituie clopotele de la Notre Dame de Paris, pe care bunul uriaş le atîrnase la gîtul iepei sale :„Maestrul Janotus, tuns à la Caesar (adică chel), împodobit cu lyripipionul [capişonul] său teologal şi cu stomacul bine imunizat cu azimă de la cuptor şi apă sfinţită de la pivniţă, s-a transportat la locuinţa lui Gargantua, mînînd înaintea sa trei aprozi (aci e un joc de cuvinte intraductibil, prin care aprozii sînt transformaţi în viţei) cu botul roşu şi tîrînd după el cinci sau şase maeştri inerţi (cuvînt strecurat ca din greşeală în loc de „magistri in artibus"), murdari din cap pînă-n picioare"[24]). În vorbirea lui Janotus, Rabelais a strîns la un loc

23) *Gargantua*, ed. A. L., vol. II, p. 339.
24) *Ibidem*, vol. I. p, 165-166.

cele mai poznaşe cuvinte, forjînd anume o bună parte din ele după canonul sorbonagru şi împopoţonînd cuvîntarea teologului cu o mulţime de latinisme macaronice, în scopul maximei satirizări. Argumentarea maestrului Bragmardo este „impecabilă", excluzînd orice replică. Ea ne lasă şi astăzi perplecşi – pînă ce ne dezmeticim şi cădem drumul cascadelor de rîs ; iată traducerea ei după latineasca marelui savant : „Orice clopot clopotitor clopotînd în clopotniţă, clopotînd prin clopotire, face pe clopotari să clopotească clopotitor. Parisul să aibă clopote. Ergo gluc! Ha, ha, ha ! Ori am vorbit ori nu !" [25]). Desigur, mai „sorbonicolificabilitudinissement" nici nu se putea demonstra necesitatea retrocedării clopotelor, — şi Gargantua cedează, după cum se cuvenea, făcînd gestul de graţie. Dar nu numai argumentarea şi vocabularul erau stupide la sorbonarzi; înseşi temele cu care-şi zdruncinau minţile erau toate sucite. Cînd ajung, în sfîrşit, în regatul Entelechiei, pe care-l stăpîneşte doamna Chintesenţă, Pantagruel şi soţii săi au ocazia să facă cunoştinţă cu o serie de „cercetători", care-şi bat capul cu cele mai anapoda probleme ; episodul în cauză ne aduce aminte de procedeul satiric similar utilizat de Swift.

Atacul anticlerical este desfăşurat de Rabelais fără nici o cruţare. După cum arată el, pînă şi simpla încrucişare pe drum cu purtătorii de sutane e primejdioasă pentru oamenii de bine ; probă uraganul pe care trebuie să-l înfrunte pe mare tovarăşii lui Pantagruel (şi pe care cel mai greu îl suportă bietul Panurge), cînd se întîlnesc cu cele nouă corăbii încărcate cu călugări catolici, mergînd probabil la conciliul trentin.

Răfuindu-se cum trebuie cu catolicii, Rabelais nu se poartă mai blînd cu adepţii lui Calvin — căci şi unii şi alţii sînt fiii aceleiaşi mame, L'antiphysie: „De atunci, ea i-a născut pe matagoţi [maimuţoi, nebuni bătrîni], pe cagoţi [ipocriţi], şi pe papelarzi [lingăi-prefăcuţi], pe maniaclii pistoleţi ; pe calviniştii demoniaci, impostori de la Geneva ; pe puterbii turbaţi [după numele lui Puits Herbault, călugărul de la Fontevrault, care îl atacase personal pe Rabelais], pe brifali [fraţi laici care cerşeau pentru nişte călugăriţe ce-i întreţineau], cafarzi [prefăcuţi], şatemiţi [mîţeblînde], canibali şi alţi monştri diformi şi sucit făcuţi, împotriva Naturii" [26]). Toţi aceştia slujesc obişnuit drept aperitiv la ospeţele diavolului, atunci cînd nu se transformă ei înşişi în draci, potrivit zicalei fratelui Jean : „din călugăr tînăr iese drac bătrîn". Lumea e plină de ei şi sînt cea mai mare calamitate pe capul bieţilor creştini. Rabelais ştie bine pentru ce li s-a înmulţit speţa într-atîta : ţara e plină de calici — printre care mulţi sînt leneşi, ori înclinaţi la rele. Aceştia au prins de veste că-şi pot găsi un adăpost sigur şi o hrană după pofta inimii numai la călugărie, în ciuda regulilor monahale, pe care nu se mai găsesc proşti să le respecte. De aceea dau busna cu toţii în mănăstiri, aşa fel încît, în loc să dai cu o piatră într-un cîine, ţi se întîmplă să nimereşti într-un călugăr. Toate ticăloşiile acestora s-ar îndura poate mai uşor, dacă la ele nu s-ar adăuga totdeauna *făţărnicia*, care îi scotea din sărite pe oamenii Renaşterii, şi pe Rabelais înaintea tuturor. „Cagoţi", „cafarzi", „şate-

25) *Gargantua*, ed. A. L.; vol. I, p. 168 şi urm. „Ergo gluc" însemna în limbaj scolastic că raţionamentul nu duce la nici o concluzie; Rabelais îl pune intenţionat în gura lui Bragmardo.

26) *Opere*, ed. P. J., vol. IV, p. 138-139.

miți" etc. — s-ar părea că scriitorul ar fi în stare să le găsească nume de batjocură la infinit, într-atît îi era de nesuferită tagma ipocriților.

În condițiile epocii, Rabelais nu putea nicidecum să se declare ateu, chiar dacă spre aceasta l-ar fi îndemnat cunoștințele și experiența sa. Ar fi însemnat să pășească de îndată pe rug, cum pățiseră pînă și protejații Margaretei de Navarra (Berquin, ars în 1529 și Jean Michel, în 1539), — ori mai tîrziu, prietenul din Lyon al lui Rabelais, Etienne Dolet, ars la Paris, ca eretic, în 1546. De asemeni, Rabelais nu putea ataca textele sacre ; cu toate acestea, ici și colo îi mai scapă cîte o ironie și la adresa lor, în special în *Cartea a IV-a* (care rămîne cea mai înverșunată dintre toate cîte le-a scris, incontestabil, dintr-un capăt la celălalt, Rabelais). Cît despre rugăciuni, însuși fratele Jean afirma, la un moment dat, că nu crede în ele — și avem toate motivele să vedem, ca într-o oglindă aburită, în figura acestui călugăr șugubăț și de treabă, însăși imaginea marelui scriitor satiric [27]).

În ce-l privea, el nu se ținea deloc obligat să considere „Decretalele" drept texte sacre, cu toate că emanau de la locțiitorul lui dumnezeu pe pămînt, și în ciuda faptului că Sorbona făcea mare caz de ele. Aceste constituții pontificale, privitoare la disciplină și la diferite chestiuni de organizare a clerului, sînt maltratate cît se poate de crud de către personajele lui Rabelais, în special de Panurge. Nici barem hîrtia pe care sînt scrise nu mai poate fi bună de nimic, de vreme ce, după mărturia lui Eudemon, nu-i chip să învelești ceva în ea, că lucrul se și preface pe dată în otravă — în așa măsură e impregnată ea însăși de venin. Poruncile pe care le duceau în toate „guberniile" papale „decretalele", erau sortite să întrețină supunerea oarbă față de canoane, sprijinind în același timp, în mod energic, educarea tinerelor generații în spirit scolastic medieval. Pentru toate aceste pricini ele nu aveau de ce să-i fie dragi lui Rabelais.

Amintirea a ceea ce putea să reprezinte o instituție de învățămînt în vremea sa, în condițiile dominației și controlului absolut al bisericii, îl face pe scriitor să se cutremure. La colegiul Montaigu, de exemplu, unde învățase printre alții și Erasmus, cei două sute de elevi viețuiau într-o mizerie fizică și spirituală care-i cobora mai prejos nu numai de ocnași, ci și de cîini, fapt ce-l silea pe Ponocrates să spună că „de-ar fi regele Parisului", i-ar da foc. Inutil să mai menționăm că bătaia stătea la baza întregului sistem educativ. Rabelais încerca chiar să documenteze, în mod ironic, pentru ce e necesar să-i tragi pe elevi de urechi: zguduirea capului pune mintea în mișcare, lucru foarte util prin el însuși — dovadă că toți marii profeți ai lumii sînt de felul lor agitați și nervoși, clătinînd din cap într-un anume chip, nu prea deosebit de acela al nebunului Triboulet, chemat odinioară să-l lămurească pe Panurge dacă trebuie sau nu să se însoare...

Crescuți, din generație în generație, într-unul și același stil, nu e

27) H. Lefebvre (*op. cit.*, p. 203-204) vede în fratele Jean un fel de replică masculină a Ioanei d'Arc — o încorporare a geniului național și popular al Franței. Această apropiere interesantă nu ni se pare însă că ar exclude-o pe a noastră — dacă se iau în considerație mai ales trăsăturile la care ne referim aci și faptul că Rabelais însuși a fost călugăr.

de fel surprinzător că magiştrii de toate categoriile puteau fi în stare să ceară, de exemplu, elevilor să învețe alfabetul... de la coadă la cap, aşa cum e silit să se nevoiască bietul Gargantua „cinci ani şi trei luni", sub privegherea straşnică a straşnicului doctor în teologie Thubal Holoferne, — care îl mai desfăta pe deasupra pe învățăcel şi cu scrierea gotică. Să fi trăit Creangă acolo, în acele zile, n-ar fi zis nici mai bine, nici mai rău, decît a făcut-o referindu-se la manualele din care-şi „sorbeau" învățătura catiheții de la Fălticeni :„cumplit meşteşug de tîmpenie, doamne fereşte !"

Chiar şi într-o prezentare sumară ca aceea de mai sus, cele arătate ni se par îndestulătoare pentru a ne putea face o idee despre obiectivele şi ascuțişul satirei rabelaisiene. De la monarh pînă la ultimul cămătar, de la papă la ultimul călugăraş, nimeni — afară de oamenii simpli din popor — n-a scăpat de rîsul său şfichiuitor.

Spre deosebire însă de multe alte satire — dinainte şi după *Gargantua et Pantagruel* — monumentala operă a lui Rabelais nu s-a mărginit numai să înşire defectele duşmanilor şi să le ia în deridere. Noutatea satirei lui are două aspecte, unul mai de preț decît celălalt. Mai întîi, Rabelais nu distruge pentru că aşa i-ar dicta ingeniumul său, demonul „satiric" (ca să zicem aşa), care-l stăpîneşte şi căruia nu i se poate opune. Cu alte cuvinte, pe el nu-l interesează atît actul dărîmării însăşi, cît mai ales ceea ce pune în loc. Nimicind Sorbona, colegiul din Montaigu, ori canoanele — din toate punctele de vedere, strîmte — a'e benedictinilor, el nu e încă satisfăcut. Rabelais nu e omul ruinilor. El clădeşte în locul acestor vechituri insalubre, instituții noi, cu moravuri noi, potrivite unor oameni noi, pe care-i vrea mereu frumoşi, tineri, liberi. Este ceea ce face atunci cînd îl înlocuieşte ca educator al lui Gargantua pe Holoferne cu Ponocrates, cînd îl pune pe Pantagruel să rezolve, o dată pentru totdeauna, (şi numai prin bunul simț) procesele mereu amînate după metoda Bridoye, cînd ni-l arată pe Gargantua trimițînd la vetrele lor pe prizonierii luați după înfrîngerea bătăiosului Picrochole, umplîndu-i şi de daruri, spre marea lor surpriză, — e ceea ce face, în sfîrşit, atunci cînd clădeşte din temelie mîndra sa abație Thélème şi se pune strajă la porți, pentru ca să nu pătrundă înăuntru nici un grăunte din toate păcatele lumii vechi. Cu aceasta, opera lui Rabelais se înalță dintr-odată cu mult deasupra celorlalte satire, anticlericale sau altfel, care o precedaseră. E destul să încercăm să ne amintim cîteva din notele dominante ale gîndirii sale, despre care vorbeam în capitolul precedent, note ce constituiau însăşi filozofia în numele căreia pornea la atac, pentru ca să desluşim imediat că în locul fiecărui principiu medieval de viață închistată pe care îl doboară, Rabelais instituie un altul nou, luminos, potrivit cu cele mai avîntate idealuri renascentiste pe care le putuse hrăni Italia, ori marii lui contemporani, străluciții umanişti Erasmus de Rotterdam, Guillaume Budé, Luis Vives.

Cealaltă trăsătură nouă, inestimabilă, necunoscută încă pînă la dînsul, este arta de a da viață, *într-o operă satirică*, la numeroase personaje pozitive — reprezentînd unul din principalele motive pentru care satira în cauză este în stare să înfrunte mileniile. Născocind eroi fantastici, Rabelais, întocmai ca orice creator popular, n-a stat o clipă pe gînduri să-i pună să se mişte, să vorbească şi să se manifeste mereu

ca nişte oameni — aidoma acelora cărora le putea da coate pe drum, prin tîrg, prin hanuri, şi cărora ştia să le înţeleagă sufletul dintr-o ochire. Opera rabelaisiană e înălţată astfel pe culmile artei nemuritoare prin realismul ei satiric, de factură net populară, — trăsătură fundamentală pentru care humuleşteanul Creangă ne apare — pe deasupra deosebirilor de timp, loc şi cultură — ca un frate al lui Rabelais întru creaţie.

ОБЪЕКТИВЫ САТИРЫ В РОМАНЕ РАБЛЭ „ГАРГАНТЮА и ПАНТАГРЮЭЛЬ"

Краткое содержание

Настоящий текст представляет собой III-ью главу работы озаглавленной „Сатира Раблэ"; остальные имеют следующие заголовки: I гл. „Человек и эпоха", II гл. Жизнеутверждающий характер мышление Раблэ", IV гл. „Мастерство сатиры Раблэ".

Раблэ не ограничился изложением своих взлядов. Он понял что для проведения их в жизнь, для уничтожения феодальных порядков неизбежна жестокая борьба. Едиственным оружием, находившимся в его распоряжении, был смех; и он мастерски использовал его. „Гаргантюа и Пантагрюэль" является несомненно, одной из наиболее резких и гневных сатирических зарисовок в мировой литературе. Идеалистическая критика не находила, однако, в этом произведении ни капли горечи.

Естественно, что в то время. Раблэ не мог вести систематической атаки против феодальных нравов и учреждений. В его романе мы присутствуем при своебразном „танце смерти", перед нашим взором проходят беспорядочной толпой короли, папы, аристократы, монахи. Несмотря на то, что он пользовался некоторое время благосклонностью короля, несмотря на то, что прекрасно знал, что единственной силой, способной противостоять всесильной церкви, была монархия, Раблэ не остановился перед разоблачением тиранов. Его отношение к аристократии также резко отрицательное. Остановимся, например, на советниках Пикрошоля: ими движет страсть к деньгам; но, несмотря на это, они относятся с высокомерным презрением к неотесанному Грангузье, накопляющему богатства. Это весьма характерно для аристократа, презирающего труд и зависящего от предприимчивого буржуа.

Сама эта буржуазия, решавшаяся в XV-XVI вв. на дальние путешествия исключительно в целях обогащения, не вызывает особой симпатии Раблэ. Он нападает главным образом на ростовщиков, стяжателей, скупцов, которых изгоняет из Телемского рая, как падших ангелвов. Изгоняются также судьи и адвокаты. Это опять-таки показательно. Автор „Гаргантюа" был хорошо знаком с этой средой. Незабываемые сатирические образы Гриппемино и Бридуа навеяны, повидимому, реальными событиями жизни автора.

Можно с уверенностью сказать, что злейшим врагом своим Раблэ считал духовенство. Он осуждает папство, которое посредством „декретов" и гнусных агентов, ловко „тянет" деньги из Франции и переводит в Рим.

Рабле позволяет себе всевозможные каламбуры и остроты связанные с самим словом „папа“ и даёт беспощадную критику злоупотреблений Ватикана. Показательно почти полное совпадение разоблачения папства в „Гаргантюа“ (1534) со взглядами, изложенными Рабле в 1536 г. в письме к одному эпископу, проживавшему в Риме.

В отношении монахов сатира Рабле неистощима. Они являются по его мнению гнуснейшими существами. Ему противны их нечистоплотность, жадность, пьянство, разврат и невежество, а более всего их беспредельное лицемерие

Сатира Рабле не затрагивает народа. Она постоянно направлена против эксплоататоров. И целью её является не просто страсть к разрушению, а стремление создать на обломках феодализма новую свободную и счастливую жизнь для всех людей стремящихся к правде, жизнь соответствующую передовым идеалам Возрождения.

Сатирический реализм Рабле, возникший на народной основе, позволяет нам—учитывая различия времени, места, культуры—сблизить этого титана французской прозы с румынским писателем И. Крянгэ.

LES OBJECTIFS DE LA SATIRE DANS „GARGANTUA ET PANTAGRUEL"

Ce texte représente le 3-e chapitre d'une étude intitulée „La satire de Rabelais"—les autres chapitres étant : I—„L'époque et l'homme" ; II – „La pensée rénovatrice de Rabelais" ; IV—„L'art de la satire chez Rabelais.

Rabelais n'a pas seulement énoncé les valeurs nouvelles auxquelles il croyait; il a compris qu'il fallait luter âprement pour les voir s'imposer – pour arriver au renversement de l'échafaudage féodal, dont les principaux pilons (assez durs encore) n'étaient que les formes les plus diverses de „l'antiphysie". La seule arme dont il disposait à ce but était son rire; il s'en est génialement servi dans son *Gargantua et Pantagruel*, qui reste sans doute l'une des plus corrosives satires de la littérature mondiale, bien que les opinions des critiques idéalistes soyent nettement contraires à l'admission de toute espèce d'aigreur dans cette oeuvre.

Comme il était normal, Rabelais ne s'est pas attaqué d'une manière systématique aux moeurs et aux institutions féodales. C'est à une sorte de „danse de la mort" que nous sommes témoins dans ce roman, qui fait défiler devant nous, pêle-mêle, les rois, les papes, les nobles et les moines. Encore qu'il eût temporairement joui de la faveur du roi et qu'il eût compris que la monarchie était à son époque la seule force en état de combattre l'église omnipotente, Rabelais n'a pas hésité de dénoncer l'esprit aventurier et surtout le permanent arbitraire des tyrans (cf. Picrochole et Anarche). Vis-à-vis des nobles il n'a pas eu d'égards non plus. Regardons, pour tout exemple, les conseillers de Picrochole : ils sont menés dans leur actions par la seule passion de l'argent (inculquée à la noblesse française par le luxe italien connu durant les

guerres de la fin du XV-e siècle)—et cependant ils affirment leur plus haut dédain pour ce rustre de Grandgousier, qui perd son temps à amasser des richesses. C'est, portée sur un autre plan, la rancune spécifique du noble qui méprise le travail et qui est devenu le débiteur du bourgeois actif.

Cette bourgeoisie elle-même qui risque de longs voyages aux XV-e et aux XVI-e siècles, rien que pour s'enrichir le plus rapidement possible, n'est pas trop agréable à Rabelais. Il s'en prend surtout aux usuriers comme aux avares, qu'il bannit sans pitié, comme des anges déchus, de son admirable abbaye de Thélème. Les mêmes avares seront retrouvés par Epistemon en enfer, soumis à des besognes représentant tout comme dans la *Divine Commédie* la réplique de leurs anciennes passions terrestres.

Rabelais exclue à la fois de Thélème les juges et les avocats („les chats-fourrés"), de même que toutes le catégories de „chicanous". Le geste est extrêmement éloquent. L'auteur de *Gargantua* qui a connu à Poitiers, comme à Paris, la famille juridique, en a gardé une vive impression. C'est pour cela qu'il a créé de toutes pièces son Grippeminaud (l'alter ego du président du parlement de Paris, qu'il a cloué au pilori à l'aide d'un simple tic verbal: „or ça") et l'inoubliable maître Bridoye dont les arrêts dépendent d'un coup de dé.

On peut affirmer que l'ennemi le plus acharné de Rabelais — et sa bête noire — a été pendant toute sa vie le clergé. Il a condamné la papauté qui par ses „Décrétales" et par des agents odieux comme Homenaz „tire subtilement" l'argent de France à Rome. Rabelais se permettra toutes sortes de calembours autour du nom même du pape („papillon", „papeguay", „papelard") et il entreprendra une critique sans merci des abus du Vatican. Fait concludent: la dénonciation de la papauté (*Gargantua*, 1534) coïncide presque avec les vues exprimées dans les lettres qu'il adressait de Rome, en 1536, à l'évêque de Maillezais.

Pour ce qui est des moines, Rabelais n'en finirait plus s'il s'agissait de leur trouver des sobriquets: cagots, matagots, caffards, etc.; c'est dire qu'ils représentent à ses yeux les êtres les plus rebutants. Il abhorre leur crasse, leur gloutonnerie comme leur ivrognerie, leur débauche ainsi que leur ignorance—mais, par-dessus tout, leur hypocrisie nonpareille. Il faut retenir que Rabelais ne fait point de différence entre les catholiques et les calvinistes, entre les „putherbes enraigés" et les „démoniacles calvins."

A l'exception de l'ignorance - et seulement à un certain point de vue—les théologues de la Sorbonne ne se distinguent en rien de leurs confrères entrés dans les ordres; l'inégalable Janotus de Bragmardo en est la preuve vivante.

Il est aisé de comprendre qu'à un temps où l'église catholique dictait par de tels représentants dans tous les domaines de la vie spirituelle, l'instruction et l'éducation des enfants fussent confiées à des Holoferne, à de véritables bourreaux de l'entendement humain.

Les attaques de Rabelais ont épargné le peuple; elles ont été constamment dirigées contre les classes opprimantes. Ce qui constitue pourtant l'élément tout à fait nouveau de sa satire c'est qu'elle ne s'amuse pas tout simplement à détruire; Rabelais n'est pas l'homme des ruines.

À la place des institutions insalubres qu'il vient de démolir, il en instaure d'autres, où jouiront d'une vie plus belle et plus libre conforme aux idéals les plus avancés de la Renaissance—tous ceux qui aiment la vérité.

Le réalisme satirique de facture nettement populaire, qui leur est commun, nous fait rapprocher – nonobstant les différences de temps, de lieu et de culture—le grand conteur roumain I. Creangă du premier titan de la prose française.

LUPTA ÎNTRE PROGRES ŞI REACŢIUNE ÎN ROMANUL LUI THOMAS MANN *ZAUBERBERG*

DE

H. PERETZ

Ca majoritatea romanelor mari ale maestrului: *Buddenbrooks* (Familia Buddenbrook), *Joseph und seine Brüder* (Iosif şi fraţii săi), *Lotte in Weimar*, romanul *Zauberberg* crescuse din intenţii epice modeste. Apărut în 1924, fusese plănuit şi schiţat cu mult înainte. Primul impuls îl dă o vizită făcută de autor soţiei sale, care în vara anului 1913 se afla pentru cură la un sanatoriu din Davos. Victor Mann, cel mai tînăr dintre fraţii Mann, ne vorbeşte în memoriile sale despre această vizită. Medicii, care reprezentau în acelaşi timp şi interesele comerciale ale sanatoriului, afirmau că au descoperit la Thomas Mann simptomele unei boli de plămîni, încercînd în felul acesta să-l reţină. El însă nu se lăsă cuprins de vrajă, ca eroul romanului său, ci fugi, ducînd cu el motivul din care urma să ia naştere o scurtă nuvelă satirică, o parodie a nuvelei *Moartea la Veneţia*.

Pînă în 1924, cînd apare romanul, nuvela proiectată se transformase într-o mare epopee umanistă cu intenţii educative, într-o operă în care se concentra experienţa cîştigată de poet în decursul celor unsprezece ani, într-o frescă a societăţii burgheze zugrăvită critic de un contemporan care se analizează critic pe sine însuşi.

Tînărul Thomas Mann a afirmat o dată că în toate operele sale epice şi eseistice vorbeşte în fond numai despre sine însuşi. Cu ironia subtilă care-l caracterizează îşi mărturiseşte „înclinarea aproape bolnăvicioasă spre autobiografie". Aceasta înseamnă că regăsim pe prozatorul Thomas Mann atît în patriarhul Iacob, cît şi în tînărul Iosif, atît în compozitorul Leverkühn cît şi în Serenus Zeitblom, în Goethe şi în sfîrşit în Hans Castorp, eroul din *Zauberberg*.

Această „înclinare spre autobiografie" explică locul important ce revine interpretărilor şi explicaţiilor autobiografice în înţelegerea operei scriitorului.

Prima aluzie la *Zauberberg* o găsim în *Consideraţiile unui apolitic*. Pornind de la formularea compozitorului Hans Pfitzner despre „simpatia pentru moarte", Mann vorbeşte de intenţia de a scrie un mic roman „în care un tînăr, ajuns într-un mediu moral periculos, e situat între doi educatori la fel de ciudaţi: un literat umanist, retor şi om al progresului, şi un mistic, reacţionar, apărător al iraţionalismului oarecum rău

famat. A trebuit să aleagă, tînărul, între datoria față de viață și fascinația descompunerii față de care nu era insensibil". „Formularea „simpatia pentru moarte" — continuă autorul — era o componentă tematică a compoziției" (1, p. 425).

Lupta între sănătate și maladie, viață și moarte, lumină și întuneric concretizează în chip simbolic lupta între democrație și reacțiune. În momentul acela, pe la 1917, victoria urma să aparțină morții. Ca atare reacțiunea este aceea care învinge.

O a doua aluzie găsim în cuvîntarea „Despre republica germană" din 1922, care constituie aderarea scriitorului la democrație. Spre sfîrșitul cuvîntării Mann constată că „interesul pentru moarte și maladie nu este decît o expresie a interesului pentru viață", și continuă : „aceasta ar putea să constituie subiectul unui roman evolutiv, să se arate că trăirea morții înseamnă pînă la urmă o trăire a vieții, avînd drept scop omul" (2, p. 39).

Cu *Zauberberg* se continuă pe plan mai înalt romanul *Buddenbrooks*, ca roman evolutiv, în care însă nu sînt puse în discuție numai anumite aspecte ale realității burgheze, în special poziția artistului față de societate, ci însuși modul de existență burghez. După apariția romanului *Buddenbrooks*, burghezia din Lübeck îi reproșase lui Thomas Mann conținutul de realitate al cărții. Și *Zauberberg* a fost atacat de un grup de medici pedanți. În răspunsul său autorul numește romanul : „o carte a renunțării ideologice la multe poziții iubite, la multe simpatii periculoase, la vraja și seducția spre care înclina sufletul european", o carte a autodisciplinării. Răspunzînd celor care-l atacau, Mann accentuează că „această carte are o menire. Misiunea sa este de a servi viața; voința sa e sănătatea, țelul său e viitorul" (3, p. 273).

Vedem deci că atît în concepțiile autorului cît și în romanul său, viața învinge moartea. Aceasta ca rezultat al unei crize ideologice, în urma căreia Mann renunță la naționalismul său conservator și începe să adopte poziții democratice.

Spre deosebire de Heinrich, Thomas Mann a avut o dezvoltare complicată, pe un drum întortochiat. Thomas a fost o fire mai cumpănită mai reținută, mai înceată decît Heinrich, calea cunoașterii sale a fost mai lungă. Thomas Mann a parcurs în îndelungata sa viață drumul creator de la influențele decadentismului și scepticismului la un umanism militant. *Zauberberg*, romanul discuției și renunțării la multe poziții ale trecutului, *Lotte in Weimar*, ca reînviere a celor mai nobile tradiții ale clasicismului german, tetralogia despre Iosif, constituie pentru scriitor etape într-o dezvoltare literară și ideologică care culminează în *Dr. Faustus*, roman îndreptat contra antiumanismului nietzschean, realizat politic de naziști. Eroii primelor romane și nuvele ale autorului oglindesc prin pesimismul și resemnarea lor, prin caracterul lor maladiv, descompunerea societății burgheze.

În *Buddenbrooks* maladia unei familii simbolizează simptomele de boală ale întregii societății. Thomas Mann devine cronicarul descompunerii spirituale a burgheziei, a „dezburghezirii" cum o numește el. Trebuie observat că noțiunea de burghez, respectiv burghezie, în accepțiunea lui Thomas Mann nu coincide cu termenul marxist corespunzător. Burghez la Mann înseamnă păstrător al valorilor culturii burgheze umaniste, bur-

ghez e sinonim cu rațional, moral. Conceptul „bürgerlich" (burghez) se referă la dînsul numai la perioada de ascendență a burgheziei.

Prin „dezburghezire" romancierul înțelege destrămarea acestei burghezii în ascendență, transformarea ei în burghezia parazitară a fazei imperialiste.

Încă *Buddenbrooks* evidențiase un mod specific al scriitorului de a privi poziția artistului față de societate. Tematica care domină opera lui Thomas Mann de la primele nuvele pînă la *Zauberberg* este raportul între individ și societate, atitudinea artistului față de viață; acestei tematici îi rămîne de altfel credincios și mai tîrziu.

Ceea ce în realitate e contradicția între artistul izolat și lumea înconjurătoare îi apare autorului ca o contradicție între arta și realitatea în genere.

Apare din aceste opere neclaritatea ideologică a poetului, care vede caracterul odios al realității burgheze, dar nu înțelege încă necesitatea eliberării artistului din cătușele prejudecăților clasei sale, nu înțelege că această eliberare poate avea loc numai dacă artistul găsește un contact creator cu poporul, dacă arta este legată de activitatea politică.

Thomas Mann nu vede deocamdată o cale de ieșire. El stă oarecum „între două lumi, nu se simte acasă în nici una din ele și o duce prin urmare destul de greu".

Perioada primului război mondial a fost pentru el o perioadă de „căutare și luptă". Patriotismul fals înțeles l-au dus pe căi greșite, la o atitudine naționalistă, conservatoare, cristalizată în eseul *Frederic cel Mare*, eseu care a stîrnit înăuntrul și în afara granițelor Germaniei o polemică violentă.

Apărarea lui Thomas Mann o găsim în *Considerațiile unui apolitic* scrise în 1917.

Ironia, care se transformă aici adesea în satiră mușcătoare, e îndreptată contra așa-zișilor „literați ai civilizației", față de care se străduiește autorul să apere conservatorismul german, „cultura" germană. Antagonismele puse față în față de autor sînt : cultură și civilizație, Germania și Franța.

Din punct de vedere al evoluției lui Mann, această carte trebuie privită ca o rătăcire ideologică. Și aici, ca și în eseul *Frederic cel Mare* Thomas Mann se identifică direct cu ideologia susținută de marea burghezie. Conservatorismul lui Mann, care în *Tonio Kröger* era îndreptat contra descompunerii și prin aceasta era relativ progresist, se îndreaptă aici împotriva progresului. Autorul apără aceeași Germanie a lui Wilhelm, pe care o satirizase fratele său în *Supusul* și care fusese la el însuși subiectul unei critici făcută cu subtilă ironie. Th. Mann își apără punctul de vedere în ample comentarii, îndreptate contra concepțiilor „literaților civilizației", printre care socotește și pe fratele său. În timp ce Heinrich Mann stă de partea progresului și a democrației, Thomas apără monarhia și conservatorismul, muzica romantică a lui Wagner și romantismul nietzschean, care îi apar ca amenințate de progres și de literatură. Autorul începe însă să-și dea seama de șubrezenia pozițiilor apărate, definindu-și acțiunea combativă drept „o luptă defensivă în stil mare, dată în conștiința deplină a lipsei de perspectivă".

Considerațiile unui apolitic încheie o primă perioadă în evoluția

scriitorului pentru a face loc unei noi perioade, în care își dezice în cea mai mare parte concepțiile sale vechi, eronate. Aceasta nu se petrece de la o zi la alta; a durat multă vreme pînă ce Thomas Mann a învins concepțiile sale din timpul războiului, pînă ce democratismul său s-a concretizat în opera artistică.

Frămîntările politico-sociale de la sfîrșitul războiului, prăbușirea monarhilor din Europa centrală, victoria Revoluției din Octombrie, revoluția germană din noiembrie au provocat la Thomas Mann o revizuire a concepțiilor. Însăși evoluția istorică, și o dată cu aceasta posibilitatea de a confrunta curentele ideologice contemporane în consecințele lor, l-au făcut să adopte o nouă atitudine, pozitivă, față de democrație, iar pe artist să întrevadă perspectiva unor răspunderi noi, mai active. Proporțiile catastrofei și consecințele ei dezastruoase pentru omenire i-au deschis ochii. Aceasta apare din felul în care evocă atmosfera și luptele ideologice ale vremii în opera sa postbelică. Cotitura din istoria europeană a devenit și pentru el o cotitură în sensul renunțării la esteticism și al adoptării unei atitudini mai active.

Schimbarea survenită în concepțiile autorului, adîncirea viziunii asupra vieții se concretizează pentru prima oară în *Zauberberg*. Romancierul lichidează aici multe din pozițiile trecutului, fără a adopta încă o atitudine militantă. Aceasta o va face abia pe la 1930, cu nuvela *Mario și vrăjitorul* care marchează victoria definitivă a democratismului în opera lui Thomas Mann.

Prin perspectiva dialecticii interioare a evoluției anterioare cotitura spre democrație nu vine pe neașteptate. Însuși scriitorul a spus cîndva : „Nici o metamorfoză a spiritului nu este mai familiară ca aceea, la al cărei început stă simpatia pentru moarte, la al cărei capăt stă hotărîrea de a servi viața" (4, p. 105).

Aceasta este ideea care se concretizează în romanul său. Deși acțiunea e antedatată (romanul se petrece în perioada antebelică, izbucnirea războiului fiind „lovitura de tunet" care determină pe Hans să părăsească Muntele vrăjit), se resimte clar impresia adîncă pe care acest eveniment istoric a produs-o asupra autorului. Mai tîrziu Thomas Mann a mărturisit această impresie. „Astfel urmînd cronologia poetică, lovitura de tunet a izbucnirii războiului din 1914 stă la sfîrșitul romanului *Zauberberg*. În realitate însă ea a stat la începutul lui și a provocat toate visurile sale. A fost o lovitură puternică, transformatoare; ea a pus capăt unei epoci, epocii burghezo-estetice în care crescusem și ne-a deschis ochii asupra faptului, că de acum înainte, nu vom putea trăi și scrie ca pînă atunci" (4, p. 163).

Schimbarea survenită în concepțiile autorului, noua sa atitudine în fața vieții iese clar în evidență dacă comparăm *Zauberberg* cu nuvela *Moartea la Veneția* ca a cărei parodie fusese conceput inițial romanul. Înrudirea tematică e evidentă. În ambele e vorba de lupta între viață și moarte, însă în nuvela venețiană lupta se decide în favoarea morții, în *Zauberberg* învinge viața.

Să comparăm două pasaje din operele amintite! Gustav von Aschenbach, eroul nuvelei, află că la Veneția bîntuie holera. El are un vis în care simte „frenezia pierii", se trezește cu nervii zdruncinați, neputincios în fața morții.

Hans Castorp, eroul din roman, e surprins de viscol, are o viziune, un vis care-l duce la convingerea că „orice interes pentru moarte şi maladie nu este decît interesul pentru viaţă" şi ia hotărîrea : „Vreau să rămîn credincios morţii în inima mea, să-mi amintesc însă că credinţa pentru moarte şi trecut, dacă determină gîndirea şi acţiunile noastre, este numai rău, voluptate întunecoasă şi ură de om. De dragul bunătăţii şi al dragostei, omul nu trebuie să acorde morţii putere asupra gîndurilor sale" (7. p. 648).

Thomas Mann, legat prin fibre puternice de trecutul german, reînnoieşte în *Zauberberg* lupta seculară a literaturii progresiste, a luminii împotriva întunericului, a zilei împotriva nopţii, a sănătăţii împotriva bolii, a vieţii împotriva morţii.

Încă Goethe condamnase direcţia reacţionară a romantismului prin cuvintele „Clasic numesc ceea ce e sănătos, romantic ceea ce e bolnav". Ideea aceasta e preluată de scriitori mari ca Heine, Keller care o apără în condiţiile deosebit de grele în care ideologia dominantă era aceea a claselor exploatatoare, care promovau o literatură decadentă, descompusă. Thomas Mann este moştenitorul şi continuatorul nemijlocit al acestor tradiţii progresiste ale literaturii germane.

Răsunetul artistic internaţional al lui *Buddenbrooks* fusese uriaş. N-a rămas însă cu nimic în urmă ecoul stîrnit de acest al doilea mare roman.

Figurile care populează muntele vrăjit : Hans Castorp, Settembrini, Naphta, Clawdia Chauchat, Mynheer Peeperkorn, au ajuns în curînd personaje familiare întregii intelectualităţi şi pe drept cuvînt critica a afirmat că prin acest roman mulţi oameni au învăţat din nou să citească. Niciodată pînă atunci nu dovedise un roman cu atîta pătrundere psihologică, cu atîta ironie subtilă, că viaţa burgheză, morala burgheză, gîndirea, însăşi existenţa burgheză ca atare, ajunsese la un impas şi aceasta într-o limbă deosebit de măiastră şi de fin nuanţată, stînd alături de aceea a lui Goethe sau Heine. Privită prin aceste considerente, afirmarea multora că *Zauberberg* ar fi cel mai mare roman german contemporan nu pare deloc exagerată.

În moarte şi boală, tematica obişnuită a poetului, în natura aspră şi copleşitoare a munţilor înalţi, începe în jurul eroului o luptă, care simbolizează pe acea pe care democraţia şi reacţiunea o dădeau pentru cucerirea conştiinţei poporului german. Această luptă se desfăşoară într-un sanatoriu elveţian, aproape complet izolat de restul lumii. Un sanatoriu de tuberculoşi ca loc de acţiune întîlnisem încă în nuvela *Tristan* (1903), anticipîndu-se astfel mediul din *Zauberberg*. Şi acolo autorul îşi transplantase naraţiunea într-un loc unde se întîlnesc bolnavi din toate ţările şi unde viaţa e trăită sub specie mortis.

În articolul despre Thomas Mann din „Enciclopedia literară sovietică" (1936), alegerea locului acţiunii din *Zauberberg* e interpretată ca o expresie a dorinţii autorului de a se îndepărta de realitate. Această părere ni se pare eronată. Tocmai alegerea acestui loc de acţiune dovedeşte măiestria lui Thomas Mann în descoperirea de împrejurări tipice. Georg Lukacs, cunoscutul filozof şi critic maghiar, subliniază aceasta în

cuvintele: „Cu genialitatea lui specifică concretizantă, Thomas Mann transplantează aceste lupte (între viață și moarte, democrație și reacțiune H. P.) într-un sanatoriu de lux din Elveția. Maladie și sănătate, consecințele lor psihologico-morale nu sînt aici teoreme abstracte, simboluri, ci cresc nemijlocit, organic din existența fizic-spiritual-psihică a oamenilor care trăiesc acolo" (6, p. 32).

Alegerea iscusită a locului acțiunii creează posibilitatea unei analize critice, lipsite de artificialitate, atît a diferitelor fenomene tipice ale modului de existență burghez cu lipsa sa de responsabilitate și antirealismul ei, care constituie trăsăturile esențiale ale concepțiilor burgheze despre viață, cît și o redare realist-critică a diferiților reprezentanți ai acestei lumi burgheze. Prin mulțimea și varietatea figurilor sale, *Zauberberg* constituie o sinteză a societății burgheze a timpului. Găsim aci toate tipurile societății burgheze laolaltă — pe ofițerul prusac și pe burghezul german obișnuit, pe antisemit și pe liberalul italian, pe „omul slav" și pe „omul german", pe medic și pacient, înlănțuiți în același dans al morții. Muntele vrăjit mișună de figuri fantomatice, care trec prin fața altarului de jertfă al morții; în marea lor majoritate aceste figuri sînt reprezentanți ai burgheziei parazitare, pentru care boala este o formă normală de existență.

Thomas Mann nu privește boala numai ca un fenomen în sine, ci și ca un fenomen social; pentru reprezentanții clasei în decădere boala reprezintă un refugiu. Sînt bolnavi care nu doresc însănătoșirea, ci continuarea bolii. Pentru acești bolnavi burghezi, timpul petrecut în sanatoriu este un timp în afara oricărei activități, răspunderi și datorii; boala nu este decît continuarea vieții neproductive dusă în mediul social obișnuit. În marea lor majoritate găsim oameni care trăiesc din rente și cecuri fără a munci, preocupați numai de gîndul cum să-și petreacă timpul în mod plăcut. Chiar eroina romanului, madame Clawdia Chauchat, care în parte, e cauza faptului că Hans Castorp rămîne șapte ani în acest sanatoriu, colindă de ani de zile sanatoriile europene, trăind din banii trimiși de soțul îndepărtat și din cadourile diferiților amanți. Naphta, fanaticul iezuit, primește bani de la confrații săi. Însuși Hans Castorp n-a depus vreodată o activitate productivă. Muntele vrăjit îl reține tocmai în momentul în care voia să-și înceapă activitatea de inginer, să nu mai trăiască deci din banii moșteniți, perspectivă care nu-l încînta prea mult, căci după propria sa mărturisire se simte mai bine cînd nu face nimic: „ar trebui să mint, dacă aș afirma că munca îmi face bine. Din contra, mă extenuează. Pe deplin sănătos mă simt de fapt numai cînd nu fac nimic" (7, p. 82). Singurul care-și continuă și aici activitatea literară este intelectualul burghez Settembrini. De altfel mijloacele sale modeste îl silesc în curînd să se mute din sanatoriu la o gazdă particulară. Sînt oameni care nu cunosc decît pretenții, evadați din realitate, a căror viață e transformată în simbol, datorită atmosferei de boală și moarte. Singura datorie pe care o recunosc aceste „figuri de la marginea vieții" este datoria față de corpul propriu. E o existență sortită totalei dezagregări. În aparență pensionarii sanatoriului nu sînt supuși legăturilor sociale. După cum observă Lukacs, ei sînt determinați prin psihologia lor socială, însă sînt scoși în afara legăturilor sociale normale. Muntele vrăjit apare locuitorilor săi ca o realitate pentru sine,

o lume în care sînt valabile alte legi decît la şes. Izolarea aceasta nu este desigur decît una imaginară, pentru că determinantele sociale acţionează mai departe, mai puternic chiar, în sensul că filistinismul, lipsa de orizont, pustiul sufletesc, imoralitatea burgheză iau forme groteşti, ieşind mai tare în evidenţă, ceea ce permite autorului o redare adînc realistă a acestor fenomene. Merită aceşti bolnavi stimă şi compătimire cum crede Hans? Settembrini îi dovedeşte că nu e cazul, cînd e vorba de oameni care, şi în faţa morţii, îşi păstrează aroganţa şi semeţia clasei din care fac parte. Romanul — care se întinde peste mai mult de 1000 de pagini — evocă viaţa monotonă de sanatoriu. Pensionarii îşi petrec timpul în mod uniform, în acelaşi ritm care n-are nimic comun cu viaţa obişnuită. Ziua trece cu aceleaşi preocupări: mîncare, băutură, odihnă, luarea temperaturii; între timp cîte o mică aventură, căci temperatura ridicată favorizează sentimentele erotice. Locul principal îl ocupă însă mîncarea — să ne amintim cu cît lux de amănunte descrie autorul dineurile de cîte 6 feluri de la sanatoriul Berghof. Pentru banii lor pensionarilor li se oferă maximum de confort şi distracţie. Despre o viaţă spirituală nu poate fi vorba. Pentru aceşti burghezi transplantaţi într-o lume izolată timpul pare să aibă o altă valoare decît pentru cei obişnuiţi. Din punct de vedere al tehnicii artistice, pentru prima dată începe să se manifeste în acest roman elementul timp; timpul va deveni material de construcţie mai ales în *Iosif şi fraţii săi*, în *Lotte în Weimar* şi *Dr. Faustus*. În *Zauberberg* folosirea elementului timp aminteşte la prima privire pe Proust şi Pirandello. La Mann însă sensibilizarea timpului e pătrunsă de ironia caracteristică a romancierului, timpul jucînd prin aceasta cu totul alt rol ca la contemporani, ceea ce dă romanului valoarea unui simbol ironic al caracterului atemporal pe care-l aveau multe opere ale literaturii contemporane, de exemplu literatura expresionistă. Jocul cu timpul începe chiar de la început. Thomas Mann încearcă să introducă pe ocolite pe cititor în opera sa. Nu ne va putea povesti — spune el — istoria neînsemnatului său erou nici în şapte zile, nici în şapte luni, poate nici măcar în şapte ani. Autorul se ironizează pe sine, ironizează totodată şi pe cititori cu relativitatea timpului. Cîtă ironie subtilă nu cuprinde scurta propoziţie: „A plecat în vizită pentru trei săptămîni" (7, p. 11), pentru noi care ştim cîtă vreme Hans a fost cuprins de vrajă. *Zauberberg* este un roman care prelucrează multe motive ale filozofiei lui Bergson. Bergsoniene sînt de exemplu consideraţiile lui Hans Castorp despre relativitatea timpului, despre antagonismul dintre scurgerea obiectivă a timpului şi trăirea sa subiectivă. Thomas Mann ironizează aici teoria lui Bergson despre relativitatea timpului. În aparenţă, pentru lumea din sanatoriu este valabil un alt calcul al timpului decît pentru lumea din afară, adică pentru realitatea burgheză obişnuită. Pensionarii duc în aparenţă o viaţă dincolo de timp — cea mai mică unitate de timp e luna. Aceasta nu se bazează însă decît pe imaginaţia subiectivă şi autorul reuşeşte să ne-o sugereze în chip magistral. La aceşti bolnavi are loc o ruptură între spirit şi corp, ei sînt numai corp fără orice creştere spirituală. Trăiesc fără ţintă şi scop, oarecum în afara evoluţiei istorice şi ca atare atemporal. Pe Muntele vrăjit nu există dezvoltare, timpul stă pe loc, nu există viitor. Aceleaşi personaje pe care le-am întîlnit la intrarea pe Muntele vrăjit, le

găsim şi către sfîrşitul romanului. Şapte ani de-a rîndul, doamna Stöhr face gafe în folosirea neologismelor, iar doamna Solomon flirtează cu pacienţii, Hermine Kleefeld fluieră cu pneumotoraxul, fata de la masa ruşilor mînîncă iaurt. Ei posedă, cum se exprimă criticul Hans Mayer „secretul îngrozitor al tinereţii veşnice; nu îmbătrînesc pentru că nu trăiesc, nu se transformă pentru că preocupările lor sînt pur corporale" (8, p. 115). Nici un moment însă autorul nu ne lasă să uităm că e vorba de un fenomen patologic, că timpul nu se opreşte din mersul său.

Thomas Mann continuă cu *Zauberberg* seria marilor romane germane evolutive: *Simplizius, Wilhelm Meister, Der grüne Heinrich.* În *Zauberberg* ia naştere un roman evolutiv în care este pusă în discuţie însăşi existenţa burgheză. E însă un roman evolutiv suigeneris, deoarece în centrul său se află un erou care evoluează, dar nu se decide, un erou care opune influenţelor exterioare o rezistenţă pasivă. Autorul nu vrea să impuie eroului său o anumită doctrină; eroul însuşi trebuie să descopere noul şi să-i dea viaţă prin forţe proprii. Procesul cunoaşterii de sine urmărit în acest roman, decurge la Hans pur receptiv. Eroul trăieşte şi meditează, însă fără un rezultat propriu-zis. Dacă vrem să vorbim de un rezultat pedagogic, acesta nu poate să constea în victoria unui personaj sau a unei idei, ceea ce acţionează e totalitatea impresiilor. Personajele principale ale romanului, ideologii Settembrini şi Naphta, umanismul îndoielnic al Clawdei Chauchat, personalitatea giganticului olandez Peeperkorn sînt elemente ale dezvoltării autorului. „Goethe a fost în acelaşi timp Faust şi Mefistofeles, Tasso şi Antonio, Thomas Mann a fost în romanul *Buddenbrooks* în acelaşi timp Thomas şi Hanno, ca să-i pomenim numai pe aceştia. El este Hans Castorp, dar nu este mai puţin Settembrini şi Naphta" (8, p. 133).

Asta nu înseamnă nicidecum că personajele principale n-au viaţă proprie. În timp ce personajele secundare sînt în mod voit abia schiţate, cu contururi neclare, accentuîndu-se numai cîte o particularitate mai pregnantă (amintim aici folosirea leitmotivului) tocmai pentru a sublinia caracterul lor fantomatic, în creionarea personajelor principale autorul se foloseşte de întreaga bogăţie de mijloace a realismului epic, arătîndu-se maestru neîntrecut în fineţea analizei oamenilor şi condiţiilor în care ei se mişcă. Eroii sînt indivizi cu bogată viaţă proprie şi în acelaşi timp figuri tipice, în care culminează direcţii, curente ideologice ale epocii. Autorul era pe deplin conştient de acest lucru şi a justificat o afirmaţie în acest sens a criticului francez Boucher. Pornind de la arta tipizării la Thomas Mann, Boucher arătase deosebirea între realism şi naturalism. Referindu-se la această afirmaţie a lui Boucher, Thomas Mann susţine în *Justificare pariziană* că „orice detaliu, fără transparenţă de idei, e plictisitor. Arta e viaţa în lumina gîndului. Sîntem de acord? Aflu că aţi afirmat că aceşti Settembrini, Naphta, Peeperkorn, Chauchat n-ar fi marionete şi doctrine, ci moduri de existenţă ale unor indivizi, dar şi ale unor popoare întregi" (9, p. 42). În această operă realismul învinge complet tendinţele naturaliste care au apărut incidental în *Buddenbrooks.* În caracterizarea personajelor sale principale autorul se foloseşte de mijloacele epicii realiste. Găsim însă şi elemente freudiene, şi anume folosirea metodei psihanalitice în redarea personajelor, acolo unde autorul o crede necesară pentru dezvăluirea psihicului

eroilor. Tendinţa iluminării proceselor subconştiente prin vise şi halucinaţii se face resimţită în întreaga operă a lui Thomas Mann; aşa sînt de exemplu visele lui Gustav von Aschenbach, rolul visului în romanul *Iosif şi fraţii săi*, în *Lotte în Weimar* şi în sfîrşit în *Dr. Faustus*. Dezvăluiri ale subconştientului prin vis găsim în *Zauberberg* chiar de la început: visele lui Hans, care-l fac pe acesta receptiv faţă de farmecele Clawdiei Chauchat, halucinaţiile lui Hans în timpul viscolului. Freudiene sînt şi explicaţiile unor sentimente sau predilecţii prin impresii din copilărie. Sensibilitatea lui Hans Castorp faţă de rusoaica cu părul roşu se bazează pe forţa de atracţie pe care o exercitase asupra sa „elementul slav" prin persoana unui coleg de liceu. La vederea fermecătoarei Clawdia, cea cu ochii oblici, vechea dragoste reînvie cu puteri noi. Deşi romancierul foloseşte mijloacele psihanalizei în redarea personajelor, psihanaliza e subiectul unei ironii muşcătoare la adresa dubiosului Dr. Krokowski, căruia autorul îi dă evidente trăsături de şarlatan. Dr. Krokowski a fost angajat de proprietarii sanatoriului pentru reclamă; el foloseşte metoda „disecării sufletului" mai mult pentru a distra doamnele decît pentru a combate boala lor. Este din partea autorului o acţiune bivalentă, care a durat o bună parte din viaţă.

Mediul semifantastic provoacă deci la majoritatea locuitorilor Muntelui vrăjit o accentuare a instinctelor animalice. La elementele mai bune, dintre care face parte şi Hans Castorp, mediul face posibilă o desfăşurare mai puternică a forţelor intelectuale, dezvoltă înclinaţia spre meditaţie. Pentru Hans Castorp timpul petrecut pe Muntele vrăjit e un timp de ucenicie şi dezvoltare, care ia sfîrşit o dată cu „lovitura de tunet" care l determină să părăsească Muntele vrăjit pentru realitatea tranşeelor. Totuşi Hans este nn erou negativ; şi se poate afirma că romanul are aproape numai eroi negativi, şi anume negativi într-un grad mai mare sau mai mic. Singura figură relativ pozitivă este aceea a omului de cultură italian Settembrini, umanist, apărător al democraţiei şi progresului, „literat al civilizaţiei" tipic deci după concepţia autorului. Dacă ne aducem aminte de atitudinea lui Thomas Mann din *Consideraţiile unui apolitic* faţă de aceşti „literaţi ai civilizaţiei", vedem clar noua concepţie despre lume care stă la baza creării acestui personaj. Prin cultura lui enciclopedică Settembrini e un urmaş al lui Mazzini, un elev al lui Carducci şi al naturaliştilor pozitivişti ai secolului al XIX-lea. Privit de autor cu ironie amestecată cu simpatie, Settembrini este singurul personaj care aduce în atmosfera mocirloasă a Muntelui vrăjit un suflu de aer proaspăt, singurul care propagă principiul vieţii, sănătăţii, democraţiei şi progresului. „Literatul civilizaţiei" s-a transformat în persoana lui Settembrini într-o figură atrăgătoare, în purtătorul unui umanism care impresionează, cu toată naivitatea sa. Nepot al unui carbonar care luptase cu arma în mînă pentru libertatea poporului său, Settembrini se mărgineşte să dezvolte într-un mod destul de abstract şi retoric concepţiile sale despre revoluţia burgheză. El întruchipează în chip desăvîrşit calităţile, dar şi limitele politico-ideologie ale democraţiei burgheze. Settembrini manevrează cu multe teze iluzorii, eronate, ale liberalismului burghez, teze ale căror adept era pe atunci însuşi Thomas Mann. Vede, de exemplu, în mod arti-

ficial, un antagonism între Asia şi Europa, între „omul slav" şi cel „european" privitor la atitudinea faţă de civilizaţie, maladie, timp. Atributele „omului slav" ar fi în concepţia lui Settembrini, şi deci oarecum şi a lui Mann, pasivitatea, indolenţa, incultura (caracteristică e figura doamnei Chauchat). Settembrini crede în posibilitatea formării unei republici mondiale pe calea convingerii, crede în desfiinţarea luptei de clasă prin reforme sociale, în evitarea războaielor prin dezvoltarea dreptului internaţional; e un apărător convins al capitalismului, căruia i s-ar datora progresul tehnic, fără a vedea aspectele negative ale orînduirii capitaliste, nici măcar în măsura în care o face Hans Castorp, care e conştient de antiumanismul şi de cruzimea modului de existenţă capitalist. Settembrini priveşte rezerva lui Hans faţă de orînduirea capitalistă drept sentimentalism. E propagatorul unui progres „sans phrase", fără rezervă, un apologet lipsit de critică al sistemului capitalist. Acesta e şi motivul superiorităţii demagogiei anticapitaliste a argumentaţiei rivalului său, iezuitul de origine evreiască, Naphta. Este dezvăluită astfel strălucit slăbiciunea centrală a democraţiei burgheze moderne în faţa demagogiei reacţionare. Atitudinea sceptică pe care Thomas Mann o adoptase faţă de democraţia burgheză occidentală, aşa cum reieşise din *Consideraţiile unui apolitic*, devine rodnică pentru creaţia sa în figura lui Settembrini, în care dezvăluie cu ironie mărginirea tipică a democraţiei burgheze, incapacitatea ei de a rezolva problemele sociale de bază ale societăţii moderne, accentuîndu-se însă mereu progresismul relativ al lui Settembrini în comparaţie cu prefascismul catolicizant al lui Naphta. Această slăbiciune a lui Settembrini explică neputinţa sa de a exercita o influenţă, incapacitatea de a convinge, cu toată sinceritatea sa. Settembrini reprezintă prima influenţă căreia îi este supus Hans Castorp. Rivalul lui Settembrini, Naphta, apare abia în volumul al doilea, sub titlul voit nesemnificativ: „Încă cineva". Hans Mayer a arătat că prin aceasta e inversată cronologia în ceea ce priveşte formaţia autorului. Totalitatea influenţelor pe care le reprezintă Naphta stau în formaţia autorului la început, lumea lui Settembrini vine după aceea. În roman ordinea e inversată. Impresiile iraţionaliste de tinereţe ale lui Thomas Mann, atmosferă spengleriană de prăbuşire şi de dor romantic de moarte, întruchipate de Naphta, apar ca antiteză, a cărei importanţă în faţa tezei e de ordin secundar şi a cărei şubrezenie este demonstrată prin sinuciderea lui Naphta. Inversarea aceasta a cronologiei în ceea ce priveşte formarea autorului restabileşte succesiunea istorică adevărată, lumea lui Naphta fiind lumea burgheziei în decadenţă, care se dezice de umanism. În creionarea lui Naphta nu simţim nimic din simpatia care luminează figura lui Settembrini. Autorul îşi mărturiseşte antipatia sa prin gura lui Hans, care spune o dată despre Settembrini: „E drept că eşti un fluieră-vînt şi un flaşnetar, dar ai intenţii bune şi îmi eşti mai drag decît ascuţitul iezuit şi terorist, călăul spaniol cu ochelarii săi scînteietori, deşi el are aproape întotdeauna dreptate cînd vă certaţi" (7, p. 623). Antagonismul între Naphta şi Settembrini se manifestă în toate şi în totul. Settembrini e adept al luminismului; perioadele istorice preferate de el sînt renaşterea şi epoca revoluţiei franceze. Naphta din contra se entuzismează pentru evul mediu. Settembrini apără prosperitatea, higiena, viaţa, Naphta boala, moartea. Unul e pentru raţiune şi pentru puterea

cuvîntului, celălalt pentru vocea sîngelui. Deşi amîndoi nu au mult de trăit, încearcă să facă peste tot prozeliţi. Aceasta se concretizează în lupta pentru cucerirea lui Hans. Settembrini, Naphta şi Hans discută despre toate problemele imaginabile ale timpului, de la filozofie pînă la artă. Burghezie, decadenţă, dictatură, democraţie şi multe alte teme, nimic nu rămîne nediscutat. Naphta e un romantic, succesor al lui Novalis, adept al misticismului, iraţionalismului, apărător al oricărei forme de absolutism. Caracteristic pentru limitele concepţiei de viaţă a autorului în vremea aceea e împletirea, în figura lui Naphta, a ideilor prefasciste şi a unor idei date drept „marxiste", de exemplu folosirea complet lipsită de critică a egalării burghezo-liberale între bolşevism şi absolutism, ca adversari comuni ai „adevăratei" democraţii. Cu totul formal se consideră dictatura, în genere, la Naphta dictatura bisericii şi dictatura proletariatului, deci forţa revoluţionară şi cea contrarevoluţionară, ca fiind de egală valoare. În *Zauberberg* Thomas Mann combate cu ironie pozitivă multe din tezele sale proprii, apărate cîndva cu atîta înfocare. Cea mai impresionantă dezavuare o constituie sinuciderea prin care Naphta îşi mărturiseşte înfrîngerea. Lupta ideologică dintre cei doi rivali constituie conţinutul principal de idei al romanului şi ea se dă pentru cucerirea lui Hans Castorp. Hans e un tînăr burghez, însă un burghez ciudat, cu simptome suspecte de boală. În el sînt întruchipate atît calităţile cît şi limitele păturii sociale din care face parte. Deşi e inginer şi nu negustor, aparţine totuşi cercului Buddenbrook al burghezilor. Castorpii, ca şi cei din familia Buddenbrook, sînt o familie germană din nord, cu veche tradiţie burgheză. Hans e un tînăr auster; iubeşte comodităţile vieţii marii burghezii, iubeşte ceremonialul care însoţeşte moartea şi înmormîntarea şi care face pe oameni mai liniştiţi, mai distinşi. Este în el mult din lumea de idei a lui Novalis. Facem cunoştinţa lui Hans tocmai în momentul în care ar vrea să înceteze de a mai trăi din moştenirea lăsată de părinţi şi să înceapă a-şi cîştiga existenţa. Gîndul la o activitate susţinută nu-l încîntă prea mult, deoarece după propria afirmaţie se simte pe deplin sănătos numai cînd nu face nimic. Deoarece l-a obosit examenul de diplomă, pleacă la vărul său Ioachim Ziemssen, care se află la Davos, ca să-şi lecuiască plămînii înainte de a intra în armată. La Davos Hans contractează o mică răceală. Aceasta îi uşurează conştiinţa şi-i dă ocazia să facă să se constate şi la dînsul un infiltrat. Se refugiază în boală, care reprezintă pentru dînsul „un mare concediu", îl scuteşte de responsabilitate şi-i dă posibilitatea de a-şi continua şi mai departe viaţa sa neproductivă. Hans e ales voit de autor fără conţinut de idei sau de sentimente prea puternice. Atributele folosite de Thomas Mann în legătură cu eroul său sînt: „neînsemnat", „obişnuit". Hans vine la sanatoriu gol ca un vas şi pleacă după şapte ani bogat în experienţe şi cunoştinţe. Caracteristică este enorma sa receptivitate pentru impresii noi, ceea ce îl deosebeşte de vărul său Ioachim. Spre deosebire de Hans, Ioachim nu se dezvoltă, rămîne veşnic pe aceeaşi treaptă. E un soldat „ par excellence" şi întruchipează „imperativul categoric" disciplina, ţinuta. Intră în armată tocmai pentru că acolo contează numai ascultarea şi „onoarea". Om cinstit, de altfel, dar ni-l putem închipui uşor participînd la războaie de jaf şi expediţii de exter-

minare, deoarece disciplina nu-i permite să discute ordinele primite sau să le critice. E întruchiparea ofiţerului prusac: „cred că trebuie să-ţi faci serviciul şi să nu te gîndeşti" spune el. Ioachim e scîrbit de indisciplina vieţii de sanatoriu şi încearcă să trăiască şi acolo conform stilului de viaţă prusac, să-şi păstreze ţinuta. Ar vrea să fie activ, să se întoarcă la viaţă, dar viaţa rîvnită de el e viaţa de cazarmă. Hans, dimpotrivă, se simte destul de bine „aici sus". Aerul rarefiat, care abrutizează pe cei mai mulţi şi îi reduce la preocupări pur fizice, stîrneşte la Hans activitatea de gîndire. El depune eforturi intelectuale pentru a ajunge la clarificarea politico-ideologică şi încearcă să-şi însuşească, deşi numai receptiv, pasiv, toate posibilităţile spirituale ale epocii sale. Expus diferitelor influenţe, învaţă, fără a se decide totuşi. Această neputinţă de a se decide e a doua caracteristică esenţială a lui Hans. E flegmatic, pasiv, cumpănitor şi plin de rezerve faţă de influenţa pedagogică ce se exercita asupra lui. Nu se poate spune că nu-şi însuşeşte nimic din învăţătura acelora care vor să-l educe, e semnificativ însă felul cum o realizează. Settembrini ascultă din gura lui Hans propriile sale concepţii, dar folosite ca argumente împotriva lui. Numai o dată se dovedeşte a fi un autentic elev al lui Settembrini, atunci cînd, cu ocazia unei şedinţe de spiritism, cuprins de o subită mînie, aprinde lumina electrică pentru a pune capăt apariţiei vărului său mort, deoarece ca şi învăţătorul său, consideră antiumană orice violare a voinţei umane. Duelul ideologiilor rivale pentru cucerirea sa rămîne nehotărît, în parte pentru că Hans, după concepţia creatorului său, reprezintă „ideea de mijloc", e conceput de Thomas Mann ca erou pasiv. Hans nu e capabil de a lua o hotărîre, simpatizează pe Settembrini, e însă neputincios faţă de argumentaţia lui Naphta. Are de altfel faţă de „educatorii" săi o atitudine de duplicitate. Cu toată simpatia pentru Settembrini, îşi bate în secret joc de el, sentimentele de dragoste şi respect pentru Clawdia şi Peeperkern sînt împletite cu scîrbă şi silă. În conferinţa intitulată „Despre republica germană" (1922) Thomas Mann a arătat că eroul său urma să servească ca exemplu pentru tineretul german. În 1926 la Lübeck revine asupra figurii lui Hans şi explică semnificaţia pe care crede că o poate da acestui personaj: „Este ideea de mijloc. Aceasta este însă o idee germană, căci nu este oare specific german omul de mijloc, mijlocitorul între extreme?" (5, p. 51). În acel timp deci autorul privea atitudinea pur negativă ca ceva pozitiv. Curînd însă şi-a dat seama de pericolul unui astfel de apolitism. În nuvela sa *Mario şi vrăjitorul* apărută în 1930, Thomas Mann, prin figura „domnului din Roma", dezvăluie în mod strălucit că atitudinea Castorp a negativismului pur, devine vină istorică cînd e vorba de soarta poporului. Căci deşi „domnul din Roma" se străduieşte cinstit să reziste sugestiei de a dansa, e învins totuşi după o scurtă rezistenţă de vrăjitorul Cipolla şi intră şi el în hora celor făcuţi neputincioşi de fascism. O a doua explicaţie pentru neputinţa de a se hotărî a lui Hans trebuie căutată în caracterul îndoielnic al influenţelor exercitate asupra lui. Pentru cine să se decidă? Am văzut slăbiciunea argumentaţiei lui Settembrini, oarba sa apologie a sistemului capitalist. Settembrini nu poate să convingă pe Hans. Să se decidă pentru Naphta? Iezuitul cu suflet de călău, cu viziunile sale de sînge şi teroare îi repugnă şi Hans se decide contra sa în capitolul „Zăpadă", unde în-

vinge pesimismul şi are o viziune utopic-optimistă a viitorului. Aceasta nu înseamnă însă victoria lui Settembrini. În cele din urmă Hans renunţă la strădaniile sale de a ajunge la claritate ideologică şi se scufundă în viaţa mocirloasă a Muntelui vrăjit. Abia către sfîrşitul romanului reuşeşte să se salveze de abrutizarea completă prin fugă. Settembrini, care a cerut mereu această reîntoarcere, e acela care îl însoţeşte pînă în faţa porţii Muntelui vrăjit, ceea ce dovedeşte că influenţa sa este ceva mai accentuată decît a celorlalţi. Hans părăseşte sanatoriul, însă — tragică ironie — numai pentru a intra în vîltoarea războiului. Romancierul nu ne spune dacă eroul său moare în tranşee sau se întoarce în patrie. Dacă se întoarce însă, atitudinea sa de mai tîrziu nu poate fi decît aceea a „domnului din Roma" despre care atît de nimerit a spus autorul în nuvela *Mario şi vrăjitorul*: „După cîte înţelegeam, acest domn era învins de negativitatea poziţiei sale de luptă. De bună seamă că nu poţi să trăieşti sufleteşte fără să vrei ceva. A nu voi şi a nu mai voi, în general, dar a face totuşi ceea ce se cere, acestea sînt fenomene poate prea apropiate între ele ca să nu pună în încurcătură însăşi ideea de libertate" (10, p. 86). În nuvela *Mario şi vrăjitorul* Thomas Mann ia deci atitudine contra pasivităţii pe care o proclamase în *Zauberberg* ca stil exemplar de viaţă, combate cu tărie ideea de mijloc. Iată mărturisirea că nici în Hans Castorp autorul n-a găsit pe „burghezul" căutat. Ofensiva fascismului l-a convins că arta nu poate fi despărţită de politică, că pasivitatea e condamnabilă, că singura atitudine justă în faţa agresiunii reacţionare e atitudinea militantă.

Catedra de limbi străine

BIBLIOGRAFIE

1. Thomas Mann — Betrachtungen eines Unpolitischen, Berlin, 1919
2. „ „ — Von deutscher Republik, ed. S. Fischer, Berlin, 1925.
3. „ „ — Von Geiste der Medizin.
4. „ „ — Neue Studien, Berlin, 1948.
5. „ „ — Lübeck als geistige Lebensform.
6. Georg Lukacs — Thomas Mann, Berlin, 1953.
7. Thomas Mann — Der Zauberberg, ed. S. Fischer, Berlin.
8. Hans Mayer — Thomas Mann, Berlin, 1950.
9. Thomas Mann — Pariser Rechenschaft, Berlin, 1926.
10. „ „ — Mario und der Zauberer, ed. rom. Buc., 1955.

БОРЬБА ПРОГРЕССА С РЕАКЦИЕЙ В РОМАНЕ *ZAUBERBERG* ТОМАСА МАННА

Краткое содержание

Идейно-политическая борьба, характеризующая общественную жизнь Германии после первой мировой войны, приводит Т. Манна к пересмотру своего мировоззрения, к углублению понимания жизни, что впервые конкретизируется в романе *Zauberberg* (1924). отражающем переходный период позиций писателя.

Будучи тесно связанным с передовыми традициями немецкой

литературы, Т. Манн возобновляет в этом романе вековую борьбу между демократизмом и реакционаризмом. Основной идеей романа является борьба между жизнью и смертью, между идеологией демократической и реакционной, за возрождение сознания простого немецкого юноши Ганса Кастора, главного героя романа.

В образе итальянского литератора Сеттембрини, защитника демократии и прогресса, автор вскрывает слабость новой буржуазной демократии перед реакционной демагогией.

Противником Сеттембрини является иезуит Нафта, сторонник мистицизма, ирационализма и защитник абсолютизма.

Боевой характер творчества Т. Манна проявляется поздиее, в 1930 году, в повести „Марио и Колдун", в которой отражается полная победа демократической идеологии. Наступление фашизма в Германии и Европе убеждает Т. Манна, что искусство жизни: что пассивное отношение в вопросам общественной жизни глубоко безнравственно. Политическая реакция утверждает Т. Манна на позициях воинствующего гуманизма.

LA LUTTE ENTRE LE PROGRÈS ET LA RÉACTION DANS LE ROMAN *ZAUBERBERG* de THOMAS MANN

Les bouleversements politiques et sociaux déclanchés par la première guerre mondiale ont obligé le grand écrivain à reviser ses idées sur la société et l'existence, à approfondir sa conception de vie; ce qui apparaît pour la première fois, dans son roman *Zauberberg* (1924). C'est une conception transitoire, rattachée encore à ses positions passées.

Fortement lié aux traditions progressistes de la littérature allemande, Mann renouvelle dans ce roman la lutte séculaire entre le progrès et la réaction. L'idée centrale du roman c'est la lutte entre la vie et la mort, la lutte entre l'idéologie démocratique et l'idéologie réactionnaire, en vue de la conquête d'une conscience, celle de Hans Castorp, le héros principal du roman. Dans la personne de l'homme de lettres italien Settembrini, défenseur de la démocratie et du progrès, l'auteur montre la faiblesse de la démocratie bourgeoise moderne devant les attaques de la démagogie réactionnaire. Le jésuite Naphta, adversaire de Settembrini, est l'adepte du mysticisme, de l'irrationalisme, le défenseur de l'absolutisme.

L'attitude militante adoptée plus tard par Thomas Mann va être exprimée en 1930 dans la nouvelle: *Mario et le Sorcier* qui représente dans son oeuvre la victoire définitive de l'idéologie démocratique. L'offensive du fascisme en Allemagne et en Europe ne permet plus à l'écrivain d'ignorer les rapports entre la vie politique et l'art: la passivité de l'écrivain lui paraît condamnable, devant la réaction politique, il devient l'adepte de l'humanisme militant.

ECHILIBRAREA NEUROPSIHICĂ ÎN PROCESUL INSTRUCTIV-EDUCATIV

DE

V. PAVELCU

Studiul de față urmărește o interpretare pavloviană a problemelor fundamentale de învățămînt și educație. O teorie trebuie să ne facă să vedem mai clar și mai precis realitățile, faptele, în determinismul lor. Încercarea noastră, sprijinită pe învățătura lui Pavlov, tinde spre o înțelegere mai științifică și o îmbunătățire a procesului de educație.

Formarea de deprinderi, ca și procesul de însușire a cunoștințelor implică din partea individului eforturi necontenite de adaptare la sarcinile impuse de familie, școală, societate. Pentru ca acest proces formativ să poată fi dirijat în mod științific de către educator, se cere ca dinamica lui să fie înțeleasă clar și precis, științific, adică în lumina anumitor legi care reglează relațiile dintre individ și mediu.

Vom cerceta fenomenul educativ ca proces dinamic, rezultînd din raportul dintre sarcină și capacitatea energetică nervoasă a individului. Sarcina are un aspect cantitativ și unul calitativ. Capacitatea nervoasă a individului este o expresie particulară a unor fenomene generale, tipice, de activitate nervoasă superioară. Greutatea sarcinei este apreciată în funcție de capacitatea individului, iar capacitatea acestuia se măsoară prin greutatea sarcinei. Conduita, deci, poate fi înțeleasă, în fond, ca funcție a acestor doi termeni În fixarea sarcinilor, educația trebuie să țină seama de dificultatea acestora și trebuie să le adapteze la nivelul de eficiență a sistemului nervos; în același timp, ea trebuie să urmărească ridicarea nivelului de capacitate nervoasă, adaptînd-o la dimensiunile sarcinilor corespunzătoare.

Întrucît eficiența unui efort este în funcție atît de greutatea externă a sarcinei, cît și de dificultățile interne, randamentul individului trebuie înțeles ca funcție a rezistenței externe și a celei interne, în același timp. Vom deosebi aspectul intern de cel extern al echilibrului.

I. ASPECTUL INTERN AL PROCESULUI DE ECHILIBRARE.

1. Două aspecte ale echilibrului.

Complexitatea crescîndă a organismului este legată de constituirea unui mediu intern, care asigură organismului o anumită stabilitate în fața variațiilor mediului extern. Realizarea treptată a unui sistem de relații

interne asigură organismului *individualitatea*, unitatea în fața agenților din afară. Acest sistem elaborează, în echilibrul lui dinamic cu sistemul de forțe externe, un complex de legături care definesc unitatea dinamică *organism-mediu*. Viața unui organism este un sistem dinamic de forțe ale mediului intern, în necontenit proces de echilibrare cu forțele mediului extern. Am putea, deci, vorbi de două aspecte ale echilibrului: un aspect intern și unul extern.

Rolul dominant în coordonarea, reglarea relațiilor organismului cu mediul extern, cît și în coordonarea funcțiilor organice între ele, aparține sistemului nervos, instanței superioare a acestuia. Înțelegem de ce Pavlov vorbește despre o „activitate externă a emisferelor cerebrale, care stabilește raporturi foarte complexe și foarte fine între organism și lumea înconjurătoare", precum și despre „mecanismul intern al activității" acelorași emisfere [1]).

Scoarța cerebrală, deci, are o dublă orientare: în exterior și în interior. Din echilibrul acestei duble condiționări rezultă activitatea normală a organismului: adaptarea la mediul extern, asigurarea integrității organismului.

Pentru a înțelege mai bine această dinamică cerebrală, să analizăm activitatea unui centru cortical, bunăoară a celui alimentar. Excitabilitatea acestui centru este condiționată de echilibrul biochimic al organismului, mai ales de compoziția sîngelui. Compoziția sîngelui, atît direct, cît și indirect, prin intermediul instanțelor nervoase superioare, sensibilizează analizatorul cortical, determinînd un anumit fel de reacție la agenții externi. Dar, la rîndul lui, modul de activitate a acestui centru (în interacțiune, bineînțeles, cu întreaga scoarță) influențează, fie direct, fie indirect (prin acțiunile ce le comandă organismului și rezultatele acestor acțiuni) echilibrul intern.

Iată descrierea lui Pavlov a acestei interdependențe în mecanismul reflexului condiționat la acid. Compoziția chimică a sîngelui este diferențiată de către analizatorul chimic cerebral „manifestîndu-se fie în creșterea fie în descreșterea excitabilității părții respective a acestui analizator. Cînd acidul ajungea să fie în exces în sînge, creștea excitabilitatea părții acide a analizatorului chimic, iar atunci cînd organismul întîlnea acidul venit din mediul exterior, el oprea într-o măsură mai mare sau mai mică accesul acestuia prin reflexe energice negative, secretorii și motorii. Același lucru se produce, firește, și cu substanțele alimentare, aceasta exprimîndu-se respectiv în intensificarea sau slăbirea reacției pozitive sau negative, față de diversele substanțe sau de diversele cantități ale acestora. Așadar, analizatorul chimic bucal, reunește prin capetele sale două medii: mediul intern al organismului și cel extern, reglementînd relațiile dintre acestea și asigurînd astfel organismului o compoziție normală" [2]).

Putem, deci, vorbi de un aspect extern al echilibrului nervos și de unul intern.

Nu ne vom ocupa în studiul nostru de unul din cele mai interesante capitole ale fiziologiei sovietice, — creația școlii lui Bîcov — de

1) I. P. Pavlov, *Prelegeri despre activitatea emisferelor cerebrale*, p. 126.
2) *Ibidem*, p. 117-118.

relațiile de interdependență dintre funcția externă de echilibrare a scoarței și funcția ei internă, de fiziologia cortico-viscerală. Ne vom limita la cea mai înaltă expresie a echilibrului interior, la procesele corticale de excitație și inhibiție, la importantul proces de echilibrare nervoasă a acestor două forțe antagoniste în interacțiune, la procesul de „cumpănire" dinamică a scoarței cerebrale. Legea inducției reciproce cristalizează determinismul mutual, această formă a echilibrului nervos intern. Inducția reciprocă se aplică la activitatea sistemului nervos, privit atît pe plan *orizontal* al relațiilor reciproce dintre diferitele puncte de pe scoarță, cît și pe plan *vertical*, al interdependenței instanțelor înseși (scoarța și subscoarța).

Dacă aspectul extern al echilibrării reprezintă relația dintre organism și mediu, aspectul intern ia forma echilibrării dintre excitație și inhibiție, atît pe plan orizontal, cît și pe plan vertical, al interdependenței dintre toate instanțele nervoase. Numai astfel se explică faptul specific vieții, că același excitant poate provoca reacții diferite sau excitanți diferiți pot declanșa aceeași reacție. Rolul unui semnal depinde totdeauna de configurația internă în care se integrează.

Pe plan psihologic, această configurație reprezintă întreaga stare psihică cu toate aspectele ei fundamentale: cognitiv, afectiv și volitiv. În lumina experienței ancestrale și individuale, excitația și inhibiția dobîndesc un caracter *istoric, social.*

În termeni de psihologie, factorul *intern* al echilibrului este numit *subiectiv.* Subiectivitatea este organică, *biologică*, atîta timp cît ea ține de instanțele inferioare ale reglării organismului și este *psihologică*, atunci cînd reacția este determinată de complexitatea stărilor și a proceselor instanței superioare. Cînd un reflex alimentar este inhibat de un excitant extern, vorbim de factor extern al inhibiției sau de inhibiție externă, deși excitantul extern a produs inhibiția prin intermediul unui centru nervos, iar acesta a acționat prin corelație *internă* cu zona excitată, alimentară. Atunci, însă, cînd același reflex alimentar se inhibează sub influența *urmelor* excitantului trecut, a *imaginii* acestuia, folosim termenul inhibiție *internă*. Devine clar, cum factorii externi dobîndesc cu timpul caracterul de interioritate. Este ușor de înțeles, de asemenea, că factorul subiectiv este tot o realitate obiectivă, luată numai în alt sens, adică în înțelesul că această realitate face parte dintr-un sistem de relații deosebite, constituind așa-zis „mediu intern" al individului, adică un sistem de forțe nervoase centrale prin care se admite sau se respinge acțiunea unui agent din afară.

Desigur că tratarea izolată a aspectului intern nu traduce întreaga realitate, care se prezintă în forma unitară a unei legături indisolubile dintre toate fenomenele amintite: echilibrul intern se modifică necontenit sub influența modificărilor mediului *extern*, după cum — și invers — același agent din afară se reflectă în scoarță în mod diferit, în funcție de echilibrul *intern* al întregii scoarțe, al întregului sistem nervos, al întregului organism.

2. *Forme explozive neurotice.*

În cele ce vor urma, ne vom ocupa atît de formele normale ale echilibrului, cît și de formele ce se abat de la normă. Noțiunea de echi-

libru nu trebuie înțeleasă în mod absolut, ca o anumită formă perfectă și fixă de adaptare între organism și mediu. Asemenea înțeles este artificial și nedialectic, căci viața unui organism reprezintă tocmai o luptă necontenită între forțele ce amenință cu ruperea echilibrului și forțele care tind la menținerea sau restabilirea lui. La animalele cu organizație complexă, sistemul nervos este acela care asigură această necontenită echilibrare.

Realitatea ne poate prezenta, în caz de boală, cele mai variate forme de la echilibrul stabil, normal, și pînă la dereglarea absolută a sistemului nervos, incompatibilă cu continuarea vieții. „Starea normală a activității nervoase — spune I. P. Pavlov — este o stare de echilibru a tuturor proceselor descrise, care participă la această activitate. Tulburarea acestui echilibru constituie o stare patologică, o afecțiune, care apare frecvent într-o stare așa numită normală; prin urmare, pentru a vorbi mai precis, într-o stare relativ normală, există un anumit dezechilibru" [3]).

Definiția bolii implică, după I. P. Pavlov, existența a două fenomene: leziunea și reacția organismului față de acea leziune. Noi trebuie să deosebim aspectul *apărării* fiziologice împotriva bolii de boală propriu-zisă [4]). Orice nevroză sau psihoză, ca și orice boală organică, reprezintă în fond un organism în luptă, în proces de echilibrare. Menținerea vieții, în starea numită de noi patologică, reprezintă tot o formă de echilibrare, mai labilă, însă, mai puțin elastică.

Denumirea de tulburare *neurotică*, Pavlov o aplică, după definiția curentă, dereglărilor funcționale ale sistemului nervos, iar prin *psihoză* înțelege acele forme morbide stabilizate, care sînt legate de leziuni celulare ale țesutului nervos [5]). Delimitarea acestor două forme reprezintă, bineînțeles, o operație pur teoretică, întrucît între ele nu există graniță netă. De aceea, nevrozele fac parte, după nomenclatura curentă, din „mica psihiatrie" [6]).

Pavlov a pus în evidență faptul că, în mod normal, orice proces de excitație (resp. de inhibiție) a unei zone corticale este echilibrat de zonele corticale învecinate (sau de întregul sistem), printr-un act de inhibiție (resp. de excitație). Existența actului antagonic permite *concentrarea* excitației sau a inhibiției. Datorită jocului acestor două procese este posibilă analiza și sinteza, actul de diferențiere senzorială, de izolare a unui agent extern din complexul de excitanți, după cum, datorită interacțiunii a două focare motore este posibilă o reacție diferențiată, precisă, la un stimul extern.

În mod normal, activitatea corticală este însoțită de un anumit *tonus*, care poate fi interpretat ca o stare de tensiune între forțele antagoniste în echilibru. Într-un act de atenție, sfera de conștiință se delimitează prin frînarea intereselor neadecvate. Pentru a efectua o acțiune, trebuie să împiedicăm declanșarea oricărui alt sistem motor, nepotrivit cu atingerea scopului urmărit.

3) I. P. Pavlov, *Experiența de douăzeci de ani*, p 608

4) Павловские среды 1949, v. III, p. 290.

5) *Ibidem*, II, p 414.

6) Noțiunea de nevroză este supusă unui serios examen critic de E. A. Попов, О некоторых неясных и спорных сторонах в проблеме неврозов, Журн. невроп. и псих. N. 5, p. 380-389.

Pe planul superior de activitate, aceste fenomene nu se petrec automat, mecanic, ci implică stări de încordare, de tensiune şi de efort, determinate de „*rivalitatea* centrilor", a sistemelor, a intereselor.

Credem că efortul de colaborare a fiziologiei cu psihologia trebuie îndreptat spre determinarea corelaţiilor între cupluri şi sisteme. Excitaţia unui centru nu provoacă inhibiţia oricărui alt centru, după cum şi inhibiţia unei zone nu determină, prin inducţie reciprocă, excitaţia oricărei alte zone corticale. Efortul lui Pavlov poate fi continuat în mod fructuos în această direcţie.

Rivalitatea centrilor sau a sistemelor funcţionale poate atinge grade acute de tensiune, de antagonisme, deosebit de puternice şi directe, atunci cînd unui sistem i se impune dintr-o dată o direcţie contrară. La fel se întîmplă cînd o situaţie ambiguă, echivocă, solicită simultan două răspunsuri opuse: negativ şi pozitiv. Aceste interferenţe de solicitări contradictorii impun celulei soluţii absurde, o supun la tensiuni de nesuportat ce sfîrşesc cu „crize de nervi", cu „izbucniri nervoase", paradoxale, dereglate, neadaptate. Tensiunea se rezolvă prin acte „absurde" sau prin aşa-numite atitudini „negativiste". Ne întrebăm dacă formele catatonice ale schizofreniei nu reprezintă tensiuni lipsite de o supapă normală de destindere.

„Dacă am provocat un proces excitator — spune Pavlov — şi vreau să-l limitez printr-un proces inhibitor, animalului îi este greu: el începe să latre, să schiaune, caută să scape din stativ etc. Şi toate acestea se întîmplă numai datorită faptului că am încercat să elaborăm un echilibru dificil între excitaţie şi inhibiţie. Dacă fiecare dintre noi s-ar gîndi la viaţa lui, la amănuntele comportării sale, ar putea găsi multe exemple asemănătoare. Dacă sînt, spre exemplu, ocupat cu ceva, mă găsesc condus de un anumit proces excitator şi dacă în acest timp mi se spune „fă cutare sau cutare lucru", resimt o deosebită neplăcere. Aceasta înseamnă prin urmare că trebuie să inhibez puternicul proces excitator care mă preocupă şi apoi să trec la altul. Un exemplu clasic în această privinţă îl constituie aşa-numiţii copii capricioşi. Cînd porunciţi acestor copii să facă ceva, adică cereţi copilului să inhibeze un proces excitator şi să înceapă un altul, se ajunge adesea la scene dramatice, copilul se aruncă pe jos, dă din picioare etc".

„Aceste cazuri ne explică geneza afecţiunilor pe care le întîlnim adesea în viaţă, apărînd sub influenţa unor procese excitatorii şi inhibitorii foarte puternice. Să presupunem, de exemplu, că o persoană resimte puternic un proces excitator, iar împrejurările impun imperios inhibarea acestui proces. Această situaţie duce adesea la tulburări ale activităţii normale a sistemului nervos" [7]).

În laboratoarele lui Pavlov s-au realizat experimental asemenea stări neurotice, la cîini, cu ocazia transformării stereotipelor: se inversează valorile, pozitiv şi negativ, a două reflexe, în succesiunea lor alternativă (din pozitiv în negativ şi invers). Aceste experienţe, ne dezvăluie fenomenul de declanşare de forţe antagoniste în *acelaşi* sistem cortical: factorul intern — forţa deprinderii, a legăturii formate a drumului „bătătorit" — impune scoarţei un răspuns salivar la bătăile metronomului,

7) I. P. Pavlov, *Experienţa de douăzeci de ani*, p. 348.

în timp ce excitantul, prin semnificaţia lui negativă, arată cîinelui necesitatea de a opri acest reflex. Trecutul îi conferise excitantului o valoare pozitivă, iar prezentul îi impune o valoare negativă ; lupta elementului vechi cu cel nou, lupta cu sine.

Pavlov vorbeşte atunci de „ciocnire" între starea de excitaţie şi cea de inhibiţie, ciocnire care, în stări de tensiuni supraliminare, duce la fenomenul de „rupere" a echilibrului existent, la „explozii", adică reacţii impulsive, precipitate, dereglate. Toate reflexele condiţionate dispar pentru o bucată de vreme, scoarţa ajunge într-o stare de dereglare funcţională.

Dar ruperea echilibrului nu se produce totdeauna exploziv, ci uneori lent, parcurgînd anumite faze şi stabilizîndu-se pe o treaptă inferioară a echilibrului (sau dezechilibrului), în sensul predominării *excitaţiei* sau a *inhibiţiei*.

Fenomenele neurotice nu afectează totdeauna scoarţa întreagă, ci uneori numai o zonă, precis localizată ; nu se îmbolnăveşte toată scoarţa, ci numai anumite *puncte*. Cîinele nu devine nervos la orice excitant sau stimul condiţionat, ci numai la anumit excitant, la metronom, de exemplu, dacă metronomul a fost acela care i-a impus sarcina dificilă de rezolvat. Am putea, deci, vorbi de nevroze *generale* şi de unele *specifice*, „metronomice", „termice", „vizuale" sau chiar mai speciale : „roşii", „albastre", „patrate" etc. [8]).

Pentru a înţelege procesul de stabilizare a unei stări neurotice, nu trebuie să uităm fazele, determinate de Pavlov, ale agravării dezechilibrului nervos : faza de nivelare, faza paradoxală, faza ultraparadoxală şi ultima, de tulburare gravă, îmbolnăvire a unui „punct izolat".

Ţinînd seama de aceste faze, vom putea explica şi fenomenele descrise de P. Janet ca „sentimente de posesiune", stări ambivalente şi contradictorii, cînd bolnavul crede, de exemplu, că i se fură secretele, că este necontenit insultat de cineva etc. E vorba, după Pavlov, de o stare ultraparadoxală, de o „inversiune a inducţiei reciproce". „Bolnavul, explică Pavlov — este urmărit tocmai de ceea ce vrea să evite. El vrea să aibă gîndurile ascunse şi i se pare că ele sînt aflate sau descoperite de alţii ; el vrea să fie singur şi în acelaşi timp îl chinuieşte gîndul că în cameră se află cineva, deşi vede foarte bine că nu este nimeni etc." [9]). Reprezentarea puternică pozitivă („sînt singur") se transformă în reprezentarea opusă („lîngă mine este totdeauna cineva"). Omul vrea să se bucure de „consideraţie" în societate, dar îi este teamă că n-o are, vrea să fie singur, dar se teme că n-ar fi singur, iată o *diferenţiere*, care, într-o anumită fază de epuizare nervoasă, dispare, şi atunci bolnavul, prin răsturnarea echilibrului între excitaţie şi inhibiţie, prin inversarea procesului de inducţie reciprocă, cade în starea descrisă mai sus, de *ambivalenţă*.

II. ASPECTUL EXTERN AL ECHILIBRĂRII.

1. *Individul şi dificultatea sarcinei.*

Este clar că întregul dinamic, constituit din interdependenţa pro-

---

8) Exemplele de la urmă (afară de cel „metronomic") nu se referă la cazuri de laborator, ci sînt simple imagini sugestive, de analogie.

9) I. P. Pavlov, *Experienţa de douăzeci de ani*, p. 232.

celor *interne* ale organismului, se află în interacțiune cu sistemul relațional organism-mediu; acesta, împreună cu cel dintii, formează un sistem integrativ superior de relații.

Făcînd, pe cît este posibil, abstracție de aspectul corelațiilor interne, înțelegem prin echilibru extern, un sistem de relații ce se creează între organism și mediul extern. Acest mod de echilibru poate fi examinat în aspectul lui *cantitativ* (intensitate, viteză și ritm) sau *calitativ*. Ambele aceste aspecte de relații le putem uni într-o noțiune biologică de *adaptare*, de la limita unei adaptări facile și automate pînă la gradele superioare, de adaptare dificilă, conștientă și voluntară. Întrucît orice modificare a mediului, reflectată în conștiință, poate fi considerată, în sens larg, ca o „problemă" sau „sarcină", ansamblul de relații superioare (de comportare) poate fi privit, grosso modo, sub forma unor relații dintre *dificultatea problemei și capacitatea individului de a o rezolva*.

Ne dăm seama de subiectivitatea înțelesului de „dificultate". Acest înțeles, totuși, se obiectivează pe măsură ce se determină condițiile externe și obiective ale „dificultăților" interne corespunzătoare.

Dificultățile sarcinilor pot varia pe linia cantitativă sau calitativă; ele pot fi simple, elementare, și complexe. Nu putem neglija, desigur, faptul că o dificultate de natură calitativă este indisolubil legată de aspectul ei intensiv, energetic: putem concepe teoretic ca rezolvarea unei probleme, prin formule *calitativ* superioare, să impună o încordare, o cheltuială de energie egală cu consumul cerut de rezolvarea aceleiași probleme, prin operații mai simple, dar mai *numeroase*, mai îndelungate. Este adevărat, însă, că soluția *superioară* este, pentru acel ce o înțelege, *mai simplă*; simplificarea și economia de timp reprezintă aici *acumularea* unui efort îndelungat. În genere, însă, la același cuantum de energie, simplificarea și degradarea calitativă se traduce prin creșterea cantitativă și viceversa. Avem aici manifestarea legii dialectice a convertirii cantității în calitate și invers. Să examinăm, deci, pe rînd, diversele aspecte ale echilibrului extern.

2. *Aspectul cantitativ*.

Încă de la începutul cercetărilor sale în domeniul reflexelor condiționate, Pavlov a încercat o determinare științifică precisă a raportului dintre stimul și efectul acestuia — reflexul condiționat. Era firesc ca, de la început, această determinare să cuprindă și relațiile de intensitate între excitantul condițional și efectul reflector al acestuia. Această relație a și fost schițată de Pavlov încă din 1906 prin recunoașterea dependenței reflexului condiționat de intensitatea semnalului. „Intensitatea excitantului — spune Pavlov — prezintă o importanță esențială" [10]). Cu drept cuvînt — spune Maiorov", anul 1906 este începutul istoriei „legii intensității", adică a legii dependenței mărimii reflexului condiționat de intensitatea excitantului condițional" [11]).

10) I. P. Pavlov, *op. cit.*, [7]) p. 65.
11) Ф. П. Майоров, История учения об условных рефлексах, 1948, p. 39.

Cu toate acestea, aproape simultan cu formularea şi recunoaşterea importanţei acestei „legi", apar şi o sumedenie de rezerve şi de „excepţii". Acestea, însă, cum foarte bine observă Pavlov mai tîrziu (23.X.1935), nu sînt menite să infirme legea, ci să stimuleze cercetările în scopul examinării şi precizării condiţiilor în care legea este valabilă [12].

O dată cu încercările de a se stabili relaţiile precise între factori, s-a constatat că, dusă pînă la o anumită limită, intensitatea excitaţiei, în loc să sporească reflexul salivar, îl inhibează. Există, deci, o limită superioară, a exercitării „legii intensităţii". *Această lege, deci, este valabilă între anumite limite.*

După aceea, Pavlov, cu colaboratorii săi, observă că intensitatea efectului excitaţiilor este în funcţie de o serie de *condiţii interne* ale scoarţei: cea mai sumară observaţie ne învaţă că un cîine sătul nu reacţionează de loc, sau foarte slab, la un semnal alimentar. Deci, mărimea unui reflex condiţionat este în funcţie de *tonusul centrului cerebral necondiţionat.* Şi este firesc să fie aşa, întrucît răspunsul condiţionat se grefează, atît cantitativ cît şi calitativ, pe cel absolut.

Cercetările colaboratorilor lui Pavlov de determinare a relaţiilor de intensitate nu s-au limitat numai la domeniul unei singure modalităţi senzoriale, ci s-au îndreptat şi spre determinarea intensităţii relative între diferitele modalităţi şi categorii de stimuli şi analizatori. S-a constatat, de pildă, că sunetul, la un cîine, reprezintă un excitant superior celui luminos, în gradaţia intensităţii. Dar dificultatea mare constă în imposibilitatea de a se găsi o unitate de măsură pentru excitanţii de natură atît de variată.

Iată de ce, în 1910, se simte nevoia unei diferenţieri şi completări. *Legea intensităţii absolute* („cu cît excitaţia este mai tare, cu atît este mai intensă şi reacţia corespunzătoare") se completează cu *legea intensităţii relative a excitanţilor condiţionali.* În procesul de adaptare, „organismul grupează excitaţiile nu după intensitatea lor fizică, ci după semnificaţia lor biologică" [13]).

Constatăm, deci, o adîncire progresivă a examenului îndreptat spre *condiţiile interne* ale răspunsului condiţionat. S-a văzut clar, că intensitatea unui reflex este determinată nu numai de factorul extern, al intensităţii, ci şi de o serie de factori interni. Orice „deviaţie" sau „excepţie" de la „legea intensităţii" obligă pe colaboratorii lui Pavlov să caute alţi factori. Astfel, L. A. Andreev, în 1928, ajunge să formuleze clar, că o corelaţie normală între intensităţile examinate este condiţionată de relaţiile mutuale dintre excitaţie şi inhibiţie în scoarţă; „tulburarea echilibrului dintre aceste procese tulbură şi relaţiile dintre intensitatea excitantului şi mărimea reflexului" [14]). Aşadar, fiind de aceeaşi intensitate, excitantul poate avea efecte variate. „Feluritele tulburări ale relaţiilor normale cantitative, la aceleaşi intensităţi fizice, sînt mărturii ale diferitelor modificări în dinamica interioară a proceselor nervoase" [15]).

12) Павловские среды, v. III, 1949, p. 237.
13) Ф. П. Майоров, *op. cit.*, [11]) p. 74.
14) *Ibidem*, p. 215.
15) *Ibidem.*

Se înţelege de ce Pavlov, în formularea condiţiilor de formare a reflexelor condiţionate, prevede printre condiţii o anumită „stare a emisferelor cerebrale“ şi o anumită „stare a organismului“ [16]).

Trebuie să adăugăm că, într-un complex, intensitatea excitantului nu poate fi despărţită de factorii: durată, repetiţie, interval sau moment.

„Importanţa „legii intensităţii“ — spune foarte just Maiorov în concluzie la interpretarea acestei legi — nu constă numai în stabilirea unei dependenţe externe şi cantitative între intensitatea excitantului condiţional şi mărimea reflexului condiţionat, dar şi în *posibilitatea de a se face pe baza acestei legi o analiză dinamică internă a proceselor nervoase corticale*“ [17]).

Acest pas făcut, se înţelege că examenul factorului intensiv al echilibrului nervos implică cercetarea legilor dinamicii corticale şi determinarea *tipului de activitate nervoasă*. Legea intensităţii este valabilă în condiţii normale, egale şi în anumite limite de intensitate a excitantului. Orice excitant, de aceeaşi intensitate, va avea efecte variate în funcţie de starea dinamică a cortexului şi de tipul sistemului nervos al individului. Intensitatea excitantului este apreciată în funcţie de tăria sistemului nervos, adică de modul cum sistemul nervos reflectă intensitatea obiectivă a excitantului. În mod teoretic, deci, echilibrul se stabileşte între *forţa excitantului şi rezistenţa sistemului nervos.*

În această privinţă, semnalăm cîteva aspecte cu caracter general. Problema noastră conţine trei termeni: conduita, sistemul nervos şi problema (excitantul sau sarcina). Cunoaşterea a doi termeni ne permite aflarea termenului al treilea. Teoretic vorbind, cunoscînd conduita şi rezistenţa unui sistem nervos, adică modul particular de reflectare a acestuia, vom putea determina, pe baza reacţiunii, gradul de intensitate obiectivă a excitantului, suportabil în mod normal de către acel sistem nervos; cunoscînd tăria excitaţiei, vom putea, pe baza ei şi a conduitei, să determinăm şi modul de reflectare, adică gradul de rezistenţă, de putere a sistemului nervos. Fiind date rezistenţa nervoasă şi sarcina, vom putea prevedea conduita.

Experienţele au dovedit că excitaţiile supraliminare, adică acelea care întrec pragul superior al rezistenţei nervoase, provoacă inhibiţie, în loc de excitaţie. Acest prag, desigur, este situat cu atît mai sus, cu cît avem de-a face cu un sistem nervos mai tare. Pentru menţinerea echilibrului normal, deci, greutatea poverii trebuie să corespundă rezistenţei nervoase. Dacă greutatea întrece rezistenţa, se produc tulburări nervoase ce se agravează, parcurgînd fazele determinate de Pavlov.

Cazurile patologice ne dezvăluie existenţa a trei cauze fundamentale, în apariţia nevrozelor: supraîncordarea excitaţiei, a inhibiţiei şi a mobilităţii proceselor nervoase. Toate aceste poveri excesive duc la „ciocniri“ şi la „ruperi“ de echilibru nervos.

Desigur, trebuie să ţinem seama nu numai de tipul de sistem nervos, dar şi de *starea* momentană a scoarţei. Cu cît tonusul este mai scă-

16) I. P. Pavlov, *Prelegeri despre activitatea emisferelor cerebrale*, p. 32 şi 35.
17) Ф. П. Майоров, *op. cit.*, [11]) p. 308.

zut, scoarţa fiind mai obosită, cu atît şi pragul excitabilităţii maxime este mai scoborit. Omul obosit nu mai suportă excitaţii tari şi reacţionează la ele prin refuz, prin inhibiţie. Astfel se înţelege negativismul unui schizofrenic, al unui copil sau al unui om obosit. La început, ei reacţionează prin nepăsare, prin indiferenţă (faza de nivelare), apoi răspund tare la excitaţii slabe şi slab la cele intense (faza paradoxală), pentru a termina prin a răspunde negativ la excitaţii pozitive şi pozitiv la cele negative. Expresia: „picătura, care face să se reverse paharul" are aici întreaga ei explicaţie fiziologică; fiecare are experienţa senzaţiei de limită superioară la care se poate ridica nivelul din „paharul suferinţelor" lui, senzaţia gradului şi a limitelor tensiunii nervoase.

Trebuie să mai semnalăm un aspect al relaţiilor de intensitate. Dacă tonusul scăzut al scoarţei coboară rezistenţa faţă de intensitatea excitaţiei, se întîmplă ca şi tonusul prea ridicat al scoarţei să favorizeze ruperea echilibrului: excitaţiile slabe vor avea acelaşi efect ca şi cele tari. Mai mult decît atît, excitaţiile tari provoacă în acest caz inhibiţie corticală. „Aceşti excitanţi, de obicei puternici — spune Pavlov — devin prea tari lucrînd asupra cîinelui flămînd, din cauza sporirii reactivităţii lui faţă de excitaţiile alimentare şi, întrecînd astfel puterea de rezistenţă a celulei, provoacă inhibiţie, care la rîndul ei micşorează efectul excitantului"[18]).

Trebuie să ţinem seama de acest fapt atunci cînd, de exemplu, un copil care doreşte din cale afară de puternic un lucru, pus fiind în situaţia de a-şi realiza dorinţa, refuză satisfacţia.

Realitatea *temporală* reprezintă o altă latură a aspectului cantitativ, indisolubil legată de intensitate. Variaţiile de durată, viteză, provoacă modificări corespunzătoare în reacţiile organismului. Prelungirea unei excitaţii slabe are adeseori un efect egal cu al excitaţiei de o durată scurtă şi intensă. Măsurarea intensităţii absolute a unui proces inhibitor se poate face prin proba de durată a acestuia, prin determinarea duratei stării inhibitive a celulei date[19]). În alt loc, I. P. Pavlov admite convertibilitatea aspectelor, cînd afirmă că „intensitatea excitaţiei poate fi înlocuită prin durata ei"[20]).

În fiziologie, este cunoscut fenomenul *sumaţiei excitaţiei*, fapt stabilit pentru întiia oară de Secenov (1863)[21]). Legătura indisolubilă între intensitate şi durată apare şi în înţelesul de cronaxie, adică a timpului minim necesar unei excitaţii pentru a provoca o senzaţie sau o contracţie musculară (pragul timpului de excitaţie). Ne vom mărgini aici la cîteva fenomene de durată în mecanismul reflexelor condiţionate.

În legătură cu analiza principiului liniilor de perspectivă[22]), am subliniat importanţa aşteptării, a amînării unui reflex. Ne aflăm în domeniul unde aspectul cantitativ al duratei se leagă de cel calitativ: fragmentele unei durate, egale între ele din punct de vedere obiectiv, nu sînt egale între ele din punct de vedere psihofiziologic. Acest fapt este demonstrat

18) Павловские среды, v. I p. 14.

19) I. P. Pavlov, *Experienţa de douăzeci de ani*, p. 563

20) *Ibidem*, p. 514.

21) С. И. Гальперин и А. М. Васюточкин, Курс анатомии и физиологии человека, 1950, p. 384.

22) V. Pavelcu, *Liniile de perspectivă şi reflexele condiţionate*, Analele Univ. „Al. I. Cuza" din Iaşi, 1955, p. 189–203.

de orice intîrziere sau amînare a unui reflex. În general, un cîine nu poate suporta o „așteptare" peste 3 minute. Amînarea „întăririi" peste această durată este pentru cîine o sarcină prea grea de suportat și, în consecință, îi provoacă o stare neurotică, o „criză de nervi", sau o stare de somn deci o reacție de apărare a scoarței.

Reflexele de întîrziere pun în evidență capacitatea de adaptare și de, reflectare temporală a sistemului nervos: reflex la un anumit moment al duratei, *„reflexe la timp"*. Cineva, odată obișnuit să reacționeze la un anumit moment al duratei, tradus printr-un anumit semnal fiziologic, printr-o stare specifică a organismului, răspunde la întîrziere printr-un efort suplimentar; orice întîrziere sau amînare a unei satisfacții reprezintă o împovărare a sistemului nervos.

Experiențele cu prelungirea și scurtarea intervalului între excitantul condițional și cel absolut sînt bogate în sugestii. Se știe că prelungirea intervalului micșorează efectul salivar, iar scurtarea îl sporește[23]), ca și cum ar fi vorba de o planificare, pe baza experienței trecute, a cuantumului de energie destinat pentru consumație, în activitatea de așteptare, de tensiune.

În fond, credem că procesul este identic cu bucuria unui om, căruia i se anunță reducerea duratei de detențiune sau cu intristarea în cazul opus. Bucuriile noastre sporesc cu apropierea neașteptată a scadenței lor și tristețile se instaurează o dată cu amînarea progresivă a rezultatului dorit. Acest fenomen îl trăim adeseori în excursii: cînd drumul parcurs se dovedește a fi mai scurt decît cel presupus, energia economisită (obținută din diferența între energia mobilizată și cea consumată) se transformă în bucurie: se naște un sentiment opus cînd, ajunși la punctul presupus final, ni se anunță că „trebuie să mai mergem".

O dovadă experimentală a ideii de *mobilizare* o avem în relatarea lui Bîcov. Un sportiv, deprins cu parcurgerea distanței de 100 m, va cheltui *aceeași* energie și la distanța scurtată neașteptat la 60 m. Scoarța a mobilizat energie pentru 100 m, de aceea, cu toată scurtarea parcursului, organismul cheltuiește ca și pentru efortul de 100 m[24]).

Este posibil ca același mecanism să aibă loc și în cazul iluziilor kinestezice: ne așteptăm ca, între două obiecte de aceeași natură, acela cu volum mai mic să fie și mai ușor; mobilizarea anticipată a efortului însă nu corespunde efortului real (cuburile sînt egale în greutate, deși inegale ca volum); efectul este senzația necorespunzătoare greutății reale, obiective.

Variațiile în timp ale excitanților sînt în legătură cu o altă proprietate a sistemului nervos, cu *mobilitatea* acestuia. Practic, se urmărește ca succesiunea sarcinilor să corespundă puterii de mobilitate a sistemului nervos. Sistemul nervos inert suportă greu viteze mari, un ritm și o succesiune rapidă a excitanților, o modificare subită a ordinii acestora, — aspecte suportate ușor de un sistem nervos mobil.

În viața de toate zilele, întîlnim persoane care reacționează „exploziv" la orice încercare de a li se schimba cursul sau direcția activității. Inerția lor se manifestă pînă și în procesele lor de adormire și de

23) Experiențele lui Kleșciov din 1932, vezi Ф. Майоров, *op. cit.*, [11]) p. 269.
24) Acad. K. M. Bîcov, *Rolul scoarței cerebrale*, p. 12.

trezire: aceste persoane adorm greu, se trezesc greu şi trec cu dificultate de la trezire la activitate; se simt derutate cînd li se cere să întrerupă o acţiune începută sau să-i schimbe acesteia direcţia. Constatăm, în acelaşi timp, o relaxare înăuntrul verigilor lanţului de activitate, înăuntrul sistemului dinamic, o viscozitate în ceea ce priveşte coeziunea elementelor de gîndire sau de acţiune. Aceste persoane încep greu o acţiune şi greu o pot sfîrşi: nu pot fi punctuale, nu au „noţiunea de timp". Între planurile lor de activitate şi realizări nu exixtă decît rareori o potrivire. Cea mai mică „surpriză" le provoacă emoţie şi după aceea un sentiment de „destrămare" psihică; aspect de pedanterie, scrupulozitate excesivă, obsesii etc.

Opusul acestor persoane „inerte" îl constituie categoria tipului nervos *labil:* foarte iute în reacţiuni, extrem de mobil, dar fără putinţă de a constitui sisteme mai vaste şi coerente; incapabil de traiectorie lungă în gîndire sau a tivitate, fără răbdare şi perseverenţă. Dacă inerţia celor dintîi are aspectul unei încremeniri, rigidităţi, mobilitatea celor din categoria a doua ne provoacă impresia de caleidoscop, de imagini şi acţiuni, fără aderenţă mai adîncă.

Rămîn încă multe probleme deschise cu privire la relaţiile dintre tipurile de activitate nervoasă superioară şi condiţiile externe, obiective. Subliniem aici necesitatea de a studia mai adînc relaţiile dintre însuşirile înseşi ale sistemului nervos. Întîi, trebuie notat că aceste însuşiri nu pot fi socotite ca fiind absolute şi invariabile: ele se desvăluie în raport cu o situaţie concretă. Apoi, mobilitatea unui sistem nervos depinde, credem, şi de puterea acestuia: atunci cînd ţinem foarte mult la o situaţie, tindem, desigur, s-o şi menţinem, adică acceptăm mai greu schimbarea ei, decît dacă ne-ar fi indiferentă sau neplăcută. Uhtomski are multă dreptate cînd subliniază „caracterul vectorial" al centrilor nervoşi [25]).

Nu trebuie să pierdem din vedere că, în determinarea tăriei unui sistem nervos, nu ne putem limita numai la greutatea situaţiei externe. Reuşita acţiunii depinde de predispoziţii nervoase pentru performanţa respectivă, predispoziţii care reprezintă o componentă a aptitudinii. Este greu de izolat ponderea acestor predispoziţii într-o performanţă, într-un complex de factori, spre a constata măsura în care această predispoziţie este favorizantă sau reprezintă o rezistenţă în efectuarea unei munci. Cineva oboseşte nu numai din cauza dificultăţii sarcinei, dar şi din pricina lipsei de predispoziţie pentru realizarea acelei sarcini. În studiul temperamentului trebuie să ţinem seama de factorul aptitudine şi factorul caracter, adică şi de aspectul *calitativ* al conduitei.

Tipul de sistem nervos ne apare ca o *formulă individuală de rezolvare a problemelor:* bunăoară, mobilizînd aceeaşi cantitate de energie, unul se angajează pe calea unei rezolvări rapide, dar adesea superficiale, în timp ce altul merge pe calea unei rezolvări lente, îndelungate, cu încercări repetate, dar adesea cu rezultate mai temeinice. Această

25) A. A. Ухтомский, Сочинения, 1950, I. p. 403.

formulă se elaborează sub influenţa *educaţiei* şi în funcţie de *întreaga* configuraţie psihică [26]).

3. *Aspectul calitativ.*

Am văzut că este cu neputinţă de despărţit intensitatea sau durata de calitatea excitaţiilor, aşa după cum este imposibil de izolat — altfel decît teoretic — aspectul exterior al echilibrului de cel interior: calitatea excitaţiei este „oglindire în conştiinţă", este o „trăire subiectivă" a unui agent extern. De aceea, este mai comod să subliniem aici, vorbind despre calitatea echilibrului extern, repercusiunea produsă de către acţiunea calitativă a agentului extern asupra activităţii interne a scoarţei.

Mai întîi, ne vom opri la efectele mai generale sau mai locale produse de către un stimul asupra scoarţei. Ştim că şi în privinţa disputei în legătură cu localizările, I. P. Pavlov a luat o atitudine superioară, dialectică. Scoarţei cerebrale i se recunoaşte funcţia de localizare, dar fără a se respinge ideea unui întreg funcţional. „Principiul mozaicului funcţional" se leagă, în concepţia lui I. P. Pavlov, în mod armonios, cu „principiul sistematicii corticale". Nenumăraţi excitanţi din lumea din afară se îndreaptă spre „anumite puncte sau regiuni din masa cerebrală". „Ne găsim, deci în faţa unei construcţii complexe — spune Pavlov — a unui adevărat „mozaic". Toate acestea se întîlnesc, se ciocnesc şi trebuie să se orînduiască, să se sistematizeze. Prin urmare, în faţa noastră se află, în al doilea rînd, un grandios sistem dinamic" [27]). „Dacă dintr-un punct de vedere — spune tot I. P. Pavlov — scoarţa emisferelor cerebrale poate fi privită ca un mozaic alcătuit dintr-o masă de nenumărate puncte izolate, cu un anumit rol fiziologic la un moment dat, din alt punct de vedere, noi avem în scoarţă un sistem dinamic dintre cele mai complexe, care tinde în mod constant spre integrare şi spre stereotipia activităţii integrate" [28]).

Principiul mozaicului sugerează că fiecare punct al scoarţei are oarecare individualitate funcţională în activitatea întregului, că există un fel de adaptare electivă şi diferenţiată între analizatori şi ambianţa externă. Principiul sistematicii reliefează ideea că adaptarea se face nu pe unităţi (excitant — celula nervoasă), ci pe grupuri, pe sisteme (situaţie — sistem funcţional): scoarţa cerebrală lucrează ca o unitate structurală, ca un sistem al sistemelor.

Independenţa relativă a „punctelor corticale" se confirmă îndeosebi, în anumite cazuri patologice, prin „îmbolnăvirea punctelor izolate" [29]). Am vorbit de „nevroza metronomică", adică de sensibilitatea exagerată şi electivă faţă de metronom, cu păstrarea echilibrului nor-

---

26) Vezi articolul, ulterior apărut, al lui B. M. T e p l o v, în Вопросы психологии, nr. 6, 1955, p. 3-16, pentru care slăbiciunea şi inerţia sistemului nervos nu sînt noţiuni negative.

27) I. P. P a v l o v *Experienţa de douăzeci de ani*, p. 516-517.

28) I. P. P a v l o v, *Prelegeri despre activitatea emisferelor cerebrale*, p. 189.

29) Noţiunea de „punct izolat" nu trebuie s-o înţelegem din punct de vedere anatomic, ci funcţional. Pavlov precizează că este vorba de „complexe funcţionale dinamice", întrucît aceeaşi celulă poate fi pusă în roluri funcţionale diferite, după sistemul în care este angajată (I. P. P a v l o v, *Experienţa de douăzeci de ani*, p. 583).

mai în toate celelalte domenii de reactivitate. Cîinele se comportă normal față de orice excitant, afară de unul singur, care îi provoacă reacții patologice, „crize de nervi". Este tocmai ceea ce corespunde tabloului clinic al paranoiei. Paranoiacul este foarte rezonabil, cu o logică impecabilă, cu o memorie fidelă și judecăți în genere sănătoase, afară de „un punct" bizar, de o chestiune, pe care o vede cu totul deosebit, neadecvat realității, diferit de judecata omului normal.

Cazuri de asemenea sensibilități „elective" sînt frecvente în viața de toate zilele. Sensibilitatea noastră, adică — în termeni pavlovieni — epuizarea celulelor nervoase poate fi localizată destul de strict și specific; am putea vorbi de un dezechilibru parțial, localizat, specific, între om și ambianță. Se întîmplă ca cineva, fiind în general o persoană calmă, să fie „enervat" de o anumită persoană, poate chiar numai de un anumit gest, vorbă, timbru etc. Este foarte multă asemănare între aceste fenomene psihofiziologice și cele allergice. Am putea extinde înțelesul de anafilaxie și să vorbim de „anafilaxie psihologică", de cazuri de „sensibilizare" sau „intoleranță" psihică. În lumea atît a copiilor, cît și a adulților, vom întîlni exemple de intoleranță și de „gusturi bizare", cu privire la mîncare, animale, oameni, activități, situații etc.

Asemenea atitudini ale copiilor au fost întîmpinate, în general, de către educator, cu prea puțină înțelegere. Ele erau „reprimate" și copilului i se recomanda tocmai ceea ce îi repugna. Unii educatori erau fideli principiului de a impune copilului acțiuni care nu-i plac și a-l opri de la altele care-l atrag, din motivul că numai astfel formăm „voința" copilului: „veto" în fața dorinței și „trebuie" în fața repulsiei. Se credea că astfel se formează puterea de stăpînire, de rezistență împotriva dorințelor sau a ispitelor, cît și împotriva repulsiilor. Această înțelegere unilaterală și îngustă, în încercarea de a forma simțul datoriei, a contribuit în mare măsură la cultivarea nevrozelor la copii.

În ceea ce privește echilibrul calitativ, trebuie să ținem seama de caracterul general — pozitiv sau negativ — al solicitării mediului și acordul acestuia cu tonusul centrului, cu caracterul vectorial al sistemului cortical respectiv. Anumite situații ne impun frînarea unor acțiuni sau activarea altora, reflexe negative sau pozitive. Aceleași solicitări pot provoca reacții normale la unele tipuri și manifestări neurotice la alte tipuri. I. P. Pavlov a arătat că, pe lîngă forme stabile de echilibru între excitație și inhibiție, există tipuri cu predominarea procesului de excitație sau al celui de inhibiție. Un tip excitativ va răspunde adesea pozitiv la excitanți negativi, iar tipul inhibitiv, va răspunde adesea negativ la o solicitare pozitivă.

Trebuie, deci, să ne ferim de „supraîncordări", de „hipertensiuni" nervoase, stări care duc inevitabil la „ruperi" de echilibru cortical, la sfîșieri, „destrămări" psihice, la manifestări neurotice. Să ne amintim de sugestiva descriere, citată deja, a lui I. P. Pavlov: Cînd sînt ocupat de ceva și sînt invitat să fac altceva, simt o neplăcere, o încordare, din cauză că trebuie să inhibez procesul în care sînt antrenat și să activez altul, pentru care momentan n-am nici un interes.

Un reflex normal presupune o potrivire, un echilibru, nu numai între puterea excitației și tonusul zonei respective, dar și între calitatea

excitației și caracterul specific al sistemului respectiv; în termeni de economie, faptul s-ar traduce prin echilibru între „cerere și ofertă".

„Oferta" corticală poate avea un caracter electiv și localizat sau un caracter nediferențiat și generalizat. O scoarță obosită închide robinetele sale energetice pentru orice solicitare, după cum o scoarță puternic dinamizată, tonificată, este deschisă față de nenumărate „cereri" ale ambianței externe. Lipsa de diferențiere ni se înfățișează astfel cu un caracter de polaritate (pozitivă și negativă).

Oboseala, bătrînețea, se repercutează asupra stării generale a scoarței prin scoborîrea tonusului acesteia, favorizînd „inerția patologică" generală, cu toate manifestările ei: mizoneism, conservatism, stereotipie, perseverare și iterație, „vîscozitate", pedanterie, uneori halucinații etc. Excitația localizată și persistentă într-o anumită zonă este însoțită, prin inducție negativă, de inhibiția restului scoarței.

Un caz tipic de negativism ni-l prezintă cîinele din laboratorul lui Pavlov, care refuză mîncarea ce i se dă, dar tinde spre ea în momentul cînd i se retrage: refuzi cînd ți se dă și dorești cînd ți se ia. Este caracteristic pentru temperamentele slabe de a nu simți bucurie în momentul realizării unei arzătoare și vechi dorinți și a rîvni cu atît mai mult la un lucru, cu cît acesta devine mai inaccesibil.

III. PROBLEME DIFICILE.

Tratarea problemei echilibrului calitativ ne-ar impune o sarcină imposibilă de realizat, dacă ar fi să interprindem o clasificație a tuturor categoriilor mai importante de calități sau structuri externe, ca stimuli ai anumitor categorii de reacții. Întrucît orice variație calitativă externă se reflectă printr-o trăire internă, este mai potrivită o discriminare empirică și mai sintetică, deși mai subiectivă, a stărilor care traduc o adaptare mai ușoară sau mai grea la o situație. Vom trata deci despre dificultatea relativă a problemelor, referindu-ne nu atît la împrejurările externe cît la reflectarea acestora de către un sistem nervos, avînd, deci, în vedere atît aspectul extern, cît și cel intern al procesului de echilibrare.

1. *Complexitatea.*

Am indicat deja diversele categorii generale de dezechilibru: lipsa de potrivire între forța excitantului și rezistența nervoasă, lipsa de acord între calitățile stimulenților și capacitatea de reacție adecvată, lipsa unei acomodări între mobilitatea și forța nervoasă pe de o parte și durata și ritmul excitațiilor pe de altă parte. Dacă luăm în considerație faptul că excitațiile din afară tind a se constitui în complexe, că scoarța lucrează pe baza principiului de sistem, existînd, după expresia lui I. P. Pavlov, o „tendință neîntreruptă spre stereotipe dinamice", că răspunsurile noastre privesc întreaga ambianță, pe fondul căreia se reliefează excitantul, — ținînd seama de toate acestea — trebuie să trecem de la un examen microscopic la unul macroscopic, de la o privire analitică spre una *sintetică*. I. P. Pavlov ne sugerează asemenea interpretare prin noțiunea de „stereotip".

Înțelesul de stereotip este definit de I. P. Pavlov în fața congre-

sului internaţional de psihologie din Copenhaga, la 24 august 1932. Prin stereotip dinamic înţelegem un sistem echilibrat şi armonizat de procese interne. Formarea stereotipului cere un „efort nervos a cărui tensiune este foarte diferită în raport cu sistemul complex al excitanţilor, pe de o parte, şi cu individualitatea şi starea animalului, pe de altă parte" [30]).

Sistemul tinde să se realizeze totdeauna în forma lui iniţială, atît în ceea ce priveşte natura lui, cît şi distribuţia sau succesiunea elementelor lui. Stereotipul are o mobilitate, o plasticitate, mai mare sau mai mică, în funcţie de tăria şi de mobilitatea sistemului nervos. Iată de ce modificările de stereotip, impuse de situaţii, vor fi mai uşoare sau mai grele, în funcţie de complexitatea stereotipului şi de tipul de activitate nervoasă superioară. Se înţelege de ce noţiunea de stereotip capătă o nuanţă peiorativă, de „stereotipie", inerţie sau rigiditate nervoasă. Credem că este bine să diferenţiem aceste două înţelesuri, întrucît, deşi complexul dinamic implică şi o doză de inerţie nervoasă, care explică stabilitatea lui, el poate avea şi un înalt grad de plasticitate, de capacitate de structurare, de creaţie. În acest sens, putem vorbi de stereotipe mobile şi altele inerte, de stereotipe-stereotipii şi stereotipe-inovaţii [31]).

Este clar că sporirea complexităţii provoacă o creştere a dificultăţii. *N. Traugott* cercetează fazele recuperării funcţiei verbale la bolnavii deveniţi afazici în urma unei psihoze infecţioase, a schizofreniei, sau în cursul terapiei, fie convulsive, fie a terapiei prin şocul insulinic. Astfel, dacă repetiţia a două vocale se efectuează corect de către aceşti bolnavi, adaosul vocalei a treia provoacă o eroare a reproducerii [32]). Din cauza aceleiaşi dificultăţi, orice creştere a complexităţii unei probleme ne aduce mai aproape de pragul superior al inhibiţiei, de inhibiţia supraliminară. „Cu cît problema verbală este mai complexă, spune Traugott — cu atît de obicei apare mai devreme şi mai demonstrativ istovirea şi stagnarea excitaţiei" [33]).

2. *Noutatea.*

La bătrîni, care au un tonus mai scăzut al scoarţei, stereotipele sînt mai rigide, mai rezistente la modificări; de aceea orice noutate a ambianţei reprezintă pentru ei o mai mare doză de dificultate decît pentru un tînăr. Pensionarea, impunînd o modificare de stereotip, adesea neurastenizează pe bătrîni, grăbindu-le sfîrşitul.

Aşa se explică şi apropierile ce se fac între psihologia bătrînului şi a copilului, dacă se ţine seama de nerăbdarea amîndorora, de negativismele ce le sînt comune şi de alte reacţiuni bizare, care se încadrează în fazele descrise de Pavlov, decurgînd din ruperea echilibrului între excitaţie şi inhibiţie. *„Noutatea"* deci este o povară pentru sistemul nervos, iar greutatea acestei poveri este proporţională atît cu gradul de noutate a situaţiei, cît şi cu gradul de inerţie a sistemului nervos.

Vechimea unei experienţe reprezintă şi un drum mai bine bătăto-

---

30) I. P. Pavlov, *Experienţa de douăzeci de ani*, p. 525-526.

31) În nr. 1/1956 al revistei Вопросы психологии, S. N. Beliaeva-Ekzempliarskaia găseşte necesar să se deosebească cele două aspecte ale stereotipului — procesul sistematizant al formării stereotipului de acel al automatizării lui (p. 101).

32) Трауготт Н. Н., О путях изучения нарушений взаимодействия сигнальных систем в психиатрической клинике, Журн. невроп. и псих. Т. 52, № 6. 1952, p. 7.

33) *Ibidem*, p. 11.

rit, o mai mare stabilitate a stereotipului. În recuperarea verbală, legăturile nervoase mai vechi şi mai stabile se eliberează cele dintîi de sub dominaţia inhibiţiei. Astfel, bolnavii lui Traugott, la un anumit moment de trezire din accesul convulsiv sau din coma insulinică, pot denumi obiecte familiare, ca lingura sau creionul, dar nu sînt în stare să numească obiecte mai rare, ca presse-papier, abat-jour sau seringa, termometrul etc. [34]). De asemenea, cifrele arabe sînt recunoscute înaintea celor romane.

Observaţiile lui Traugott confirmă încă o dată legea cunoscută a disoluţiei memoriei: de la recent spre mai vechi; recuperarea se face în sens invers. Ceea ce este nou, fiind mai dificil, se şi inhibează mai uşor.

Emotivitatea şi timiditatea copilului sînt reacţii faţă de dificultatea (noutatea) situaţiei. Timiditatea, bineînţeles, implică o situaţie de natură *socială*. Nimeni nu este timid într-o situaţie familiară, nimeni nu se emoţionează în faţa unei împrejurări aşteptate şi cunoscute. Emoţia înseamnă neprevăzut, noutate. Iată de ce emotivitatea este un simptom important în diagnosticul tipologiei nervoase.

Nu trebuie totuşi să uităm cele stabilite de Pavlov cu privire la genotip şi fenotip, cu privire la enorma influenţă a mediului, care poate forma oameni emotivi şi timizi. Una din „încercările" sistemului nervos, deci, este *noutatea* şi *rapiditatea* schimbării.

3. *Diferenţierea*

Un alt aspect al dificultăţii problemelor reprezintă *diferenţierea*, impusă sistemului nervos de o anumită situaţie. Există probleme care se pot soluţiona prin reacţii mai globale, mai grosiere şi altele care impun o rezolvare pe plan mai diferenţiat, de fineţe superioară. Pentru a aprecia dificultatea problemei, trebuie să ţinem seama de gradul de diferenţiere cerut de rezolvarea problemei.

Cel mai tipic exemplu în această privinţă îl avem în experienţele efectuate de dr. N. Şengher-Krestovnikova (1916) [35]). Scopul acestor experienţe a fost de a stabili limita diferenţierii formelor vizuale la cîine. Acesta este supus la un travaliu de diferenţiere progresivă între un cerc şi o elipsă. După ce se formează reflexul alimentar la cerc, se începe diferenţierea la elipsă, (avînd aceeaşi suprafaţă şi aceeaşi luminozitate), proiectată şi ea, ca şi cercul, pe un ecran. Prima elipsă se prezintă sub forma relaţiei dintre semiaxe — 2:1. Pe măsură ce diferenţierea se întăreşte, elipsele folosite se apropie de forma cercului, adică procesul de diferenţiere devine tot mai fin. Totul merge normal, pînă la punctul cînd elipsa atinge relaţia de 9:8 între semiaxe. Trecerea acestui prag de diferenţiere nu mai era posibilă fără serioase riscuri de rupere a echilibrului nervos, cînd cîinele devine neurotic, face „criza nervoasă" (drept efect dispar şi diferenţierile, mai puţin fine, reuşite înainte de a se ajunge la limită). Este clar că problema diferenţierii relaţiei axelor de 2:1 este mai uşoară decît pentru 3:2; aceasta din urmă — mai uşoară decît 4:3 şi a.m.d. Atunci s-a emis pentru prima oară explicaţia acestei stări nevrotice, ca fiind determinată de *„supraîncordarea inhibiţiei"*.

---

34) *Ibidem*, [32]) p. 6.

35) I. P. Pavlov, ***Prelegeri despre activitatea emisferelor cerebrale***, p. 118-119.

Un psihiatru citează exemplul unei fete care, cerută fiind în căsătorie de doi tineri, nu poate alege între ei, şi, după o tensiune de mai multe zile, cade într-un somn adînc şi durabil. Somnul este simptomul epuizării nervoase ce s-a produs din cauza dificultăţii de diferenţiere: o inhibiţie totală a scoarţei, în acţiunea ei de protecţie.

Pentru a înţelege dificultatea procesului de diferenţiere, amintim din nou importanţa echilibrului între excitaţie şi inhibiţie. Atunci cînd aspectele de diferenţiat sînt prea apropiate, se produce în faţa aceluiaşi agent, simultan, procesul de excitaţie şi de inhibiţie. Ciocnirea lor sporeşte la maximum tensiunea nervoasă, care, prin durata ei, duce, în mod necesar, la ruperea echilibrului. În termeni de psihologie, acest fapt se traduce iniţial prin „ezitare", „nehotărîre", „şovăire". Sînt deopotrivă de nefaste oscilaţiile, cît şi „ciocnirile", între aceste două procese contradictorii. Aşa se „zdruncină" un sistem nervos. Se ştie doar că persoanele cu „voinţa slabă" sînt nehotărîte şi cea mai gravă cauză a epuizării lor nervoase o reprezintă situaţiile care impun o alegere. Cu cît elementele între care trebuie să se facă alegerea sînt mai înrudite, cu atît hotărîrea este mai grea, tensiunea este mai mare şi riscurile de nevroză mai numeroase.

Literatura ne oferă descrieri de acest gen. Este suficient să amintim de clasicul tip zugrăvit de scriitorul rus Gonciarov, de tipul Oblomov. Acesta oscilează o viaţă întreagă între nevoia de a pleca la moşia lui, pentru a face acolo ordine, şi înclinaţia inertă de a rămîne pe loc. Scrisoarea primită de la administratorul lui îl pune din nou în stare de tensiune. O problemă care-l mai frămîntă este mutarea într-o altă locuinţă: trebuie să se mute, dar comoditatea îl ispiteşte să rămînă pe loc. (Mai tîrziu intervine şi complicaţia sentimentală, o nouă sursă de oscilaţii). Ce să facă? Să plece la moşie sau să se mute întîi? Iată „două nenorociri" care-l frămîntă. Trebuie să răspundă la scrisoare. Ce să scrie? Ce-i de făcut?... Frămîntat de problemă, Oblomov... adoarme. Gonciarov a pătruns, cu adîncă perspicacitate, în secretele scoarţei cerebrale.

Exemplele de mai sus ne sugerează o generalizare destul de importantă, cred, din punct de vedere al aplicaţiilor sale. De vreme ce o stare de oboseală se traduce, în activitatea noastră intelectuală, prin *confuzii* de tot felul, printr-o diminuare a puterii de discriminare, prin fenomene cunoscute – pe plan intelectual — ca paramnezii sau parafazii, iar pe planul motor sau afectiv ca parapraxii, parataxii sau paratamii, se poate afirma că starea de oboseală, provocînd inhibiţia centrilor nervoşi de ordin superior, determină prin aceasta coborîrea conduitei spre etaje filogenetic mai grosiere, mai globale în funcţia lor de analiză şi diferenţiere. Se ştie că stările de oboseală se reflectă şi în limbaj: dispare individualizarea termenilor proprii în favoarea termenilor generali, mai vagi în raport cu înţelesul cerut. Adeseori se întîmplă ca în locul unui substantiv să folosim altul sau un verb; *echivalenţa* aici este departe de sinonimie; ea devine o echivalenţă de clasă (spunînd, în loc de „foarfece" — „cuţit", înţeleg un „obiect de tăiat", cînd, în loc de condei" spun „creion", înţeleg „mijloc de scris" etc).

Dacă aplicăm aceste idei la înţelegerea limbajului unui schizofren,

degradarea intelectuală a acestuia ne apare ca o slăbire a funcției de analiză, diferențiere.

Se explică, de asemenea, mai ușor de ce psihastenicii, înzestrați cu un tip nervos slab, sînt nehotărîți. Nehotărîrea, cred, este un efect prin excelență a slăbirii discernămîntului timetic, apreciativ al lucrurilor, adică al unei estompări afective, al dispariției nuanțelor dintre interese, dorințe, năzuințe. Obiectele diferențiate ușor de o persoană tare, apar unui psihastenic ca egal de dezirabile, intrînd astfel în competiție cu forțe egale și provocînd starea penibilă de oscilație și ezitare.

N. Traugott citează cazurile de diferențiere crescîndă în recuperarea funcției verbale[36]. Un presse-papier este numit întîi „suge" apoi „sugativă" și mai tîrziu „presse-papier". De asemenea, diferențierea în reproducerea unor silabe ca „pa" și „ba, „da" și „ta", „ja" și „za" apare mai tîrziu decît între alte silabe, mai deosebite din punct de vedere fonetic. Pe plan motor, se observă aceeași ștergere a diferențelor: bolnavul mînîncă fără a folosi lingura, introduce în gură cartoane și alte obiecte.

Ideea de *nivel* psihic legată de funcția de diferențiere,își găsește confirmarea în concepția genetică a dezvoltării de la nediferențiat la diferențiat.

L. V. Zankov și V. G. Petrova[37] au determinat experimental condițiile variațiilor în discriminarea materialului asemănător la școlari. Una din principalele deosebiri dintre elevii înapoiați mintal (oligofreni) și copiii normali este capacitatea superioară de diferențiere în activitatea mintală a copiilor normali, comparativ cu cei înapoiați. Fenomenul de diferențiere este socotit de către autorii citați ca fenomen *fundamental* al activității psihice.

La noi în țară, experiențele efectuate de M. Roșca, R. Codreanu și P. Dinu-Cotuțiu confirmă cele de mai sus, stabilind, la copiii întîrziați mintal, deosebirea sub raportul diferențierii — dintre cele două sisteme de semnalizare. „În timp ce, de exemplu — afirmă autorii menționați — funcțiunea de concentrare la nivelul primului sistem de semnalizare este relativ mai puțin deficitară, alte funcțiuni — cum sînt transmiterea legăturilor din primul în cel de-al doilea sistem de semnalizare, efectuarea diferențierilor la nivelul celui de-al doilea sistem de semnalizare, mai ales la analizatorul auditiv și verbo-motor — s-au dovedit a fi mult mai deficitare[38].

Înțelegem acum mai bine de ce funcția de diferențiere servește de criteriu în diagnosticul tipologic al activității superioare nervoase; un tip slab are putere mai mică de diferențiere decît unul tare, are un plafon mai coborît în capacitatea de descriminare față de unul tare. În această privință este greu de deosebit aspectul cantitativ energetic de cel calitativ (dimensiune verticală), adică trebuie de deosebit incapacitatea stabilită de diferențiere (înapoierea mintală) de incapacitatea

36) *Op. cit.*,[32] p. 7.

37) Л. В. Занков и В. Б. Петрова, Исследование различения сходного материала у школьников Москва. Referințele la acest studiu, ca și la acel următor, au fost introduse în text după prezentarea comunicării de față.

38) N. Roșca, R. Codreanu, și P. Cotuțiu, *Unele aspecte pedagogice legate de particularitățile activității de analiză și sinteză la copiii întîrziați mintal*, Rev. de ped. nr. 3, 1955, p. 47-48.

trecătoare, de oscilaţii pe verticala calitativă, datorite oboselii, emoţiei sau altor factori accidentali.

Baza fiziologică a diferenţierii o reprezintă — după L. Zankov şi V. Petrova — stabilirea în scoarţă a mozaicului funcţional (constituit prin distribuţia punctelor de excitaţie şi acelor de inhibiţie); acest mozaic cortical se elaborează pe baza inducţiei reciproce, a concentrării excitaţiilor asupra anumitor grupe de celule nervoase corticale şi dezvoltarea unui proces inhibitor ca rezultat al luptei între excitaţie şi inhibiţiei [39]).

În concluzie, un aspect al dificultăţii îl reprezintă şi gradul superior de diferenţiere.

4. *Instanţele nervoase.*

În aspectele analizate pînă acum predomină factorii *externi* ai dificultăţii relative a problemei. Este necesar de completat analiza prin cîteva consideraţii asupra sistemului nervos ca factor *intern* într-un proces de adaptare.

Semnalăm aici din nou importanţa tipului de sistem nervos. Aceeaşi problemă se reflectă într-un sistem nervos ca problemă dificilă, într-altul ca una uşoară. Cunoscînd dificultatea obiectivă a sarcinei, putem determina, pe baza ei şi a conduitei respective, tipul de activitate nervoasă superioară şi invers: cunoscînd tipul de sistem nervos, putem grada — după reacţia individului — dificultatea problemei.

Dar, în analiza conduitei, trebuie să se ţină seama şi de dimensiunea *verticală* a structurii nervoase. Un sistem nervos considerat de noi tare, bunăoară, nu este egal de tare pe toate treptele ierarhiei sale nervoase; cu cît o formaţiune nervoasă este mai nouă — filogenetic — cu atît ea este mai fragilă şi activitatea ei cere un consum mai mare de energie nervoasă. Se înţelege de ce etajele nervoase superioare se obosesc mai repede şi dispar cele dintîi într-un proces de disoluţie. Se înţelege de ce o problemă pare uşoară sau dificilă în funcţiune de treapta nervoasă pe care o angajează, o solicită, în rezolvarea ei.

Este prea bine cunoscută deosebirea făcută de I. P. Pavlov între cele două sisteme de semnalizare, spre a insista asupra ei. Este cert că activitatea sistemului secund implică un efort mai mare decît acea a primului sistem; de aceea şi perioada de educaţie şi antrenament al acestei trepte superioare este mai lungă. Se explică de ce o problemă de natură verbală, logică, abstractă şi generală este mai dificilă decît una neverbală, intuitivă, concretă şi particulară. Lectura unui text literar ne oboseşte mai puţin decît aceeaşi întindere a unui text matematic, fizic sau filozofic. Desigur, nici textele din fizică sau filozofie nu sînt toate de greutate egală, după cum nici literatura, în aspectul ei critic, analitic, teoretic, nu reprezintă un material uşor asimilabil.

Trebuie să ţinem seama, însă, nu numai de relaţia intrinsecă dintre instanţa nervoasă şi natura sarcinei, de relaţia *naturală* dintre organul nervos şi nivelul problemei, ci şi de relaţia extrinsecă, mult mai labilă, de natura *socială*. Aceeaşi problemă superioară poate fi rezolvată simplist şi global, prin participarea precumpănitoare a instanţelor inferioare şi poate primi o soluţie mai fină, mai complexă, angajînd, în elaborarea

39) *Op. cit.*, [37]) p. 39.

ei, forurile nervoase superioare. Socotim că legendara rezolvare cezariană a nodului gordian prin tăierea acestuia este o soluție directă și simplistă față de dezlegarea lui (afară doar de cazul cînd integritatea funiei n-ar avea nici o importanță); deznodarea este o operație mai delicată, deci mai dificilă, decît tăierea sau ruperea.

Lichidarea, printr-un act brutal de violență, a unui conflict social este mai simplă și inferioară față de o soluție obținută pe calea discutării pașnice a litigiului, adică pe baza unor norme logice, juridice și morale.

Pe trepte diferite de învățămînt putem constata soluții superficiale sau profunde, mai înguste sau mai ample, mai grosolane sau mai fine. Aceeași problemă, deci, poate fi rezolvată mai ușor sau mai greu.

Făcînd abstracție de factorul-pregătire, cunoștințe, metodă, ne întrebăm care este cauza că, în *aceleași* condiții de pregătire intelectuală și de nivel intelectual, un elev se angajează pe panta superficialității, iar altul pe aceea a profunzimii, unul mobilizează puține resurse psihologice, iar altul își încordează, în efortul său, toată energia intelectuală? Trecînd peste relația intrinsecă și naturală dintre subiect și problemă, descoperim un factor de natură *socială, morală*. Acest factor ne va lămuri deosebirile dintre atîția oameni cu aceleași capacități intelectuale, cu aceeași pregătire științifică, unii „văzînd" probleme și dificultăți acolo unde alții nu văd nimic. Deosebirea aici nu rezidă în tăria sau slăbiciunea nervoasă, ci în *părerea* ce ne-o facem despre problemă și modul de a o rezolva.

Este vorba aici, deci, de o *atitudine*, de un anumit proces de *valorificare*. Deosebirile în mobilitatea, tăria sau echilibrul nervos au desigur și aici importanța lor tipologică, dar pe primul plan apare aici *atitudinea față de muncă*, cultivată prin educație, prin mediul social. A socoti ceva ca important sau neglijabil, a tinde spre o soluție mai completă sau mai puțin completă, a te mulțumi cu un răspuns neîntemeiat sau întemeiat, reprezintă atitudini care reflectă o netă influență socială. La o egală pregătire, la o egală structură nervoasă, la același nivel de capacitate intelectuală, o persoană privește problema ca dificilă, complexă, în timp ce alta o tratează ca ușor rezolvabilă; unul îi consacră ani de zile de muncă, în timp ce altul se folosește de o soluție curentă și stereotipă, elaborată de alții. Se înțelege că ipoteza noastră postulează drept constantă capacitatea și drept variabilă munca, calitatea produsului. Faptul că aceeași problemă poate primi soluții gradate pe o scară întinsă calitativă, introduce o serioasă complicație în înțelegerea dinamicii muncii.

Trebuie, desigur, să nu uităm că valoarea soluției, calitatea produsului intelectual — ca și în domeniul economic — nu sporește în mod necesar cu cuantumul de energie consumată. Afară de aceasta, progresul în soluțiile unei probleme își are limitele lui istorice. Consumul de energie dictat de soluțiile unei probleme are și el „plafonul" său istoric.

Ce se întîmplă cînd o persoană a mobilizat mai multă energie decît trebuie, a făcut un efort superior celui necesar, cerut de problemă? Avem fenomenul risipei de energie. În aceste cazuri, *conștiința excesivă de dificultate*, izvorîtă dintr-o atitudine de probitate, tendință de perfecțiune, scrupulozitate etc., în loc să contribuie la îmbunătățirea muncii, este, prin *excesul* ei, un factor de risipă a energiei nervoase.

Concluzia acestei analize ne sugerează necesitatea unei juste pro-

porționări în distribuirea efortului, pe baza experienței, a anticipării juste a sarcinilor, sub raportul complexității și dificultății lor obiective, adică îndeobște recunoscută *„socialmente necesară"*. Altminteri riscăm să cădem în atitudinea de superficialitate, socotind ușoare problemele grele sau în cea de excesivă scrupulozitate, atribuind dificultăți enorme unor sarcini cu totul facile.

Desigur că, în cazuri deosebit de complexe și în soluții excepțional de originale, prevederile, sub raportul energetic, devin foarte nesigure, iar relațiile dintre calitatea soluției și consumul energetic sînt greu de determinat.

Întrucît semnificațiile de natură socială reprezintă elaborări ale celui de-al doilea sistem de semnalizare, este ușor de înțeles cum, datorită educației greșite, se pot crea stări de discordanță și dezarmonie între instanțele nervoase. Traducerea adecvată a imaginei în cuvînt sau a cuvîntului în acțiune este una din sarcinile educației. „Legea iradiației elective" nu este un proces automat, ci un rezultat al experienței și educației, un efect al activității de analiză și sinteză. În schizofrenie, un proces subcortical, o durere fizică, nu se traduce în instanța superioară verbală; un cuvînt, după cum arată N. Traugott [40]) își pierde coloratura emoțională, iar „prin acțiunea verbală nu se poate modifica conduita bolnavului, acesta nu poate fi prevenit, nu poate fi învățat" [41]). De aceea bolnavul nu este în stare să-și dea seama de propriile sale trăiri. Impulsurile subcorticale nu se traduc în scoarță și cele corticale rămîn fără rezonanța afectivă a subscoarței, pierzîndu-și orice semnificație vitală, devenind vide de orice conținut.

Armonia unei personalități este armonia instanțelor lui nervoase și sarcina educației constă în formarea echilibrului și a armoniei necesare între aceste instanțe nervoase.

5. *Climatul social.*

Întrucît excitanții externi, cu care intră în echilibru scoarța umană, sînt de natură mai ales socială, calitatea acestor excitanți, privită în aspectele ei cele mai generale — pozitiv și negativ — merită aici un efort de analiză.

Se poate susține că orice stimul social, colorat în bunăvoință, simpatie, prețuire, devine excitant pozitiv, iar stimulii cu tonalitate ostilă, amenințătoare, devin semnale negative, de inhibiție sau de apărare. Este ușor de înțeles aceasta, fiindcă expresia afectivă a semenilor este promițătoare de *acțiuni* corespunzătoare. Se înțelege de aici importanța așazisei „atmosfere" psihologice, a ambianței afective în care trăiește cineva: o atmosferă calmă, senină, luminoasă, de securitate, este stimulentă, tonifiantă pentru un sistem nervos, în timp ce o ambianță de tensiune, „gata de descărcări", „întunecoasă", „înăbușitoare", apăsătoare, constituie o forță de inhibiție, de frînare, de depresiune. Iată de ce în cazuri neurotice sau defective, cînd nu putem modifica „climatul" psihologic și moral, familial, al copilului, se recomandă scoaterea copilului din ambianța lui familiară.

40) *Op. cit.*, [32]) p. 10-11.
41) *Ibidem*, [32]) p. 10.

„Cartea pentru părinţi" a lui Makarenko este o comoară, bogată în reflexii şi sugestii pentru orice familie. Acolo găsim şi explicaţia primejdiei pe care o prezintă pentru sistemul nervos o afecţiune excesivă : ajutorarea exagerată a copilului, în loc să-i antreneze sistemul nervos, deprinzîndu-l cu eforturi, iniţiativă şi răspundere, îl slăbeşte, prin deprinderea de a aştepta de la cei din jur rezolvarea problemelor.

Domeniul relaţiilor sociale, privit sub raportul dinamic, energetic, îşi găseşte şi el, în învăţătura lui Pavlov, o bogată sursă de explicaţii. I. P. Pavlov, cu unii dintre colaboratorii săi, a încercat cîndva o incursiune în interiorul relaţiilor sociale. Unii au conceput chiar o „sociologie fiziologică" [42]. Faptul că nu s-a izbutit pînă astăzi nu înseamnă că luminile operii pavloviene nu vor fi folosite şi în domeniul ştiinţelor sociale.

IV. APLICAŢII PEDAGOGICE

1. *Problema „plafonului"*.

Din 1917, în laboratoarele lui Pavlov, se fac, în mod metodic, experienţe de antrenare a sistemului nervos, obţinîndu-se diferenţieri crescînde ale excitanţilor, prelungiri ale intervalului de întîrziere a reflexului, întărirea procesului inhibitor sau ridicarea pragului superior în inhibiţii supraliminare.

„Practica ne-a învăţat de mult - spune I. P. Pavlov—că efectuarea problemelor dificile se realizează numai dacă ele sînt abordate treptat şi cu precauţiune" [43]. Învăţătura lui Pavlov ne oferă exemple elocvente cu privire la rolul educaţiei în modificarea activităţii superioare a sistemului nervos. Existenţa unor tipuri temperamentale nu ne obligă să socotim însuşirile fundamentale ale acestora drept categorii imuabile ale activităţii nervoase. Pavlov pune în evidenţă capacitatea sistemului nervos de a-şi spori eficienţa prin antrenare. „Miercurile lui Pavlov" abundă în relatarea rezultatelor pozitive obţinute în această privinţă. Astfel, de ex., un cîine cu un sistem nervos slab, prin antrenarea progresivă, ajunge să rezolve probleme de aceeaşi putere de diferenţiere ca şi un cîine tare, fără a ajunge la „ruperea" echilibrului ; un tip excitat elaborează diferenţieri care cer un mare efort de inhibiţie. Antrenamentul are o mare importanţă şi pentru tipurile tari. Toate aceste cazuri ne demonstrează că nu există un „plafon" invariabil care să predestineze un organism la o poziţie de inferioritate. Plafonul poate fi ridicat printr-un regim educativ raţional, adecvat, după cum poate fi şi coborît prin măsuri greşite.

Dacă puterea de diferenţiere este un aspect al activităţii intelectuale, un criteriu al aprecierii acestuia, înseamnă că eficienţa intelectuală a unei persoane poate fi necontenit sporită prin antrenarea sistemului nervos în direcţia discriminării crescînde în dezlegarea problemelor corespunzătoare. Intelectul apare, în felul acesta, corelat cu aspectul volitiv : a fi „prost" înseamnă mai mult a fi leneş, indiferent, indolent şi inhibat, decît a fi incapabil de reflexiune, de discriminare, adică lipsit de o anumită „facultate", de un anumit „organ" intelectual.

Un învăţămînt întemeiat pe baze ştiinţifice îşi organizează activitatea

42) Ф. П. Майоров, *op. cit.*, [11]) p. 14.
43) I. P. Pavlov, *Prelegeri despre activitatea emisferelor cerebrale*, p. 319.

ținînd seama de dificultatea relativă a sarcinilor, a problemelor, precum și de diferențele tipologice în constituția nervoasă ; la acestea se adaugă cunoașterea pregătirii anterioare a elevului și a trecutului acestuia în general. Procesul învățării, deci, trebuie să se prezinte ca o activitate progresivă și continuă de antrenare a activității elevului, bazată pe cunoașterea persoanei și a legilor activității superioare a sistemului nervos, pe de o parte, precum și a dificultății relative a problemelor, a sarcinilor, pe de altă parte.

În antrenarea sistemului nervos nu trebuie să uităm că un tip excitat trebuie deprins și antrenat în procesul *frînării* impulsurilor sale, în timp ce tipul inhibat trebuie *stimulat* prin încurajare, blîndețe și exemple. Tipului tare, cu predominarea excitației, trebuie să i se ofere prilejuri mai variate pentru cheltuirea productivă a energiei sale.

Educația prin muncă este cel mai bun mijloc de antrenament, cu condiția ca greutatea sarcinii să fie potrivită cu tipul de sistem nervos. În această privință trebuie să ținem seama nu numai de intensitatea și durata activității, ci și de ritmul, viteza și complexitatea acesteia. Principiul acordului optim între sarcină și rezistența nervoasă a subiectului trebuie să fie norma de bază a regimului de muncă.

Munca devine și un izvor continuu de dinamizare și tonificare a scoarței prin rezultatele obținute, cînd acestea reprezintă o victorie, un triumf al voinței, contribuind astfel la creșterea personalității. Încrederea în sine și optimismul devin un factor de dinamizare și excitare a scoarței. Curba muncii înregistrează, după cum se știe, o creștere, înainte de sfîrșit : anticiparea succesului ca verigă finală, ca încheiere culminantă, este dinamizantă.

La fel trebuie să fim atenți la procesul de îngreuiere a sarcinilor, a poverilor *morale*. Răspunderea nu se administrează dintr-o dată și în doze masive. Procesul de antrenare morală, în diversele răspunderi, trebuie să se desfășoare după un program rațional și sub supravegherea atentă a educatorului.

Antrenamentul prin munca profesională mai are și alte aspecte importante. Interesele și trebuințele personale devin un factor al dezvoltării excepționale a *funcțiilor* psihice, prin care aceste trebuințe se exercită și se satisfac. „Trebuința în folosirea practică a funcției discriminării cromatice — spun Gurtovoi și Spirkin — creează un stimul puternic pentru dezvoltarea acestei funcții" [44]). În alte profesiuni se dezvoltă, prin antrenament, discriminări în ordinea auditivă, tactilă, olfactivă sau gustativă, precum și în domeniul senzațiilor proprioceptive. Aceeași finețe de diferențiere se dobîndește și în aprecierea timpului : o țesătoare, lucrînd la mai multe războaie, fixează cu precizie momentul de terminare a firului într-un război dat [45]),

Psihologia sovietică a dovedit că, în ordinea dezvoltării diferențierii auditive, violoniștii și violonceliștii dobîndesc o mai mare putere de discriminare în comparație cu pianiștii, de același nivel de calificare profesională [46]). Și aici vedem factorul trebuință legat de activitatea profe-

44) G. K. Gurtovoi și A. S. Spirkin, *Probleme de psihofiziologie și teoria leninistă a reflectării*, Filosofskie zapiski, V, p. 47.
45) *Ibidem.*
46) „ p. 48–49.

sională : natura instrumentului îi obligă pe cei dintîi la un efort superior de diferențiere auditivă.

B. G. Ananiev [47]) arată că procesul muncii are efecte diferite asupra sensibilității, în funcție de faptul, dacă se deosebesc însușirile *obiectului* muncii sau ale *instrumentului* de muncă.

Principiul antrenamentului este aplicat de psihopedagogia sovietică, în largă măsură, la educația simțurilor, a percepțiilor. În recunoașterea luminozității culorilor, a înălțimii sunetelor, sau a formei obiectelor, antrenamentul dă rezultate excelente [48]).

Dar plafonul nu reprezintă numai o limită superioară *cantitativă*, intensivă, ci și una *calitativă*. Dezvoltarea intelectuală și morală a unui copil reprezintă o succesiune strict determinată de însușiri și procese, succesiune în care fiecare termen sau verigă implică o existență prealabilă a unui alt termen sau a unei alte verigi anterioare, așa după cum, într-un polisilogism, o premisă este legată de alta ; e o logică internă, psihică. Se întîmplă — după cum afirmă cu multă justețe Leontiev [49]) — ca una din verigi să se formeze, pe neobservate, în afara controlului educatorului sau educatorul să procedeze la formarea unei verigi fără a se asigura de existența verigii anterioare. Se mai întîmplă ca veriga anterioară să se fi format necorect. În aceste două cazuri din urmă, elevul se va arăta refractar influenței educatorului și incapabil să a imileze noi cunoștințe sau noi procedee. „Plafonul" persistă pînă ce educatorul nu are grija să corecteze sau să construiască veriga anterioară înainte de a întreprinde formarea verigii următoare. Dacă, bunăoară, un copil, în însușirea procedeelor de calcul, n-a parcurs faza calculului concret, pe planul acțiunii externe, apoi faza unui calcul intern — pe plan verbal — folosindu-se aici încă de procedeul numărării pe unități, nu se poate trece la faza generalizată și contractată, verbală și automatizată, a mecanismelor superioare de calcul.

Aceste analize ale lui Leontiev sînt deosebit de importante pentru înțelegerea cauzelor rămînerii în urmă la învățătură, pentru explicația așazisului „plafon", apărut la prima vedere „subit" în dezvoltarea intelectuală a elevului. Trebuie să ne dăm seama că în dezvoltarea psihică, ca și în cea biologică, „natura non facit saltus", în sens de hiatus. Salturile calitative nu reprezintă discontinuitate, apariții nejustificate, de nimic precedate, ci o logică dialectică riguroasă, strict determinată.

2. *Problema intereselor.*

Interesul și legile lui de constituire, menținere și dezvoltare, reprezintă, fără îndoială, una din preocupările cele mai de seamă ale pedagogilor, una din problemele de bază ale științei educației. Ne oprim aici numai asupra cîtorva aspecte.

Spre a înțelege mai just interesul, este, poate, mai bine să-l abordăm prin contrast cu fenomenul opus lui, cu dezinteresul, cu „reacția de dezinteres", cu somnul și oboseala.

---

47) Б. Г. Ананьев, Труд как важнейшее условие развития чувствительности, Вопросы психологии, nr. 1, 1955, p. 69—70.

48) G. K. Gurtovoi *op. cit.*, [44]) p.34.

49) A. H. Леонтьев, Периоды и формирование свойств и процессов человека, Вопросы психологии, nr. 1, 1955, p. 29—36.

Din 1910, şcoala lui I. P. Pavlov a început să se ocupe în mod deosebit de problema somnului. Aşa-zisele „reflexe somnifere", în legătură cu excitanţii termici, ca semnale condiţionale, s-au impus atenţiei lui Pavlov şi a colaboratorilor săi. În acest an, I. P. Pavlov emite părerea că somnul este un reflex, legat de fenomenul de inhibiţie. În 1913, experienţele lui Rojanski dovedesc că este vorba de o inhibiţie internă. În 1922, Pavlov formulează clar ideea că inhibiţia internă şi somnul sînt unul şi acelaşi proces [50]).

Există anumiţi excitanţi, termici, care, prin natura lor, favorizează instaurarea somnului; durata excitantului absolut este de asemenea un factor al declanşării inhibiţiei hipnice. Instaurarea somnului mai variază şi în funcţie de tipul de sistem nervos. S-a constatat că somnul poate deriva din orice formă de inhibiţie: diferenţiată, întîrziată, condiţionată sau de stingere; o celulă istovită din cauza subalimentaţiei, trece, mai repede sau mai încet, în starea de inhibiţie.

I. P. Pavlov ne lămureşte înţelesul biologic al somnului prin intermediul noţiunii de inhibiţie. Dacă dezasimilaţia este un proces de desfacere a compuşilor chimici, proces legat de *eliberarea* energiei necesare activităţii, asimilaţia, dimpotrivă, este o construcţie a materialelor şi o refacere a energiei, proces legat de *conservarea* sau *sporirea* energiei vitale. Înţelesul biologic al inhibiţiei răsare din *efectele* acestui proces: conservarea celulei, regenerarea ei, refacerea energiei. Somnul este un act de inhibiţie, cu funcţia de a pune celula corticală în starea de repaos. Se poate, deci, afirma că starea de oboseală nervoasă generalizată, provocată de un travaliu, declanşează reflexul de protecţie, de repaos. Gradele intensităţii inhibiţiei se traduc în fazele hipnotice: faza egalitară, paradoxală şi ultraparadoxală. Inhibiţia este un somn parţial, iar somnul — o inhibiţie cvasitotală: în stare de veghe, scoarţa noastră are puncte adormite, iar în stare de somn ea menţine puncte vigile-santinele de pază. Astfel starea de veghe nu este niciodată absolută, nici somnul nu este — decît rareori — total.

Nu este lipsită de interes transpunerea acestor stări în limbajul lumii subiective. Starea de somn este o atitudine de indiferenţă, caracterizată prin scăderea puterii de diferenţiere faţă de agenţii externi, atît în aspectul lor intensiv, cît şi în cel calitativ.

Lipsa de interes, indiferenţa, poate fi electivă şi localizată, cînd interesul a fost consumat printr-o activitate corespunzătoare; indiferenţa mai poate fi şi generală, extinsă asupra întregii lumi externe şi interne, ca efect al epuizării tuturor resurselor energetice. Dacă în primul caz (numit de psihologi, plictiseală) se impune un repaos al anumitor centri, un repaos local, un repaos „operativ" sau „activ", prin schimbarea activităţii, în cazul al doilea (oboseala propriu-zisă) se impune un repaos general, total.

Se ştie că omul obosit, *constrîns la acţiune*, reacţionează adesea prin „explozii", devine irascibil, „nervos". Se înţelege de aici, că o sumedenie de reacţii neurotice sînt simptome de oboseală, de epuizare nervoasă, de scădere a tonusului cortical, de secare a rezervoarelor energetice.

50) I. P. Pavlov, *Experienta de douăzeci de ani*, p. 315-333.

Numeroase cazuri de indisciplină, într-o şcoală, sînt determinate de oboseală. Iată de ce, în lupta împotriva indisciplinei, se cere întîi o grijă deosebită în aplicarea unui regim raţional cu privire la munca elevului, la alternarea muncii cu repaosul sau la alternarea felurilor de muncă.

Dar şi aici trebuie să ţinem seama nu numai de aspectul obiectiv şi extern al activităţii, ci şi de modul cum se repercută activitatea asupra dinamismului cortical. Aceeaşi activitate are efecte diferite asupra celulei nervoase, în funcţie de numeroase condiţii. Un centru nervos (implicit întregul sistem), cu tonus scăzut, adică nealimentat de un interes corespunzător, va lupta nu numai cu obstacolele externe, dar şi împotriva unei tendinţe contrarii, inhibitoare, grăbind astfel procesul de epuizare nervoasă şi provocînd stări de „rupere" a echilibrului, de „explozii" nervoase. O muncă „silnică" este mai obositoare decît aceeaşi operaţie făcută cu entuziasm, alimentată necontenit de interes.

Exemplul lui Tom (din *Aventurile lui Tom Sawyer*) ne dezvăluie efectele miraculoase produse de comutarea influxului nervos, de schimbarea semnificaţiei activităţii. Prin transformarea înţelesului activităţii, s-a făcut legătura cu o altă sursă de alimentaţie energetică pentru tonificarea scoarţei. Atît timp cît vopsitul gardului era pentru Tom o pedeapsă, activitatea era suportată ca o povară excesiv de obositoare şi neplăcută; de îndată ce i s-a creat un înţeles de distracţie, amuzament, joc, de ocupaţie *benevolă*, gardul a fost vopsit în scurtă vreme, operaţia devenind pentru Tom şi întregul grup de copii o sursă de satisfacţii. Asistăm la un miracol: colegii lui Tom vin spre el cu aer de batjocură sau de compătimire pentru corvada pe care este „silit" s-o facă, dar, în scurtă vreme, datorită modului subtil al lui Tom de a înfăţişa activitatea sa, toţi îşi dau seama că au un prilej rarisim şi original de a se distra, vopsind gardul. Din excitant inhibitor, vopsitul a devenit pentru toţi — datorită în bună parte şi contagiunii colective — o atracţie aproape irezistibilă. Mark Twain s-a dovedit a fi şi aici un psiholog adînc.

Într-un mecanism similar rezidă şi secretul actului psihologic revoluţionar din Uniunea Sovietică, al *transformării atitudinii omului sovietic faţă de muncă*: din muncă-povară, muncă-corvadă, umilitoare, în muncă-onoare. În termeni pavlovieni: din muncă-inhibiţie în muncă-sursă de excitaţie, tonificare.

Relaţia, deci, între situaţia şi starea corticală nu este o relaţie fixă: ea poate fi continuu modificată prin *arta motivaţiei*, a *dinamizării*, a comutării influxului nervos; este deajuns o mişcare de comutator şi centrul cortical, pînă atunci inert şi stagnant, este inundat de energie.

Înţelegem acum rolul elanului în munca fruntaşilor.

Dar munca nu este o realitate statică, de aceea nici motivaţia nu este un fenomen solidificat; o activitate este un proces ce se alimentează continuu din propriile sale efecte. Fiecare fragment, fiecare fază a activităţii se reflectă în conştiinţă ca succes sau eşec, ca un moment de apropiere sau depărtare de rezultat etc.; fiecare din aceste estimări excită sau inhibează activitatea în curs, asigurînd menţinerea conştiinţei la nivelul superior de vigilenţă. Astfel se creează un *circuit* continuu între cauze şi efecte, un angrenaj între conştiinţă şi activitate, proces care menţine cortexul în stare de tonicitate.

Echilibrarea, în cursul schimbării motivației, se face prin modificarea condițiilor *interne*, prin crearea unor noi constelații corticale, a unui nou echilibru între interese.

Principiul dominantei al lui Uhtomski ne ajută aici să pătrundem mai adînc în dinamica intereselor. Intensitatea unui interes nu este în funcție numai de obiect și de centrul nervos respectiv, ci și de constelația dinamică a centrilor nervoși, de relațiile lor ierarhice sub raport l intensității Am notat în alt studiu asemănarea dintre principiul comutării nervoase și principiul dominantei[51]). Problema, totuși, rămîne încă deschisă[52]).

Să mai amintim de un aspect al motivației. Se știe că aceeași acțiune se petrece într-un anumit fel în prezența cuiva și altfel în solitudine. De ce? Fiindcă, în primul caz, stimulul inițial este asociat cu un alt stimul care înseamnă „prețuire", „reputație", „onoare" etc. Acest nou stimul deschide alte izvoare dinamogene (alte reflexe absolute), prin „încărcare" sau „împrumut" făcut din rezervoarele subscoarței. Nu este, deci, o exagerare dacă afirmăm că arta educației este arta dinamizării, a tonificării scoarței cerebrale.

Fără îndoială că factorul social este covîrșitor în crearea dominantelor, a motivelor. Valoarea acordată unui lucru, unei situații, unei conduite, de către societate, se transmite atît direct, prin contagiune afectivă și exemplu, cît și indirect, prin intermediul argumentului logic, moral, juridic sau prin persuaziune. Modul și gradul de influențare trebuie să corespundă vîrstei, temperamentului și caracterului elevului. Nu numai conștiința apreciativă de sine, valoarea eului, este influențată de aprecierile altora, dar și oricare altă valoare poartă pecetea societății.

Subliniem aici un mod indirect — și paradoxal în aparență — de trezire a intereselor pozitive, acel de *interdicție*. Îl amintim fiindcă se întîmplă ca el să constituie încă prilej de surprize pentru educator.

Istoria cunoaște și semnalează destule cazuri de atracții născute din interdicție. Legenda însăși a păcatului originar și a izgonirii omului din paradis pune în lumină mecanismul aprinderii unui interes prin interdicție. Istoricii ne relatează modul de care s-a servit regele Franței, în 1783, spre a răspîndi cultura cartofului, încă necunoscut pînă atunci în Franța. Primele culturi au fost păzite de sentinele înarmate. Acestea însă primiseră consemnul de a închide ochii asupra celor care veneau la furat. Leguma a fost declarată ca delicioasă la gust; desigur, că aceleași persoane ar fi declarat-o necomestibilă, dacă ea le-ar fi fost distribuită pe scară largă și în mod gratuit.

3. *Rolul colectivului.*

a) *Makarenko și Pavlov.*

---

51) V. Pavelcu, *Principiul dominantei*, Rev. de psih. I—II, 1955, p. 57.

52) Este deosebit de interesant, sub acest raport, studiul lui E Asratian (apărut după prezentarea acestei comunicări) în care autorul deosebește două tipuri de comutare: una efectuată pe bază formelor înnăscute de activitate (tip experența Erofeeva) și comutare elaborată, dobîndită, cînd același semnal, după împrejurări, își schimbă sensul valorii lui funcționale (din pozitiv în negativ sau invers) în cadrul acel iași semnificații biologice (digestive, de apărare sau alt) sau cînd își schimbă specia semnificației biologice, provocînd, după situații, un reflex alimentar defensiv sau alt reflex.

Nu se poate vorbi de echilibrul extern, fără a examina cea mai importantă formă a acestuia: echilibrul individ-societate. Pedagogia sovietică — prin sistemul lui Makarenko, în special — ne oferă cea mai reușită demonstrație a influenței și importanței acestui factor într-un stat comunist. Grupul, într-o educație comunistă, nu reprezintă o unitate relaxată, lăsată în voia ei, în jocul forțelor gregare naturale de coeziune. Colectivul, după Makarenko, reprezintă un monolit, un organism bine diferențiat, cu funcții bine distincte, și perfect coordonate. Nu ne propunem aici descrierea și comentarea principiilor de educație în colectiv. Notăm, doar, cîteva aspecte principale ce derivă din aplicația învățăturii lui I. P. Pavlov.

Dacă K. Marx a reliefat natura socială a persoanei, I. P. Pavlov, prin explicația dată particularităților activității nervoase superioare, ne oferă o bază fiziologică de înțelegere a conștiinței umane. Persoana, ca membru al colectivului, în condițiile semnalizării interumane, își elaborează cel de-al doilea sistem de semnalizare, cu stereotipe dinamice corespunzătoare stereotipelor externe, de natură socială. Socializarea omului este, deci, un lung proces de reflectare a ambianței sociale, a condițiilor social-istorice. Aceste condiții, răsfrînte de particularitățile colectivului dat „formează atît particularitățile tipice cît și cele individuale ale conștiinței, conduitei și caracterului fiecărui membru al colectivului dat“[53]).

Educația, exercitată într-un colectiv bine organizat, creează un sistem de echilibru mult mai *stabil*, decît o poate face educația cu caracter individualist. Această stabilitate, care constituie una din forțele colectivului, rezultă din caracterul *instituțional* al colectivului. Într-un colectiv, individul își formează mai net înțelesul de realitate normativă, principială, care depășește motivația individuală, subiectivă și variabilă după interesele momentane și egoiste. Forța colectivului sporește prin crearea unei *tradiții*, a unui trecut și a unor *perspective*, comune tuturor membrilor grupului. În felul acesta, colectivul exercită o influență de dinamizare morală, cu totul deosebită, asupra conduitei individului, formîndu-i și transformîndu-i *motivația*.

Pe baza sentimentelor de încredere reciprocă, de solidaritate, de răspundere, ajutor reciproc, respect de om și de munca altuia, conștiința de sine se împletește, în mod organic, cu conștiința de altul, iar autoaprecierea devine un corelat al prețuirii altuia. Motivația individului se ridică la nivelul principialității, iar demnitatea și mîndria personală devin demnitatea și mîndria de grup și viceversa. Scopurile individului depășesc limitele egoiste și momentane; ele dobîndesc o altă altitudine și altă perspectivă, un alt volum, o altă fermitate, alt elan.

Viața, într-un colectiv bine organizat, împiedică cu desăvîrșire apariția acelor „complexe de inferioritate“, din care și-au format axa lor fundamentală de interpretare unele curente ale psihologiei burgheze. Dispariția acestor „complexe“ în societatea comunistă nu este numai un efect direct al desființării claselor sociale, ci și unul indirect — al formării pe alte baze a conștiinței de sine. Un „complex de inferioritate“ reprezintă un cerc vicios, format între cele două aspecte corelate ale

53) А. Л. Шнирман, Об изучении развития личности в коллективе, Вопросы психологии, nr. 2, 1955, p. 31-32.

conştiinţei: de sine şi de altul; ideea că altul ne depreciază ne creează o comportare umilă sau un resentiment faţă de acea persoană; această conduită alimentează superioritatea persoanei respective, sentiment care la rîndul lui justifică atitudinea noastră ş.a.m.d. Asemenea procese nu sînt posibile acolo unde conştiinţa de sine se bazează pe o apreciere statornică şi necontenit susţinută de examinarea critică a *faptelor obiective*. Şi în această privinţă — ca şi în altele — psihopedagogia sovietică ne oferă metode preţioase în materie de educaţie [54]).

Colectivul — printr-un regim bine organizat — reprezintă o sursă continuă de excitaţii tonice pentru scoarţa cerebrală, favorizînd în felul acesta formarea stereotipelor dinamice cu caracter statornic.

Influenţa tonică a colectivului asupra scoarţei se exercită mai ales prin intermediul sentimentului de solidaritate şi comunitate de interese, prin conştiinţa de putere, prin ideea „despre măreaţa dreptate şi forţă a colectivului" (Makarenko).

Cel mai bine ne dăm seama de valoarea colectivului în momentele cînd coeziunea acestuia este periclitată, aşa cum ne-o descrie Makarenko în cazul lui Ujicov: „un furt nu este îngrozitor prin faptul că dispare un lucru, că unul este jignit, iar altul îşi continuă experienţa de hoţ".... ci prin faptul că el ameninţă existenţa colectivului prin sentimentele pe care le provoacă: de neîncredere reciprocă, de suspiciune, de grijă pentru lucrurile şi avutul personal, de vrajbă, răutate, singurătate şi adevărată mizantropie. „Furtul nu este periculos — continuă Makarenko — acolo unde nu există colectiv şi opinie publică; acolo totul se rezolvă simplu: unul a furat, altul a fost deposedat, ceilalţi stau deoparte. Furtul în colectiv trezeşte la viaţă gînduri ascunse, nimiceşte delicateţea necesară şi răbdarea colectivului, ceea ce este deosebit de distrugător într-o societate compusă din delincvenţi" [55]).

Citatul reprodus ne dă o imagine vie a complexităţii de relaţii într-un colectiv şi a rolului educativ al acestora în cimentarea, coeziunea colectivă. Colectivul este un antidot salutar împotriva sentimentului dizolvant şi dezagregant al *singurătăţii*. O concepţie individualistă ne duce în mod necesar la izolare şi dezorientare. *Anxietatea* devine trăire fundamentală a eului, a conştiinţei suspendate în vid. Filozofia existenţialistă, rupînd conştiinţa de lumea reală, de alţii, aşezînd-o pe o poziţie solipsistă în faţa „neantului", n-o poate scoate, cu toată virtuozitatea încercărilor sale metafizice, din acest „impas"; ea o găseşte cuprinsă de „griji", pradă „anxietăţii". Vid în urmă, neant în faţă; tăcere la întrebarea: „de unde vii, încotro mergi?"; nici un sprijin în alţii, în tine, în lume; imagine deprimantă, dezolantă, copleşitoare; nu-i de mirare că „eul" se simte nimicit de „neant", pierdut în faţa abisului.

Filozofia materialistă marxist-leninistă ne ancorează în realitatea obiectivă şi în imediata noastră ambianţă socială. În conştiinţa socială ea ne oferă rostul existenţei, în idealurile colectivului — pîrghia voinţei şi resorturile activităţii.

---

54) В. А. Горбачева, К вопросу о формировании оценки и самооценки у детей, Изв. Акад. Пед. Наук, 18, 1948, p. 3-27.

Б. Г. Ананьев, К постановке проблемы развития детского самосознания, Изв. Акад. Пед. Наук, 18, 1948, p. 101-124.

55) А. С. Макаренко, Педагогическая поэма, p. 609-610.

În termeni pavlovieni, putem vorbi despre întărirea continuă a reflexelor sociale, care, prin inducție reciprocă, exercită o influență tot mai puternică de inhibiție asupra tuturor reflexelor nocive, de dezagregare socială. Întărirea acestor reflexe este favorizată prin tonificarea scoarței. Pe planul psihologic, această tonificare reprezintă conștiința de putere, de încredere în forțele proprii, de optimism, respirația vieții în colectiv.

Iată o serie de influențe dinamogene și salutare pentru oricine. Se înțelege de ce educația comunistă nu vede posibilă formarea unui nou tip de om decît „*în* colectiv, *prin* colectiv și *pentru* colectiv".

b) *Metoda exploziei.*

Să vedem acum dacă se poate face vreo legătură între fenomenul natural al exploziilor din nevrozele experimentale sau naturale (cum sînt și crizele de epilepsie) și „metoda exploziei" din sistemul de educație al lui Makarenko.

Fiindcă procedeului descris de Makarenko nu i se poate aplica, în deplinul lui înțeles, termenul de metodă, este nevoie de o analiză a lui mai amănunțită.

„Metoda exploziilor" privește relațiile dintre individ și societate, individ și colectiv. Aceste relații pot fi normale sau anormale, defective. Majoritatea abaterilor de la normele morale și juridice sînt susceptibile de o explicație fiziologică ; este vorba de oameni cu o anumită structură nervoasă. Oamenii defectivi, în multe cazuri, au un sistem nervos slab și neechilibrat. Orice conflict între individ și societate se oglindește, în scoarță, într-un conflict nervos între procese cerebrale. Dezechilibrul este, în orice caz, în funcție atît de starea nervoasă a individului, cît și de situație. Este necesar de cunoscut ambii factori pentru a avea înțelegerea cazului.

A. S. Makarenko nu-și propune descrierea fiziologică a coliziunii între personalitatea defectivă și societate. „Cum se proiectează — spune el — asupra mentalității personalității această defectuozitate a relațiilor este, firește, o chestiune foarte complicată, pe care nu este locul s-o rezolvăm aici" [56]). Să încercăm, folosind învățătura lui Pavlov, să facem ceea ce n-a făcut Makarenko. Să precizăm, însă, de la început poziția pedagogului sovietic.

„Dacă relațiile sînt defective chiar de la început — spune el — dacă ele sînt stricate încă din punctul de plecare, există întotdeauna o mare primejdie că tocmai această anomalie va evolua și se va dezvolta și aceasta se va produce cu atît mai repede, cu cît personalitatea este mai puternică, adică cu cît ea reprezintă o latură mai activă în tabloul general al conflictului. În acest caz, singura metodă este să ferim aceste relații defective, să nu le lăsăm să crească, ci să le distrugem, să le facem să explodeze" [57]).

Nu este vorba aici de o metodă pe bază de evoluție, ci de o metodă revoluționară. Nu mai sîntem aici, după expresia lui Makarenko, în domeniul „mecanicii, fizicii, sau chimiei pedagogice", care se ocupă de relații lente și cu semnificație redusă. Aici se cere o altă chimie, „o chimie a dinamitei" [58]).

56) A. S. Makarenko, *Opere pedagogice alese*, vol. II, p. 353.
57) *Ibidem*, p. 354.
58) А. С. Макаренко, Педагогическая поэма, p. 481—482.

Care este natura fenomenului de explozie? „Numesc explozie, spune Makarenko, ducerea conflictului la extrema limită, pînă la o stare cînd nu este posibilă nici o evoluție, nici un litigiu între personalitate și societate, cînd se pune în mod răspicat chestiunea: de a fi membru al societății sau a ieși din ea" [59]).

Formele acestor limite sînt diferite: hotărîrea colectivului, mînia, blamul, boicotul, dezgustul colectiv. O condiție necesară este *fermitatea* atitudinii: toate aceste forme trebuie „să facă impresia unei rezistențe a societății". A doua condiție este *„înalta tensiune afectivă"* pe care trebuie s-o creeze. Aceste momente trebuie „să fie însoțite de manifestări ale emoțiilor sociale sau individuale", să exprime un protest energic — și „impregnat de emoții" — al societății, cu repercusiuni asupra tuturor membrilor colectivului, pentru că „avalanșa" de „țăndări", rezultatul exploziei, va „atrage foarte mulți dintre componenții altor relații defective". Dar totul nu este explozia, sfărîmarea în țăndări a relațiilor defective ale omului vechi. Acesta este aspectul negativ al metodei; latura educativă și pozitivă a ei constă în aspectul constructiv, în substituirea unei noi personalități, a unui nou caracter, celui vechi și defectiv. Vorbind despre membrii colectivului, Makarenko subliniază această latură educativă a metodei: „supunîndu-se în același timp sugestiei emoționale a mișcării colective, ei fac să explodeze într-adevăr în ei multe idei și frînturile nu apucă bine să se înalțe că în locul lor se și pun noi imagini, idei despre măreața dreptate și forță a colectivului, fapte perfect sezisabile ale propriei lor participări la colectiv, la mișcarea lui, primele elemente de mîndrie și primele senzații dulci ale propriei lor victorii" [60]).

Dacă admitem, deci, provizoriu, existența unei paralele sau identități între mecanismul exploziilor neurotice din sistemul lui Pavlov și acela al exploziilor din opera lui Makarenko, trebuie să observăm de la început că deosebirea constă în această parte *constructivă* a „metodei exploziilor".

La Pavlov — ca fiziolog — este vorba de o simplă prăbușire, naturală, necesară; aici se urmărește dărîmarea cu scopul final constructiv. Este vorba de explodarea omului vechi, diform și nașterea unuia nou; de ruperea și transformarea în pulbere a relațiilor vechi, nesănătoase, dizolvante și zămislirea unor legături noi, bazate pe coeziune, solidaritate și încredere în colectiv.

Să urmărim acum, în amănunt, acest proces, semnalat în istoria diferitelor conversiuni religioase și morale. E vorba de anumite răspîntii în viața omului, de momente cruciale în evoluția lui, cînd pe ruinele omului vechi se ridică un om nou și din materialele vechi se zidește un nou caracter.

c) *Cazul Ujicov*

Să analizăm cazul descris de Makarenko, al „nenorocirii" lui Arcadie Ujicov. E vorba de un furt: Ujicov fură o sumă de bani ce aparține unui grup de tineri, găzduiți de coloniști. Furtul este descoperit, iar autorul judecat și condamnat de colectiv la o lună de izolare morală și

59) A. S. Makarenko, *Opere pedagogice alese*, vol. II, p. 354.
60) *Ibid.*, p. 355.

socială. Reacția lui Ujicov la sentința tribunalului : nepăsare, insolență, aroganță. Moment grav, „în fața prăpastiei"; va stărui el oare în această atitudine, sau condamnarea din partea colectivului îl va transforma ? De la poza de „erou", Ujicov trece la o atitudine concentrată, meditativă și „visătoare"; sarcinile ce i se dau le îndeplinește din ce în ce mai conștiincios, pedeapsa înțelege s-o execute cu scrupulozitate. Rezultatul : după două săptămîni, Ujicov este „amnistiat" și scena amnistierii ni-l arată pe Ujicov sănătos, readus în colectiv. Iată scheletul dramei emoționante, în care se conturează viitorul unui tînăr; o energie, un destin, un moment crucial, un salt vertiginos, plin de primejdii, măreț și totodată dureros.

De aici ne dăm seama că metoda recomandată, — ca și metoda șoc în medicină — nu este ușoară și este plină de primejdii. Ea trebuie aplicată cu precauții; condițiile trebuie să fie bine pregătite și efectul— prevăzut cu claritate; „dinamita-i lucru periculos" — spune Makarenko [61]).

Să lămurim întîi procesul pe planul lui social și psihologic. Ujicov, deși colonist de un an, păstrează față de societate o atitudine veche, nu se simte încă legat de colectiv și integrat în societate. Societatea este pentru el izvorul unor amenințări, iar pedeapsa este concretizată și individualizată în persoana tatălui lui sau asociată de miliție. Voința lui este contracarată de „indivizi" și nu de societate. Sentimentul de răspundere nu există; există numai teama, instinctul de conservare. Norma lui de conduită — satisfacerea plăcerilor personale, egoiste; grija lui — eludarea pedepsei, adică grija de a se menține totuși în societate.

Pînă la „nenorocire", deci, satisfacerea plăcerilor lui egoiste se împacă, cu oarecare trepidații în mecanismul lor, cu satisfacerea instinctului social. Descoperirea furtului, însă, îl pune pe Ujicov în fața unei noi realități, a unui bloc de voință, îndreptat împotriva lui, a unui bloc gata să-l respingă definitiv. În locul unei atitudini reci și impersonale— o voință animată de un adînc sentiment de dispreț pentru el. Se naște o tensiune, polarizată între o voință individuală, egoistă și o voință colectivă, o normă generală și superioară de conduită. „Care pe care"?; moment suprem de îngrijorare pentru pedagog. Va învinge oare „egoismul" lui Ujicov, ținuta lui îndîrjită, aparent nepăsătoare, față de colectiv și normele acestuia, atitudine care amenință să clatine alte poziții, mai slabe, din colectiv, sau va învinge colectivul, principiul? Îngîndurarea lui Ujicov este momentul „prizei de conștiință" asupra gravității momentului, meditație asupra pozițiilor respective, examinare a trecutului propriu și al „adversarului". Pentru prima dată îi răsare în conștiință că acel compromis, în care se complăcuse pînă atunci, nu mai poate dura, că *nu poți fura, bucurîndu-te în același timp de stima colegilor*; nu poți trăi numai pentru tine, folosindu-te numai de serviciile celor din jur. *Trebuie să alegi.* Alegerea cere sacrificii, cere amputarea deprinderilor vechi, distrugerea pornirilor îndărătnice. Actul de rupere, de explozie, se produce. Ca urmare: lacrimi de împăcare cu colectivul, de înduio-

---

61) А. С. Макаренко, Педагогическая поэма. p. 482.

șare, de destindere, lacrimi de înțelegere și apropiere. Makarenko răsuflă liber, ca un chirurg după trepanația craniului[62]).

Noi știm că armonia persoanei este armonia instanțelor lui nervoase. Conflictul între reflexele înnăscute (de ex.: reflexul de conservare și conduita socială) se naște datorită noii structuri dinamice impuse de secundul sistem de semnalizare. Satisfacerea unei porniri egoiste nu este compatibilă cu stima sau protecția grupului, decît în anumite condiții. Un obiect este un semnal *pozitiv* pentru un reflex alimentar, de ex., dar este *negativ* pentru reflexul social (nu poate fi însușit fără consimțămîntul proprietarului). Compromisul nu este posibil: nici eludarea consimțămîntului, a regulei, a *principiului*, nici respingerea sancțiunii, a blamului, a ostracizării. Realizarea instinctului social impune inhibarea anumitor porniri egoiste; satisfacerea acestora din urmă contrazice normele sociale. Respingerea conduitei sociale nu poate fi admisă de Ujicov, iar tendințele către furt nu sînt admise de colectiv; demnitatea, onoarea, autoprețuirea sînt bucurii menite să dispară, o dată cu inhibareaa reflexului social. Autoaprecierea este indisolubil legată de aprecierea altora. A renunța la alții este, în cea mai mare măsură, a renunța la tine. Intrînd în conflict cu colectivul, primind „lovitura de dispreț", Ujicov își dă seama că s-a ciocnit cu sine însuși. Explozia s-a produs din această ciocnire a lui Ujicov cu propria sa persoană.

Cred că, transpunînd acest conflict pe plan fiziologic, am putea vorbi de o ciocnire între excitație și inhibiție în aceeași zonă nervoasă. Norma socială se cere admisă și respinsă în același timp; furtul te ispitește, dar el atrage în același timp și condamnarea ta din partea societății. Un alt aspect îl prezintă și necesitatea ca semnalele din pozitive să devină negative sau invers, fapt care provoacă și el o ciocnire. Ciocnirea poate fi imaginată și pe plan *vertical*, între *instanțe*. Nu avem posibilitatea încă astăzi de a oferi o descriere fiziologică, minuțioasă și științifică, a acestui complex psihologic.

Revenind la drama lui Ujicov, putem spune că întregul sistem al intereselor sale personale — puternic excitat — s-a ciocnit cu viguroasa inhibiție a aceleiași zone, inhibiție impusă de cel de-al doilea sistem. Voia să se ridice deasupra moralei publice, comițînd furturi; își dă seama că nu poate fi erou prin asemenea fapte; conștiința socială a ripostat, contrar așteptărilor sale, prin repudiere, dispreț și blam, în loc de aprobare și ovații. Nedumerire la început, consternare și umilință la sfîrșit.

Iată noua tensiune în care a fost angajat Ujicov prin sentința colectivului. Reflexul pozitiv de afirmare de sine, se ciocnește de disprețul grupului, de inhibiția aceluiași reflex. Reflexul de afirmare de sine, prin ciocnirea lui cu „veto" al colectivului, a luat — împrumutînd expresia lui Pavlov — forma unui „reflex de viață și de moarte", „de a fi sau a nu fi"[63]). Contradicția între atitudinea defectivă a lui Ujicov și atitudinea normală este ireconciliabilă, fără putință de compromis.

Acesta este noul înțeles dobîndit de Ujicov în conflictul lui cu colectivul. Excitația și inhibiția se înfruntă direct și puternic, pînă la explozie: ies înfrînte relațiile sociale defective, reflexele egoiste și „vicioase".

62) *Ibidem*, [59]) p. 617.
63) I. P. Pavlov, *Prelegeri despre activitatea emisferelor cerebrale*, p. 357.

Din contradicția inițială, reflexul social intră, prin eliminarea elementelor antisociale, într-o nouă orînduire, orînduire armonioasă, echilibrată: satisfacția individuală nu se va mai ciocni, de azi înainte, cu reflexul social, ci va intra într-un nou sistem, superior, altfel reglementat, de raporturi între excitație și inhibiție. *Noul înțeles răsare din această explozie*: înțelesul de legătură indisolubilă între individ și societate, de armonizare a intereselor între persoană și colectiv.

Metoda exploziei n-a fost folosită, de Makarenko numai ca mijloc de a pune pe individ, prin conflict cu colectivul, în conflict cu el însuși. Contradicția pe care o relevă Makarenko, prin metoda lui, în fața conștiinței, are și forma contradicției între trecut și prezent, sau trecut și viitor. Toate aceste antagonisme creează o stare emotivă, favorabilă ruperii unor sisteme vechi și cimentării altor sisteme, noi.

Se cunoaște rolul patogen al emoțiilor în fixarea unor sisteme anormale, în formarea unor reflexe morbide (de exemplu, în fobii). Rolul pedagogului este de a dirija și a supraveghea acest proces, folosind emoțiile, în împrejurări și situații anume create pentru fixarea acestora în conștința subiectului. Noi cunoaștem deja importanța tonusului cortical în fixarea de noi legături [64]).

Experiența ne dovedește că emoțiile tari favorizează asociații puternice și stabile, de impresii simultane, formațiuni de blocuri ce tind să se reproducă invariabil, în aceeași configurație, la cel mai neînsemnat stimul sau fragment al situației, cu aceeași notă afectivă. Asemenea formațiuni, patologice prin încremenirea și caracterul lor de durată (rezistență la „stingere"), cît și prin inoportunitatea stereotipiei lor față de noutatea împrejurărilor, ne pot totuși sugera aplicații sănătoase și juste, atunci cînd natura elementelor, ce voim să le asociem, se află în puterea noastră. Astfel realizăm dezideratul pavlovian, al legăturii între fiziologie și patofiziologie. Dacă așa-numitele „complexe", ce au jucat un rol atît de nefast prin interpretarea lor mecanicistă și idealistă în psihologie, cît și prin pansexualismul lor, se explică prin legile reflexelor condiționate, de ce n-am putea crea complexe sănătoase, blocuri care să formeze pietre de temelie pentru construcția unui caracter?

Ceremoniile sociale se organizează în scopul de a produce impresii puternice, emoții, cu rostul de a fixa adînc în conștiință, semnificația momentului, în toate amănuntele lui. Nota majestoasă a tonului solemn și a ambianței fastuoase lovește conștiința spectatorului, gravîndu-i adînc în memorie impresiile respective. De aceea Makarenko recomandă ca acțiunea exploziei să fie puternic saturată emoțional.

În cele două opere pedagogice, *Poemul pedagogic* și *Steaguri pe turnuri*, Makarenko dă numeroase exemple de aplicare a acestei condiții de saturație afectivă. Primul moment afectiv, menit să rupă legătura dintre lumea veche (trecutul), și cea nouă, din colonie, constă, pentru noul venit, în solemnitatea „arderii autobiografiei" sale, concretizată în arderea zdrențelor purtate pînă atunci și înlocuirea acestora

---

64) În studiile noastre anterioare (*Funcția afectivității*, 1936 și *Caracterele afectivității*, 1937) am arătat rolul tensiunii în afecte. Cu cît contradicția este mai puternică, cu atît tensiunea afectivă este mai mare. Emoția am descris-o ca o rupere de echilibru, o rupere de tensiune, ca o stare expolzivă.

cu haine noi şi curate. Tot ceremonialul „de foc", care însoţeşte intrarea noului venit în colonia lui Makarenko, este menit să creeze o stare de spirit durabilă, un „bloc de asociaţii", care să marcheze, ca o piatră de hotar, cele două lumi. Toate mijloacele tehnice, menite să provoace explozia din conştiinţa „colonistului", tind spre ruperea echilibrului vechi şi crearea unui echilibru nou. Acest nou echilibru se sprijină pe legături imprimate adînc în sistemul nervos al copilului.

4. *Regimul educativ.*

Rezultatele cercetărilor lui Pavlov ne oferă un preţios temei ştiinţific în înţelegerea şi explicarea nenumăratelor reguli sau principii educative. Aşa de exemplu, noi ştim azi în ce măsură reglementarea vieţii copilului, cu privire la orele de muncă şi repaos, veghe şi somn, se repercutează asupra organismului, imprimîndu-i un anumit ritm, creînd reflexe corespunzătoare, socotite în trecut ca fiind complet „autonome", sustrase influenţei, atît directe cît şi celei indirecte, a conştiinţei. Însă nici astăzi nu putem domina în mod *direct* salivaţia glandelor noastre, secreţia gastrică, variaţiile metabolismului bazal sau somnul. „Reflexele la timp" ale cîinilor din laboratoarele lui Pavlov ne învaţă că cele mai „autonome" reflexe pot fi reglementate, constrînse să se exerciteze, cu precizia ceasornicului, într-un anumit moment. Creînd deprinderea de a mînca la o oră fixă, impunem reflexelor vegetative, care participă la procesul digestiei, să se declanşeze la ora prînzului; formîndu-ne deprinderea de a ne culca la o oră fixă, supunem treptat procesul „involuntar" al adormirii, sau al trezirii, poruncii conştiente, care a avut iniţiativa acestei deprinderi.

Copilul supus unui regim constant nu va mai da părinţilor prilej de a se îngrijora de lipsa de apetit sau de insomniile acestuia etc. Regimul, deci, ca „organizare a cadrului exterior al comportării" [65]), după definiţia lui Makarenko, are mai întîi acest efect al organizării vieţii noastre organice, vegetative, al cîrmuirii etajului de jos al vieţii noastre psihice.

Organizarea precisă a comportării, însă, are şi alte efecte, de alt ordin. Prin punctualitate, precizie, respectare a ordinei invariabile în colectiv, fiecare membru al colectivului îşi formează stereotipe identice, care facilitează progresiv munca, sau îi sporeşte eficienţa, datorită eliberării progresive a energiei, prin formarea automatismelor.

Regulament şi ordine înseamnă reducere a neprevăzutului, a surprizei, a noutăţii, deci a efortului, a risipei de energie.

Stabilirea unui regim educativ constituie nu numai o condiţie generală de antrenament pentru orice tip de sistem nervos, dar şi o condiţie indispensabilă pentru activitatea unui sistem nervos slab. Cu cît cineva este mai slab, cu atît viaţa lui trebuie să fie mai riguros reglementată: noutatea, variaţia prea mare, obosesc.

Dar se poate ca din procesul dialectic al gîndirii, să răsară o obiecţie: monotonia şi ea oboseşte şi deprimă în aceeaşi măsură ca şi variaţia. Se poate răspunde că nu este vorba aici de *conţinutul* moral şi psihologic al vieţii copilului, ci de *cadrul exterior* al desfăşurării activităţii lui. În acelaşi cadru de ordine şi de deprinderi de sculare, masă, spălat, muncă,

65) A. S. Makarenko, *Opere pedagogice alese*, vol. II, p. 154.

somn, sport și joc, se pot introduce cele mai variate activități și preocupări, fiindcă nu trebuie să uităm că „regimul reprezintă în primul rînd un mijloc" și nu un scop; el este acel „fond" stabil și permanent de deprinderi sau automatisme, pe care se ridică eșafodajul conștient, dificil, plin de riscuri și de încredere, al abilităților și cunoștințelor.

Regimul educativ uniform, față de un program de învățămînt variat de la oră la oră și de la zi la zi, este analog relației, pe de o parte, între deprindere sau obișnuință, care înseamnă fixitate, permanență și, pe de altă parte, abilitate sau cunoștință, în continuă mobilitate, transformare. Regimul este temelia și sprijinul educației și al învățămîntului, așa cum reacția tonică și posturală este sprijinul, temelia mișcării fazice, precise, variabile, mobile și diferențiate. Eficiența unei munci este net superioară, dacă aspectul variabil și nou al muncii se exercită în același loc, la aceeași oră, în aceeași ambianță fizică și socială. Este comună constatarea că inspirația însăși, în creație — proces care părea de natură rebelă și capricioasă — devine docilă și supusă, dacă este reglementată, adică transformată într-un „reflex la timp".

Fiind un mijloc de educație, menit să creeze un fond de obișnuințe comune unui colectiv, regimul nu exclude, deci, principiul individualizării, al dozării influențelor educative, atît cantitativ cît și calitativ. În această privință, regimul moral, ca și cel alimentar trebuie să respecte aceleași principii; să se dea fiecăruia după intensitatea și calitatea interesului. Arta educatorului este de a trezi și întări interesele, apetitul spiritual, spre a se evita „carențele" intelectuale. Cunoștințele trebuie să fie cît mai variate și prezentate într-o formă cît mai accesibilă. Altminteri, riscăm să provocăm „carențe", „indigestii" sau „intoxicații" intelectuale, să inhibăm reflexul de investigație, al curiozității. Toate metodele și arta educației reprezintă, în fond, un arsenal de mijloace în vederea asimilării optime de cunoștințe și abilități.

5. *Orariile, programele și metodele.*

Ținem să scoatem aici în relief cîteva din aplicațiile la învățămînt ale ideilor lui I. P. Pavlov cu privire la cele două sisteme de semnalizare.

Un efect nefavorabil asupra randamentului școlar îl au schimbările frecvente în orariile școlare. Aceste schimbări se repercutează în mod dăunător mai ales asupra elevilor cu sistem nervos slab sau slăbit, în urma unei activități suplimentare acasă, sau în urma unor împrejurări nefavorabile familiale (conflicte, emoții etc). Cred că se impune un studiu științific și cu privire la efectele alternării săptămînale a lecțiilor de dimineață cu cele de după amiază.

În alcătuirea orariilor nu se ține totdeauna seama de necesitatea îmbinării obiectelor de învățămînt mai concrete cu cele abstracte, iar în predare adesea nu se evită folosirea precumpănitoare a explicațiilor verbale și abstracte față de metoda intuiției sau invers — a intuiției în detrimentul gîndirii abstracte. Studiul prof. A. Roșca atrage în această privință, în mod judicios, atenția asupra primejdiei, în primul caz, de a se cădea în formalism și, în cazul al doilea, de a se neglija dezvoltarea sistemului secund. Asigurarea armoniei între cele două sisteme de semnalizare, adică evitarea dezechilibrului nervos, nu se poate efectua decît prin evaluarea atentă, cantitativă și calitativă, a efortului solicitat și dirijat prin orar, programă și metodă.

Una din cele mai dificile aspecte ale artei didactice este dozarea dificultăților în predarea cunoștințelor. Un pedagog ne-a mărturisit cîndva că el nu se trudește să înlesnească studenților asimilarea cunoștințelor, socotind că studentul trebuie învățat să lupte contra dificultăților și să se deprindă cu această luptă. Este mult adevăr în această convingere, dar, aplicată în mod absolut, este tot atît de dăunătoare, ca și preocuparea de a reduce efortul studentului pînă la zero.

În fond, problema este pusă greșit, căci interesul nu este de a crea obstacole în fața elevului, spre a-l deprinde cu efortul; în acest caz, întreaga tehnică didactică lucrează împotriva intereselor educative. Toată știința educației urmărește nu sporirea sau diminuarea efortului, ci sporirea randamentului: cu același efort, să obținem rezultate superioare. Tot procesul de învățămînt nu urmărește altceva decît facilitarea și sporirea *eficienței* și nu a efortului.

Pînă la momentul însă cînd ne vom putea folosi de metoda științifică în gradația efortului, ne servim practic și empiric de *interes*, ca indiciu al potrivirii între posibilitățile elevului și greutatea lecției noastre, căci interesul se stinge la ambele extremități ale scării de încordare intelectuală, adică în apropiere atît de pragul maxim, cît și de cel minim al efortului. Ideile prea grele (prin ele însile sau prin modul de a le preda) nu interesează, din cauză că devin ininteligibile, iar cele ușoare plictisesc, din cauză că sînt prea cunoscute. Iată de ce, în aprecierea unei lecții, rămînem încă la constatarea empirică: o lecție este bună, cînd este urmărită cu interes; aceasta înseamnă, că dozarea ponderii bagajului de cunoștințe a fost justă. Desigur, că acest criteriu urmează să fie completat și confruntat cu diverse forme de control al cunoștințelor, singurele care ne pot lămuri mai complet asupra condițiilor în care s-a efectuat munca intelectuală respectivă.

6. *Disciplina.*

Învățătura lui I. P. Pavlov ne ajută să vedem mai clar și în problema complexă a disciplinei școlare. Abaterile de la normele și regulile școlare le putem privi în mare parte ca manifestări ale dezechilibrului între elev și școală. Se înțelege de ce A. S. Makarenko nu consideră disciplina ca mijloc, ci ca efect al educației.

Exigențele școlare, în ansamblul lor, reprezintă o anumită normă care poate fi realizată de o majoritate și constituie o înălțime inaccesibilă, sau mai greu realizabilă, pentru o minoritate. Exigența didactică propriu-zisă, de însușire a unui bagaj de cunoștințe, impune, la rîndul ei, îndeplinirea unui număr de obligații, formarea unui complex de deprinderi, ca frecvență regulată, rezolvarea temelor date acasă, atenție și liniște în clasă, o anumită comportare față de profesor, colegi, față de bunurile școlare etc. Toate aceste exigențe solicită un efort de adaptare și acest efort nu este accesibil fiecăruia în egală măsură și totdeauna. Abaterea de la norma școlară poate avea un caracter de violare directă, fățișă și violentă (aspect de explozie nervoasă) sau tacită, ascunsă și piezișă.

Desigur că indisciplina, abaterea de la normă, eludarea unei obligații, eschivarea de la o sarcină, își găsește explicația atît în însușirile temperamentale caracterologice ale individului, cît și în factorii externi, în ambi-

anța școlară, regimul școlar. Vom încerca aici să indicăm numai cîteva linii generale de explicație, spre a înlesni găsirea remediilor corespunzătoare.

Lăsînd la o parte cazurile de abateri din ignorarea regulei sau din cauza lipsei de prevedere a efectelor unei conduite, ne vom mărgini schematic la *două* aspecte fundamentale ale indisciplinei.

Exigențele școlare se exercită, în mare, asupra elevului, prin două moduri de presiune: pozitivă și negativă; solicitarea unor aumite manifestări și inhibarea altora; *solicitare* și *interdicție*.

Este clar că, în această privință, se urmărește realizarea unei potriviri între natura și gradul solicitării sau interdicției, pe de o parte, și gradul intereselor sau înclinațiilor corespunzătoare ale elevului, pentru a face sau a nu face ceea ce i se cere. În cazurile de dezacord, se naște o luptă între excitația și inhibi ia corticală, luptă care se poate termina cu o izbucnire neurotică, adică — pe plan psihologic — cu protest și respingere directă a exigenței sau cu o eludare a conflictului, a exigenței, printr-o îndeplinire formală sau una disimulată, care ascunde în dosul ei fapte prohibite, adică de natură opusă celor cerute.

Am deosebit cîndva două tipuri de tensiune afectivă:[66]) tensiunea rezultată din ciocnirea unei forțe pozitive de o barieră (externă ori internă) și una rezultată din apărare împotriva unei solicitări, atunci cînd acestei solicitări nu-i corespunde nici o atracție, nici un interes. Primul tip de tensiune are loc cel mai frecvent la persoanele ce aparțin unui tip de sistem nervos tare și excitat, cu o forță deci redusă de inhibiție și obișnuit refractar față de interdicții, iar al doilea tip de tensiune se întîlnște de obicei la persoane de tip slab, refractar de obicei față de cerințe, exigențe pozitive.

Se înțelege de ce în primul caz educatorul trebuie să urmărească, prin anumite mijloace, întărirea *inhibiției*, a forței de interdicție, de respingere, iar în al doilea caz, întărirea valorilor pozitive, de sporire a forței lor de *atracție*. De altfel ambele aceste preocupări trebuie să meargă mînă în mînă. Astfel, în cazul Ujicov, bunăoară, lupta între tendința egoistă de satisfacere a unor interese de furt nu este contrabalansată de *atracția* exercitată de valorile morale de onestitate; în același timp, ea nu este oprită nici de forța valorii *negatine*, a primejdiei unei existențe izolate de colectiv și condamnate de colectiv.

O mulțime de „cazuri dificile" din domeniul educației se pot explica prin nerespectarea relațiilor normale între starea sau tipul sistemului nervos și intensitatea excitației. Pedepsele, privite sub raportul intensității, au adesea efecte contrarii celor urmărite. Copilul care ne face „în ciudă" reprezintă un fenomen neurotic: cu cît îl pedepsești mai grav, cu atît abaterile săvîrșite de el „întrec mai mult măsura". Insolența, minciuna, furtul și numeroase acte de „indisciplină" sînt adeseori simptome ale unui sistem nervos slab (sau slăbit) sau sînt reacții ale unui sistem nervos normal la excitații prea intense, prea grele; în ambele cazuri — dezadaptare între organism și mediu.

Adeseori se formează un *cerc vicios:* actele de indisciplină, într-o instituție de educație, dictează „măsuri forte", instaurarea unei discipline „de fier" și „autoritate", iar această „voință de fier" reușește, prin măsurile ei represive, să sporească gradul de indisciplină, numărul de abateri;

66) V. Pavelcu, *Caracterele afectivității* p. 58-59.

imaginea de altă dată din ospiciile de alienați. Cu cît un bolnav era mai agitat, cu atît măsurile personalului de spital, cu privire la el, erau mai dure. Bieții schizofrenici erau tratați foarte aspru. Se înțelege consecvența atitudinii lui Pavlov în recomandarea pe care o face față de acești bolnavi: atitudine afectuoasă, calmă, binevoitoare, blîndă.

Refuzul net al unui copil de a executa o sarcină trebuie să ne facă să examinăm atent cauzele acestui refuz, să vedem dacă nu este o momentană lipsă de corespondență dintre greutatea sarcinei și capacitatea de a o duce. „Reacția de demisie" este răspunsul tipului slab sau slăbit, răspuns de apărare al sistemului nervos. O pedeapsă în acst caz n-are alt efect decît de agravare a acestei stări; agravarea sapă și mai adînc conflictul: acesta împinge spre represalii mai puternice ș.a.m.d.

Adeseori, pentru a provoca un interes și tendință pentru o acțiune, este suficient — după cum am văzut — s-o interzici. Acest efect este susceptibil de două explicații, după caz. Un temperament slab, predispus spre negativism, este excitat prin „veto", prin interdicție sau amenințare. Acest fenomen este explicat de Uhtomski prin inerția dominantei.[67]) Se poate, însă, observa aceeași reacție și la un temperament tare: interdicția reprezintă implicit o importanță, deși negativă, totuși o valorificare a lucrului sau a acțiunii; un obiect, indiferent pînă atunci, dobîndește o valoare prin faptul de a fi prohibit. Inhibiția provoacă, stimulează excitația prin inducție reciprocă. La un temperament la care predomină excitația, balanța se înclină în sensul pozitiv, adică tocmai contrar celui urmărit de educator. Iată de ce educatorul trebuie să cunoască nu numai arta stimulării pentru acțiune, dar trebuie să posede și arta frînării. Mînuit fără abilitate, arsenalul de mijloace represive, inhibitorii (amenințarea, pedeapsa și interdicția), provoacă efecte opuse.

Schematizînd, se poate afirma că, într-un sistem educativ fără nici o exigență, adică fără nici o disciplină, nu există nici indisciplină, iar într-un sistem de exigențe pe măsură herculiană, toată lumea ar deveni nedisciplinată. După cum acul unui manometru arată presiunea unui corp gazos sau lichid, tot așa abaterile de la normele școlare traduc presiunea exercitată de exigențele școlare asupra posibilităților de realizare sau înfrînare ale colectivului școlar. Se înțelege că nivelul de exigențe trebuie să varieze în funcție de colectivul școlar, adică de anul de studii, de componența colectivului etc.

Numărul mare de abateri de la disciplină nu se poate explica decît prin nepotrivire între exigențe și capacitățile școlarului: fie că aceștia nu sînt încă obișnuiți cu regimul școlar, fie că au un sistem nervos mult mai slab față de mediu, fie că metodele de educație sînt greșite, fie că — toate condițiile fiind normale și egale — exigențele sînt exagerate.

Caracterul educativ al disciplinei constă în perspectiva continuă de creștere a exigențelor potrivit cu gradul de antrenament al elevului.

CONCLUZII

Analiza procesului de echilibrare nervoasă și psihică ne permite să înțelegem mai bine mecanismele ce cîrmuiesc relațiile dintre elev și sar-

---

67) А. А. Ухтомский, Сочинения, Ленинград, 1950, vol. I, p. 207. Expunerea acestui principiu în studiul: V. Pavelcu, *Principiul dominantei*, Rev. de Psih. I-II, 1956, p. 45-67.

cina instructiv-educativă. Înțelegerea celor mai de seamă factori ce tulbură aceste mecanisme ne ajută la înlăturarea lor, la restabilirea condițiilor normale. Problemele care au preocupat în toate timpurile organele de răspundere în domeniul instrucției și educației ne obligă să căutăm o explicație științifică, dialectică a contradicțiilor, a conflictelor dintre elev și ambianța școlară, ca și a conflictelor interne ale elevului[68]).

Nerespectarea normelor cu privire atît la volumul și natura cunoștințelor predate, cît și la metodele de predare, are ca efect stingerea intereselor intelectuale, cu tot cortegiul de fenomene negative, supărătoare, ca formalism, mecanicism, surmenaj, indisciplină, nevroză, manifestări variate ale rămînerii în urmă.

Dinamica fenomenului echilibrării externe se reduce la cîteva aspecte simple și fundamentale: supraîncărcarea provoacă inhibiție nervoasă, refuz de acțiune, conduită negativă, intelectuală sau morală, teoretică sau practică. Supraîncărcarea, la rîndul ei, poate fi produsă de nepotrivire, atît în intensitate, cît și în calitate, dintre sarcină și rezistența nervoasă, la fel ca și pe planul conduitelor mai simple, al reflexului alimentar: hrana excesivă sau calitativ neadecvată trebuinței provoacă repulsie, mobilizînd reflexele de apărare.

La fel de pernicioasă este și carența (calitativă și cantitativă) intelectuală și morală: sarcina prea ușoară are ca efect slăbirea energiei nervoase și stingerea intereselor (ca și inaniția în reflexul alimentar).

Un alt aspect important al echilibrării la om este acela care se formează dintre sistemele de semnalizare. Exigențele mediului social se reflectă, interiorizîndu-se, în sistemul secund de semnalizare și astfel pe planul psihic apar contradicții importante și mobilizatoare: conflict între atracție și obligație, plăcere și datorie, necesitatea ajustării posibilităților, a dorințelor și intereselor, la nivelul de datorie și obligație, a echilibrului între a dori și a voi, între a putea și a trebui, între a da și a primi. Această cumpănire este o transpunere pe plan social a echilibrului biologic între asimilație și dezasimilație. Efortul, încordarea, răsar din această contradicție dintre instanțele nervoase; procesul instructiv-educativ creează și folosește această tensiune.

Dar din aceeași tensiune, ajunsă la hipertensiune, la supraîncordare, răsar și tulburările nevrotice și psihozele.

Psihologiei îi revine sarcina de a descrie și a explica aceste stări de dezechilibru, artei pedagogice — sarcina de a le semnala și înlătura la timp. Numai atunci cînd pedagogul va cunoaște precis relațiile între acțiunea educativă și rezultatele acesteia, vom ieși din empirismul pedagogic. Medicul care nu cunoaște decît relațiile dintre mijloacele terapeutice și boli și nu înțelege mecanismul acțiunii acelor mijloace, este un simplu tehnician. Psihologia pedagogică trebuie să treacă — după expresia prof. L. V. Zankov – de la „descrierea și gruparea fenomenelor ce se referă la asimilarea de către copii a normelor de conduită, a cunoștințelor și a deprinderilor, la *explicația* fenomenelor nodale, dominante, prin dezvăluirea mecanismelor lor fiziologice"[69]).

68) În această privință, efortul nostru răspunde cerințelor pedagogice, formulate de Beliaeva-Exemplarskaia, nr. 1, 1956 din Вопросы психологии. „Este de dorit — spune autoarea sovietică — să se cunoască în psihologie acele legi ale activității nervoase superioare, stabilite de Pavlov, care ne orientează în problemele complexe ale conflictului intern și în găsirea posibilităților de a le înlătura" (p. 103).

69) Проф. Л. В. Занков, О внедрении физиологического учения И. П. Павлова в педагогику, Сов. пед., nr. 10, 1951, p. 13.

BIBLIOGRAFIE

1. Ананьев Б. Г.: К постановке проблемы развития детского самосознания, Изд. Акад. Пед. Наук, 18, 1948, p. 101-124.
2. „ Труд как важнейшее условие развития чувствительности, Вопросы психологии, 1, 1955, p. 66-73.
3. Асратян Э. Л.: Переключение в условнорефлекторной деятельности как особая форма её изменчивости, Вопросы психологии, 1, 1955, p. 49-58.
4. Беляева-Экземплярская С, Н.: Применение понятий физиологического учения И. П. Павлова в учебном курсе психологии в педагогических институтах. Вопросы психологии, 1, 1956, p. 100-103.
5. Быков К. М.: Кора головного мозга; внутренние органы, Гос. Изд. Мед. Лит. 1954.
6. Гальперин В. С. и Васюточкин А. М.: Курс анатомии и физиологии человека, Учпедгиз, 1950.
7. Горбачева В, А.: К вопросу о формировании оценки и самооценки у детей Изд. Акад. Пед. Наук Р.С.Ф С.Р. 13, 1948, p. 3-27.
8. Gurtovoi G. K. şi Spirkin A. S.: *Probleme de fiziologie şi teoria leninistă a reflectării*, Философские записки V, 1942.
9. Леонтьев А. Н.: Природа и формирование психических свойств и процессов человека, Вопросы психологии, 1, 1955, p. 29-36.
10. Майоров Ф. П.: История учения об условных рефлексах, Изд. Акад. Мед. Наук, Москва, 1948.
11. Makarenko A. S.: *Opere pedagogice*, vol. II. Ed. de Stat, 1951.
12. Макаренко А. С.: Педагогическая поэма, Изд. Акад. Пед. Наук, 1950.
13. Pavelcu Vasile: *Caracterele afectivităţii*, Extras din Analele de Psih. IV, 1937.
14. „ : *Liniile de perspectivă şi reflexele condiţionate*. An. şt. ale Univ. „Al. I. Cuza" din Iaşi, 1955. p. 189-203.
15. „ : *Principiul dominantei* Rev. de psih. 1-II, 1955, p. 45-67.
16. Pavlov I. P.: *Experienţa a douăzeci de ani în studiul activităţii nervoase superioare a animalelor*, Ed. Acad. R. P. R., 1953.
17. „ : *Prelegeri despre activitatea emisferelor cerebrale*, Ed. Acad.R.P.R. 1951.
18. Павловские среды, Изд. Акад. Наук СССР, 1949, 3 vol.
19. Попов Е. А.: О некоторых неясных и спорных сторонах в проблеме неврозов, Журн. невропатологии и психиатрии, 5, 1955, p. 380-389.
20. Roşca Al.: *Unele aspecte pedagogice ale învăţăturii lui I. P. Pavlov despre cele două sisteme de semnalizare*, Rev. de Pedagogie, 1, 1955, p. 17-31.
21. Roşca M., Codreanu R. şi Dinu-Cotuţiu P.: *Unele aspecte pedagogice legate de particularităţile activităţii de analiză şi sinteză la copiii întîrziaţi mintal*. Rev. de pedagogie, 3, 1955, p. 29-49.
22. Шнирман А. Л.: Об изучении развития личности в коллективе, Вопросы психологии, 2. 1955, p. 27-39.
23. Теплов Б. М.: О понятиях слабости и инертности нервной системы, Вопросы психологии, 6, 1955, p. 3-16.
24. Трауготт Н. Н.: О путях изучений нарушении взаимодействия сигнальных систем в психиатрической клинике, Журн. невропатологии и психиатрии Т. 52, пг. 6, 1952, p. 3-13.
25. Ухтомский А. А.: Сочинения I, Ленинград, 1950.
26. Занков Л. В. и Петрова В. Г.: Исследования различения сходного материала у школьников (Инст. дефектологии), Москва.
27. Занков Л. В.: О внедрении физиологического учения И. П. Павлова в педагогику, Сов. пед. 10, 1951, p. 3-16.

НЕЙРО-ПСИХИЧЕСКОЕ УРАВНОВЕШИВАНИЕ В УЧЕБНО-ВОСПИТАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

Краткое содержание

В настоящей работе мы занимаемся вопросом соотношения между значительностью учебно-воспитательной нагрузки и выносливостью нерв-

ной системы. Уравновешивание нервной системы достигается одновременно двумя путями: приспособлением нагрузки к уровню деятельности нервной системы и поднятием дееспособности нервной системы до уровня нагрузки.

Использование воспитателем этих двух возможностей предполагает с одной стороны уточнение значительности нагрузки, наиболее правильную её оценку, с другой стороны точное установление пределов нервной дееспособности воспитываемого субъекта и стимулирование правильного отношения его к труду.

Этот вопрос психо-педагогического характера решается на основе изучения наиболее общих отношений между тремя терминами: поведением, нервной системой и нагрузкой. Если нам известны нагрузка и нервная система субъекта, нетрудно предвидеть характер его поведения; если нам известны степень выносливости нервной системы и поведение, мы можем правильно оценить значительность нагрузки; основываясь на знании поведения и трудности данного положения, мы можем установить тип высшей нервной деятельности. В нашем исследовании мы интересовались главным образом пределами.

Для наиболее полного освещения процесса приспособления воспитываемого субъекта к воспитательной среде, к её требованиям, необходимо углубить изучение механизма этого процесса. Учение И. П. Павлова оказывает серьёзную помощь в этом деле.

В изучении механизма уравновешивания мы рассматриваем сначала внутренний аспект нервного уравновешивания, наиболее ярко выраженный в явлениях нервного расстройства и являющийся результатом столкновения между возбуждением и торможением.

Внешний аспект уравновешивания, органически связанный с внутренним, рассматривается нами в первую очередь с точки зрения его интенсивности. При этом мы подчёркиваем соотношение между силой и длительностью возбуждения, их взаимную обратимость. Вопрос длительности и силы неотделим от вопроса типа нервной деятельности. При установлении типов нервной деятельности следует учитывать не только связь между динамическими свойствами типа нервной системы, но и содержание данной деятельности, её психологическое значение (векториальный характер нервных центров). Кроме того, эти свойства следует понимать лишь как относящиеся к определённой ситуации (обобщаемость типа ограничена).

Все это приводит нас к рассмотрению качественного аспекта уравновешивания, к изучению связи между способностями субъекта или его ориентировки и требованиями среды, между „спросом и предложением". Другими словами, трудность задачи следует оценивать учитывая большую или меньшую её сложность, новизну, затрачиваемые на неё усилия дифференцировки, учитывая уровень решения её (отношение субъекта к данной задаче), а также и социальную атмосферу.

Соотношение между нервными инстанциями является важным элементом уравновешивания. Требования общественной среды отражаются во второй сигнальной системе порождая серьёзные мобилизирующие противоречия: конфликт между влечением и долгом, между удовольствием и обязанностью, между желанием и необходимостью, между личными интересами и интересами общественными. Из этого противоречия возникает усилие, напряжение. Школа создаёт и использует эту напряжённость и

добивается таким образом подъёма нервной дееспособности до уровня нагрузки. Однако напряжённость переходящая в перенапряжение влечёт за собой нервное расстройство.

В первой части настоящей работы мы занимались главным образом изучением факторов и механизмов уравновешивания. Вторая часть посвящена некоторым наиболее важным педагогическим вопросам, в свете вышеуказанных процессов. Вопрос „предела" способностей получает экспериментальное решение путём тренировки нервной системы, а из этого вытекает необходимость правильной оценки в дозировании требовательности. Педагогический аспект отставания вскрывает внутреннюю логику развития (А. Н. Леонтьев). Динамика интересов становится понятнее в свете принципа нервного переключения (Е. Асратян).

Роль коллектива в процессе воспитания объясняется также законами разработанными И. П. Павловым, а метод „взрыва" использованный А. С. Макаренко показывает нам как обострение конфликта, влекущее за собой нарушение равновесия, может стать исходным моментом в процессе преобразования динамического стереотипа, в создании нового равновесия.

Воспитательный режим является необходимым средством для достижения психической организованности, нервного уравновешивания, тренировки нервной системы. Влияние расписаний, программ, методов воспитания и образования выявляется с предельной ясностью при изучении механизмов уравновешивания. Нарушение дисциплины является в большинстве случаев результатом нарушения равновесия между нервной системой и школьной нагрузкой.

Из рассмотренных нами положений вытекает что, как перегрузка так и снижение требований, представляют собой два крайних фактора нарушения нервного равновесия и влекут за собой одни и те же последствия: исчезновение интереса, отставание.

Отставание, как следствие нарушения равновесия, сопровождается целым рядом нежелательных явлений, как формализм, механицизм, переутомление, недисциплинированность, а иногда и неврозы.

В общем, мы считаем нашу работу исходным пунктом для дальнейших исследований. Случаи неприспособленности в школах следует рассматривать как естественные экспериментальные случаи, точно так же как патологический метод представляет собой одну из граней экспериментального метода.

Общие положения сформулированные нами нуждаются еще в экспериментальном подтверждении.

L'ÉQUILIBRE NEUROPSYCHIQUE ET LA TÂCHE SCOLAIRE

Résumé

Dans l'étude présente nous nous sommes occupés du problème de la relation à établir entre les obligations scolaires et la résistence du sistème nerveux.

L'équilibre nerveux peut être réalisé simultanément par deux moyens: en ajustant la tâche au niveau de l'activité du système nerveux et en amenant la capacité nerveuse au niveau de la tâche.

L'ensemble de ces deux moyens suppose de la part de l'éducateur une connaissance précise des difficultés de la tâche et un diagnostic exact de la capacité nerveuse du sujet, pour développer finalement chez celui-ci la conscience de ses devoirs. Le problème posé est résolu par la connaissance des relations entre ces trois termes : la conduite, le système nerveux et la tâche. En connaissant les difficultés de la tâche de l'individu et son système nerveux, nous pouvons prévoir la conduite du sujet; étant donnés le degré de résistance nerveuse et la conduite, nous pouvons apprécier la difficulté de la tâche; de même, en connaissant la conduite et les difficultés de la situation, nous pouvons diagnostiquer le type d'activité nerveuse supérieure. Dans nos déterminations nous nous sommes intéressés surtout aux cas limites.

Pour mieux comprendre le processus d'ajustement ou de non-ajustement du sujet à l'ambiance éducative et à ses exigences, nous devons approfondir la connaissance du mécanisme de ce processus. A ce sujet la doctrine de I. P. Pavlov est précieuse.

En analysant le mécanisme de l'équilibre, nous nous sommes occupés d'abord de l'aspect interne de l'équilibre nerveux. Cet aspect devient plus clair dans le phénomène du dérèglement nerveux, dans la crise neurotique, résultat du conflit entre l'excitation et l'inhibition, dont la tension dépasse les limites de la résistance nerveuse.

L'aspect externe de l'équilibre, étroitement lié à l'aspect interne, a été examiné d'abord du point de vue de l'intensité, de la quantité. On a souligné à cette occasion la relation entre l'intensité et la durée de l'excitation, leur convertibilité réciproque. L'examen quantitatif de la situation ne peut pas être séparé de l'examen du type d'activité nerveuse.

Dans l'établissement du diagnostic psychologique de ces types, on doit tenir compte non seulement des relations entre les qualités dynamiques du type de système nerveux, mais aussi du contenu de son activité, de son sens psychologique (du caractère „vectoriel" des centres nerveux).

De même, nous ne devons envisager ces qualités que relativement à une situation donnée (la généralité du type est limitée).

Ces considérations nous obligent à examiner l'aspect qualitatif de l'équilibre, les relations entre la disponibilité ou l'orientation de l'individu et les sollicitations du milieu, entre „l'offre et la demande". La tâche doit être envisagée dans toute sa complexité: sa nouveauté ou son ancienneté, le travail de la différenciation, le niveau de la solution (l'attitude du sujet par rapport à la tâche) et le climat social. Les relations entre les instances nerveuses représentent un aspect important de l'équilibre. Les exigences du milieu social se reflètent dans le système secondaire de signalisation et donnent trés souvent naissance à des contradictions importantes : conflit entre l'attraction et l'obligation, le plaisir et le devoir, le désir et la nécessité, l'intérêt individuel et l'intérêt social. De ces appels contradictoires naît l'effort, la tension. L'école crée et utilise cette tension ; elle réussit ainsi à amener la capacité nerveuse au niveau des charges imposées. Mais une tension trop forte peut donner naissance à des troubles nerveux.

Si dans la première partie de notre étude nous nous sommes occupés des facteurs et du mécanisme de l'équilibre, dans la seconde partie nous avons insisté sur certains problèmes pédagogiques importants que nous

avons examiné à la lumière des processus analysés plus haut. Le problème du „plafond" des aptitudes trouve sa solution expérimentale dans le processus de l'entraînement du système nerveux, d'où la nécessité de graduer judicieusement les exigences scolaires. L'analyse psychologique des sujets qui échouent dans leurs tâches scolaires nous révèle la logique intérieure du développement, de l'enchaînement des connaissances (A. N. Leontiev). On comprend mieux la dynamique des intérêts en l'envisageant du point de vue du principe de la commutation nerveuse (E. Asratian). De même, on explique le rôle des collectivités scolaires par les lois établies par I. P. Pavlov et son école physiologique. La méthode de „l'explosion" employée par A. Makarenko nous montre comment un conflit qui s'accentue jusqu'à la rupture de l'équilibre d'un système donné peut servir comme point de départ pour la création d'un nouveau système, salutaire, d'équilibre. Le régime éducatif représente un moyen nécessaire pour l'organisation psychique, l'équilibre et l'entraînement nerveux. L'effet des horaires, des programmes et dés méthodes d'enseignement et d'éducation est mieux compris à la lumière des lois de l'équilibre neuropsychique. Les cas d'indiscipline sont le plus souvent un effet du manque d'équilibre entre le système nerveux et les tâches scolaires.

On constate donc que les programmes surchargés d'une part, et la carence intellectuelle d'autre part représentent les aspects extrêmes, semblables par leurs effets: manque d'intérêt intellectuel, retard dans les études. Les dificultés dans l'accomplissement des tâches scolaires, qui dépassent la capacité énergétique nerveuse, sont accompagnées d'un long cortège de phénomènes déplaisants, tels que: le formalisme, l'accumulation mécanique des connaissances, le surmenage, l'indiscipline et, parfois, la névrose.

Nous considérons l'étude présente comme un point de départ pour des recherches ultérieures. Les cas de manque d'adaptation scolaire doivent être regardés comme des cas experimentaux offerts par l'école, de même que le cas clinique est une expérience naturelle pour un pathopsycholoque.

Certaines thèses générales formulées par nous demandent encore une démonstration expérimentale.

PSIHOLOGIA COPILULUI ÎN LUMINA MATERIALISMULUI DIALECTIC

DE

S. GĂINA

Dezvoltarea psihică a ființei umane prin vîrstele copilăriei — adică de la naștere și pînă-n pragul tinereții — se prezintă ca un proces care manifestă un pronunțat caracter de unitate și este brăzdat în același timp de o mulțime de diferențieri. Cum poate fi înfățișat acest proces atît de complex și de variat? Pe diverse planuri — al trăirii estetice, al gîndirii comune, al cunoașterii științifice — apare adesea imaginea unui arbore; unii au văzut în copil un fel de „plantă umană"; din aceeași sferă și atmosferă a răsărit și termenul de „grădina de copii", devenit atît de răspîndit și de obișnuit, încît și-a pierdut prospețimea și frumusețea înțelesului originar — iar literatura pedagogică e plină de cuvinte și sensuri preluate din domeniul horticulturii.

Dar, la urma urmei, aceste analogii — oricîte sugestii ar oferi pentru înțelegere — sînt prea simple și — ca orice analogie, poate mai mult ca altele — sînt departe de a realiza o asimilare mulțumitoare.

Incomparabil mai deplin și mai adecvat decît prin acele analogii obișnuite, evoluția psihică și spirituală a copilului, astfel cum ea ni se înfățișează în aspectele ei marcante și prin caracterele ei esențiale, apare mai pregnantă și devine cu adevărat inteligibilă abia și numai *în lumina materialismului dialectic*. Mai mult, ea ni se pare un fenomen privilegiat în privința aceasta — o realitate în care principiile materialismului dialectic apar întruchipate efectiv, ca legi ale dezvoltării copilului. Cu alte cuvinte, *evoluția psihică și spirituală a copilului este de natură esențial dialectică.*

O analiză cît de sumară îi învederează cu prisosință acest caracter fundamental și organic. Fiecare din principiile materialismului dialectic își găsește în psihologia copilului o aplicare deplină și o ilustrare desăvîrșită. În cadrul, obiectiv limitat, al acestei comunicări, ne vom mulțumi să ne referim la numai două dintre ele și anume la *principiul saltului calitativ* și la *principiul evoluției prin contradicții.*

Astfel, cu privire la primul dintre principiile acestea, textul competent stabilește că „dialectica privește procesul de evoluție nu ca un simplu proces de creștere, în care schimbările cantitative nu duc la schimbări

calitative, ci ca pe o evoluţie care trece de la schimbări cantitative neînsemnate şi imperceptibile la schimbări vizibile, la schimbări radicale, la schimbări calitative, în care schimbările calitative survin nu în mod treptat, ci rapid, brusc, efectuîndu-se în salturi de la o stare la alta, nu survin în mod întîmplător, ci după legi necesare... De aceea, metoda dialectică consideră că procesul de evoluţie trebuie înţeles... ca o mişcare progresivă, ca o mişcare ascendentă, ca o trecere de la vechea stare calitativă la o nouă stare calitativă, ca o evoluţie de la simplu la complex, de la inferior la superior" (*Cursul scurt de istorie a P. C. (b) al U. S.*, trad., ed. P. M. R., ed. a III-a, p. 149).

Iată o teză fundamentală al cărei adevăr îl ilustrează perfect evoluţia vieţii sufleteşti a copilului şi-l impune ca îndreptar pentru psiholog şi pedagog. Vine în vedere aici, înainte de toate, raportul comparativ între copil şi omul matur. O dată ce copilăria, în sens larg, înseamnă dezvoltare spre o „formă" matură, s-ar putea crede că această formă este dată din capul locului, dar în proporţii reduse, minuscule — şi creşte pe încetul pur şi simplu în dimensiune, sporind fără încetare şi în mod continuu, prin acumulări şi tranziţii imperceptibile, pînă la stadiul matur, cînd acea formă atinge amploarea maximă. S-ar părea că nimic nu e mai firesc decît să vedem în copilul mic un adult în miniatură — ca o grădină japoneză în care natura ni se înfăţişează la diminutiv. Or, chiar faptul că în copilărie avem a face cu o fază activă şi creatoare, care-şi îndeplineşte cu atît mai bine rolul, cu cît este trăită mai din plin şi realizată mai expresiv în ceea ce-i aparţine — este o indicaţie că ea trebuie să-şi aibă caracterul ei diferenţial şi specific, fizionomia şi structura ei proprie. Şi într-adevăr, deosebirea între copil şi adult nu este numai şi atît de grad, de cantitate, de amănunte, ci mai ales de natură, de calitate, de structură. Copilul şi adultul nu diferă atît prin „mai mic — mai mare", „mai puţin — mai mult", ci printr-un alt fel de-a fi. Dacă ne gîndim la complexitatea structurii psihice — concepută ca totalitate organică de funcţiuni, conţinuturi şi sensuri — dacă ţinem seama şi de faptul că maturitatea şi copilăria se află pe poziţii diferite pe linia evoluţiei unei fiinţe — deosebirea calitativă dintre adult şi copil devine perfect inteligibilă şi apare necesară, ea caracterizînd, înainte de toate şi atoateînvăluitor, întregul mod de a fi.

Pe deasupra tuturor asemănărilor, care sînt mari şi esenţiale, evident, copilul are *întrucîtva* altă mentalitate, alte modalităţi de gîndire (mai concretă, structurată intuitiv şi timbrată afectiv), altă orientare şi dinamică voliţională, alte moduri de activitate, trăire, creaţie, alt sentiment al vieţii, altă atitudine faţă de viaţă, alt sentiment cosmic — cu un cuvînt, copilăria îşi are originalitatea ei calitativă; ea este o lume deosebită, cu viaţa ei, cu interesele şi înţelesurile ei specifice, este o formă tipică de viaţă integrală.

Acest adevăr vădit trebuie însă să-l înţelegem în mod chibzuit, just, cu toate relativităţile cuvintelor, ferindu-ne de a-l compromite prin exagerare literară şi denaturare ştiinţifică, aşa cum se întîmplă în unele curente ale psihologiei burgheze care sapă o prăpastie ontologică şi gnozeologică între adult şi copil. Afirmarea lui reînnoită nu a devenit încă superfluă şi prea naivă, de vreme ce prea adesea şi prea uşor sîntem ispitiţi să neglijăm diferenţa calitativă între copil şi adult,

îndeosebi atunci cînd părăsim planul teoriei şi, în calitate de părinţi şi educatori, intrăm în contact nemijlocit cu copiii, fără să descoperim în ei copilăria.

Punctul de vedere diferenţial se cuvine aplicat, în baza aceluiaşi principiu, şi *în cuprinsul* copilăriei, de vreme ce, bineînţeles, copilăria nu este omogenă şi uniformă pe toată durata ei. Evoluţia spre maturitate nu este rectilinară, nu este continuă în progresiune constantă — ci e ritmică, determinată periodic de transformări şi restructurări rapide, cu aspecte uneori revoluţionare: ea zvîcneşte în salturi, închegîndu-se într-un şir de faze bine definite prin structură proprie, specifică, tipică, prin anumite caractere marcante şi dominante, care se realizează în gradul lor de maximă expresivitate în stadiul culminant al fazelor respective.

La anumite cotituri ale dezvoltării sale, copilul renaşte de mai multe ori, ca fiinţă nouă, spre noi forme de viaţă. Acest proces se desfăşoară după o ordine legală: fiecare fază îşi află condiţiile genetice în faza anterioară, care o pregăteşte şi înlăuntrul căreia ea începe chiar să se organizeze, încă înainte de-a apărea, printr-un salt revoluţionar, în structura ei proprie. Aceasta, la rîndul ei, îşi dezvoltă, în condiţiile vieţii şi ale educaţiei, din plin toate posibilităţile pe care le cuprinde, îşi realizează fiinţa specifică şi începe apoi să se distrame, dînd pas fazei următoare, după ce şi-a îndeplinit rolul funcţional în evoluţia psihică a copilului. Este ceea ce psihologii sovietici numesc *stadialitatea* dezvoltării psihice a copilului. E vorba, deci, de o adevărată *metamorfoză*, adică de o unitate evolutivă articulată într-o serie de forme specifice ce se dezvoltă organic una *după* alta şi una *din* alta, cu spor de complexitate, în progres de la inferior la superior: vîrstele antepreşcolare, vîrsta preşcolară, vîrsta primei şcolarităţi, preadolescenţa, adolescenţa.

Acest ritm al evoluţiei se propagă în cuprinsul întregului „volum psihic" al fazelor, coborînd la diferitele fenomene şi funcţiuni din sînul lor, cum se poate constata, de pildă, cu privire la evoluţia limbajului, a desenului, a gîndirii ş. a.

Prin urmare, în toate dimensiunile, principiul materialist-dialectic al saltului calitativ se află aşa-zicînd incorporat în realitatea psihică a evoluţiei copilului, dezvăluindu-i unul din caracterele ei esenţiale.

Mai departe, „dialectica porneşte de la faptul că obiectelor naturii, fenomenelor naturii le sînt proprii contraziceri interne, căci ele, toate, au o latură negativă şi una pozitivă, un trecut şi un viitor, elemente care dispar şi altele care se dezvoltă; că lupta acestor contrarii, lupta între ceea ce este vechi şi ceea ce este nou, între ceea ce dispare treptat şi ceea ce se naşte, între ceea ce dispare şi ceea ce se dezvoltă, constituie conţinutul intern al procesului de evoluţie, conţinutul intern al transformării schimbărilor cantitative în schimbări calitative. De aceea, metoda dialectică consideră că procesul de evoluţie de la inferior la superior se produce nu sub forma unei desfăşurări armonioase a fenomenelor, ci sub forma dezvăluirii contrazicerilor proprii obiectelor şi fenomenelor, sub forma „luptei" tendinţelor contrarii care acţionează pe baza acestor contraziceri" (*ibid.*, p. 151).

Participînd, poate, la însăşi natura contradicţiei, caracterul acesta dialectic al dezvoltării copilului nu se impune atît de viguros ca cele evidenţiate de celelalte principii dialectice, mai ales că, de obicei, el se ascunde în mare parte sub aparenţa unei dezvoltări armonice şi euforice, lipsită de contraste. Dar, sub acest înveliş — care pe alocuri şi în răstimpuri se subţiază transparent şi prezintă chiar soluţii de continuitate — acel caracter dialectic devine vizibil, uneori marcant, şi în orice caz se dovedeşte real.

Astfel, pe drumul de la intrarea în lume şi pînă la maturitate, omul se naşte şi moare de mai multe ori. Pe parcursul evoluţiei copilului, viaţa înfruntă şi se împleteşte mereu cu moartea; unele fenomene, funcţiuni şi înţelesuri apar şi se dezvoltă, pe cînd altele se atenuează şi dispar, în tensiuni şi lupte întreolaltă— *o* copilărie se destramă şi alta se înfiripează, *după* ea şi *din* ea. În sînul unei structuri psihice începe să se închege şi se organizează alta, care îi promovează disoluţia, o dislocă şi aşa-zicînd o „sparge" dinlăuntru. Procesul acesta dinamic, evident, e plin de tensiuni, asperităţi şi contraste între structuri, între forme de viaţă diferite, cu calităţi diferite, cu tendinţe diferite şi uneori opuse, care, tocmai, intră în realizarea lor în raporturi dialectice, grefate pe relaţii obiective, care sînt şi ele un izvor de polarităţi, opoziţii şi conflicte. Toate acestea apar de timpuriu şi, poate, se vădesc simptomatic şi în prima manifestare a vieţii omului, ţipătul de la naştere, care — în caz că are vreo semnificaţie psihică şi nu este un act pur fiziologic — exprimă un raport de contrast în chiar cel dintîi contact cu lumea, marcînd trecerea bruscă dintr-*un* mediu în altul, total diferit.

Contrastele şi contradicţiile se concentrează mai expresiv la a doua naştere epocală, în faza „renaşterii", cum a fost numită pubertatea, cînd adolescentul îndură oarecum durerile facerii propriei sale fiinţe sufleteşti şi spirituale; în această fază, *pînă* a se concretiza şi *pentru* a se cristaliza într-o individualitate, într-o personalitate bine închegată şi rotunjită, adolescentul se caută pe sine prin mai multe fiinţe pînă se găseşte, trăieşte simultan, alternativ şi în succesiune rapidă, mai multe vieţi cu forme şi tendinţe în mare parte opuse — iar din această coexistenţă dinamică rezultă în măsură largă problematica, neliniştile şi frămîntările pubertăţii şi ale adolescenţei.

Contrastele întovărăşesc întregul curs al evoluţiei, conferind vieţii psihice a copilului aspecte pozitive şi altele negative. Uneori conflictele funcţionale se petrec în surdină; adeseori însă ele apar în lumina clară a conştiinţei; de pildă, copilul, în plin proces de restructurare şi salt calitativ în altă vîrstă a copilăriei, se leapădă polemic de vîrsta anterioară — ca atunci cînd, prin pubertate, trece rapid de la copilăria mijlocie la adolescenţă, faza superioară a copilăriei, cînd „junele" nu mai este „copil" şi se vrea „mare", adult, matur.

În tensiunea polară lăuntrică dintre ceea ce moare şi ceea ce se naşte, între diferitele tendinţe ale psihicului în dezvoltare îşi au temeiul fundamental fenomenele caracteristice de criză — crize de creştere, crize de evoluţie. În privinţa aceasta, psihologia sovietică accentuează că fenomenul de criză nu are în mod inevitabil acel aspect fatal şi invariabil de vehemenţă şi zdruncin pe care i-l atribuie în mod obişnuit psihologia burgheză, indiferent de condiţiile concrete în care se dezvoltă copiii. Or,

criza variază în funcţie de relaţii obiective, în sensul că fenomenele critice, motivate funcţional în ritmul dezvoltării psihice, pot afla în contact cu realitatea prilejuri de-a spori pînă la amploarea şi intensitatea unei adevărate crize, sau, dimpotrivă, de-a se atenua pe linia unei evoluţii mai calme. De pildă, tendinţele de afirmare şi independenţă ce apar mai puternic la anumite vîrste (ca, de ex., în pubertate), dacă întîlnesc opoziţia brutală, excesivă sau în alt fel neadecvată a unor părinţi sau educatori neînţelegători sau neîndemînatici, pot provoca crize mai mult sau mai puţin grave (după vîrste, împrejurări şi indivizi), pe cînd în cazul contrar, ele îşi găsesc satisfacţia potrivită, favorabilă din punct de vedere psihologic şi pedagogic, cu preţul unor tensiuni şi fricţiuni mai uşoare. Sau — frămîntările critice ale puberului proletar din societatea capitalistă se desfăşoară într-o dinamică mai agitată, cînd sînt alimentate (de ex. în şcoală) cu teze burgheze antiproletare care îi lezează conştiinţa — pe cînd în orînduirea socialistă legăturile sale cu realitatea socială nu numai că sînt ferite de astfel de incongruenţe şi ciocniri, ci dimpotrivă, se strîng în consensul afinităţii, al unităţii. În cazul acesta – precum şi întotdeauna cînd în procesul educaţiei organizate, prin care se înfăptuieşte dezvoltarea psihică şi spirituală a copilului, se menţine mereu corespondenţa între conştiinţa în continuă prefacere şi problemele şi sarcinile ce i se pun din sfera realităţii — viaţa sufletească a copilului poate evolua şi fără manifestări mai serioase de criză gravă. Cum însă avem a face cu un caracter dialectic inerent evoluţiei — oricît de prielnice ar fi condiţiile vieţii sociale, împrejurările concrete ale dezvoltării şi oricît de bine ar fi organizat procesul educaţiei şi învăţămîntului — ele vor prilejui şi vor alimenta mereu, în măsură variabilă, la o potenţă mai redusă, tensiunile şi conflictele copilului cu sine, cu semenii, cu lucrurile, cu lumea, în procesul dezvoltării sale psihice şi spirituale, în procesul de încadrare în viaţă, în concepţiile, valorile şi normele adulţilor.

Uneori, fenomenele de polaritate şi contradicţie se traduc pe planul afectivităţii cu un semn negativ, de la jenă uşoară pînă la sentiment tragic. Alteori, ele sînt, sub acest raport, mai mult sau mai puţin neutre, — cum este, de pildă, tensiunea dialectică permanentă, în conştiinţa copilului mai mare, între lumea viziunii naive a poveştilor şi realitatea obiectivă a experienţei interpretate ştiinţific („poveştile nu sînt adevărate", „poveştile sînt pentru copii mici"), între trăirea nemijlocită a lumii în aspectele ei intens şi plenar intuitive şi reprezentarea ei mai mult sau mai puţin abstractă, elaborată conceptual — sau cum sînt contradicţiile implicate în pe nedrept aşa-crezutul şi aşa-numitul „ilogicism" organic al gîndirii infantile, în cuprinsul căreia fenomenele de juxtapunere, sincretism, conglomerare (constatabile şi în alte activităţi ale copilului mic: în vorbire, desen, manipulaţie constructivă) apar de fapt în perspectiva rezolvării lor pe linia unei tendinţe puternice spre organizare, sinteză, unitate logică.

Adeseori, însă, polaritatea se manifestă sub semnul pozitiv al euforiei, cum se întîmplă tocmai în activitatea esenţială şi caracteristică a copilăriei mai mici — în joc. După cum arată psihologii sovietici, jocul implică o tensiune contrastantă şi înseamnă rezolvarea unei contradicţii şi anume a contradicţiei dintre dorinţă şi putinţă: vrînd să se manifeste activ în lumea mai largă despre care află atîtea din intuiţie directă, din

cărţi cu poze şi din vorbele adulţilor — dar lipsindu-i încă experienţa şi puterile necesare, copilul rezolvă această contradicţie prin joc, pe planul ludic, unde el poate fi şofer, călăreţ, explorator, soldat, unde poate fi şi isprăvi orice doreşte. În jocurile colective (cu sujet şi cu reguli) operează intens şi contradicţia dintre libertate şi disciplină, ca şi în plăcerea şi interesul cu care elevii mai mici iau parte la învăţămînt, care — fapt sensibil îndeosebi la începutul perioadei şcolare — satisface dispoziţii psihice ce solicită deopotrivă libertate şi disciplină, independenţă şi ascultare, manifestare subiectivă şi angajare obiectivă.

În orice grad de conştiinţă ar fi trăită, orice semn afectiv ar purta — contradicţia este adinc prezentă în viaţa sufletească a copilului — mai mult: ea se dovedeşte a fi un ferment activ, un promotor puternic al evoluţiei psihice, încît şi principiul materialist-dialectic al evoluţiei prin contradicţii se verifică pe deplin în psihologia copilului.

Peste tot, caracterul multiplu dialectic al structurii şi dezvoltării psihice şi spirituale a copilului apare imanent şi fundamental, Operînd în expunerile premergătoare o priză de conştiinţă netă — deşi numai parţială — în ceea ce priveşte acest caracter organic şi structural, ne putem da seama că evoluţia psihică a copilului se prezintă ca o adevărată piesă de demonstraţie a materialismului dialectic. În perspectiva aceasta, materialismul dialectic se califică în mod integral pentru a se impune în psihologia copilului ca o concepţie de bază şi ca instrument de lucru, în imensa lui valoare ontologică şi metodologică.

Catedra de pedagogie
şi psihologie

ПСИХОЛОГИЯ РЕБЁНКА В СВЕТЕ ДИАЛЕКТИЧЕСКОГО МАТЕРИАЛИЗМА

Краткое содержание

Можно правильно и глубоко постигнуть главные аспекты и существенные особенности психического развития человеческого существа в течение детского возраста, в широком смысле этого слова, охватывая первые двадцать лет жизни, лишь в свете диалектического материализма.

Более того, это развитие можно считать в этом отношении, особенно выразительным и показательным явлением в котором воплощаются принципы диалектического материализма, как общие законы развития ребёнка. Иначе говоря, психическое развитие ребёнка имеет диалектический характер.

Это и есть то, что старается доказать автор, ссылаясь на принцип скачкообразного развития, („стадиальность" развития ребёнка с качественными изменениями, возрастающей сложностью прогрессом от низшей к высшей структуре), а также на принцип эволюции посредством противоречий (феномен полярности, контраста и напряжения, как самого активного фактора развития ребёнка).

Из этого краткого, быстрого и частичного анализа следует, что психическое развитие ребёнка может служить самым наглядным примером применения диалектического материализма.

PSYCHOLOGIE DE L'ENFANT ET MATÉRIALISME DIALECTIQUE

Résumé

Le développement psychique de l'être humain durant l'enfance — au sens large de ce terme, désignant à peu près les premières deux décades de la vie — ne peut être compris justement et profondément, sous ses principaux aspects et dans ses caractères essentiels, que dans l'esprit du matérialisme dialectique. Bien plus, il nous apparait à cet égard comme un phénomène particulièrement expressif et représentatif, dans lequel les principes du matérialisme dialectique agissent effectivement comme lois générales du développement de l'enfant. En d'autres termes, l'évolution psychique de l'enfant est de nature essentiellement dialectique.

C'est ce que l'auteur tâche de mettre en évidence, envisageant le *principe de l'évolution par sauts* („stadialité" du développement de l'enfant, avec transformations calitatives, complexité croissante, progrès des structures inférieures aux structures supérieures) — et *le principe de l'évolution par contradictions* (le phénomène de polarité, contraste, tension comme facteur promoteur du développement de l'enfant). De cette brève analyse — quoique rapide et partielle — s'ensuit avec évidence que le développement psychique de l'enfant se présente comme une véritable „pièce de démonstration" du matérialisme dialectique.

ROLUL CONTROLULUI ÎN FORMAREA UNUI STIL DE MUNCĂ INDEPENDENTĂ *)

DE

A. COSMOVICI și C. DIMITRIU

E în afara oricărei discuții însemnătatea pe care o are astăzi creșterea de cît mai numeroase cadre capabile de inițiativă, creație. Independența în gîndire, manifestată cu prilejul reproducerii și aplicării celor învățate, e primul pas spre dezvoltarea spiritului inovator, a tendinței de a soluționa în mod creator atît problemele producției, cît și cele științifice. Învățămîntul are, firește, sarcina de a educa spiritul inovator spre a-și îndeplini, în întregime, misiunea lui într-o societate care înaintează cu pași mari spre socialism. De aceea pedagogia acordă o mare atenție problemei independenței în muncă. Se subliniază de obicei, în școala medie, rolul lecțiilor destinate muncii independente („lecții de fixare" — așa cum le numesc alții); în școala superioară această preocupare e prezentată drept caracteristică atît seminariilor, cît și lucrărilor practice. Fără îndoială că nu se poate nega însemnătatea lor deosebită; nu poate fi neglijat nici rolul celorlalte activități principale: prelegerile, lecțiile de recapitulare și sinteză etc.

În cele ce urmează vom arăta că preocuparea de a stimula la un studiu individual creator, de a forma un stil de muncă independentă reprezintă un aspect dominant, esențial al activității de control. Aceasta rezultă firește, dintr-un scop fundamental al didacticii și anume din cerința ca elevii, sau studenții, să-și însușească în așa fel cunoștințele încît să le poată aplica, să le poată folosi în vederea îndeplinirii sarcinilor ce stau în fața tinerei generații.

Demonstrînd acest lucru vom putea trage unele concluzii și în ce privește condițiile generale pe care trebuie să le îndeplinească orice verificare a cunoștințelor și care, uneori, deși importante, sînt neglijate în practică.

Mai întîi este însă necesar să stabilim ce este stilul de muncă și de ce depinde educarea lui.

1. Despre stilul muncii intelectuale.

Inovația, munca creatoare este posibilă numai dacă există, pe de o

---

*) Studiul de față constituie partea introductivă a unei lucrări mai ample (*Valoarea instructiv-educativă a probelor de control*) comunicată în sesiunea științifică a Universității „Al. I. Cuza" din Iași de la 21-23 mai 1955.

parte, aspiraţia la o contribuţie personală, îndreptată spre progresul continuu al tehnicii şi culturii, pasiune pentru munca de cercetare, iar pe de altă parte, un înalt grad de dezvoltare a capacităţilor intelectuale şi morale. În fond, este vorba despre acel entuziasm revoluţionar şi acea voinţă fermă care caracterizează pe un comunist şi care trebuie să definească pe un intelectual absolvent al şcolii superioare. Aceste însuşiri fac parte din ceea ce psihologul sovietic I. A. Samarin numeşte „stil de muncă intelectuală"[1]). De fapt autorul descrie stilul muncii „elevilor mai mari" — adică stilul activităţii lor independente. Aceasta, fiind baza viitorului stil creator de muncă va constitui principalul obiectiv al preocupărilor noastre; vom arăta pe scurt caracterele muncii intelectuale după Samarin şi corelaţia lor.

Cercetătorul sovietic citat caracterizează stilul muncii intelectuale prin trei trăsături. Mai întîi, prin „năzuinţa către scop" — „nucleu al atitudinilor ce caracterizează stilul personalităţii"[2]). E vorba de orientarea elevilor, de interesele lor, dintre care cel mai important (din punctul nostru de vedere) este acela de cunoaştere prin proprii puteri. Fără îndoială însă că acest interes se leagă strîns în special de „problemele publice"[3]), cît şi de anumite materii de învăţămînt avînd legătură cu aspiraţiile elevului către viitoarea lui profesiune. Putem spune că e vorba de orientarea spre o cunoaştere principială a naturii şi societăţii. Conform cu învăţătura lui I. P. Pavlov s-ar putea vorbi aici despre existenţa unui „reflex al scopului", bine dezvoltat şi dirijat îndeosebi spre un ţel de nivel înalt[4]), adică există o tendinţă puternică, dominantă spre însuşirea, stăpînirea de valori. În cazurile descrise de I. A. Samarin, e vorba de valori ale culturii, de ideile şi concepţiile înaintate.

Apoi, stilul muncii intelectuale se caracterizează prin „gradul dominării conştiente a propriilor procese psihice (intelectuale, afective şi volitionale)"[5]), prin existenţa unor „priceperi" (priceperea de a-şi domina asociaţiile, de a-şi concentra atenţia, aceea de a gîndi în mod serios şi circumspect) . . . prin răbdare, perseverenţă, deci, în ansamblu, printr-o anume organizare, disciplină mintală.

În fine, în al treilea rînd, se mai distinge „gradul de însuşire a procedeelor tehnice de activitatea intelectuală", cum sînt: luarea de notiţe, lămurirea sensului cuvintelor, alcătuirea unui plan de lucrare, organizarea studiului şi altele.

Aceste două din urmă caractere sînt rezultatul formării unor stereotipe dinamice, adică a unor sisteme de reacţiuni relativ stabile. În cazul procedeelor tehnice ar fi vorba mai mult de consolidarea unor stereotipe în care predomină acţiunea primului sistem de semnalizare (sînt deci nişte deprinderi obişnuite) pe cînd în cazul priceperilor, al disciplinei mintale, s-ar putea vorbi de anume stereotipe specifice sistemului al doilea de semnalizare.

---

1) I. A. Samarin, *Stilul muncii intelectuale a elevilor mai mari* în *Probleme de psihologia copilului*, Ed. de stat pedag. şi psih., 1951.
2) *Op. cit.*, p. 122.
3) *Op. cit.*, p. 127.
4) I. P. Pavlov: *Reflexul scopului*, în *Experienţa a 20 ani în studiul activităţii nervoase a anim.* Ed. Acad. R P R. 1953, p. 260.
5) I. A. Samarin, *Op. cit.*, p. 123.

„Stilul muncii" nu e altceva decît felul cum știu să studieze elevii, modul lor de a învăța. El este un rezultat al procesului instructiv-educativ, privit din punct de vedere al muncii intelectuale, care necesită tocmai însușirile analizate mai sus: interese puternice de cunoaștere, un anume grad de dezvoltare a priceperilor, capacităților intelectuale și anumite deprinderi de lucru. Fără îndoială că toate acestea se formează în timpul însușirii cunoștințelor (desigur în cursul unui proces organizat în mod rațional). Dar temeinicia cunoștințelor elevului, capacitatea de a le aplica în practică este indisolubil legată de felul în care au fost asimilate. De aceea dacă ne preocupăm de calitatea cunoștințelor, trebuie să dăm mare atenție problemei formării unui stil conturat de muncă.

Spre a putea rezolva această problemă, trebuie să stabilim valoarea celor trei caractere ale stilului, descrise mai sus. În legătură cu prima trăsătură, am vorbit de „interes", de „atitudine", „orientare". Am pus aceste noțiuni pe același plan fiind strîns legate între ele. Fără a întreprinde aici o analiză amănunțită, vom aminti că, așa cum arată Leontiev, interesul e strîns legat de „motivul" activității, de sensul ei pentru elev, de „atitudine". Interesele pentru o activitate se dezvoltă ușor dacă putem crea motivele corespunzătoare, atitudinea necesară[6]). Soarta cunoștințelor depinde tocmai de atitudinea elevului (sau studentului) față de învățătură. De exemplu, să presupunem că un elev învață, urmărind doar ca să poată trece un examen apropiat; dacă un altul învață aceeași materie, dar cu intenția sinceră de a-și clarifica deplin problemele pentru a le putea aplica în mod inteligent în producție, nu e oare cu totul evident că trăinicia cunoștințelor asimilate, rolul pe care-l vor juca acestea în viața celor doi va fi cu totul diferit? Fără îndoială că de atitudinea elevului depinde în primul rînd și capacitatea de concentrare a atenției lui asupra lecției, răbdarea și perseverența sa în rezolvarea problemelor, cît și formarea deprinderilor de notare, de organizare a studiului etc. Astfel celelalte două caracteristici—gradul de dezvoltare a capacităților, priceperilor intelectuale și stăpînirea unor procedee, deprinderi tehnice de lucru—apar subordonate formării unei atitudini corespunzătoare (deși între ele există o incontestabilă interdependență).

Atitudinea elevilor și studenților față de învățătură, față de munca intelectuală, constituie nucleul din care se dezvoltă întreaga lor structură intelectuală. De ea depinde valoarea reală a cunoștințelor. Rezultă deci că educarea intereselor, a atitudinii este cheia de boltă a formării unui stil de muncă intelectuală, a reușitei depline în munca instructiv-educativă.

Pentru a pune în lumină dificultățile ce stau în calea dezvoltării unei atitudini corespunzătoare față de învățătură, Leontiev accentuează că atitudinea nu se învață, ci se educă[7]). Pedagogia ne indică o serie de mijloace ce ne stau la îndemînă cînd e vorba de educație: munca de convingere (prin conversație, lecturi de biografii, în predarea noilor cunoștințe etc.) exemplul profesorului, crearea unei opinii în clasă, (sau grupă), organizarea colectivului, regimul etc.

---

6) A. N. Leontiev: *Probleme psihologice ale atitudinii conștiente în învățare* in *Probleme de psihologia înțelegerii* sub red. A. A. Smirnov, Ed. de stat pt. lit. științifică, 1951, p. 53-56.
7) A. N. Leontiev: *Op. cit.*, p. 56.

Preocupîndu-ne de dezvoltarea atitudinii de cunoaştere independentă şi de rolul controlului, vom sublinia în special trei idei importante care se impun din analiza învăţăturii lui I. P. Pavlov. În primul rînd, pentru ca un complex de stimuli să capete semnificaţie, importanţă şi să ducă la o creştere a tonusului cortical, trebuie însoţit de o „întărire", de o satisfacere a unei trebuinţe vitale. Pe planul activităţii umane, experienţele lui Ivanov Smolenski au pus în evidenţă rolul întăririi verbale în formarea reflexelor condiţionate motorii. Se cunoaşte astfel şi rolul aprobării sau dezaprobării experimentatorului în formarea acestor legături temporare.

În termeni de psihologie putem afirma că, însăşi conştiinţa subiectului despre rezultatul acţiunii sale devine factor important în cristalizarea unor atitudini şi activităţilor care au dus la obţinerea acelor rezultate favorabile. De aici derivă şi adevărurile cunoscute în pedagogie: importanţa educativă a activităţii şi a succesului (recompensei). Despre însemnătatea lor vorbesc experienţele educative ale lui A. S. Makarenko,... rolul „bucuriei zilei de mîine"... asupra cărora nu e locul să insistăm. E necesar să subliniem însă, reamintind aceste idei generale şi bazîndu-ne pe cele arătate mai sus, că succesul trezeşte interesul *tocmai pentru activitatea care-l precede, care-i prilejuieşte aprobarea profesorului şi elevilor.* Deci dacă vrem să trezim un interes pentru o muncă serioasă de înţelegere pentru o aplicare creatoare a cunoştinţelor în rezolvarea de probleme complexe, trebuie neapărat ca numai într-o astfel de activitate şi nu alta (simplă memorare superficială) să fie angrenat elevul şi pe baza ei şi nu a alteia să se facă aprecieri favorabile.

În al doilea rînd, I. P. Pavlov arată un aspect aparent paradoxal în formarea aşa-zisului „reflex al scopului"[8]: necesitatea unor obstacole, care să creeze o anume tensiune. De aici rezultă că atunci cînd urmărim formarea intereselor de cunoaştere trebuie să avem grijă să punem elevii în situaţia de a da piept cu greutăţile unei înţelegeri complete, serioase, în prelucrarea şi aplicarea cunoştinţelor. Aceasta ne duce la principiul „exigenţei".

Deci referirea la învăţătura despre reflexele condiţionate a adus în primul plan trei idei, norme pedagogice: educarea prin „activitate", prin „exigenţă" şi prin „recompensă" (succes) şi ne permite să formulăm unele indicaţii în legătură cu problema care ne preocupă. Astfel educarea unui interes real şi puternic pentru o cunoaştere temeinică şi independentă va reuşi cu atît mai uşor cu cît elevii:

— vor fi antrenaţi cît mai mult şi efectiv într-o activitate mintală corespunzătoare scopului propus;

— vor întîmpina dificultăţi din ce în ce mai mari în această activitate;

— vor obţine periodic unele succese.

Punîndu-se consecvent în practică aceste cerinţe ale pedagogiei, fără îndoială că o dată cu formarea atitudinii juste faţă de învăţătură se vor forma şi priceperile şi deprinderile necesare. Aceasta nu numai pentru că, aşa cum am arătat, educarea atitudinii duce la dezvoltarea tuturor celorlalte

8) I. P. Pavlov, *op. cit.*, [4]) p. 264.

trăsături ale stilului muncii intelectuale, dar şi fiindcă toate capacităţile, priceperile se formează în activitate.

Interesele, atitudinea, toate aptitudinile intelectuale şi morale ale elevilor se formează, se dezvoltă, se îmbogăţesc datorită întregii munci instructiv-educative ce se desfăşoară în şcoală (şi nu numai în şcoală) printr-un complex de mijloace pedagogice — din care am amintit mai multe. Am pus în primul plan cîteva indicaţii, pe de o parte fiindcă ele sînt primordiale cînd ne ocupăm de stimularea la muncă independentă, şi pe de altă parte pentru că ele ne vor permite să putem aprecia rolul controlului şi condiţiile pe care acesta trebuie să le îndeplinească.

2. *Controlul – instrument important în combaterea formalismului.*

Pentru ca elevii să poată avea satisfacţia unei munci duse la bun sfîrşit, trebuie să aibă conştiinţa unui progres, a valorii rezultatelor obţinute. Din păcate însă, munca intelectuală, mai ales cea pe care o depun elevii în şcoală, nu duce de obicei la rezultate propriu-zis concrete, perceptibile direct prin simţuri şi chiar cînd duce la asemenea rezultate (hărţi, desene etc.) justa lor apreciere presupune o competinţă. De aceea, în special în primii ani de şcoală, autoaprecierea cunoştinţelor, a lucrărilor şi temelor e nesigură, subiectivă, depinzînd foarte mult de părerile celor din jur, îndeosebi ale persoanelor care se bucură de prestigiu — cum sînt profesorii şi părinţii. În şcoala elementară şi medie, chiar şi în învăţămîntul superior (desigur în proporţii diferite, cu aspecte diferite), conştiinţa progresului realizat şi o dată cu aceasta — bucuria unui succes real, sînt determinate de aprecierea profesorilor, a persoanelor competente.

Dar profesorii nu pot aprecia nivelul cunoştinţelor, munca depusă de elevi şi studenţi, rezultatele obţinute, decît cu prilejul controlului ce se desfăşoară în diferite forme şi cu ocazii variate; de aceea aprecierea e considerată ca parte integrantă a muncii de verificare. În felul acesta satisfacţia unui succes în muncă depinde foarte mult de control, de felul în care se efectuează. Activitatea de control vădeşte o mare importanţă educativă: *ea singură, printr-o justă apreciere provoacă bucuria datoriei împlinite.* Am văzut că această satisfacţie are un rol de seamă în formarea unor interese trainice de cunoaştere, ceea ce duce, în mod firesc, la învăţătură sîrguincioasă, la asimilarea temeinică a cunoştinţelor, la dezvoltarea — în acest proces — a priceperilor şi deprinderilor corespunzătoare. Aşadar, controlul este un stimulent de mare importanţă în şcoală, un stimulent absolut indispensabil, un factor de mare valoare educativă.

Se subliniază de obicei că, pentru a obţine un rezultat, controlul trebuie să fie nedespărţit de o apreciere competentă, completă, nepărtinitoare, astfel ca elevul să fie convins de justeţea ei. Se mai evidenţiază importanţa creării unei opinii în clasă, care să poată aprecia atît progresele cît şi lipsurile din pregătirea tovarăşilor lor etc. Toate acestea sînt foarte adevărate — vrem însă să accentuăm, în legătură cu aprecierea, semnificaţia muncii elevilor sau studenţilor dinaintea şi din timpul controlului.

După cum am arătat aprecierile favorabile (sau defavorabile) se răsfrîng tocmai asupra acestor activităţi, prin trezirea interesului faţă de ele. De aceea valoarea educativă a controlului depinde nu numai de modul cum apreciem, ci şi de ceea ce apreciem. O apreciere favorabilă

asupra unei activităţi care nu e în concordanţă cu scopurile învăţămîntului produce un efect educativ negativ. Valoroasă e numai aceea care scoate în evidenţă o muncă întru totul conformă ţelurilor educaţiei comuniste.

Care sînt aceste activităţi? Spre ce fel de muncă trebuie să orientăm atenţia, interesele elevilor şi studenţilor?

Fără îndoială că tineretul studios trebuie să îndrăgească viitoarea sa profesiune, care îi îngăduie să aducă o contribuţie efectivă la progresul avîntat al ţării noastre spre socialism. El trebuie să fie ataşat cauzei partidului, muncii în folosul poporului, pentru ridicarea celor mulţi la un înalt nivel de trai, material şi cultural.

În şcoală însă nu putem antrena elevii şi studenţii (decît în mică măsură) într-o activitate identică cu cea din viitor: pe de o parte fiindcă profesiunile complexe, de înaltă calificare, cer în prealabil o foarte îndelungată muncă pregătitoare, ce se poate realiza numai printr-un proces pedagogic îndelungat; pe de altă parte, chiar în şcolile care pregătesc elevii pentru profesiuni relativ simple (şcolile profesionale), chiar şi în acestea e nevoie de măsuri care să contribuie la dezvoltarea multilaterală a personalităţii elevilor în concordanţă cu sarcinile educaţiei comuniste. Tinerii trebuie pregătiţi nu numai pentru o anume profesiune, ci şi pentru viaţă, pentru viaţa în societatea socialistă, care solicită în cel mai înalt grad de la fiecare membru al ei o muncă cu caracter social, politic, cultural, atitudine principială faţă de evenimentele trăite de familie, sat, sau oraş, de ţara din care face parte, ba chiar faţă de problemele ce privesc întreaga omenire. Toate acestea cer o conştiinţă morală, o concepţie unitară, materialist-dialectică despre lume, despre societate, care trebuie făurită în şcoală. Or, noi nu putem angrena, nici pe departe, elevii şi studenţii în toate situaţiile, problemele, în toate activităţile ce li se vor cere în viitor, ci numai în unele tipice, generale. Activităţile ce se desfăşoară în şcoală pot fi astfel cel mult similare — şi rareori identice, cu acelea în care tinerii vor fi antrenaţi în decursul vieţii lor. Există deci pericolul ca să trezim interese, să dezvoltăm aptitudini, să-i învăţăm multe cunoştinţe pe care apoi tinerii să nu fie capabili să le folosească. Pericolul constă în a pregăti tineretul doar pentru viaţa „şcolară" şi nu pentru cea reală, cea „de toate zilele".

Astfel abordăm una din problemele fundamentale ale didacticii, aceea a condiţiilor necesare pentru ca ceea ce se învaţă în şcoală să poată fi aplicat cu succes în toate domeniile şi situaţiile. Psihologia, fiziologia sistemului nervos central, reliefează complexitatea ei. Experienţele asupra reflexelor condiţionate la animale au arătat că faţă de acelaşi excitant, bunăoară bătaia metronomului, un cîine poate reacţiona în mod cu totul diferit (reflex de apărare în locul celui alimentar). Diferenţa aceasta mare de reacţie poate apărea chiar dacă un complex de excitanţi diferă de altul doar printr-un singur amănunt (ora la care se produce sunetul etc.). Chiar prezenţa unui fapt mărunt poate anula sau modifica reacţia animalului, cu atît mai mult schimbări mari în ansamblul situaţiei.

Psihologia arată, pe de altă parte, că reamintirea unui fapt, a unei idei nu depinde numai de prezenţa unui alt fapt sau idei cu care a fost asociat anterior, ci de întregul ansamblu, de întreaga situaţie. În pedagogie se cunoaşte foarte bine că un elev care poate descrie şi „explica"

în clasă un fenomen (bunăoară plutirea corpurilor) poate fi perfect incapabil de a-l explica în altă situație diferită, în viața de toate zilele.

Pe ce căi se poate evita acest formalism, această insuficiență posibilă a activității didactice? În primul rînd prin *conținutul învățămîntului:* dacă în școală se desfășoară activități asemănătoare celor viitoare, dacă se predau cunoștințele cu care elevii se vor întîlni în practică, în diferite ocazii, dacă se dezvoltă acele deprinderi și capacități necesare în mare măsură producției, fără îndoială că greutățile în aplicarea și utilizarea cunoștințelor vor fi mult mai mici, decît dacă vom preda doar cele „șapte arte libere" : gramatica, retorica, logica etc., sau dacă vom centra învățămîntul în jurul studiului limbilor și literaturii latine și eline. Școala noastră legată de practică, de politică, predînd cunoștințe exacte, variate și unitare, dînd mare importanță învățămîntului politehnic, lucrărilor practice și de laborator, realizează în cea mai mare măsură legătura cu viața.

Formalismul se mai evită și prin *metodă.* Încă J. J. Rousseau cerea ca tinerii să descopere singuri, prin propriul lor efort, adevărurile stabilite de știință sau unele aplicații ale acestor adevăruri. Dacă acest principiu nu e și nici n-a fost aplicat în mod absolut, în formularea sa moderată rămîne un principiu de bază și al școlii noastre de azi „principiul participării active și conștiente". El pune în evidență o trăsătură foarte importantă necesară în muncile complexe și care, tocmai de aceea, trebuie dezvoltată neapărat la elevi și studenți. Orice muncă, calificată, solicită din partea celui care lucrează o anume independență în gîndire, un răspuns adecvat la unele situații și probleme mai mult sau mai puțin noi, neprevăzute și mai mult sau mai puțin complicate. Cu cît munca e mai complexă, cu atît și gradul de independență ce se cere de la cel care o efectuează sau o conduce, e mai mare (prin independență înțelegem capacitatea de a rezolva diferite probleme teoretice sau practice singur, fără ajutorul cuiva, folosind cunoștințele, experiența acumulată anterior).

Această trăsătură importantă și comună tuturor muncilor calificate poate perfect să fie dezvoltată în toate școlile începînd cu cele elementare și culminînd cu cele superioare. Atunci cînd s-ar neglija acest aspect absolvenții unei școli ar fi oarecum în situația jalnică a unor ființe dresate. În clasă, sub supravegherea și cu ajutorul profesorului, pot da impresia stăpînirii unor cunoștințe bogate și temeinice, dar în viață, în practică sînt complet dezorientați [9]. Și e firesc să fie așa, fiindcă psihologic vorbind, e altceva *să repeți* în mod coerent cele spuse de profesor, răspunzînd la întrebări dinainte prevăzute, într-o situație deplin familiară și e cu totul altceva *să aplici* cele învățate în împrejurări neașteptate, într-o situație nouă. E drept că în ambele cazuri pot fi necesare „aceleași cunoștințe", dar ansamblul fiind cu totul diferit tînărul nu și le poate reaminti, are impresia că se cer cu totul altele. Deosebirea principală e de atitudine—în clasă i s-a cerut mai mult să reproducă după modelul profesorului, în practică i se cere să rezolve

9) Și astăzi există încă asemenea cazuri, rebuturi ale muncii pedagogice : „bucherii". Din rîndurile lor se recrutează acela care au fost botezați „birocrați", „formaliști", oameni care se tem de orice inițiativă cît de mică, de orice răspundere.

singur probleme cu care nu a fost obişnuit. Dar atitudinea, complexul de tendinţe e tocmai ceea ce unifică cunoştinţele într-un sistem. Putem deci spune că, de fapt, în practică i se cere în adevăr altă sistematizare a cunoştinţelor decît cea cu care a fost deprins în şcoală (bineînţeles în cazul cînd s-a neglijat problema capacităţii de a aplica independent cunoştinţele).

Dimpotrivă, dacă elevii sînt obişnuiţi, încă din primele clase, să aplice cunoştinţele în rezolvarea de probleme variate, dacă li se cere mereu un efort personal, creator, dacă ei sînt deprinşi cu situaţia în care li se pretinde să folosească în mod variat şi neaşteptat cele învăţate, dacă se creează astfel tendinţa şi aspiraţia de a soluţiona singuri problemele ridicate de practică, trecerea de la activitatea şcolară la cea productivă se va efectua incomparabil mai lesne[10]). Activitatea din şcoală va fi foarte asemănătoare cu oricare muncă productivă calificată nu numai prin conţinut, ci şi datorită faptului că se va cere de la şcolari aceeaşi atitudine, aceeaşi independenţă, aceleaşi capacităţi şi aptitudini de aplicare a cunoştinţelor şi experienţei acumulate. Cu cît şcoala pregăteşte cadre pentru o mai înaltă calificare, cu atît şi gradul de independenţă care trebuie educat e şi el mai mare.

Se observă uşor că o „participare activă", la un nivel înalt, implică un complex de aptitudini, abilităţi, capacităţi. În adevăr „independenţa" aceasta nu este o „însuşire psihică elementară" uşor de educat. Ea implică: atenţie concentrată, voinţă, capacitatea de a selecta, compara, resistematiza cunoştinţele, de a sezisa esenţialul etc. Toate acestea sînt posibile numai dacă există şi deprinderi de muncă consolidate, o organizare a activităţii. În fine, miezul acestui proces complex îl constituie atitudinea, interesul viu pentru soluţionarea prin proprii puteri a dificultăţilor întîmpinate. Pe scurt, e vorba de ceea ce am descris în paragraful anterior ca fiind stilul de muncă independentă. Am arătat atunci că el este un rezultat al întregii munci instructiv-educative, fiind în acelaşi timp o chezăşie a succesului ei. De aici decurge clar că această independenţă a elevilor nu se poate realiza dintr-o dată în formele ei superioare, ci numai treptat, printr-o muncă didactică sistematică, de lungă durată, conformă cu toate celelalte principii didactice (al învăţămîntului intuitiv, sistematic, accesibil etc.) şi folosindu-se metode şi procedee variate; însă permanent profesorul trebuie să fie preocupat de asigurarea participării cît mai active a elevilor. Desigur că aceasta nu e unica grijă, dar e din cele mai importante, fiindcă nu e alta decît preocuparea de calitatea asimilării cunoştinţelor, de posibilitatea aplicării lor în practică.

Trebuie de arătat că în urma consideraţiilor de mai sus, se pune în relief un anume sens al principiului participării active. Cînd vorbim de

10) Aplicarea cunoştinţelor, soluţionarea problemelor depinde în mare măsură de capacitatea de a deosebi generalul de particular, esenţa de aparenţă. E. G. Vaturo într-un studiu recent *Principiul „nivelării" şi importanţa sa pentru psihologie şi pedagogie* — apărut în Pedagogia sovietică nr. 3/954 — arată că posibilitatea de a distinge esenţialul e în funcţie şi de organizarea învăţării. Astfel prezentîndu-se ideile generale, legile, aspectele esenţiale în situaţii, contexte cît mai variate, elevii ajung să le poată descifra în practică, devin capabili de abstractizare (analiză) şi generalizare. Iată de ce vom insista asupra necesităţii de a se pune mereu variate şi complicate probleme şcolarilor şi studenţilor.

participarea activă a elevilor şi studenţilor, de „independenţa" lor în gîndire, în învăţare ne-am referit nu numai la fapte ca: urmărirea cu atenţia încordată a prelegerilor, sau studierea şi aprofundarea materiei în timpul studiului individual fără supraveghere şi ajutor. Am avut în vedere în special tendinţa continuă de a lega singuri de viaţă cele învăţate, de a descoperi şi rezolva variate probleme, de a-şi lărgi cercul de cunoştinţe — pe scurt, acea activitate în care tînărul caută să folosească cele asimilate în vederea realizării, prin propriile sale forţe, a unui nou şi continuu progres intelectual, profesional, politic şi moral (progresul său personal cît şi al colectivului din care face parte). În această formulare, munca independentă ar fi poate mai firesc să o numim „creatoare": atunci cînd un elev caută şi izbuteşte să demonstreze o teoremă nouă singur, el face un efort cu caracter inovator (desigur pe plan psihologic, dar nu şi din punct de vedere social). Pe de altă parte toţi cei care realizează adevărate inovaţii, au fost cu siguranţă mai întîi creatori „pe plan subiectiv". Dacă şcoala, chiar cea superioară, nu poate promova decît unii „viitori adevăraţi inovatori", ea e datoare să promoveze cel puţin inovatori în sens psihologic. În cele ce urmează, pentru a accentua această nuanţă, vom folosi deseori cuvîntul de „inovator", „creator", tocmai cu această semnificaţie psihologică mai largă.

În rezumat am arătat pînă acum că activitatea de verificare are mare rol în cadrul procesului instructiv-educativ desfăşurat în şcoală, fiindcă *numai cu ajutorul controlului se pot evidenţia succesele şi insuccesele în muncă ale tinerilor.* Căutînd să stabilim natura muncii către care trebuie să-i dirijăm, condiţiile acesteia, s-a vădit că ea trebuie să aibă un conţinut apropiat de practică, de viaţă şi o structură similară cu cea a activităţii productive. Fără a putea aborda, nici pe departe această problemă în amănunt, s-a vădit că o trăsătură comună, esenţială muncii şcolare şi celei productive este necesitatea de a rezolva independent problemele ivite. Astfel controlul trebuie totdeauna să pună în lumină posibilitatea de a folosi în cele mai variate situaţii cele învăţate, stimulînd la o însuşire creatoare a cunoştinţelor.[11]) Aşadar se vădeşte că asocierea problemei controlului de cea a formării unui stil de muncă nu a fost făcută în mod întîmplător, ci este cerută în mod imperios de sarcinile şcolii noastre.

3. *Obiectivele imediate ale controlului şi condiţiile necesare realizării sarcinii sale educative.*

Încercînd să stabilim condiţiile şi aspectele concrete ale unei munci de control, care să-şi îndeplinească în întregime rolul său, trebuie să arătăm din capul locului că elevii nu pot fi antrenaţi, în vederea verificării, într-o activitate cu totul aparte, cu totul diferită de cele ce se desfăşoară în cadrul celorlalte tipuri de lecţie. Cu alte cuvinte, în timpul

---

11) Fără îndoială că această „însuşire creatoare" trebuie înţeleasă dialectic pentru copiii din primele clase elementare înţelegerea unui text scurt, dar care conţine cuvinte abstracte, are totuşi un aspect creator întrucît pentru „gîndirea concretă" şi, în „acţiune" caracteristică încă lor, aceasta constituie un important pas înainte, solicitînd serioase eforturi. Pentru un elev de şcoală medie, însă, acelaşi act nu reprezintă nicidecum o activitate nouă, un progres, nu cere nici o încordare specială.

controlului trebuie să punem elevii fie să recapituleze cunoştinţele, fie să efectueze exerciţii, probleme sau „compoziţii creatoare“ (ca în lecţiile „de fixare“ sau „destinate muncii independente“), fie să aplice cele cunoscute în efectuarea de lucrări practice sau de laborator. Ca ilustrare a acestui fapt putem observa că acei pedagogi care clasifică tipurile de lecţie după particularităţile, structura activităţii ce se desfăşoară în timpul lecţiei, nu izolează controlul ca un tip aparte [12]). Aceasta pune în relief că din acest punct de vedere lecţia de control nu diferă în mod radical de alte tipuri de lecţie. În schimb în clasificarea după scopul lor didactic se prevede un tip aparte de „lecţie de control“ [13]). Putem deci afirma că *ceea ce caracterizează în mod esenţial munca efectuată într-o lecţie de control este scopul ei*. E de la sine înţeles că deosebirea de scop va determina şi diferenţe între activităţile din timpul controlului şi cele din lecţiile urmărind alte obiective (fără a fi însă fundamentale).

În consecinţă pentru sezisarea tuturor aspectelor unei munci eficiente de verificare va trebui să facem unele precizări în legătură cu scopul urmărit de control. S-a arătat că verificarea are rol de frunte în stimularea elevilor şi studenţilor; faptul acesta nu e contestat de nimeni. Controlul se realizează, însă, printr-o activitate complexă cu sensuri multiple. La o analiză detaliată a felului în care se desfăşoară deosebim: o fază de verificare propriu-zisă, cînd elevul răspunde la una sau mai multe teme date, iar profesorul observă, constată rezultatele şi modul în care se folosesc cele învăţate; apoi există o altă fază de apreciere, de bilanţ, cînd profesorul face cunoscută valoarea rezultatelor; în fine se mai poate distinge şi un aspect de ajutorare, de îndrumare, cînd se dau indicaţii privitoare la modul în care trebuie să se lucreze, se precizează şi completează unele cunoştinţe [14]).

Desigur că cele mai mari dificultăţi sînt legate de munca de „constatare“. De felul cum o organizăm depinde în cea mai mare măsură efectele controlului. Trebuie însă de subliniat că „diagnoza“ ca atare (la fel ca aprecierea şi îndrumarea) nu constituie un „scop în sine“; nu constatăm doar „pentru a constata“. Ea urmăreşte cel puţin două scopuri principale. De unul ne-am ocupat pe larg — e vorba de stimularea elevilor sau studenţilor la muncă: dinamizarea lor prin cunoaşterea succeselor sau insucceselor implică constatarea felului în care ei învaţă. Celălalt scop urmăreşte îmbunătăţirea muncii pedagogice din şcoală de către profesor sau forurile superioare, prin variate măsuri. Pentru aceasta e nevoie să se cunoască cum au înţeles elevii lecţiile, ce profit au tras, sau ce greutăţi au întîmpinat etc.

Deşi ambele obiective au nevoie de observaţii culese din aceeaşi activitate unică de verificare, ele se referă la aspecte deosebite: stimularea cere să se pună în lumină munca elevului, contribuţia sa la obţinerea unor rezultate bune (sau rele), se urmăreşte elevul pentru a-l încuraja sau

12) Vezi I. N. Kazanţev, *Lecţia în şcoala sovietică*, Ed. de stat did. şi ped. p. 128-141 şi I. A. Kairov (sub. red.) *Pedagogia* Ed. de stat. 1949, p. 144-158.

13) Ministerul Învăţămîntului, *Pedagogia*, Ed. de stat did. şi ped., 1954, p. 245 (după *Pedagogia* de B. P. Esipov şi N. K. Gonciarov).

14) Toate aceste „faze“ nu ce succed decît rareori unilinear, de obicei ele se întrepătrund, iată de ce pot fi caracterizate ca „aspecte“ ale aceleiaşi activităţi unitare, sau condiţii ale controlului.

avertiza și pentru a-l putea îndruma imediat. Este în special, o diagnoză *pentru elev.*

Îmbunătățirea activității profesorului și școlii urmărește desigur tot progresul elevilor, dar mijlocit, pe alte căi. Pentru aceasta analiza rezultatelor tinde să stabilească ce se datorește mai ales muncii profesorului, organizării activității școlare etc.; adică trebuie știut dacă nu cumva lecțiile au fost prea abstracte dacă s-au reliefat ideile esențiale ș. a. m. d., cu alte cuvinte felul cum se reflectă activitatea profesorului în munca și succesele elevilor. Am putea vorbi de o verificare *pentru profesor* (în sensul că îi servește direct și imediat lui).

Fără îndoială că ambele aspecte sînt în strînsă interdependență. Practic nu putem stabili deficiențele unui elev, cît și cum a învățat acasă, dacă nu avem certitudinea că lecția examinată s-a explicat clar și complet și, invers: nu putem cunoaște natura și gradul lipsurilor unei expuneri anterioare dacă nu avem certitudinea că s-a muncit serios pentru înțelegerea lecției respective.

Indisolubil legate, aceste două preocupări totuși nu coincid. De aceea în practică este important ca avînd grijă de una să nu neglijăm pe cealaltă. Atît controlul în ansamblul său (cuprinzînd toate „fazele" sale), cît și momentul special al constatării, diagnozei se organizează, se structurează în conformitate cu obiectivele urmărite. Întrucît ele nu se opun, le putem realiza simultan, prin folosirea de numeroase procedee.

Pe de altă parte, un control redus, fără a verifica gradul de aprofundare al cunoștințelor (mărginindu-ne să constatăm că elevii „au înțeles ideile principale"), poate sluji profesorului ca un ghid în aprecierea muncii sale didactice; el nu servește însă celuilalt scop: stimulării elevilor. Ba chiar putem spune că, dimpotrivă, întărind părerea unor elevi că „e suficient să înțelegi ceea ce s-a spus și să poți reproduce întocmai" încurajezi tendința acestora spre o asimilare superficială.

Mai mult, să presupunem că într-o verificare minuțioasă a cunoștințelor și a capacității de prelucrare independentă a acestora aprecierea se reduce numai la notarea lapidară prin „insuficient", „slab" fără alte explicații sau îndrumări[15]). Prin acest control noi am putut să culegem tot ceea ce este necesar „pentru profesor", pentru o optimă organizare viitoare a procesului instructiv-educativ. În schimb nu se realizează în întregime sarcina „stimulării", dimpotrivă uneori putem cauza descurajare; de exemplu în cazul, întîlnit destul de des, cînd tinerii și-au însușit o metodă de lucru defectuoasă, obțin mereu rezultate slabe și nu știu cum să iasă din impas: lipsa de justificare a aprecierilor în analiza muncii elevului făcută de profesor, lipsa unei îndrumări atente, a unei încurajări poate duce la deprimare, la delăsare.

Cu alte cuvinte: o verificare periodică foarte conștiincioasă dar însoțită numai de aprecieri lapidare este suficientă pentru ca profesorul să constate roadele metodelor aplicate și să-și poată îmbunătăți munca — dar, deși *absolut necesară,* ea nu e și *suficientă* pentru atingerea în întregime a scopului stimulării. Acesta cere să se acorde o mare însemnătate atît

15) Această situație era frecventă în școală înainte. În forme atenuate se mai poate întîlni uneori și azi.

discutării şi aprecierii rezultatelor obţinute, cît şi îndrumării atente în muncă.

Aşadar preocupîndu-ne cu multă grijă de realizarea dinamizării elevilor în direcţia unei munci cu caracter creator, vom putea obţine şi toate datele necesare atingerii celuilalt obiectiv, nu însă şi invers. Iată de ce nu credem că am greşit accentuînd şi punînd mereu pe primul plan în procesul controlului stimularea muncii, în vederea obţinerii unor rezultate educative maxime. În lumina ei aprecierea apare ca un moment de tensiune maximă dînd sens întregii activităţi de verificare. Experienţa profesorilor fruntaşi a pus mereu în evidenţă importanţa aprecierii, descriindu-se pe larg condiţiile eficenţei sale.

Credem necesar să subliniem valoarea îndrumărilor ce trebuie date o dată cu aprecierea, fiindcă în practică acest aspect e mai des neglijat. Este bine ca o dată cu discutarea rezultatelor să se analizeze felul de a se pregăti al elevului dîndu-se totodată indicaţii privitoare la organizarea studiului individual. Este greşit ca indicaţiile acestea să fie formulate numai cu prilejul altor lecţii. Momentul aprecierii are o deosebită valoare pedagogică, tinerii avînd atenţia ascuţită la maximum pentru problema roadelor muncii lor —interesul trebuie folosit cît mai mult în vederea consolidării aspectelor pozitive ale învăţăturii lor şi eliminării celor negative.

Indicaţiile şi lămuririle din timpul controlului uneori sînt mai ample, alteori mai restrînse. Important e ca ele să nu lipsească din preocupările de bază ale oricărei activităţi ce urmăreşte stimularea activităţii tineretului studios. În acelaşi timp, trebuie, cînd este nevoie, să clarificăm imediat unele probleme, să completăm unele cunoştinţe, să dăm noi exemple etc. Aceasta constituie un aspect al „laturii instructive" a controlului, contribuţia sa directă la întregirea, adîncirea şi sistematizarea cunoştinţelor. Latura instructivă a controlului nu se referă numai la noile cunoştinţe ce se obţin cu prilejul bilanţului, ea e legată şi de progresul pe care îl realizează tinerii în timpul activităţii controlate.

De asemenea latura educativă nu se referă numai la dinamizarea elevilor, la formarea unei atitudini corespunzătoare sarcinilor lecţiei, ci şi la dezvoltarea capacităţilor intelectuale chiar în timpul controlului, ceea ce se poate dovedi uşor pe baza concluziilor de pînă acum. În adevăr din cele spuse reiese că putem caracteriza controlul ca o activitate ce se desfăşoară de către cadrele didactice în vederea stimulării tinerilor, prin apreciere şi îndrumare, la muncă independentă, orientată spre un progres multilateral, în conformitate cu sarcinile educaţiei comuniste. Am arătat însă că stimularea la o astfel de muncă e posibilă numai dacă putem face aprecieri în legătură cu participarea lor activă. De aici decurge clar că verificarea trebuie să ceară de la elevi un efort relativ „creator", ceea ce înseamnă că rezultatul lui va trebui să constituie în mod necesar un anume pas înainte.

Pedagogia a stabilit de mult care sînt acele activităţi în care se poate evidenţia capacitatea de a prelucra cele învăţate, temeinicia cu-e noştinţelor:

a) *Expunerea* de către elev sau student a unei părţi dintr-o lecţi-predată anterior de către profesor (sau unui text recomandat în prea

abil), *dar numai dacă se foloseşte un plan propriu* (sau indicat în mod special de profesor) *cuvinte şi variate exemplificări proprii, noi.*

b) *Rezolvarea de probleme*, nu numai din acele care presupun calcule ci, în sens larg: *comparaţii, paralele, interpretări de fapte, deducţii pe baza celor învăţate etc.* Acestea se pot efectua fie în scris, fie oral. Deşi cu caracteristici aparte, în această categorie de activităţi ar intra şi *răspunsurile elevilor la unele întrebări puse de profesor.*

c) *Compoziţiile creatoare.*

d) *Lucrările practice* efectuate de elev sau student[16]).

În practică aceste forme de activitate se pot îmbina, structurîndu-se conform unor anumite metode de control. Nu e greu de dovedit că fiecare din acestea permit *nu numai o apreciere multilaterală* a nivelului cunoştinţelor, dar şi *realizarea unui progres*: mai întîi — instructiv — în ce priveşte sistematizarea, adîncirea, întărirea cunoştinţelor; apoi un progres în privinţa exersării, dezvoltării capacităţilor, abilităţilor. Toate acestea cer profesorului (deşi într-o măsură mai mică decît la alte lecţii) să se preocupe în prealabil nu atît de noile cunoştinţe ce s-ar putea comunica ocazional[17]), cît de modul în care va organiza prelucrarea lor de către elevi, în rezolvarea unor probleme sau situaţii relativ noi.

Pe scurt putem deci conchide că activitatea de control e asemănătoare cu toate celelalte forme de muncă didactică:

— prin faptul că profesorul are un rol activ, important, atît în pregătirea, cît şi în desfăşurarea, conducerea activităţilor;

— prin aceea că în timpul ei trebuie să se realizeze, în mod inevitabil, şi un anume progres instructiv, din punct de vedere al însuşirii cunoştinţelor; de asemeni totdeauna se face un pas înainte şi în privinţa educării capacităţilor intelectuale;

— prin faptul că munca elevilor se aseamănă atît în conţinutul ei, cît şi prin structură, cu cea în care sînt angrenaţi cu prilejul altor lecţii.

În acelaşi timp controlul se deosebeşte de alte activităţi prin aceea că:

— urmăreşte mai ales un scop educativ — stimularea la o muncă cu caracter creator, promovarea unor eforturi continue în direcţia unui progres neîntrerupt în toate direcţiile;

— solicită o participare mai activă din partea elevilor şi studenţilor, decît celelalte forme de învăţămînt.

Totodată a ieşit în evidenţă că o verificare raţională a pregătirii tineretului studios implică mai multe condiţii. Astfel e necesară pregătirea minuţioasă a unei forme de activitate care să poată permite verificarea capacităţii de a aplica cunoştinţele în variate situaţii. Pentru ca „diagnoza“ să fie completă se cere:

---

16) Activităţile sînt cele enumerate şi analizate de I. A. Kairov cu unele mici modificări. Vezi *Pedagogia*, Ed. de stat, 1949, p. 81-83.

17) Materialul nou poate fi comunicat o dată cu aprecierile dar mai ales atunci cînd se dă tema de tratat = se poate da un text nou, cerîndu-se să fie analizat prin prizma caracterizărilor făcute în general asupra autorului; chiar la istorie se poate cita un fapt care n-a fost arătat la lecţie şi să se ceară explicarea lui cu ajutorul celor cunoscute.

— temele să implice o participare creatoare din partea celor examinați ceea ce presupune opunerea unor dificultăți reale, serioase, (așa cum arată I. P. Pavlov acestea contribuie și la menținerea intereselor, la continua lor dezvoltare);

— să se asigure întotdeauna o proporționare a greutăților, ținînd seama de particularitățile de vîrstă și de volumul cunoștințelor pentru a se putea obține rezultate pozitive.

În afară de verificarea propriu-zisă, un rol deosebit de important îl joacă aprecierea, discutarea rezultatelor obținute. Ea are rol principal în dinamizarea tineretului cu condiția să fie perfect justă, completă și să cîștige adeziunea conștientă a întregii clase sau grupe.

În fine, o dată cu aprecierea e necesară și o muncă de îndrumare, în vederea completării cunoștințelor și îmbunătățirii studiului individual.

Discutînd problema controlului am insistat în mod deosebit asupra participării cît mai active din partea celor controlați. Faptul ar putea părea banal dacă nu am fi accentuat tocmai sensul special de activitate „creatoare" al acestei participări. Insistența noastră se explică mai ales prin erorile care persistă încă în practica școlii noastre [18]).

Din păcate, controlul se transformă adesea într-o activitate seacă. S-ar părea că unii examinatori consideră cunoștințele ca un „material" inert, iar controlul ca o operație de constatare a existenței acestuia. Verificarea seamănă uneori cu un examen medical în care se măsoară diferite dimensiuni ale corpului și în care pacientul nu poate contribui cu nimic la modificarea rezultatului.

Dimpotrivă credem că verificarea din școală ar putea să semene mai mult cu activitatea depusă la un antrenament sportiv. Sportivii profită și progresează atît datorită exercițiilor variate cît și de pe urma indicațiilor primite. Totodată aprecierile antrenorului îi stimulează la o continuă perfecționare, la consolidarea aspectelor pozitive și la înlăturarea greșelilor, prin antrenament serios și sistematic.

La fel controlul, în școală, trebuie să constituie o activitate plină de dificultăți, dar vie, interesantă, un prilej de întrecere în muncă, într-o muncă creatoare. Atunci efectele sale pe plan instructiv și mai ales educativ sînt maxime. Numai așa se contribuie în mod eficient la formarea unor interese de cunoaștere independentă, a tendinței spre un continuu progres intelectual, la dezvoltarea abilităților, capacităților, la conturarea și apoi cristalizarea unui stil de muncă „creatoare", principala chezășie a unei juste aplicări în viață a celor învățate.

Catedra de pedagogie
și psihologie

BIBLIOGRAFIE

1. Iuhnovschi G. L., *Să dezvoltăm gîndirea creatoare a studenților* (în Вестник высшей школы, nr. 2/1951).
2. Găină S., *Curs de didactică generală*, 1947 (inedit).

18) Toate considerațiile expuse asupra controlului se bazează pe observații culese din practica școlii — ele au izvorît mai ales din cercetarea modului în care sînt folosite probele de control; din motive de ordin obiectiv, materialul faptic n-a putut fi inclus în lucrarea de față.

3. Ivanov S. V., *Lecţiile de control* (in Revista de pedagogie, nr. 2/1953, traducere parţială din „Типы и структура уроков" Учпедгиз 1952).
4. Kairov I. A., (sub red.) *Pedagogie*, Ed. de Stat, 1949.
5. Kazanţev I. N., *Lecţia în şcoala sovietică*, Ed. de Stat, 1953.
6. Kobozev, N. I., *Despre îndrumarea studiului individual al studenţilor* (in Вестник высшей школы 1949).
7. Leontiev A. N., *Probleme psihologice ale atitudinii conştiente în învăţare* (în *Prob eme de psihologia înţelegerii*, sub red. A. A. Smirnov, Ed. de stat 1951).
8. Ministerul Învăţămintului, *Pedagogia*, Ed. de Stat, 1954.
9. Ogorodnikov I. T. şi Şimbirev P. N., *Pedagogia*, Ed. de Stat, 1952.
10. Pavelcu Vasile, *Curs de psihologie generală*, 1954 (inedit).
11. Pavlov I. P., *Reflexul scopului* (in *Experienţa a 20 de ani în studiul activităţii nervoase superioare a animalelor*. Ed. Acad. R.P.R. 1953).
12. Samarin I. A., *Stilul muncii intelectuale a elevilor mai mari* (in *Probleme de psihologia copilului* red. Ananiev B.G., Ed. de Stat, 1951).
13. Zinoviev S. I., *Culegere de articole cu privire la munca independentă a studenţilor* (in Вестник высшей школы, nr. 12/1953).
14. „ *Împotriva manifestaţiilor de bucherism în învăţămîntul superior* (in Беситик высшей школы, nr. 7/1952).

РОЛЬ КОНТРОЛЯ В ФОРМИРОВАНИЙ СТИЛЯ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ

Краткое содержание

Значение знаний приобретенных в школе зависит от степени их влияния на профессиональную и общественную деятельность молодого поколения. Трудности в использовании приобретенных знаний заключаются не только в разнице между конкретными условиями, которые встречаются в практике, и общими условиями существующими в школе, но также в необходимости использования знаний в новых условиях и для осуществления новых целей. Очевидно, что возможность применения известных методов, законов и т. д. зависит также от направленности интересов и целей определяющих углубление и усвоение знаний. Сложные профессии требуют самостоятельного решения вопросов, большей инициативы. Усвоение и укрепление знаний должны осуществляться главным образом в свете стремления к самостоятельному решению различных вопросов. Таким образом, воспитание интереса к самостоятельному усвоению знаний играет главную роль. Конечно, это предполагает и соответствующее развитие умственных способностей; нельзя также игнорировать роль некоторых „технических навыков", специфических умственному труду.

Значение этих черт (которые составляют то, что И. А. Самарин называет стилем научного, умственного труда) тем более велико, чем более в настоящее время требуются творческое применение знаний и воспитание новаторского духа.

Согласно учению И. П. Павлова, можно утвердить, что формирование стиля самостоятельного труда зависит в особенности от тренировки учащихся в соответствующей деятельности, от постепенного возрастания трудностей и от обеспечения успеха в труде. В виду того, что самооценка результатов умственного труда имеет в большинстве случаев субъективный характер, проверка играет большую стимулирующую роль в правильной оценке результатов труда и в проявлении интереса к самостоятельному познанию.

Значение контроля увеличивается в зависимости от личного участия ученика в работе; таким образом, контролируемая деятельность неизбежно способствует развитию умственных способностей и углублению преподаваемых предметов.

Всякое стремление превратить контроль в процесс „sui generis", в котором ударение падает на воспроизведение знаний, придаёт ему характер сухого баланса, снижая до минимума его роль. Наоборот, ставя постоянно перед учащимися вопросы (в самом широком смысле этого слова), проверка ответов получает живой характер, интегрируясь эффективно в совокупность дидактического процесса и приближаясь таким образом по своей структуре к практике. Контроль должен быть не простым „выводом", а главным образом источником энергии, исходной точкой и возбудителем новых перспектив.

LE RÔLE DU CONTRÔLE DANS LA FORMATION D'UN STYLE DE TRAVAIL INDÉPENDANT

Résumé

La valeur des connaissances acquises à l'école dépend de l'intensité dont elles pourront influencer l'activité professionnelle et sociale de la jeune génération. On remarque que les difficultés dans l'emploi de ce qu'on a appris résultent non seulement des différences d'entre les conditions concrètes rencontrées dans la pratique et les conditions générales d'étude à l'école, mais aussi de la nécessité d'employer les connaissances dans d'autres buts que ceux auxquels les jeunes gens sont habitués. Donc, la possibilité d'appliquer certaines méthodes, lois, etc., dépend aussi des raisons, des intérêts qui ont déterminé leur étude approfondie et leur assimilation. Les professions complexes imposent la résolution des problèmes d'une manière indépendante, à un degré d'initiative plus accentué; il résulte que l'appropriation et la consolidation des connaissances doivent être effectuées surtout avec la préoccupation de résoudre les divers problèmes par un effort personnel. Ainsi, la formation de l'intérêt pour une connaissance indépendante acquiert une importance centrale; en même temps, il faut, assurément, développer aussi les capacités intellectuelles correspondantes; et il n'y a pas à ignorer, non plus, le rôle de certaines „habitudes techniques" spécifiques au travail intellectuel.

L'importance de ces traits (constituant ensemble ce que I. A. Samarin appelle „un style de travail intellectuel") est d'autant plus grande que l'application créatrice des connaissances, la formation de l'esprit innovateur, s'imposent aujourd'hui de plus en plus.

Ensuite, en employant la doctrine de I. P. Pavlov, on met en évidence le fait que la formation d'un style de travail indépendant dépend spécialement de l'entraînement des élèves et des étudiants dans une activité correspondante, de la création de certaines difficultés progressives et de l'assurance de l'obtention de queques succès.

Puisque l'appréciation par soi-même des résultats du travail intellectuel est très difficile et subjective, l'activité de contrôle est la seule

qui permette leur juste évaluation et qui puisse ainsi occasionner la pleine satisfaction du succès dans le travail. C'est pourquoi la vérification joue un rôle stimulant d'une extrême importance dans la détermination et la cristallisation des intérêts de connaissance indépendante — bien entendu si elle met en évidence une activité renfermant des efforts à caractère créateur. La valeur du contrôle est d'autant plus appréciable, que la contribution personnelle de l'élève est plus grande; de cette manière, l'activité contrôlée contribue inévitablement au développement des capacités intellectuelles et à l'approfondissement de la matière d'enseignement.

Toute tendance à transformer le contrôle dans un procès „sui generis", où l'on met l'accent sur la reproduction des connaissances, lui prête l'aspect d'un sec bilan comptable, lui diminue le rôle. Au contraire, en posant toujours aux jeunes gens des problèmes — au plus large sens de ce mot — on lui donne un caractère vif et la vérification est effectivement intégrée dans l'ensemble du travail didactique, en s'approchant par sa structure, de la pratique. Le contrôle ne doit pas être une simple conclusion, mais surtout une source d'énergie, un point de départ, ouvrant toujours des perspectives.

ROLUL INSTANȚELOR JUDECĂTOREȘTI ÎN ASIGURAREA LEGALITĂȚII POPULARE ÎN ADMINISTRAȚIA DE STAT A R. P. R.

DE

I. VÎNTU

1. — Una dintre problemele importante de drept de stat și de drept administrativ — care nu a fost încă soluționată în toată complexitatea ei, atît de tribunale, cît și în literatura juridică, — este aceea a competinței tribunalelor populare de a controla legalitatea actelor administrative, fie cu dreptul de anulare, fie numai cu dreptul de a constata ilegalitatea lor, pentru a statornici asupra răspunderilor penale sau civile care rezultă din astfel de acte administrative ilegale.

Prin studiul de față voi încerca să aduc o contribuție în cercetarea acestei probleme.

Legalitatea fiind unul dintre principiile fundamentale ale activității sociale și de stat, respectarea ei este o îndatorire constituțională a tuturor organelor și organizațiilor de stat, a organizațiilor obștești, a lucrătorilor din aparatul de stat și a cetățenilor și constituie o preocupare permanentă a conducerii de partid și de stat[1]).

Respectarea și întărirea legalității populare în administrația de stat este de cel mai mare interes, pentru că, în activitatea lor de realizare a puterii de stat a oamenilor muncii, organele executive și de dispoziție ale puterii de stat sînt obligate să asigure, potrivit condițiilor și specificului activității ce desfășoară, o cît mai deplină, mai oportună și mai consecventă executare a legii, fie prin aplicarea directă a prevederilor ei la cazurile concrete pe care sînt chemate să le rezolve, fie prin elaborarea de acte normative subordonate legii.

Desigur, însăși condițiunile obiective ale orînduirii noastre sociale și de stat constituie puternice garanții ale respectării și întăririi legalității populare în adminisirația de stat: dezvoltarea sectorului socialist al economiei naționale, egalitatea în fața legii și în societate a tuturor oamenilor muncii de diferite naționalități, rolul conducător al partidului clasei muncitoare în mecanismul dictaturii proletariatului, legile de bază ale muncii sociale, ridicarea continuă a nivelului cultural al maselor muncitoare, principiile fundamentale ale organizării de stat etc.

În același timp, fundamentul democratic al organizării de stat, unicitatea și deplinătatea puterii de stat a oamenilor muncii, exercitată de

1) Art. 90 din Constituție; raportul de activitate al C. C. al P. M. R. la Congresul al II-lea al Partidului.

Marea Adunare Națională și de sfaturile populare, precum și dreptul organelor superioare de a controla legalitatea actelor juridice ale organelor inferioare, reprezintă mijloace generale de asigurare a legalității populare în administrația de stat.

Dar, deosebit de aceste garanții și mijloace generale de asigurare a legalității în administrația de stat, au fost create treptat, pe măsura dezvoltării orînduirii sociale și de stat, modalități și forme sociale de control al legalității populare în activitatea organelor administrației de stat, înființîndu-se în același timp și organele de stat pentru exercitarea fiecărei forme speciale de control.

Astfel, a fost creat un sistem de organe, cărora le revine sarcina ca, prin metode și forme speciale de control, să asigure respectarea celei mai stricte legalități populare în administrația de stat: instanțele judecătorești, organele procuraturii, Comisia controlului de stat și Arbitrajul de stat.

Caracteristic este că aceste organe, investite cu competința de a exercita controlul legalității, au, în același timp — ca și toate celelalte organe și organizații de stat, ca și organizațiile obștești, ca și lucrătorii din aparatul de stat și ca și toți cetățenii — îndatorirea de a colabora la asigurarea legalității, prin sezisarea organelor de stat competente și aducerea la cunoștința acestora a cazurilor de încălcare a legalității și de deficiențe în activitatea unor anumite organe și organizații de stat. Aceasta este o îndatorire generală, cuprinsă în art. 90 din Constituție și precizată de actele normative referitoare la organizarea și funcționarea organelor de stat cu atribuțiuni speciale de control al legalității sau rezultînd din dispozițiile acestor acte normative [2]).

Prin urmare, în afară de formele și metodele specifice de exercitare a controlului legalității populare, organelor de stat care fac parte din sistemul organelor create pentru asigurarea legalității în activitatea de stat, le revine sarcina ca, ori de cîte ori, cu prilejul activității lor, constată abateri de la legalitate sau lipsuri în activitatea organelor și organizațiilor de stat, pe care ele nu sînt îndreptățite să le rezolve, să sezizeze organul de stat competent în soluționarea lor.

2. — Instanțele judecătorești ocupă un loc special în sistemul organelor de stat împuternicite pentru asigurarea legalității populare în administrația de stat, atît prin felul activității lor, cît și prin formele și metodele în care ele asigură respectarea legii și a celorlalte acte normative.

Una dintre sarcinile principale ale instanțelor judecătorești este aceea a asigurării legalității populare, prevăzută în art. 2 al. II al legii pentru organizarea judecătorească.

Dar instanțele judecătorești nu exercită un control sistematic al legalității în administrația de stat, ci numai atunci cînd sînt sezisate cu soluționarea unei anumite pricini.

De regulă, instanțele judecătorești își îndeplinesc sarcina de asigu-

2) Art. 26 din legea Nr. 5/1954, pentru organizarea și funcționarea Arbitrajului de Stat; art. 5 din legea Nr. 6/1952, pentru organizarea Procuraturii; art. 2 din legea Nr 2/1956 privind modificarea legii Nr. 5/1952, pentru organizarea judecătorească; Decretul Nr. 97/1956, privind modificarea și republicarea Decretului Nr. 369/1949, pentru înființarea Comisiei Controlului de Stat, republicat în Buletinul Oficial Nr. 91 din 16 august 1951.

rare a legalităţii populare în administraţia de stat în forma şi cu metodele obişnuite activităţii lor, statornicind asupra răspunderii penale sau civile în legătură cu activitatea de serviciu a angajaţilor de stat, pronunţînd pedepse penale pentru infracţiuni şi repararea pagubelor cauzate proprietăţii socialiste [3]). Această formă constituie, desigur, un mijloc eficace de asigurare a legalităţii populare în administraţia de stat. Cu toate acestea, ea nu poate fi considerată ca o formă specială de control al legalităţii, pentru că, deşi acţiunea judiciară se exercită separat, ea este legată de verificarea şi controlul executării şi de supravegherea generală a legalităţii, care o preced, constituind deci o perfectare judiciară a acestui control, prin realizarea responsabilităţii penale sau civile. Trebuie, deci, subliniat că, judecînd şi rezolvînd pricini penale sau civile legate de administraţia de stat, tribunalele nu depăşesc cadrele dreptului penal sau ale dreptului civil, a căror aplicaţiune le este, în general, încredinţată.

În afară de această formă generală şi de drept comun în care instanţele judecătoreşti îşi îndeplinesc sarcina de asigurare a legalităţii atît în activitatea socială, cît şi în activitatea aparatului de stat, ele sînt competente, în anumite cazuri prevăzute de lege, să cerceteze, pe cale directă sau indirectă, legalitatea actelor administrative.

Cazurile în care instanţele judecătoreşti sînt autorizate prin lege să cerceteze legalitatea actelor administrative sînt de trei categorii: cazurile în care tribunalele exercită, în mod principal şi direct, legalitatea unor anumite acte administrative avînd dreptul de a anula actele constatate ca fiind ilegale; cazurile în care instanţele judecătoreşti exercită direct controlul legalităţii cu ocazia examinării cererilor de executare silită introduse de organele administraţiei de stat împotriva acelora care refuză executarea unor anumite acte ale lor sau a plîngerilor introduse de particulari împotriva încheierilor de aplicare a unor sancţiuni administrative ; cazurile în care instanţele judecătoreşti fiind sezisate cu o acţiune penală, examinează, pe cale indirectă şi ca o condiţiune de rezolvare a pricinii, legalitatea actului administrativ.

a) Printre cazurile în care tribunalele exercită, în mod principal şi direct, legalitatea unor acte administrative, cu dreptul de anulare a acelora constatate ca fiind ilegale, se menţionează următoarele :

— Potrivit art. 11 din Decretul nr. 272/1956, referitor la actele stării civile, republicat la 15 iunie 1955, „anularea sau rectificarea unei înregistrări în registrul de stare civilă se poate face numai în temeiul unei hotărîri judecătoreşti rămasă definitivă. Instanţa judecătorească se va pronunţa la cererea celui interesat, a comitetului executiv al sfatului popular sau a Procuraturii, după ce va cere, în toate cazurile, miliţiei, să facă cercetări".

— Potrivit art. 24 din legea nr. 9/1952, pentru alegerea deputaţilor în Marea Adunare Naţională şi Decretului nr. 391/1953 pentru alegerea deputaţilor în sfaturile populare, împotriva deciziei comitetului executiv al sfatului popular, dată în legătură cu contestaţiile introduse contra ştergerilor, omisiunilor sau înscrierilor greşite în listele electorale, cetăţenii

3) Art. 2 din legea nr. 2 | 1956 privind modificarea legii nr. 5 | 1952, pentru organizarea judecătorească.

nemulțumiți au deschisă calea de atac la tribunalul popular, care hotărăște în mod definitiv dînd dispozițiuni comitetului executiv.

— Potrivit art. 36 al. 1 din Decretul nr. 78/1952, pentru normarea, repartizarea și folosirea suprafeței locative, „în afară de cazurile în care legea prevede evacuarea pe cale administrativă, punerea în executare a unui ordin de repartiție privitor la o suprafață locativă se face cu acordul deținătorului suprafeței locative repartizate, fie pe baza unei hotărîri judecătorești". Desigur că în acest caz, în virtutea legii, dacă se naște un litigiu între deținătorul imobilului care refuză să execute ordinul de repartiție și titularul ordinului de repartiție, instanța va trebui să verifice legalitatea ordinului de repartiție[4]).

Tot în această materie, art. 36 și 37 din H. C. M. nr. 1508—1953 prevăd că, împotriva refuzului serviciului de gospodărie locativă de a autoriza schimbul de locuințe, părțile se pot plînge justiției și că, de asemenea, justiția poate anula ordinele de repartizare în cazul schimbului de locuințe.

b) Printre cazurile în care instanțele judecătorești exercită direct controlul legalității, cu ocazia examinării cererilor de executare silită introduse de organele administrației de stat împotriva acelora care refuză executarea unor anumite acte ale lor sau a plîngerilor introduse de particulari împotriva încheierilor de aplicare a unor sancțiuni administrative, se menționează următoarele:

— În conformitate cu dispozițiunile Decretului nr. 131/1952 (modificat prin Decretele nr. 241/1952, 24/1954 și 61/1954), privitor la răspunderea pentru nepredarea în termen de către gospodăriile agricole individuale și de către cetățeni a produselor agricole supuse colectării, precum și la procedura de urmărire silită a executării acestor obligațiuni și H. C. M. nr. 262/1954, privind aprobarea instrucțiunilor Ministerului Justiției și ale Președintelui Comitetului de Stat pentru colectarea produselor agricole, referitoare la aplicarea Decretului nr. 131/1952, executarea silită, în cazul nerespectării obligațiunii de predare se face în urma cererii împuternicitului raional al Comitetului de Stat pentru colectare (azi Ministerul Colectărilor) numai pe baza hotărîrii tribunalului sezisat, care examinează mai întîi dacă cotele au fost stabilite legal de organul administrativ.

Aceleași reguli sînt prevăzute și în Decretul nr. 274/1954, privitor la executarea obligațiunilor izvorîte din contractele de cultură și din contractele de animale și de produse animale.

— Un sistem asemănător este prevăzut în Decretul nr. 224/1951, privitor la urmărirea imobiliară pentru realizarea creanțelor Statului, potrivit căruia vînzarea imobiliară pentru debite restante din impozite, taxe și alte venituri bugetare, se încuviințează de tribunalul popular al locului unde este situat imobilul, la cererea unității financiare care a pornit urmărirea.

— Potrivit art. 25 și urm. din Decretul nr. 184/1954, pentru reglementarea sancțiunii contravențiilor, modificat prin Decretul nr. 198/1955 și republicat la 28 mai 1955, contravenienții pot face plîngere la tribunalul popular împotriva încheierilor de aplicare a sancțiunii și a măsu-

4) Vezi Decizia nr. 811 din 16 octombrie 1954 a Tribunalului Suprem, Colegiul civil.

rii confiscării, iar tribunalul judecă în fond plîngerea statornicind asupra sancţiunii, a măsurii confiscării şi asupra despăgubirilor, atunci cînd acestea sînt definitive. Tribunalul are dreptul să anuleze procesul verbal de constatare a contravenţiei sau încheierea de amendare precum poate reduce amenda sau despăgubirea, drept ce relevă competinţa sa de a cerceta legalitatea actelor administrative.

c) Tribunalele sezisate cu judecarea infracţiunilor şi aplicarea pedepselor, pot, în cazurile prevăzute de lege, să cerceteze în prealabil legalitatea actelor administrative, pentru că legalitatea acestor acte constituie condiţiunea a însăşi existenţei unor anumite infracţiuni în legătură cu activitatea organelor administraţiei de stat şi pentru că urmărirea penală aparţine în întregime şi exclusiv instanţelor judecătoreşti, organele de administraţie neavînd nici o competinţă în această materie. Dar, în materie penală tribunalele sînt competente să controleze legalitatea unor acte administrative tocmai pentru că însăşi legea le autoriză să exercite acest control.

În adevăr, Codul penal califică drept infracţiuni neexecutarea unor obligaţiuni stabilite în mod legal sau a unor dispoziţiuni luate în mod legal de către organele de stat. Astfel, potrivit art. 264 şi 265 c. pen. *sustragerile de bunuri legal sechestrate*, cu sau fără aplicare de sigilii, sînt calificate delicte şi sancţionate cu pedepse penale; art. 268^{8} c. pen., prevede că *zădărnicirea prin orice mijloace, a stabilirii obligaţiilor legale de predare a produselor agricole supuse colectării* se pedepseşte cu închisoare corecţională; art. 268^{28} c. pen. prevede pedeapsa cu închisoare corecţională pentru *exercitarea comerţului fără autorizaţie legală;* art. 268^{30} c. pen. prevede că refuzul nejustificat de a pune la dispoziţia organelor Statului *bunurile legal rechiziţionate* se pedepseşte penal; art. 268^{31} prevede că *nerespectarea dispoziţiilor legale privitoare la folosirea mărcilor de fabrică* se pedepseşte cu închisoare corecţională; art. 368^{2} c. penal prevede că *nerespectarea dispoziţiilor legale privitoare la tehnica securităţii în locurile de muncă ce prezintă un pericol deosebit* se pedepseşte penal etc.

După cum s-a putut vedea, în toate aceste cazuri este vorba de *neexecutarea unui act administrativ legal*. De aceea, pentru a statornici asupra răspunderii penale, instanţa judecătorească este obligată să cerceteze legalitatea actului administrativ, căci, dacă va constata că actul este ilegal, ea va hotărî că nu există infracţiune şi, în consecinţă, va absolvi de răspundere pe cel învinuit.

Din această sumară expunere rezultă că tribunalele sînt competente să controleze legalitatea actelor administrative numai în cazurile şi în condiţiunile prevăzute anume de lege. Controlul legalităţii actelor administrative este, astfel, o formă excepţională în care instanţele judecătoreşti îşi îndeplinesc sarcina de asigurare a legalităţii populare în administraţia de stat.

Putem, deci, trage concluzia primă, în legătură cu problema ce ne-am propus să examinăm, că, în virtutea competinţei lor de drept comun, tribunalele nu sînt îndreptăţite să controleze legalitatea actelor administrative, fie cu dreptul de a le anula, fie numai cu dreptul de a statornici asupra consecinţelor penale sau civile ce rezultă din astfel de acte juridice.

Acest principiu este consacrat — după cum s-a văzut — de sistemul nostru legislativ şi corespunde principiilor constituţionale ale organizării noastre de stat, în virtutea cărora fiecărei forme a activităţii de stat îi corespunde un sistem de organe, care lucrează independent unele de altele, toate fiind subordonate organului suprem al puterii de stat şi fiecare organ dintr-un anumit sistem fiind subordonat organului său superior, iar actele sale juridice fiind supuse controlului legalităţii exercitat de organul superior. Organele de stat dintr-un anumit sistem controlează legalitatea actelor organelor de stat dintr-un alt sistem numai dacă sînt împuternicite de lege şi numai în limita acestei împuterniciri.

De aceea, de regulă, controlul legalităţii actelor administrative se exercită, potrivit centralismului democratic, de organul de putere corespunzător şi de organele administrative superioare, iar numai în mod excepţional şi anume în cazurile în care sînt împuternicite de lege, acest control al legalităţii se exercită şi de instanţele judecătoreşti.

3. — Am văzut că, potrivit principiilor de drept şi normelor legale ale statului nostru democrat-popular, tribunalele sînt competente să controleze legalitatea actelor administrative, cu dreptul de anulare, numai în cazurile anume prevăzute de lege şi că, astfel, aşa-numitul contencios general de anulare, pe care îl exercitau instanţele judecătoreşti în organizarea burgheză a statului nostru, a fost desfiinţat. Am văzut, de asemeni, că în anumite pricini penale sau civile, legea autoriză în mod expres tribunalele să controleze legalitatea actelor administrative, acest control limitîndu-se la constatarea ilegalităţii actului, pentru ca, în temeiul acestei constatări, să poată soluţiona pricina dedusă în judecată.

Dar problema ce interesează în mod deosebit este aceea dacă tribunalul sezisat cu o acţiune introdusă contra unui organ al administraţiei de stat, pentru repararea prejudiciilor cauzate printr-un act administrativ, este competent să controleze legalitatea actului administrativ producător de daune, pentru a statornici pe această cale asupra culpei administraţiei, care este una dintre condiţiile responsabilităţii civile. Cu alte cuvinte, ne interesează să ştim dacă, faţă de principiile organizării de stat şi de sistemul de organe creat pentru controlul legalităţii în administraţia de stat, de care ne-am ocupat, sumar, mai sus, precum şi faţă de regimul legislativ stabilit prin actele normative amintite, tribunalele şi-au mai păstrat competinţa de drept comun — statornicită printr-o practică jurisprudenţială îndelungată, în temeiul art. 998 şi urm. c. civ. – de a constata ilegalitatea actului administrativ cu prilejul judecării unei acţiuni civile, pentru a deduce din aceasta culpa administraţiei, care este una dintre condiţiile responsabilităţii civile. Se ridică, deci, problema dacă în actualul nostru sistem de drept s-a mai păstrat aşa-numitul contencios în despăgubire, exercitat de tribunalele ordinare în sistemul dreptului burghez.

Socotim că pentru studierea acestei probleme trebuie să plecăm de la constatarea că în dreptul nostru pozitiv nu există o dispoziţiune asemănătoare aceleia cuprinse în art. 407 c. civ. al R.S.F.S.R. (care se găseşte şi în codurile celorlalte republici unionale sovietice) şi potrivit căreia organele de stat răspund pentru prejudiciile cauzate prin actele ilegale ale funcţionarilor lor numai în cazurile anume stabilite de lege

şi numai atunci cînd caracterul neregulat al actului funcţionarului a fost constatat de către organul judecătoresc sau administrativ competent.

Lipsa unei astfel de dispoziţiuni speciale în legislaţia noastră ar putea constitui temeiul susţinerii că, spre deosebire de sistemul sovietic, în dreptul nostru răspunderea organelor de stat pentru actele juridice ale funcţionarilor lor este reglementată de dispoziţiunile care orînduiesc, în general, răspunderea persoanelor juridice pentru pagubele pricinuite prin culpa organelor respective, cu condiţiunea ca aceste acte să fi fost emise de către organele persoanelor juridice în limita puterilor conferite. S-ar aplica, deci, dreptul comun în materie, cuprins în art. 35 din Decretul nr. 31/1954, privitor la persoanele fizice şi persoanele juridice, precum şi în art. 998-1000 c. civ.

De aici ar rezulta că organele de stat ar fi răspunzătoare, în toate cazurile, pentru daunele cauzate de funcţionari prin acte juridice săvîrşite în limita atribuţiunilor de serviciu a acestora şi că tribunalul ar fi competent să constate, pe cale de excepţie, legalitatea actului administrativ păgubitor, întrucît caracterul ilegal al actului este condiţia dreptului la repararea prejudiciului cauzat. Numai în cazul cînd controlul judecătoresc ar avea drept scop însăşi anularea sau reformarea actului administrativ, aceasta nu s-ar putea exercita decît în cazurile anume determinate de lege.

Tocmai pe aceste consideraţiuni se întemeiază prof. bulgar Angcel Anghelov—în R. P. Bulgaria există un sistem legislativ în materie asemănător celui de la noi – pentru a susţine că tribunalele bulgare, spre deosebire de cele sovietice, sînt competente să statueze asupra legalităţii actelor administrative atunci cînd sînt sezisate cu acţiuni în despăgubire a daunelor pricinuite prin astfel de acte.

Examinînd cazurile de „apreciere indirectă" de către organele judecătoreşti a actelor administrative, prof. Anghelov ajunge la următoarele concluziuni, în legătură cu controlul legalităţii actelor administrative exercitat de tribunale cu prilejul judecării acţiunilor în despăgubire:

„Conform sistemului sovietic, instituţiile de stat sînt răspunzătoare de pagubele materiale pricinuite de funcţionarii răspunzători de emiterea actelor administrative numai cînd această responsabilitate este prevăzută într-un text expres de lege şi cu condiţia ca neconcordanţa cu legea a actului emis, să fie recunoscută pe cale judiciară sau administrativă... În practică s-a acceptat că cerinţa ca să existe o prevedere specială de lege pentru ca să se poată pune în general problema responsabilităţii este valabilă nu la orice fel de acţiuni, ci anume la emiterea unor acte administrative. În aceste cazuri de administraţie de stat s-a considerat că nu trebuie admis că Statul (instituţia corespunzătoare) răspunde civilmente decît în cazul unei prevederi speciale a legii... După dreptul bulgar, legea privitoare la obligaţiuni şi contracte nu conţine nici un fel de dispoziţiuni limitative de felul celei din art. 407 c. civ. R.S.F.S.R. În această situaţie trebuie admis că Statul, respectiv organele de stat, vor purta răspunderea pentru daunele materiale pricinuite de funcţionarii răspunzători în legătură cu emiterea actelor administrative pe o bază generală — aşa cum ar răspunde dacă ar fi

vorba de acțiuni tehnice, materiale etc. Spre a pronunța responsabilitatea, tribunalul este împuternicit din principiu să aprecieze actul organului de stat sub aspectul concordanței lui cu legea. În concluzie, trebuie, deci, să se arate că în domeniul aprecierii indirecte a actelor administrative de către tribunalul civil este greu să se stabilească reguli cu caracter general cu privire la competința și limitele aprecierii pe care o poate face justiția. Punctul de plecare rămîne faptul că tribunalul care soluționează procesul civil, poate, din principiu, să aprecieze actul administrativ în care de soluția acestei probleme va depinde soluția litigiului de natură civilă. Spre a se nega dreptul la o astfel de apreciere, trebuie să existe motive și considerațiuni speciale. Pe de altă parte, însă, tribunalul care soluționează procesul civil nu poate să revoce actele administrative. Totuși, aici trebuie să se deosebească cazurile cînd s-ar pretinde injust că există o astfel de revocare, iar în realitate este vorba de o apropiere inadmisibilă (direct sau indirect) a însăși competinței tribunalului civil de către organul administrativ" [5]).

După cum s-a putut constata, prof. Anghelov trage concluziuni pentru competința tribunalelor de a examina, pe cale de excepție, legalitatea actelor administrative, din faptul că în sistemul de drept bulgar nu a fost introdusă o regulă corespunzătoare aceleia prevăzută de art. 407 c. civ. R.S.F.S.R.

Întrucît în dreptul nostru problema se pune exact în aceiași termeni ca și în dreptul bulgar, interesează să vedem anume dacă lipsa din legislația noastră a unei dispozițiuni corespunzătoare aceleia din art. 407 c. civ. R.S.F.S.R. ne poate duce la concluzia că au rămas în vigoare vechile reguli ale codului civil, potrivit cărora s-a recunoscut, printr-o practică jurisprudențială îndelungată, competința tribunalelor de a examina, pe cale de excepție, legalitatea actelor administrative producătoare de daune și că astfel regimul nostru de drept în materie—ca și regimul de drept bulgar, după cum arată prof. Anghelov—ar fi fundamental deosebit de cel sovietic și din această deosebire am fi îndreptățiți să ne însușim teza prof. Anghelov.

Pentru aceasta socotim necesar să cercetăm—în strictă legătură cu chestiunea ce studiem—care sînt condițiile principale prevăzute de art. 407 c. civ. R.S.F.S.R. pentru răspunderea civilă a organelor de stat pentru actele de serviciu neregulate ale funcționarilor lor și să verificăm apoi dacă acestea sînt valabile și în ce măsură anume în dreptul nostru. Astfel vom putea stabili cu preciziune în ce constă deosebirea în materie între regulile dreptului nostru și acele ale dreptului sovietic și mai ales dacă există o deosebire de principii sau numai o deosebire de întindere a responsabilității civile a organelor de stat.

Art. 407 c. civ. R.S.F.S.R. are următorul cuprins:

„Instituția răspunde pentru prejudiciul cauzat prin actele de serviciu neregulate ale funcționarilor ei, numai în cazurile anume stabilite de lege și numai atunci cînd caracterul neregulat al actului funcționarului a fost constatat de către organul judecătoresc sau administrativ competent. Instituția este exonerată de răspundere dacă păgubitul nu a ata-

5) A. Anghelov, *Asigurarea legalității în administrația de stat a R. P Bulgaria*, Sofia, 1952. Cap. VIII.

cat, în timp util, actul neregulat. Instituția are dreptul, la rîndul său, să impute funcționarului o sumă echivalentă cu indemnizația plătită păgubitului".

Din cuprinsul acestui text rezultă că în dreptul sovietic răspunderea instituției pentru prejudiciile cauzate prin actele juridice ale funcționarilor săi este condiționată de îndeplinirea următoarelor cerințe : prejudiciul să fie cauzat printr-un act de serviciu neregulat al funcționarului; cazul de răspundere patrimonială pentru actul de serviciu neregulat să fie anume determinat de lege; caracterul neregulat al actului să fie constatat în prealabil de organul judecătoresc sau administrativ competent.

a) *Prejudiciul să fie cauzat printr-un act de serviciu al funcționarului.*

Prima cerință a art. 407 c. civ. R.S.F.S.R. este aceea ca actul cauzator de prejudicii să fie un act de serviciu al funcționarului instituției.

Numai cu îndeplinirea acestei prime condițiuni privind natura juridică a actului producător de daune, organul de stat are o răspundere patrimonială limitată. În afara actelor de serviciu neregulate, răspunderea organelor de stat se rezolvă potrivit regulilor dreptului comun, întrucît ea nu este reglementată de art. 407 c. civ.

Legislația, practica judiciară și literatura juridică sovietică au precizat că prin expresiunea „acte de serviciu neregulate ale funcționarului" se înțelege numai acele acte ale funcționarilor de stat care constituie forma juridică a activității executive și de dispoziție pentru realizarea puterii de stat.

În acest sens, art. 407 c. civ. al R. S. S. Ucrainene, reproducînd art. 407 c. civ. R.S.F.S.R., prevede condiția ca prejudiciul să fie cauzat „prin actele de serviciu neregulate ale unui funcționar, *săvîrșite cu ocazia exercitării de către acesta a funcțiunii puterii"*.

În același sens, Planul Tribunalului Suprem al U. R. S. S., prin Decizia sa de îndrumare din 10 iunie 1943, menționează condiția ca prejudiciul să fie cauzat prin acte neregulate în „domeniul conducerii administrative".

Comentînd această interpretare a Tribunalului Suprem U.R.S.S., E. A. Fleișiț se declară de acord pentru următoarele motive:

„Pentru acest domeniu, stabilirea unor condiții speciale și a unui regim special de răspundere pentru prejudiciul cauzat prin actele neregulate ale funcționarilor este pe deplin justificată. Tocmai pentru acest domeniu de activitate s-a elaborat norma cuprinsă în art. 407 c. civ. al R.S.F.S.R. Art. 407 c. civ. se aplică în cazurile cînd prejudiciul patrimonial este cauzat prin exercitarea neregulată a activității de conducere administrativă. Organul de stat răspunde pentru atari prejudicii numai dacă există o dispoziție specială a legii care să stabilească, pentru cazurile respective, răspunderea acestui organ de stat... Astfel, actele administrative au fost despărțite de celelalte acte săvîrșite de instituțiile de stat. În adevăr, atunci cînd este vorba de înfăptuirea de către un organ de stat, prin intermediul funcționarilor săi, a unui act cu caracter economic (aprovizionare, repararea localului etc.) sau a vreunei operații tehnice (consolidarea firmei sau placardei de pe acoperișul clădirii în care funcționează instituția etc.), prin ce se deosebește, din punct de vedere

juridic, o astfel de activitate a unui organ de stat de o activitate similară a altui organ de stat ?" [9]).

Această primă cerință a art. 407 c. civ. R.S.F.S.R. este prevăzută și în dreptul nostru. Ea rezultă din dispozițiile art. 35 ale Decretului nr. 31/1954, privitor la persoanele fizice și persoanele juridice (al. II și III), care prevede următoarele:

„Actele juridice făcute de organele persoanei juridice în limitele puterilor ce le-au fost conferite, sînt actele persoanei juridice însăși.

„Faptele licite sau ilicite, săvîrșite de organele sale, obligă însăși persoana juridică, dacă au fost îndeplinite cu prilejul exercitării funcției lor".

Este neîndoielnic că art. 35 din Decretul 31/1954 reglementează răspunderea patrimonială a organelor de stat numai în calitatea lor de persoane juridice, adică numai pentru prejudiciile cauzate prin actele juridice ale funcționarilor lor care intră în circuitul raporturilor de drept civil. Art. 35 nu se ocupă, deci, de răspunderea organelor de stat pentru prejudiciile cauzate prin actele administrative care reprezintă forma juridică a activității organelor executive și de dispoziție, adică prin acele acte administrative prin care organele administrative exercită în numele Statului atributele autorității în scopul realizării puterii de stat.

Astfel, în legătură cu problema ce studiem, trebuie să se facă deosebire și în dreptul nostru — ca și în dreptul sovietic — între actele organelor administrației de stat emise de acestea în calitate de subiecte de drept administrativ, care sînt acte de realizare a puterii de stat a oamenilor muncii și actele juridice făcute de organele administrației de stat, prin funcționarii lor, în calitate de persoane juridice, care produc efecte juridice civile. În cazul unui act intrînd în circuitul raporturilor juridice civile, organele administrative răspund potrivit regulilor generale ale dreptului comun, iar tribunalul este competent să verifice legalitatea acestui act, întrucît prejudiciul nu este cauzat printr-un act de realizare a puterii de stat, emis de organul de stat în exercițiul „atributelor puterii", ci de un act făcut de un organ de stat în calitate de subiect de drept civil. În cazul unui act administrativ de realizare a puterii de stat, organul administrației de stat sovietice răspunde în condițiile rezultînd din principiile constituționale ale organizării de stat și din regulile privitoare la competința organelor de stat.

b) *Cazul de răspundere patrimonială pentru actul de serviciu să fie anume determinat de lege.*

A doua cerință prevăzută de art. 407 c. civ. R. S. F. S. R. pentru răspunderea patrimonială a organelor de stat este aceea că instituția răspunde pentru prejudiciile cauzate prin actele de serviciu neregulate ale funcționarilor ei *numai în cazurile anume determinate de lege.*

Răspunderea patrimonială a organelor de stat este, deci, limitată la prejudiciile cauzate prin acele acte săvîrșite în domeniul conducerii administrative și de realizare a puterii de stat care sînt prevăzute special de lege.

Această cerință își găsește explicațiunea în lucrările preparatorii ale Codului civil al R. S. F. S. R. Proiectul de cod civil prevedea regula generală a răspunderii instituțiilor de stat pentru toate actele de serviciu

6) E. A. Fleișit, *Obligațiile izvorîte din cauzarea de prejudicii și din îmbogățirea fără cauză,* Buc., Ed. Stat, 1954, p. 135.

neregulate ale funcţionarilor lor. Comisia instituită de C. E. C. al R. S. F. S. R. în legislatura a IX-a, pentru examinarea acestui proiect, pentru consideraţiuni de ordin financiar şi manifestînd îngrijorarea că această regulă generală „ar pune în sarcina instituţiilor o răspundere prea mare“, a fost de părere că, „deoarece răspunderea instituţiilor pentru prejudiciul cauzat prin săvîrşirea de către funcţionari a unor acte administrative este prevăzută în legi, reglementarea acestei răspunderi să fie rezervată şi pe viitor legilor speciale, căci, deocamdată, stabilirea ei ca regulă generală este periculoasă“ [7]).

O restricţie asemănătoare aceleia din dreptul sovietic nu există în dreptul nostru. Astfel, spre deosebire de dreptul sovietic, dreptul R. P. R. stabileşte răspunderea patrimonială a organelor administrative pentru prejudiciile cauzate prin orice act administrativ de realizare a puterii de stat.

c) *Caracterul neregulat al actului juridic păgubitor să fie constatat în prealabil de organul judecătoresc sau administrativ competent.*

A treia cerinţă a art. 407 c. civ. R. S. F. S. R. este aceea a constatării caracterului neregulat al actului juridic producător de daune de către organul judecătoresc sau administrativ competent.

Cu privire la această cerinţă a art. 407 c. civ. nu găsim în literatura juridică sovietică o indicaţie unitară şi suficient de precisă asupra înţelesului ei. Din această cauză prof. Anghelov, invocînd unele lucrări sovietice, ajunge la concluzia eronată — după părerea noastră — că, în cazurile prevăzute de acest text, controlul actului administrativ producător de daune s-ar putea face fie de organul de stat competent, fie de tribunalul sezisat cu acţiunea în despăgubire, pentru a deduce din aceasta că, din moment ce în dreptul sovietic tribunalele sînt competente să controleze legalitatea oricărui act administrativ intrînd în prevederile art. 407 c. civ. aceasta însemnează că nu competinţa tribunalului de a controla legalitatea actului este limitată, ci sînt limitate numai cazurile de răspundere patrimonială a organelor de stat. Că, deci, dreptul de control al legalităţii actelor administrative în cazurile de răspundere patrimonială prevăzute de art. 407 c. civ. este inclus în competinţa tribunalelor sovietice de a hotărî în acţiunile civile introduse împotriva organelor de stat pentru repararea daunelor produse prin aceste acte juridice. Pe baza acestei concluziuni prof. Anghelov formulează teza că, întrucît în dreptul bulgar (ca şi în dreptul nostru) organele administraţiei de stat sînt răspunzătoare pentru prejudiciile cauzate prin orice act administrativ, ilegal, tribunalele au competinţa generală de a controla, pe cale de excepţie, legalitatea actului administrativ păgubitor, în scopul nu de a-l anula, ci de a constata culpa administraţiei.

În susţinerea tezei sale, prof. Anghelov se întemeiază îndeosebi pe următorul pasaj din menţionata lucrare a autoarei sovietice E. A. Fleişiţ:

„Totuşi, pot fi cazuri cînd acţiunea neregulată a funcţionarului nu constituie o faptă penală şi nu poate fi nici măcar imputată unei vini şi totuşi „o lege specială“ pune în sarcina Statului răspunderea pentru prejudiciile cauzate printr-o astfel de faptă. Astfel de dispoziţii întîlnim, de pildă, în legea privitoare la rechiziţii şi confiscare, în regulamentul pentru administrarea porturilor maritime şi altele. De aceste cazuri este

7) E. A. Fleişiţ, *op. cit.*, [6]) p. 134.

evident că instanța judecătorească, care trebuie să constate caracterul neregulat al actului funcționarului care a cauzat un prejudiciu cu prilejul efectuării unui act al puterii, trebuie să fie instanța sezisată cu acțiunea intentată împotriva organului de stat pentru repararea prejudiciului. Această instanță examinează problema caracterului neregulat al actului funcționarului ca o condiție a răspunderii organului de stat. În astfel de cazuri nu va interveni o hotărîre judecătorească premergătoare statuînd asupra caracterului neregulat al actului săvîrșit de funcționar, deoarece ar fi ciudat să se ceară ca, în cazul cînd actele funcționarului nu vor prezenta trăsăturile unei fapte penale, păgubitul să fie obligat să intenteze în fața instanței, în primul rînd, o acțiune de constatare a caracterului neregulat al actului funcționarului, ca apoi, în al doilea rînd, să pornească, în fața aceleiași instanțe, o acțiune pentru repararea prejudiciilor ce i-au fost cauzate prin fapta sa, care — anterior — a fost calificată de instanță ca neregulată. Acest lucru ar constitui o dificultate inutilă pentru păgubit, o inutilă tergiversare, străină sensului general al art. 407 c. civ." [8])

Este evident că acest pasaj nu ar putea fi invocat în susținerea tezei prof. Anghelov, deoarece Fleișiț se referă la ipoteza cînd însăși legea dă în competința instanței judecătorești dreptul de a cerceta legalitatea actului administrativ și de a statornici asupra despăgubirilor civile. Totuși, caracterul oarecum general al expunerii făcută de Fleișiț, deși aceasta se referă la cazurile de răspundere patrimonială prevăzute în mod special de lege, ar putea da impresia că acțiunea în despăgubire este condiționată de constatarea în prealabil, prin hotărîre judecătorească, a caracterului neregulat al actului producător de daune, ceea ce ar însemna că de regulă numai tribunalul este competent să cerceteze legalitatea actelor administrative.

Înțelesul acestui pasaj din lucrarea menționată ne apare în toată claritatea lui dacă avem în vedere expunerea făcută cu o pagină mai înainte, în care autoarea arată limpede că constatarea ilegalității actului este o operațiune prealabilă acțiunii în despăgubire și ea este de resortul fie a organului judecătoresc, fie a organului administrativ competent.

„Care anume este organul administrativ sau judecătoresc competent despre care vorbește art. 407 c. civ. R.S.F.S.R.?", se întreabă această autoare. După ce arată că soluția pe care literatura juridică sovietică o dă acestei probleme nu este totdeauna aceeași și nici totdeauna de ajuns de clară, autoarea continuă: „Astfel, în Manualul de drept civil din anul 1938 s-a spus: „Înainte de a cere repararea prejudiciului, păgubitul trebuie să facă o plîngere împotriva actului neregulat al persoanei care i-a cauzat prejudiciul". Manualul de drept civil arată: „Răspunderea în temeiul art. 407 c. civ. ia naștere numai în cazul cînd caracterul neregulat al actului a fost recunoscut pe cale judecătorească sau administrativă". Se pare că este vorba de o plîngere premergătoare acțiunii în justiție pentru repararea prejudiciului cauzat. Astfel credem că trebuie înțeleasă, deși nu o spune în mod expres, indicația lui H. I. Svarț, cu privire la faptul că „pentru stabilirea caracterului neregulat al actului păgubitor este necesar ca acest caracter să poată fi stabilit de organul competent al puterii și de aceea repararea prejudiciului este legată de

8) E. A. Fleișiț, *op. cit.*, [6]) p. 148.

calificarea actului ca neregulat de către acest organ. Fireşte că plîngerea p emergătoare acțiunii în justiție este o plîngere făcută pe cale administrativă" [9]).

De asemeni, nici explicațiile prof. S. N. Bratus nu sînt suficient de precise, deşi se pare că el se referă numai la cazurile cînd competința de control al legalității actului administrativ este recunoscută instanțelor judecătoreşti:

„Răspunderea bazată pe art. 407 c. civ. nu intervine decît dacă păgubitul „în termenul stabilit", cu alte cuvinte înlăuntrul termenului prescripției extinctive, a atacat actul funcționarului în fața organului judecătoresc sau administrativ competent, iar acest organ a declarat actul atacat ca neregulat, adică ilegal, iar în anumite cazuri şi ca fiind săvîrşit cu vină. Organul judecătoresc care declară neregularitatea actului unui funcționar poate fi instanța judecătorească care pronunță sentința în cauza penală, în cazul cînd actul neregulat al funcționarului are caracter penal sau instanța în fața căreia s-a intentat o acțiune în despăgubire, dacă acest act nu cade sub incidența legii penale" [10]).

Nici autorii sovietici de drept administrativ nu se pronunță în mod categoric asupra acestei chestiuni.

Astfel, S. S. Studenichin, ocupîndu-se de această chestiune, scrie următoarele:

„În unele cazuri, legislația sovietică stabileşte răspunderea instituțiilor de stat pentru dauna materială cauzată prin actele ilegale ale funcționarilor aparatului de stat (confiscarea sau rechiziția ilegală, pierderea unei expedieri postale, însuşirea unor valori primite în vederea transmiterii lor de către o terță persoană etc.). Este adevărat, însă, că neregularitatea actelor funcționarilor de stat trebuie să fie stabilită de organele judecătoreşti sau administrative şi să formeze obiectul unei reclamații introduse în termen. Instituția care a acoperit paguba princinuită unui cetățean sau unei organizații poate, printr-o acțiune de regres, să impute funcționarului vinovat valoarea daunei reparate (art. 83-83[2] Codul muncii). În celelalte cazuri, instituția răspunde pentru actele ilegale ale funcționarilor săi, care ar fi pricinuit un prejudiciu material cetățenilor sau organizațiilor obşteşti" [11]).

Menționatele studii dovedesc că în literatura juridică nu se dă o precizare în privința înțelesului celei de-a doua părți a art. 407 c. civ. R.S.F.S.R., fapt care poate explica, într-o măsură, greşita lui interpretare de către autorii străini. Autorii sovietici arată numai că dreptul de a controla legalitatea actelor administrative producătoare de daune aparține fie tribunalelor, fie organelor administrative. Această formă de prezentare este justificată de împrejurarea că art. 407 c. civ. nu prevede cine anume este competent, tribunalul sau organul administrativ, şi stabileşte numai că, în cazurile în care legea prevede răspunderea civilă a administrației pentru actele ilegale ale funcționarilor săi, această responsabilitate este condiționată de constatarea ilegalității actului de către instanțele judecătoreşti sau organele administrative. De aceea nici litera

---

9) E. A. Fleişiț *op. cit.*, [6]) p. 147.
10) S. N. Bratus, *Drept civil sovietic*, vol. II, Buc. 1954, p. 293.
11) Ş. S. Studenichin, *Manual de drept administrativ sovietic*, p. 138.

tura juridică sovietică nu arată anume cînd este competent tribunalul şi cînd este competent organul administrativ, adică nu stabileşte un criteriu pe baza căruia să se determine competinţa de cercetare a celor două categorii de organe sau, mai exact, nu arată în mod categoric că această competinţă specială este determinată, după caz, de lege.

Este evident că chestiunea de care ne ocupăm nu putea fi rezolvată prin dispoziţiile codului civil (art. 407), care a condiţionat numai exerciţiul acţiunii în despăgubire de constatarea ilegalităţii actului administrativ producător de daune. Aceasta înseamnă că, întrucît, după caz şi potrivit prevederilor legilor speciale, dreptul de control al legalităţii aparţine nu numai organelor administrative dar şi instanţelor judecătoreşti, codul civil a menţionat numai condiţiunea constatării ilegalităţii actului, fără a se preocupa de cine anume are să facă această constatare (tribunalul sau organul administrativ), întrucît această competinţă este determinată de normele legilor speciale prin care se recunoaşte dreptul la despăgubire pentru prejudiciile cauzate prin actele de serviciu neregulate ale funcţionarilor de stat.

Prin urmare, în dreptul sovietic răspunderea patrimonială a organelor de stat pentru pagubele pricinuite prin actele de serviciu neregulate ale funcţionarilor de stat este limitată în mod expres — prin art. 407 c. civ. al R.S.F.S.R. şi prin dispoziţiile corespunzătoare din legislaţia civilă a celorlalte republici unionale — numai la cazurile anume prevăzute de lege, iar caracterul neregulat al actului administrativ producător de daune se constată — potrivit dispoziţiunilor cuprinse în legile speciale care prevăd cazurile de responsabilitate civilă a organelor de stat — fie de instanţa judecătorească sezisată cu acţiunea în despăgubire, fie de organul administrativ competent.

Aceasta este singura interpretare posibilă a art. 407 c. civ. al R.S.F.S.R. şi ea corespunde principiilor organizării de stat sovietice şi a celor referitoare la competinţa instanţelor judecătoreşti cu privire la asigurarea legalităţii socialiste în administraţia de stat.

În adevăr — după cum arată autorii sovietici — instanţele judecătoreşti sovietice participă, în condiţiile legii, la asigurarea respectării legalităţii în administraţia de stat, dar ele nu efectuează o supraveghere sistematică a activităţii organelor administrative [12]). Instanţele judecătoreşti nu pot să atace actele neregulate ale organelor administraţiei de stat şi nu au dreptul să suspende sau să anuleze actele ilegale ale acestora [13]). Ca regulă generală, litigiile care apar între subiectele raporturilor de drept administrativ se soluţionează pe cale administrativă, organul de stat competent putînd suspenda sau anula actul ilegal ori da îndrumări obligatorii pentru modificarea lui [14]). Pentru ca legalitatea socialistă să fie cît mai mult asigurată, au fost create treptat organe speciale de stat, care, exercitînd controlul legalităţii, fie că iau direct măsuri (cum este cazul Ministerului Controlului de stat, în calitatea lui de organ al Consiliului de miniştri), fie că aduc la cunoştinţa organului administra-

12) S. Studenichin, *op. cit.*, [11]) p. 166.
13) Lunev, Studenichin şi Iampolscaia, *Legalitatea socialistă în administraţia de stat sovietică*, 1951, p. 165 şi urm.
14) Studenichin, *op. cit.*, [11]) p. 41.

tiv competent ilegalitatea comisă, pentru ca acesta să ia măsurile necesare [15]).

Regula este, deci, că litigiile izvorîte din raporturile de drept administrativ se soluţionează în dreptul sovietic prin dispoziţia directă a organului de stat [16]). În mod excepţional, în temeiul unor acte normative speciale, unele probleme ale administraţiei se rezolvă pe cale judiciară, iar nu pe cale administrativă. În această privinţă se poate menţiona Hotărîrea Consiliului Comisarilor Poporului din U.R.S.S. şi C.C. al P. C. (b) al U.R.S.S. din 11 aprilie 1937 [17]), înlocuită prin Hotărîrea din 28 aprilie 1944 [18]), prin care s-a introdus o importantă instituţie de control judiciar cu privire la asigurarea legalităţii în administraţia de stat. Anume, s-a introdus rezolvarea pe cale judecătorească a măsurilor de executare ale administraţiei, îndeosebi cînd este vorba de executarea întreprinsă împotriva unor cetăţeni sau colhozuri pentru amenzi, impozite neachitate şi prime de asigurare sau cote către stat nevărsate. În toate cazurile prevăzute în această hotărîre, organele administraţiei de stat nu pot întreprinde direct executarea silită asupra bunurilor şi încasarea sumelor de bani sau preluarea cotelor etc. de la cetăţeni sau colhozuri. Trebuie ca mai întîi tribunalul să se pronunţe asupra pretenţiunilor administraţiei. Administraţia are calitatea de reclamant în justiţie. Dacă tribunalul găseşte că actul de impunere sau de stabilire a volumului cotei obligatorii, ori a primei de asigurare etc. nu corespunde legii, atunci el respinge acţiunea administraţiei. Dacă constată că s-au făcut calcule greşite (şi, în consecinţă, nu este vorba de o măsură ilegală, ci de determinarea greşită a volumului obligaţiei de plată stabilită), tribunalul întrerupe dezbaterile şi trimite cauza spre a fi examinată din nou de organul administrativ competent.

De asemeni, tribunalele sovietice cercetează legalitatea actelor administrative cu ocazia judecării unui proces penal, în cazurile în care — adică – actele săvîrşite de funcţionari au caracter penal, aceasta deoarece legea dă în competinţa instanţei de judecată constatarea caracterului ilicit al acestor acte. În această privinţă F l e i ş i ţ scrie următoarele: „Instanţa care constată caracterul neregulat al actului unui funcţionar, prin care s-a cauzat un prejudiciu, poate fi instanţa care pronunţă o sentinţă într-o cauză penală, în cazul cînd actul neregulat al funcţionarului are un aspect penal. Din această cauză, cei care analizează mai în amănunt susţinerea că este necesar ca stabilirea caracterului neregulat al actului cauzator al prejudiciului să premeargă intentării acţiunii în justiţie, consideră că acest lucru poate fi făcut numai de instanţa care judecă o cauză penală avînd ca obiect acuzarea

15) L u n e v, S t u d e n i c h i n, I a m p o l s c a i a, *op. cit.* [18]) p. 172.

16) S t u d e n i c h i n, *op. cit.* [11]) p. 41.

17) *Hotărîrea Consiliului Comisarilor Poporului din U.R.S.S. şi a C. C. al P. C. (b) al U.R.S.S. din 11 aprilie 1937* „Cu privire la revocarea procedurii administrative şi stabilirea procedurii judiciare pentru confiscarea bunurilor în vederea acoperirii impozitelor de stat şi locale neachitate, a asigurărilor obligatorii, cotelor obligatorii în natură şi amenzilor, de către colhozuri, cooperative de producţie meşteşugărească şi cetăţeni".

18) *Hotărîrea din 28 aprilie 1944*, „Cu privire la modificarea parţială a procedurii de executare a obligaţiilor neachitate provenite din impozite şi alte sarcini".

adusă autorului prejudiciului de a fi săvîrşit o infracţiune (sau, atunci cînd este cazul, de comisia disciplinară)" [19]).

Aceste explicaţiuni ne conduc la stabilirea următoarelor concluziuni asupra sistemului de drept sovietic în materia controlului legalităţii actelor administrative, pe cale directă sau de excepţie, de către instanţele judecătoreşti:

1. De regulă, controlul legalităţii actelor administrative se exercită de către organele puterii de stat şi de către organele administrative superioare, fie din proprie iniţiativă, fie ca urmare a sezisării lor de către instanţele judecătoreşti, de către organele procuraturii ori arbitrajului de stat sau de către cetăţeni.

2. În mod excepţional, instanţele judecătoreşti sînt competente să cerceteze legalitatea actelor administrative de realizare a puterii de stat numai în cazurile anume determinate de lege (fie cu dreptul de anulare şi de a obliga organul administrativ să reintre în legalitate, fie cu dreptul de a respinge cererea de execuţiune silită făcută de administraţie, fie cu dreptul de a examina legalitatea actului administrativ cu prilejul unui proces penal, fie cu dreptul de a statornici asupra daunelor rezultînd dintr-un astfel de act juridic).

Aceste precizări justifică şi interpretarea ce am dat celei de-a treia cerinţe a art. 407 c. civ. R.S.F.S.R., în sensul că, atunci cînd potrivit legii, tribunalele sovietice sînt competente să judece acţiunile în despăgubire introduse contra instituţiilor de stat pentru repararea prejudiciilor cauzate prin actele ilegale ale funcţionarilor, aceste instanţe sînt îndrituite să statornicească asupra pretenţiunilor de despăgubiri numai dacă în prealabil a fost constatată ilegalitatea actului, de regulă de către organul administrativ competent, iar, în mod excepţional, de către instanţa judecătorească, în cazurile cînd în mod expres legea i-a atribuit această competinţă.

Aşadar, ceea ce trebuie reţinut, este că art. 407 c. civ. R.S.F.S.R. a limitat numai sfera responsabilităţii Statului, statornicind condiţiile în care el răspunde pentru daunele pricinuite prin actele administrative ilegale. Dar, în ceea ce priveşte condiţia stabilirii prealabile a ilegalităţii actului administrativ, aceasta nu este rezolvată de art. 407 c. civ., ci ea se rezolvă în temeiul principiilor generale ale dreptului sovietic şi potrivit prevederilor din actele normative speciale.

Aceeaşi concluzie se impune şi în dreptul nostru, deoarece, ca şi în dreptul sovietic, competinţa tribunalelor de a controla, pe cale de excepţie, legalitatea actelor juridice ale organelor administraţiei de stat, prin care se realizează puterea de stat, se rezolvă în virtutea principiilor constituţionale de organizare de stat, a specialităţii de activitate a diferitelor categorii de organe de stat şi a independenţei lor operative, potrivit cărora controlul legalităţii activităţii organelor executive şi de dispoziţie se exercită de organele corespunzătoare ale puterii de stat şi de organele administrative superioare, cu dreptul de anulare a actelor juridice ilegale şi de a da îndrumări obligatorii organelor subordonate pentru modificarea lor.

Prin urmare, recapitulînd observaţiile ce am făcut prin studierea comparativă a cerinţelor art. 407 c. civ. R.S.F.S.R. şi regulilor dreptului

19) E. A. Fleişit, *op. cit.*, [6]) p. 148.

nostru cu privire la competința tribunalelor de a controla, pe cale de excepție, legalitatea actelor juridice de realizare a puterii de stat, făcute de organele administrative, putem afirma că singura deosebire care există între cele două sisteme de drept constă numai în întinderea răspunderii patrimoniale a organelor administrației de stat, în sensul că, în timp ce în dreptul sovietic acestea răspund numai pentru daunele cauzate prin actele juridice anume prevăzute de lege, în dreptul nostru organele de stat răspund pentru pagubele cauzate prin orice act administrativ ilegal.

Astfel, argumentarea prof. Anghelov ni se pare neîntemeiată, deoarece faptul că în dreptul bulgar—ca și în dreptul nostru — nu s-a limitat prin lege dreptul de a intenta acțiuni în fața tribunalelor pentru repararea daunelor rezultînd din acte administrative ilegale, nu justifică susținerea că prin aceasta s-a înlăturat și limitarea controlului legalității actelor administrative exercitat de tribunalele sovietice numai în cazurile prevăzute special de lege, care este o trăsătură caracteristică a sistemului dreptului socialist.

Controlul legalității activității administrative se exercită de regulă de organele superioare ale administrației de stat și numai în mod excepțional — anume în cazurile special prevăzute de lege —tribunalele controlează, fie direct, fie indirect (pe cale de excepție), legalitatea actelor administrative.

4. În sistemul dreptului nostru s-ar mai putea invoca încă un argument în favoarea tezei menținerii competinței tribunalelor de a controla, pe cale de excepție, cu ocazia judecării unei acțiuni civile în despăgubire, legalitatea unui act administrativ. S-ar putea invoca anume că, în lipsa unei dispoziții legale exprese de desființare a competinței tribunalelor de a cerceta legalitatea actului administrativ cu prilejul judecării unei acțiuni în despăgubire, introdusă contra organului administrativ emitent al actului, această desființare a competinței nu ar putea fi prezumată.

Examinarea acestei chestiuni implică studierea istoricului controlului legalității actelor administrative în dreptul nostru, pentru a vedea dacă regulile în materie, caracteristice organizării de stat burghez, au fost menținute în noua orînduire socială și de stat și deci dacă ele sînt compatibile cu principiile dreptului nostru socialist.

Problema competinței tribunalelor ordinare de a controla, pe cale de excepție, legalitatea actelor administrative, fără a le anula, ci numai în scopul de a cerceta temeinicia acțiunilor în despăgubire introduse de particulari pentru repararea prejudiciilor cauzate prin astfel de acte, s-a ridicat la noi în chiar momentul în care s-a trecut la organizarea burgheză a statului. Prin derogare de la principiul separațiunii puterilor, care stătea formal la baza organizării de stat, s-a stabilit, pe cale jurisprudențială, dreptul tribunalelor ordinare de a controla legalitatea actelor administrative. Această jurisprudență s-a stabilit în temeiul art. 998-1000 c. civ., care prevăd principiul general al responsabilității civile, dar nu precizează și răspunderea statului pentru repararea daunelor rezultînd din actele administrative ilegale. De abia în 1912 s-a prevăzut, prin legea de reorganizare a Curții de Casație, dreptul tribunalelor de a examina, pe cale de excepție, legalitatea actelor administrative.

Controlul exercitat de tribunalele ordinare asupra legalității actelor ad-

ministrative, cu prilejul judecării acţiunilor în despăgubire introduse de particulari lezaţi prin astfel de acte, a trecut prin mai multe faze:

a) Dreptul tribunalelor de a judeca litigiile dintre particulari şi administraţie a fost stabilit în baza legii şi ca urmare a unei creaţii jurisprudenţiale, o dată cu înfiinţarea Consiliului de stat, prin legea din 11 februarie 1864. Această lege, recunoscînd Consiliului de stat anumite atribuţiuni consultative de contencios administrativ, prevedea în mod expres dreptul particularilor de a se adresa şi tribunalelor, cu excepţia cazurilor anume determinate de legi.

În urma desfiinţării Consiliului de stat — prin constituţia din 1866 — atribuţiile acestuia au fost deferite, printr-o lege specială, tribunalelor ordinare, care au devenit singurele competente de a judeca vătămările de drepturi aduse particularilor prin acte administrative.

Pe baza acestor dispoziţiuni s-a stabilit, pe cale jurisprudenţială, dreptul tribunalelor ordinare ca, în examinarea acţiunilor în despăgubire introduse contra administraţiei, potrivit art 998-1000 c. civ., să cerceteze, pe cale de excepţie, legalitatea actelor administrative, fără a le anula, ci numai în scopul de a deduce din constatarea ilegalităţii lor culpa administraţiei şi deci de a verifca temeiul acţiunii în despăgubire.

b) Această jurisprudenţă, prin care se recunoaştea dreptul tribunalelor ordinare de a verifica, pe cale de excepţie, legalitatea actelor administrative, a fost menţinută chiar şi după ce s-a creat contenciosul de anulare, dat în competinţa Secţiunii a III-a a Curţii de Casaţie. Astfel, după promulgarea legii din 1 iulie 1906, pentru reorganizarea Curţii de Casaţie, prin care se recunoştea Secţiunii a III-a o anumită competinţă de contencios de anulare a actelor administrative şi se prevedea că daunele urmau să fie stabilite conform dreptului comun de tribunalele ordinare (art. 35), a continuat să se aplice jurisprudenţa potrivit căreia tribunalele sezisate cu acţiunea în despăgubire aveau dreptul să cerceteze legalitatea actului administrativ producător de daune.

Legea din 17 februarie 1912, pentru modificarea organizării Curţii de Casaţie, a reorganizat contenciosul administrativ dînd în competinţa Secţiunii a III-a a Curţii de Casaţie nu numai dreptul de a declara actul ilegal, dar şi de a invita autoritatea administrativă să-l revoce, sub sancţiunea daunelor cominatorii (art. 63). În acelaşi timp, prin art. 37 al. 7 al acestei legi, s-a prevăzut în mod expres că „tribunalele ordinare nu se pot pronunţa asupra ilegalităţii unui act administrativ de autoritate, decît pe cale de excepţie". Acesta este primul text legislativ prin care s-a recunoscut tribunalelor ordinare dreptul de a exercita, pe cale de excepţie, controlul legalităţii actelor administrative.

Competinţa tribunalelor ordinare de a cerceta, pe cale de excepţie, legalitatea actelor administrative (de autoritate) s-a menţinut şi sub imperiul Constituţiei din 1923, în temeiul căreia contenciosul administrativ a devenit o instituţie de ordin constituţional, fiind dat numai în căderea puterii judecătoreşti (art. 107).

Pe baza acestei dispoziţii constituţionale a fost elaborată legea pentru contenciosul administrativ, din 23 decembrie 1925, potrivit căreia se puteau introduce la Curţile de Apel acţiuni pentru anularea actelor administrative ilegale, aceste instanţe fiind în acelaşi timp învestite şi cu

dreptul de a judeca cererile de despăgubiri, fie împotriva autorității administrative, fie contra funcționarului vinovat (art. 6).

Dar prin această lege — așa cum rezultă din lucrările preparatorii și din practica judiciară — nu s-a desființat competința tribunalelor ordinare, stabilită pe cale jurisprudențială, de a judeca acțiunile în despăgubire introduse contra administrației și de a cerceta, pe cale de excepție, legalitatea actului administrativ generator de daune.

d) Acest regim legislativ a fost modificat prin legea din 11 septembrie 1938. Această lege a desființat competința tribunalelor ordinare de a examina legalitatea actelor administrative, chiar și pe cale de excepție, prevăzînd că cererea de despăgubire nu poate fi introdusă la instanțele judecătorești de drept comun decît numai după ce instanța de contencios administrativ va fi stabilit în principal ilegalitatea actului.

Astfel, tribunalele ordinare aveau dreptul, în cadrul general al competinței lor, de a judeca acțiunile în despăgubire introduse contra organelor administrative, numai dacă în prealabil actele administrative generatoare de daune fuseseră declarate ilegale de către instanțele speciale de contencios administrativ.

e) Trecerea revoluționară la orînduirea democrat-populară și principiile noi ale organizării de stat, oglindite în constituțiile din 1948 și 1952, între care unicitatea puterii de stat a oamenilor muncii (ca atare și suprimarea principiului separațiunii puterilor), crearea unui nou sistem de organe ale puterii de stat și de organe de stat subordonate lor, centralismul democratic etc. au făcut inadmisibilă supraviețuirea dreptului instanțelor judecătorești de a exercita atît controlul constituționalității legilor, cît și controlul legalității actelor administrative. De aceea, prin Decretul Nr. 122 din 8 iulie 1948 au fost abrogate legea pentru contenciosul administrativ și legea de organizare a Curților Administrative [20]).

Abrogarea legii pentru contenciosul administrativ a avut ca efect însăși desființarea contenciosului administrativ, adică a dreptului tribunalelor ca, în virtutea competinței lor obișnuite, să cerceteze legalitatea actelor administrative, pentru că această competință era incompatibilă cu principiul unicității puterii de stat și al specialității funcționale a diferitelor categorii de organe de stat, care în sistemul unității puterii îndeplinesc forme speciale ale activității de stat principii care sînt prevăzute în Constituție. Acest efect al Decretului Nr. 128 din 8 iulie 1948 rezultă și din expunerea de motive care îl însoțește, chiar dacă această expunere de motive nu are o motivare pe deplin satisfăcătoare din punct de vedere științific:

„Art. 37 din Constituție (Constituția din 1948) dispune că Marea Adunare Națională a R. P. R. este organul suprem al puterii de stat. Față de acest principiu și considerînd că tot această Adunare alege Prezidiul și formează guvernul, potrivit art. 39, rezultă în ce privește

---

20) Art. 1: „Legea pentru contenciosul administrativ, din 23 decembrie 1925, precum și legea de organizare a Curților administrative, din 13 martie 1939, se abrogă.

Art. 3: „Acțiunile de contencios administrativ in curs de judecată, la data intrării în vigoare a prezentei legi, se consideră stinse, iar hotărîrile judecătorești date în această materie și neaduse la îndeplinire la aceeași dată, se consideră nule".

organele judecătorești o subordonare față de organul suprem. Cu o asemenea structură nu se mai poate concepe ca actele autorității să fie puse în discuție de particulari, iar aceștia să mai aibă dreptul să cheme statul în judecată pentru ca actele lui să fie cenzurate de o autoritate subordonată".

Prin urmare, din cuprinsul expunerii de motive rezultă voința clară a legiuitorului de a desființa contenciosul administrativ, adică dreptul instanțelor judecătorești de a controla în mod obișnuit și sistematic, ca o activitate ce intră în competința lor jurisdicțională, legalitatea actelor administrative, iar nu numai de a abroga fără nici un efect legea contenciosului administrativ.

Unicitatea puterii de stat a oamenilor muncii, exercitată de Marea Adunare Națională, asigură unitatea de acțiune a tuturor categoriilor de organe de stat, fiecare dintre ele desfășurînd o anumită formă a activității de stat și fiind supuse controlului suprem al Marii Adunări Naționale și controlului ierarhic al organelor superioare din același sistem. De aici rezultă că pentru ca un organ de stat făcînd parte dintr-un anumit sistem de organe să poate exercita controlul asupra activității unui organ făcînd parte din alt sistem de organe de stat, este necesar ca el să fie împuternicit în mod special prin lege. Datorită acestor considerațiuni, dreptul general de control pe care instanțele judecătorești îl exercitau asupra actelor administrative a fost desființat, tribunalele avînd dreptul să controleze legalitatea unor anumite acte administrative, pe cale directă și principală sau pe cale indirectă și excepțională, numai atunci cînd sînt împuternicite expres de lege.

5. — O ultimă chestiune ce urmează a fi examinată în legătură cu efectele legii din 1948 este aceea dacă prin abrogarea legii contenciosului administrativ nu s-a recunoscut implicit dreptul tribunalelor ordinare de a examina legalitatea actelor administrative cu prilejul judecării unui proces civil în despăgubire, drept care, după cum s-a văzut, a fost desființat prin legea din 1938. Cu alte cuvinte, dacă abrogarea legii contenciosului administrativ, cu modificarea adusă la 1938, a avut ca efect reînvierea competinței contencioase a tribunalelor ordinare, recunoscută prin practica judiciară pînă la 1938.

Noi credem că nu s-ar putea susține că prin Decretul din 1948 s-a restituit competința contencioasă pe care o aveau tribunalele înainte de modificarea introdusă prin legea din 1938, care a fost și ea abrogată. Aceasta pentru următoarele considerațiuni:

a) În primul rînd trebuie să se țină seama că — după cum s-a arătat — competința contencioasă a tribunalelor a fost o creație a jurisprudenței, astfel că nu s-ar putea susține că abrogarea unei legi ar putea avea drept efect reînvierea unei practici judiciare anterioare abrogării, aceasta cu atît mai mult, cu cît, în sistemul dreptului nostru democrat-popular practica judiciară nu este recunoscută ca izvor de drept.

b) Legea din 1938 a desființat competința contencioasă a tribunalelor ordinare, rezervînd-o exclusiv instanțelor speciale de contencios administrativ.

c) Decretul din 1948 a desființat însăși instituția contenciosului administrativ, adică dreptul instanțelor judecătorești de a cerceta fie pe

cale principală, cu drept de anulare, fie pe cale excepțională, cu drept de constatare a ilegalității actului.

d) În ipoteza susținerii că această competință contencioasă și-ar găsi temeiul în prevederile codului civil (art. 998 și urm.), deși am arătat că aceasta este o creație jurisprudențială, în acest caz dispozițiunea din codul civil urmează a fi astfel interpretată, încît, prin adaptare, să corespundă sistemului dreptului nostru socialist [21]).

Ori, din moment ce pe cale principală tribunalele nu pot cerceta legalitatea actelor administrative decît în cazurile cînd ele sînt împuternicite de lege, este incontestabil că ele nu au dreptul să cerceteze pe cale de excepție legalitatea actelor administrative de realizare a puterii de stat decît tot în cazurile cînd sînt împuternicite special de lege.

6. — În temeiul acestor cercetări, credem că putem conchide că, în afară de cazurile anume prevăzute de lege, cînd tribunalele sînt învestite în mod expres cu dreptul de anulare sau indirect de constatare a ilegalității actului administrativ, controlul legalității se exercită, în condițiile legii, de organele corespunzătoare ale puterii de stat și de organele administrative superioare, cît și de organele de stat anume create pentru asigurarea legalității populare în administrația de stat.

Astfel, organizațiile socialiste și cetățenii se bucură de o ocrotire eficace împotriva arbitrarului administrației, avînd drept de reclamație la organul de stat competent, care este obligat să rezolve reclamația și să comunice rezultatul într-un anumit termen.

Numai după ce organul de stat competent —de regulă organul corespunzător al puterii ori organul administrativ superior și excepțional organul de stat învestit în mod special, în anumite cazuri cu exercitarea controlului legalității —a constatat ilegalitatea actului administrativ de realizare a puterii de stat, tribunalele sînt competente — potrivit dreptului comun — să judece pretențiunile de daune pentru repararea prejudiciilor rezultînd din actele administrative anulate sau constatate ca fiind-ilegale.

Catedra de teoria statului și dreptului

РОЛЬ СУДА В ОБЕСПЕЧЕНИИ НАРОДНОЙ ЗАКОННОСТИ В ГОСУДАРСТВЕННОМ УПРАВЛЕНИИ РНР

Краткое содержание

В обыкновенной форме своей деятельности суды обеспечивают административную законность разбором уголовных или гражданских дел, в связи с служебной деятельностью должностных лиц. Помимо этого общего права, трибуналам, в определённых случаях, представлено право расследовать законность административных актов. Это бывает в трёх случаях:

21) Tr. Ionașcu, *Modificările aduse Codului Civil de principiul constituțional al egalității sexelor* (Justiția Nouă, nr. 2/1950).

случаи, в которых контроль осуществляется непосредственно и принципиально, трибуналы имея право отменить противозаконный административный акт [22]; случаи, в которых трибуналы проводят контроль законности в связи с рассмотрением заявлений о принудительном исполнении поданных административными, государственными органами против тех, которые отказываются от исполнения определённых актов или жалоб, поданных частными лицами против заключения о применении некоторых административных санкций [23]; случаи, в которых трибуналы, будучи уведомлены о разрешении дела, рассматривают косвенным образом, и как условие разрешения дела, законность административного акта [24]. Неразрешённым вопросом в нашей юридической практике и литературе является вопрос, могут ли трибуналы, в подсудности которых имеется разрешение гражданского дела о возмещении убытков, вытекающих из административного акта, предварительно расследовать законность этого акта для того, чтобы вывести из его незаконности вину государственного органа, элемента гражданской ответственности.

В разрешении этого вопроса необходимо иметь ввиду, что в гражданском законодательстве РНР не существует соответствующего текста статьи 407 ГК РСФСР. Итак, ставится вопрос : могут ли трибунали при отсутствии специальных норм, отклоняющихся от общих норм гражданского права (содержащихся в статье 998 ГК и ст. 35 Декрета 31/54 относящихся к юридическим и физическим лицам) сохранить в данном случае свою компетенцию по общему праву, установленную в долгой юридической практике, рассматривать так называемые административные дела об убытках.

Автор этой статьи того мнения, что не входит в компетенцию трибуналов рассматривать законность административного акта непосредственно или косвенным путём, кроме случаев, когда это вытекает из закона. В подтверждение этого мнения автор указывает, что, хотя в нашем праве не существует нормы подобной ст. ГК РСФСР, однако требования этого текста вытекают у нас как из общих принципов, так и из нормативных актов. Единственное отличие между двумя правовыми системами состоит только в размере гражданской ответственности румынских и советских государственных органов, в том смысле, что первые отвечают только за причиненный вред административными актами, специально предусмотренными законом, вторые отвечают за причиненный вред любым административным актом, незаконность которого была констатирована.

Кроме этого принципиального аргумента автор добавляет, что специальными нормативными актами было устранено правомочие трибуналов расследовать законность административных актов.

---

22) Ст. 11 Декрета № 272/1956 предусматривает, что отмену или исправления регистрации в книге загса можно делать только на основании окончательного судебного решения.

Ст. 24 закона № 91/1952 предусматривает, что трибуналы рассматривают дела в связи с включениями, исключениями или опущениями в списках избирателей.

Ст. 36 Декрета 78/1952 предусматривает право трибунала расследовать законность квартирного ордера на жилую площадь.

23) Декрет 131/1952, касающийся ответственности за несдачу в срок сельскохозяйственных продуктов подлежащих поставкам. Декрет № 224/51 о взыскании недоимок на недвижимое имущество и декрет № 184/1954 о наказаниях за правонарушение.

24) Ст. 264, 265, 268 Уголовного Кодекса.

LE CONTRÔLE JURISDICTIONNEL DE LA LÉGALITÉ DES ACTES ADMINISTRATIFS

Résumé

Les tribunaux roumains exercent le contrôle de la légalité des actes administratifs seulement dans les cas où ils sont expressément autorisés par la loi. Le contrôle de la légalité des actes administratifs constitue, donc, une forme d'activité, exceptionnelle, par laquelle les tribunaux remplissent leur rôle d'assurer la légalité populaire dans l'administration d'État.

Cette règle est consacrée par notre système législatif et correspond aux principes constitutionnels d'organisation de l'État, en vertu desquels les différentes formes de l'activité d'État, sont réalisées par des organes spéciaux, indépendants les uns des autres mais tous subordonnés à l'organe suprême du pouvoir (la Grande Assemblée Nationale).

En vertu du principe du centralisme démocratique les actes des organes administratifs sont soumis au contrôle de leur légalité, exercé par les organes correspondants du pouvoir et par les organes administratifs supérieurs.

Le contrôle de la légalité des actes administratifs s'exerce, en même temps, par les organes spéciaux (les tribunaux, les organes de la procuration, la Commission du contrôle d'État et l'Arbitrage d'État). Mais la particularité de ce contrôle consiste dans le fait que tous ces organes nouvellement créés, en constatant l'illégalité de l'acte administratif sont obligés de saisir l'organe administratif compétent et seulement dans les cas prévus par la loi certains d'entre eux, surtout les tribunaux, peuvent statuer directement sur l'annullation de l'acte administratif illégal.

Un aspect intéressant de la compétence contentieuse des tribunaux est celui concernant le droit de vérifier, à l'occasion du jugement d'une action civile en dédommagement des préjudices causés par un acte administratif, la légalité de cet acte. Il s'agit, donc, de savoir si, en raison des transformations réalisées dans l'organisation de l'État roumain démocrate-populaire et dans son système législatif, les tribunaux ont conservé leur compétence de droit commun – établi par une longue jurisprudence, en vertu de l'art. 998 et suiv. civ. — de constater l'illégalité de l'acte administratif à l'occasion d'un procès civile en dédommagements, pour en déduire la faute de l'administration, qui constitue l'une des conditions de la responsabilité civile.

L'auteur de cet article est d'avis que les tribunaux ne peuvent plus exercer cette compétence et que leur droit de contrôle de la légalité d'un acte administratif, soit par voie directe – en annulation — soit par voie d'exception — en constatation —, est limité aux cas où ils sont autorisés par la loi d'exercer, directement ou indirectement - , ce contrôle.

En effet, si les dispositions de notre code civil concernant cette matière sont restées les mêmes, il est indubitable qu'elles doivent être interprétées à la lumière des prévisions constitutionnelles et des trans-

formations réalisées dans l'organisation de l'État. Il est vrai que dans notre système législatif on ne trouve pas une disposition analogue à celle de l'art. 407 c. civ. R.S.F.S.R. Mais les conditions exigées par cet article résultent des principes constitutionnels et des prévisions des actes normatifs.

C'est pour ces motifs que l'application de la jurisprudence antérieure est devenue incompatible à l'organisation de l'État et au nouveau système de droit.

En dehors de ces arguments de principe, il faut envisager les dispositions de la loi de 1938, qui a enlevé expressément aux tribunaux ordinaires la compétence contentieuse en la réservant aux instances spéciales et d'un décret de 1948, qui a abrogé la loi de 1925 sur le contentieux administratif, ce qui veut dire qu'il a supprimé toute compétence contentieuse des instances judiciaires.

SISTEMUL DE REZOLVARE A CONFLICTELOR DE LEGI ÎN MATERIE CONTRACTUALĂ ÎN DREPTUL INTERNAȚIONAL PRIVAT ROMÎN

DE

M. JACOTĂ

I

INTRODUCERE

Într-o ramură a dreptului, cum este acea a dreptului internațional privat, reputată de secole prin obscuritatea ei, materia obligațiunilor izvorînd din contracte este, netăgăduit, capitolul care pune cele mai complexe probleme.

În această parte a dreptului internațional privat, mai mult ca în altele, textele de lege, cînd nu lipsesc cu totul, sînt puțin numeroase, iar unele din principiile de bază rămîn încă obiect de controversă [1]).

Spețele pun în joc interese mari îngreunînd alegerea între pozițiile teoretice corespunzătoare.

Varietatea principiilor care se propun, mulțimea problemelor teoretice și practice de care se lovește cercetătorul, ca și interesul pe care-l prezintă pentru economia unei țări contractele de comerț exterior fac, astăzi, din studiul obligațiunilor contractuale una din materiile cele mai importante, din punct de vedere practic, și cele mai interesante, din punct de vedere teoretic.

---

1) Nici un text nu reglementa conflictele de legi privind fondul contractelor, nici în codul civil francez de la 1804, nici în codurile care l-au imitat. Dimpotrivă, codul civil german și celelalte coduri apărute în sec. XX, conțin un număr din ce în ce mai mare de texte de drept internațional privat privind contractele. Codul civil italian, din 1939-1942, are un articol (art. 15 din legea introductivă) care dă indicațiuni privind rezolvarea conflictelor de legi în această materie.

Codul Bustamante din 1928, are, de asemenea, un număr de articole consacrate contractelor și obligațiunilor în dreptul internațional privat. Sinteza practicii tribunalelor din SUA, elaborată de „Institutul american de drept" și publicată sub titlul de *Restatement on the law of conflict of laws* (tradus în limba franceză de P. Wigny și W. J. Brockelhank: *Exposé du droit international privé américain présenté en forme de code par l'American Law Institute* Sirey, Paris, 1937), cuprinde un număr de 65 de articole privind aceeași materie.

În țările socialiste, rezolvarea conflictelor de legi în materia care ne interesează este de regulă reglementată în noile coduri sau legi de drept internațional privat. Astfel, art. 7 cod. proc. civ. R.S.F.S.R. sau legea cehoslovacă de drept internațional privat din 11 martie 1948.

Totuşi, materia obligaţiunilor contractuale în dreptul internaţional privat a fost foarte puţin studiată pînă în primele decenii ale sec. XX [2]).

În schimb, astăzi, problemele în legătură cu această materie intră din ce în ce mai mult în preocupările juriştilor şi ale legiuitorilor, ocupînd un loc, relativ, mult mai important ca la începutul sec. XIX.

Această situaţiune e rezultatul unor cauze complexe.

În primul rînd, frecvenţa raporturilor de comerţ exterior a crescut treptat pe măsura dezvoltării forţelor de producţie în lume, ajungînd să ia proporţii nemaiîntîlnite pînă acum. Această importanţă deosebită a raporturilor de comerţ exterior se oglindeşte, cu oarecare întîrziere, în starea ştiinţei dreptului internaţional privat şi a textelor de drept internaţional privat.

Condiţiile istorice în care a apărut şi s-a dezvoltat dreptul internaţional privat explică, de asemenea, numărul mic de reguli privind contractele în codurile burgheze. Raporturile de drept internaţional privat pun cu totul alte probleme decît raporturile de drept civil intern. În cele dintîi, interesele statului sînt angajate în o mare măsură, mai ales atunci cînd comerţul exterior constituie un monopol de stat. Ori, la începutul secolului XIX, cînd s-a deschis marea perioadă de codificare, pe de o parte comerţul exterior capitalist nu luase dezvoltarea de azi, iar pe de altă parte redactorii codurilor, mai ales aceia ai codului civil francez, nu se găseau în faţa unei practici anterioare, care să indice legiuitorului sensul şi direcţia în care trebuie legiferat.

Desigur, existase şi înainte principii de drept internaţional privat şi se produsese conflicte de legi în materie contractuală, din moment ce dreptul internaţional privat îşi făcuse apariţia încă din sec. XII-XIV. Dar, pînă la constituirea de state naţionale în Europa, dreptul internaţional privat apăruse şi se dezvoltase ca un drept interregional (interprovincial). Aşa se întîmplase în Italia sau în Franţa. Schimburile de la stat la stat erau rare, sau se făceau în condiţiuni care excludeau posibilitatea apariţiei unui drept internaţional privat propriu-zis, cum era, de exemplu, cazul comerţului Veneţiei cu Levantul sau al Franţei cu Turcia, începînd din timpul lui Francisc I. În schimb, co-

2) O analiză atentă a literaturii universale de drept internaţional privat arată cît de puţin a atras materia contractelor atenţia cercetătorilor în trecut. Conflictele de legi în acest domeniu au fost tratate chiar de primii autori de drept internaţional privat (postglosatorii), dar pînă la Dumoulin (sec. XVI) s-au dat numai soluţii de speţă, fără să se fi alcătuit o teorie unitară. Contractele ocupau, în operele lor, alături de celelalte materii, un loc puţin important: postglosatorii şi-au exercitat ştiinţa asupra unor chestiuni care erau, fără îndoială, mult mai actuale în acea epocă şi anume succesiunile şi donaţiunile. În sec. XIX şi la începutul sec. XX, manualele sau tratatele de drept internaţional privat se ocupă, tot mai pe larg, de conflictele de legi în materie contractuală, fără însă ca literatura juridică a problemei să devină prea bogată. Tratatul practic de drept internaţional privat al lui Pillet, publicat în 1923-1924, fructul a douăzeci de ani de cercetări, expunea materia obligaţiunilor contractuale în 174 din totalul de 1749 de pagini, adică 10%, deşi este vorba de un *Traité pratique* care se adresează, în special, practicienilor dreptului, avocaţi, judecători. Aceeaşi proporţie (74 din 702 pagini) o găsim într-un manual mai nou, *Dreptul Internaţional Privat* (Oxford University Press, 1945) tradus în limba rusă la Moscova, 1948. Situaţia se îmbunătăţeşte după primul război mondial, cînd probleme noi au fost incluse în manuale şi în tratate şi cînd încep să apară, în număr mai mare, monografii, teze de doctorat şi cursuri speciale consacrate acestei materii.

merţul dintre diferitele regiuni ale aceluiaşi stat, ca Franţa, Italia devenise la un moment dat, intens, fără ca aceste regiuni să fie supuse unui sistem de drept naţional unificat, de unde existenţa unor conflicte de drept interregional şi în materie contractuală, ca şi în alte materii de drept.

Cînd a venit momentul să se legifereze conflictele de legi cu ţările străine, s-a observat că natura lor e diferită de aceea a conflictelor interregionale, şi că interesele care stau la baza reglementării lor sînt altele.

Pe lîngă lipsa unei practici anterioare de rezolvare a conflictelor de legi în materie contractuală susceptibilă de a fi folosită şi luată drept călăuză, o altă împrejurare a venit să influenţeze elaborarea de către redactorii vechilor coduri, a unor reguli conflictuale cu privire la contracte. În împrejurările mereu schimbătoare ale relaţiilor internaţionale, nu se puteau face previziuni de lungă durată, aşa cum ar fi cerut structura unui cod elaborat în interesul clasei dominante. Dacă redactorii codului francez ar fi avut la îndemînă o bogată practică judecătorească discutată şi bine analizată (e ştiut că o muncă bună de codificare se pregăteşte printr-o intensă muncă doctrinală), ei ar fi putut insera în cod reguli de drept internaţional privat privitoare la contracte. În lipsa acestor precedente, autorii codului francez, care nu înţelegeau să adopte în general o atitudine de creatori novatori cu orice preţ faţă de trecut, au renunţat la încercarea de a enunţa, ei, pentru prima oară, noi reguli referitoare la contracte. Şi aceeaşi a fost situaţia la noi, în momentul adoptării codului francez la nevoile încă rudimentare ale capitalismului născînd din Principatele recent unite într-un singur stat.

Interesul crescînd pe care literatura juridică îl acordă astăzi chestiunilor în legătură cu contractele, cît şi numărul, relativ, mai mare de texte legislative care, în sistemele juridice burgheze, privesc materia contractelor, reflectă, cu o sensibilă întîrziere, dezvoltarea uriaşă a raporturilor de comerţ internaţional, frecvenţa contractelor şi importanţa pe care o prezintă pentru economia unei ţări moderne comerţul exterior.

Pentru a înţelege însă just acest proces de oglindire a materiei noastre în legislaţie şi în literatura juridică, trebuie să constatăm că, deşi frecvente, raporturile juridice născute din contracte nu dau naştere la atît de numeroase conflicte de legi, pe cît s-ar crede. Aceasta era deja situaţia în dreptul burghez, deoarece autori ca: Pillet şi Niboyet în *Manuel de droit international privé* (Rec. Sirey, Paris, 1924), justifică tratarea redusă a materiei contractelor declarînd (p. 523): „Le droit des contrats est heureusement une des branches ou les conflits sont moins fréquents, en raison du grand fond commun du droit romain qui a alimenté beaucoup de législations. Cette circonstance rend plus tolérable la dificulté que l'on éprouverait sans cela a résoudre les conflits..."—Volumul litigiilor care ridică probleme conflictuale în materie de contracte va fi, prin forţa lucrurilor, şi mai redus în sistemele socialiste din cauza principiilor generale asemănătoare care stau la baza sistemelor lor de drept.

De aceea o lucrare ca cea editată de Camera de Comerţ a R.P.R., sub titlul *Arbitrajul în comerţul exterior*, Bucureşti, 1955, va constata: „În ceea ce priveşte litigiile ce se nasc între organizaţiile de stat pentru

comerțul exterior din țările lagărului democrat, trebuie relevat faptul că ele sînt puțin numeroase, pentru că între aceste țări relațiile de comerț exterior, au fost astfel reglementate, încît au fost înlăturate multe din cauzele care puteau să dea naștere la litigii".

Din această situație, nu se poate însă deduce o diminare a interesului pe care l-ar prezenta cunoașterea și studiul aprofundat al principalelor reguli care guvernează conflictele de legi în materie contractuală. Dimpotrivă, acest studiu se impune astăzi cu necesitate, deoarece în dreptul internațional privat contemporan raporturile juridice derivînd din contracte, în comparație cu raporturile juridice din dreptul de familie sau succesiune sînt, nu numai cele mai frecvente, dar cele care prezintă un interes practic imediat cu mult superior față de cele din urmă.

Pe cînd probleme referitoare la starea și capacitatea persoanei, la dreptul de familie sau succesiune, se ivesc sporadic în practica dreptului internațional privat romîn, acele referitoare la obligațiunile din contracte sînt curente.

În adevăr, litigiile din materia contractelor sînt cele care se pun astăzi în fața organelor romîne competente. Pe cînd Comisia de Arbitraj pentru comerțul exterior de la București, care a fost înființată în 26 noiembrie 1953, începînd să funcționeze efectiv ceva mai tîrziu, a arbitrat un anumit număr de spețe privind obligațiunile izvorînd din contracte, în schimb, nu cunoaștem, în aceeași perioadă, nici o speță de drept internațional privat privind toate celelalte materii, care să fi fost dedusă în fața vreunei instanțe.

Pe de altă parte, dintre raporturile care intră în sfera dreptului internațional privat, cele mai numeroase și cele mai importante din punct de vedere general-economic, fiindcă se leagă de comerțul nostru exterior, sînt raporturile de obligațiuni izvorîte din contracte.

Volumul raporturilor juridice derivînd din contractele de comerț exterior este deja foarte mare în practica întreprinderilor noastre de stat pentru comerțul exterior, pe cînd, în același timp, raporturile juridice de drept internațional privat din materia succesiunilor familiei etc., (fără să fie vorba de litigii), sînt, netăgăduit, cu mult mai puține.

În alte perioade, mai ales înainte de primul război mondial, spețele care apăreau cel mai des în practica tribunalelor romîne burgheze, erau cele din materia familiei, a succesiunii sau a procedurii.

Întreprinderile de Stat pentru comerțul exterior intră în raporturi de drept civil cu organizațiuni economice, societăți sau comercianți din statele străine.

Raporturile juridice din sfera comerțului exterior sînt raporturi de obligațiuni care se nasc din contractele încheiate.

Regulile de drept internațional privat privind contractele se aplică și e necesar să fie cunoscute, chiar în afară de orice litigiu, cu ocazia încheierii contractelor de comerț exterior. În acest caz, cunoașterea regulilor dreptului internațional privat ajută juristului în elaborarea clauzelor contractelor, în așa fel, încît să se evite, pe cît este cu putință, conflictele. Dreptul internațional privat romîn urmărește ca, pe baza cunoașterii cît mai amănunțite și precise a regulilor romîne și străine de drept internațional privat în materia contractelor, cît și a practicii încheierii con-

tractelor de comerț exterior, să reducă în cea mai mare măsură cu putință litigiile izvorînd din raporturile de comerț exterior.

Iată, deci, de ce credem că materia pe care o abordăm prezintă un interes atît practic cît și teoretic.

Studiul nostru are un obiectiv limitat. După ce vom examina stadiul în care se găsește problema în legislația și literatura romînă a dreptului internațional privat, vom încerca să desprindem noțiunile care stau la baza elaborării regulilor de rezolvare a conflictelor de legi în materia contractelor. Vom desprinde regula centrală a sistemului romîn și vom fundamenta prioritatea ei față de celelalte reguli. În cele din urmă vom semnala deosebirile pe care le prezintă din punct de vedere teoretic, sistemul romîn, față de sistemul sovietic, bazat pe art. 7 din Codul de procedură civilă R. S. F. S. R., și față de sistemul burghez al autonomiei de voință.

În absența unor texte de lege care să reglementeze materia și a unei practici arbitrale mai cuprinzătoare, pe care să ne putem baza în construirea unui sistem, putem sezisa urgența sarcinii de a încerca o punere la punct a principiilor rezolvării conflictelor de legi privind contractele. Rolul științei dreptului internațional privat rămîne în această privință, deosebit de mare.

Departe de a avea pretenția să spunem ultimul cuvînt, vom încerca numai să vedem cum trebuie puși termenii problemei. Într-o materie ca a noastră, numai un șir lung de studii, sprijinite pe o largă practică arbitrală (care în prezent oferă un număr de spețe și soluții cu totul insuficiente pentru a servi la fundamentarea unui sistem de drept internațional privat în materia contractelor) ar putea ajunge la o soluție așa-zis „definitivă", care în realitate, ar fi mereu susceptibilă de îmbunătățiri.

Este necesar însă ca această practică să fie călăuzită de elaborările succesive ale literaturii juridice în această materie, pentru ca ea să găsească, totdeauna, cele mai bune soluții.

Practica viitoare a comerțului exterior (înțelegînd prin ea munca de elaborare a tratatelor, convențiilor și acordurilor, încheierea contractelor de comerț exterior și judecarea spețelor de organele judecătorești sau de Comisia de Arbitraj pentru comerțul exterior) va aduce date noi cercetătorilor în această materie. Multe din soluțiile care azi par deplin stabilite vor putea fi, foarte bine, depășite în urma ivirii a noi elemente de natură a modifica situațiunea actuală a regulilor de drept pozitiv. Acesta este însă specificul dreptului internațional privat, care e unul din domeniile în care opiniile se schimbă cu cea mai deconcertantă rapiditate.

Studiul nostru, chiar dacă se face în condiții grele, trebuie totuși să fie încercat din cauza utilității sale incontestabile [3]). Nu se poate trage

---

3) Stadiul în care se găsește practica noastră a comerțului exterior e următoarea:

Întreprinderile de stat pentru comerțul exterior nu inserează în contracte clauze prin care să facă alegerea sistemului de drept aplicabil contractului. Contractele elaborate de întreprinderile romîne de comerț exterior nu conțin decît clauze de alegere a comisiei de arbitraj care va avea să judece eventualul litigiu.

Un ordin al Ministerului Comerțului Exterior permite întreprinderilor de stat pentru comerțul exterior să contracteze folosind contractele propuse de unele din întreprinderile străine cu care au raporturi de comerț. Dintre aceste contracte

un argument dintr-o serie de împrejurări de ordin obiectiv spre a se demonstra inutilitatea cercetării ştiinţifice. Am putea spune că e cu atît mai necesar ca acest studiu să se facă, cu cît e mai mare lipsa de texte legale şi literatură juridică. Nu s-ar putea invoca faptul dezvoltării comerţului nostru exterior, chiar în absenţa unei cunoaşteri clare şi precise a regulilor de drept internaţional privat, pentru a conchide inutilitatea efortului. Tocmai fiindcă astăzi comerţul exterior e monopol de stat, e necesar ca el să se facă în condiţii optime din punctul de vedere al cunoaşterii regulilor de drept internaţional privat şi al folosirii lor în interesul evitării sau rezolvării echitabile a conflictelor de legi care ar izbucni între părţi.

Dacă comerţul nostru exterior se dezvoltă şi în prezent, în situaţia în care nu există o limpede cunoaştere a regulilor de drept internaţional privat în materia contractelor, aceasta nu înseamnă că ele nu sînt cerute, că nu se simte lipsa elaborării lor sistematice.

Comerţul nostru exterior e în plină dezvoltare. Conflictele de legi vor deveni mai dese şi apelul la principiile de rezolvare a conflictelor de legi în materie contractuală va fi tot mai frecvent.

Evident, practica de încheiere a contractelor de comerţ exterior nu poate aştepta pînă ce literatura juridică va elabora un sistem de rezolvare a conflictelor în materia care ne interesează şi în felul acesta, porneşte la lucru în mod empiric, evitînd să se pronunţe, în general, pentru o clauză oarecare de drept internaţional privat, făcînd, mai adesea, numai alegerea comisiei de arbitraj care e însărcinată cu judecarea eventualului litigiu.

Dar, cu cît munca de elaborare e îndeplinită mai devreme, cu atît mai efectiv e ajutorul dat practicii dreptului internaţional privat.

II

STADIUL ÎN CARE SE GĂSEŞTE PROBLEMA ÎN LEGISLAŢIA ŞI LITERATURA JURIDICĂ ROMÎNĂ

Sistemul de rezolvare a conflictelor de legi în materia contractelor, aplicat în dreptul romîn burghez, era sistemul autonomiei de voinţă.

În noile condiţii sociale şi economice acest sistem nu-şi mai poate găsi aplicarea. A vorbi de autonomia de voinţă a întreprinderilor de stat pentru comerţul exterior şi a căuta să se rezolve problemele pe care le ridică activitatea acestor întreprinderi, recurgîndu-se la ceea ce

---

străine, contractele propuse de Asociaţia Comercianţilor de Cereale din Londra (London Corn Trade Association) şi de Asociaţia Exportatorilor de Bumbac din Alexandria (Alexandria Cotton Exporters Association) sînt singurele care cuprind clauze prin care se face alegerea sistemului juridic aplicabil contractului (a se vedea infra p. 14).

Contracte străine cu o foarte largă circulaţie internaţională, nu au clauză de alegere a sistemului juridic aplicabil contractului. Între acestea putem indica : formularul de contract adoptat de Federaţia comerţului de cherestea din Regatul Unit, Asociaţia exportatorilor de lemn din Finlanda (1933) şi toate formularele de contracte redate în Secţiunea de formulare de contracte (Contract Form Section) a publicaţiei The Finnish Timber and Paper Calendar, 1954-1955, 9-th ed., The Finnish Paper and Timber Journal Publishing Company, Helsinki, Finland. În schimb cele mai multe au clauze de alegere a arbitrajului : cum, spre exemplu, contractul „FAS FORM" (adopted by the Netherlands Softwood Association, The Swedish Wood Exporters Association and the Finnish Sawmill Owners Association). Iată clauza : „a) arbitration to be held by one or three arbiters who in accordance with the principles of justice and equity shall give an award that is final and binding".

dreptul burghez numea autonomie de voință, înseamnă a face imposibilă o adevărată rezolvare juridică a acestor probleme.

Pentru dreptul internațional privat sovietic pentru care ar trebui să fie valabilă aceeași observație, s-ar părea că este contrazisă de părerea prof. Lunț (*Manual de Drept Internațional Privat*, Moscova, 1949, traducere dactilografiată I.S.R.S. cap. XI, p. 267), care, vorbind de dreptul internațional privat în materia contractelor spune că „autonomia voinței" în alegerea legii și a jurisdicției este recunoscută în mod neîndoielnic în U.R.S.S. în privința actelor de comerț exterior, în măsura în care, prin alegerea legii străine, nu se încalcă vreuna din normele restrictive ale dreptului sovietic.

În text însă „autonomia de voință" e pusă de autor între semnele citării. Dreptul internațional privat sovietic recunoaște numai în anumite limite dreptul întreprinderilor sovietice de a face alegerea sistemului juridic care să reglementeze contractele încheiate de ele.

Credem, deci, că prof. Lunț se referă numai la ceea ce formal ar putea fi reținut din autonomia de voință și anume o oarecare posibilitate de opțiune în privința legii aplicabile contractelor de comerț exterior. Noțiunea de autonomie de voință pusă de dreptul burghez la baza sistemului său conflictual e legată însă de un anume regim social și politic, de o anumită concepție. Limitele lucrării noastre nu permit să examinăm, sub acest raport, teoria autonomiei de voință, însă credem că nu se poate vorbi despre o aplicare propriu-zisă a acestei noțiuni la activitatea întreprinderilor noastre de comerț exterior sau la a acelora din U.R.S.S.

În dreptul civil al R.P.R., se aplică încă un număr de norme de drept internațional privat, în formularea pe care le-a dat-o codul civil din 1864. Dintre acestea, cele mai importante, conținînd principii generale, se găsesc în art. 2 codul civil. Cele 3 aliniate ale acestui articol se referă respectiv la materia persoanelor, a bunurilor și la forma actelor juridice (înscrisul probatoriu). Nu avem nici un text care să reglementeze conflictele de legi în materia contractelor de comerț exterior, așa cum există, de pildă, în dreptul internațional privat sovietic, art. 7 din cod. proc. civ. R.S.F.S.R.

Unele indicațiuni foarte prețioase privind rezolvarea conflictelor de legi în materie contractuală le găsim în literatura juridică romînă. În cartea recent apărută a prof. T. R. Popescu, *Probleme juridice în relațiile comerciale internaționale* se tratează problema care ne interesează în paragraful 2 al secțiunii 3, intitulat „probleme conflictuale privitoare la conținutul contractelor de comerț exterior". În paragraful la care ne-am referit se arată că:

1. Dreptul internațional privat romîn consacră regula *locus regit actum* în ceea ce privește forma actelor.

2. În ceea ce privește fondul contractelor de comerț exterior, instanțele judecătorești sau comisia de arbitraj pentru comerțul exterior, vor aplica principiile generale în această materie, care sînt aplicarea legii aleasă de părți sau legea locului de contractare.

Lucrarea *Arbitrajul în Comerțul Exterior*, editată de Camera de Comerț a R.P.R. nu studiază conflictele de legi privind contractele în dreptul nostru, dar dă cîteva scurte indicațiuni (p. 6):

„Legea aplicabilă se poate foarte bine să fie legea locului unde s-a încheiat contractul (*lex loci contractus*), legea locului unde se va executa (*lex loci executionis*), ori o altă lege pe care părțile ar indica-o".
Și de asemenea (p. 7): „În țările lagărului democrat se face întotdeauna aplicarea legii străine ori de cîte ori acest lucru s-a convenit sau rezultă din dreptul conflictual național al țării pe teritoriul căreia se află instanța de judecată".

Reținem că literatura noastră juridică actuală e de părere că în sistemul de rezolvare a conflictelor de legi privind contractele se admite ca o întreprindere de stat pentru comerțul exterior să aleagă legea aplicabilă contractului. Nu rezultă însă izvorul și fundamentarea acestor indicații. Iar regulile enunțate mai sus trebuie elaborate într-un sistem.

III

SISTEMUL DE REZOLVARE A CONFLICTELOR DE LEGI ÎN MATERIE CONTRACTUALĂ ÎN DREPTUL INTERNAȚIONAL PRIVAT ROMÎN

Față de situația mai sus invederată, încercarea de a fundamenta sistemul romîn de rezolvare a conflictelor de legi în materie contractuală ni se pare de o necesitate evidentă.

1. Sistemul de rezolvare a conflictelor de legi în materie contractuală comportă în primul rînd, ca o chestiune preliminară, determinarea modului în care principalele reguli ale sistemului nostru juridic se impun în raporturile de drept internațional privat.

Contractele noastre de comerț exterior, chiar în cazul în care sînt supuse dreptului străin, vor trebui să respecte anumite reguli fundamentale ale sistemului nostru juridic, care exprimă interesele clasei dominante în stat.

Aceste reguli pot fi imperative, prohibitive sau simplu dispozitive. Toate aceste reguli, care exprimă interesele fundamentale ale clasei dominante în stat și care înlătură aplicarea normelor contrarii dintr-o legislație străină normal competentă să se aplice unui raport juridic în virtutea regulilor noastre de drept internațional privat, preferăm să le numim, pentru motivele pe care le vom indica imediat, reguli de ordine publică în dreptul internațional privat. Pentru noi, noțiunea de regulă de ordine publică în dreptul internațional privat reprezintă acea regulă din sistemul nostru juridic care se impune în raporturile de drept internațional privat, din cauza importanței ei, înlăturînd regula străină care ar fi normal competentă să se aplice în virtutea, chiar, a regulilor noastre de drept internațional privat. Desigur că terminologia de ordine publică e foarte discutată. Termenul exact ar fi „regulă care se impune în dreptul internațional privat". Dar nici un alt termen n-ajunge să exprime suficient de precis și simplu, în același timp, ideea, așa că putem să rămînem la expresia consacrată și tradițională, cu condiția să ne dăm seama că este vorba de o terminologie convențională, care nu exprimă decît imperfect fondul gîndirii noastre și să avem, totodată, perfect fixat conținutul noțiunii la care se referă termenul. În același timp păstrarea acestei terminologii se face independent de orice implicație cu consecințele pe care instanțele și autorii burghezi le-au dedus, în sistemul lor de drept, din

noțiunea de ordine publică internațională și din cea de ordine publică internă. Inconvenientele schimbării terminologiei adoptate de noi rezultă din încercarea de a denumi „normă imperativă" ceea ce noi numim „regulă de ordine publică în dreptul internațional privat".

În sistemul nostru de drept internațional privat nu orice regulă de drept imperativă sau prohibitivă se impune raporturilor de drept internațional privat, în timp ce simple reguli dispozitive pot avea un astfel de rol. Din această cauză, numai înțelegînd prin „regulă imperativă" o regulă care, indiferent că e imperativă, prohibitivă sau simplu dispozitivă, se impune în raporturile de drept internațional privat, putem accepta termenul. Dar aceasta înseamnă a crea o terminologie amfibologică, ceea ce nu constituie o metodă recomandabilă și terminologia adoptată de noi prezintă tocmai avantajul de a evita o astfel de amfibologie.

Dacă nu s-ar admite concluzia la care ne-am oprit mai sus, atunci, în primul rînd, reguli foarte importante, dispozitive și care, tocmai din cauza acestei importanțe ar trebui să înlăture aplicarea legii străine normal compentete, nu ar putea avea acest efect. Ori, e vădit că unele din regulile fundamentale ale sistemului nostru juridic sînt simplu dispozitive.

Pe de altă parte, multe reguli imperative sau prohibitive, în dreptul intern, nu se impun în raporturile de drept internațional privat. Unele reguli imperative din codul familiei, spre exemplu, nu se impun totdeauna în raporturile de drept internațional privat.

Deci, sfera și conținutul noțiunii de regulă imperativă-prohibitivă nu e identică cu aceea a regulilor care se impun în raporturile de drept internațional privat, iar criteriul formal pe care pare a-l promova denumirea de regulă imperativă-prohibitivă, se dovedește a fi insuficient.

În al doilea rînd, în lipsa unui text de lege, nu rezultă de nicăieri, în legislația noastră, că regulile imperative-prohibitive din dreptul intern se impun în raporturile de drept internațional privat, în toate cazurile. Dimpotrivă, sistemul nostru de drept internațional privat, bazat pe o largă posibilitate de opțiune în ceea ce privește legea aplicabilă contractului, exclude posibilitatea aplicării rigide și automate a regulilor imperative-prohibitive a dreptului nostru intern, atunci cînd părțile au făcut alegerea legii străine. Se impun raporturilor de drept internațional privat, numai acele reguli foarte importante, care exprimă interesele fundamentale ale clasei dominante în stat, indiferent că sînt imperative, prohibitive sau simplu dispozitive.

Credem, în concluzie, că nu s-ar putea utiliza termenul de regulă imperativă-prohibitivă decît în sensul de regulă care, se impune în raporturile dreptului internațional privat, înlăturînd regula străină normal competentă. Dar, în acest caz, ar trebui să fie denumită regulă imperativă-prohibitivă în dreptul internațional privat. Dacă nu se folosește formularea aceasta, termenul poate crea confuzii. Este preferabil să utilizăm o terminologie bazată pe un criteriu de fond și anume importanța regulilor în materie. Este cerința pe care o îndeplinește terminologia consacrată de multă vreme și care adopta ca criteriu material noțiunea de ordine publică în dreptul internațional privat.

Într-o materie ca a noastră, unde conlucrăm cu organizațiuni străine, întrebuințarea unei formule cu o largă circulație internațională ca aceea

de ordine publică în dreptul internațional privat, terminologie cunoscută de întreaga lume a specialiștilor, nu poate fi considerată ca o greșeală.

De altfel, tratatele care cuprind clauzele de drept internațional privat, încheiate de R.P.R., se referă, ori de cîte ori este cazul, la noțiunea de ordine publică.

Noțiunea și termenul de ordine publică sînt cunoscute de dreptul internațional privat romîn. Termenul e folosit de art. 375 din Codul de procedură civilă:

„Hotărîrile judecătorești date în țări străine nu se vor putea executa în R.P.R. decît după ce tribunalul popular în a cărui circumscripție vor avea a se executa, va încuviința printr-o sentință învestirea cu titlu executor în urma citării părților".

„Această cerere nu se va putea încuviința decît dacă aceste hotărîri sînt date de tribunalele competente... dacă nu se calcă legile de ordine publică ale R. P. R."

Noțiunea de ordine publică se găsește în tratatul de comerț și navigație încheiat între U. R. S. S. și R. P. R. la 20 februarie 1947[4]). Art. 14 se referă la aceasta: „Părțile contractante se obligă să ducă la îndeplinire hotărîrile arbitrale date în litigiile care s-ar putea naște din tranzacțiile comerciale încheiate între cetățeni etc.

„Executarea hotărîrilor arbitrale, date în conformitate cu dispozițiunile de mai sus, poate fi refuzată numai în următoarele cazuri: ". . . .

„c) dacă hotărîrea de arbitraj este contrară ordinii publice a țării unde urmează să se execute".

2. În fine, trebuie să ne referim, la faptul general admis, în condițiile coexistenței pașnice, a dezvoltării paralele a mai multor sisteme juridice diferite, între care pot exista uneori importante deosebiri. Acest lucru are o importanță primordială pentru elaborarea unui sistem de drept internațional privat în materia noastră.

Comerțul exterior e unul din mijloacele cele mai puternice pentru menținerea și întărirea legăturilor de prietenie cu alte popoare și pentru păstrarea păcii. Plecînd de la ideea că există în prezență două sisteme juridice și că, în cazul încheierii unui contract de comerț exterior, acestea ar fi în mod egal îndreptățite să reglementeze raportul juridic intervenit între întreprinderile de comerț exterior, din care numai unul se poate aplica efectiv. Și de asemenea, de la ideea, care decurge din aceeași premiză că, în negocierile cu o persoană străină, trebuie să avem în vedere cazul în care aceasta nu consimte ca raportul juridic pe cale a se forma, să fie reglementat de dreptul romîn, ci dorește să fie supus dreptului său străin. În ambele aceste ipoteze trebuie să prevedem și posibilitatea pentru pățile contractului de drept internațional privat de a alege dreptul străin, indiferent unde s-ar fi încheiat contractul.

În încercarea de a găsi liniile principale ale sistemului romîn, trebuie să distingem, fiindcă au o reglementare diferită, forma contractelor de comerț exterior (contractul privit ca *instrumentum*), de condițiile de fond ale contractului (contractul privit ca *negotium*, ca operație juridică).

În ceea ce privește forma contractelor de comerț exterior, proble-

4) T. R. Popescu, *Probleme juridice*, p. 256.

mele referitoare la ea nu prezintă dificultăți. Sistemul este fixat în liniile lui mari de art. 2, aliniatul 3, al codului civil romîn și nu vom insista mai mult asupra acestei materii.

Cum am arătat mai sus, în dreptul internațional privat romîn, nu există un text de lege care să reglementeze conflictele de legi în materia contractelor privite ca *negotia*. În această situație, urmează să examinăm atît tratatele, convențiile și acordurile internaționale pe care le încheie țara noastră, cît și practica în materie de încheiere a contractelor de comerț exterior, pentru a desprinde unele concluzii asupra materiei pe care o studiem.

Contractele de comerț exterior încheiate de întreprinderile comerciale cu persoane străine, sînt reglementate, în afară de legi și de dispoziții cuprinse în tratate, convenții și acorduri cu țările străine. Toate aceste acte normative ale comerțului exterior constituie un cadru juridic în care se dezvoltă relațiile contractuale cu statele străine.

Printre cele mai importante tratate comerciale, sînt tratatele de comerț și navigație. Ele cuprind dispoziții generale cu privire la chestiuni care interesează schimburile comerciale dintre țări, cum ar fi : regimul schimbului de mărfuri, situația juridică a unei persoane fizice sau juridice a unei țări pe teritoriul celeilalte, transportul maritim și fluvial, organizarea și funcționarea oficiilor consulare, statutul juridic al reprezentanțelor comerciale (agenții) și dispoziții prin care se recunoaște monopolul de stat al comerțului exterior.

Republica Populară Romînă a încheiat tratate de acest fel cu Bulgaria, Albania, Anglia, Norvegia, Suedia și alte țări ; cu U. R. S. S. la 20 februarie 1947 [5]).

Deocamdată, în ele nu găsim dispoziții interesînd materia noastră.

În afară de tratatele de comerț și navigație, comerțul nostru exterior este reglementat și de „Convenții internaționale privitoare la traficul feroviar de mărfuri".

Asemenea convenții s-au încheiat între statele de democrație populară între anii 1945-1949. În 1950 s-a încheiat o convenție unică intitulată: „Convenție pentru transportul pe căile ferate în traficul internațional direct (S. M. G. S.), care a intrat în vigoare la 1 noiembrie 1951 și a înlocuit convenția de la Berna între țările lagărului socialist.

Convenția a fost modificată la 31 iulie 1953. Au participat la ea și China, Coreea, Mongolia. A fost denumită „Convenție privind traficul internațional de mărfuri" și a intrat în vigoare la 1 ianuarie 1954. Ea stabilește principii generale uniforme în materia transporturilor, dar nimic referitor la conflictele de legi în materie contractuală.

Cît privește transporturile dintre țara noastră și țările capitaliste europene, ele sînt reglementate prin „Convenția internațională privind transportul mărfurilor pe căile ferate" (C.I.M.), revizuită în 1952 la Berna, noul text intrînd în vigoare în 1955. Nu are dispoziții relative la materia care ne interesează [6]).

Convențiile internaționale denumite „Acorduri cu privire la schimbul de mărfuri și plăți" se referă la numeroase chestiuni, între care vo-

5) T. R. Popescu, *Probleme juridice*, p. 68.
6) *Idem*, p. 75.

lumul schimburilor, intervalul de timp înlăuntrul căruia urmează să se efectueze lucrările, modalitatea de calcul al prețului, modul în care se va controla executarea acordurilor, modul de decontare și plăți, cuprinzînd dispoziții care determină în linii generale unele elemente ale contractului de comerț exterior.

Ele prevăd că organizațiile de stat pentru comerțul exterior sînt obligate să încheie contracte prin care să concretizeze obligațiunile lor.

Mai aproape de materia noastră sînt condițiile generale de livrare denumite „Acorduri privitoare la condițiile generale de livrare".

Prin condițiile generale de livrare se tinde spre uniformizarea condițiilor de livrare de mărfuri între state. Avem astfel de acorduri cu țările de democrație populară și cu cele capitaliste. Găsim în ele reguli generale reglementînd raporturile juridice între vînzător și cumpărător.

În condițiile generale de livrare de mărfuri între statele de democrație populară sînt cuprinse reguli relative la o procedură cu caracter nelitigios (reclamații) și la una cu caracter litigios, între organizațiile economice [7]).

Iată, cu titlu de exemplu, dispozițiile din Acordul cu Cehoslovacia pe anul 1953 [8]):

„Toate litigiile putînd decurge din contracte sau în legătură cu acestea sînt supuse rezolvării pe cale de arbitraj, cu excluderea competinței de jurisdicție obișnuită, în acest caz:

a) dacă partea pîrîtă în litigiu va fi organizație romînă, arbitrajul va avea loc la București, la Comisia de arbitraj de pe lîngă Camera de Comerț Exterior a R.P.R., conform regulamentului de arbitraj al acestei comisii.

b) dacă partea pîrîtă în litigiu va fi o organizație Cehoslovacă, arbitrajul va avea loc la Praga, la curtea de arbitraj a Camerei de Comerț Exterior Cehoslovac, conform regulamentului de arbitraj al acestei comisii.

Dispoziții asemănătoare se cuprind și în celelalte „Condiții generale de livrare" încheiate cu alte state de democrație populară [9]).

Astfel fiind, între statele de democrație populară, procedura de urmat în caz de litigiu e totdeauna procedura arbitrală și instanța este aceea a țării pîrîtului, care va aplica propriul ei regulament de funcționare.

Condițiile generale de livrare fiind acorduri interguvernamentale au un caracter normativ și se impun organizațiilor economice de stat, care nu mai pot introduce în contracte clauze prin care să se prevadă judecarea litigiilor în fața unor instanțe de drept comun. Se poate alege însă, printr-o clauză din contract și o altă instanță de arbitraj decît aceea a țării pîrîtului.

De asemenea, arbitrajul este obligator numai pentru litigiile care se nasc din operațiile de comerț exterior, care fac obiectul reglementării condițiilor generale de livrare. Ele nu se referă la alte genuri de

---

7) *Arbitrajul în Comerțul exterior*, ed. Camerei de Comerț a R.P.R., 1955, p. 4.
8) *Idem*, p. 5.
9) „ p 5.

litigii, cum ar fi cele izvorînd din executarea contractelor de prestare de servicii. În privința acestor contracte, la care nu se referă condițiile generale de livrare, litigiile la care, eventual ar da naștere, se vor judeca de Comisia de arbitraj numai în cazul în care se va prevedea lucrul acesta printr-o clauză contractuală. După cum vedem, „condițiile generale de livrare" nu conțin reguli privind rezolvarea conflictelor de legi în materie contractuală.

Întreprinderile de stat pentru comerțul exterior, încheie contracte cu întreprinderi străine, folosind, fie formulare elaborate de organizațiile romîne, fie formulare prezentate de firmele străine.

Pînă acum, contractele elaborate de Întreprinderile de stat pentru comerțul exterior conțin clauze de arbitraj, dar nu prevăd siste ul juridic aplicabil contractului [10]).

Marea majoritate a contractelor formulate de întreprinderile străine nu conțin, de asemenea, clauze de alegere a legii, ci numai clauze de arbitraj. Ministerul Comerțului exterior a autorizat întreprinderile noastre să folosească la încheierea unor raporturi de comerț un anumit număr de contracte, elaborate și propuse de organizațiuni străine.

Unele din contractele folosite de organizațiunile străine (puține de altfel la număr) în raporturile cu organizațiunile noastre, conțin clauze de alegere a sistemului juridic aplicabil.

Dintre acestea, putem cita contractele propuse de Asociația comercianților de cereale din Londra (London Corn Trade Association) și de Asociația Exportatorilor de bumbac din Alexandria (Alexandria Cotton Exporters Association).

Iată clauza referitoare la materia ce ne interesează din formularul nr. 49, „Contract pentru cereale de Dunăre și Marea Neagră" (1952), întocmit de London Corn Trade Association:

„Vînzătorul și cumpărătorul sînt de acord ca, în caz de procedură legală sau arbitraj, contractul să fie considerat ca făcut în Anglia.....".

„Tribunalele engleze sau arbitrii numiți în Anglia... vor avea jurisdicția exclusivă asupra tuturor litigiilor care ar rezulta din acest contract. Atare litigii vor fi soluționate în conformitate cu legile Angliei, oricare ar fi domiciliul, reședința sau sediul părților din contracte".

Contractul egiptean propus de Alexandria Cotton Exporters Association are următoarea clauză referitoare la legea aplicabilă contractului [11]).

1. „Tout contrat... à l'étranger conclu entre membres ou entre un membre et un non-membre, est de plein droit soumis aux Règlements de l'Alexandrie et ce, pour toutes questions ou différends de quelque nature que ce soit..."

2. „Tout contrat dans lequel il sera spécifié qu'il est soumis aux Règlements de l'Association, ou qui contiendra des indications dans ce sens, doit être considéré comme un contrat fait en Egypte et en conformité avec les lois egyptiennes et sera sujet en tous points à ces Rè-

10) Contractul elaborat de Întreprinderea de Stat pentru Comerțul Exterior, Export-lemn conține numai clauză de arbitraj.

11) Statuts, Définitions et Règlements (Contrat egyptien) de l'Alexandria Cotton Exporters Association, Alexandria, Soc. de Publ. egyptiens, 1948.

glements. En conséquence de cela toute partie au présent contrat et tout intéréssé à son execution sont censées avoir accéptée d'orès et déja de se soumettre à la juridiction des tribunaux d'Egypte."

Liniile mari ale sistemului de rezolvare a conflictelor de legi în materie contractuală, rezultă, deci, din principiile generale ale sistemului de drept romîn şi din practica întreprinderilor de stat pentru comerţul exterior conformă, în totul, cu acestea.

La sfîrşitul acestei analize sumare a principiilor care domină materia noastră şi a practicii întreprinderilor romîne putem desprinde unele concluzii:

Organizaţiile noastre de comerţ exterior au totdeauna facultatea de a indica în contract sistemul juridic care-l reglementează.

Aceasta este regula primordială a sistemului nostru. În condiţiile coexistenţei paşnice, această regulă dă un impuls apreciabil schimburilor între state cu un sistem economic diferit.

Nu vom confunda însă sistemul nostru, conform căruia întreprinderile de stat pentru comerţul exterior pot să aleagă legislaţia căreia să-i supuie contractul, cu autonomia de voinţă. În paragraful următor vom încerca să arătăm deosebirile care, după părerea noastră, le separă.

Indicarea sistemului juridic pe care părţile îl aleg să reglementeze contractul trebuie să rezulte dintr-o clauză expresă în contract. Intenţia de a supune contractul unei legislaţii sau alteia, nu poate rezulta din analiza unor elemente cuprinse în însuşi contractul sau din împrejurările în care s-a săvîrşit contractul. O soluţie a arbitrajului de stat pentru comerţul exterior, care s-ar sprijini pe intenţia părţilor rezultînd din unele elemente ale contractului sau exterioare contractului, pentru a deduce că ele au înţeles să supună contractul unei instanţe sau anume comisii de arbitraj, ar fi din punct de vedere teoretic, o soluţie greşită.

Facultatea recunoscută întreprinderilor de stat pentru comerţul exterior de a alege sistemul juridic căruia să-i supuie contractul are numai un scop utilitar şi anume acela de a favoriza dezvoltarea comerţului nostru exterior, creînd posibilităţi de colaborare cu întreprinderi străine care, pentru un motiv sau altul, doresc să supuie contractul propriului lor sistem juridic. În condiţiile specifice ale relaţiilor comerciale internaţionale actuale, sistemul acesta, care oferă posibilitate de opţiune în privinţa legii aplicabile contractului, indiferent de locul încheierii, e sistemul cel mai suplu şi mai acceptabil.

El este aplicat de întreprinderile de stat pentru comerţul exterior în practica lor.

E foarte posibil, şi aceasta va depinde de multe lucruri, în primul rînd de împrejurările viitoare ale dezvoltării comerţului internaţional, de rezultatele practicii întreprinderilor de stat pentru comerţul exterior etc., ca viitorul cod civil sau viitoarea lege de drept internaţional privat, să fixeze liniile mari ale conexiunii contractelor de comerţ exterior cu un sistem juridic, adică să indice precis cînd un contract de comerţ exterior va fi reglementat de legea romînă şi cînd de legea străină şi de care anume.

Dar e tot aşa de posibil ca, din motivele arătate de noi mai sus, să rezerve un loc oarecare facultăţii de alegere a sistemului juridic

pentru a da posibilitate întreprinderilor noastre de comerţ exterior să încheie tranzacţii cu întreprinderile din ţările străine care, eventual, ar stărui să se aplice contractului legea străină, chiar în cazul în care locul de încheiere e în ţara noastră.

O dovadă a tăriei cu care se impun considerațiile de acest ordin în materia noastră, o constituie art. 7 din Codul de procedură civilă R.S.F.S.R. Acest articol proclamă în mod imperativ legea locului de contractare, ca singura lege aplicabilă [12]). Ulterior apariţiei art. 7, acest sistem a fost modificat. Astăzi articolul sus citat nu mai reprezintă întregul sistem sovietic de rezolvare a conflictelor de legi în materie contractuală. Modificarea sistemului mai rigid al art. 7, în sensul unei mai mari supleţe, arată necesitatea de a ţine seama în materie de comerţ exterior şi de elementul străin, şi de aceea după o experienţă mai lungă sistemul iniţial al art. 7 cod. proc. civ. R.S.F.S.R. a fost modificat.

Prof. Lunţ arată, făcînd bilanţul unei evoluţii posterioare apariţiei art. 7 cod. proc. civ. (*op. cit.*, cap. XI, p. 267), că în mod neîndoielnic întreprinderile de stat pentru comerţul exterior pot alege, chiar atunci cînd încheie contractele în U.R.S.S., o altă lege căreia să-i supuie contractul. Iar în altă parte (*op. cit.*, cap. XI, p. 274), ne spune că comisia de arbitraj de la Moscova se conduce după voinţa manifestată în contract a părţilor cu privire la legea ce urmează a fi aplicată şi pune în paranteză *lex voluntatis*, pentru a nu mai fi nici o îndoială că e vorba de posibilitatea de liberă alegere a legii. Prof. Lunţ nu citează nici un text de tratat sau alt act normativ, aşa încît rezultă că e vorba de o regulă desprinsă din practica întreprinderilor de stat pentru comerţul exterior care, ca şi la noi, vor fi fost autorizate de Ministerul Comerţului Exterior să încheie contracte cu firmele străine, acceptînd aplicarea legii străine, chiar cînd contractele se încheie în U.R.S.S.

Alegerea sistemului juridic aplicabil contractului înseamnă siguranţă pentru întreprinderile de stat şi e deosebit de recomandabilă. Părţile care au ales legea aplicabilă contractului ştiu de la început care sînt regulile care reglementează raportul juridic şi după care se va conduce arbitrajul de stat în cazul unui conflict.

Mai frecvente în practica noastră a comerţului exterior, sînt cazurile în care întreprinderile de stat nu-şi manifestă voinţa în privinţa sistemului juridic aplicabil contractului. Contractele de comerţ exterior utilizate de organizaţiunile noastre nu au decît clauză de supunerea litigiilor care ar izvorî din executarea contractului unei anume comisii de arbitraj şi anume comisiei de arbitraj a ţării pîrîtului, dacă este vorba de raporturile dintre întreprinderile de stat pentru comerţul exterior a statelor de democraţie populară.

În situaţia în care organizaţiunea romînă în contractul încheiat nu a făcut, printr-o clauză expresă, alegerea sistemului juridic, în acest caz se va aplica de către Comisia romînă de arbitraj pentru comerţul exterior, chemată a judeca un atare litigiu, sistemul de drept cel mai com-

12) Art. 7 cod. proc. civ. R.S.F.S.R.: „Instanţele cercetînd actele şi contractele încheiate în străinătate, vor lua în consideraţie legile în vigoare la locul întocmirii contractului sau actului, dacă acele contracte sau acte sînt permise de legile şi convenţiile încheiate de R.S.F.S.R., cu acea ţară pe teritoriul căreia au fost încheiate".

petent să reglementeze raportul juridic şi acesta va fi sistemul care are cea mai mare legătură cu contractul. Din mai multe legi în conflict, una va părea a fi cea mai îndreptăţită să reglementeze contractul.

În cazul cel mai simplu, al unui contract încheiat de o întreprindere de stat pentru comerţul exterior romînă cu o întreprindere străină, pe teritoriul statului străin respectiv, legea ţării străine va fi legea cea mai competentă ca fiind, în acelaşi timp, legea locului de încheiere şi legea naţională a uneia din părţile contractante.

Nu se poate primi părerea exprimată de unii autori, după care alegerea unei instanţe de arbitraj ar prezuma, în sistemul romîn, supunerea contractului legii ţării căreia îi aparţine acea comisie de arbitraj.

Acestea sînt liniile mari ale sistemului romîn în materia contractului, la care se poate referi arbitrul, în lipsă de texte, în legislaţia noastră.

Sistemul romîn se defineşte mai bine comparîndu-l cu autonomia de voinţă. În adevăr, la prima vedere, s-ar părea că sistemul practicat de întreprinderile de stat pentru comerţul exterior nu e altceva decît sistemul autonomiei de voinţă, întrucît în acest sistem contractanţii au posibilitatea să aleagă sistemul juridic căruia vor să-i supuie contractul încheiat.

Cu toate acestea, deosebiri de esenţă şi de detalii de reglementare, separă cele două sisteme.

Teoria autonomiei de voinţă a fost formulată, pentru prima oară, de jurisconsultul francez Dumoulin, în sec. XVI în Franţa. Spre finele sec. XVI şi la începutul sec. XVII, statul francez era unificat din punct de vedere politic, dar, dintre alte vestigii ale trecutului, producea multă nemulţumire împărţirea ţării într-un număr mare de regiuni cu cutume deosebite. Fărîmiţarea juridică a statului francez era un obstacol din cele mai importante în calea dezvoltării schimbului, din cauza nesiguranţei de care erau lovite contractele încheiate de părţi rezidînd pe teritorii cutumiare diferite. Un contract putea fi nul sau valabil după regiunea cutumiară unde se cerea executarea lui. E drept că în speţa cu ocazia căreia Dumoulin a formulat, pentru prima oară, teoria autonomiei de voinţă, e vorba de un contract de stabilire a regimului matrimonial, numai. Însă, dezvoltarea forţelor de producţie punea aceleaşi probleme pentru toate contractele în cadrul statului francez. Conform principiilor în vigoare la acea dată, ale teritorialismului feudal, un act juridic, deşi valabil conform cutumei locului unde fusese săvîrşit, nu se putea executa, nici nu avea efect asupra bunurilor dintr-o altă regiune cutumiară, dacă nu era valabil, de asemenea, în conformitate cu cutuma de acolo. Aceasta, întrucît fiecare cutumă avea autoritate numai înlăuntrul graniţelor sale şi actele asupra oricărui bun aveau eficacitate, numai dacă erau făcute în conformitate cu regulile cutumei unde se găsea bunul. Astfel era înţeles teritorialismul cutumelor în societatea feudală.

Rolul originar al autonomiei de voinţă era de a crea un instrument cu ajutorul căruia să se înlăture dificultăţile izvorînd din existenţa a numeroase cutume pe teritoriul aceluiaşi stat. Dumoulin a scos reglementarea contractelor de sub imperiul cutumelor, arătînd că ele se bazează pe voinţa părţilor şi nu pe cutumă şi că, prin urmare, un contract

nu e supus regulilor cutumiare ale regiunii unde e făcut, ci regulilor pe care voința persoanei înțelege să i le dea. Astfel, un contract făcut sub imperiul unei cutume are efect asupra unor bunuri care se găsesc într-o altă regiune cutumiară, chiar dacă nu e făcut conform regulilor acesteia din urmă.

Din momentul elaborării ei și pînă astăzi, teoria autonomiei de voință a mai îndeplinit și alte roluri, dar funcțiunea originară s-a menținut mereu. În prezent încă, autonomia de voință permite ocolirea inconvenientului provenind, pentru comerțul internațional al statelor burgheze, din multiplicitatea de sisteme juridice în lume. Dînd posibilitate părților să aleagă sistemul pe care îl preferă, se înlătură incertitudinea în privința legii aplicabile contractului și se permite de asemenea ca părțile să aleagă sistemul juridic cel mai conform cu interesele lor. Aceasta însă numai în cazul cînd părțile se folosesc de facultatea recunoscută lor de autonomia de voință, alegînd, printr-o clauză expresă în contract, sistemul juridic căruia vor să-i supuie contractul.

De la teoria autonomiei de voință se ajunge, în mod obligatoriu, în practica rezolvării conflictelor de legi privind contractele, la anumite consecințe. Părțile pot alege oricare dintre legislațiile în conflict sau altă legislație străină.

Dacă părțile nu-și manifestă voința, în privința legii aplicabile contractului, judecătorul pleacă de la ideea că o atare voință nu se poate să fi lipsit din contract și că ea există, tacit exprimată, și trebuie descoperită. Se caută ca în baza elementelor intrinsece sau extrinsece contractului, să se găsească voința prezumată a părților.

Deci, autonomia de voință înseamnă posibilitate de alegere nelimitată pentru părțile contractante și, în subsidiar, o putere de interpretare foarte largă, pentru instanțele judecătorești, putînd deveni arbitrară.

Sistemul romîn exclude autonomia de voință în sensul teoriei juridice burgheze. Întreprinderile de stat pentru comerțul exterior au personalitate juridică și o independență operativă necesară îndeplinirii scopurilor în vederea cărora au fost create, dar ele sînt organizațiuni de stat care desfășoară o activitate economică în domeniul comerțului exterior, avînd anumite sarcini de plan trasate, de îndeplinirea cărora răspund. Întreprinderile de stat pentru comerțul exterior nu pot avea autonomie de voință față de stat, ele bucurîndu-se numai de independența operativă necesară ducerii la bun sfîrșit a sarcinilor trasate.

Sistemul nostru de drept internațional privat, care permite alegerea legislațiunii aplicabile contractului (sistemul opțiunii), nu poate fi confundat cu autonomia de voință deși îndeplinește același rol de favorizare a dezvoltării comerțului internațional, înlăturînd însă arbitrarul la care poate duce autonomia de voință.

În ambele cazuri e vorba de o regulă care permite părților contractante să aleagă legea care va guverna contractele, ca și cum ar pune contractul sub imperiul ei. Se pare că în situația actuală a coexistenței mai multor sisteme juridice diferite, cu notabile diferențe de reglementare, sistemul acesta e menit să se mai bucure de multă favoare [13]). El se ba-

13) În acest sens L u n ț, *Drept internațional privat*, trad. dact. I.S.R.S. cap. XI, p. 253.

zează pe necesitatea dezvoltării comerțului exterior în scopul întăririi legăturilor de colaborare între popoare.

Sistemul romîn, care permite întreprinderilor de stat pentru comerțul exterior să facă alegerea sistemului juridic aplicabil contractului, pleacă de la principiile și practica comerțului nostru exterior, enunțate mai sus. În scopul dezvoltării comerțului nostru exterior, întreprinderile de stat primesc dreptul de a supune contractele unei legi străine, dacă lucrul acesta este menționat expres în contract.

De aici următoarele consecințe:

Posibilitățile de alegere sînt limitate la sistemele juridice care se găsesc în conflict. Lucrul acesta decurge din scopul utilitar al regulii. Este firesc ca firma străină, necunoscînd bine dreptul romîn, să ceară aplicarea dreptului său propriu. Este fără interes să ceară aplicarea unui sistem juridic cu totul străin părților contractante. Desigur, nu trebuie să confundăm această situație cu alta vecină, bine cunoscută în dreptul internațional privat, cînd părțile introduc în contract, ca reglementarea internă a lui, un grup de reguli sau cazuri, dintr-o regiune care nu are legătură cu părțile contractante.

Dacă întreprinderile de stat pentru comerțul exterior nu fac uz de facultatea de alegere, arbitrii nu vor cerceta o voință care ar fi fost tacit exprimată. Se va constata absența alegerii și comisiunea de arbitraj va trece la rezolvarea conflictului de legi potrivit principiilor de drept internațional privat romîn, căutînd care e sistemul juridic cel mai competent să reglementeze contractul, întrucît are mai multă legătură cu aceasta.

Regula principală în sistemul sovietic de rezolvare a confictelor de legi în materia contractelor este cuprinsă în art. 7 cod. proc. civ. R. S. F. S. R., cu următorul cuprins: „Instanța... va lua în considerare legile în vigoare la locul întocmirii actului sau contractului dacă aceste acte sau contracte sînt permise de legile și convențiile încheiate de R.S.F.S.R. cu acea țară pe teritoriul căreia au fost încheiate.

Deci, în primul rînd, unui contract i se aplică legea locului de contractare. Ulterior, s-a ajuns la concluzia că regula înscrisă în art. 7 este depășită de interesele dezvoltării comerțului exterior. De aceea s-a admis aplicarea dreptului străin contractelor de comerț exterior și în afara ipotezelor prevăzute de art. 7. Lucrul acesta rezultă din literatura sovietică de drept internațional privat. Prof. L u n ț în manualul său (cap. XI p. 268) spune: „«Autonomia de voință» în alegerea legii și a jurisdicției este la noi recunoscută, în mod neîndoielnic, în privința actelor de comerț exterior, în măsura în care, prin alegerea legii străine, nu se încalcă vreuna din normele restrictive ale dreptului sovietic". Expresia de „autonomie de voință" e pusă între semnele citării, arătîndu-se că este vorba de ceva ce numai din punct de vedere formal poate fi numit așa.

Iar în același cap. XI (p. 268), autorul sovietic declară: „Nu pot exista îndoieli asupra dreptului pe care-l au societățile de comerț exterior ca o dată cu încheierea de acte în U. R. S. S. să stipuleze că drepturile și obligațiile părților din act sînt supuse legii sau jurisdicției străine".

Și, în fine, (cap. XI, p. 274): „Comisia de arbitraj pentru comerțul exterior se conduce după voința părților manifestată în contract cu privire la legile și uzanțele ce urmează a fi aplicate (lex voluntatis)".

Nu ştim în baza cărui act normativ s-a modificat art. 7 din cod. proc. civ. R.S.F.S.R. Precizarea necesară nu rezultă din literatura juridică sovietică, în măsura în care am putut-o consulta direct. În orice caz, în sistemul sovietic spre deosebire de sistemul nostru, a doua regulă e subsidiară astfel incît, în principal, se aplică legea locului de contractare şi numai dacă părţile şi-au manifestat voinţa în privinţa legii aplicabile contractului, printr-o clauză expresă, (ceea ce se întîmplă mai rar) se aplică legea aleasă de părţi.

În principiu, orice reguli noi adăugate în tratate, acorduri sau convenţii internaţionale, pot modifica sistemul actual expus de noi.

În materia contractelor de comerţ exterior, dreptul romîn se găseşte într-o perioadă de început. Totuşi, după o practică de cîţiva ani, în care timp s-au pus bazele comerţului nostru exterior, era momentul să se ridice problema sistemului romîn de rezolvare a conflictelor de legi, chiar dacă nu se poate desprinde, dintr-o dată, o soluţie deplin satisfăcătoare.

Putem afirma, chiar, că o atare soluţie va fi totdeauna susceptibilă de îmbunătăţiri, fiindcă dezvoltarea comerţului nostru exterior va pune mereu probleme noi care vor modifica neîncetat vechile poziţii.

O operă valabilă, în acest domeniu, nu poate fi decît fructul unor eforturi repetate constînd în cercetări care se vor sprijini unele pe altele, folosind din plin şi în mod creator critica opiniilor exprimate mai înainte.

Catedra
de drept civil

СИСТЕМА РАЗРЕШЕНИЯ КОЛЛИЗИИ ЗАКОНОВ В ОБЛАСТИ ДОГОВОРОВ В ЧАСТНОМ МЕЖДУНАРОДНОМ РУМЫНСКИМ ПРАВЕ

Краткое содержание

В этой статье автор занимается исследованием румынской системы разрешения коллизионных вопросов в сфере договорных обязательств.

Румынская буржуазная юриспрудеция пользовалась принципом „автономии воли“ как исходным началом для разрешения коллизии по договорам с иностранным элементом.

В новых социальных и экономических условиях эта теория неприемлема. Исследуя практику румынских государственных предприятий внешней торговли в сфере заключения договоров, все наши высказывания можно свести к следующему: румынским предприятиям предоставляется выбор юридической системы при заключении договорных обязательств, однако с условием предусмотрения специальной оговорки в договоре.

Статья заканчивается сравнением румынской и советской систем разрешения коллизии.

LE CONFLIT DE LOIS EN MATIÈRE DE CONTRATS EN DROIT INTERNATIONAL PRIVÉ ROUMAIN

Résumé

L'étude des conflits de lois en matière de contrats présente une importance spéciale à l'heure présente, en considération du développement de notre commerce extérieur et de la consécration constitutionnelle du commerce extérieur comme monopole d'État.

La législation civile roumaine, ainsi que les traités, conventions ou accords internationaux ne contiennent pas de dispositions concernant cette matière. Le système de l'autonomie de la volonté, admis par la jurisprudence et la littérature juridique d'avant la dernière guerre mondiale, n'est plus possible aujourd'hui.

Le monopole d'État du commerce extérieur est maintenant une règle constitutionnelle. Il est pratiqué exclusivement par des entreprises d'État, qui exercent sur les biens attribués par voie administrative un droit spécial de disposition, limité par les organes tutélaires de l'administration de l'État. L'entreprise n'est pas „autonome" par rapport à l'État. En matière de conflits de lois, il ne peut plus s'agir d'une véritable autonomie de la volonté. En outre, le principe de l'autonomie de la volonté dans sa forme classique, n'est plus compatible avec les nouveaux principes du droit roumain.

Le problème de la règle du droit international privé applicable en matière de contrat n'est pas encore résolu dans la jurisprudence et la doctrine roumaine.

L'auteur recherche un éclaircissement dans la pratique des entreprises d'État pour le commerce extérieur. Celles-ci contractent soit par formulaires - type propres, soit par formulaires présentés par les firmes étrangères. Les formulaires des entreprises roumaines ainsi que celles des firmes étrangères, ne contiennent pas généralement de clauses touchant la loi applicable au contrat. Le Ministère du Commerce Extérieur autorise les entreprises roumaines d'utiliser, dans leurs rapports avec l'étranger, les formulaires de certaines firmes étrangères, spécialement désignées par ordre ministériel. Quelques uns de ces formulaires étrangers portent des clauses relatives à la loi applicable au contrat. Donc, en pratique, on choisit quelquefois la loi.

La conclusion qu'on peut tirer serait la suivante :

Le système roumain admet le choix de la loi, nationale ou étrangère, applicable aux contrats. Au cas où l'entreprise n'use pas de la faculté du choix contractuel de la loi, les juges ou les arbitres, suivant les cas, n'ont pas le pouvoir d'interpréter une volonté qui n'a pas été. exprimée (ce serait le système de l'autonomie de la volonté sous sa forme la plus pure) mais doivent faire régir le contrat par la loi qu'ils considèrent la plus indiquée.

Le système roumain présente donc des traits spéciaux en ce qui concerne le conflit de lois en matière de contrats, ce qui justifierait sa qualification comme système du choix limité de la loi applicable aux contrats.

UNELE PROBLEME PRIVIND DESFACEREA CONTRACTULUI DE MUNCĂ

DE

I. IAVORSCHI

Creşterea continuă şi sistematică a forţelor de producţie ale ţării în condiţiile dezvoltării sectorului socialist al economiei naţionale, nu numai că a înlăturat posibilitatea crizelor economice şi a şomajului, dar a determinat şi sporirea masivă a numărului de muncitori, tehnicieni, ingineri şi funcţionari ocupaţi în diferitele ramuri de activitate. Această dezvoltare a economiei naţionale în cursul procesului de construire a bazei economice socialiste se reflectă în textele Constituţiei R. P. R. şi prin consacrarea dreptului la muncă, ca unul dintre drepturile fundamentale ale cetăţenilor.

Constituţia R. P. R. înscrie dreptul la muncă în art. 77, prevăzînd totodată şi garanţiile materiale pentru exercitarea acestui drept. Garanţiile indicate prin Constituţie sînt tocmai realităţile economiei naţionale care îngăduie folosirea tuturor celor capabili de muncă în procesul producţiei sociale.

Dar pe lîngă garanţiile materiale pe care le oferă însăşi organizarea socialistă a economiei naţionale, legislaţia statului democrat-popular mai prevede şi o serie de garanţii suplimentare privind exercitarea dreptului la muncă. Asemenea garanţii sînt stabilite şi prin normele juridice care reglementează desfacerea contractului de muncă.

Codul muncii indică, în mod limitativ, cauzele de stingere a obligaţiilor decurgînd din contractul de muncă, stabileşte procedura desfacerii acestui contract şi precizează drepturile angajatului concediat. Prin ansamblul normelor privitoare la desfacerea contractului de muncă, codul muncii pune la îndemîna angajaţilor mijloace de apărare împotriva concedierilor abuzive.

Contractul de muncă poate fi desfăcut din diferite cauze, care sînt precizate îndeosebi în art. 18—20 codul muncii. Unele dintre aceste cauze privesc o schimbare în situaţia de fapt şi de drept a aceluia care angajează, determinînd încetarea raporturilor contractuale cu o parte sau chiar toţi angajaţii. În această categorie sînt cuprinse cauzele de desfacere a contractului de muncă prevăzute de art. 20, lit. a—c, codul muncii, care se referă la dizolvarea unităţii (lit. a), reducerea personalului (lit. b) şi încetarea temporară a activităţii (lit. c).

Cuprinderea acestor cauze de desfacere a contractului de muncă într-o grupă distinctă este justificată nu numai prin faptul că ele privesc situația aceleiași părți contractante, dar îndeosebi prin caracterul lor comun, de a fi împrejurări obiective care duc la încetarea raporturilor contractuale cu anumite consecințe identice pentru angajații concediați.

Pentru a indica pe una din părțile contractante, codul muncii întrebuințează termenul „unitate", cît și expresia „acela care angajează". În condițiile etapei actuale ale construcției socialiste, „acela care angajează" sau „unitatea" poate fi, în primul rînd, una dintre persoanele juridice la care se referă art. 26 al decretului nr. 31 privitor la persoanele fizice și persoanele juridice, din 30 ianuarie 1954, adică o organizație socialistă; mult mai rar, calitatea de „acela care angajează" o pot avea și persoanele fizice, precum și persoanele juridice din sectorul particular-capitalist al economiei naționale [1]).

Dintre persoanele juridice indicate în textul menționat, cel mai frecvent sînt în situația de „acela care angajează" instituțiile de stat, organizațiile economice socialiste de stat, precum și organizațiile obștești. În limitele restrînse stabilite prin statutele respective, în această situație poate să apară chiar și organizațiile cooperatiste, dar în cazul lor raporturile juridice de muncă salariată prezintă o importanță cu totul secundară față de raporturile juridice de muncă cooperatist-colectiviste, care sînt specifice organizațiilor cooperatiste.

Dat fiind faptul că marea majoritate a muncitorilor și funcționarilor își desfășoară munca în cadrul instituțiilor de stat și al organizațiilor economice socialiste de stat, ne vom limita numai la aceste persoane juridice în examinarea problemei desfacerii contractului de muncă din cauza reducerii personalului, încetării temporare a activității și dizolvării unității respective.

În acest studiu, cazurile de desfacere a contractului de muncă sînt prezentate într-o ordine diferită de acea a codului muncii, succesiunea lor fiind legată de amploarea consecințelor produse de schimbarea intervenită în situația unității, asupra contractelor de muncă în curs de executare, adică de la concedierea unui număr de angajați, la concedierea tuturor angajaților unității respective.

REDUCEREA PERSONALULUI ORGANIZAȚIEI SOCIALISTE DE STAT

Una dintre cauzele de desfacere a contractului de muncă pe durată determinată ori nedeterminată sau pentru îndeplinirea unei lucrări determinate este reducerea personalului organizației socialiste de stat. În această privință, art. 20 codul muncii prevede următoarele: „contractul de muncă... poate fi desfăcut de către acela care angajează, în cazul cînd: ...b) se reduce personalul din administrație sau din producție".

În redacțiunea anterioară modificării din 24 iulie 1956, art. 20, lit. b, admitea desfacerea contractului de muncă pentru motivul că unitatea „își reduce activitatea", ceea ce, desigur, că nu este tot una cu reducerea

1) A se vedea și art 132 codul muncii.

personalului. Vechea redacţiune putea să dea loc şi la interpretarea potrivit căreia aplicarea art. 20, lit. b, codul muncii era limitată numai la cazurile de micşorare a volumului de lucrări al unităţii respective. Orientîndu-se în mod just, literatura juridică sovietică [2]), cît şi Tribunalul Suprem din U. R. S. S. şi R. P. R. [3]) au înţeles prin „reducerea activităţii" nu numai micşorarea volumului de lucrări, dar şi schimbările din procesul producţiei care determină o reducere a numărului de angajaţi, chiar fără restrîngerea volumului global al lucrărilor (reducerea statului de funcţii).

Evident că noua redacţiune a art. 20, lit. b, codul muncii este mai corespunzătoare proceselor care se pot produce în cadrul organizaţiilor socialiste. Astfel, activitatea întreprinderilor urmează, în general, o linie ascendentă şi numai în mod excepţional cerinţele planificării pot impune, pentru unele dintre ele, o restrîngere trecătoare a volumului de lucrări. Dar introducerea procedeelor tehnologice mai avansate, folosirea deplină a tehnicii noi, creşterea productivităţii muncii, înlăturarea lipsurilor privind repartizarea şi folosirea forţelor de muncă, — toate acestea pot duce la reducerea personalului din producţie şi administraţie fără restrîngerea volumului de lucrări şi chiar cu creşterea lui.

În *Raportul de activitate al C.C. al P.M.R. la Congresul al II-lea al Partidului* s-a arătat că „în multe întreprinderi există un număr mai mare de muncitori şi funcţionari decît cel necesar producţiei. Numărul de ateliere şi de secţii este de asemenea mai mare decît cel cerut de procesul tehnologic al producţiei, ceea ce duce la o risipă de cadre de conducere, de maiştri, ingineri şi personal administrativ" [4]). Economisirea forţelor de muncă este însă o cerinţă a economiei socialiste şi ea reclamă stabilirea unei juste corelaţii între sarcinile de producţie şi cadrele folosite. În condiţiile arătate, reducerea personalului poate avea loc fără micşorarea volumului de lucrări al organizaţiilor socialiste. Prin această reducere de personal se urmăreşte îmbunătăţirea repartiţiei şi folosirii forţelor de muncă, pentru a influenţa favorabil activitatea aparatului economic şi de stat şi pentru a reduce preţul de cost al producţiei, în vederea creşterii acumulărilor şi a salariului real.

Bineînţeles că reducerea personalului unei organizaţii socialiste nu trebuie să constituie un pretext pentru desfacerea abuzivă a contractelor de muncă. O astfel de concediere ar reprezenta încălcarea dreptului la muncă, fiind totodată contrarie normelor eticii socialiste.

Modificarea codului muncii, din 24 iulie 1956, ţinînd seama de soluţiile admise anterior în literatura juridică şi practica judiciară, a stabilit anumite garanţii pentru angajaţi în cazul reducerii de posturi care determină desfacerea unor contracte de muncă.

---

2) A. E. Paşerstnik, *Dreptul la muncă*, Ed. Stat, Buc., 1954, p. 56; *idem, Soluţionarea litigiilor de muncă*, Ed. Stat, Buc., 1955, p. 74.

3) Tribunalul Suprem, col. civ., decizia nr. 346 din 30 octombrie 1952, *Culegere de decizii ale Plenului şi colegiilor Tribunalului Suprem R. P. R.*, vol. I, Buc., 1955, nr. 89, p. 181; *idem*, decizia nr. 222 din 22 februarie 1955, *Legalitatea populară*, nr. 4/1955, p. 399—400.

4) Gh. Gheorghiu-Dej, *Raportul de activitate al Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Romîn la Congresul al II-lea al Partidului*, E. S. P. L. P., Buc., 1955, p. 63.

Din cuprinsul art. 20[1] codul muncii rezultă că, în cazul reducerii de personal, desfacerea contractului de muncă este legală numai dacă a fost făcută în următoarele condiții:

a) personalul organizației socialiste de stat a fost efectiv redus;

b) angajatul concediat a ocupat un post care a fost desființat sau un alt post de aceeași natură;

c) organizația socialistă a făcut selecționarea și redistribuirea personalului în cazul desființării unui post de aceeași natură cu cel ocupat de angajatul concediat.

a) *Reducerea personalului.* Pentru a putea constitui un temei legal al desfacerii contractului de muncă, reducerea personalului unei organizații socialiste de stat trebuie să fie hotărîtă de organul competent și totodată să fie efectivă, în sensul că această reducere să privească angajați folosiți în procesul producției și a căror menținere în serviciu nu mai este necesară, ea fiind chiar păgubitoare pentru organizația respectivă și economia națională. Aceasta înseamnă că reducerea statului de funcții trebuie să privească posturi care sînt ocupate, iar nu numai posturi libere, ceea ce de altfel precizează art. 20 codul muncii. Cu alte cuvinte, desființarea posturilor neocupate nu constituie o reducere a statului de funcții care să aibă consecințe asupra contractelor de muncă în curs de executare.

Desfacerea contractului de muncă este ilegală dacă postul fiind menținut în stat, salariatul a fost concediat pentru reducere de personal, iar în postul său a fost angajată o altă persoană, din afara cadrelor unității respective. În asemenea caz, reducerea de personal este fictivă și ea nu poate constitui o justificare legală a concedierii. Acest punct de vedere, care s-a impus din considerente privind apărarea dreptului la muncă, a fost adoptat, în general, de literatura juridică sovietică[5]) și de practica Tribunalului Suprem din U.R.S.S. și R.P.R.[6]). Pentru aceleași considerente, este abuzivă și concedierea unui angajat care în prealabil a fost trecut de conducerea organizației respective într-un post despre care ea știa că va fi desființat, această schimbare fiind făcută tocmai în scopul desfacerii contractului, căreia voia să-i dea o astfel de justificare aparentă[7]). O asemenea concediere este contrarie principiilor dreptului muncii R. P. R. și totodată constituie o încălcare a normelor eticii socialiste privind conducerea instituțiilor și organizațiilor de stat.

Așadar, desfacerea contractului de muncă de către conducerea unității fiind o măsură gravă pentru angajat, ea trebuie luată corespunzător nevoilor reale ale producției, dar și cu respectarea drepturilor angajatului.

b) *Desființarea postului.* Reducerea statului de funcții poate să

5) N. G. Alexandrov, *Drept muncitoresc sovietic*, Ed. Stat, Buc., 1950, p. 181.

6) Tribunalul Suprem R.P.R., col. civ., decizia nr. 222 din 22 febr. 1955, *Legal. pop.*, nr. 4/1955, p. 399-400; *idem*, decizia nr. 1936 din 18 sept. 1955, *Legal. pop.*, nr. 1/1956, p. 89-90.

7) Tribunalul Suprem R.P.R., col. civ., decizia nr. 346 din 30 oct. 1952, *Culegere de decizii ale Plenului și colegiilor Tribunalului Suprem R.P.R.*, vol. I, Ed. Stat, Buc., 1955, nr. 89.

privească postul unic existent pentru un anumit gen de muncă din cadrul organizației socialiste respective sau unul ori mai multe posturi dintr-o categorie mai largă de posturi privind același gen de muncă, adică posturi „de aceeași natură", după cum se exprimă art. 20[1] codul muncii.

Credem că urmează a fi considerate ca posturi „de aceeași natură" posturile din statul de funcții al unității respective care au aceeași denumire, deși lor le-ar putea corespunde categorii și poziții de salarizare diferite. Într-adevăr, denumirea identică a unor posturi trebuie să arate că angajații respectivi îndeplinesc același fel de lucrări sau mult asemănătoare prin natura lor, indiferent de locul de muncă din cadrul unității, — lucrări care reclamă o calificare profesională în aceeași meserie sau profesiune; de exemplu, denumirea posturilor de contabil, dactilograf, paznic etc.

Categoriile și pozițiile de salarizare ale posturilor „de aceeași natură" sînt determinate de importanța și volumul lucrărilor corespunzătoare, iar nu de însăși natura muncii respective.

Așadar, aprecierea unui post ca fiind „de aceeași natură" cu postul ocupat de angajatul concediat trebuie făcută pe baza statului de funcții aprobat.

Contractul de muncă al angajatului care ocupă postul unic poate fi desfăcut, o dată cu desființarea postului respectiv, fără a se pune problema selecționării și redistribuirii personalului.

În cazul cînd în statul de funcții al organizației socialiste de stat există mai multe posturi „de aceeași natură", care însă pot fi de importanță, categorii și poziții de salarizare diferite, suprimarea unuia sau mai multor asemenea posturi ocupate, deschide dreptul conducerii unității de a proceda la selecționarea și redistribuirea angajaților respectivi, în scopul menținerii în serviciu a celor mai corespunzători în muncă.

c) *Selecționarea și redistribuirea personalului.* Art. 20[1], al. 2, codul muncii limitează selecționarea personalului la angajații care ocupă posturi de natura acelor desființate. Această dispoziție înlătură o mișcare mai largă în personalul organizației socialiste de stat, care ar putea să aibă consecințe nefavorabile pentru producție, și totodată ușurează compararea activității angajaților, restrîngînd-o numai la acei ce îndeplinesc munci de același gen.

În redacțiunea anterioară a art. 20 codul muncii, dreptul conducerii unității de a selecționa angații cu prilejul reducerii de personal nu fusese prevăzut în mod expres, dar acest drept a fost recunoscut de practica judiciară. Printr-o serie de decizii pronunțate în ultimii ani, Tribunalul Suprem R.P R. a arătat că în cazul reducerii statului de funcții, conducerea organizației socialiste de stat are dreptul de a selecționa și regrupa angajații, procedînd la desfacerea unuia sau mai multor contracte de muncă, chiar dacă posturile angajaților concediați au fost menținute în noua schemă [8]). Dar în aceste decizii nu se subliniază că selecționa-

8) Tribunalul Suprem, col. civ., decizia nr. 953 din 3 dec. 1954 și decizia nr. 4 din 3 ian. 1955, ambele în *Legal. pop.*, nr. 1/1955, p. 76-77, resp. 78-79; decizia nr. 222 din 22 febr. 1955, *Legal. pop.*, nr. 4/1955, p. 399-400; decizia nr. 950 din 18 nov. 1953; decizia nr. 46 din 14 ian. 1955 etc.

rea şi redistribuirea personalului trebuie limitată la angajaţii care ocupă posturi de aceeaşi natură. Un nou text introdus în codul muncii — art. 20[1] — aduce însă importante precizări cu privire la criteriul şi limitele selecţionării şi redistribuirii angajaţilor în cazul reducerii personalului.

În privinţa criteriului după care va fi făcută selecţionarea angajaţilor, codul muncii, prin art. 20[1], al. 2, dispune că „acela care angajează are dreptul ca, dintre angajaţii ce ocupă posturi de natura celor desfiinţate, să reţină pe cei mai corespunzători în muncă"... Selecţionarea fiind reclamată de interesele producţiei, prin „cei mai corespunzători în muncă", trebuie să înţelegem, în primul rînd, angajaţii cu o calificare mai înaltă şi cu o mai mare productivitate în muncă. Acest punct de vedere, clar exprimat în literatura juridică sovietică[9]) a fost adoptat şi de Tribunalul Suprem din U.R.S.S., după cum rezultă îndeosebi din decizia de îndrumare a Plenului, dată la 11 ianuarie 1952[10]).

Selecţionarea angajaţilor care ocupă posturi de aceeaşi natură ridică şi problema ordinii de preferinţă în cazul unor angajaţi cu acelaşi nivel de calificare profesională şi cu o egală productivitate în muncă În această privinţă, în U.R.S.S. există norme speciale, cuprinse în decizia Comisariatului Poporului pentru Muncă al R.S.F.S.R. din 6 februarie 1928, care — în cazul calificării şi productivităţii în muncă egale — acordă preferinţă angajaţilor care întreţin doi sau mai mulţi membri ai familiei sale, precum şi altor categorii. Literatura juridică sovietică şi Tribunalul Suprem U.R S.S. au subliniat însă că familia numeroasă şi situaţia materială mai puţin bună nu pot constitui criterii de preferinţă decît în cazul cînd angajaţii supuşi selecţionării au o situaţie egală sub raportul calificării profesionale şi al productivităţii în muncă.

Criteriul profesional în selecţionarea personalului a fost adoptat şi de Tribunalul Suprem R.P.R., care într-una din deciziile sale precizează chiar că „principiul existent în această materie" este selecţionarea cu menţinerea în serviciu a angajaţilor care „sînt mai bine pregătiţi din punct de vedere profesional"[11]).

Textul art. 20[1], al. 2, codul muncii nu rezolvă însă şi problema ordinii de preferinţă în cazul unor angajaţi cu acelaşi nivel de calificare profesională şi cu o egală productivitate în muncă, iar Tribunalul Suprem R.P.R. nu a dat îndrumări în această privinţă. Unele indicaţii găsim însă în recomandările Consiliului Central al Sindicatelor făcute comisiilor pentru soluţionarea litigiilor de muncă, pentru a urmări „ca să fie menţinuţi în serviciu cei care au sarcini familiare grele sau se găsesc în alte situaţii pentru care legea acordă ocrotire specială (cei care au mai puţin timp pînă la pensionare, maternitate, boală şi altele)"[12]).

———

9) N. G. Alexandrov, *op. cit.*, [5]) p. 181; A. E. Paşerstnik, *Soluţionarea litigiilor de muncă*, Ed. Stat, Buc., 1955, p. 74; A. E. Paşerstnik, *Dreptul la muncă*, Ed. Stat, Buc., 1954, p. 57.

10) Decizia de îndrumare *Cu privire la practica judecătorească în cauze civile izvorîte din raportul de muncă.*

11) Tribunalul Suprem, col. civ., decizia nr. 953 din 3 dec. 1954. *Culegere de decizii ale Plenului şi colegiilor Tribunalului Suprem al R.P.R.*, vol. I, Ed. Stat, Buc., 1955, nr. 90, p. 184.

12) *Ce trebuie să ştie Comisia pentru soluţionarea litigiilor de muncă şi Consiliile de judecată tovărăşească*, Ed. C.C.S., Buc., 1955, p. 49-50.

Aşadar, selecţionarea angajaţilor trebuie făcută în primul rînd după un criteriu obiectiv (calificarea şi productivitatea în muncă), care este impus de interesele producţiei socialiste, iar criteriile secundare folosite pentru stabilirea ordinii de preferinţă pot fi determinate de situaţiile personale ale angajaţilor din aceeaşi categorie (vîrstă, starea sănătăţii etc.).

Redistribuirea personalului, ca de altfel şi selecţionarea lui, este limitată la angajaţii care ocupă posturi de aceeaşi natură cu postul sau posturile suprimate. În această privinţă, art. 20[1], al. 2, codul muncii aduce o precizare care nu era subliniată în practica Tribunalului Suprem R.P.R., înlăturînd, după cum s-a mai spus, o mişcare inutilă şi chiar dăunătoare în personalul unităţii respective.

Fără îndoială că redistribuirea angajaţilor selecţionaţi şi care urmează a fi încadraţi în posturile de aceeaşi natură rămase în statul de funcţii, trebuie făcute după acelaşi criteriu al calificării profesionale şi productivităţii în muncă. În acest sens, încă înainte de incorporarea art. 20[1] în codul muncii, Tribunalul Suprem R.P.R., decisese că regruparea salariaţilor se face ţinîndu-se seama de capacitatea fiecărui angajat şi de nevoile serviciului [13]).

Selecţionarea personalului şi redistribuirea lui în limitele posturilor de aceeaşi natură menţinute în statul de funcţii al organizaţiei respective, duce la desfacerea contractelor de muncă ale angajaţilor mai puţin corespunzători sub raportul calificării profesionale şi al productivităţii muncii. În consecinţă, concedierea acestor angajaţi este legală chiar dacă posturile ocupate anterior de către ei nu au fost suprimate, iar în locul lor au fost încadraţi alţi angajaţi ai unităţii, consideraţi mai corespunzători în muncă, şi ale căror posturi, de aceeaşi natură, au fost desfiinţate. Această soluţie, care fusese admisă de autorii sovietici şi de practica judiciară din U.R.S.S. şi R.P.R. din considerente privind interesele producţiei socialiste, are acum un temei de text în art. 20[1] codul muncii.

Compararea activităţii angajaţilor care îndeplinesc acelaşi gen de muncă, făcută în vederea reducerii personalului, poate duce, cu prilejul redistribuirii lui, la trecerea unui angajat menţinut în serviciu într-un post de o importanţă şi categorie de salarizare inferioară sau superioară. Dreptul conducerii organizaţiei socialiste ca, în această situaţie, să poată trece pe un angajat într-un post inferior celui ocupat de el anterior a fost recunoscut de către juriştii sovietici şi practica Tribunalului Suprem al U.R.S.S. Acest drept al conducerii unităţii este intim legat de selecţionarea şi redistribuirea personalului în limitele posturilor menţinute în schemă. Plenul Tribunalului Suprem R.P.R., prin Decizia de îndrumare nr. 2 din 21 iunie 1955, a adoptat aceeaşi soluţie, hotărînd că în cazul în care, în urma reducerii statelor de funcţiuni şi a selecţionării cadrelor, au rămas angajaţi care nu pot fi reîncadraţi în posturi corespunzătoare celor deţinute de ei anterior, unitatea îi poate

13) Tribunalul Suprem R.P.R., col. civ., decizia nr. 756 din 29 aprilie 1955, *Legal. pop.*, nr. 5/1955, p. 531-532.

reîncadra în alte posturi vacante, chiar dacă sînt inferior remunerate" [14]). Posibilitatea trecerii angajatului în alt post este acum prevăzută în lege (art. 20[1] codul muncii).

Potrivit principiului socialist al retribuirii după cantitatea și calitatea muncii depuse, angajatul trecut într-un post inferior celui ocupat mai înainte, urmează să primească salariul corespunzător noului post.

Evident că trecerea angajatului într-un post inferior ca urmare a selecționării și redistribuirii personalului nu este tot una cu retrogradarea în funcție pentru o durată limitată și cu reducerea corespunzătoare a salariului, care este o sancțiune disciplinară prevăzută în decretul nr. 255/1953. Prin urmare, trecerea angajatului într-un post inferior trebuie să fie condiționată de acceptarea lui, acesta putînd refuza noul post oferit.

Refuzul angajatului de a primi postul care i se oferă nu obligă conducerea organizației socialiste să procedeze la o nouă redistribuire a personalului. În acest caz, unitatea este în drept să desfacă contractul de muncă al angajatului respectiv, pe temeiul reducerii de personal. Această soluție, adoptată anterior în practica Tribunalului Suprem R.P.R. [15]), a fost consacrată prin art. 20[1], al. 3, codul muncii, care dispune: „dacă angajatul nu este de acord cu noua încadrare, contractul de muncă este desfăcut pe baza art. 20, lit. b".

Desfacerea contractului de muncă ca urmare a refuzului angajatului de a accepta noul post oferit, deschide dreptul persoanei concediate pentru reducere de personal de a solicita și obține reangajarea, bineînțeles în postul inferior refuzat. Într-adevăr, această persoană nu fusese concediată pe motivul că nu corespundea muncii încredințate potrivit contractului de muncă — ca în cazul desfacerii contractului pe temeiul art. 20, lit. d, — ci pentru că era mai puțin corespunzătoare în muncă decît ceilalți angajați care ocupau posturi de aceeași natură și au putut fi cuprinși în statul de funcții redus. Cu alte cuvinte, comparația între activitățile angajaților care ocupau posturi de aceeași natură indicase numai cine era mai puțin corespunzător în muncă, iar nu pe acela care în totul nu corespunde muncii pe care o avea potrivit contractului. Așadar, mai înainte de a face angajări de persoane din afara cadrelor unității, conducerea trebuie să satisfacă pe acei ale căror contracte de muncă au fost desfăcute pe temeiul art. 20, lit. b, codul muncii și care acceptă să fie reîncadrați în posturile devenite libere pe calea arătată. În această privință, Plenul Tribunalului Suprem R. P. R. a decis, prin decizia de îndrumare menționată mai sus, că „selecționarea angajaților pentru încadrarea noii scheme se poate face numai din cadrele existente la data cînd are loc restructurarea" [16]). Această soluție concordă cu conținutul art. 20[1], introdus recent în codul muncii.

Din cele expuse referitor la desfacerea contractului de muncă în

14) *Legalitatea populară* nr. 8/1955, p. 253. În același sens și Colegiul civil al Tribunalului Suprem R.P.R., decizia nr. 756 din 29 aprilie 1955, *Legal. pop.*, nr. 5/1955, p. 531-532.

15) Vezi nota 14.

16) Decizia de îndrumare nr. 2 din 21 iunie 1955, *Legal. pop.*, nr. 3/1955, p. 253.

cazul reducerii de personal, rezultă că dispozițiile corespunzătoare introduse prin modificarea codului muncii din 24 iulie 1956 au urmat, în general, drumul indicat de literatura juridică sovietică și de practica Tribunalului Suprem R.P.R. Soluțiile privind unele dintre principalele aspecte ale problemei, admise anterior și verificate ca fiind corespunzătoare intereselor producției și drepturilor angajaților, au fost consacrate acum prin noile texte ale codului muncii, contribuindu-se astfel la întărirea legalității populare.

Dat fiind vechea redacțiune a art. 20, lit. b, cît și îndeosebi interpretarea care trebuia să i se dea pe baza practicii Tribunalului Suprem R.P.R., decretul nr. 369/1956 pentru modificarea codului muncii, prin art. IV, a extins aplicarea noilor dispoziții cuprinse în art. 20, lit. b și art. 20[1] codul muncii și asupra cazurilor de desfacere a contractului de muncă „pentru reducerea activității", precum și asupra soluțiilor adoptate în concordanță cu dispozițiile art. 20[1], care au intervenit pînă la data intrării în vigoare a acestui decret, adică pînă la 24 iulie 1956.

ÎNCETAREA TEMPORARĂ A ACTIVITĂȚII ORGANIZAȚIEI SOCIALISTE DE STAT

Procesul de producție dintr-o organizație socialistă de stat poate fi întrerupt, parțial sau total, din cauze și pe durate diferite. Uneori, întreruperea în producție poate să fie limitată la un anumit loc de muncă și să fie produsă din vina angajatului respectiv; de exemplu, defectarea unei mașini-unelte din neglijența acelui care o mînuiește îi provoacă acestui angajat încetarea lucrului. Alteori, activitatea uneia ori mai multor subunități sau chiar a întregii întreprinderi poate fi întreruptă din vina administrației, care — de exemplu — nu a luat la timp măsurile necesare pentru aprovizionarea cu materii prime, carburanți etc. Reparațiile capitale, calamitățile, pot duce, de asemenea, la întreruperea activității unei organizații socialiste de stat. Așadar, unele întreruperi în activitatea unității pot fi determinate de înseși nevoile producției (reparații capitale, adaptarea unor noi instalații), iar altele, din cauze străine de interesele producției (neglijență, calamități).

Întreruperile în activitatea unității care nu sînt determinate de înseși nevoile producției, au consecințe dăunătoare pentru organizația socialistă respectivă, cît și pentru economia națională. De aceea, normele dreptului democrat-popular care reflectă cerințele economiei socialiste privitoare la dezvoltarea continuă a producției și reducerea prețului de cost, în scopul creșterii sistematice a nivelului de trai, acționează în sensul frînării întreruperilor în producție.

În ceea ce privește situația angajaților, întreruperile în producție duc, în general, la micșorarea retribuției și chiar la desfacerea contractelor de muncă ale unor angajați.

Reglementînd retribuția muncii în cazuri speciale, codul muncii cuprinde și norme privitoare la plata orelor nelucrate în timpul „încetării lucrului" (art. 45). În acest caz, desigur că textul respectiv se referă la întreruperi în producție de durată mai mică și care, pentru

angajați, atrag numai consecințe în privința salarizării. Astfel, orele nelucrate în timpul încetării lucrului nu sînt plătite angajatului vinovat de întreruperea producției. Mai mult, chiar în cazul încetării lucrului fără vina angajatului, orele nelucrate nu sînt plătite integral, ci numai cu o cotă din salariul tarifar respectiv, a cărei mărime este stabilită în funcție de ramura industrială (art. 45 codul muncii).

Dispoziția privitoare la retribuția inferioară celei normale în cazul încetării lucrului fără vina angajatului reflectă principiul socialist al plății după cantitatea și calitatea muncii depuse și totodată preocuparea de a interesa pe angajați în buna desfășurare a procesului producției, de a-i face să seziseze administrația și organele sindicale, în timp util, cu privire la piedicile care ar putea duce la întreruperea producției sau — cu alte cuvinte — prin această dispoziție se urmărește și întărirea simțului de răspundere al colectivului de muncă.

Totuși, în anumite cazuri de întrerupere în producție fără vina angajatului, i se poate încredința acestuia, în mod temporar, o altă muncă corespunzătoare calificării lui, fără micșorarea salariului și chiar cu un salariu mai mare, dacă este astfel prevăzut pentru noua muncă (art. 15, al. 2, 4, codul muncii).

Cînd întreruperea în producție privește întreaga activitate specifică a întreprinderii sau instituției și durează un timp mai îndelungat, menținerea angajaților — chiar cu salarii reduse — constituie nu numai o grea sarcină financiară pentru unitatea respectivă, dar imobilizează forțe de muncă care ar putea fi folosite în alte activități. Din aceste considerente privind interesele economiei naționale, codul muncii prevede posibilitatea desfacerii contractelor de muncă în cazul cînd „unitatea respectivă își încetează activitatea pe un termen mai mare de o lună" (art. 20, lit. c).

Dezvoltarea economiei naționale restrînge pînă la dispariție cazurile de încetare a activității organizațiilor socialiste de stat din cauza lipsurilor de ordin tehnic și organizatoric, încît pentru aceste cazuri art. 20, lit. c, codul muncii, aproape că nu are cîmp de aplicare. Totuși, activitatea unei organizații socialiste de stat ar putea înceta pe un termen mai mare de o lună și din alte cauze ; de exemplu, planificarea unor reparații capitale, producerea unor calamități sau chiar din cauza unor condiții climatice nefavorabile (hotel turistic, case de odihnă etc.).

Firește că în toate cazurile de încetare a activității pe o durată mai mare de o lună nu se întrerupe cu desăvîrșire orice activitate a întreprinderii sau instituției, ci numai producția principală, activitatea specifică a unității respective ; continuă însă, dar cu un volum mai redus, unele lucrări administrative și tehnice privind — de exemplu — gestiunea, întreținerea și paza bunurilor etc., făcînd astfel necesară menținerea în serviciu a numărului corespunzător de angajați.

De obicei, durata întreruperii activității poate fi cunoscută îndată după producerea ei, iar în unele cazuri chiar mai înainte. Astfel, planul reparațiilor capitale, expertiza și planul lucrărilor de refacere în cazul unei calamități (incendiu, cutremur etc.) ne arată — între altele — durata lucrărilor, ceea ce îngăduie stabilirea datei probabile a reînceperii activității. În consecință, dacă a intervenit întreruperea producției

întreprinderii sau instituției și sînt elemente sigure care indică o încetare a activității pe un termen mai mare de o lună, contractele de muncă ale angajaților din producția specifică a unității pot fi desfăcute în baza art. 20, lit. c, codul muncii, pe data stabilirii duratei încetării activității și chiar mai înainte de împlinirea termenului de o lună de la încetarea în fapt a producției. Numai în cazul în care nu s-ar putea preciza durata încetării activității și s-ar aștepta din zi în zi reînceperea ei, contractele de muncă ar putea fi desfăcute după împlinirea termenului de o lună, în care timp urmează să se aplice dispozițiile art. 45 codul muncii cu privire la retribuția angajaților în timpul încetării lucrului.

Încetarea activității specifice mai mult de o lună pune și problema reducerii personalului din administrație la numărul corespunzător situației de fapt a unității respective. Pentru această categorie a personalului, încetarea activității specifice a unității atrage, de regulă, reducerea volumului de lucrări, în acest caz fiind deci aplicabile și dispozițiile prevăzute de art. 20, lit. b, și art. 20^1 codul muncii. În consecință, concedierea unei părți a personalului administrativ va fi întemeiată nu numai pe litera c, dar și pe litera b din art. 20 codul muncii.

Reînceperea activității organizației socialiste de stat obligă conducerea unității respective de a reîncadra pe foștii angajați, concediați pe temeiul art. 20, lit. c, codul muncii, și care nu au obținut între timp alte posturi. Această obligație rezultă din cuprinsul art. 20^2 codul muncii, care impune unității, în limitele posibilităților de plasare, să asigure încadrarea angajatului concediat în condițiile prevăzute de art. 20, lit. a-c, codul muncii, într-un alt post din aceeași sau altă unitate, potrivit cu calificarea profesională a acestuia.

DIZOLVAREA ORGANIZAȚIEI SOCIALISTE DE STAT

Codul muncii, prin art. 20, lit. a, modificat la 24 iulie 1956, dispune că acel care angajează poate desface contractul de muncă pe durata determinată ori nederminată sau pentru îndeplinirea unei lucrări determinate, în cazul cînd „unitatea încetează a avea ființă prin dizolvare".

Textul corespunzător din redacțiunea anterioară a art. 20 codul muncii prevede desfacerea contractului de muncă „la cererea aceluia care angajează, în cazul cînd: a) unitatea respectivă se lichidează complet sau parțial". În acest text „lichidarea parțială" era pusă alături de lichidarea completă, în timp ce același articol al codului muncii, la litera b, prevede cazul desfacerii contractului de muncă pentru reducerea activității.

Formularea „lichidare parțială" folosită anterior de codul muncii — și care, de altfel, este necorespunzătoare — poate avea următoarele înțelesuri: organizația socialistă de stat nu încetează de a avea ființă, dar i se desprinde o parte din patrimoniu, care este transmisă altei organizații socialiste, sau — chiar fără această devizare parțială, — unitatea își restrînge volumul lucrărilor prin încetarea funcționării uneia sau mai multor subunități (atelier, secție, depozit etc.). Dar în ambele cazuri se produce o reducere a activității organizației socialiste de stat, ceea ce era prevăzut și în art. 20, litera b, codul muncii. Din acest punct de ve-

dere, noul text al art. 20, lit. a, prezintă o formulare mai științifică decît acel anterior.

Potrivit decretului nr. 31/1954, dizolvarea este unul din modurile prin care o persoană juridică încetează de a avea ființă (art. 40); prin efectul ei, persoana juridică intră în lichidare, în vederea realizării activului și a plății pasivului (art. 51). Cu alte cuvinte, dizolvarea este însoțită de lichidarea patrimoniului persoanei juridice.

Cazurile în care se pot dizolva organizațiile cooperatiste și orice organizații obștești sînt prevăzute în decretul nr. 31/1954. În ce privește organizațiile socialiste de stat, trebuie să observăm că dizolvarea lor poate interveni numai atunci cînd menținerea și chiar reorganizarea unei astfel de organizații nu mai sînt oportune, ceea ce se întîmplă destul de rar. De obicei, corespunzător nevoilor activității economice și de stat, organizațiile socialiste sînt reorganizate prin comasare sau divizare.

Spre deosebire de unele cazuri privind organizațiile cooperatiste și orice organizații obștești, în care dizolvarea se produce de plin drept (art. 45, lit. a, b și d, decretul nr. 31/1954), dizolvarea organizațiilor socialiste de stat trebuie hotărîtă prin actul organului competent, în condițiile prevăzute de art. 43 al drecretului nr. 31/1954.

Dizolvarea unei organizații socialiste de stat și intrarea ei în lichidare presupune o serie de operații reclamate de necesitatea definitivării unor lucrări în curs și, îndeosebi, de necesitatea realizării activului și a plății pasivului.

Deoarece prin dizolvarea și lichidarea unei organizații socialiste de stat nu se realizează transmiterea întregului patrimoniu și nici chiar a unei fracțiuni din el, către o altă organizație socialistă, dizolvarea nu duce la transmiterea unor sarcini de plan sau a unor drepturi și obligații contractuale. Sarcinile de plan, precum și drepturile și obligațiile pe care le avea organizația socialistă dizolvată se sting prin efectul dizolvării. După lichidare rămîn numai bunuri, a căror destinație este stabilită prin actul organului competent a hotărî dizolvarea. În această privință, pentru întreprinderile de stat există dispoziții cuprinse în decretul nr. 199 din 14 mai 1949 (art. 31), iar pentru organizațiile cooperatiste și orice organizații obștești, chestiunea destinației bunurilor rămase după lichidare se rezolvă în conformitate cu normele decretului nr. 31/1954 (art. 52).

Prin dizolvarea organizației socialiste de stat nu numai că încetează existența persoanei juridice care era parte în contractul de muncă, dar dispare însăși posibilitatea îndeplinirii prestațiunilor reciproce pe temeiul acestui contract, deoarece se produce încetarea efectivă a activității respective. În consecință, contractul de muncă se desființează de plin drept pe data dizolvării, iar drepturile și obligațiile contractuale se sting în cadrul operațiilor de lichidare.

Dar existența unei perioade de lichidare, în care timp se îndeplinesc operațiile privind realizarea activului și plata pasivului, îngăduie, și chiar face necesară, continuarea activității unui număr restrîns de angajați, îndeosebi acei care au de predat gestiunea și lucrările ce derivă din funcțiile de răspundere.

Toate contractele de muncă anterioare fiind desfăcute de plin drept, personalul strict necesar pentru lichidare va continua munca fiind an-

gajat temporar. Noile contracte de muncă au deci o durată determinată, stabilită în raport de desfăşurarea şi durata operaţiilor de lichidare.

Alegerea personalului necesar pentru lichidare o face conducerea unităţii intrată în lichidare, dar dreptul de alegere este limitat dacă ţinem seama de natura funcţiilor îndeplinite de angajaţi înainte de dizolvarea unităţii.

Deoarece în cazul dizolvării organizaţiei socialiste contractul de muncă se desfiinţează de plin drept, urmează că nu este corespunzătoare formularea folosită în general, pentru toate cazurile prevăzute de art. 20 şi 21 codul muncii, potrivit căreia contractul de muncă este desfăcut „de către acela care angajează". În situaţia la care se referă art. 80, lit. a, codul muncii, conducătorul organizaţiei socialiste dizolvate nu face decît să comunice angajaţilor hotărîrea organului competent privind dizolvarea şi trecerea în lichidare a organizaţiei respective, indicînd temeiul legal al desfacerii contractului şi data cînd contractul de muncă a încetat de plin drept, ca un efect al dizolvării.

După cum s-a mai arătat, dizolvarea organizaţiilor socialiste de stat, deci şi desfacerea contractului de muncă pe temeiul art. 20, lit. a, se produc destul de rar; în cazul cînd aceste organizaţii nu mai corespund cerinţelor economice şi de stat, ele sînt reorganizate.

Potrivit dispoziţiilor decretului nr. 31/1954, reorganizarea organizaţiilor socialiste de stat se poate face prin comasare sau divizare.

Comasarea se înfăptuieşte prin absorbirea unei organizaţii socialiste de către o altă asemenea organizaţie sau prin fuziunea mai multor organizaţii pentru a alcătui o nouă organizaţie socialistă de stat.

Divizarea se face prin împărţirea întregului patrimoniu al unei organizaţii socialiste desfiinţate între mai multe organizaţii socialiste existente sau care iau astfel fiinţă. În afară de această divizare totală (art. 41, al. 2), decretul nr. 31/1954 mai prevede că se poate face desprinderea unei părţi din patrimoniul unei organizaţii socialiste şi transmiterea ei la două sau mai multe asemenea organizaţii existente sau care iau astfel fiinţă, realizîndu-se în modul acesta o divizare parţială (art. 42).

În toate aceste cazuri de reorganizare a organizaţiilor socialiste (absorbţie, fuziune, divizare totală sau parţială), care comportă transmiterea unei părţi sau chiar a întregului patrimoniu al uneia sau mai multor organizaţii, are loc, între organizaţiile respective, transmiterea nu numai a activului, dar şi a pasivului, adică nu numai a bunurilor şi drepturilor, dar şi a sarcinilor de plan şi a obligaţiilor [17]. În consecinţă, transmiterea priveşte şi drepturile, precum şi obligaţiile care derivă din contractul de muncă.

De altfel, încheierea contractelor de muncă de către organizaţia socialistă desfiinţată prin comasare ori divizare totală sau care şi-a restrîns activitatea prin divizare parţială, s-a făcut în vederea îndeplinirii unor sarcini de plan care nu se sting prin reorganizarea organizaţiei socialiste

17) Traian Ionaşcu, *Transmiterea sarcinilor de plan, a drepturilor şi obligaţiilor, ca urmare a reorganizării organizaţiilor socialiste, în dreptul R.P.R.* Justiţia Nouă, nr. 4/1954, p. 457.

respective. Aceste sarcini de plan urmează a fi îndeplinite de organizaţia sau organizaţiile socialiste dobînditoare şi care trebuie să dispună, în acest scop, de forţele de muncă şi de mijloacele materiale necesare. Forţele de muncă sînt asigurate prin existenţa unor contracte de muncă încheiate anterior şi ele pot fi folosite mai departe în procesul producţiei de către organizaţia socialistă căreia îi revine obligaţia de a continua executarea unor sarcini de plan. Nefiind cazul dizolvării organizaţiei socialiste de stat, contractele de muncă în curs de executare nu sînt desfăcute prin desfiinţarea acestei organizaţii pe calea reorganizării ei.

De altfel, art. 20, lit. a, codul muncii priveşte numai desfacerea contractului de muncă din cauza dizolvării unităţii, această nouă redacţiune a textului fiind în deplină concordanţă cu procesele economice şi situaţiile juridice privind încetarea existenţei organizaţiilor socialiste de stat.

Reorganizarea organizaţiilor socialiste de stat duce la contopirea personalului existent cu acel preluat sau numai la contopirea personalului preluat de la organizaţiile socialiste care şi-au încetat existenţa. Această contopire de personal pune mai întîi problema stabilirii unei juste corelaţii între numărul angajaţilor şi nevoile producţiei, putînd reclama reducerea personalului organizaţiei socialiste menţinute sau care a luat fiinţă prin reorganizare.

Reducerea personalului potrivit fondului de salarii şi statului de funcţii aprobate, impune selecţionarea şi redistribuirea personalului corespunzător cerinţelor serviciului. Aceste operaţii sînt îndeplinite de organizaţia socialistă respectivă pe temeiul art. 20, lit. b, şi 20¹ codul muncii.

Aşadar, desfiinţarea organizaţiei socialiste de stat prin comasare sau divizare, precum şi reducerea activităţii prin divizare parţială nu desfiinţează de plin drept contractul de muncă, în aceste cazuri nefiind aplicabilă dispoziţia cuprinsă în art. 20, lit. a, codul muncii. Drepturile şi obligaţiile contractuale se transmit, o dată cu transmiterea unei porţiuni sau a întregului patrimoniu, asupra organizaţiei socialiste dobînditoare, care este în drept să procedeze — dacă este cazul — la reducerea personalului şi deci la desfacerea unor contracte de muncă, dar pe temeiul art. 20, lit. b, codul muncii.

PROCEDURA DESFACERII CONTRACTULUI DE MUNCĂ ŞI DREPTURILE ANGAJATULUI CONCEDIAT.

a) *Organul competent a desface contractul de muncă.* Codul muncii precizează că în cazurile de concediere prevăzute de art. 20, contractul de muncă este desfăcut „de către acela care angajează" (art. 20 şi 21), oricare ar fi felul contractului: cu durată determinată ori nedeterminată sau pentru îndeplinirea unei lucrări determinate.

Cu excepţia cazului prevăzut de art. 20, lit. a, codul muncii, cînd contractul de muncă încetează de plin drept [18]), în celelalte cazuri examinate contractul este desfăcut prin manifestarea de voinţă a „celui care angajează", în condiţiile stabilite de codul muncii, îndeosebi prin art. 20–21.

Pentru concedierea angajaţilor care sînt membri ai comitetului de

18) A se vedea p. 373.

întreprindere (instituție) sau ai comisiilor pentru soluționarea litigiilor de muncă, este necesar avizul favorabil al comitetului sindical respectiv, iar în cazul președinților și secretarilor acestor comitete, avizul organului sindical ierarhic superior. Această dispoziție a codului muncii (art. 21, al. 2), menită să apere conducerea organizației sindicale și organul de soluționare a litigiilor de muncă de eventualele abuzuri ale administrației, devine inutilă în condițiile dizolvării unității respective, dar poate prezenta o utilitate îndeosebi în cazul reducerii personalului (art. 20, lit. b, codul muncii)

Manifestarea de voință a unității privind desfacerea contractului de muncă se realizează în forma ordinului conducătorului unității respective. Acest ordin, precum și comunicarea scrisă făcută angajatului concediat, trebuie să arate motivele concedierii, cu indicarea textului respectiv din codul muncii.

b) *Dreptul la compensație*. În toate cazurile de desfacere a contractului de muncă pe care le-am examinat, angajatul concediat are dreptul la o compensație egală cu cîștigul său mediu pe o jumătate de lună.

Cîștigul mediu se calculează conform art. 135 codul muncii, luîndu-se în considerare ultimele 3 luni calendaristice dinaintea desfacerii contractului de muncă.

Plata compensației și a celorlalte drepturi cuvenite angajatului concediat trebuie făcută în termen de cel mult 3 zile de la data desfacerii contractului de muncă (art. 43 codul muncii).

Dreptul la compensație în cazurile studiate este justificat prin caracterul cauzelor de desfacere a contractului de muncă, care impune să se asigure angajatului concediat fără vina lui mijloacele de trai necesare, cel puțin un anumit interval de timp, considerat de lege ca suficient pentru a obține un alt post.

Primirea de către angajatul concediat a sumei corespunzătoare compensației nu poate fi considerată ca o acceptare tacită a situației, dacă acesta și-a manifestat constant voința de a cere organului competent să constate ilegalitatea concedierii [19]).

c) *Calea de atac*. Împotriva ordinului de concediere dat pe temeiul art. 20, lit. a — c, angajații nemulțumiți pot face plîngeri la comisia pentru soluționarea litigiilor de muncă, iar dacă au îndeplinit funcții de răspundere, la organul administrativ ierarhic superior (art. 21, al. 5; art. 117, lit. c, codul muncii); ultimul dintre aceste organe este singurul competent a soluționa și plîngerile angajaților împotriva redistribuirii de personal, făcută cu prilejul reducerii posturilor din unitatea respectivă (art. 20^1, al. 4; art. 117, lit. b, codul muncii). În toate cazurile, termenul de sezisare a organelor indicate este de 15 zile de la data comunicării deciziei de concediere (art. 118, al. 2, codul muncii).

d) *Încadrarea în alt post*. Cauzele de desfacere a contractului de muncă prevăzute de art. 20, lit. a — c, codul muncii privesc condiții obiective în care se poate afla o organizație socialistă de stat și care nu pun în discuție situația personală și nici culpa angajatului. Era deci firesc ca încadrarea într-un alt post a angajatului concediat în condițiile arătate

19) Tribunalul Suprem R. P. R., col. civ., decizia nr. 748 din 22 sept. 1953, *Culegerea de decizii*... vol. I, nr. 104, p. 213.

să constituie o preocupare şi chiar o obligaţie pentru unitatea care a desfăcut contractul de muncă. De aceea, codul muncii, prin art. 20^2, obligă pe „acel care angajează" să asigure încadrarea angajatului concediat într-un alt post, „în aceeaşi unitate sau în altă unitate".

Textul art. 20^2 precizează că obligaţia aceluia care angajează se execută în limita posibilităţilor de plasare şi că încadrarea în alt post se va face ţinîndu-se seama de calificarea profesională a angajatului concediat.

Dar încadrarea angajatului concediat într-un alt post din aceeaşi unitate fireşte că este imposibilă în cazul dizolvării unităţii şi foarte puţin posibilă în cazul încetării temporare a activităţii. Numai dacă concedierea a fost o consecinţă a reducerii personalului, fostul angajat ar putea fi încadrat într-un alt post din aceeaşi unitate, bineînţeles da ă îi îngăduie calificarea profesională să ocupe un post diferit ca natură de postul deţinut anterior concedierii.

Urmează, aşadar, că în cazurile — destul de rare — cînd ar mai exista posturi libere, unitatea care şi-a redus personalul este obligat să le ofere — ţinînd seama de calificarea profesională — angajaţilor concediaţi în condiţiile arătate; numai în urma refuzului lor de a primi posturile pe care le-ar fi putut ocupa unitatea este în drept să angajeze alte persoane.

O aplicare mult mai largă poate avea art. 20^2 codul muncii în privinţa plasării celor concediaţi în posturi din alte unităţi. În toate cazurile de concediere examinate, conducerea unităţii este obligată să se informeze asupra posibilităţilor de plasare şi să întreprindă demersuri în acest sens. Aceasta înseamnă a lua contact cu organele respective ale Direcţiei Generale a Recrutării şi Repartizării Forţelor de Muncă şi cu alte instituţii de stat sau organizaţii economice socialiste, în scopul plasării angajaţilor concediaţi. Lipsa posturilor libere la alte unităţi nu duce la stabilirea unor noi obligaţii în sarcina unităţii care a desfăcut contractul de muncă.

Reîncadrarea în muncă în termen de 90 zile de la desfacerea contractului pe temeiul art. 20, lit. a — c, codul muncii, nu întrerupe vechimea în muncă a celui concediat.

Normele juridice privitoare la desfacerea contractului de muncă se integrează în ansamblul garanţiilor suplimentare pe care legislaţia statului democrat-popular le prevede pentru asigurarea exerciţiului dreptului la muncă. Indicarea cu preciziune a cazurilor cînd poate fi desfăcut contractul de muncă, precum şi a procedurii de urmat, limitează — fără îndoială — posibilitatea concedierilor neîntemeiate, contribuind astfel la întărirea stabilităţii cadrelor din aparatul economic şi de stat. Într-adevăr, concedierile abuzive provoacă fluctuaţia forţelor de muncă, — mişcare de muncitori şi funcţionari inutilă şi dăunătoare atît pentru economia naţională cît şi pentru acei care muncesc.

„Dreptul la muncă — scrie juristul sovietic A. E. Paşerstnik — înseamnă că angajarea unui om al muncii nu poate înceta din iniţiativa administraţiei, fără ca să existe un temei legal"[20]). Codul muncii îngăduie desfacerea contractului de muncă în cazurile de reducere a personalului,

21) A. E. Paşerstnik, *Dreptul la muncă*, Ed. stat, Buc, 1954, p. 54.

încetare temporară a activității și dizolvare a instituțiilor de stat și organizațiilor economice socialiste de stat. Dispozițiile respective sînt determinate de interese economice și de stat, de cerințele regimului de economii, metodă de gospodărire socialistă care impune — între altele — folosirea rațională a resurselor de muncă, în scopul dezvoltării producției sociale.

Aceste dispoziții ale codului muncii nu trebuiesc însă folosite ca o aparentă justificare pentru concedieri care în fond nu sînt decît încălcări ale dreptului la muncă. În această privință practica Tribunalului Suprem R. P. R. a avut o însemnătate deosebită pentru justa interpretare și aplicare a unor texte din codul muncii, neclare sau insuficiente pentru reglementarea desfacerii contractului de muncă.

Urmînd, în mare măsură, soluțiile admise anterior de practica Tribunalului Suprem R. P. R., modificările codului muncii din 24 iulie 1956, referitoare la desfacerea contractului de muncă pe temeiul art 20, lit. a — c, au întărit sistemul garanțiilor organizate în legislația statului democrat-popular cu privire la exercitarea dreptului la muncă.

Catedra de Drept civil

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ КАСАЮЩИЕСЯ РАСТОРЖЕНИЯ РАБОЧЕГО КОНТРАКТА

Краткое содержание

Изменения принесенные Кодексу Труда в Румынской Народной Республике Декретом опубликованным 24 июля 1956 года относятся, между прочим, и к правилам о расторжении трудового договора.

В этой работе автор рассматривает только некоторые случаи расторжения договора, а именно, те которые относятся к сокращению служащих, временного прекращения работы и роспуску учреждений или государственных экономико-социалистических организаций. В этих случаях, предвиденных статьей 20, а —с. Кодекса Труда – увольнение известного числа наёмных или всего персонала определяется необходимостью правильного пользования ресурсами труда и денежных средств, в целях увеличения общественной продуктивности.

До изменения от 24 июля 1956 г., в своей предыдущей форме, текст ст. 20 а—с. кодекса договоров о труде имел неудовлетворительную редакцию и даже недостаточно регламентировал некоторые случаи расторжения договоров о труде. Решения Верховного Трибунала РНР, данные по этому поводу, имели особенное значение для правильного толкования и применения вышеуказанной статьи.

Автор указывает что решения данные этой инстанцей воздействовали на улучшение регламентации расторжения трудовых договоров, особенно в случаях сокращений служащих, учреждений и предприятий.

Расматривая новые мероприятия кодекса договора о труде, относящихся к расторжению трудовых договоров, автор приносит несколько уточнений в связи с их применением, так например, что касается выбора и перераспределени служащих уволенных из-за сокращения персонала, о положении служащих в случаях реорганизации учреждений или предприятий, через слияние или разделение.

Новые статьи Кодекса Труда ограничивают возможность необоснователъных увольнений служащих, предвидят обязательность со стороны руководителей соотвествевных учреждений и предприятий устраивать уволенных служащих на другое место в той же или в другой единице.

В заключение, автор указывает что теперешние изменения Кодекса Труда укрепили систему организованной гарантии в законодательстве Народно-Демократического Государства что касается проявления права на труд.

QUELQUES PROBLÈMES CONCERNANT LA RÉSILIATON DU CONTRAT DE TRAVAIL

Résumé

Les modifications apportées au Code du travail de la République Populaire Roumaine par le Décret publié le 24 juillet 1956, se rattachant, — entre autres, — implicitement aux dispositions qui réglementent la résiliation du contrat de travail.

Dans cette étude, l'auteur examine seulement certains cas de congédiement et notamment les cas de réduction du nombre des travailleurs, d'arrêt temporaire des travaux et de dissolution de l'institution d'État ou de l'organisation économique socialiste d'État. Dans ces cas, prévus par l'art. 20, lettres a — c, du Code du travail, le congédiement d'un certain nombre d'employés ou même de tous les employés, est déterminé par la nécessité d'utiliser rationnellement les ressources de travail et les moyens pécuniaires, afin de développer la production sociale.

Dans sa forme antérieure à la modification de 24 juillet 1956, le texte de l'art. 20, lettres a — c, Code du travail, était d'une rédaction imparfaite et réglementait même trop sommairement quelques cas de résiliation du contrat de travail. Les arrêts de la Cour Suprême de la République Populaire Roumaine, rendus en cette matière, ont été d'une importance spéciale pour une juste interprétation et application du texte mentionné. — L'auteur vient de constater que les solutions adoptées par cette instance ont contribué beaucoup à l'amélioration de la réglementation de la résiliation du contrat de travail et spécialement dans les cas de réduction du nombre des travailleurs de l'institution ou de l'entreprise.

En examinant les nouvelles dispositions du Code du travail concernant la résiliation du contrat de travail, l'auteur fait nombre de précisions en ce qui concerne leur application; ainsi, par exemple, quant à la sélection et à la rédistribution des travailleurs, déterminées par la réduction de l'effectif des amployés, à la situation des exployés dans le cas de réorganisation de l'institution ou de l'entreprise par fusion ou par division etc.

Par les nombreux textes du Code du travail, la possibilité de dissoudre sans motifs le contrat de travail est beaucoup atténuée et la direction de l'institution ou de l'entreprise est obligée de placer les employés licenciés sur d'autres lieux de la même unité ou d'une autre.

Dans ses conclusions, l'auteur nous montre que les dernières modifications du Code du travail ont fortifié le système des garanties organisées dans la législation de l'État démocrate-populaire en ce qui concerne l'exercice du droit au travail.

DREPTUL DE AUTOR

DE

PAUL I. DEMETRESCU

I. *Noțiunea dreptului de autor.*

1. Rolul pe care-l joacă literatura, arta și știința, în dezvoltarea spirituală a omenirii și continua îmbogățire cu creațiuni literare și artistice a tezaurului ei, se datorește puternicei influențe pe care o exercită operele literare și artistice asupra oamenilor, pentru că reflectînd lumea reală, arată concepția scriitorului și artistului despre lume.

Vorbind despre savanți, scriitori, artiști, poeți, care au sarcina să exprime civilizația, Balzac spune în *Lettres aux écrivains français* (1834): „noi sîntem noii pontifi ai unui viitor necunoscut, a cărui operă o pregătim; gîndirea unei țări este țara întreagă".

Viața a putut fi reflectată în profunzime numai de literații, artiștii și oamenii de știință care s-au situat pe poziția materialismului, iar slujirea deschisă a poporului a făcut din aceștia propagandiști ai celor mai înaintate idei, care reflectă adevărul obiectiv al vieții.

Leninismul cunoaște într-adevăr principiul partinității literaturii și artei, care proclamă legătura literaturii și artei cu interesele oamenilor muncii. „Fiecare scrie după comanda inimii sale—spunea Șolohov la Congresul al II-lea al scriitorilor sovietici—iar inimile noastre aparțin partidului și poporului, pe care noi îl slujim prin arta noastră".

Literatura și arta sînt un ajutor al partidului în educarea ideologică a maselor, iar acea activitate creatoare în domeniul literaturii și artei, ca și în domeniul științei, care sădește optimism în inimi și care dezvoltă conștiința socialistă, este încurajată. În țara noastră, partidul acordă astfel o atenție deosebită culturii, educînd oamenii muncii — după cum se arată în *Raportul de activitate al C.C. al P.M.R. la Congresul al II-lea* — „în spiritul dragostei și al respectului pentru oamenii de cultură, care și-au pus talentul, cunoștințele și puterea de muncă în slujba poporului".

Partidul ridică necontenit nivelul material al creatorilor de opere literare, artistice sau științifice, asigurînd în acest mod activitatea lor creatoare, iar creatorului unei opere literare, artistice sau științifice i se recunoaște, asupra rezultatului activității sale creatoare un drept de autor, care îi acordă asupra operei create un drept exclusiv.

2. Despre un drept de autor, ca un drept asupra muncii încorporate în opera creată, se poate vorbi numai din momentul invenției tiparului. Mai înainte de acest extraordinar eveniment în istoria dezvoltării culturii

nu se poate vorbi despre un drept exclusiv în legătură cu creația de opere literare, artistice sau științifice și aceasta din cauza costului material ridicat al exemplarelor scrise de mînă și din cauza folosirii relativ restrînse a acestor exemplare.

Cu invenția tiparului costul exemplarelor fabricate a devenit cu atît mai mic, cu cît numărul de exemplare tipărite a devenit mai mare. Din această cauză a apărut și posibilitatea desfășurării unei activități industriale tipografice, care-și căuta beneficiul în vînzarea a unui cît mai mare număr de exemplare, iar ca element al costului fabricării acestor exemplare a putut fi introdusă și o retribuție în favoarea autorului.

Se intră astfel, începînd din secolul al XV-lea, în perioada istorică a privilegiilor de editură. Editorii urmăresc acum să-și asigure baza de consum a ediției publicate, prin obținerea de la autoritate a unui privilegiu care să elimine concurența altor editori. Ei cereau aceasta în numele prosperității industriei tipografice, factor al progresului civil și ca o necesitate de a putea recompensa pe autori penru opera creată.

La sfîrșitul secolului al XVIII-lea a fost părăsit sistemul privilegiilor de editură, afirmîndu-se principiul apărării dreptului individual. Dreptul de autor a fost astfel recunoscut ca un drept asupra operei artistice, literare sau științifice create, fiind proclamat de revoluția franceză din 1789 ca manifestarea cea mai sacră a dreptului de proprietate.

Dreptul de autor cunoaște astăzi, în țara noastră, prin Decretul nr. 321 privind dreptul de autor, din 27 iunie 1956, o reglementare care îmbrățișează toate aspectele înfățișate de munca autorului și care stimulează munca lui creatoare, astfel că dreptul de autor reprezintă un mijloc important în dezvoltarea revoluției culturale.

Acest decret a abrogat legea asupra proprietății literare și artistice din 28 iunie 1923, legea nr. 598 din 24 iulie 1946, decretul nr. 19 din 16 februarie 1951, decretul nr. 428 din 13 noiembrie 1952, art. 5 și 7 din decretul nr. 591 din 24 decembrie 1955.

Decretul privind dreptul de autor nu reglementează însă dreptul de autor asupra operelor de arhitectură ; acest drept va fi stabilit prin Hotărîrea Consiliului de Miniștri, potrivit principiilor cuprinse în decretul privind dreptul de autor și ținînd seama de condițiile specifice decurgînd din relațiile dintre autor, constructor și beneficiar (art. 42).

3. Operele de creație, oricărei categorii ar aparține ele, au comun caracterul reprezentativ, care constă în reprezentarea unui conținut de fapte, de idei și de sentimente. Opera de artă oglindește într-un chip propriu, specific realitatea și ea nu trebuie să fie o simplă ilustrare, a unei idei generale, ci să facă să trăiască o mare bogăție ideologică, în fapte și oameni vii, puternic individualizate (*Rezoluția la Congresul al doilea al scriitorilor din R. P. R.*).

Creatorul unei opere literare, artistice sau științifice are în sistemul legislației noastre, un drept de autor asupra rezultatului activității sale creatoare, drept care reglementează raporturile ce se nasc în legătură cu opera creată. Dreptul de autor asupra operelor literare, artistice sau științifice, precum și asupra oricăror alte asemenea opere de creație intelectuală, create pe teritoriul R. P. R. — prevede art. 1 din decret — este garantat autorilor în condițiile decretului cu privire la dreptul de autor. Este de asemenea, garantat și dreptul de autor asupra operelor create în alte țări și folosite pe teritoriul R. P. R., cetățenilor romîni și celor care nu sînt cetățeni

romîni, în condițiile prevăzute de convențiile internaționale la care R.P.R. este parte [1]).

4. Scopul urmărit prin recunoașterea dreptului de autor este acela al ocrotirii intereselor personale și patrimoniale ale autorului, precum și o largă răspîndire în masele oamenilor muncii a acelor opere care pot servi la îndeplinirea sarcinilor dezvoltării culturii.

Autorul, pentru munca ce a depus cu ocazia creării operei sale, are dreptul la o remunerație, stabilită în raport cu munca creatoare cheltuită, cu ocazia acestei realizări. El are astfel dreptul să primească, ca orice om al muncii, o parte din produsul social, care corespunde cantității și calității muncii socialmente utilă pe care a cheltuit-o.

Spre deosebire însă de salariul angajaților, care primesc o remunerație pentru o muncă actuală, autorul unei opere artistice, literare sau științifice primește o remunerație pentru folosirea rezultatului muncii sale, încorporată în opera pe care a creat-o. Această remunerație depinde astfel, în cazul unei opere literare, de natura operei, de întinderea ei, de categoria în care a fost încadrată de editură și de tirajul ediției în care se publică. Normele de remunerare a autorilor sînt reglementate prin Hotărîrea Consiliului de Miniștri, care stabilește tarifele și modalitățile de plată (art. 23).

Dreptul autorului de a fi remunerat potrivit calității și cantității muncii cheltuite cu ocazia creării operei nu înseamnă însă că orice operă dă autorului dreptul de a pretinde o remunerație de autor. Numai munca socialmente utilă poate fi remunerată, deci numai munca care aduce un folos societății, iar sarcina de a stabili caracterul util al muncii cheltuite pentru crearea unei opere este încredințată editurii, studioului cinematografic, organizației de spectacole, de radiodifuziune. Cu toate deci că dreptul de autor asupra operelor proprii a fi tipărite este recunoscut și garantat, fără îndeplinirea vreunei formalități sau înregistrări, totuși dreptul de a pretinde remunerația de autor se naște în momentul în care editura, studioul sau organizația constatînd că lucrarea este utilă dezvoltării științei și culturii, o acceptă spre publicare.

Remunerația autorului prezintă unele particularități datorite faptului că de obicei nu se determină în raport cu munca efectiv cheltuită, ci după valoarea rezultatului acestei munci, care este opera ce a fost creată sau după valoarea dreptului care a fost cedat unei edituri ori organizații de spectacole, unui scenariu cinematografic sau unei organizații de radiodifuziune, spre a folosi acest rezultat prin editare, punere în scenă etc. Astfel, ca o particularitate a remunerației autorului, trebuie să menționăm posibilitatea acestuia de a primi un avans, din remunerația sa, de a primi o remunerație la editarea unei opere literare precum și dreptul pe care-l au moștenitorii de a obține un folos patrimonial în cazul morții autorului, în măsura prevăzută de lege.

Faptul că remunerația cuvenită autorului se plătește în raport cu munca care a fost încorporată în opera creată, nu trebuie să ne ducă însă la concluzia că munca autorului este asimilată cu o marfă. Într-adevăr remunerația plătită autorului reprezintă venitul său provenit din muncă, deși

1). Cu privire la calitatea de cetățean, a se vedea Decretul nr. 33 din 24 ianuarie 1952 privitor la cetățenia R. P. R. și regulamentul aprobat prin H. C. M. nr. 474 din 10 aprilie 1952.

nu i se plătește pentru cheltuirea unei munci vii, ci pentru opera care a fost creată, operă care este rezultatul muncii sale.

Decretul privind dreptul de autor, ca o consecință a faptului că remunerația plătită autorului reprezintă venitul său provenit din muncă, prevede că sumele de bani datorate autorului în baza dreptului de autor se bucură de aceleași garanții legale ca și salariile și pot fi urmărite numai în aceleași condiții (art. 37).

Pentru că sistemul de remunerare a autorului prezintă o deosebită importanță în ce privește calitatea operelor create, legiuitorul a primit, în scopul de a recompensa just valoarea operei create, un sistem de diferențiere a remunerației. Aceasta înseamnă că deși cuantumul remunerației este de obicei normat, totuși, în modul de calcul re a remunerației cuvenite autorului există importante diferențieri ținîndu se seama de genul literar, artistic sau științific din care face parte opera respectivă.

5. Din moment ce autorul are dreptul la o remunerație pentru munca sa creatoare, scopul pe care-l urmărește dreptul de autor este, în primul rînd, acela de a ocroti interesele patrimoniale ale autorului. Interesul autorului constă însă și în ocrotirea intereselor sale personale, deci în garantarea calității sale de autor.

Dreptul de autor are ca scop deci atît ocrotirea intereselor patrimoniale, cît și a intereselor personale ale autorului.

Dreptul de autor, cuprinde astfel : a) dreptul de a aduce opera la cunoștința publicului. Acest drept aparține numai autorului operei, care este singur în măsură să aprecieze dacă opera întrunește toate acele calități care sînt cerute unei opere de creație pentru a fi adusă la cunoștința publicului; b) dreptul de a fi recunoscut autor, opera urmînd să apară la alegerea autorului, sub numele sau pseudonismul acestuia sau fără indicarea de nume ; c) dreptul de a consimți la folosirea operei de către alții și de a cere încetarea actelor de folosire săvîrșite de alții fară consimțămîntul său ; d) dreptul la inviolabilitatea operei și la folosirea ei în condiții potrivite cu natura operei, ținînd seama de împrejurări ; e) dreptul de a trage foloase patrimoniale din reproducerea și difuzarea operei, reprezentarea sau executarea ei din orice alt mod de folosire licită a ei ; f) dreptul la reparație patrimonială în caz de folosire fără drept a operei (art. 3 al.).

Autorul unei opere literare, artistice sau științifice are deci un drept exclusiv de a publica sau de a face cunoscut publicului în orice alt mod opera sa, iar în cursul termenului stabilit prin lege, de a reproduce și difuza opera sa prin mijloace permise de lege și de a obține, prin mijloace legale, foloase din dreptul său. Drepturile acestea de care se bucură autorul creează acestuia condiții prielnice creației sale, îi apără interesele personale și patrimoniale, stimulîndu-l astfel în munca de îmbunătățire a calității operei.

6. Drepturile personale ale autorului iau naștere de îndată ce a creat opera, prin urmare independent de faptul dacă va fi editată sau reprezentată în public, folosită în film sau difuzată prin radio sau televiziune și aceasta, pe considerația că naşterea drepturilor personale, în persoana autorului, este expresia capacității sale juridice generale.

Drepturile patrimoniale ale autorului, spre deosebire de acele personale, se nasc însă numai cînd societatea folosește rezultatele muncii

autorului şi cînd există aşadar un complex de fapte care îmbrăţişează crearea operei, recepţia care precede încheierea unui contract şi folosirea operei consimţită de autor prin contract, care poate fi de editare, executare în public, folosire în film, difuzare prin radio şi televiziune, ţinînd seama de categoria în care intră opera respectivă.

Drepturile personale ale autorului izvorăsc aşadar din activitatea creatoare a acestuia, cu condiţiunea ca această activitate să se realizeze într-unul din acele produse concrete şi materiale care aparţin uneia din marile categorii ale artei, literaturii sau ştiinţei sau, cum se exprimă legiuitorul, „dreptul de autor ia naştere în momentul în care opera a luat formă de manuscris, schiţă, temă, tablou, ori altă formă concretă" (art. 2, al. 2).

În timp ce opera rămîne însă legată de persoana autorului, în strînsă legătură cu drepturile personale ale acestuia, cesiunea operei priveşte numai drepturile patrimoniale ale autorului, dar şi această cesiune nu-i nelimitată şi absolută, pentru că durata drepturilor patrimoniale este fixată în legătură cu viaţa autorului şi un număr de ani după moartea acestuia.

Drepturile personale ale autorului unei opere literare, artistice sau ştiinţifice nu pot fi deci separate de persoana titularului lor şi nu sînt transmisibile nici în timpul vieţii sale, nici după moartea sa. Dreptul de autor — prevede art. 3 al. 2 din decret—nu se poate transmite prin act între vii, ci numai în cazul morţii autorului în măsura prevăzută de lege ; exerciţiul drepturilor patrimoniale de autor va putea fi cedat însă numai pe timp limitat.

Dacă am vrea acum să cunoaştem natura juridică a dreptului de autor, cred că n-am putea susţine că din moment de izvorăşte dintr-o creaţie intelectuală, ar face parte dintre drepturile personalităţii. N-am putea susţine, de asemenea, nici opinia după care dreptul de autor, dată fiind natura reală a drepturilor patrimoniale pe care le are, ar face parte din categoria dreptului de proprietate, fiind o expresiune a acestui drept. Socotim că dreptul de autor nu trebuie confundat nici cu acel al personalităţii, nici cu dreptul de proprietate, el constituind un tip de drept deosebit, în conţinutul căruia se înmănunchiază drepturi personale şi drepturi patrimoniale, avînd din această cauză o proprie şi originală reglementare juridică.

II. Subiectul dreptului de autor.

7. Subiectul dreptului de autor este persoana a cărei activitate creatoare a determinat apariţia unei opere.

Sînt, de asemenea, subiecte ale unui drept de autor, însă a unui drept derivat, moştenitorii autorului, în măsura prevăzută de lege. Subiectele dreptului derivat de autor, vor putea exercita însă numai drepturile patrimoniale ale autorului, din moment ce drepturile personale nu sînt transmisibile. Moştenitorii vor putea exercita astfel dreptul de reproducere şi de difuzare a operei şi dreptul de a obţine un folos patrimonial de pe urma operei create de decuius.

Va putea fi subiect al unui drept derivat de autor şi o persoană juridică. Aceasta va putea dobîndi dreptul de autor, fie printr-un con-

tract cu autorul real al operei, fie pe baza unui contract de muncă încheiat cu o persoană, în măsura în care din cuprinsul acestui contract se poate constata că scopul lui constă în crearea unei anumite opere.

O persoană juridică nu poate fi însă, în părerea pe care o socotim justă, titulara unui drept originar de autor şi aceasta pe consideraţia că oricare ar fi activitatea depusă de persoana juridică în organizarea creării operei respective, creaţia acestei opere reprezintă rezultatul activităţii unor oameni consideraţi în individualitatea lor. Oamenii creează o anumită operă şi numai din această creaţie ia naştere dreptul derivat de autor al persoanei juridice. Adevăraţii autori ai operei este deci autorul real al operei sau angajatul persoanei juridice respective, care va fi şi ea titulara unui drept de autor, însă a unui drept derivat. Trebuie respinsă aşadar opinia după care dreptul de autor al persoanelor juridice ar fi un drept originar, precum şi justificarea acestei opinii, care susţine că, dacă persoana juridică nu este creatoare în sens fizic, este totuşi creatoare în sens juridic, din moment ce este în esenţa personalităţii persoanelor juridice posibilitatea de a acţiona în ordinea materială, prin opera persoanelor ce acţionează şi creează în numele persoanei juridice.

Opera artistică creată de autorul salariat al unui organizaţiuni socialiste în cadrul obligaţiilor rezultînd din raportul său de muncă—prevede art. 16 din decret — poate fi folosită de acea organizaţie pentru scopuri strîns legate de activitatea sa, fără consimţămîntul autorului, cu plata remuneraţiei stabilite pentru aceste cazuri şi cu respectarea tuturor celorlalte drepturi de autor. Opera nu va putea fi folosită de o altă persoană, timp de doi ani de la naşterea dreptului de autor, decît cu încuviinţarea organizaţiei în al cărui serviciu a fost creată.

Opera este considerată creată în cadrul obligaţiilor ce rezultă din raportul său de muncă, dacă asemenea obligaţii sînt menţionate în contractul de muncă sau dacă ele rezultă din nomenclatura de funcţii ori din planul tematic al organizaţiei sau din acte normative aplicabile în unitate cu caracter obligator pentru angajat (art. 17).

Persoana juridică poate avea de asemenea interesul ca operele realizate în cadrul ei să nu fie publicate fără indicarea denumirii ei. Astfel, în cazul unei colaborări şi anume în cazul în care o persoană a cercetat o anumită temă într-un institut şi a trecut apoi într-un alt institut în care şi-a definitivat cercetările asupra acestei teme, institutul se bucură de ocrotire juridică, însă nu în calitate de autor, ci ca titular a dreptului personal la nume [2]).

8. În cazul în care o operă este rezultatul activităţii mai multor persoane, ea va putea să reprezinte, în primul rînd, un tot unitar, părţile ei componente dacă ar fi privite separat, neputînd să aibă o valoare literară, artistică sau ştiinţifică proprie.

Această ipoteză este prevăzută de art. 11 din decret, potrivit căruia studiourile cinematografice sau radiofonice şi organizaţiile de în-

---

2) Potrivit art. 53 din statutul pentru organizarea şi funcţionarea Academiei R.P.R., aprobat prin H.C.M. nr. 1214, din 11 iulie 1955, „lucrările executate in institute sau de persoane din afara institutului, cu mijloacele Academiei R. P. R., sînt bunuri ale R. P. R., deţinute şi administrate de Academia R. P. R."

registrare mecanică au drept de autor asupra operelor colective pe care le realizează, iar autorul scenariului, al compoziției muzicale, regizorul și orice alți creatori își păstrează dreptul de autor asupra operei sale cuprinsă în opera colectivă astfel realizată.

În cazul însă cînd într-o operă în care diferitele părți ale operei create de mai multe persoane își păstrează o proprie valoare literară sau științifică—cum este cazul textului și a muzicii într-o operă muzicală — în această situație dreptul de autor aparține în comun coautorilor, iar foloasele patrimoniale rezultate din exercițiul acestui drept se împart în mod egal, dacă ei n-au convenit altfel. Dacă contribuția fiecărui autor este distinctă, de natură să poată fi valorificată separat, fiecare dintre coautori își poate exercita drepturile personale nepatrimoniale asupra părții sale, fără a putea atinge interesele celorlalți coautori sau a prejudicia operei comune (art. 4).

În cazul în care mai mulți autori participă la întocmirea unei opere colective, fiecare dintre colaboratori își păstrează un drept de autor numai asupra unei părți din această operă.

Această ipoteză este prevăzută de art. 12 din decret, potrivit căruia autorul unei opere, apărute într-un ziar sau într-o altă publicație periodică păstrează dreptul de a o reproduce și folosi sub orice formă. Dreptul de autor asupra întregii opere este dobîndit astfel de organizația economică respectivă.

III. Obiectul dreptului de autor.

9. În ceea ce privește obiectul dreptului de autor, acesta este produsul activității creatoare a omului, exprimat într-o formă concretă, accesibilă percepției altor oameni. Opera va trebui însă să fie rezultatul unei activități creatoare, a unei activități originale, pentru că dacă nu există creațiune, nu există nici autor, lipsind în acest mod atît justificarea dreptului personal la apărarea paternității și integrității operei, cît și justificarea drepturilor cu caracter patrimonial.

Originalitatea creatoare constă din reprezentarea originală a unui conținut de fapte, de idei sau sentimente. Atîta timp deci cît ideea autorului n-a fost exteriorizată în această formă, oricare ar fi valoarea literară, științifică sau artistică a acestei idei a autorului, ea nu poate fi ocrotită de dreptul de autor.

10. Sînt cuprinse în denumirea de opere asupra cărora se exercită dreptul de autor, prevede art. 9, toate operele de creație intelectuală din domeniul literar, artistic sau științific, oricare ar fi conținutul și forma de exprimare, indiferent de valoarea și destinația lor.

Sînt astfel opere de creație:

a) romanele, nuvelele, poeziile, criticile literare și de artă, cronicile, recenziile, reportajele literare, scenariile, manualele școlare, cursurile universitare și orice alte scrieri literare, științifice și publicistice;

b) operele dramatice destinate a fi executate pe scenă — ca dramele și comediile ; operele dramatico-muzicale, care sînt și ele destinate a fi executate pe scenă, cum este opera și opereta și în care muzica și textul formează un singur tot ; operele coregrafice și pantomimele a căror punere în scenă este stabilită în scris prin desene și alt

mod asemănător. În cazul operelor coreografice şi pantominelor, ideea creatoare a autorului se exprimă prin diferite mişcări ale corpului — dansuri, mimică — şi sînt însoţite de muzică. Pentru ocrotirea acestor opere ca obiecte ale unui drept de autor, ele vor trebui concretizate în aşa mod de autor, prin schiţe sau indicaţii scrise, încît pe această bază să poată fi reprodusă succesiunea de mişcări respective;

c) compoziţiile muzicale care se exteriorizează prin note muzicale şi în care există un conţinut reprezentat de subiectul sau concepţiunea muzicală, precum şi o formă reprezentativă, constituită din folosirea de mijloace muzicale. Compoziţia muzicală, pentru a fi socotită originală, va trebui să fie independentă de oricare altă operă, în sensul că inspirată chiar din alte opere sau conţinînd reminiscenţe din alte opere, să apară ca o operă de sine stătătoare.

Dacă o compoziţie muzicală este însoţită de un text, fără a fi executată pe scenă, este socotită tot compoziţie muzicală şi formează obiectul unui drept de autor, în măsura în care conţine elemente de creaţie, cum ar fi cazul unei romanţe;

d) operele de pictură, sculptură, grafică—ilustraţii, afişe artistice, caricaturi, desene, litografie—şi artă decorativă, operele de arhitectură;

e) operele de artă aplicată, ceramică, mozaic, vitralii şi altele de acest gen, fotografiile artistice, ilustraţiile, hîrtiile, planurile, schiţele şi lucrările plastice privitoare la oricare ramură a ştiinţei.

11. Dau de asemenea naştere dreptului de autor, fără a se aduce atingerea drepturilor autorilor operelor originale (art. 10):

a) traducerile, adaptările şi prelucrările cu caracter literar, aranjamentele şi orchestraţiile de muzică şi orice alte transformări ale operelor literare sau muzicale, însă numai dacă acestea au un caracter creator;

b) traducerile, adaptările sau prelucrările operelor tehnice sau ştiinţifice sau transformările unor astfel de opere, dacă efectuarea lor necesită cunoştinţele unui specialist în domeniul operei originale şi reprezintă o muncă intelectuală de creaţie;

c) culegerile de opere literare, artistice sau ştiinţifice, cum sînt antologiile, crestomaţiile sau lucrările didactice, care prin alegerea sau sistematizarea materialului constituie opere de creaţie;

12) În ceea ce priveşte momentul în care ia naştere dreptul de autor, acesta este acela în care opera a căpătat formă concretă, cînd deci a luat—după cum arată art. 2—forma de manuscris, schiţă temă, tablou ori altă formă concretă.

Oricare ar fi categoria din care face parte opera, dreptul de autor aparţine autorului, tot timpul vieţii sale, cu excepţia cazurilor arătate de art. 7 din decret, potrivit căruia, autorul are folosinţa drepturilor patrimoniale numai pe termen de 20 ani de la apariţia operei cu privire la cei care alcătuiesc enciclopedii, dicţionare şi culegeri; pe termen de 10 ani de la apariţia cu privire la autorul unei serii de fotografii artistice; pe termen de 5 ani de la apariţia cu privire la autorul de fotografii artistice separate.

Drepturile patrimoniale de autor se transmit prin moştenire cu privire la acele opere faţă de care autorul are limitat folosinţa drepturilor patrimoniale, pe timpul rămas din termenele prevăzute.

În cazul în care dreptul patrimonial de autor aparține unei persoane juridice, durata lui—cu excepția cazurilor de limitare arătate mai sus—este de 50 ani.

Drepturile patrimoniale de autor se transmit prin moștenire, la moartea autorului sau a vreunuia dintre coautori, potrivit prevederilor Codului civil și anume: soțului și ascendenților autorului, pe tot timpul vieții fiecăruia; descendenților, pe timp de 50 ani; celorlalți moștenitori pe timp de 15 ani, fără ca în acest caz dreptul să se poată transmite din nou prin moștenire (art. 659 și urm. cod. civil).

Termenele de 50 ani și 15 ani sînt socotite de la 1 ianuarie al anului următor morții autorului.

Dacă moștenitorii cărora li s-au transmis drepturile patrimoniale de autor, pe timp de 15 ani sînt minori, ei se vor bucura de ele și după trecerea acestui termen, pînă la dobîndirea deplinei capacități de exercițiu sau pînă la terminarea studiilor superioare, dar numai pînă la împlinirea vîrstei de 25 ani (art. 7)[3].

După expirarea termenelor prevăzute la art. 6—privind termenele referitoare la transmiterea prin moștenire a drepturilor patrimoniale de autor—și la art. 7—privind limitarea folosinței drepturilor patrimoniale —iar în lipsă de moștenitori, din momentul morții autorului, dreptul patrimonial de autor se stinge (art. 8 din decret).

13. Am văzut că prin reglementarea dreptului de autor se urmărește atît ocrotirea intereselor personale și patrimoniale ale autorului, cît și o largă răspîndire în public a operelor literare, artistice și științifice.

Pentru realizarea acestui din urmă scop, se permite (art. 13) fără consimțămîntul autorului, dar cu respectarea celorlalte drepturi ale acestuia: a) înregistrarea mecanică a compozițiilor muzicale sau a lucrărilor artistice, literare ori științifice pe discuri, bande de magnetofon, peliculă și orice alte mijloace, dacă aceste compoziții sau lucrări au fost reproduse și difuzate; b) transmiterea radiofonică ori prin televiziune sau înregistrare ori filmare în vederea retransmisiunii a operelor de ori ce fel din sălile de spectacole sau localurile publice în care acestea sînt reprezentate, executate sau expuse; c) inserarea în culegeri, albume sau altele de acest fel pentru exemplificarea conținutului ori în presă pentru ilustrarea unei teme, a unei opere literare, muzicale sau științifice, în fragmente sau integral, ori reproduceri după operele de artă plastică; d) înregistrarea mecanică a operelor muzicale, literare sau artistice, în fragmente sau integral, în vederea radiodifuzării, televizării sau a folosirii în jurnalele cinematografice.

Dispozițiile de la literele c și d se vor aplica numai în privința operelor anterior aduse la cunoștința publicului prin reproducere și difuzare, reprezentare, executare sau prin expunere.

14. Sînt permise, de asemenea, fără consimțămîntul autorului și fără plata vreunei remunerații, respectîndu-se totuși celelalte drepturi ale acestora (art. 14): a) reproducerea în publicații periodice, radiodifuzarea sau prezentarea cinematografică cu titlul de informație și de actua-

3) Cu privire la dobîndirea deplinei capacități de exercițiu, a se vedea art. 8 al decretului nr. 31 din 30 ianuarie 1956 privitor la persoanele fizice și juridice.

litate a discursurilor ținute în adunări publice; b) reprezentarea, executarea, recitarea sau expunerea operelor în cadrul activității școlilor, organizațiilor de masă; c) publicarea operelor literare, muzicale sau științifice ori reproducerea operelor de artă plastică în manuale, cursuri universitare etc.; d) reproducerea și radiodifuzarea articolelor de presă; e) extrase din opere sau reproduceri și prezentări cu ajutorul aparatelor optice a unor opere de artă plastică servind ca document explicativ; f) transpunerea operelor de pictură, gravură, desen sau a altor opere de artă plastică prin sculptură, ori a operelor de sculptură prin pictură, gravură, desen, dacă operele rezultate din aceste transpuneri nu se valorifică; g) reproducerea în alte dimensiuni a operelor de artă plastică așezate în piețele publice, muzee, pinacoteci cu încuviințarea organelor de conducere ale acestora. Acel care valorifică aceste reproduceri este obligat să plătească autorului remunerația cuvenită, dacă au ca obiect principal opera de artă ca atare; h) reproducerea operelor de artă plastică în filme, diafilme sau prin televiziune cu titlul de informare sau de prezentare accesorie. Dacă filmul, diafilmul sau transmiterea prin televiziune are ca obiect principal reproducerea acestor opere, autorul are dreptul la plata remunerației; i) expunerea operelor de artă plastică în expoziții publice; j) fotografierea, copierea unei opere de artă plastică, dacă aceasta nu se valorifică.

În cazul folosirii operelor fără consimțămîntul autorului, va trebui să se indice opera originală, numele autorului acesteia, al traducătorului sau al autorului operei derivate, iar la operele de artă plastică va trebui să se indice și locul unde se găsește originalul, precum și numele celui care a efectuat copia. Aceste mențiuni vor fi trecute și în afișele, anunțurile, publicațiile relative la opera realizată după o altă operă literară, artistică sau științifică (art. 15).

IV. Exercițiul dreptului de autor

15. Dreptul autorului de a reproduce și difuza opera pe care a creat-o, de a o reprezenta în public, de a o folosi în film, de a o difuza prin radio și televiziune, este expresia dreptului său personal.

Consimțămîntul autorului la reproducerea, reprezentarea, folosirea în film sau difuzare prin radio și televiziune a operei sale se exprimă prin încheierea unui contract cu unitățile socialiste, care contractînd cu autorul, dobîndesc dreptul de a edita opera de a o executa sau de a o prezenta în public. Acest contract apare nu numai ca un mijloc de realizare a drepturilor personale ale autorului, ci în același timp formează și temeiul pentru dobîndirea dreptului cu caracter patrimonial care este dreptul la remunerație al autorului.

Există diferite variante de contracte de autor, iar decretul privind dreptul de autor reglementează contractul de editură, de reprezentare în public, de folosire în film a unei opere, de difuzare prin radio și televiziune. Aceste contracte sînt însă de același gen și aceasta pentru că subiectul dreptului de autor este una dintre părți, obiectul contractului îl formează obiectul dreptului de autor, iar conținutul tuturor acestor contracte privește modul și condițiile de publicare, reprezentare, folosire sau difuzare a operei.

Se poate prin urmare vorbi de un contract de autor ca despre un singur gen de contract, ale cărui variante se deosebesc unele de altele prin modul de reproducere și reprezentare, folosire și difuzare prevăzute în contract.

16. Atît contractul de editare, contractul de reprezentare în public, contractul de folosire în film a unei opere, cît și contractul pentru difuzarea unei opere prin radio și televiziune sînt bilaterale—conținînd deci obligații reciproce pentru părțile contractante; oneroase—din moment ce contractanții se obligă în vederea obținerii în schimb a unei prestațiuni, corespunzătoare aceleia pe care o promit; consensuale—deci perfecte prin acordul de voință al părților; comutative—din moment ce părțile cunosc chiar de la încheierea lor, întinderea obligațiilor asumate.

Contractul privitor la exercitarea dreptului de autor se încheie în formă scrisă și cuprinde—pe lîngă condițiile de existență și validitate, cerute pentru orice contract—elementele necesare pentru determinarea remunerației tarifare sau totale cuvenite autorului (art. 19).

Pentru a apăra pe autor, decretul prevede că dispoziția după care clauzele contractuale care defavorizează pe autor față de dispozițiile legale, privind normele de stabilire a tarifelor de remunerare a dreptului de autor și a modalității de plată, sînt nule și înlocuite de drept cu dispozițiile obligatorii corespunzătoare (art. 24).

Decretul privitor la dreptul de autor cuprinde, de asemenea, unele dispozițiuni referitoare la contractul de comandă și anume:

a) acest contract va trebui să cuprindă și termenul de predare;

b) persoana care a comandat opera are dreptul să denunțe un astfel de contract, dacă opera nu îndeplinește condițiile contractului, în această situație sumele încasate de autor rămînînd cîștigate acestuia.

c) dacă în vederea creării unei opere care a făcut obiectul unui contract de comandă au fost efectuate lucrări pregătitoare cu caracter de creație, acestea, precum și cheltuielile ocazionate cu pregătirea acestor lucrări, vor fi plătite autorului, dacă cel care a făcut comanda denunță contractul din motive temeinice și care nu pot fi imputate niciuneia din părți (art. 20, 21).

Decretul cuprinde apoi dispoziția după care cesiunea dreptului de reproducere, multiplicare și difuzare nu cuprinde și transmiterea dreptului de proprietate asupra originalului; de asemenea transmiterea dreptului de proprietate asupra originalului nu implică și cesiunea dreptului de reproducere, multiplicare sau difuzare. Convenția contrară însă, în ambele situațiuni, este admisă.

Pentru fiecare gen de contract sînt întocmite de Ministerul Culturii, contracte-tip privind valorificarea dreptului de autor.

17. Prin contractul de editare, autorul cedează, pe un anumit termen, dreptul exclusiv la publicarea operei sale, iar editorul care este o organizație socialistă—se obligă să editeze opera și să ia toate măsurile care depind de el pentru difuzarea ei.

Prin contractul de editare se urmărește deci materializarea muncii autorului, concretizate în opera sa.

Legea admite și practica cunoaște atît o formă de contract prin care

editura se obligă să editeze o operă existentă, cît și o formă de contract care se încheie pentru o operă care n-a fost încă creată de autor în momentul încheierii contractului, iar autorul se obligă să creeze opera și s-o predea editurii, în scopul tipăririi ei, într-un anumit termen.

Contractul de editare trebuie încheiat prin act scris, care va cuprinde și termenele de predare, de acceptare, de apariție și difuzare a operei. Vor putea fi încheiate însă și oral contracte de editare pentru lucrările ce urmează să apară în ziare sau în alte publicații periodice.

Reeditarea unei opere nu se va putea face, decît în temeiul unui nou contract, afară numai dacă în contractul inițial de editare nu s-a convenit altfel.

În baza contractului de editare, autorul cedează editurii numai dreptul de reproducere și difuzare, păstrînd dreptul la calitatea de autor și la inviolabilitatea operei, din moment ce acestea sînt drepturi personale. Autorul păstrează, tot astfel, posibilitatea de a dobîndi prin alte mijloace, venituri din opera sa, astfel autorul unei opere literare păstrează dreptul la transpunerea operei sale narative într-o operă dramatică sau într-un scenariu de film.

Scopul contractului de editare fiind reproducerea și difuzarea unei opere, orice obiect al dreptului de autor, propriu pentru reproducere și difuzare, va putea fi obiectul unui contract de editare, astfel operele literare, muzicale, plastice. Reeditările vor putea fi efectuate, de asemenea, tot în baza unui contract.

În baza contractului încheiat, autorul va trebui să predea editurii manuscrisul, la termenul prevăzut în contract, iar la întocmirea contractului, să alăture planul lucrării, dacă aceasta urmează să fie întocmită ulterior.

Înlăuntrul termenului pentru care este încheiat contractul de editură, editura avînd dreptul să reproducă și să difuzeze opera, autorul n-are dreptul să publice opera lui, fără consimțămîntul scris al editurii. Dacă autorul încalcă această obligație, editura are dreptul să rezilieze contractul și să ceară despăgubiri pentru prejudiciile suferite.

Întreprinderea de editură va trebui să editeze și difuzeze opera autorului și să plătească autorului suma contractată.

Contractul de editare va putea fi cedat de editură: a) cu consimțămîntul autorului și cu încuviințarea instituțiilor, organelor și a organizațiilor centrale care îndrumează și controlează cele două edituri; b) sau cu înștiințarea autorului din dispoziția acestor instituții, organe sau organizații centrale, în caz de modificări organizatorice ale rețelei de edituri, în care caz, pentru temeinice motive, autorul va putea să ceară desfacerea contractului (art. 28).

18. Prin contractul de reprezentare în public, autorul cedează organizației de spectacole, dreptul de a reprezenta o operă dramatică, dramatico-muzicală, coregrafică sau o pantomină iar organizația de spectacole se obligă să reprezinte opera în condițiile și în termenul prevăzut în contract.

Nu poate avea loc însă decît în temeiul unui contract, reprezentarea pentru prima dată în public a unei asemenea opere. În cazul în care opera a mai fost reprezentată, în această situație ea va putea fi repre-

zentată și fără încheierea unui contract, cu respectarea dreptului autorului la remunerație.

În contractul de reprezentare în public, compozitorul muzicii și autorul libretului, apar adeseori, cînd este vorba de o operă muzical-dramatică, în calitate de coautori. Tot astfel, traducătorul unei opere dramatice este subiectul unui drept de autor, deosebit de dreptul pe care-l are autorul operei.

În cazul unui contract de comandă privind reprezentarea în public a unei opere, organizația de spectacol este obligată să o reprezinte numai dacă și-a asumat prin contract o asemenea obligație, urmînd după acceptarea operei comandate, să fie stabilite de părți termenul și condițiile de reprezentare.

Contractul de reprezentare în public se încheie prin act scris, și va trebui să îndeplinească toate cerințele legii pentru validitatea lui și să cuprindă elementele necesare pentru determinarea obligațiilor reciproce ale părților.

Dreptul de a reprezenta opera va putea să fie cedat de către organizația de spectacole, cu consimțămîntul autorului unei alte organizații de spectacole.

19. Prin contractul de scenariu, autorul cesionează studioului cinematografic exercițiul dreptului de folosire în film a unui scenariu cinematografic sau a unei compoziții muzicale iar studioul cinematografic se obligă să plătească autorului, pentru scrierea scenariului și pentru cesiunea dreptului de a-l turna, o remunerație.

Au un drept de autor asupra operelor ce au creat numai autorul scenariului cinematografic și autorul compoziției muzicale. Regizorul și operatorul care pun în scenă un film n-au însă un drept de autor, raporturile dintre ei și studioul cinematografic fiind stabilite prin contracte de muncă.

Scenariul cinematografic cuprinde descrierea amănunțită a conținutului filmului ce va fi turnat, dialogurile personajelor, textele, iar pe baza lui are loc turnarea filmului.

Contractul dintre autor și studioul cinematografic se încheie prin act scris. Prin încheierea contractului, autorul consimte la reprezentarea în public a operei cinematografice realizate pe baza scenariului sau a compoziției sale muzicale, cu respectarea drepturilor sale de autor.

20. Prin contractul pentru difuzarea unei opere prin radio și televiziune, organizația de radiodifuziune și televiziune are dreptul să înregistreze și să folosească în programele sale operele pentru care a încheiat contractul, plătind autorului suma de bani cuvenită drept remunerație.

De asemenea, organizația de radiodifuziune și televiziune are dreptul, chiar fără încheierea vreunui contract să înregistreze și folosească în programele sale, operele care au fost reproduse și difuzate, reprezentate, executate sau expuse în public, în schimbul unei remunerații forfetare stabilite prin Hotărîrea Consiliului de miniștri și plătite prin organele uniunii sau asociației respective de creatori.

Autorul unei opere radiodifuzate sau televizate păstrează dreptul de a o folosi pe orice cale, chiar dacă această operă a făcut obiectul unei comenzi speciale.

21. În cazul încălcărilor drepturilor de autor, apărarea lor se în-

făptuieşte pe cale judecătorească (art. 39). Această încălcare poate lua forma uzurpării calităţii de autor, de împrumuturi din opera altuia, cu depăşirea limitelor prevăzute de lege şi fără arătarea autorului şi izvorului respectiv, de reproducere şi difuzare a operei fără consimţămîntul autorului. Prin aceste fapte pot fi încalcate atît drepturile personale, cît şi drepturile patrimoniale ale autorului.

Autorul este apărat astfel împotriva oricăror contrafaceri—a plagiatului—operei sale.

Operele de creaţie, oricărei categorii ar aparţine, au comun, după cum am văzut, caracterul reprezentativ, care constă în reprezentarea unui conţinut de fapte, idei sau sentimente. O persoană poate folosi în lucrările sale proprii conţinutul altor opere, însă numai ca elemente din aceste opere. Această utilizare nu va putea fi împinsă astfel pînă la uzurparea acelui complex de elemente din care iradiază chiar individualitatea de reprezentare a unei opere anterioare.

Pentru a stabili deci dacă o operă a fost plagiată va trebui să vedem dacă cele două opere constituie două reprezentări individuale diferite sau dacă nu sînt decît o singură reprezentare.

Dacă într-o operă nouă vom recunoaşte astfel, cu toate variaţiile, adaosurile sau reducerile, identitatea substanţială a unei opere anterioare, fondul acestei opere, va trebui să ajungem la concluzia că noua operă a plagiat vechea operă.

Persoana care a suferit o atingere în dreptul personal nepatrimonial de autor a unei opere ştiinţifice, artistice ori literare, va putea cere instanţei judecătoreşti atît încetarea săvîrşirii faptei care aduce atingere acestui drept, cît şi să oblige pe autorul faptei săvîrşite fără drept să îndeplinească orice măsuri socotite necesare pentru a ajunge la restabilirea dreptului de autor (art. 54 din Decretul privitor la persoanele fizice şi juridice, modificat prin legea nr. 4 din 4 aprilie 1956).

22. În cazul în care, încălcările dispoziţiilor decretului privind dreptul de autor constituie infracţiuni, ele vor fi urmărite şi pedepsite potrivit legii penale, acţiunea penală putînd fi pusă în mişcare la plîngerea prealabilă a părţii vătămate, a uniunii sau asociaţiei respective de creatori ori a Ministerului Culturii.

Potrivit codului penal—art. 555; se pedepseşte nerespectarea drepturilor de autor asupra operelor literare, ştiinţifice sau artistice sau asupra oricăror alte creaţii de acelaşi gen, ori tehnico-ştiinţifice, prin folosirea lor fără drept. Pedeapsa constă în închisoare corecţională de la trei luni la trei ani sau amendă de la 300 la 1000 lei.

23. Pentru apărarea drepturilor de autor au fost înfiinţate de asemenea, uniuni şi asociaţiuni, care au de scop să contribuie la ridicarea nivelului material şi la dezvoltarea spiritului de creaţie a membrilor lor, precum şi la apărarea şi reprezentarea intereselor lor şi a drepturilor care iau naştere în legătură cu editarea, reprezentarea în public, folosirea în film a unei opere, difuzarea unei opere prin radio şi televiziune. Au fost înfiinţate, tot astfel, aşa-numitele „fonduri" care sînt organizaţiuni obşteşti speciale pentru satisfacerea în condiţiunile cele mai bune a nevoilor materiale şi culturale a membrilor acestor uniuni şi asociaţiuni.

Uniunile şi asociaţiile de creatori au un rol deosebit de important

în apărarea dreptului de autor. Astfel, la moartea autorului sau în cazul unei opere comune a vreunuia dintre coautori, sarcina de a apăra paternitatea, inviolabilitatea şi justa folosire a operei acestuia revine uniunii sau asociaţiei respective de creatori sau, în lipsa acesteia, organului de stat competent (art. 3); apărarea şi urmărirea dreptului de reprezentare sau executare a operei este în sarcina uniunii sau asociaţiei respective de creatori (art. 18 al. 2.); acţiunea penală pentru infracţiunile privind dreptul de autor se pune în mişcare atît la plîngerea prealabilă a părţii vătămate, cît şi a uniunii sau a asociaţiei respective de creatori sau Ministerului Culturii (art. 40, al. 2).

Urmărirea în justiţie a plăţii remuneraţiei de autor este asimilată cu urmărirea plăţii salariului. Sumele de bani datorate autorului în baza dreptului de autor—prevede în acest sens art. 37 din decret—se bucură de aceleaşi garanţii legale ca şi salariile şi pot fi urmărite în aceleaşi condiţii [4]). Nu vor putea forma obiect de urmărire silită utilajele, schiţele, machetele, manuscrisele şi orice alte lucruri care servesc direct la realizarea unei opere care dă naştere dreptului de autor (art. 58).

Decretul cuprinde, de asemenea, dispoziţiuni tranzitorii cu privire la exerciţiul dreptului de autor: a) potrivit art. 41 exerciţiul dreptului de autor este supus prevederilor decretului din 27 iunie 1956, indiferent de data la care a luat naştere. Sînt exceptate drepturile exercitate şi partea încasată din remuneraţie pînă la data intrării în vigoare a noului decret; b) tarifele de remuneraţie noi, care vor fi stabilite prin Hotărîrea Consiliului de miniştri, se vor aplica în contractele în curs de executare, pentru calculul părţii neîncasate din remuneraţie în măsura în care noile tarife nu ating drepturile de autor conform contractelor; c) termenele privind dreptul de autor şi exerciţiul lui, prevăzute în legi anterioare vor continua să curgă pînă la împlinirea lor, fără a putea însă depăşi termenele corespunzătoare din noul decret.

Catedra de Drept civil

АВТОРСКОЕ ПРАВО

Краткое содержание

В настоящее время авторское право в нашей стране регламентировано декретом от 27 июля 1956 года, который охватывает все виды авторского труда и стимулирует творческую работу автора.

Декретом гарантируется, как авторское право на произведения, созданные на территории РНР, так и авторское право на произведения, созданные в других странах и используемые на территории РНР. Декрет содержит постановления в связи с субъектом и объектом авторского права, а также в связи с пользованием этим правом, регламентируя тем самым договоры на издание, сценарные договоры (кинофильм, радио, телевидение).

Охрана авторских прав осуществляется в судебном порядке

4) A se vedea art. 409 din codul de procedură civilă şi art. 71 din codul muncii din 8 iunie 1950, modificat prin decretul nr. 369 din 24 iulie 1956.

союзами и обществами писателей, художников, композиторов, целью которых является не только повышение материального уровня и развитие творческих способностей их членов, но и защита и представительство их интересов и прав, возникающих в связи с изданием различных произведений, их публичным исполнением, их использованием в кинофильме, в передачах по радио или телевидению.

DE DROIT D'AUTEUR

Résumé

Par le décret du 27 juin 1956, le droit d'auteur jouit, aujourd'hui, dans notre pays, d'une nouvelle réglementation, qui embrasse tous les aspects du travail de l'auteur et en stimule l'élan créateur. Ce décret garantit le droit d'auteur sur les oeuvres créées dans la République Populaire Roumaine, aussi bien que le droit sur les oeuvres parues dans d'autres pays et diffusées dans la République Populaire Roumaine.

Le décret comprend des dispositions concernant le sujet, le droit d'auteur, le but de ce droit et la façon de l'éxercer. Il réglemente le contrat d'édition, le contrat de représentation en public, le contrat pour la mise en film d'une oeuvre, le contrat pour la diffusion radiophonique et la télévision.

La défense du droit d'auteur est assurée par voie judiciaire et par les unions et associations d'écrivains, d'artistes plastiques et de compositeurs, dont le but est de contribuer à élever le niveau matériel et à développer l'esprit de création de leurs membres. Elles assument également la défense de leurs intérêts et de leurs droits, en ce qui concerne l'édition, la représentation en public, la mise en film d'une oeuvre, la diffusion radiophonique et la télévision.

CONSTRUCȚII PRONOMINALE PLEONASTICE

DE

G. ISTRATE

Într-o poezie de tinerețe a lui George Coșbuc, publicată, după moartea autorului, în Arhiva Someșeană nr. 5, Năsăud, 1926, p. 26, și reprodusă de N. Drăganu în studiul *George Coșbuc la liceul din Năsăud și raporturile lui cu grănicerii*, publicat în *Serbările de dezvelire a bustului lui Gh. Coșbuc*, Bistrița 1926, găsesc întrebuințarea pleonastică a formelor neaccentuate ale pronumelui personal [1]:

Te du, te du amice, ci eu voi cugeta
Adeseori la tine și la iubirea ta,
Și-n noaptea disperării, pe plaiul suferinții,
Cînd totul *m-a goni-mă*, din sin m-a exila,
Eu voi privi la tine, iar tu la provedință
Și astfel niciodată noi nu ne vom uita.

Fenomenul este curent în graiurile populare de peste munți, într-o regiune care depășește, cu mult, limitele raionului Năsăud, unde-l remarcam prezența încă în 1937 [2] și, un an mai tîrziu, era înregistrat tot pentru nordul Transilvaniei, și în paginile revistei Bulletin linguistique [3]. În volumul IV (1936) și V (1937) al acestei reviste, existența fenomenului fusese semnalată în Bihor [4] și în Banat [5], după cum alte publicații ne informează că el există în Țara Oașului [6], în Maramureș [7], în Iugoslavia [8] etc. Ceea ce trebuie remarcat este faptul că repetarea are loc, totdeauna, în construcții în care apar forme verbale compuse.

În Buletinul pomenit dădeam cîteva exemple și din Grigore Ureche [9]. Pot spune că fenomenul apare și la Miron Costin [10] și, mai ales, la Dosofteiu, în a cărui Psaltire în versuri se întîlnește de cîteva sute de ori [11].

---

1) Poezia poartă titlul *Ad memoriam* și a fost scrisă în amintirea unui coleg mort.

2) Cf. Buletinul Institutului de Filologie Romînă Alexandru Philippide IV, p. 81, unde dădeam exemple ca: *l-am văzutu-l; l-am auzitu-l; m-o ocărîtu-mă; l-o bătutu-l mă-sa; s-o dusu-să la tîrg; i-o mîncatu-i lupcii o oaie*.

3) Vol. VI, 1938, p. 191: *m-o ocărîtu-mă; ț-oi spune-ț; te-am lăsatu-te; l-am cematu-l: l-o pusu-l; i-am datu-i; i-o dusu-i; le-am spusu-le; s-o spartu-să; s-a găta-să; ne-om gîndi-ne; ne-am rădicatu-ne; v-ar omini-vă;* etc.

4) Cf. p. 133: *l-am trasu-l; în brîncă l-am adusu-lă: ne-am dusu-ne; m-am dusu-mă* etc.

5) Cf. p. 143: *m-o auzîtu-mă; am dusu-l.*

6) I. A. Candrea, *Graiul din Țara Oașului*, Buc. 1906, p. 51: *s-o dusu-să*.

7) Tache Papahagi, *Graiul și folklorul Maramureșului*, București 1925, p. LXVII, LXXI, 158. Papahagi transcrie greșit unele exemple ca: *s-o dată-să*, dar sînt potrivite următoarele: *s-o dusu-să; s-o povestitu-să; s-o ținutu-să; m-or jeli-mă; m-am băgatu-mă; te-a întreba-te; l-o dusu-l; l-o făcutu-l; l-a-ngropa-l* etc.

8) Giuglea Vîlsan, *De la Romînii din Serbia*, București, 1913, p. 374: *l-a, dăruitu-l cu el.*

9) Ediția Const. Giurescu, București 1916, p. 19, 37: *i-au prinsu-i vii; i-au purtatu-i din loc în loc*.

10) *Letopisețul Țării Moldovei*, București 1944, p. 191: *l-au trasu-l*.

11) *Psaltirea în versuri* întocmită de Dosofteiu mitropolitul Moldovei, 1671–1680 publicată de pe manuscrisul original și de pe ediținnea de la 1673 de I. Bianu București 1887.

Voi indica, în paranteză, după fiecare exemplu pagina la care îl găsim: mi-i acoperi-mă (81); i-au adunatu-l (37?); ne-ai adunatu-ne (?12); ne-ai adăpatu-ne (195); şi-au adusu-şi aminte (335, 360); mi-am alesu-mi (304); l-ai alesu-l (449); ţi-ai aprinsu-ţi (309); m-oi arăta-mă (48); şi-au arătatu-şi (355); cînd ţi-i arăta-te (148); te-ai arătatu-te (195); ţi-am arătatu-ţi (434); i-au arsu-i (?68); te-oi asculta-te (79); şi şi-au ascuţitu-şi limba (471); să vor aşăza-să (214); mi-ai auzitu-mi (85); şi le-au auzitu-le (372); ţi-au auzitu-ţi cuvîntul (466); l-am avutu-l (341); ţi-au avutu-ţi (?48); le-au bătutu-le (262); l-ai bogăţitu-l (62); l-au blagoslovitu-l (378); s-a bucura-să (111, 331); m-oi bucura-mă (250); ne-am bucura-ne (440); m-or călca-mă (82); mi-ai căutatu-mi (399); ţi-am căutatu-ţi (437; mi-ai cercatu-mi (46); te voi cerca-te (81); l-am cercatu-l (111); de mi-i cerca-mă (128); m-a certa-mă (474); te voi chema-te (148); l-am chematu-l (341); să va chema-să (39?); i-ai concenitu-l (55); l-au curăţitu-l (?62); nu ţi-i cuteza-te (175); mi-ai datu-mi (54, 99, 138, 185, 233, 287, 480); mi-au datu-mi (44, 71, 99, 404); ţi-am datu-ţi; (274); ţi-ai datu-ţi cuvîntul (277, 310, 358); ţi-au datu-ţi (284, 348, 431, 490); i-ai datu-i (215, 352, 390, 469); i-am datu-i (186); i-au datu-l (372) l-au datu-l (362); le-ai datu-le (195); le-au datu-le (372); le va da-le (211); să va da-să (206); şi-au datu-şi (278); i-ai dăruitu-i (62); şi-au defăimatu-şi credinţa (264); l-am descăpăţînatu-l (498); i-au descărcatu-i (274); le vei deschide-le cale (347); m-ar desfăta-mă (468); de ţi-i desfăta-te (216, 218); s-a desfăta-să (63); s-ar desfăta-să (201); mi-aţi făcutu-mi (328); ne-au făcutu-ne (327); l-ai făcutu-l (73) ţi-ai făcutu-ţi (390, 458); şi-au făcutu-şi (334); m-oi făli-mă (184); mă voi feri-mă (52); mi-i feri-mă (?66); ţi-am feritu-ţi legea (413); ţi-ai feritu-ţi mărturia (426); te-a feri-te (185); te va feri-te (431): le-a fi-le de sminteală (396); i-au fostu-i (460); mi-ai gătatu-mi (71); şi-au gătatu-şi (30); ne-am golitu-ne (501); ţie ţi-am greşitu-ţi (168); ţi-au greşitu-ţi (284); mă voi griji-mă (128); te-a griji-te (183); i-am hrănitu-l (225); ne-ai hrănitu-ne (271); nu li s-a ierta-să (219); cînd mi-i ispiti-mă (79); l-am iubitu-l (290); ţi-am iubitu-ţi zisa (42?); s-a ivi-să (282); şi-au ivitu-şi (399); te vei ivi-te (163); ţi-i ivi-te (221); m-i izbăvi-mă (466); i-au izbăvitu-l (372); m-oi îmbărbăta-mă (84); ţi-ai îmblînzitu-ţi mila (284); mă vei înălţa-mă (56); te vei înălţa-te (124); s-a înălţa-să (39); m-oi inchina-mă (465); te vor inconjura-te (2?); l-au îndreptatu-l (376); i-am înfrînctu-i (54); mi-ai înfrîntu-mi (29); mă va înfrunta-mă (474); te va înfrunta-te (167); s-or înmulţi-să (175); l-ai însămnatu-l (56); l-am întăritu-l (249); i-au întăritu-i bogăţia (241); şi-au întăritu-şi (205); l-ai intemeiatu-l (73); ţi-ai întinsu-ţi cortul (142); m-am întorsu-mă (106); mi-au întorsu-mi (99); ţi-ai întorsu-ţi (99); te-oi întreba-te (130); m-oi învăţa-mă (423); mi-ai lărgitu-mi (18); i-ai lăsatu-i (248); l-ai lăsatu-l (328); i-ai lăţitu-i (271); m-oi lăuda-mă (184); te-ar lăuda-te (202); te-oi lăuda-te (201, 230); nu te-or lăuda-te (398); mi-am lipitu-mi (343); mi-au lipitu-mi (409); ţi-ai luatu-ţi (254); l-ai măritu-l (56); te voi mări-te (226); ţi-ai minunatu-ţi (105); m-oi mihni-mă (82); l-au miniatu-l (261); te-a mîntui-te (314); să vor muta-să (151); i-ai obositu-i (29); i-au omorîtu-i (269); le vei opri-le (283); te-a păli-te (331); şi-au părăsitu-şi domnul cortul (264); şi i-au petrecutu-i (367); ţi-i pogorî-te (211); l-ai pomăzuitu-l 3?7); mi-au potolitu-mi greutatea (?99); m-oi primbla-mă (408, 416); ţi-am primitu-ţi (435); mi-ai pusu-mi (53); mi-au pusu-mi (131, ?10); l-au pusu-l (509); l-ai pusu-l (28, 310, 451); l-au pusu-l (266); şi le-ai pusu-le (353; ţi-ai pusu-ţi (298, 352); şi-au pusu-şi (349); l-ai rasu-l (29); i-ai rădicatu-l (308); m-oi ruga-mă (465); te vom ruga-te (62); ţi-i ruga-te (61); te-ai sămeţitu-te (174); s-ar sătura-să (?02); s-au schimonositu-să (377); l-am scosu-l (341); l-ai scosu-l (254, 261); i-au scosu-i (367, 373, 374, 375, 376); şi şi-au scosu-şi (364, 355); m-oi scula-mă (469); şi-au sfinţitu-şi (239); mi-au slăbitu-mi (?98); nu m-oi slăbi-mă (79); le-a slobozi-le (26); i-au slobozitu-i (442); ţi-au slujitu-ţi (283); mi-am smeritu-mi (448); ne-a sorbi-ne (438); m-oi spăla-mă; (79); ţi-i speria-te (315); mi-am spusu-mi (403); ţi-ai spusu-ţi (480); v-au spusu-vă (256); i-ai stricatu-i (308); mă va striga-mă (305); te voi striga-te (465); ţi-am strigatu-ţi (46, 464); mi-am strînsu-mi (99); l-au strînsu-l (264); i-ai strînsu-i (195); m-aş sui-mă (467); cînd te vei sui-te (?21); ne-om sui-ne (43); me-i şti-mă (467); ţi-au ştiutu-ţi (303); de s-ar tăbărî-să (81); ţi-ai tinsu-ţi (119); l-ai tîmpinatu-l (62); cînd s-a tîmpla-să (123); eu voi trimete-vă (7?; ţi-ai trimisu-ţi (9, 186, 390); ţi-au trimisu-ţi (348); le-au trimisu-le (365); şi-au trimisu-şi (292); de mi s-au turburatu-mi vederea de spamă (23); ţi-au ţinutu-ţi poruncile (25); nu s-au uitatu-să (246); nu le-aş uita-le (119); te-aş uita-te (464); li s-a uita-să (161); ţi-au uratu-ţi (147); l-ai urîtu-l (307) l-au urzitu-l (296); de şi-au urzitu-şi (289); l-au usturatu-l (436); mi-ai uşuratu-mi (211); mi-am văditu-mi (106); de m-aş vedea-mă (140, 201); te-oi vedea-te (48); mi-au venitu-mi (222); i-au venitu-i (384, 385); pînă

le-a veni-le (176, 279); ce s-or zidi-să (345); i-au zdrobitu-i (246); le-au zdrobitu-le (375). În afară de exemplele din Psaltire, mitropolitul Dosofteiu mai folosește construcții asemănătoare și în lucrarea în proză, *Viețile sfinților*, dar în măsură mai mică decît aici.

Pe lîngă exemplele citate din Psaltirea lui Dosofteiu, în care situația este clară în sensul că între ele și cele din limba populară nu există nici o deosebire, mai avem și altele pe care le-am putea numi defectuoase, întrucît lipsește unul dintre cele două elemente (me, și te etc.) [12].

Trebuie să spun că fenomenul există și în graiul moldovenesc de nord, dacă nu ca o trăsătură generală, cum am văzut că apare în Transilvania [13], cel puțin ca un element de import din regiunile de peste munți. Așa se explică frecvența lui relativ mare în operele scriitorilor din secolul al XIX-lea și este cazul să spun că l-am semnalat în scrisul lui Gheorghe Asachi [14], în *Păcatele tinereților* a lui C. Negruzzi [15] în *Miron și frumoasa fără corp*, a lui Eminescu [16], în *Amintirile* lui Ion Creangă [17] etc. Îl înregistrează, de asemenea, culegătorii de literatură populară, din vremea noastră [18], după cum ni-l semnalează și unii specialiști care se ocupă cu probleme de dialectologie [19].

---

12) Iată cîteva dintre ele: *de-aș depărta-mă* (180); *și-aș aștepta-te* (180); *de-aș vedea-te* (201); *de-aș vedea-mă* (281); *și-au ivitu-și dreptatea* (335); *ș-au grăitu-și* (380); *de-au cu totul desrădăcinatu-i* (383); *Ț-voi așterne-i pe toți sub picioare* (388); *de-ai spusu-mi* (480); Și la Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 27, am găsit un asemenea exemplu: *au săgetatu-le caii*, cf. și Al. Rosetti, *Scrisori romînești din Arhivele Bistriței*, București 1944, p. 70: *cum va hi-le voia*.

13) Și cum credeau Sandfeld-Olsen (*Sintaxe roumaine*, Paris, 1936, p. 102).

14) *Spicuitorul moldo-romîn*, Iași, april-mai-iuni 1841, p. 73: *le-om afla-le*.

15) Cf. p. 309 (ediția 1857): *mi s-au tăiatu-mi dreapta*, exemplu care apare, de fapt, în cadrul unui citat mai lung din *Viețile sfinților*, lucrarea citată deja a mitropolitului Dosofteiu.

16) *L-au spălatu-l, pieptănatu-l*
La botez l-au dus pe micul,
La icoane *l-a-nchinatu-l*

sau:

A crescut cum *l-a menitu-l*.

Un alt exemplu, din opera lui Eminescu, găsesc în *Opere* IV, p. 518, în poezia intitulată *Cîntec caracudesc*:

Cei de pe urmă pantaloni *i-am dusu-i* la răcoare...

17) *Eu m-am dusu-m-am* (ediția Marmeliuc, p. 18). Exemplul acesta, ca și cel pe care il dăduse cu mult înainte I. Heliade Rădulescu (v. ceva mai încolo!), se deosebește de cele înșirate mai sus, în sensul că se repetă nu numai pronumele, ci și verbul auxiliar. Se pare că ne găsim în fața unei trăsături caracteristice nu atît limbii populare, graiurilor regionale, ci vorbirii oamenilor culți.

18) Cf. Alexandru Vasiliu, *Povești și legende*, București 1928: *eu voi primi-vă* (17): *cum s-o nimeritu-să* (55): *m-aș ruga-mă* (80); *ț-am spusu-ți* (161); *v-a judeca-vă* (162); *v-oi da-vă* (166), etc. Să se vadă și Bulletin linguistique V (1937), p. 202, unde întîlnim exemple ca următoarele: *l-am văzutu-lî; i-am spusu-i; v-o bătutu-vî; i-o cîntatu-i; le-o datu-li*.

19) Colegul Ștefan Cuciureanu îmi atrage atenția că întrebuințarea pleonastică a pronumelui există și în raionul Rădăuți, dar numai în vorbirea bătrînilor, care păstrează încă urme ardelenești evidente, în vorbirea lor. În comunele Hurjuieni, Gălănești, Vicov de jos, Vicov de sus, Putna, Straja, Voitinel, Bilca etc. se pot auzi exemple ca: *vitele l-o mîncatu-l finul; mortul l-o dusu-l la groapă* etc. În vara anului acestuia (1956), eu însumi am înregistrat, în cadrul anchetei pe care colectivul nostru a întreprins-o în raionul Rădăuți, exemple ca următoarele: *m-am dusu-mă și mi-o dat aspirină; noi ne-am deșteptatu-ne în legea germană; m-am rugatu-mă; te-oi brihtui-te; de-acolo s-a vide-să mai bine satul* (toate în comuna Straja!); *avem o țîră de borș, l-am făcutu-l dimineață* (Bilca!). Dar fenomenul se cunoaște și prin regiunea Iași nu numai în Bucovina. Tovarășul Ion Morărescu, profesor de limba romînă în orașul nostru, îmi pune la îndemînă un exemplu auzit în vorbirea unui om din comuna Rediu-Tatar, satul Zahorna, raionul Iași: *Ce, dacă dumneata ai da un ban rupt, nu l-ar primi-l?*

Deşi foarte răspîndit, cum s-a văzut din exemplele citate, fenomenul în discuţie n-a atras, în mod deosebit, atenţia lingviştilor mai vechi. Alexandru Philippide cunoştea exemplul din Creangă [20]), precum şi alte cîteva din revista Contemporanul [21]). Tot el atrage atenţia şi asupra faptului că, în afară de dialectul dacoromîn, fenomenul este cunoscut şi meglenoromînilor [22]). Philippide a încercat să-şi explice şi cauzele care l-au determinat pe romîni să repete pronumele, în aceste împrejurări, şi el ajunge la concluzia că un rol important ar fi jucat, aici, ritm l. Chiar dacă nu avem, în spusele lui Philippide, o explicaţie propriu-zisă, afirmaţia lui se impune să fie reţinută măcar pentru motivul că primele exemple numeroase, pentru problema pe care o urmărim, sînt luate dintr-o operă în versuri (Psaltirea lui Dosoftei u l) şi se ştie că în asemenea lucrări ritmul joacă rol mai important decît în operele scrise în proză. Trebuie să atrag, de asemenea, atenţia şi asupra altui fapt care duce la aceeaşi concluzie: fenomenul nostru nu este de loc reprezentat în textele din secolul al XVI-lea cînd se ştie că noi nu avem literatură scrisă în versuri. Chiar în secolul al XVII-lea nu există altă lucrare pe care s-o putem compara, sub raportul mulţimii exemplelor, cu Psaltirea lui Dosofteiu. Cronicile lui Ureche şi Miron Costin abia înregistrează fenomenul. Tot aşa scrisorile romîneşti din Arhivele Bistriţei.

Dar mulţimea mare de exemple, din Psaltirea lui Dosoftei, nu trebuie pusă numai pe socoteala ritmului fiindcă, în cazul acesta, ne-am aştepta ca fenomenul să fie reprezentat în toate operele în versuri, în aceeaşi proporţie, ceea ce nu este cazul cu nici o altă lucrare similară. Aşa stînd lucrurile, cred că trebuie să încercăm şi altă explicaţie. Mă gîndesc, anume, dacă nu există, în limba noastră, o adevărată tendinţă de a repeta pronumele, eventual nevoia de a exprima de două ori obiectul: *o am văzut-o ; o aflat-o ; l-am auzit, pe X, cînd cerea acest lucru ; i-am spus lui Y să nu mai aibă nimic cu mine* etc Situaţia aceasta a putut uşura, nici vorbă, apariţia construcţiei pleonastice în discuţie [23]).

Fenomenul îi era cunoscut şi lui Eliade Rădulescu. Scriitorul muntean îl considera specific vorbirii oamenilor din nordul ţării şi recomanda moldovenilor să nu-l întrebuinţeze în scris: „Noi zicem m-am dus şi dumneavoastră, şi alţi romîni, cu un pleonasm viţios, m-am dusu-mam, şi nu e prea bine" [24]). De asemenea îl cunoştea Bogdan Petriceicu Hasdeu care îl pomeneşte, fără nici un fel de indicaţie, în cunoscutul său *Cestionar* publicat în fruntea volumului I din *Etymologicum Magnum Romaniae*, p. X, sub întrebarea nr. 47, formulată în felul următor: „Are poporul pe acolo obiceiul de a zice : *l-am văzutu-l ; te-am bătutu-te : i-am datu-i : ne-am întîlnitu-ne ; le-au arătatu-le :* cu pronumele repeţit ? ori zice numai *l-am văzut ; i-am dat ; ne-am întîlnit* etc. ?"

---

20) *Principii de istoria limbii*, Iaşi 1894, p. 137.

21) *l-oi vide-lă; l-om tăie-lă.*

22) *Ibid: li-a anclis-au.* Mai tîrziu, Sextil Puşcariu avea să dea un exemplu şi pentru dialectul istroromîn (*Studii istroromîne* II, Bucureşti, 1926, p. 248): *neca l' fure l' lemne*, despre care spunea că „aduce aminte de construcţii vechi romîneşti şi ardelene ca *mă ducu-mă*". Alte exemple pentru dialectul istroromîn găsim în Bulletin linguistique V (1937), p. 203.

23) Aspectul general al problemei a fost discutat, printre alţii, de R. A. Budagov în Studii şi cercetări lingvistice, 1950, fasc. I, p. 35—56.

24) Currier de ambe sexe, 1836-1838, p. 370.

PRIMA VERSIUNE RONÎNEASCĂ DIN *POEZIE ŞI ADEVĂR*

DE

AL. ANDRIESCU ŞI C. MACAREVICI

Punerea în mîna cititorului romîn, necunoscător al limbii germane, a celei mai de seamă opere autobiografice a lui Goethe, *Poezie şi adevăr*, este unul din evenimentele literare importante ale anului trecut. Afirmaţia de aici îşi nutreşte trăinicia din două izvoare, la fel de puternice : locul important pe care îl ocupă această scriere în cadrul operei goetheene şi frumoasa haină romînească în care a fost prezentată cititorului romîn de academicianul Tudor Vianu. Goethe, fără o pătrundere adîncă în perioada de cristalizare a geniului său, nu poate fi cunoscut şi înţeles deplin. *Poezie şi adevăr* este calea prin care pătrunzi uşor în universul poetului.

În nici o operă asemănătoare, ca în *Poezie şi adevăr*, nu se împleteşte mai strîns, într-o ţesătură mai aleasă şi mai impresionantă, epoca cu viaţa scriitorului, istoria cu pagina autobiografică. Faptul acesta nu-i un joc reuşit al întîmplării, ci rezultatul unei concepţii noi, faţă de punctele de plecare din „confesiunile" mai vechi, asupra scopurilor unei scrieri cu caracter biografic. Goethe arată cu claritate şi precizie, în cele cîteva pagini ale prefeţei acestei opere, obiectivul central al biografiei, care trebuie „să descrie pe om în împrejurările vremii lui şi să arate în ce măsură totalitatea lumii i se opune, în ce măsură îl favorizează, cum din acestea se formează o concepţie despre lume şi oameni şi în ce chip, dacă este vorba de un artist, poet sau scriitor, concepţia lui se răsfrînge din nou în afară". Aceste cîteva rînduri indică mai precis decît paginile multe de exegeză ale criticului, locul pe care-l ocupă *Poezie şi adevăr*, în cadrul întregii sale creaţii. Am invoca aici şi mărturia poetului : „tot ce am dat la iveală sînt deci numai fragmente ale unei mari confesiuni, pe care cartea de faţă îşi ia acum îndrăzneala s-o completeze" (p. 30). Trecut de 60 de ani, poetul se întoarce la vîrsta începuturilor sale, le învăluie în lumina experienţei şi a înţelegerii date de parcurgerea anilor în care şi-a făurit concepţia despre lume şi viaţă întrezărită încă de pe atunci.

Document important pentru cunoaşterea epocii, în care, după cum s-a remarcat, se ţese intim viaţa şi creaţia poetului, opera autobiografică a autorului lui *Faust* este remarcabilă şi prin excepţionalele ei calităţi literare. Nu este cazul aici să intrăm în analiza de detaliu. E necesar, însă, să pomenim cîteva fapte care vor avea darul să fixeze efortul traducătorului de a oferi cititorului romîn o tălmăcire fără pete. Din nou pornim de la mărturia poetului, care îşi încheie astfel prefaţa : „Despre cele ce ar mai fi de spus în legătură cu modul pe jumătate poetic şi pe jumătate istoric al tratării materiei, se va ivi deseori prilejul în cursul povestirii. „Reţinem modul de tratare a materiei — poetic şi istoric — care cerea calităţi de veritabil scriitor traducătorului, pe lîngă însuşirile şi cunoştinţele omului învăţat. Goethe cuprinde în cîmpul vast al naraţiunii o lume imensă. Oameni, mulţi dintre ei nume ilustre, cu faptele lor măreţe şi îndrăzneţe, cu spirit iscoditor, activi, cîteodată numai ciudaţi ; aristocraţi, burghezi, sau ţărani, artişti sau simpli meseriaşi, sînt zugrăviţi cu un talent deosebit, într-un neîntrerupt elogiu al muncii lor, din care răsar artele şi construcţiile. Nu este neglijat nici cadrul în care se mişcă această omenire şi de aici acele admirabile descrieri de oraşe sau de peisaje. Firul naraţiunii — şi Goethe are o povestire antrenantă, vie, chiar cînd comentariul este savant, ceea ce formează mai ales deliciile cărturarului — se desfăşoară după înaintarea în viaţă, în lume, a povestitorului, care se dezvoltă într-un contact permanent cu evenimentele şi oamenii

remarcabili ai epocii. Din loc în loc acest fir este întrerupt de episoade independente, povestiri sau comentarii, care nu strică însă construcția întregului Nu putem încheia aceste aprecieri sumare asupra meritelor literare ale acestei cărți, fără să pomenim nimic despre frumoasele perioade caracteristice prozei lui Goethe. Fraza amplă, desfășurată în perfect echilibru, simetrică, deși saturată de determinări, cuprinde, fără reduceri, simplificări, reticențe sau întortocherile gîndirii contorsionate, cugetul înalt al poetului, senin, cu limpezimi de cristal și perfecțiunea pură a figurii geometrice.

A reușit traducătorul, ținînd seama de dificultățile enorme pe care le ridică transpunerea în romînește a acestui tezaur de frumusețe, să ofere cititorului romîn icoana fidelă a originalului ? Aceasta este întrebarea la care ne vom strădui să răspundem în paginile care urmează. Bineînțeles comentarea versiunii romînești a uneia din capodoperele literaturii universale face din nou actuală problema traducerilor, cu referiri speciale la traducerile de proză artistică. Nu ne vom feri de discutarea unor principii generale asupra acestei probleme, după cum, la sfîrșit, vom înscrie rezultatele generalizatoare, pe care le impune materialul parcurs.

Proporțiile uriașe ale narațiunii, desfășurată pe planuri atît de variate, în care se înscrie spiritul iscoditor al poetului, solicitat, la vîrsta cuprinsă în limitele povestirii, de toate aspectele vieții și frămîntat adînc de fiorii creației, sînt trasate de mîna sigură a omului stăpîn pe o vastă cultură și un arsenal artistic bogat, fructul activității sale din întreaga perioadă de pînă la vîrsta înaintată cînd își povestește începutul vieții. Goethe folosește, în funcție de cuprinsul narațiunii, variate resurse lexicale : cuvinte populare, termeni familiari, locuțiuni idiomatice, cît și termeni rari, tehnici, proprii diferitelor arte, științelor sau specifici unei epoci trecute. Prima greutate rezultată pentru traducător de aici a fost găsirea unor echivalente potrivite în romînește pentru bogăția variată a lexicului din original.

Mărturisind împotriva statisticii, vom trece peste unii termeni care ar putea fi menționați într-una din categoriile indicate, dar care nu ar sprijini, decît numericește, judecarea valorii versiunii romînești. În schimb, vom comenta mai pe larg tălmăcirea unor termeni sau expresii care, fericit aleși de traducător, se ridică de la valoarea lor în textul tradus, la rolul important de a ilustra unele principii călăuzitoare în traducerile artistice.

Ne-am oprit, pentru început, asupra basmului *Noul Paris* din cartea a II-a.

Goethe numește pe cele trei femei răsărite din merele dăruite de Mercur în visul copilului *drei schöne Frauenzimmerchen* (*trei fetișcane frumoase, frumoase*, p. 40[1]). Traducătorul romîn înlocuiește superlativul, prea uzat de vorbirea zilnică, realizat prin repetarea adjectivului, cum ar fi trebuit să procedeze într-o traducere verbală (*schöne, schöne — frumoase, frumoase*) cu locuțiunea *frumoase coz* (*trei fetișoare frumoase coz*, I, p. 92). La fel, mai departe, va recurge tot la expresii idiomatice pentru a o înfățișa pe a patra fată, Aleita. Constatarea din cuvintele lui Goethe :... [das] *ganz vollkommen dem niedlichen Mädchen glich (semăna exact cu fata drăgălașă*, p. 45), capătă următoarea haină romînească : *seamănă leit cu fata plină de nuri* (I, p. 95). Nu este nevoie să mai insistăm asupra modului cum crește valoarea traducerii de la o versiune la cealaltă, cît de necesare sînt aceste locuțiuni, alături de alte elemente, pentru a face sensibilă cititorului romîn atmosfera de basm. Cele două exemple comentate ne-au îndreptat direct, fără șovăiri, spre miezul problemei : fidelitatea în traducerea artistică, de unde se desprind, ca dintr-un izvor comun vițele de apă, celelalte aspecte ale acestei probleme care a alimentat atîtea discuții în toate timpurile. Ocupîndu-se de traducerile lui Lenz, Goethe are cuvinte aspre în *Poezie și adevăr* pentru traducătorul care își permite libertăți prea mari față de original : „Lenz îl tratează acolo pe autor [Shakespeare] cu mare libertate, nu prea este concis și fidel, dar știe să-și potrivească atît de bine costumul sau mai degrabă tunica de bufon a înaintașului său, se pricepe să imite cu atîta umor gesturile sale, încît trebuia să cucerească aplauzele celui căruia îi plac astfel de lucruri" (II, p. 53). Falsificarea conținutului originalului, oricît de abilă ar fi *imitația*, este condamnată și o dată cu ea și acei care aplaudă astfel de producțiuni. Traducătorul nu trebuie să încalce, după bunul plac, textul El trebuie să se supuie unor anumite norme, care n-au caracter de valabilitate în orice împrejurare, și pe care vom încerca să le ilustrăm

1) Folosim ediția : Goethes Werke, Auswahl in 16 Bänden. (Mit einer biographischen Einleitung von H. Stichler), Berlin, Druck und Verlag von A. Weichert.

în aceste pagini cu materialul oferit de prima tălmăcire romînească din *Poezie şi adevăr*. Traducerea profesorului Tudor Vianu, prin calităţile ei, poate servi ca model şi altor traducători.

În exemplele comentate mai înainte, ca şi în altele asupra cărora ne vom opri de aici încolo, fidelitatea n-a fost încălcată, deşi nu avem o traducere verbală. Modificările nu denaturează, ci servesc textul. Ele ilustrează cazurile cînd traducătorul, dacă nu vrea să imite servil, trebuie să creeze în limba tălmăcirii o haină nouă pentru conţinutul de idei din original. Modificările permise traducătorului sînt determinate de mai multe cauze. Discuţia de pînă aici ne-a pus în faţa celei mai importante. Traducerea verbală trebuie părăsită ori de cîte ori, fără să denatureze conţinutul de idei, echivalentele lingvistice găsite de traducător reuşesc să dea viaţă textului, altfel sortit morţii de reproducerea banală, ştearsă, plată, a cuvintelor originalului sau, în cazul cel mai bun, unei vieţi departe de gloria şi strălucirea pe care a cunoscut-o în limba în care a fost creat.

Problema este departe de a fi limitată numai la tălmăcirea sau întrebuinţarea locuţiunilor şi vom vedea, în continuare, numeroase exemple de altă natură.

Capitolul încoronării arhiducelui Iosif al II-lea, fiul Mariei Theresia, ca rege al Romei, cartea a V-a, a pus traducătorului probleme din cele mai dificile. Soluţionarea lor se face în spiritul consemnat deja: păstrarea unei fidelităţi textuale acolo unde transpunerea din limba germană în limba romînă permite acest lucru şi modificarea uşoară a textului prin abaterea spre traducerea mai liberă, acolo unde traducerea ad litteram ar fi însemnat — paradoxul devine de neevitat — lipsă de fidelitate. Traducerea verbală ar fi condus la trădarea tonului general al capitolului, la risipirea atmosferei proprii împrejurărilor povestite şi la falsificarea stărilor afective trăite intens de adolescentul uluit de noutatea dragostei şi de fastul sărbătorilor încoronării. Astfel, cel care judecă îngust problema fidelităţii faţă de original, nu vor putea admite o uşoară modificare a traducătorului în fraza: „Şi dacă partea cea mai mare a sălii dobîndise în felul acesta un aspect fantomatic, întrucît strălucitul prînz era servit pentru nişte oameni nevăzuţi, o masă neocupată din mijlocul sălii era şi mai *tulburătoare* la vedere" (I, p. 244). Sfîrşitul acestei fraze, într-o traducere verbală, trebuia să sune: *masa era şi mai tristă la vedere* (*die Tafel... war noch betrübter anzusehen*). Considerăm că înlocuirea termenului *tristă* cu *tulburătoare* este potrivită pentru această masă ieşită din comun. Toată desfăşurarea acestei festivităţi *tulbură* pe adolescentul Goethe, care, legat încă puternic de vîrsta copilăriei, cu imaginaţia învăpăiată şi simţirea răscolită de primii fiori ai dragostei, trăieşte în plin miraj de basm, cu împăraţi şi regi, fapte reale. Traducerea verbală, în această situaţie, ar fi făcut imposibilă susţinerea conţinutului psihologic. Aceeaşi problemă o ridică şi traducerea frazei: „Oraşul sclipea în toate colţurile şi perspectivele lui cînd îmi găsii iubita" (I, p. 245). Nedumerirea ar putea fi provocată de faptul că în textul german citim: *„als ich meine Geliebten antraf"* (cînd am întîlnit pe dragii mei, p. 175). Este vorba aici de Gretchen, iubita poetului şi de Pylades, prietenul său. Oraşul se gătise strălucitor pentru înalţii oaspeţi regali, dar, la 15 ani, cînd eşti îndrăgostit, cum să nu asociezi această strălucire cu ofranda pe care o merită frumusetea iubitei? Este potrivită, prin urmare, traducerea lui Tudor Vianu pentru că subliniază acest fond psihologic.

Ţinem să consemnăm aici, pentru a înlătura interpretarea echivocă, favorizată de faptul că ne oprim cu analiza numai asupra acestor aparente modificări ale traducătorului, că trebuie să parcurgi pagini întregi, uneori cărţi întregi, pentru a le descoperi. Pasajele unde nu există nici o dificultate de traducere, unde fraza se desfăşoară liniar, în cuvinte uzuale sau termeni internaţionali, traducătorul le tălmăceşte verbal, cu modificările inerente, mai ales în structura frazei, impuse de sistemele deosebite ale celor două limbi: germana şi romîna. Modificările de altă natură, cînd apar, după cum am văzut, ţintesc, de cele mai multe ori, sporirea puterii de emoţie a frazei, contribuind, pe linia conţinutului, la sublinierea precisă a intenţiei creatorului textului.

Referindu-se la timpul său şi la cei care l-au străbătut, Goethe spune un lucru repetat apoi adeseori: *„Werther* este *rodul* nefericit al acestei epoci" (II, p. 98). Tudor Vianu traduce prin metafora populară *rod* cuvîntul german *Blüte* „floare". Dacă ar fi respectat metafora din textul german şi n-ar fi înlocuit-o cu cea oferită în mod obişnuit de limba romînă cînd este vorba de comunicarea unui rezultat, traducerea ar fi sunat straniu.

Menţionăm, în continuare, o serie de modificări impuse de natura specială a conţinutului străin de realităţile noastre, pentru care ne lipsesc, prin urmare, echiva-

lente lexicale potrivite în limba romînă. În mod fatal aici trebuie să se producă nu atît un proces de traducere, cît unul de adaptare, sau de împrumut direct. E una dintre dificultăţile mari care se ridică în faţa traducătorului şi nu puţini sînt acei care au fost numiţi din această cauză „trădători". Deşi ar putea fi invocate şi alte capitole, ca să ilustrăm cele afirmate aici, ne vom referi din nou la capitolul încoronării, menţionat şi cu alte prilejuri, pentru faptul că oferă cele mai potrivite exemple, şi cele mai numeroase, pe un spaţiu redus. Pitorescul alaiului, obiectele care serveau pentru efectuarea diferitelor ceremonialuri, numite cu termeni vechi în text, personajele participante la aceste festivităţi, cu titlurile lor vechi, specifice organizaţiei statale germane de atunci, ridicau probleme care nu-şi aflau uşor soluţia. Traducătorul se vede nevoit să recurgă la termeni vechi în limba noastră, la cuvinte populare, familiare, spre a găsi, cît de cît, echivalente romîneşti potrivite pentru cuvintele germane care numesc realităţi necunoscute nouă.

Prima menţiune care se impune, se referă la cîţiva termeni arhaici (*cămăraş*, *paharnic*, *vistiernic*, *mare stolnic*), întrebuinţaţi de traducător pentru a numi diferite ranguri nobiliare de la curtea împăraţilor germani. Termenii înşiraţi corespund cuvintelor: *Kämmerer*, *Erbschenk*, *Schatzmeister*, *Truchsess*. Discuţia, pe larg, a acestor termeni o facem împreună cu o serie de cuvinte care numesc obiectele întrebuinţate într-o anumită împrejurare, în cadrul festivităţilor încoronării, de demnitarii menţionaţi. Traducătorul a găsit, socotim noi, procedeul cel mai potrivit pentru soluţionarea unei probleme dificile, întrebuinţînd cuvinte populare sau familiare în locul traducerii prin perifrază pe care o cere respectarea excesiv de fidelă a textului. Deşi aceste cuvinte par, la prima vedere, nepotrivite cu solemnitatea oficială a festivităţilor, cele mai multe echivalează, totuşi, ca sens, cuvintele din textul german. Reproducem un fragment mai larg din traducerea lui Tudor Vianu, cu intenţia ca cititorul să se poată edifica asupra atmosferei de basm în care se desfăşoară scena. La realizarea acestei atmosfere concurează, în măsură egală, termenul popular, familiar, ca şi arhaismul. Ţinem să atragem atenţia că reproducerea verbală, cu ajutorul perifrazei, a termenilor pe care-i vom discuta, ar fi îngreuiat înţelegerea textului. Cititorul ar fi fost lipsit de posibilitatea reprezentării imediate a obiectelor, pe care, cu greu ar fi putut să şi le imagineze din datele perifrazei. Cuvîntul familiar evocă prompt, în mintea sa, obiectul despre care este vorba. Cît despre aparenta nepotrivire a termenilor populari cu atmosfera solemnă, oficială, a scenei, ţinem să precizăm că nu trebuie, nici un moment să se piardă din vedere faptul că, în mintea copilului de 15 ani, evenimentele reale, fastul încoronării, luau proporţii fabuloase, de basm. Cuvintele populare, ca şi cele arhaice, din versiunea romînească, susţin perfect intenţia lui Goethe de a imprima povestirii un uşor caracter fabulos, rezultatul viziunii unui copil asupra scenei. Iată citatul care, sîntem încredinţaţi, va lămuri, fără loc pentru îndoială, problema: „Zveltul şi chipeşul *mareşal ereditar*, după ce îşi depusese sabia, se avîntase pe armăsarul său; în mîna dreaptă ţinea *o bănicioară* de argint, cu toarte, iar în stînga o *lopăţică* cu care s-o poată netezi. Se îndreptă printre rîndurile de privitori către grămada de ovăz, îşi umplu *bănicioara*, o netezi cu multă demnitate, o răsturnă iar în grămadă. Grajdul imperial era deci aprovizionat. *Cămăraşul* porni şi el călare către acelaşi loc, şi aduse de acolo un *lighenaş*, *o cană* şi un *şip* (?). Mai distractiv a fost pentru spectatori momentul cînd *marele stolnic* veni să ia o bucată din boul fript. El înaintă călare printre rînduri şi se duse către marea bucătărie de scînduri, de unde se înapoie curînd cu bucatele acoperite, pentru a se îndrepta apoi către Römer. Veni în fine şi rîndul *paharnicului*, care porni călare către fîntîna arteziană ca să ia vin. Masa împăratului era astfel servită şi toţi ochii îl aşteptau acum pe *vistiernic*, care urma să azvîrle bani mulţi" (I, p. 241).

Fragmentul citat debutează cu un cuvînt solemn, *mareşal ereditar*, compus, de aceea, din două neologisme, după care urmează termenii ce ne introduc în plină atmosferă de basm: *bănicioară* — *Gemäss* „măsură"; *lopăţică* — *Streichblech* „tablă de netezit"; *cămăraş* — *Erbkämmerer*, „primul nobil ereditar al camerei regale"; *lighenaş* — *Handbecken*, „vas pentru spălat mîinile"; *cană* — *Giessfass* (are şi sensul „căuş"); *şip* — *Handquehle*, „prosop"(?).

Înlocuirea termenului popular sau familiar întrebuinţat de traducător cu traducerea perifrastică dată de noi, oferă posibilitatea de a vedea cum, din atmosfera de poveste, se ivesc contururile reci, îngheţate în convenţie şi tradiţie seacă, ale acestei scene, menită să înfăţişeze belşugul casei imperiale. Aşa putea să apară jocul acestor „actori", în care se improvizează marii demnitari ai curţii, unui om în vîrstă, blazat, dispus să rîdă răutăcios de ceea ce se ascunde sub fardul gros al

convenienței, nu să pornească de aici spre lumea deprinsă din poveste; să privească mirat și amuzat, nu la persoanele reale, devenite personaje de comedie, ci la personajele basmului, cum i-au apărut poetului la vîrsta aceea atît de tînără. Faptul că la realizarea acestui efect contribuie, în versiunea romînească, foarte mult cuvintele menționate, ne face să trecem cu ușurință peste unele aparente nepotriviri.

Nedumerește, și pe bună dreptate, traducerea *șip* pentru *Handquehle*. Acest cuvînt, care nu face parte din vocabularul uzual al limbii germane, înseamnă „prosop", „ștergar" și este departe de a putea fi tradus *șip*. Înaintea dicționarelor, pledează pentru traducerea *ștergar* textul lui Goethe: „Cămărașul porni și el călare către același loc și aduse de acolo un *lighenaș*, o *cană* și un *ștergar* (nu un *șip*). Acestea erau cele trei obiecte necesare spălatului, pe cînd *șipul* ar fi dublat, fără rost, *cana*.

Am putut urmări, cu ultimele exemple, modificările impuse în mod necesar în traduceri de lipsa echivalentelor potrivite în limba în care se face tălmăcirea, rezultatul lipsei unui mod de organizare, și chiar de a trăi, comun. Traducerea verbală nu se poate realiza în astfel de situații, iar perifraza devine nepotrivită, chiar absurdă, de cele mai multe ori. Recurgerea la un cuvînt popular sau familiar, dacă este nevoie la un arhaism sau neologism, chiar dacă în felul acesta traducerea devine mai liberă, ni se pare procedeul cel mai indicat. Nu-i mai puțin adevărat, că chiar în astfel de cazuri, necesitatea care conduce la modificare este dublată, în traducerea mai liberă, și de urmărirea efectelor jocului unor subtile sensuri afective. Aceste efecte stilistice nu mai formează singurul scop, așa cum am văzut în cazul unor exemple din prima categorie. În multe cazuri modificările sînt impuse numai de nevoia, peste care nu are nimeni dreptul să treacă, de a respecta conținutul de idei. Nu mai este vorba doar de știrbirea tonului din original, a atmosferei generale, ci de falsificarea ideii, dacă n-ar interveni schimbarea traducătorului. Această operație presupune cultură, mai mult decît pricepere, talent, sensibilitate, atributele indispensabile adevăratei creații. Limităm exemplele doar la cîteva.

Traducerea fidelă a termenului german *eigentümlich*, „propriu, caracteristic, specific, curios, ciudat", prin oricare din sinonimele romînești înșirate, ar fi avut darul să-l pună pe juristul Moser într-o lumină ciudată, împotriva intențiilor lui Goethe. Traducătorul își dă seama că nici unul din termenii înșirați nu-i potrivit ca atribut pe lîngă *scriitor* și tălmăcește cu un alt cuvînt: „Totuși juristul Moser-junior se dovedise de pe atunci mai liber și mai *personal* (I, p. 315).

Goethe acordă în *Poezie și adevăr* un loc de seamă lui Lenz. Iată cum îl prezintă, undeva, pe acest scriitor ascuțit, dar plin de curiozități: „Aus wahrhafter Tiefe, aus unerschöpflicher Produktivität ging sein Talent hervor, in welchem Zartheit, Beweglichkeit und Spitzfindigkeit mit einander wetteiferten, das aber, bei aller seiner Schönheit, durchaus *kränkelte*, und gerade diese Talente sind am schwersten zu beurteilen" (p. 13). Fraza este modificată structural în traducerea lui T. Vianu: „Talentul lui, în care se întreceau gingășia, mobilitatea și inventivitatea, pornea dintr-o adîncime autentică, dintr-o productivitate neistovită. Dar, cu toată frumusețea lui, talentul lui Lenz era făcut *să rănească* totdeauna; și astfel de talente sînt cele mai greu de judecat" (II, p. 161). În versiunea profesorului Vianu, fraza germană este ruptă, împărțită după cerințele sintactice ale limbii romîne. Ea oferă însă un alt fapt asupra căruia găsim că e necesar să ne oprim. Termenul german *kränkeln*, „a fi bolnăvicios", a fost tălmăcit prin verbul *a răni*, căruia i-ar corespunde în limba germană, însă, verbul *kränken* „a mihni, a supăra, a jigni, a întrista". Este evident că nu sîntem în fața unei confuzii între cei doi termeni (*kränkeln* și *kränken*), ci în fața unei modificări făcute de traducător cu intenție. Felul cum vorbește Goethe despre Lenz, chiar în această frază, face să cadă traducerea literală, „talent în întregime bolnăvicios", care l-ar fi pus pe acesta într-o lumină falsă și să facă necesară sublinierea acelei laturi a personalității sale complexe din care ușor poate răsări acuza „bolnăvicios", adică spiritul său caustic, talentul său făcut parcă *să rănească*, cum a tradus T. Vianu.

Consemnăm și cîteva schimbări care nu pot fi acceptate fără ca textul lui Goethe să nu sufere. Ele sînt neînsemnate și nu pot scădea valoarea, în afara oricărei discuții, a traducerii de care ne ocupăm.

Citām un exemplu în care traducătorul a trecut, nu înțelegem din ce motive, alături de sensul adevărat al frazei lui Goethe: „genug, er besass alles, was dazu gehört im Leben ein zweites Leben durch Poesie hervorzubringen, *und zwar in dem gemeinen, wirklichen Leben*" (p. 42):... pe scurt, el poseda tot ce se cere pentru a

crea în viaţă o a doua viaţă prin poezie — şi anume *în viaţa comună, reală*. În versiunea lui T. Vianu citim: ...„pe scurt, poseda tot ce e necesar să creezi în viaţă o a doua viaţă prin poezie, şi anume una reală şi comună" (I, p. 305). Nu-i tot una dacă spui, ca Goethe, *să creezi* prin poezie, *în viaţa comună, reală, o a doua viaţă* şi dacă spui, ca traducătorul romîn, *să creezi prin poezie*, o a doua viaţă *reală şi comună*.

Nu ni se pare potrivit epitetul *nostim* pe lîngă *scară*; *o scară nostimă, în spirală* (eine erneute, heitere Wendeltreppe — o scară în spirală, renovată, veselă). Epitetul romînesc introduce o undă de familiarism, de banalitate, nepotrivită; de altfel nu echivalează de loc epitetul german *heiter* „vesel, prietenos". Tot aici am adăuga şi expresia „cu toptanul" (I, p 370), nepotrivită în ambianţa în care apare: .. *dîndu-i cu toptanul poeţi şi critici germani* (ich überlies ihm *ganze Körbe* deutscher Dichter und Kritiker — eu îi lăsai *coşuri întregi* de poeţi şi critici germani). Fiind vorba de cărţi şi nu de o negustorie oarecare, ni se pare mai potrivită traducerea verbală *coşuri întregi* sau, eventual, *teancuri* întregi. Aceeaşi menţiune o facem şi în legătură cu fraza: „Se spune că o nenorocire nu vine niciodată singură şi, se poate observa, că la fel se întîmplă şi cu *noroacele*" (II, p. 233). Nu vedem necesitatea acestui plural popular (*noroace*) pentru germanul *Glück* „noroc". De altfel prezenţa singularului *nenorocire*, de la începutul frazei, îi demonstrează şi mai mult inoportunitatea.

Am lăsat, cu intenţie, la sfîrşit comentariile frazei din versiunea romînească. Motivele care ne-au determinat sînt mai multe şi dintre toate cel mai puţin a cîntărit faptul că aşa se procedează în mod obişnuit cu problemele de sintaxă. Hotărîtori au fost alţi factori. În cadrul modificărilor care îi sînt permise traducătorului, fără ca prin aceasta să devie obişnuitul trădător al textului de care se ocupă, construcţia internă a frazei ridică probleme speciale. Fraza lui Goethe este, în afară de aceasta, foarte greu de tradus. În preţiosul studiu introductiv al lui T. Vianu sînt arătate, la urmă, şi greutăţile mari pe care le ridică traducerea în romîneşte a perioadelor largi, caracteristice stilului din proza lui Goethe. Ne permitem, deoarece aceste consideraţii sînt foarte importante pentru discuţia de aici, să reproducem în întregime acest fragment: „Goethe scrie în largi perioade bine echilibrate, bogate în determinări. Scriind, autorul operei *Poezie şi adevăr* nu lasă nimic subînţeles, evită vagul şi aluzia, exprimă toate particularităţile gîndirii şi astfel calitatea principală a prozei sale este mai mult soliditatea şi temeinicia, decît spontaneitatea şi acea rapiditate a trăsăturii care alcătuieşte excelenţa stilului unui Voltaire sau Heine. Cum, pe de altă parte, autorul îşi reprezintă cu mare precizie vizuală întîmplările şi aspectele narate şi descrise, cum el nu lasă niciodată nenotate o formă, o direcţie, un raport între lucruri, un gest sau o acţiune, numărul termenilor determinanţi, mai cu seamă al adverbelor, este destul de mare şi cititorul modern poate încerca uneori, în faţa bogatelor perioade ale lui Goethe, impresia încărcăturii. Traducătorul a avut de luptat uneori cu aceste dificultăţi, astfel incît, silindu-se să rămînă fidel faţă de tonul şi particularităţile de stil şi construcţie ale originalului, s-a străduit totuşi să dea cititorului romîn o versiune clară şi uşor de parcurs" (I, p. 42-43).

Dacă deschizi, la întîmplare, unul din cele două volume ale versiunii romîneşti şi citeşti cîteva fraze, rămîi impresionat nu atît de lungimea lor, cît de perfectul lor echilibru, de lipsa acelor construcţii sintactice neromîneşti, din nenorocire încă atît de frecvente în multe din traducerile care apar la noi. Fluenţa, claritatea şi precizia lor, distribuirea armonioasă a numeroaselor determinări din complexa ţesătură sintactică goetheeană, conform cerinţelor sintaxei romîneşti, sînt rodul unei munci mari, făcută cu pricepere şi talent. Pentru că nu ne putem permite o inutilă risipă de spaţiu cu reproducerea, aşa cum am procedat în cazul unor exemple mai scurte, de trei ori a aceluiaşi text (originalul, traducerea textuală şi traducerea din versiunea romînească în discuţie), comentariile noastre nu vor cuprinde exemple propriu-zise — acestea stau, de altfel, la îndemîna oricui în fiecare pagină a traducerii — ci doar cîteva indicaţii de texte. De multe ori propoziţia principală a frazei din textul german este ruptă de numeroase propoziţii secundare. Nu rare sînt cazurile cînd această fragmentare este făcută în mai multe locuri. Desigur că această distribuire a propoziţiilor în frază, cu difuzarea principalei printre secundare, îngreuiază înţelegerea. Traducătorul reconstituie de multe ori propoziţia principală şi coordonează în frază, potrivit structurii sintactice a limbii romîne, cu totul altfel propoziţiile sau părţile lor. Calitatea esenţială care izvorăşte din faptul că traducătorul nu se lasă de loc furat de sintaxa originalului este fluiditatea şi firescul romînesc al frazei. Păstrarea tuturor determinărilor, deşi li se găseşte de multe ori un loc cu totul deosebit de cel din textul german, nu con-

duce la ştirbirea tonului din original. Traducătorul scoate, de pildă, din principală o parte de propoziţie şi-i dă independenţa relativă a propoziţiei secundare. Propoziţia născută astfel este plasată aşa fel în frază încît echilibrul ei devine perfect. Indicăm pentru susţinerea celor afirmate mai sus—cu toate că cititorul care va dori să încerce această muncă va găsi exemple mai numeroase şi mai bune—fraza din partea a II-a, vol. II, p. 24, primul alineat.

Pentru demonstrarea aceluiaşi lucru, dar mai ales pentru frumuseţea şi cursivitatea ei desăvîrşită cităm, numai în traducerea lui T. Vianu, perioada: „Această reciprocă activare şi agitaţie ce mergea pînă la exces, influenţa pe fiecare în felul lui şi din această frămîntare şi creaţie, din această viaţă comună plină de îngăduinţă, din felul acesta de a da şi a lua, practicat cu libertate fără vreo stea călăuzitoare teoretică, de atîţia tineri, fiecare potrivit caracterului său înăscut şi fără alte consideraţii apăru în acea epocă literară atît de renumită, criticată şi condamnată, în timpul căreia o mulţime de tineri geniali au produs cu tot curajul dar şi cu multe pretenţii, aşa cum se cuvine în acest anotimp al vieţii, şi prin întrebuinţarea tuturor puterilor lor au dat la iveală unele lucruri îmbucurătoare şi bune, dar aplicîndu-le greşit au produs şi unele necazuri şi pagube" (II, p. 77). După cum se poate uşor observa, traducătorul a învins total greutăţile ridicate de numărul neobişnuit de mare al determinărilor, închegîndu-le în unitatea perfectă care este perioada citată.

Înscriind la sfîrşitul acestei cercetări răspunsul la întrebarea pe care ne-am pus-o la început, dacă traducătorul a reuşit să ofere cititorului romîn icoana fidelă a frumuseţii originalului, acesta vine, fără nici un fel de ezitare, afirmativ. Materialul analizat îl solicită imperios. Mai mult, ilustrează, aşa cum am văzut, cîteva din principiile generale privitoare la traducerile artistice. Nu este nimic nou în aceste constatări, totuşi repetarea lor cînd mai sînt încă atîtea traduceri criticabile, nu ni se pare inutilă.

Traducătorul nu are dreptul să-şi permită nici un fel de libertate faţă de text. El trebuie să se străduiască, în permanenţă, să-l servească. De aceea nu pot fi admise denaturările la care ajung unii traducători în numele creaţiei personale, a originalităţii, înţeleasă, de multe ori, greşit. De aici nu trebuie să se înţeleagă, însă, că înclinăm către traducerea verbală. Traducerea trebuie să-şi păstreze toată puterea de convingere a originalului. Prin urmare, traducătorul are dreptul, în împrejurări speciale —menţinerea tensiunii afective din original, diferenţa de sistem lingvistic, de realităţi specifice, organizare statală, mod de viaţă, necesitatea de a crea atmosfera potrivită împrejurării narate, zugrăvirea unui personaj sau a unei scene—să traducă mai liber. Trebuie să se urmărească, în permanenţă, cu toată grija, mai presus de orice, ca aceste modificări, de neevitat în traducerea artistică, să nu conducă la denaturarea intenţiilor autorului.

TEODOR T. BURADA

— etnograf şi folclorist —

DE

I. D. LĂUDAT

Activitatea lui Teodor T. Burada, variată în preocupări, este rezultatul unei culturi multilaterale căpătată în familie şi în şcolile vremii.

S-a născut la Iaşi, la 3 octombrie 1839. Primele studii şi le-a făcut în familie, cu profesori vestiţi pe vremea aceea: V. A. Urechia la limba şi literatura romînă, Gr. Cobilcescu la ştiinţele naturale, Foulquier pentru limba franceză, Starke pentru limba germană, Zaraianov pentru limba rusă. Ultimii ani de studii secundare — clasa a VI-a şi a VII-a — îi face la Academia Mihăileană, în 1858—1859 şi 1859—1860, luîndu-şi atestatul de terminare a studiilor secundare în iulie 1860. Tot în perioada aceasta de formare el primeşte în familie o aleasă educaţie muzicală. Astfel, studiază pianul cu Const. Gros şi vioina cu Paul Hett, Adolf Flechtenmacher şi Hübsch, fiecare din ei avînd merite deosebite în mişcarea muzicală a vremii. De asemenea, în familie are un mediu muzical ales. Tatăl său, vornicul Teodor Burada, era un bun executant la pian şi ghitară. În familie se organizau seri muzicale cu colaborarea celor mai buni cunoscători ai muzicii din acel timp, la care participă şi Francisc Caudella. Această preocupare de educaţie muzicală a înrîurit activitatea unora dintre membrii familiei, printre care şi pe aceea a lui Teodor T. Burada, determinîndu-l să urmeze la Paris pe lîngă cursurile facultăţii de drept şi pe acelea ale Conservatorului imperial din acel oraş. Revenit în patrie în 1866, a ocupat mai întîi funcţia de magistrat în care a stat 19 ani. Părăseşte cariera de magistrat în 1885 rămînînd numai profesor la Conservatorul din Iaşi. De aici înainte activitatea sa de profesor la Conservator se împleteşte cu aceea de concertist nu numai în oraşele din ţara noastră, dar şi în cele mai însemnate centre din alte ţări. La toate aceste concerte muzica populară romînească ocupa un loc însemnat în program, contribuind astfel la popularizarea artei romîneşti. În turnee el făcea deosebită impresie. Astfel, gazeta „La Turquie" din 20 şi 21 oct. 1889 menţionînd concertul dat de T. T. Burada se exprimă astfel: „T. T. Burada posedă un cîntec care pătrunde. Ariile romîneşti executate cu această ocazie au plăcut prin originalitatea lor. Pasajele melancolice, duioase, vesele şi atrăgătoare au produs o impresie deosebită". Pe lîngă pasiunea pentru muzică el a avut şi pe aceea a călătoriilor. A cunoscut pe toţi romînii din toate provinciile, acei care erau înlăuntrul graniţelor ţării. Vizitînd pe toţi romînii la ei acasă, el s-a interesat de folclorul acestora sub aspectul creaţiei populare orale şi muzicale, precum şi de obiceiurile lor. Cunoscîndu-le muzica pentru care el avea o pregătire desăvîrşită, a compus un mare poem muzical cu elemente luate de la toţi romînii pe care i-a vizitat. Poemul se intitulează „Rapsodia romînească pe cîntece populare ale romînilor din Macedonia, Croaţia, Istria, Pocuţia, Bucovina, Transilvania şi Romînia". El este necunoscut muzicologilor, găsindu-se în arhiva familiei.

În aceste călătorii, el a adunat instrumentele muzicale ale acestor locuitori şi a organizat la noi în ţară un muzeu de instrumente muzicale, pe care l-a dăruit apoi Muzeului de Antichităţi din Bucureşti.

Călătoriile acestea au fost făcute fără nici un ajutor din partea statului.

După ce se documenta bine acasă asupra unui centru pe care urma să-l viziteze, îşi lua vioara cu el şi pleca acolo pentru un timp oarecare. Lua poza unui lăutar

sărăcăcios, le cînta oamenilor spre a le deschide sufletele, sta de vorbă cu ei, aflîndu-le muzica poezia și obiceiurile.

Rezultatele acestor călătorii sînt concretizate în multele broșuri extrem de interesante atît istoricului cît și etnografului și folcloristului. Interesul pentru romînii din afara granițelor țării sale este de natură pur afectivă. El dorește să-i vadă din curiozitate de a le cunoaște viața, cu obiceiurile și folclorul lor și a le confrunta cu acelea ale romînilor din granițele țării sale. El ar vrea ca acești romîni să-și ducă o viață a lor proprie în mijlocul populației majoritare a țării respective.

Așa se explică unele accente de compătimire a situației acestor insule de romîni de peste graniță. Despre felul acesta de a vedea lucrurile, ne încredințează însuși Burada:

„Ce interes mai avem noi azi despre niște grupe de romîni răzlețe de poporul nostru cu care nu mai putem avea nici o legătură?

Este adevărat că vreun interes actual de politică nu mai poate izvorî pentru noi din atingerea cu ei.

Din cunoașterea întinderii romînilor prin locurile pe unde i-am găsit, mi-am dat însă seama de vitalitatea acestui popor" [1]).

Cît despre felul cum își petrecea el viața în mijlocul acestor romîni, tot el ne mărturisește următoarele:

„Le-am cîntat *doina* și multe cîntece de-ale noastre între care: hore, bătute de brîu și altele. Mulțimea auzind aceste cîntece se înveselea foarte, mulți îmi spuseră că unele din acele cîntece au asemănare cu cîntecele valahilor din Roznov, Bistrița, Bîrnova, Rahova.

După aceea, cu toții neștiind cum să-mi mulțumească de plăcerea ce le făcusem, m-au ospătat și sărbătorit cu multă înfocare, iar eu luîndu-mi rămas bun, m-am despărțit de ei, ducînd cu mine o amintire din cele mai plăcute" [2]).

Călătoriile acestea se făceau de multe ori cu riscul vieții.

Călătoria la muntele Athos o face pe un vas șubred, încît valurile mării îl puteau rupe la prima lor furie.

Drumurile de la o localitate la alta, la sfîrșitul veacului al XIX-lea prin imperiul turcesc, atît în partea lui europeană, cît și în aceea asiatică, sînt nesigure, pline de primejdii în orice moment.

Pentru securitatea vieții, de multe ori se pune sub protecția turcească și, punîndu-și fesul pe cap, capătă de la autoritățile turcești dreptul de a purta la brîu un iatagan și un revolver spre a se apăra de tîlhari.

Plină de interes pentru activitatea desfășurată în aceste peregrinări de către T. T. Burada sînt paginile cărții sale: *O călătorie în satele romînești din Istria*.

Romînii din Istria, situați la o depărtare mare de cei din statul romîn, fără nici o legătură cu aceștia, exercitîndu-se asupra lor politica de deznaționalizare dusă de statul austro-ungar, erau sortiți încă de pe atunci unei pieiri sigure.

Burada îi vizitează pe acești romîni în octombrie 1890.

Înaintea lui îi mai vizitase Ion Maiorescu în 1857 și V. A. Urechiă în 1868.

Pe acești romîni el îi vizitează casă cu casă.

Într-o discuție cu preotul catolic din satul Cepici, Burada protestează împotriva faptului că romînii de acolo nu au o școală în limba lor, în care să se cultive limba și să se dea naștere unei literaturi proprii, așa cum aveau celelalte popoare ale imperiului.

El îi spunea acestuia: „Toate națiunile au dreptul de a trăi, cu limba, cu datinile, cu moravurile lor" [3]).

Necesitatea înființării unei școli în limba romînă fusese de altfel o preocupare a acestor romîni de multă vreme.

Astfel, în 1887, ei făcură o intervenție la Dieta provincială din capitala Istriei pentru a le deschide școli „în care să se poată instrui și ei în limba maternă, ca și alte popoare din imperiul Austriei" [4]).

Pentru a da cît mai puține libertăți popoarelor ținute sub opresiune din imperiul austro-ungar, oficialitatea falsifică datele recensămîntului populației, omițînd existența unei populații latine în Istria.

1) T. T. Burada, *O călătorie la romînii din Moravia*, Iași, Goldner, 1894.
2) *Ibidem.*
3) *Op. cit.*, p. 22.
4) *Op. cit.*, p. 71.

Repetatele intervenții făcute de populația romină din Istria pe lingă dieta din capitala Istriei, au rămas fără rezultat pozitiv, deși populația se arătase dispusă să se îngrijească ea de local de școală, iar in privința invățătorilor, să se aducă din Bucovina, care era tot sub stăpinirea austriacă.

Văzind toate acestea, Burada se oferă el singur să-i ajute pe acești romini să-și deschidă o școală in limba lor, cerindu-le să-i dea copii care să meargă la Iași să invețe acolo carte rominească și apoi să se intoarcă in satele romînești și să-i invețe carte pe romini in limba lor.

Pline de interes sint paginile in care se arată stăruința lui pentru a crea cadre didactice necesare acestor sate rominești. În acest sens, el a luat pe tinărul Andrei Glavina — fiul lui Matei Glavina, cel care însoțise atit pe Ion Maiorescu cit și pe Burada in cercetările lor din Istria — l-a adus in Iași și l-a inscris la „Institutele Unite", un liceu particular etatizat. Ca să se convingă de condițiile optime in care invață tinărul Glavina și pentru a stimula și pe alți romini din Istria ca să accepte să invețe copiii lor in Romînia, Burada l-a adus la Iași pe Matei Glavina tatăl, voia să facă din el un propagandist pintre istrieni ca să-și dea copiii la invățătură aici.

Influența preotului slovac Flegar din Susnevizsa asupra lui Matei Glavina a fost mai puternică decit realitatea pe care o văzuse el cu ochii și care era în afară de orice critică, căci întors in Istria, mai intii nu-și mai lasă feciorul să continue studiile și devenind unealta preotului slovac, a căutat să-i împiedice pe Burada să aducă alți copii la studii in Romînia. Cind Burada reușise să capete consimțămintul altor părinți să-și trimită cu el copiii la invățătură în Romînia, el il denunță autorităților polițienești din Fiume că a luat acești copii prin viclenie și atunci Burada este arestat, iar copii trimiși acasă. Cercetările au restabilit adevărul că acești copii fuseseră luați cu consimțămîntul părinților, iar Burada a fost eliberat. Întorcîndu-se înapoi in Istria, aceștia n-au vrut să mai meargă, fiind speriați de poliția din Fiume. Găsind alți copii, de data aceasta primarul n-a voit să le mai dea pașapoarte, iar aparatul polițienesc l-a izgonit din comună. Furia mulțimii împotriva lui Matei Glavina era la culme, incit dacă n-ar fi fugit în munți, unde a rămas citva timp, ar fi fost omorît de oamenii din Susnevizsa

Între preocupările lui T.T. Burada au figurat și acelea legate de trecutul nostru istoric.

Revista de specialitate ca: „Arhiva din Iași" sau „Revista pentru istorie, arheologie, filologie din București", își deschid coloanele pentru a publica studii legate de istoria patriei.

Este printre inițiatorii cercetărilor arheologice de la Cucuteni[5]), avind un merit deosebit alături de N. Beldiceanu.

A scris studii despre diferite monumente vechi, legate de ctitoriile diferiților domnitori[6]), studii despre diferite urme ale trecutului[7]), studii despre diferite instituții culturale din trecutul nostru cum este Conservatorul din Iași[8]), descriindu-ne începuturile acestei instituții și viața ei între anii 1836-1838.

În 1882, pe cind se afla la Vaslui, ca președinte al curții cu jurați, a descoperit piatra cu inscripția lui Ștefan cel mare de la biserica Sfintul Ioan din acel oraș care stătea de veacuri acoperită sub tenculală[9]). Legat tot de studiile referitoare la trecutul nostru cultural, menționăm că de la el ne-a rămas un foarte prețios studiu despre activitatea de muzicolog a lui D. Cantemir[10]).

Din acest studiu aflăm că D. Cantemir, în perioada cit a stat la Constantinopol, pe lingă limba turcească pe care a invățat-o foarte bine, el a studiat în aceeași

---

5) T.T. Burada: *Antichitățile de la Cucuteni*, Arhiva, an. XII, nr. 5 Iași 1901.

6) T.T. Burada: *Biserica „Sf. Ioan" din Vaslui*, (Revista pentru istorie, arheologie, filologie, an. I, 1889, vol. I, p. 418, și *Biserica „Sf. ap. Petru și Pavel" din Huși a lui Ștefan cel Mare*, Revista pentru istorie, arheologie, filologie, an. I, vol. II, 1883, p. 191; *Biserica „Sf. Gheorghe" din Hîrlău, zidită de Ștefan cel Mare*, Revista pentru istorie, arheologie, filologie, an. III, vol. VI, 1891, p. 134 etc.

7) T.T. Burada: *Podul de piatră zis a lui Ștefan Vodă din Vaslui*, Rev. de ist. arh. filol. I, vol. II, 1883, p. 428.

8) T.T. Burada: *Cercetări asupra Conservatorului filarmonic dramatic din Iași*, (1836-1838), Iași, tip. Națională, 1888.

9) Serbarea jubileului artistic de 50 de ani.

10) T.T. Burada: *Scrierile muzicale ale lui D. Cantemir, domnitorul Moldovei*, Buc. 1911.

măsură şi muzica turcească, atît în partea ei teoretică cît şi practică, cu profesori renumiţi.

D. Cantemir cînta foarte bine la *tambură* (un instrument oriental cu gîtul lung şi cu coarde de sîrmă) şi la *nei* (un fluier de trestie asemănător cu cavalul nostru ciobănesc).

N. Costin spune că era vestit cîntăreţ în Constantinopol, încît agii îl chemau să le cînte la ospeţele lor.

Dar D. Cantemir nu numai că şi-a făcut faima de cel mai mare muzicant din Constantinopol ca instrumentist, doar el a rămas în istoria muzicii turceşti ca întemeietorul muzicii culte a acestui popor.

El a inventat notele muzicale pentru a exprima cîntecele, fiind necunoscute mai înainte nu numai turcilor, ci şi altor popoare din Orient.

Invenţia acestor note a fost apreciată în lumea muzicală din Orient, făcînd din Cantemir iniţiatorul muzicii orientale.

Sistemul muzical al lui Cantemir foloseşte literele alfabetului turcesc pentru note. De la Cantemir a rămas o carte în care erau notate cîntecele turceşti pe notele muzicale inventate de el.

Această carte constituie temelia pe care s-a ridicat muzica turcească cultă.

Interesantă este de asemenea călătoria la romînii de dincolo de Balcani, cuprinsă în lucrarea : *Cercetări despre şcoalele romîneşti din Turcia*.

Cu această ocazie el a vizitat masa de romîni din afara graniţelor statului nostru care se găsesc în provinciile mai apropiate şi în numărul cel mai mare. El sînt răspîndiţi în Macedonia, Tesalia, Epir, Albania, Tracia. Folosind statisticile vremii el arată că în aceste provincii sînt aproximativ 1.200.000 de romîni, fără a mai socoti pe romînii din Grecia şi din insulele arhipelagului.

Din cauza numărului lor mare şi aşezării lor mai apropiate de statul romîn, precum şi datorită faptului că unii oameni din conducerea statului nostru erau originari din aceste părţi, aceşti romîni s-au bucurat de un sprijin mai efectiv din partea statului nostru.

În legătură cu aceşti romîni, Burada atrage atenţia că ei trebuie să preocupe statul nostru spre a nu fi antrenaţi alături de popoarele în mijlocul cărora stau împotriva noastră, cum se acţiona în acea vreme. El spune că noi care ne-am creat o cultură naţională datorită unor condiţii favorabile, trebuie să acţionăm asupra acestora ca să-i facem să nu lucreze împotriva noastră, ca duşmanii, aşa cum din nenorocire s-a întîmplat [11]) pînă acum, ci ca prieteni, care trebuie să se simtă fraţi cu noi prin originea comună.

Interesantă este călătoria la muntele Athos, atît prin descrierea geografică a acestui colţ de pămînt cu particularităţile lui deosebite ca natură şi moravuri, dar mai ales prin izvoarele preţioase care se găsesc în unele mănăstiri de aici, al căror trecut este legat direct de al poporului nostru.

În muntele Athos sînt multe izvoare pentru istoria romînilor. Acolo sînt documente, inscripţii, pomelnice, hrisoave, portretele domnitorilor pe pereţii bisericilor, odoare dăruite de domnitori şi multe locaşuri zidite cu cheltuiala domnitorilor romîni.

Mănăstirea Lavra de aici a fost restaurată de Neagoe Basarab şi acoperită cu table de plumb.

Numele lui Ştefan cel Mare este de asemenea legat de multe lucruri de aici.

De aceea Burada spune : „Cercetîndu-se şi inventariindu-se toate acestea, s-ar înavuţi izvoarele noastre istorice pe care se poate clădi o istorie adevărată a ţării noastre"[12]).

Dar dacă lucrările de care ne-am ocupat pînă acum au o valoare mai mult etnografică şi istorică, alte lucrări ale lui Burada reprezintă preocupările sale legate de folclorul literar.

În culegerile sale de folclor literar se vede preocuparea sa de a reda întocmai cum a cules aceste producţii populare, cu toate repetiţiile lor, cu toate imperfecţiunile lor sub raportul formei.

Folclorul literar din Dobrogea are, după opinia lui Burada exprimată în introducerea lucrării : *O călătorie în Dobrogea*, o valoare artistică redusă din cauza greută-

11) T.T. Burada : *Cercetări despre şcoalele romîneşti din Turcia*, Bucureşti, 1890, Tip. Buciumul, p. 190.

12) T.T. Burada : *O călătorie la muntele Athos*, Iaşi, Tip. Naţională, 1884, p. 95—96.

ţiilor vieţii dusă de populaţia acestei provincii care nu avea decît foarte rareori răgazul de a-şi exprima gîndurile şi sentimentele în cîntece.

Deşi socotit aşa, Burada il redă întocmai, neamestecîndu-se nici în conţinutul, nici în forma acestor producţii cum ar fi făcut alţi folclorişti care stăpîniţi de aceeaşi dragoste pentru locuitorii acestei provincii, l-ar fi prezentat altfel de cum era el în realitate.

Aceeaşi mărturie o face şi în prefaţa colecţiei despre bocetele de la înmormîntări, unde subliniază faptul că repetiţiile diminuează din valoarea artistică a acestor bocete, totuşi ele sînt reproduse aşa cum le-a cules din diferite provincii romîneşti.

Acestor colecţii le lipseşte indicaţia persoanei de la care s-au cules producţiile şi reproducerea strict fonetică pentru ca pretenţiile unei colecţii strict ştiinţifice să fie respectate.

Să ne ocupăm mai de aproape de lucrările din sectorul folclorului literar.

O călătorie în Dobrogea, Iaşi, tip. Naţională, 1880, este o lucrare valoroasă prin folclorul publicat în ea în urma călătoriei făcută în această regiune a ţării noastre.

Călătoria în Dobrogea a fost făcută cu scopul de a studia credinţele, datinile şi obiceiurile romînilor care locuiesc acolo şi de a aduna poeziile populare ale acestora, singura creaţie intelectuală ce posedă aceşti romîni (*op. cit.*, p. 3).

Ea este făcută imediat după războiul pentru independenţă din 1877, cînd rănile războiului erau încă vizibile.

„Călătorind prin interiorul Dobrogei, am rămas pătruns de jale văzînd calamităţile şi pustiirile făcute de ultimul război: oraşe distruse, sate întregi nimicite cu desăvîrşire, încît abia se mai cunoaşte că prin acele locuri au locuit oameni, doar pietrele cimitirelor mai dovedesc călătorului că în apropierea lor au fost cîndva aşezări romîneşti. Cea mai mare parte din locuitori sînt reduşi la mizeria cea mai de pe urmă, totul le lipseşte, pînă şi hrana de toate zilele“ (*op. cit.*, p. 4).

Vorbind despre populaţia provinciei din acel timp, el arată că existau în acea vreme mulţi turci şi tătari faţă de care indiferentismul politic al vremii avusese ca efect că-i îndepărtase de noi, făcîndu-i să dorească plecarea de prin acele locuri în alte regiuni din Turcia mult mai neprielnice vieţii unui om.

Romînii se aşezară mai mult spre malurile Dunării. Ei veniseră din Muntenia şi din Moldova din timpuri foarte vechi. Dovada vechimii lor prin aceste locuri o constituie faptul că o seamă de obiceiuri păstrate de ei, a căror origine este romînă, nu se mai păstrează de către romînii din Moldova şi Muntenia.

Lucrarea aceasta cuprinde folclor literar din Dobrogea: un pluguşor, mai multe colinde, cîntece bătrîneşti, doine, hore, bocete şi descîntece.

Aşa cum observă şi Burada, în introducerea acestei colecţii, conţinutul acestor producţii populare este asemănător cu al speciilor literare corespunzătoare din folclorul de dincoace de Dunăre.

Comparînd o baladă ca *Ghiţă Cătănuţă* din colecţia Burada (1880) cu aceea din colecţia G. Dem. Teodorescu (1885), observăm că în linii mari, atît din punct de vedere al conţinutului cît şi din punct de vedere al formei, cele două balade se aseamănă. Asemănarea nu trebuie pusă numai pe socoteala apropierii ca spaţiu, întrucît aceea din colecţia G. Dem. Teodorescu este culeasă din Brăila de la Petrea Creţul Şolcanu, lăutarul Brăilei, iar aceea din colecţia Burada de pe malul celălalt al Dunării, ci ea trebuie pusă pe sema caracteristicilor specifice poeziei populare după care o creaţie poate apărea dintr-un colţ de ţară în altul diametral opus prin înşi care o poartă dintr-o parte în alta, reţinînd ceea ce impresionează sufletul lui, adăugînd şi suprimînd, înobilînd sau degradînd o producţie după talentul celui care adoptă producţia respectivă.

Aceeaşi baladă o găsim în colecţia lui Anton Pann *O şezătoare la ţară*, partea a II-a, Buc. 1852 şi o mai găsim şi în colecţia lui V. Alecsandri. În linii mari conţinutul şi forma sînt asemănătoare cu variantele din aceste colecţii.

Deosebirile dintre balada culeasă de Burada şi aceleaşi pe care le găsim la Pann şi Alecsandri provin de acolo că intervenţia acestora din urmă este vădită în sublinierile momentelor mai puternice din cursul acţiunii şi mai ales intervenţia lor e vizibilă prin faptul că îngustează orizontul baladei, dîndu-i un sens mai strîns, moralizator, legat de o anumită temă.

Între varianta Teodorescu şi aceea Burada, există de asemenea asemănări şi deosebiri.

Ele se aseamănă în general nu numai prin reeditarea aceloraşi momente, dar

ele reproduc într-o mai mare măsură adevăratul spirit popular al creațiilor poetice redate așa cum le-a produs poporul.

Ele sînt apropiate de adevăratul gen popular de la păstrarea sensului larg al învățăturii care se concretizează în asemenea producții, pînă la forma în care sînt exprimate ideile și sentimentele poporului.

Există și deosebiri. Acestea sînt legate de valoarea artistică a acestor balade.

Așa cum observă și Burada, creațiile poetice culese din Dobrogea sînt mai sărace în imagini artistice decît acelea care se găsesc în colecția Teodorescu culese din alte părți ale țării.

Explicația sărăcirii poetice a acestor producții este aceea dată mai sus.

În *Datinile poporului romîn la înmormîntări*, Iași 1882, tip. Națională, este tot atît de interesant studiul introductiv (p. 1-89), cît și culegerile de bocete (89-154). Bocetele din acest volum au fost publicate mai întîi în „Convorbiri literare" din anii 1879-1881.

Culegerea de față este alcătuită din producțiuni adunate din cele mai îndepărtate părți locuite de romîni.

Studiul introductiv descrie cele mai variate ceremonialuri care însoțesc înmormîntarea oamenilor de toate vîrstele.

Interesantă este partea referitoare la originea acestor ceremonialuri și în special aceea care privește originea lor latină.

Burada, cunoscător a literaturii latine, găsește în operele marilor scriitori latini corespondența între obiceiurile întîlnite la romîni și acelea practicate de latini, așa cum sînt ele menționate în diferite opere literare.

Bocetele s-au bucurat la romîni de un prestigiu deosebit. Ele au căutat să exprime cît mai fidel sentimentele oamenilor legate de ființe de care se despărțeau. Ideile exprimate sînt simple, dar adînci, căci simțirea care le-a produs este caracterizată printr-o adîncă sinceritate:

Bucură-te, țintirime,
Mîndră floricică-ți vine
Da nu vine să-nflorească
Ci vine să vestejească.
Scoală, scoală puișor
Și privește-ne cu dor
C-a venit carte domnească
De la noi să te oprească.
Mîndră casă ți-ai gătit
În mormîntul înegrit,
Fără uși, fără ferești,
În ea veșnic să trăiești.
Dragul meu puiuț rotat
În zi mîndră te-ai gătat
De la noi te-ai înstrăinat
Și în lacrimi ne-ai lăsat.
Cînd ți-a fi puiuț mai bine
Să trimiți și după mine,
Prin suspinul vîntului
Prin fundul pămîntului,
Cules din Răpciuni (Moldova).

Burada culege producțiile populare pe care le socotește „o parte principală a bogățiilor noastre intelectuale".

În ele, el vede un izvor prețios „în care găsim deslușiri asupra năravurilor, datinilor și obiceiurilor noastre din vechime" (*op. cit.*, p. 85-86).

Însemnătatea culegerii de bocete a lui Burada constă în aceea că aceasta este prima de acest gen.

El este primul culegător de bocete romînești. El subliniază pentru prima oară valoarea artistică a acestor producțiuni populare. Nici Alecsandri nu menționase bocetele în clasificarea producțiilor artistice populare pe care o făcuse în prefața ediției sale din 1852.

Nici Bogdan Petriceicu Hasdeu nu le menționase în clasificarea poeziei populare, pe care o făcuse la *Basmele* lui I. C. Fundescu din 1867.

Burada scoate la iveală pentru prima oară aceste producții populare socotindu-le demne de a fi puse alături de celelalte specii populare larg cultivate în diferite ediții.

O parte din bocetele culese de el, au fost traduse în limba germană și publicate în revista Magazin für die Literatur des Auslandes, Leipzig, 1880[13]).

O altă lucrare de care ne mai ocupăm este *Istoria teatrului în Moldova*, Iași, N. V. Ștefăniu, vol. I, 1915 și vol. II, 1922.

Aceasta este printre ultimele lucrări ale lui Burada.

Este o lucrare de informație largă și minuțioasă, de cercetări ample de bibliotecă și arhivă. Volumul întîi din această lucrare începe cu prezentarea celor mai variate producții populare aparținînd genului dramatic popular.

În rîndul producțiilor dramatice sînt puse pe lîngă cunoscutele producțiuni care formează drama noastră populară *Vicleimul* sau comedia noastră populară *Păpușile* și alte producții populare care au în ele elemente dramatice și care producții populare se valorifică tocmai prin aceste elemente dramatice.

Unele dintre ele nici nu au sens decît concepute ca reprezentații, ca desfășurări în fața unui public și debitate de cineva cu o pregătire, întocmai cum se petrec lucrurile cu piesele de teatru.

În rîndul acestora intră: „steaua", „sorcova", „plugușorul", „orația de nuntă" „caloianul", „lazăr lui" etc.

În această lucrare remarcabilă prin tot conținutul ei, Burada ne prezintă textele acestor producții găsite în diferite colecții sau culese personal prin atîtea călătorii făcute la cea mai mare parte dintre romîni.

Pe lîngă aceasta, ne arată aria de întindere a fenomenului folcloric, pornind de la existența lui în Moldova și comparîndu-l cu variantele existente în alte colțuri locuite de romîni.

Teodor T. Burada a fost o figură reprezentativă a vremurilor de adînci prefaceri de la sfîrșitul veacului al XIX-lea și primul sfert al veacului nostru.

Trăind între 1839 și 1923, activitatea sa se împletește cu a acelor figuri care au militat în acest timp pentru realizarea năzuințelor vremii de a ridica principatele romînești din punct de vedere economic, politic, social-cultural.

A voit să cunoască marea masă a poporului nostru nu numai din granițele statului romîn, ci și pe acei romîni care conviețuiesc cu alte popoare în state separate și cunoscînd întreaga cultură populară a căutat s-o popularizeze. Aceasta l-a dus către cercetările etnografice dintre care aspectul folcloric constituie piesele cele mai valoroase.

Este cel dintîi folclorist care dă la lumină un nou gen de poezie populară și anume bocetele.

Prin sentimentele sincere care stau la baza acestor producții ca și prin unele aspecte cu caracter social pe care le reflectă, bocetele se înscriu printre producțiile artistice izbutite ale poporului nostru.

Interesul pentru trecutul patriei pe care-l oferea prezentului ca pe un stimulent în munca pentru progresul social s-a concretizat în multe lucrări cu caracter istoric în care este vorba de evocarea unor vremi trecute ale unor instituții sau chiar a vieții poporului.

Asistînd la schimbarea continuă a moravurilor societății, el a căutat să consemneze în scris obiceiurile pe care le mai găsea în masele populare, contribuind în felul acesta la cunoașterea bazei edificiului culturii populare din care crește creația cultă.

Căutînd să impună prestigiul poporului nostru în afara granițelor sale, el a căutat să-i facă cunoscută arta mai întîi la acei romîni din afara granițelor țării sale, și apoi tuturor popoarelor din Europa prin concertele sale, în care muzica populară romînească ocupa un loc de seamă.

---

13) Serbarea jubileului de 50 de ani.

CONTRIBUȚIE LA ISTORICUL ȘCOLILOR ȚINUTALE

DE

I. ANTOHI și AL. ANDRONIC

Regulamentul Organic, legea de bază a organizării tuturor domeniilor de activitate economică și socială din Moldova, instaurează în prima jumătate a secolului al XIX-lea un regim de viață, care reprezintă o încercare de adaptare a orinduirii feudale la noile cerințe ale epocii. Această tendință generală de a se înlocui unele stări vechi se concretizează într-o serie de măsuri menite să asigure noua orientare a vieții economice și sociale. Marea boierime, antrenată tot mai mult în procesul relațiilor marfă-bani, se străduia, prin această legiuire, să imprime un nou avînt dezvoltării economice a țării. Necesitatea unor noi tehnicieni, în stare de a face față cerințelor societății în dezvoltare, se simțea într-o largă măsură. De aceea grija pentru școală, ca instrument de pregătire a cadrelor necesare societății, constituie una din preocupările principale ale Regulamentului Organic. În consecință, toate regulamentele, instrucțiunile și legiuirile școlare din această perioadă urmăresc organizarea unei școli noi, potrivit trebuințelor concrete ale societăți. În „Albina Romînească" din 21 iulie 1832 se subliniază acest fapt, menționîndu-se că scopul „...învățăturilor sistematice [este] de a înzestra pe junime... cu acele științe, a căror aplicație aduce îndemînarea traiului și înflorirea patriei"[1]).

Traducerea în viață a dispozițiilor Regulamentului Organic referitoare la învățămînt, imprimă un ritm accelerat organizării tuturor treptelor școlare atît la centru cît și în capitalele de ținuturi. Articolul 420, prevede școli începătoare, pentru „juni și fete", nu numai în „capitali" ci și „pe la ținuturi", fixîndu-se asupra a șase centre ținutale.

Majoritatea celor care au cercetat trecutul învățămîntului din țara noastră se opresc prea puțin asupra acestor școli. Astfel, datele pe care le găsim din belșug în cele patru volume *Istoria școalelor* publicate de V. A. Urechia între anii 1892, 1902, cuprind doar referințe speciale cu privire la aceste școli, fără a menționa măcar năzuințele și străduințele ocirmuirii de a generaliza învățămîntul începător în toate capitalele de ținuturi. N. Iorga, de asemenea, în cunoscuta sa lucrare intitulată *Istoricul învățămîntului din Romînia* (1924), vorbește numai în linii generale despre școlile ținutale și sătești, fără a preciza caracterul și importanța lor pentru cultura romînească, atenția cercetării fiind concentrată asupra învățămîntului gimnazial și înalt (superior). Cît privește studiul lui C. Andriescu intitulat *Istoricul liceului Național din Iași* (*1835—1935*)[2]), în capitolele consacrate învățămîntului din Moldova pînă la întemeierea Academiei Mihăilene, cu toate că trebuia să se refere la toate treptele de învățămînt, școlile ținutale nu sînt menționate.

Prin urmare, este explicabil de ce mult material arhivistic a rămas necercetat iar cel publicat de V. A. Ureche, neinterpretat. Domeniul istoriei școlilor se află astfel lipsit de o importantă verigă în cunoașterea dezvoltării învățămîntului de toate gradele din această perioadă.

Materialul documentar aflat la Arhivele Statului din Iași, oferă cercetătorilor posibilitatea de a studia și prezenta un nou aspect al frămîntărilor, care au prece-

---

1) Albina romînească, nr. 57 din 21 iulie 1832.

2) Publicat în volumul: *De la Academia Mihăileană la liceul național*, Iași, 1953, p. 3—268.

dat intemeierea şcolilor ţinutale din Moldova, aşa cum rezultă din dosarul referitor la infiinţarea şcolii ţinutale de la Tirgul Frumos, ţinutul Cirligăturii.

Anaforaura din 1828, prin care se precizează formele şi conţinutul invăţămintului rominesc nu prevede nici o măsură cu privire la organizarea şcolilor ţinutale. *Darea de seamă* din anul 1831, prezentată de vornicul M. Sturza, viitorul domnitor, cu privire la activitatea şcolilor din Moldova, menţionează numai *cursul elementar* şi *normal*, ce funcţiona la Trei Ierarhi[3]. Nu se indică nici o şcoală ţinutală, deoarece ocirmuirea nu manifesta incă astfel de preocupări. Existenţa şcolilor particulare din această vreme nu era recunoscută de Epitropia şcolilor[4].

O dată cu aplicarea dispoziţiilor Regulamentului Organic, Epitropia in fruntea căreia se găseau Mitropolitul Veniamin Costachi, vornicul Costachi Mavrocordat, visternicul Mihalachi Sturza şi aga Gh. Asachi, anunţa măsurile privind traducerea in viaţă a dispoziţiunilor inscrise in art. 66 şi 420 din Regulamentul Organic, referitoare la infiinţarea a şase şcoli ţinutale.

La 15 ianuarie 1832, Epitropia publica şi apoi difuza la ţinuturi o inştiinţare prin care se făcea cunoscută intemeierea a *cinci* şcoli ţinutale şi anume la Roman, Botoşani, Birlad, Galaţi şi Focşani[5]. În intenţia Epitropiei intrau insă şi alte centre ţinutale. Astfel, in *instrucţiunile* referitoare la organizarea şi funcţionarea şcolilor ţinutale din septembrie 1832, Epitropia menţionează un nou centru ţinutal, Huşul unde urma să funcţioneze o şcoală incepătoare[6].

Pe baza unor documente inedite se poate susţine că Epitropia intenţiona să intemeieze astfel de şcoli şi in alte centre ţinutale, intre care Tg. Frumos din ţinutul Cirligăturii.

Încă din decembrie 1831, *Divanul împlinitor* dădea dispoziţii ispravnicilor de la ţinuturi să ia măsuri in vederea infiinţării şi funcţionării şcolilor ţinutale şi, ca primă măsură, se cerea „a se intocmi o casă cu chirie de către obşiea acelui ţinut pentru şcoala ce urmează a se alcătui acolo după noul aşezămint spre invăţătura copiilor"[7]. Dar, deoarece ţinuturile n-au luat imediat măsurile cuvenite, *Departamentul Ministeriei pricinilor din lăuntru* (in locul Divanului implinitor desfiinţat) revine la 29 ianuarie 1832 cu noi dispoziţii, care de data aceasta se referă mai ales la ţinutul Cirligăturii.

Faţă de aceste presiuni isprăvnicia convoacă pe „boierii ţinutaşi şi alte clasuri din cele I-iu feţi" pentru indeplinirea poruncilor ocirmuirii. În circulara adresată boierilor din ţinut şi celor din Tg. Frumos se specifică obiectivul convocării acestora. Ei trebuiau să găsească mijloacele necesare pentru a inchiria localul unde urma să se deschidă şcoala (un local destul de incăpător – 4 odăi – ca să poată locui şi profesorul) [8].

3) V. A. Urechia, *Istoria şcoalelor*, I, Buc. 1895, p. 149.

4) *Ibid.* p. 150-151.

5) Arhivele Statului Iaşi. Tr. 616, op. 673 dos. 220, f. 9—9 verso: vezi şi V. A. Urechia, *op. cit.*, I, 199-20; IV p. 389.

6) V. A. Urechia, *op. cit.*, IV, p. 390.

7) A. S. Iaşi, Tr. 616. op. 673, dos. 220. f. 5.

8) Pentru elementele ce le conţine documentul, il reproducem in intregime:

„Isprăvnicia ţinutului Cirligăturii nr. 34—1832 ghenar, 31 Tirgul Frumos.

Cătră cinstiţii dumnealor boierii ţinutaşi şi alte clasuri din cele I-iu feţi.

Departamentul ministeriei pricinilor din lăuntru prin poronca sa din 832 ghenar 29 cu no. 573 de iznoavă poftoreşte aceştii isprăvnicii ca numai decit şi cu cea mai mare grăbire să aducă intru tocmai săvirşire poronca Divanului inplinitoriu din 831 decemvrie 22 cu no. 144 cuprinzătoare ca boierii acestui ţinut inpreună cu alte clasuri din cele I-iu feţi să numască o casă cu 4 odăi plătind chiria de la sine unde au a invăţa copii dumnealor şi a şede şi dascălii ce au a se trimite de la cinstita Epitropie incheindu-se de cătră dumneavoastră şi jurnalul de punere in lucrare a acestei cereri pentru care isprăvnicia pofteşte pe dumneavoastră ca fără prelungire a inchiria şi casa cerşută şi incheind şi jurnalul poroncit să le trimiteţi isprăvniciei ca şi isprăvnicia să le prestavilisască stăpinirii după poroncă (A. S. Iaşi, Tr. 616, op. 763, dos. 220, fila 6—6 verso).

Discuţiile şi hotărîrile urmau să fie consemnate intr-un jurnal, care trebuia trimis la centru în vederea întocmirii şi definitivării lucrărilor referitoare la întemeierea şcolii proiectate. Întrucît lucrările nu permiteau intîrzieri, după trei zile, la 2 februarie 1832 isprăvnicia raporta ocîrmuirii de executarea dispoziţiilor, anexînd şi jurnalul încheiat de boierii din ţinutul Cîrligăturii şi cei din Tg. Frumos [9]).

Jurnalul reliefează o serie de fapte puţin cunoscute din viaţa şcolilor ţinutale. Demn de reţinut este entuziasmul cu care boierimea întîmpină proiectul de a se întemeia o şcoală începătoare şi sublinierea că „aice se află copii care au mai învăţat ceva, atît în limba moldovenească, precum şi greceşti i franţuzeşti" [10]). Prin urmare, exista deja un învăţămînt particular, probabil după sistemul „dascălului" medieval, care grupa copiii mai multor familii şi-i învăţa puţină moldovenească şi multă grecească sau franţuzească. De altfel, boierii ţinutaşi nu pierd ocazia de a arăta ocîrmuirii preferinţele lor, atrăgînd atenţia asupra învăţămîntului efectuat deja într-o limbă străină. Atitudinea aceasta nu este întîmplătoare. Ea traduce tendinţele clasei dominante pentru promovarea unui învăţămînt în limbi străine accesibile fiilor clasei dominante. Aşa se explică de ce jurnalul în cauză nu cuprinde nici o măsură concretă, care ar fi făcut posibilă întemeierea şi funcţionarea acestei şcoli ţinutale.

Departamentul ministeriei pricinilor din lăuntru, ia atitudine faţă de acest jurnal şi restituindu-l atrage atenţia isprăvniciei din ţinutul Cîrligăturii asupra măsurilor efective ce trebuiau luate în legătură cu şcoala, precizînd că nu s-a indicat dacă s-a găsit localul (suficient de încăpător), nu s-a comunicat numele proprietarului şi nici preţul chiriei localului pe trei ani. În încheiere, ordinul cuprinde dispoziţia de a se întocmi un nou jurnal, potrivit celor cerute de ocîrmuire, care să fie trimis cu prima poştă [11]).

---

9) Reproducem documentele în ordinea lor firească: raportul isprăvniciei şi jurnalul anexat la raport.

„Către cinstitul Departamentul ministeriei pricinilor din lăuntru.

Isprăvnicia ţinutului Cîrligăturii.

Raport.

Primind al doilea poroncă, cei întăiu a desfiinţatului Divan inplinitoriu cu nr. 144 şi al 2-lea a cinstitului Departament cu no. 573 pentru alcătuirea unei case cu 4 odăi întru care casă are a fi şcoală pentru învăţătura copiilor, isprăvnicia întru inplinirea poroncii au făcut cunoscut tuturor boierilor, atît ţinutaşilor cît şi a celor aflători în acest tîrg, care boieri încheind jurnal pe care acum cu supunere îl prestavlisim cinstitului Departament.

No. 35, 832 fevruarie 2.

„Jurnal ţinutul Cîrligăturii

Anul 832 ghenar 22 pentru alcătuirea şcoalei în urmarea poroncii cinstitului Divan inplinitoriu din 22 decemvrie subt no. 144 ce ni s-au înfăţişat prin care se şi face cunoscut că au binevoit înalta ocîrmuire a ne rîndui şi la ţinutul acesta dascăli pentru învăţătura tinerelor copii la cele de folos, subt îndatorirea a să alcătui de către noi casa trebuincioasă cu 4 odăi pentru acest tribunal (sic), cu bucurie luîndu-o în băgare de samă am înţăles binele către care priveşte ocîrmuirea întru o unire cu toţi ne îndatorim a alcătui cu plată de chirie casa poroncită mai vîrtos cu osăbită rîvnă pentru că aice se află copii care au mai învăţat ceva atît în limba moldovenească, precum şi greceşti i franţuzeşti pînă la vreme îngrozitoarei boale holera morbos, că d-lui dascălul ce s-a fost găsit s-au dus şi acum din neinlesnire părinţilor a puté tocmi alt dascăl sau a-i duce pe la alte locuri mai departe, fiind şi vîrsta copiilor mari, au rămas lipsiţi de învăţătura trebuincioasă şi dar pe temeiul acesta cinstita isprăvnicie va binevoi a prestavlisi cinstitului Divan în urmarea poroncii supusă din partea noastră rugăminte spre a pute trimite asemine dascăl ca cu toţi de obşte să rămînem în cea mai adîncă mulţămire". (A. S. Iaşi, Tr. 616, op. 673, dos. 220, ff. 7, 2).

10) A. S. Iaşi, tr. 616, op. 673, dos. 220. f. 2.

11) Reproducem documentul în întregime, fiind un ordin elocvent în acest sens.

„Departamentul ministeriei pricinilor din lăuntru

către isprăvnicia ţinutului Cîrligătura.

Raportul acei isprăvnicii din 3 Februar cu no. 35 s-au luat împreună şi cu jurnalul alăturat pentru casăle de şcoală ce urmează a fi la acest tîrg însă fiindcă acest jurnal arată numai că obştea iaste în toată mulţămire spre alcătuirea unei asemene casă şi că aşteaptă trebuincioşii dascăli iar că au alcătuit ace casă sau nu, nici cum nu să arată şi dar nefiind pe formele cerşute să întoarce înapoi şi să

Isprăvnicia nu răspunde la acest ordin, ceea ce influenţează negativ lucrările de la centru. Ţinutul Cirligăturii este omis din publicaţia prin care Epitropia (15 ianuarie 1832) anunţa înfiinţarea şcolilor ţinutale. Motivarea oficialităţii o găsim formulată mult mai tirziu (spre sfirşitul anului 1832 — luna decemvrie). În adresa prin care ocirmuirea facea cunoscut isprăvniciei ţinutului Cirligăturii intemeierea şcolilor ţinutale, preciza că „Epitropia învăţăturilor după luarea aminte ce au făcut la neaglunsul întîmpinării cheltuielilor cu plata lefei profesorilor i altele pentru şcolile din toate tîrgurile, prin adres către acest Departament lămureşte că şcoale rămin precum s-au şi statornicit numai în tîrgurile Botoşani, Roman, Putna, Galaţi, Tutova şi Fălciu" [12].

Cu toate acestea, preocupările pentru şcolile ţinutale continuă să fie intensificate. Toate dispoziţiile ulterioare referitoare la învăţămînt sînt comunicate şi ţinutului Cirligăturii. Astfel, cu toate că isprăvnicia nu dăduse nici un răspuns ocirmuirii, Departamentul ministeriei pricinilor din lăuntru trimitea la 27 februarie 1832 spre difuzare [13]) binecunoscuta publicaţie prin care Epitropia făcea cunoscut organizarea învăţămîntului public din Moldova. Această publicaţie a fost adusă la cunoştinţa publicului în ziua de 2 martie 1832 prin „privighetorul şi telalul" tîrgului, pentru „a se afla acele persoane cu nişte asemene ştiinţă de învăţătură", care ar voi să fie şi elevi dar şi profesori pentru a preda într-o eventuală şcoală ce s-ar înfiinţa [14]). Isprăvnicia ţinutului Cirligăturii mai cerea ca „privighetorul şi telalul tîrgului" să răspundă fără întîrziere. Răspunsul acestuia din urmă, însă, lipseşte din dosar.

Cu toate că în *Jurnalul* boierilor ţinutaşi (citat mai sus) se menţionează existenţa unui dascăl la Tg. Frumos, care însă a fost obligat să părăsească şcoala din cauza epidemiei de holeră, din documentele aflate în dosar nu se poate conchide că s-ar fi găsit în ţinutul Cirligăturii persoane „cu nişte asemene ştiinţă de învăţătură" trebuincioasă oricărui dascăl. Cît despre copii, jurnalul menţionează că cei mai mulţi „au rămas lipsiţi de învăţătura trebuincioasă" din cauză că n-a putut fi angajat un alt profesor, care să continue opera predecesorului.

În altă ordine de idei, pretextînd lipsa de mijloace materiale pentru plata unui dascăl sau pentru întreţinerea copiilor la şcolile existente în alte centre, boierii ţinutaşi se menţin pe vechea lor linie de a nu sprijini efectiv dezvoltarea şcolilor romîneşti. Aceasta se vede şi din faptul că atunci cînd ocirmuirea anunţa înfiinţarea şcolilor ţinutale şi invita pe boierii din ţinutul Cirligăturii să-şi trimită copiii la învăţătură la şcolile din alte tîrguri, aceştia se dezinteresează total. Adresa Departamentului ministeriei treburilor din lăuntru, rămîne fără răspuns, iar ţinutul Cirligăturii fără şcoală începătoare. Astfel s-au încheiat străduinţele ocirmuirii de a înfiinţa o şcoală la Tg. Frumos [15]).

Cu toate acestea, dorinţa de învăţătură îşi face un loc din ce în ce mai larg în rîndurile populaţiei din Moldova. Epitropia şcolilor, sprijinind această dorinţă,

---

scrie acei isprăvnicii ca să prifacă întocmai precum li poroncisă di mai înainte să scrie arătînd pre larg că s-au găsit casă cu atîtea odăi, a cui şi cu ce preţ s-au închiriat pe vreme de 3 ani şi un asămine jurnal încheind să de obştia acelui ţinut şi iscălin iu-să, nu mai tîrziu de cît poşta viitoare să se şi trimită la această ministerie spre a să face ce mai înainte lucrare.

Ministerul pricinilor din lăuntru şi cavaler
ss. Balş logofăt

Şef secţie
indescifrabil

Secţia al 3-lea
No. 72
1832 februar 20
(A. S. Iaşi, Tr. 616, op. 673, dos. 220, f. 1).

12) A. S. Iaşi, Tr. 616, op. 673, dos. 220, f. 14.

13) A. S. Iaşi, Tr. 616, op. 763, dos. 220, ff. 8—9 verso; vezi şi V. A. Urechia, *op. cit.*, [8]) IV, p. 389.

14) A. S. Iaşi, Tr. 616, op. 673, dos. 220, f. 12.

15) Abia în 1837 se menţionează existenţa unei şcoli particulare cu limba romînă ca limbă de predare, avînd 16 elevi şi un profesor (V. A. Urechia, *op. cit.*, [8]) I, p. 376). Această şcoală nu participă însă la examenele publice din iulie 1838 şi nici nu este menţionată în catagrafia şcolilor private din Moldova (*ibid.*, [3]) p. 121—124).

creează condiţii tot mai bune pentru a se deschide şcoli în toate centrele ţinutale. Între anii 1832—1839 numărul şcolilor ţinutale se dublează, încît în anul 1839 funcţionau 12 şcoli începătoare în următoarele oraşe: Bacău, Botoşani, Hîrlău, Ştefăneşti, Piatra Neamţ, Roman, Tg. Ocna, Tg. Moineşti, Nicoreşti, Galaţi, Fălticeni şi Huşi [16]. Din această listă lipseşte oraşul Focşani, unde exista o şcoală încă din anul 1832. Aceasta ne conduce către concluzia că statistica nu a menţionat toate şcolile existente şi că, probabil, mai existau şcoli şi în alte oraşe. Această concluzie este întărită şi de faptul că după doi ani (în 1841), în catagrafia şcolilor din Moldova alături de şcolile de mai sus (plus Focşanii) mai sînt citate încă două şcoli: şcoala din Vaslui şi cea din *Tg. Frumos*. Prin urmare, în toată această perioadă, Epitropia îşi intensifică preocupările de a extinde învăţămîntul elementar pe la toate ţinuturile.

Începînd din anul 1841, şcoala din Tg. Frumos este menţionată mereu ca una din şcolile cu o activitate bogată [17]. Astfel, în 1842 şcoala număra 50 elevi [18] şi avea ca profesor pe N. Verdeanu, fostul pedagog al stipendiştilor de la Academia Mihăileană, venit special pentru organizarea acestei şcoli [19].

De la început, şcoala se încadrează în programa de învăţămînt preconizată de regulamentul şcolilor. Învăţarea scris-cititului, memorizarea şi numărarea se făceau după metoda lancastrului (clasa I). În clasa normală, (cu 11 elevi în 1843), programa de învăţămînt cuprindea: religia, gramatica romînă, geografia, aritmetica şi caligrafie [20], adică toate acele obiecte prevăzute pentru şcolile începătoare [21].

Cu timpul, această şcoală începe să constituie tot mai mult centrul atenţiei ocîrmuirii şi Epitropiei şcolilor. Astfel, cînd în 1847 se pune problema înfiinţării „comitetelor de inspecţie din judeţe" [22], Tg. Frumos este menţionat printre primele tîrguri cu următorul personal: căminarul D. Pisoţchi (preşedinte), serdarul Brînză şi Comisul Mircea [23]. Tot în această perioadă, pentru ca procesul de învăţămînt să se desfăşoare în condiţii cît mai bune, Epitropia ia unele măsuri în vederea înzestrării şcolii cu o *bibliotecă*. Direcţia şcolii se preocupă îndeaproape să procure în primul rînd cărţile didactice recomandate de Epitropie în instrucţiunile menţionate mai sus. Se simţea nevoia unor cărţi didactice, deoarece încă din 1843 programa de învăţămînt fusese sporită, adăugîndu-se istoria şi ştiinţele naturii (istoria naturală). Astfel, în catalogul bibliotecii alcătuit în 1875, sînt menţionate un număr mare de cărţi didactice care au servit procesul de învăţămînt. Dintre acestea nu lipsesc: *Geografia ţării romîneşti* de B. Fabian (1840), *Manual de istorie naturală* de T. Stamati (1841), *Elemente de matematică*, partea I aritmetica de Gh. Asachi (1843), *Gramatica romînească* de P. Cîmpeanu (1848) şi alte cărţi şi reviste [24]. Biblioteca a fost mereu sporită, adăugîndu-i-se tot mai multe volume provenite din comerţ sau din donaţii de stat şi particulare. Printre donatori figurează la loc de cinste: Gh. Asachi, T. Stamati, P. Cîmpeanu, T. Codrescu şi alţii [25].

După 1850, şcoala din Tg. Frumos intră într-o nouă fază de dezvoltare, potrivit condiţiilor create de noile legiuiri impuse de împrejurările politice interne şi externe ca urmare a mişcării revoluţionare din ţările romîne din anul 1848. În această perioadă, şcoala din Tg. Frumos, ca şi celelalte şcoli judeţene, sub imboldul elementelor burgheze, dobîndeşte un caracter nou, îmbogăţindu-şi programa de învăţămînt cu noi materii legate de practică între care trebuie amintite „...cunoştinţi practice de industrie agricolă şi domestică, agrimensura, cotitul vaselor, cunoaşterea măsurilor" [26].

16) *Ibid.*, II, p. 116—122.

17) O dovadă în plus că în anul 1841 şcoala funcţiona o constituie faptul că în registrul „Inventar de arhiva şi dota şcoalei primare de băieţi din urbea Tergu Frumos anul 1875" (A. S. Iaşi, F. 15, S. II, dos. 549 | 942, f. 1-16) se menţionează un regulament al şcolii în manuscris datînd din acest an.

18) V. A. Urechia, *op. cit.*, 3) II, p. 222.

19) A. S. Iaşi, Tr. 1764, op. 2113, dos. 238, f. 69.

20) A. S. Iaşi, Tr. 1764, op. 2113, dos. 236, f. 76.

21) V. A. Urechia, *op. cit.*, 3) IV, p. 324—332.

22) *Ibid.*, II, p. 323—324 şi 332.

23) Ultimul în calitatea lui de inspector şcolar, va colabora în mod special cu conducerea şcolii, donînd loc de şcoală şi asigurînd parte din fondurile necesare pentru construcţia localului de şcoală (A. S. Iaşi. Tr. 1764, op. 2013, dos. 242).

24) A. S. Iaşi, F. 15, S. II, dos. 549/942, f. 2—4.

25) *Ibid.*, f. 11 verso — 16.

26) V. A. Urechia, *op. cit.*, 3) III, p. 27—30.

Astfel, pînă la legea generală de organizare a învăţămîntului public din 1864 şcoala din Tg. Frumos, continuă să desfăşoare o rodnică activitate pe linia dispoziţiilor Aşezămîntului pentru reorganizarea învăţăturilor publice în principatul Moldovei din 1851. După legea din 1864 şi o dată cu aplicarea noilor programe de învăţămînt, se stabilesc bazele unei şcoli primare, care, de aici înainte, va duce o viaţă identică cu a oricărei şcoli elementare din Romînia.

CONTRIBUȚII LA PROBLEMA SEMINARULUI

DE

ERNEST STERE

Vom prezenta în cele ce urmează o serie de observațiuni și sugestii în legătură cu munca de seminar. Ele nu privesc toate formele de seminar existente, ci în mod special acele legate de activitatea catedrelor de psihologie-pedagogie, istorie și litere.

Referindu-ne la acest important sector al muncii didactice universitare, seminarul, preocuparea noastră de căpetenie este de a privi lucrurile sub aspectul lor practic. Pentru aceasta, vom înfățișa mai întîi cîteva aspecte reale legate de procesul muncii didactice în seminariile noastre, astfel ca după semnalarea lipsurilor mai frecvente, să rezulte într-un chip mai pregnant și mai convingător necesitatea cunoașterii obiectivelor muncii seminariale, precum și căile care trebuie luate în considerație pentru a spori eficiența acestei forme de activitate.

În această ordine de preocupări, cercetările noastre au avut în vedere un întreit scop:

1) De a stabili formele și cauzele lipsurilor principale manifestate la unele din seminariile noastre.

2) De a preciza — în lumina concepției actuale asupra educației — obiectivele ce trebuie urmărite în activitatea seminarială.

3) De a determina căile necesare de ordin metodico-științific pentru atingerea obiectivelor enunțate.

Urmează acum să vedem care sînt deficiențele pe care le-am constatat la seminariile noastre. Precizăm însă, că nu ne vom opri decît asupra acelora care prezintă un caracter tipic. Aspecte negative, particulare, întîlnite la un seminar sau altul, nu vor fi semnalate decît pentru valoarea lor reprezentatativă, pentru latura lor de exemplificare a unor situații mai frecvente.

Sistematizînd, am putea grupa lipsurile constatate, în două categorii principale:

a) Lipsuri de ordin metodic.

b) Lipsuri de ordin științific.

Fără îndoială, nu trebuie să pierdem din vedere că între aceste două categorii de lipsuri există o strînsă *interacțiune și condiționare reciprocă*. Astfel că niciodată slabele rezultate obținute la seminar, nu trebuie atribuite numai metodei de lucru. Invers, modul de a proceda afectează calitatea rezultatelor.

a) Referindu-ne la prima categorie de lipsuri: o anumită situație atrage atenția de la început și anume: absența unei metode unitare de lucru în seminariile noastre. Acest fapt se manifestă sub diverse forme. Spre exemplu: la unele specialități se practică în mod exclusiv seminarul de tip recapitulativ, destinat controlului și verificării cunoștințelor predate la curs (la psihologie, pedagogie etc.). La disciplinele istorico-literare însă, pe lîngă seminariile de control și verificare a cunoștințelor, este utilizată pe scară întinsă metoda referatelor, aceasta fie în cadrul ședințelor obișnuite, fie în cadrul unor seminarii speciale, avînd scopul esențial de a forma la studenți deprinderea muncii științifice și independente, încurajîndu-i uneori la producțiuni personale.

Fără îndoială că aceste variațiuni care privesc metodica seminariilor, depind în bună măsură de natura, durata și însemnătatea cursurilor respective. Tendința însă

de a subestima valoarea referatului ca metodă de lucru în seminar, ni se pare nejustificată. Sîntem de părere că referatul constituie una din căile principale în vederea formării deprinderilor de a lucra științific și un exercițiu deosebit de important pentru dezvoltarea personalității intelectuale și științifice a studenților noștri. Pentru aceste motive considerăm că metoda referatelor—asupra căreia vom reveni poate fi utilizată cu succes, bineînțeles ținîndu-se seama de anii de studiu și pregătirea individuală a studenților,—chiar din anul I la toate specialitățile.

b) Deosebiri de la un seminar la altul în cadrul aceleiași specialități, sau în specialități diferite, au putut fi remarcate de noi în legătură cu aplicarea uneia dintre cele mai importante cerințe ale muncii didatice și anume: *planificarea*.

Sub orice formă—fie că este vorba de seminarii introductive, de control al cunoștințelor sau seminarii speciale—, activitatea desfășurată în ora de seminar trebuie să se conformeze unui plan prealabil, judicios întocmit. Nu întotdeauna, însă, această cerință este tratată cu atenția și priceperea cuvenită. Am putut avea astfel uneori impresia, justificată de forma dezordonată a discuțiilor, fie că acest aspect a fost omis cu desăvîrșire în pregătirea seminarului, fie că planificarea a fost întocmită în mod defectuos. În bună măsură, această împrejurare o atribuim faptului că problema planificării nu s-a impus suficient atenției catedrelor, care au datoria să îndrumeze și sub acest aspect cadrele mai tinere lipsite de experiență.

Lipsurile care privesc metoda de lucru nu pot fi și nu trebuie tratate însă în chip izolat; ele sînt strîns legate și prin aceasta accentuate de o insuficientă pregătire științifică a orei de seminar. De aici o serie de lipsuri dintre care semnalăm pe acele mai caracteristice:

a) Teama, sau refuzul de a aborda probleme noi, sau de a da *clarificări suplimentare* în jurul temelor examinate la curs sau prevăzute chiar în planul ședinței respective de seminar.

b) Lipsa unei dozări juste a discuțiilor în funcție de importanța problemelor tratate la seminar. Se insistă prea mult asupra unor chestiuni secundare, trecîndu-se cu ușurință peste acele probleme care solicită o frămîntare mai adîncă și mai sistematică.

c) Neatenție față de modul de a se exprima al studenților și insuficiențele vocabularului lor științific. Spre exemplu: un student vorbește despre „metodele de investiție", în loc de „investigație", ale pedagogiei, un altul despre „statornicia bipedă" a omului în loc de „stațiune bipedă", un student pronunță „propietate" în loc de „proprietate". Nu s-a produs în aceste împrejurări intervenția necesară din partea conducătorului de seminar. Nici atunci cînd unul dintre studenți avînd intenția de a arăta importanța teoriei darwiniste, începea în felul următor: „Darwin dă mai multe exemple care arată justețea celor confirmate de el"....

d) Conducătorul de seminar trebuie să dirijeze discuțiile în mod activ și creator punînd întrebări sau formulînd concluzii precise la sfîrșitul dezbaterilor asupra fiecărei probleme tratate în seminar sau la sfîrșitul ședinței. Întrebările au însă uneori un caracter prea vag, spre exemplu: „Ce fel de proces este percepția?" sau „Ce fel de minte era Aristot?".

e) Concluziile și aprecierile asupra contribuției studenților la discuții, în cadrul seminariilor de control sau a unor seminarii speciale, sînt de asemenea uneori vagi și inconsistente. Spre exemplu: în cadrul unui seminar special, conducătorul încheia discuțiile asupra referatului, ținut de un student, în felul următor: „sînt și eu de acord cu tov. student X, că referatul ținut de studentul Y are calități, dar și lipsuri. Timpul însă fiind înaintat, nu putem face o analiză mai amănunțită, așa că ne oprim aici"...

Nu mai multă precizie și substanță rezultă din următoarele cuvinte, cu care conducătorul de seminar își încheia considerațiile asupra unui referat: „credem că expunerea prezentată de tov. X ne poate satisface în oarecare măsură".

f) Dacă sîntem de acord cu toții că în bună măsură pregătirea științifică a grupei de studenți este o oglindă și un rezultat al pregătirii și interesului științific manifestat de cadrele didactice, ne putem explica pînă la un punct faptul că, la unele seminarii numărul studenților care iau parte la discuții precum și calitatea participărilor sînt nesatisfăcătoare.

Insuficiența pregătirii metodico-științifice a seminarului se reflectă mai ales în caracterul superficial al discuțiilor, în alura lor dogmatică și un mod de a trata abstract, birocratic, problemele, fără a se folosi de materialul viu, concret și mai ales legat de actualitate.

Cauzele lipsurilor

a) Insuficienta pregătire a seminariilor din punct de vedere metodic şi ştiinţific, de către unele cadre didactice.

b) Deficienţe în ce priveşte munca de îndrumare şi control din partea catedrelor.

c) Alcătuirea defectuoasă a grupelor de studenţi.

d) Programul de studii prea încărcat.

e) Lipsa de sistemă şi nivelul ştiinţific necorespunzător al unor prelegeri, împrejurare care se răsfrînge în chip negativ şi asupra calităţii muncii desfăşurată în seminar.

f) Frecvenţa neregulată a studenţilor la unele cursuri şi seminarii.

Obiectivele seminarului

Din însăşi expunerea lipsurilor mai caracteristice manifestate la unele din seminariile noastre, credem că s-au putut desprinde deja obiectivele şi preocupările ce ar trebui să domine în seminar, pentru ca această formă de activitate didactică să corespundă pe deplin sarcinilor ce revin astăzi învăţămîntului nostru. Pentru mai multă precizie vom specifica următoarele obiective care trebuie urmărite în activitatea desfăşurată în seminarii:

a) Seminarul trebuie să constituie un prilej de verificare a modului în care studenţii şi-au însuşit materialul prelegerilor şi al lecturilor ştiinţifice recomandate.

b) Să transmită noi cunoştinţe sub formă de completări şi aprofundări a materiei predate la curs.

c) Să formeze deprinderi de gîndire creatoare în domeniul muncii ştiinţifice.

d) Să contribuie la formarea şi îmbogăţirea vocabularului ştiinţific.

e) Să ridice nivelul ştiinţific al studenţilor prin intrepretarea exactă a problemelor materiei de specialitate şi legarea lor de sarcinile construirii socialismului

Nu e nevoie să insistăm asupra faptului că aceste obiective nu pot şi nu trebuie urmărite separat. Între ele există o strînsă interdependenţă, astfel că în munca depusă la seminar, chiar dacă uneori se pune accentul pe o anumită latură, ele trebuie cultivate în mod solidar.

Tipuri de seminar şi căi metodice

Fără îndoială că există şi trebuie să existe deosebiri în ceea ce priveşte metoda de lucru de la o specialitate la alta. Din punct de vedere metodic, este evident că la un seminar de arheologie nu se poate proceda ca la unul de istorie contemporană sau de psihologie. Aceste particularităţi metodice sînt deosebit de interesante pentru pedagogie şi demne de studiat. Dat fiind însă cadrul limitat al expunerii noastre, nu ne putem îngădui a discuta decît asupra căilor celor mai generale, a formelor tipice pe care le capătă activitatea desfăşurată în seminariile noastre. Forma cea mai frecventă practicată la catedrele cercetate de noi, este aceea a seminarului de control şi verificare a cunoştinţelor. În afară de aceasta însă, există şi alte căi utilizate deja, dar asupra cărora va trebui să se îndrepte mai mult atenţia din partea cadrelor didactice. Ne referim la ***seminariile introductive***, ***seminariile cu referate*** şi ***seminariile speciale***. În cele ce urmează vom examina pe rînd formele menţionate mai sus, pentru a scoate în relief utilitatea lor şi căile pe care le socotim apte de a le spori randamentul cantitativ şi calitativ.

Seminarul introductiv

Utilitatea acestei forme de seminar este adeseori, dacă nu ignorată, cel puţin insuficient apreciată. Practica seminariilor de acest tip este cu totul sporadică, cu toate că acestea ar putea fi de un real folos în munca instructiv-educativă depusă în cadrul prelegerilor şi a celorlalte forme de activitate seminarială. Iată cum concepem activitatea acestor seminarii: la începutul fiecărui ciclu de seminarii recapitulative sau speciale, este bine să se consacre cîteva şedinţe de pregătire. Este vorba ca în cadrul acestor seminarii introductive studenţii să fie iniţiaţi asupra tematicii generale a cursului respectiv, asupra problemelor care vor fi discutate în cadrul seminariilor recapitulative ulterioare, asupra temelor principale ale referatelor ce vor fi repartizate studenţilor cît şi asupra terminologiei ştiinţifice a materiei de specia-

litate. Tot în cadrul acestor seminarii, studenții anului I trebuie deprinși cum să conspecteze un material științific, cum să ia note la curs, cum se întocmește o fișă bibliografică etc.

Fără îndoială că aceste preocupări din partea conducătorului de seminar, trebuie să aibă un caracter permanent; dar ele se impun mai ales la începutul fiecărei activități noi, avînd rolul specific de a introduce și familiariza pe studenți cu problematica specialității respective și totodată de a le arăta de la început căile cele mai potrivite ale studiului individual.

Seminarul de control și verificare a cunoștințelor

Dificultățile cele mai mari legate de această formă de seminar se manifestă mai ales în cadrul metodei de lucru utilizată aici și anume: convorbirea dintre conducătorul de seminar și grupa de studenți. S-a constatat că în practica multor seminarii de acest fel, discuția degenerează adeseori într-o formă școlărească, elementară de „ascultare". În loc ca problemele abordate pe calea discuției să fie supuse unei dezbateri reale, însuflețită și aprofundată, ele fac obiectul unei desfășurări cvasimecanice, în care apelul la memorie reprezintă factorul esențial. Această atitudine este fundamental greșită. La originea ei nu vedem altceva decît o subestimare cu totul nemotivată a muncii din seminar. De aceea nu putem aștepta o îmbunătățire a muncii depusă în sectorul învățămîntului universitar decît printr-o revizuire a atitudinii manifestată de către unele cadre didactice cu privire la valoarea și utilitatea seminariilor.

Este cert, că din punctul de vedere al valorii instructiv-educative ca și în ceea ce privește complexitatea desfășurării sale proprii, seminarul nu trebuie așezat mai jos decît prelegerea. A-i minimaliza importanța, înseamnă a comite o gravă eroare. Împărtășim pentru acest motiv întru totul opinia cadrelor didactice din învățămîntul sovietic, cu privire la însemnătatea muncii seminariale. Majoritatea autorilor sovietici care au studiat această problemă au scos în lumină caracterul complex și deosebita răspundere ce revine acestei munci. „Unii profesori — declară autoarea sovietică Burminstrova — sînt de părere că e mai greu să ții o prelegere decît să conduci un seminar. Acest lucru nu corespunde întocmai realității. Este indiscutabil că e mult mai greu să pregătești o prelegere decît un seminar. Dar e mult mai complex să ții un seminar decît să ții o prelegere pregătită de înainte. În cursul prelegerii, profesorul poate fi sigur că planul său de expunere nu va fi cu nimic schimbat, că nimic nu-l va abate, că nu-l așteaptă nici o surpriză; în cadrul seminarului sînt posibile tot felul de abateri neprevăzute de la plan și se pot ivi cele mai neprevăzute probleme". (B u r m i n s t r o v a T. I.: *Despre priceperea de a conduce o discuție vie.* Din Vestn. Șk. nr. 7, 1942).

O deosebită atenție trebuie acordată întocmirii planului de conducere a seminarului, precum și pregătirii pe baza căreia va putea fi transpus în practică planul prestabilit. În legătură cu cele arătate mai sus, vom sublinia că nu e suficient ca seminarul să decurgă conform unui plan anterior întocmit. Experiența ne arată că un conformism prea rigid față de acest plan, nu poate fi decît un obstacol în desfășurarea vie și rodnică a discuției. Executarea planului întocmit trebuie pentru acest motiv să se efectueze fără rigiditate, cu mult tact și suplețe din partea conducătorului de seminar, pentru a face față unor împrejurări noi, neprevăzute. Este necesar de a îmbina într-un mod cît mai armonios posibil cerința planificării, o dată cu aceea de a satisface o curiozitate nouă, de a oferi un răspuns la problemele care se pot ivi neașteptat în cadrul discuțiilor.

Firește e imposibil de anticipat în chip amănunțit, forma precisă pe care o va urma discuția în cadrul seminarului. Această imposibilitate a prevederii riguroase — problemă care nu se pune în legătură cu prelegerea — constituie aspectul cel mai dificil al muncii seminariale, dificultate care nu poate fi biruită decît printr-o temeinică pregătire științifică și metodică.

În cadrul seminarului se ivesc întotdeauna probleme noi, cu atît mai numeroase și mai neprevăzute cu cît interesul științific al studenților este mai puternic stimulat. În atitudinea adoptată față de aceste situații noi, conducătorul de seminar trebuie să dea dovadă de competință și discernămînt pentru a lămuri problemele ridicate, a deosebi acele elemente ale discuției care reprezintă o valoare pozitivă de ceea ce poate fi înlăturat ca nefiind necesar în sine, sau raportat la cerințele seminarului respectiv.

În concluzie două extreme trebuie evitate în raport cu cerința desfășurării planificate a muncii seminariale:

1. A nu se pierde din vedere necesitatea unui fir conducător care să închege discuţiile într-un tot organic, coerent şi raţional.

2. A nu transforma executarea planului într-o aplicaţie dogmatică şi bucherească.

Rezultă că planul de conducere al şemioarului nu trebuie conceput şi aplicat decît sub forma unei scheme, e drept precisă, dar elastică în acelaşi timp, a unor puncte de reper prestabilite, aflate din distanţă în distanţă, dar care în intervalul dintre ele, să îngăduie suficientă libertate în mişcări, posibilitatea de a privi în jur şi mai departe, în toate direcţiunile.

Semnalăm, fără a intra în amănunte, importanţa altor cerinţe, a căror respectare contribuie în mod neîndoielnic la buna desfăşurare a orei de seminar:

a) A nu se aborda prea multe probleme mai ales în primii ani de studii; la primele seminarii nu e recomandabil să cerem prea mult din partea studenţilor. Dacă această cerinţă referitoare la dozarea materiei supusă discuţiei este respectată, atunci orele următoare vor decurge din ce în ce mai activ, imprimîndu-se astfel seminarului un stil cu adevărat creator.

b) Desfăşurarea discuţiilor să fie subordonată unei necesităţi interne, raţionale, cu alte cuvinte, să existe o orientare logică în cadrul convorbirilor dintre asistenţi şi studenţi, pentru a se înlătura astfel arbitrarul şi incoerenţa.

c) Întrebările să fie clare şi precise.

d) Discuţia să nu lase în urmă probleme neelucidate. E de preferat sacrificarea unei părţi din plan, decît executarea cu orice preţ, chiar cu preţul unei tratări superficiale şi formale a problemelor.

e) În vederea realizării aceluiaşi caracter de unitate raţională a discuţiilor din seminar, e necesar ca timpul consacrat fiecărei probleme ce se discută să fie în mod just dozat după importanţa acestora. În caz contrar, studenţii vor avea o perspectivă greşită, denaturată, cu privire la însemnătatea problemelor supuse discuţiei.

f) O deosebită atenţie va trebui să arate conducătorul de seminar cu privire la felul de a învăţa şi a reproduce cele învăţate, al studenţilor. În această privinţă trebuie să rezulte cu evidenţă faptul că operaţia recapitulării n-a fost în mod elementar înţeleasă, ca o reproducere textuală, un simplu dublet literal al cursului. Recapitularea trebuie privită mai mult ca un mijloc şi nu ca un scop în sine. Scopul esenţial ce trebuie urmărit în seminar este de a stimula cît mai mult interesul ştiinţific şi gîndirea creatoare a studenţilor. Acest lucru nu poate fi obţinut decît prin folosirea unui material amplu şi bogat în exemple vii, a unei metode active în conducerea seminarului, care să permită discutarea însufleţită a problemelor, aprofundări şi completări ale cunoştinţelor predate la curs.

Aplicată în chip just, recapitularea va putea deveni astfel prilejul unei prelucrări active a materiei ştiinţifice de specialitate. Numai în aceste condiţii va putea fi evitată monotonia şi sterilitatea de care sînt atinse unele seminarii. Numai astfel se va putea imprima acestei forme de muncă didactică un caracter dinamic de o calitate superioară.

Seminarul cu referate

S-a pus problema dacă este bine sau nu, să se utilizeze metoda referatelor. Dacă există o îndoială în această privinţă, ea se datoreşte faptului că multe din referatele ţinute de către studenţii noştri nu-şi ating scopul. Ele sînt adeseori pregătite în grabă, avînd de aceea mai curînd caracterul unor compilaţii naive, decît a unor producţiuni personale. În ce priveşte discuţiunile pe marginea referatelor, ele nu reuşesc, după cum se ştie, să antreneze decît o parte din studenţi, restul complăcîndu-se într-o atitudine de pasivitate totală. Este deci în bună măsură întemeiată opinia unor cadre didactice care subliniază lipsa de utilitate a referatelor. Dar dacă pînă în prezent acest sistem de lucru n-a dat peste tot roadele aşteptate, aceasta nu înseamnă că el trebuie abandonat.

Pentru a stimula interesul ştiinţific al studenţilor şi a-i deprinde cu metodele de studiu ştiinţific — cum să elaboreze o lucrare ştiinţifică şi să o redacteze, cum să cerceteze un material bibliografic şi cum se conspectează, — este recomandabil ca studenţii să fie antrenaţi la acest gen de lucrări, cu referate, chiar din anul I. Am putu constata astfel că acolo unde conducătorul seminarului este activ şi se pricepe să însufleţească grupa de studenţi, rezultatele referatelor sînt foarte bune.

Experienţa învăţămîntului sovietic—menţionăm pentru exemplificare catedra de istorie de la Universitatea din Moscova—, ne demonstrează în modul cel mai convingător eficienţa acestei metode atunci cînd este aplicată cu seriozitate şi competinţă.

Seminariile speciale

Cu privire la această formă de seminar noi nu dispunem de un material recoltat pe calea unei experiențe proprii, această formă de activitate, nefiind practicată la catedra noastră de psihologie-pedagogie. Ceea ce putem spune în această privință este rezultatul unor observațiuni, pînă în prezent fragmentare, efectuate asupra unor seminarii la specialitățile Istorie și Filologie. Indicații prețioase în această direcție, am putut obține pe calea unei anchete întreprinse printre conducătorii acestor seminarii. De un deosebit folos, a fost pentru noi cunoașterea experienței și a rezultatelor obținute de învățămîntul sovietic, în practica acestei forme de seminar. Într-adevăr seminariile speciale, avînd rolul de a încuraja pe studenți la cercetări și producții personale și de a-i deprinde totodată cu minuirea metodelor de lucru științific, li se acordă o deosebită însemnătate în școala sovietică. Pe calea lor, studentul este angajat într-o formă concretă și personală în procesul de cercetare și de creație științifică. Procedeul de lucru este în esență următorul: se încredințează studenților spre tratare anumite probleme, de un nivel mai înalt, atît în vederea aprofundării cunoștințelor cît și pentru desăvîrșirea lor și în același timp valorificarea deprinderilor de studiu individual. În acest scop sînt folosite o serie de căi pe care le amintim, deoarece ele ar putea constitui norme de lucru pentru seminariile speciale ce se țin la facultățile noastre:

a) Tematica referatelor prezentate în cadrul seminariilor speciale trebuie strîns legată de tematica muncii științifice a catedrei. E de dorit astfel, așa după cum se practică în învățămîntul sovietic, ca munca de cercetare științifică a catedrei și aceea depusă de studenți, să se împletească într-un efort unitar.

b) Din cerința mai sus menționată, rezultă atenția cu care trebuie să se întocmească planul temelor pentru referate. Acest plan trebuie întocmit cu multă grijă la începutul fiecărui semestru fără însă a fi exclusă posibilitatea ca studenții înșiși să-și aleagă teme complimentare pentru studiu, în cazul că unii dintre ei sînt preocupați în special de anumite probleme.

c) Temele să nu aibă un caracter prea general nici prea special.

d) În vederea formării deprinderilor de lucru științific, este bine ca studentul să fie îndrumat în permanență de către conducătorul de seminar, precum și în cadrul orelor de consultații, de către titularul specialității respective. Îndrumările se vor referi în special la următoarele operațiuni, care stau la baza alcătuirii unui referat științific:

1) Adunarea și conspectarea materialului.
2) Critica materialului cercetat.
3) Elaborarea acestui material.
4) Redactarea lucrării.

Sîntem convinși că rezultatele obținute la seminariile speciale vor fi cu atît mai bune, cu cît va fi existat o pregătire în direcția muncii științifice, încă din anul I. Acesta e motivul principal pentru care socotim că studenții trebuie deprinși de la începutul studiilor cu munca de pregătire a referatelor; bineînțeles, acestea avînd în anii I și II caracterul unui exercițiu preliminar, în vederea lucrărilor mai personale și mai dificile, care vor trebui efectuate începînd din anul III.

Concluzii

Am schițat în cele de mai sus o serie de cerințe și unele sugestii care privesc problema îmbunătățirii muncii de seminar. Între toate condițiile enumerate, aceea pe care o socotim fundamentală este pregătirea științifică a conducătorului de seminar. Este evident pentru oricine, că buna pregătire științifică și ideologică a factorilor de conducere în învățămînt, reprezintă instrumentul cel mai prețios al muncii didactice. Nu poate fi vorba de „personalitate" sau „măiestrie pedagogică", acolo unde această condiție e absentă. O pregătire științifică superioară este cheia oricărui succes veritabil și nici un artificiu tehnic sau „miracol", n-ar putea compensa lipsurile existente în această privință.

Numai atunci și numai în măsura în care, datorită pregătirii și unei meditații stăruitoare asupra problemelor specialității sale, profesorul și-a putut asigura o cultură temeinică și deprinderi creatoare pe terenul muncii științifice, acțiunea sa culturală va putea deveni o veritabilă „unealtă de transformare a personalității". Numai în aceste condițiuni, dintr-o elementară metodă vizînd simpla recapitulare și înregistrare mecanică a cunoștințelor predate la curs, seminarul poate deveni fermentul unei activități pozitive, veritabilă școală a gîndirii, de care are nevoie făurirea omului nou.

DIN TRECUTUL ÎNVĂȚĂMÎNTULUI JURIDIC ÎN MOLDOVA

CU PRILEJUL ÎMPLINIRII A O SUTĂ DE ANI DE LA ÎNFIINȚAREA FACULTĂȚII DE ȘTIINȚE JURIDICE DIN IAȘI

DE

MIHAIL AVADANEI

La 24 februarie 1956 s-a împlinit o sută de ani de la deschiderea cursurilor facultății de drept din Iași.

Aceasta a fost cea dintîi facultate înființată pe baza regulamentului școlar din 1851, alcătuit din îndemnul domnitorului Grigore Ghica, prin care învățătura în Moldova era împărțită în trei ramuri : primară, secundară și învățătura înaltă, adică facultățile : filozofică, giuridică, teologică și medicală [1].

Cînd s-a întemeiat Universitatea din Iași, în 1860, facultatea de drept a intrat în componența ei cu organizarea pe care o avea dinainte și și-a păstrat în cadrul universității, în esență, aceeași structură mai multe decenii.

În dezvoltarea învățămîntului juridic din țara noastră, facultatea de drept din Iași a avut un rol însemnat. Ea a dat, în timp de o sută de ani, peste opt mii de licențiați, absolvenți și diplomați universitari.

Cu prilejul aniversării a o sută de ani de existență a facultății juridice trebuie să ne îndreptăm atenția și la formele pe care le-a avut învățămîntul juridic în Moldova înainte de înființarea facultății, pentru că învățămîntul juridic este mai vechi decît facultatea. De altfel nu s-ar putea vorbi despre facultatea de drept fără a pomeni și despre felul cum era organizată învățătura juridică înainte de 1856.

Dezvoltarea vieții economice și sociale și a relațiilor comerciale și culturale ale Moldovei cu celelalte state, îndeosebi spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea a dat naștere cerințelor de a se cunoaște legile mai temeinic și de către mai mulți dintre acei care făceau parte din aparatul de stat.

Hotărîrile și sentințele trebuiau și erau, cel puțin în parte, încă din secolul al XVIII-lea, sprijinite pe citate din legi [2]), ceea ce denotă că învățătura dreptului devenea din ce în ce o trebuință mai urgentă, căreia nu i se mai putea face față decît cu un învățămînt organizat în limba poporului.

În perioada de dezvoltare a relațiilor capitaliste din Moldova, cînd piața cerea din ce în ce mai multe mărfuri, proprietarii de moșii acaparau mereu pămînturi ca să poată produce cereale-marfă în cantități mari. Aceasta a adus, însă, la o continuă schimbare a hotarelor dintre proprietățile funciare și a dat naștere multor procese, pentru care era nevoie și de hotarnici și de juriști.

Pentru hotarnici, Gheorghe Asachi a deschis *în 1813 un curs, în cadrul academiei grecești* din Iași, pe care l-a ținut în limba romînă, iar pentru învățătura dreptului se cerea în anaforaua Epitropiei școlilor, din 1827 pentru înființarea școlilor de la Trei Ierarhi, ca pe lîngă alte cursuri, la gimnaziu să se predea și „acela de pravile".

---

1) *Manualul administrativ al principatului Moldovei*. Tom. II, Iași 1856 : „Regulamentul școlariu" Kapul II, art 11.

2) Andrei Rădulescu, *Cercetări asupra învățămîntului dreptului în Țara Romînească*, București, Ed. Flacăra, 1913.

Cursul de legi nu a luat ființă o dată cu școlile de la Trei Ierarhi, ci după doi ani.

În ziua de 3 iunie 1830, pravilistul Cristian Flechtenmaher, numit profesor extraordinar al gimnaziului vasilian pentru cursul de legi, și-a deschis cursul cu lecția intitulată: „Istoria dreptului romînesc sau a pravililor romînești".

Cu această prelegere, care este prima lecție de drept ținută în țara noastră, ce s-a păstrat în întregime, poate fi socotit început învățămîntul juridic din Moldova în limba romînă.

La dezvoltarea acestui învățămînt, de la începuturile lui, pravilistul Flechtenmacher a avut un rol foarte însemnat. El era doctor în legi și jurist renumit, adus din Ardeal de domnitorul Calimahi în 1812, printr-o scrisoare a lui Mihail Sturza, pe atunci vornic de aprozi.

Flechtenmacher avusese rol principal în alcătuirea codului „Calimahi" și îndeplinea funcția de pravilist (jurisconsult) al statului moldovean.

Prin istoria dreptului romînesc, Flechtenmacher înțelegea, de fapt, istoria dreptului roman pe care îl considera continuat de legiuirile statului nostru și vrednic a sta la temelia legilor a „toate Staturile Europei" [3]).

Cursul de legi de la gimnaziul vasilian a fost ținut de Flechtenmacher pînă în 1834.

O dată cu înființarea Academiei din Iași, în 1835, prevăzută prin Regulamentul Organic, învățămîntul juridic trece într-o nouă fază.

De la un curs de legi despre dreptul civil al Moldovei, ținut în cadrul gimnaziului, el trebuia să fie organizat, cum se prevedea în regulamentul de organizare a academiei, într-o facultate de legi.

Dar, și acum, la deschiderea cursurilor academiei (16 iunie 1835), numită mai tîrziu Academia Mihăileană, ca și la gimnaziul de la Trei Ierarhi, cursul de legi nu ia ființă de la început. După un an, adică în 1836, constatîndu-se că elevii din clasa filozofiei au cunoștințele necesare ca să înțeleagă legile, tot Flechtenmacher deschide cursul de legi de la Academie cu o lecție din dreptul naturii, intitulată: „Cuvînt către cinstiții ascultători de legi rostit la anul 1836 în Academia din Iași", care se păstrează la Academia R. P. R.

Lecția începe cu o interesantă definiție a dreptului naturii și cuprinde prețioase observații cu privire la însușirile judecătorului.

Astfel au luat ființă la Academie lecțiile de drept, care se țineau de patru ori pe săptămînă, fără, însă, să se fi organizat ceea ce stătea scris în regulament, adică facultatea de legi.

Flechtenmacher a predat aceste lecții un an, după care la cursul de legi a fost angajat francezul Maisonabe, care a predat primele cursuri în limba franceză la Academie. Acesta a fost semnalul aplicării gîndurilor domnitorului Mihail Sturza de a înlătura din Academie limba națională, cu toate că el însuși militase mai înainte pentru introducerea ei ca limbă de predare. „Spăimîntat de progresul școlilor — cum spune Cogălniceanu în raportul către domnitorul Al. I. Cuza — de idei naționale și liberale" [4]), Sturza, reprezentant al moșierimii, era în fruntea luptei pentru desființarea învățămîntului în limba poporului. El ducea astfel o politică de clasă care limita posibilitățile de a cunoaște legile numai la fiii moșierilor și vîrfurilor burgheziei.

În 1838, cînd încă nu luase ființă facultatea de legi, un nou regulament intitulat „Regulament a shoalelor publice din prințipatul Moldovei" precizează treptele învățăturii publice și condiționează urmarea cursului de legi de însușirea întîi a „învățăturilor ce se paradosesc în facultatea filozofică". Cursurile facultății de legi, organizată prin acest regulament, erau de trei ani și cuprindeau: pentru anul I, teoria legilor în general și statistica, anul II, dreptul roman și științele politice și anul III, dreptul civil al Moldovei, dreptul criminal, procedura civilă și criminală, dreptul comercial și cambial și stilul politico-judecătoresc. Regulamentul stabilea că absolvenții facultății de legi vor avea titlul de avocat [5]).

---

3) G. Ungureanu: *Învățămîntul juridic în Academia Mihăileană. Cercetări*, în anuarul jubiliar pe 1935 al Liceului național din Iași, p. 333 (lecția ținută de Flechtenmacher la 3 iunie 1830).

4) Iulian Teodorescu: *Istoricul facultății juridice din Iași*, în Anuarul jubiliar al Universității din Iași, pe anul 1910 — fragment din cuvîntarea rectorului Suciu de la 1876.

5) G. Ungureanu: *op. cit.*, p. 358.

Dacă pînă acum învățămîntul juridic din Moldova s-a făcut, fie sub forma unui curs de drept civil în cadrul gimnaziului de la Trei Ierarhi, fie sub formă de lecții de dreptul naturii în cadrul Academiei, cu aplicarea regulamentului din 1838, dreptul urmează să se studieze într-o instituție specială care făcea însă parte tot din Academie.

Epitropia școlilor din Moldova constatînd că învățătura la Academie ajunsese la gradul „a se putea începe în acest an scolastic și paradosul legilor" recomandă prin anaforaua nr. 209 din 1 octombrie 1839 să fie numit profesor de legi ardeleanul P. Cîmpeanu, „giurat a universității de Pesta" [6]).

Cursurile facultății s-au deschis în ziua de 15 noiembrie 1839 cu 17 tineri în anul I și un profesor — Cîmpeanu. În anul următor facultatea funcționa cu doi ani, dar tot cu un singur profesor (același Cîmpeanu) care preda la amîndoi anii. Abia în toamna anului 1841, cînd facultatea avea toți trei anii, a fost numit profesor pentru anul III Damaschin Bojinca [7]).

Începînd din octombrie 1842 învățămîntul de la facultatea de legi se îmbogățește cu o disciplină nouă: economia politică, pe care a predat-o timp de doi ani, cît a durat, Ioan Ghica.

Primii absolvenți ai facultății au fost recomandați să fie folosiți ca judecători.

Entuziasmul cu care la început se îndreptau tinerii spre facultatea de legi a mers descrescînd, astfel că în anul 1845 nu se mai înscrie nimeni la facultatea de legi. La aceasta a contribuit, fără îndoială, alături de tendința tot mai evidentă a lui Mihail Sturza de a înlocui limba romînă cu cea franceză și lipsa unor perspective stabilite prin lege pentru absolvenții facultății.

După plecarea lui Ioan Ghica — în 1844 — facultatea a rămas cu cei doi profesori: Cîmpeanu și Bojinca, iar din 1846-47 ea poate fi considerată, ca desființată, odată cu celelalte cursuri superioare ale Academiei. Lupta domnitorului Sturza împotriva învățăturilor înalte în Moldova se încheiase cu victoria acestuia. Dar, această situație nu putea să dureze, mai cu seamă că dezvoltarea spiritului revoluționar după 1848 a stimulat năzuințele poporului moldovean spre cultură înaltă și numai după cîțiva ani, în 1851, o comisie însărcinată de domnitorul Gr. Ghica alcătui un nou regulament de organizare a Învățămîntului din Moldova. Acest „Regulament școlariu" a însemnat un important pas înainte pentru învățămîntul nostru. El este alcătuit în spiritul unor concepții înaintate și stă la baza reorganizării școlilor din Moldova.

În articolul 6 al regulamentului, unde se vorbește de învățătura științelor înalte, se arată că pentru aceasta „sînt menite facultățile la a căror înființare se va avea în vedere atît științele abstracte cît și acele practice și istorice".

Aceste facultăți nu se vor înființa pînă cînd învățăturile gimnaziale nu „vor pregăti școleri vrednici de a învăța cu ispravă științele înalte". Este vorba, prin urmare, de un sistem de învățămînt cu instituții mai temeinic organizate decît în regulamentele anterioare.

Acest regulament mai are meritul de a fi pus problema, pe cît se pare pentru prima oară mai susținut, a socotirii învățăturii publice „ca o condiție neapărată a ocupării funcțiilor publice" [8]). Acesta este considerat ca un principiu fundamental al regulamentului.

Prin articolul 61, capitolul II din regulament, era stabilită organizarea învățămîntului juridic, care avea să ia ființă sub forma unei facultăți de 3 ani — așa cum de altfel a continuat să rămînă pînă în 1930 — în care se prevedeau ca discipline de predat:

a) Enciclopedia științelor juridice.

b) Teoria dreptului, teoria dritului criminal, dritul ginților.

c) Dritul civil al Romanilor, Instituții și Pandecte și istoria dritului roman.

d) Dritul comercial și cambial, codica comercială a Moldovei.

e) Codica civilă și criminală a Moldovei, Teoria procedurii criminale și civile, procedura criminală și civilă a Moldovei.

f) Medicina judecătorească.

---

6) Arhivele Statului București: Fond: Ministerul Cultelor și Învățăturii Publice în Moldova, Dosar adm. 126, fila 83.

7) G. Ungureanu: *op. cit.*, [8]).

8) *Manualul administrativ al principatului Moldovei*, art. 9 din „Regulamentul școlariu".

g) Enciclopedia științelor politice.
h) Științele politice, ear mai cu seamă economia politică, știința finanțială, cunoștința așezămintelor administrative ale Moldovei[9]).

După trei ani de cursuri de legi, în care timp tinerii „cu deosebită silință" puteau urma și cursurile facultății filozofice cu obligația de a întrebuința în ă un an — al patrulea — pentru pregătirea examenelor, se obținea diplomă de „licențiat de giurisprudență".

Facultatea de legi din cadrul Academiei, de la 1839, era de fapt tot un fel de curs de drept, pe care il ținea un singur profesor la un an sau chiar la doi, cum preda profesorul Cimpeanu la anii I și II, de aceea se consideră că facultatea de drept în adevăratul înțeles al cuvîntului a fost infiinţată prin regulamentul din 1851, în care se prevedea organizarea acesteia pe baze mai temeinice și cu un conținut mult mai bogat.

Problema înființării efective a facultății s-a pus abia în 1855, cind gimnaziul, reorganizat prin același regulament, avea să dea prima serie de absolvenți. Pentru aceasta era nevoie să se ia măsuri pentru crearea condițiunilor de funcționare a facultății de legi și filozofică, cele dintii care urmau să ia ființă.

Una dintre problemele esențiale era asigurarea profesorilor care să predea cursurile.

Și de data aceasta, ca și la inceputul învățămintului juridic în 1830 și a deschiderii cursului de legi din 1839, tot spre Ardeal s-au îndreptat gîndurile Moldovei. Astfel încă din septembrie 1854 inspectorul școlilor din Moldova, August Treboniu Laurian a scris lui Simion Bărnuțiu, care își luase doctoratul în drept la Pavia, să vină la Iași[10]). La începutul anului 1855, Bărnuțiu preda la clasele superioare ale gimnaziului un curs de filozofie. Tot la aceste clase deocamdată a fost numit profesor de economie politică Gh. Apostoleanu. Aceștia urmau să fie trecuți la facultatea de legi pe care consiliul școlar o pregătea pentru toamna anului 1855. Pentru infiinţarea facultăților juridică și filozofică, Consiliul ceruse încă din februarie 1855 suma de 70.000 lei,[11]) pe care, însă, nu o obținuse.

Abia în octombrie 1855, cind cursurile facultăților trebuiau să fie deschise, departamentul învățăturilor publice a propus domnitorului înființarea numai a facultății juridice de 3 ani.

La Universitatea din Iași se păstrează steagul pe care este scris: „Facultatea de Dritu din Jassy — 6 Octombrie 1855", probabil pregătit în vederea deschiderii facultății de drept, o dată cu cea filozofică, pentru care există un steag la fel.

Pentru deschiderea facultății mai trebuia un profesor de statistică, pe care Bărnuțiu l-a ales, în calitatea de inspector al școlilor, în persoana lui Al. Papiu-Ilarian, pe care l-a chemat la Iași.

În ziua de 24 februarie 1956 s-au deschis cursurile facultății de drept cu trei profesori care predau disciplinele anului I: Simion Bărnuțiu — drept natural, Gh. Apostoleanu — economia politică și Al. Papiu — statistica.

Facultatea funcționa în localul Academiei, unde este astăzi Filiala Iași a Academiei R.P.R. și făcea parte, din punct de vedere administrativ, tot din Academie.

În primul an, deși cursurile s-au ținut pînă în iunie, rezultatele n-au putut fi prea însemnate. Nu știm, încă, nici ciți tineri au audiat cursurile. Din anul al doilea – 1856-1857 — a luat ființă și facultatea filozofică la care predau în general aceiași profesori de la facultatea de drept. În acest an, la Facultatea de drept predau 5 profesori: S. Bărnuțiu — istoria dreptului roman, Al. Papiu — istoria dreptului criminal al Moldovei, G. Apostoleanu — procedura criminală, T. Veisa — dreptul civil și Petru Suciu — enciclopedia dreptului și enciclopedia politică.

La începutul anului au fost predate, se pare, numai logica și psihologia de către Bărnuțiu și abia în martie s-au început cursurile de legi.

Din cauza întreruperii cursurilor în 1858, facultatea a funcționat numai cu anii I și II pînă în 1859, cind s-au început cursurile și cu anul al III-lea. În acest an facultatea avea 24 studenți și 6 profesori[12]). Celor cinci profesori amintiți mai sus li s-a adăugat I. Lupașcu pentru dreptul comercial și cambial.

9) *Manualul administrativ al principatului Moldovei.* (Vezi și G. Ungureanu, *op. cit.*, [3]) p. 374 și urm.).
10) G. Ungureanu, *op. cit.*, [3]) p. 375.
11) G. Ungureanu, *op. cit.*, [3]) p. 376.
12) G. Ungureanu, *op. cit.*, [3]) p. 380.

Cursurile se ţineau încă destul de neregulat, aşa că nu se putea şti dinainte sigur cînd le va absolvi cel ce intra în facultate.

Nu ştim încă dacă vreunul dintre absolvenţii facultăţii din acest timp şi-a dat examenul de licenţă [13]). De altfel o parte dintre absolvenţi nici nu se putea prezenta la examenul de licenţă pentru că nu avea gimnaziul terminat la intrarea în facultate. Ei primeau numai certificate de absolvire, care de altfel, erau de ajuns pentru a fi numiţi judecători sau avocaţi în barou. Aceste certificate au început a fi eliberate din anul 1860.

Cu toate că facultatea de drept era o instituţie cu conţinut propriu, aparte de învăţămîntul secundar, ea nu era totuşi complet separată şi independentă din toate punctele de vedere. Funcţiona de la înfiinţarea ei, din 1856, sub acelaşi regim cu învăţămîntul secundar şi trebuia să devină complet independentă de celelalte instituţii şcolare de grad secundar.

Pentru aceasta a fost alcătuită o comisie, compusă din Bărnuţiu, Suciu şi Veisa, care a elaborat statutul de organizare a facultăţii de drept, pe care l-a prezentat Consiliului şcolar la 1 februarie 1860.

În acest statut se stabilea, pentru prima oară, separarea completă a facultăţii de învăţămîntul secundar şi se precizau atribuţiunile profesorilor, alegerea unui decan pentru conducerea facultăţii şi condiţiile de primire şi absolvirea studenţilor (examenul de licenţă şi doctoratul în legi).

Cu toată opoziţia unora dintre membrii Consiliului şcolar, ideea separării învăţămîntului superior de cel secundar s-a impus. Comisia însărcinată de Consiliu cu studierea statutului facultăţii juridice, din care făceau parte: P. Suciu, G. Apostoleanu, T. Veisa şi Şt. Micle, propunea organizarea învăţăturilor înalte separată „cu totul de gimnaziu, căci nice învieţeturile nice regulele ce se aplică la gimnaziu nu sînt în conformitate cu natura facultăţii".

Problema învăţăturilor înalte în Moldova era în 1860 una din problemele mult frămîntate şi nu se mai punea numai chestiunea separării facultăţilor de învăţămîntul secundar, ci şi aceea a unirii acestor facultăţi într-o singură instituţie de învăţămînt superior. În vara anului 1860 s-au făcut pregătirile necesare pentru înfiinţarea Universităţii din Iaşi, care s-a inaugurat în ziua de 26 octombrie 1860, în prezenţa domnitorului Al. I. Cuza şi a lui Mihail Cogălniceanu.

Facultatea de drept a intrat ca unul din factorii cei mai de seamă în cadrul Universităţii, avînd organizarea şi profesorii ei, cu care a continuat să se dezvolte în condiţiile noi, la crearea cărora ea a avut un rol aşa de însemnat.

---

13) Iulian Teodorescu, în studiul amintit, spune că primul examen de licenţă s-a dat în 1870 (Vezi anuarul).

Acad. IORGU IORDAN, *Nume de locuri romînești în Republica Populară Romînă*, Volumul I, Ed. Acad. R. P. R., 1952, (304 p.)

Studiul numirilor de locuri a început să trezească interes de abia în a doua jumătate a secolului trecut. Noua disciplină științifică a atras atenția mai multor categorii de cercetători și anume a istoricilor, geografilor, etnografilor și lingviștilor. Faptul acesta se explică prin valoarea pe care o prezintă, din diferitele puncte de vedere, toponimia unui teritoriu oarecare. Geograful a văzut în numirile de locuri „o adevărată anexă terminologică a disciplinei sale" (v. *Introducere*, p. III), istoricul a privit toponimia „drept istoria nescrisă a unui popor, o adevărată arhivă, unde se păstrează amintirea atitor evenimente... care s-au petrecut de-a lungul timpurilor și au impresionat într-un chip oarecare psihicul popular", etnografii s-au slujit de toponimice pentru stabilirea etnogenezei populației dintr-o anumită regiune, iar lingviștii au descoperit în numele de locuri documente de limbă veche, cu o foarte mare valoare, în cele mai multe cazuri, pentru epocile lipsite de texte scrise. În primul rînd toponimicele sînt fapte de limbă. Ele trebuie puse alături de cuvintele obișnuite, așa-zisele apelative, din vocabularul unei limbi. Ca și în cazul acestora, prima operație care trebuie efectuată este stabilirea originii, a etimologiei lor. Trebuie să se știe de la început ce înseamnă un toponimic oarecare, din ce limbă provine el, ce modificări formale sau semantice a suferit, deci trebuie să se întreprindă o operație ce ține de competința lingvistului. O dată stabilite toate acestea, toponimicele pot fi invocate cu folos și de ceilalți cercetători în vederea sprijinirii ideilor pe care aceștia le urmăresc. Cum spune I. Iordan, „studiul strict lingvistic al numelor topice trebuie să preceadă pe cel geografic, istoric, etnologic etc." (p. IX). Cu toate acestea, faptele s-au petrecut în alt mod. Căci cei dintîi care s-au oprit asupra studiului numirilor de locuri n-au fost lingviștii, ci istoricii. Faptul nu a putut rămîne fără urmări negative asupra valabilității rezultatelor cercetărilor. Un toponimic oarecare, ca orișice alt cuvînt al unei limbi, se supune legilor de dezvoltare ale acelei limbi. Modificările formale ale cuvintelor trebuie să se reflecte și în componența sonoră a acelui toponimic, presupunînd că el este străvechi în limbă. Evoluția fonetică a numirilor de locuri, cu foarte rare excepții, nu este alta față de cea a cuvintelor normale. Nețiind seama de aceasta și, în primul rînd, necunoscînd temeinic tendințele fonetice manifestate în evoluția unei limbi, primii cercetători ai toponimiei au ajuns la rezultate care astăzi nu mai pot avea valoare științifică. Așa, cel puțin, se prezintă situația la noi. Cele mai multe din etimologiile toponimice ale lui A. D. Xenopol sau chiar ale lui B.P. Hasdeu nu rezistă, pentru că autorii lor ignorează „legile fonetice" fundamentale ale limbii romîne, subordonînd, în același timp, studierea toponimiei ideii continuității, cu orice preț, a elementului romanizat în nordul Dunării. Așa se explică de ce în multe toponimice evident slave sau maghiare etc., cercetătorii din secolul trecut vedeau numai cuvinte latinești.

Această „perioadă de lirism" a cercetărilor toponomastice, cum o numește Th. Capidan (*Les noms géographiques de Roumanie et le dictionnaire toponymique roumain*, în *Langue et littérature*, vol. IV, nr. 1 și 2, București, 1948, p. 136) a fost curînd depășită, căci, o dată cu începutul secolului nostru, apar lucrări în care spiritul științific riguros înlătură construcțiile etimologice arbitrare cu care se îndeletniciseră, sub ideea obsedantă a timpului, cercetătorii anteriori. Progresul coincide cu apariția unor lucrări de lingvistică romînească de o certă valoare științifică. Este vorba de lucrările care au ca obiect trecutul istoric al limbii noastre, îndeosebi, evoluția sistemului fonetic romînesc. Acum se descoperă „legile fonetice" ale limbii romîne, care stabilesc corespondențe precise, de la o etapă la alta din evolu-

ție, în materialul cel mai concret al limbii—sunetele. Paralel cu aceasta, fac mari progrese și cercetările asupra lexicului romînesc, clarificîndu-se componența istorică, pe origini, a cuvintelor limbii noastre. La acestea se adaugă și publicarea a tot mai numeroase texte vechi, unde se întîlnește un bogat material toponomastic, foarte valoros pentru înțelegerea toponimiei actuale, precum și a unor dicționare toponimice, alcătuite de geografi. Valoarea documentelor istorice și a dicționarelor geografice pentru studierea toponomiei a fost odată subliniată pregnant de V. Bogrea într-o frază care trebuie să fie amintită: „Numai avînd dicționarul geografic într-o mînă și colecțiile istorice în alta, se poate ajunge la rezultate pozitive în acest domeniu". Pentru cercetarea toponimiei romînești, începe acum o nouă etapă. Nu vom aminti decît cîteva nume de lingviști cu merite deosebite în această privință. Mai întîi Ov. Densusianu, Al. Philippide, S. Pușcariu, G. Weigand, apoi N. Drăganu, G. Kisch, Th. Capidan, E. Petrovici, Șt. Pașca și alții.

Printre aceștia, autorul lucrării pe care o recenzăm ocupă un loc de frunte. Concomitent cu preocupările intense asupra stărilor lingvistice actuale romînești, concretizate în lucrările cunoscute, pe care, de aceea, nu-i nevoie să le mai amintim, asupra limbii contemporane, se observă în activitatea lingvistică a acad. I. Iordan un interes statornic pentru toponomastica romînească. Prima sa lucrare de proporții este *Rumänische Toponomastik*, apărută în anii 1923 și 1925 (două volume) în Germania. După ea au urmat numeroase studii tipărite în revistele de specialitate din țară sau din străinătate. În anul 1952 a apărut cartea de față: *Nume de locuri romînești în Republica Populară Romînă*.

Lucrarea sa *Rumänische Toponomastik* ne apare ca prima încercare de a prezenta global, folosindu-se și cercetările anterioare, situația toponimiei romînești și problemele pe care ea le ridică. Elaborată în perioada dinaintea unirii Transilvaniei, această lucrare nu cuprinde decît numirile de locuri din Muntenia și Moldova. Ele sînt cercetate din trei puncte de vedere: al semnificației lor, al valorii lor ca documente de limbă și al importanței lor pentru dovedirea unor amestecuri etnice. Cartea cuprinde, așadar, trei părți distincte. Deși de un real folos științific în timpul apariției sale (ea trebuie consultată și astăzi pentru partea lingvistică și etnografică), lucrarea a fost cu timpul depășită, prin lărgirea materialului toponomastic și prin noile explicații elaborate de cercetători. La acest progres al studiilor toponomastice a contribuit însuși acad. I. Iordan. O nouă lucrare care să țină seama de progresele realizate între timp în această ramură a lingvisticii romînești era absolut necesară. Cartea *Nume de locuri*.... are, printre altele, și acest mare merit. Acum, o chestiune secundară. Deși au trecut cîțiva ani de la apariția ei, această operă nu a fost discutată în publicațiile de specialitate. Singura recenzie a lui V. Cheresteșiu, din „Limba romînă", an I, 1953, p. 85, urm., nu merită să fie luată în considerație pentru tonul ei inadmisibil în discuțiile științifice.

O comparație făcută în grabă între opera mai veche în limba germană și cartea apărută în 1952 scoate îndată la iveală superioritatea acesteia din urmă. În primul rînd, materialul luat în considerare este mult mai bogat. Ne putem da seama numai dacă facem o comparație a numărului de pagini: volumul întîi din vechea lucrare număra 117 pagini, în timp ce acesta de acum are peste 300 de pagini. Autorul a inclus acum numeroase toponimice din Transilvania, precum și toponimicele romînești suddunărene, care între timp fuseseră cercetate cu competință de Th. Capidan. La aceasta se adaugă lărgirea simțitoare a explicațiilor, a pasajelor interpretative. Planul ultimei lucrări coincide însă, în liniile sale generale, cu acela al cărții *Rumänische Toponomastik*. Ca și acolo, principalele probleme pe care le ridică studiul toponimiei romînești sînt tot în număr de trei. Le consemnează autorul la sfîrșitul părții introductive: 1. „Cum procedează romînii la denumirea locurilor cunoscute de dînșii"; 2. „Ce fapte de limbă constatăm în nomenclatura noastră topică" și 3. „În care ținuturi din cele locuite astăzi de romîni găsim dovezi toponimice despre amestecuri etnice" (p. XVII, *Introducere*). Dintre acestea, prima constituie obiectul volumului I, acesta de care ne ocupăm. Discuțiile lingvistice legate de toponimia romînească vor fi tratate în volumul următor, care pînă astăzi încă nu a apărut, dar pe care dorim să-l vedem cît mai curînd publicat. Față de vechea lucrare, unde partea etnografică este reprezentată, e drept numai printr-un capitol asupra amestecului etnic romîno-ucrainean reflectat în toponimia (și onomastica) fostelor județe Dorohoi și Botoșani, noua lucrare, spre regretul cititorului, va fi lipsită de această parte. Autorul aduce următoarea motivare: „Deoarece studiul toponimiei (nu numai a celei romînești) cu scopul de a urmări migrațiile popoa-

relor prezintă dificultăţi mari, pe care nu mă simt în stare să le birui, îmi limitez cercetarea la punctele 1 şi 2" (p. XVII).

Partea I a cărţii *Nume de locuri*... poartă subtitlul *Onomasiologie*, termen care exprimă succint punctul de vedere din care este privit obiectul cercetării. Dată fiind marea diversitate a toponimicelor romîneşti şi dificultatea unei grupări pe origini sau în alt mod, autorul se opreşte asupra punctului de vedere semantic. O grupare avînd drept criteriu înţelesurile numelor topice se impune oarecum de la sine atunci cînd, ca în lucrarea de faţă, se manifestă tendinţa de a îmbrăţişa, în limitele posibilului cît mai multe din toponimicele ţării noastre, cel puţin din cele înregistrate în vreun mod oarecare. Iată cum se exprimă autorul: „... cercetarea toponimiei trebuie să pornească de la însemnarea numelor respective, oricare ar fi scopul mai îndepărtat pe care-l urmărim, aşa că o grupare a lor după criterii semantice este nu numai recomandabilă, ci şi inevitabilă" (*Introducere*, p. XV). Din acest punct de vedere, materialul cercetat este împărţit în patru mari categorii şi anume: 1. toponimice „care descriu poziţia, aspectul sau vreo altă particularitate a locului" (*Topografice*); 2. „nume care au ca punct de plecare diverse fapte din viaţa socială a poporului nostru" (*Sociale*); 3. „nume care păstrează amintiri despre evenimente şi întîmplări din trecut" (*Istorice*); 4. „nume care trădează o anumită atitudine sau trăsătură psihică a celor ce le-au dat" (*Psihologice*). Recunoscînd utilitatea unei astfel de împărţiri, autorul nu trece cu vederea dificultăţile pe care ea le implică. Ele ţin de greutatea ce se iveşte ori de cîte ori vrem să stabilim o grupare judicioasă a cuvintelor după sensul lor, căci de multe ori sensul unui cuvînt poate fi atribuit mai multor categorii semantice. Lucrul acesta este evident mai ales în primul capitol al lucrării (*Topografice*). Între toponimicele „care descriu forma sau aspectul exterior al locului" sau între numirile topice „care evocă natura terenului aparţinînd localităţii respective" şi „toponimicele care arată o însuşire a locului" (aşa sînt intitulate primele trei paragrafe din capitolul *Topografice*), este, adeseori, foarte dificil de sezisat diferenţele specifice care ne dau dreptul să atribuim cutare toponimic uneia dintre categoriile semantice indicate mai sus. Aşa se explică de ce unele numiri de locuri sînt tratate de două sau, uneori, şi de trei ori, cum se întîmplă cu unele din sinonimele toponimicului *Balta*, din paragraful I, repetate mai departe sub *Glodul*, cu sinonimele toponimicului *Piscul* (p. 23), repetate şi la p. 45, în al doilea paragraf, sau cu sinonimele toponimicului *Curătura*, aduse în discuţie şi în paragraful cuprinzînd toponimice „care arată o însuşire a locului (sub *Ars*). În alte cazuri, unele toponimice ar putea figura, după părerea noastră, în alt paragraf decît cel fixat de autor. Aşa ar fi de pildă toponimicul *Dorohoi*, dacă apropierea lui de rus.-ucr. *doroga* „drum, stradă" e mai potrivită decît de ucr. *dorog*+ suf. *un*+*i* (v. E. Petrovici, „St. cerc. lingvistice", IV, p. 74), şi cu toponimicul *Putna*, din rus., ucr. *put'* „drum"+*na*. Acestea, şi încă altele, ar putea alcătui un grup aparte, despărţit de celelalte sinonime ale lui *Vale*, unde-s trecute acum. Renunţăm la alte exemple.

Autorul şi-a dat seama de această dificultate şi a subliniat-o de mai multe ori, printre altele la p. 16: „Această situaţie arată, mai elocvent decît orice alte consideraţii teoretice, că o grupare, după înţeles, a numelor topice, contestabilă din punct de vedere principial, se dovedeşte a fi foarte dificilă, dacă nu chiar imposibilă, în fapt". Cu toate acestea, o altă împărţire nu poate fi preferabilă: „Trebuie să recunosc că gruparea numirilor topice în modul adoptat de mine este destul de arbitrară, cum poate lesne observa cititorul atent, dar alta mai judicioasă, nu mi se pare posibilă, iar renunţarea la o clasificare după criterii materiale ar îngreuia expunerea" (p. 30, nota 3).

Dificultatea grupării stricte în categoriile semantice stabilite nu impietează întru nimic asupra valorii ştiinţifice a acestui prim capitol. Ca şi în alte lucrări ale acad. I. Iordan, impresionează de la început materialul imens de fapte luat în discuţie. Procedarea aceasta, care se vădeşte încă din primele sale lucrări în domeniul lingvisticii romîneşti, îl fereşte pe autor de concluzii pripite şi conferă rezultatelor sale trăinicie şi valabilitate.

Ne vom opri acum asupra primului capitol, *Topografice*. Una din caracteristicile demne de relevat ale acestui capitol, în afară de bogăţia faptelor, este prezentarea şi discutarea, o dată cu toponimicele derivate din apelative existente în lexicul romînesc, şi a numirilor de locuri al căror etimon se află în una din limbile vecine sau în vorbirea unor popoare care au locuit altădată pe teritoriul ţării noastre. Prin aceasta, autorul nu iese în afara problemei enunţată în titlul lucrării, căci aceste toponimice cu etimon străin sînt în uzul întregii mase de vorbitori ai limbii

romine, care le foloseşte curent, deşi nu-şi dă seama, in cele mai multe cazuri, de semnificaţia lor originară. Pentru ilustrarea felului cum procedează autorul, vom da aici un singur exemplu. În paragraful al doilea (toponimice care evocă natura terenului aparţinînd localităţii respective sau aflate în propierea ei), sub cuvîntul *Fagul*, cu diferitele sale forme, sînt grupate următoarele sinonime: *Bîcul*, *Bucovăţul*, *Bucovina* etc., toate derivate din v. sl. *buk* „fag“; apoi *Bichigiu*, *Bichiş* şi altele, din magh. *Bükkös* „făget“; *Boholţa* sau *Boholţ* din săs. *Büchholz* (= pădure de fagi). În alte cazuri, aceste sinonime sînt cu mult mai numeroase, căci, adeseori, în situaţia celor de origine slavă, ele au forme diferite după limba slavă din care provin, sau după radicalul slav care poate fi diferit. Procedarea aceasta are, pe lingă altele, avantajul că ne ajută să ne dăm seama de amestecurile etnice din unele regiuni, toponimicele cu etimon străin, cu excepţia poate a celor slave vechi, putînd fi grupate pe arii mai mult sau mai puţin compacte, şi să ne întărească convingerea că procedeele de creare a numirilor de locuri sînt, în cea mai mare măsură, asemănătoare la diferite popoare. Este şi normal să fie aşa, deoarece diferitele caracteristici ale terenului, ridicături, văi, şesuri, păduri etc. sînt denumite, în primul rînd, şi în conformitate cu mentalitatea populară, „dispusă să-şi reprezinte noţiunile în mod concret“, cu însăşi cuvintele curente în lexicul unei limbi, indiferent de care limbă e vorba.

Autorul nu pierde niciodată din vedere, atunci cînd cercetează toponimicele de origine slavă de pe teritoriul romînesc, aspectul lor fonetic, care-l ajută să facă precizări dacă, de pildă, cutare toponimic este vechi slav, sau este ucrainean sau sîrb. Printre altele, se ţine seama de următoarele particularităţi fonetice: tratamentul lui *g* ca *h*, ceea ce ne îndreaptă spre originea ucraineană a termenului, prezenţa polnoglasiei sau plenisoniei, caracteristică limbilor slave răsăritene (în toponimia romînească interesează numai ucraineana), tratamentul vocalei nazale vechi slave din seria dură $\tilde{o}$ (*o* nazal) ca *-îm-*, *-un-* (toponimicele cu acest tratament sînt vechi slave) sau ca *-u-* (toponimicele acestea sînt ucrainene, dar pot fi şi sîrbeşti dacă ele apar în Banat). „Fonetismele *-îm-* şi *-um-*, spune autorul, ocupîndu-se, de tratamentul lui $\tilde{o}$ v. slav, ale numelor noastre presupun o origine bulgărească, pe cînd *-u-* arată provenienţa sîrbească (în sud-vest) şi ucraineană-rusească (în nord şi est)“ (p. 49, nota 9). Precizări de felul acesteia sînt numeroase în acest prim capitol de care ne ocupăm. Din acest punct de vedere, un toponimic ca *Putna* trebuie socotit de origine ucraineană în nord şi este şi de origine sîrbă în Banat. Tot de origine sîrbă este şi *Lugoş*, derivat de la un radical v. sl. *l$\tilde{o}$gъ* „mlaştină“, cu $\tilde{o}$ > *u* ca şi în alte toponimice de origine sîrbească (v. p. 56 27, s. v. *Lunca* etc.) Despre *Lugoş* autorul nu face această precizare.

Un alt fapt care merită subliniat în legătură cu materialul discutat în capitolul *Topografice* este menţionarea, atunci cînd informaţia o permite, a sinonimelor toponimice de pe teritoriul altor limbi, îndeosebi a celor slave, ceea ce infirmă obiecţia, plină de rea-credinţă, a lui V. Cheresteşiu din recenzia amintită, mulţumit, se pare, numai cu parcurgerea, atentă, a *Introducerii*. Exemple ne întîmpină aproape la fiecare pagină şi poate că nu ar mai fi nevoie să insistăm. Numai spre ilustrare, vom enumera sinonimele din alte limbi, invocate de I. Iordan, ale toponimicelor derivate de la adjectivele *frumos* şi *bun*: ucr. *Krasna*, slov. croat. *Krasnitsa*, croat. *Krasovitsa*, apoi slov. *Lêpi Dôb*, *Lêpi Vrh*, croat. *Lepoglava*, *Lepa Ves*, derivate din tema slavă *lěpъ* „frumos, drăguţ“ (p. 88), apoi croat., sîrb., ucr. *Dobra*, croat *Dobritsa*, *Dobrinka*, sîrb. *Dobra*, *Dobrinja*, *Dobrota*, sorb. *Dobruşa*, *Dobryn'* etc., derivate din slav. *dobrъ* „bun“, sau sîrb. *Dobrodo*, *Dobrodoli*, *Dobri Doli*, *Dobrodoljane*, *Dobrovoditsa*, *Dobru Voda*, ucr. *Dobrovody*, *Dborovôdka*, ceh *Dobrá Voda*, în care intră şi apelativele *voda* sau *dol* „apă“, „vale“. Prin această procedare, care este prezentă mereu, cum am mai spus, autorul nu izolează toponimia romînească de aceea a ţărilor vecine, subliniind, ori de cîte ori se iveşte ocazia, similitudinile şi paralelismele toponomastice din această parte a Europei. Aceasta nu înseamnă că dacă aceleaşi paralelisme le descopere şi le semnalează I. Iordan şi în alte părţi mai îndepărtate ale Europei, el poate fi acuzat de „ploconire în faţa occidentului“ (v. recenzia amintită a lui V. Cheresteşiu). Aşa ceva este de-a dreptul ridicol.

Capitolul al doilea, *Sociale*, cuprinde numiri de locuri „care se referă la diverse instituţii, obiceiuri etc. din viaţa poporului romîn“. În multe privinţe, cum remarcă şi autorul, cercetarea acestora implică referiri la trecutul nostru şi, din acest motiv, unele din numirile topice discutate aici ar putea figura şi în capitolul al III-lea, *Istorice*. Sînt distinse mai multe categorii de toponimice, care, prin sensul lor, amin-

tesc de organizarea socială romînească. Mai întîi „toponimice derivate de la nume de persoană". Acestea amintesc, în cazul localităților, de întemeietorul unui sat, de proprietarul satului, sau, în general, de un personaj care va fi jucat un rol de seamă în viața localității respective. Predomină aici toponimicele derivate cu ajutorul sufixelor *-ești* sau *-eni*. Foarte interesante sînt observațiile cu privire la valoarea acestor sufixe toponimice, precum și a sufixului *-ani*. Reținem următorul citat dintr-un document de pe vremea lui Șerban Cantacuzino cu privire la formarea numelor de familie cu ajutorul acestor sufixe: „Așa pronumele unui romîn este *Ioan* și are moșia *Plop*, prin adăugirea la *Plop* scurtimea *-eanu*, face *Plopeanu* și cu *Ioan*, va fi *Plopeanu Ioan*. Cel ce nu are nici una din aceste bogății (moșie sau sat), apăi să-și formeze viitoarea numire luind pronumele lui tată-său, adăugindu-i scurtimea *-escu* sau *-eanu*, și cu pronumele ar ieși: *Adam* și pe tată-său *Ioan*, prin adăugirea *-escu*, ar fi *Ioănescu*, pus la al lui ar veni *Adam Ioănescu*". Printre toponimicele formate de la antroponimice, se deosebesc mai multe categorii: „antroponimice masculine cu formă de singular", „antroponimice feminine", „antroponimice formate cu ajutorul lui *-falău*", care predomină în Transilvania, „antroponimice comemorative". Acestea din urmă ne sugerează problema care nu a oprit pînă acum, în mod special, atenția cercetătorilor toponimiei, asupra felului cum sînt denumite străzile principalelor noastre orașe. S-ar putea alcătui, cu acest prilej, un capitol special în cadrul disciplinei noastre, dedicat acestei chestiuni, cu rezultate, desigur, foarte importante. Fără îndoială că cele mai multe numiri de străzi sînt legate de diferite personalități istorice, cu un rol de frunte în viața orașului respectiv, sau, în general, a poporului nostru. Altele amintesc de personalități străine legate de istoria noastră. Așadar, multe „antroponimice comemorative". Sînt însă foarte numeroase numiri de străzi sau cartiere care, amintind de stări de lucruri mai vechi, au o certă valoare atît lingvistică, cît și istorică sau etnografică. Exemple numeroase ne oferă, de pildă, orașul Iași. Numiri de străzi ca *Păcurari*, *Sărărie*, *Rufen* (un cartier lipovenesc), *Pojărnicie*, *Curelari*, *Tălpălari*, *Beilic*, *Juratori* și multe altele, sînt dovezi în acest sens. N-ar fi, deci, lipsită de interes o astfel de cercetare.

La toponimicele cuprinse în capitolul *Sociale* se alătură și acelea „care arată raporturi de proprietate", apoi acelea „însoțite de adj. *mare* și *mic*, *nou* și *vechi* etc.", căci acestea din urmă consemnează procesul dezvoltării satelor noastre în decursul timpurilor. Capitolul al doilea al lucrării se completează cu următoarele paragrafe: „Toponimice care amintesc diverse instituții sau măsuri de ordin social", „Toponimice care arată poziția socială a oamenilor", „Toponimice care amintesc existența unor categorii de locuitori avînd o funcție specială în organizația statului", apoi „Toponimice care vorbesc despre credințe, superstiții și obiceiuri" etc.

Al treilea capitol, *istorice*, cuprinde „Toponimicele formate de la nume de popoare" (unul din paragrafele cele mai interesante). „Toponimice care arată originea romînească a locuitorilor" și „Toponimice care păstrează amintirea unor evenimente sau obiecte istorice".

În sfîrșit, ultimul capitol, *Psihologice*, grupează toponimicele care trădează atitudinea *subiectivă* a indivizilor vorbitori față de diferitele realități topice înconjurătoare. Oamenii nu rămîn indiferenți față de ele. Ei își manifestă, în felul cum le numesc, atitudinea lor psihică față de ele. Alte numiri de locuri „exprimă o reacțiune afectivă, o luare de poziție emoțională din partea creatorilor lor, nu față de „loc" ci față de „om": un sat, să zicem, este numit după o particularitate fizică sau psihică a întemeietorului, a stăpînului sau a locuitorilor lui" (p. 270). Toponimicele din acest capitol sînt grupate după cum urmează: 1. „porecle" (particularități fizice sau psihice); 2. „calificări" (situarea locuitorilor în ierarhia socială după criterii economice; 3. „imagini" (expresii plastice prin excelență).

O bibliografie a lucrărilor esențiale și un indice alfabetic încheie primul volum Despre indice am avea de spus că el nu cuprinde, adeseori, toponimice asupra cărora autorul face discuții largi în cursul lucrării (de pildă *Dunărea* etc., etc).

Vom face cîteva observații de amănunt, cîte o dată și unele completări.

La p. 7, unde se discută toponimica care indică „locuri de pe care s-au scos copacii pentru a fi transformate în terenuri agricole, pășuni..." poate fi adăugat și numele de munte *Ousorul* de lîngă Vatra-Dornei, alături de cele din reg. Bacău și Iași, derivat din magh. *ooas* „curătură". Apelativul maghiar stă și la baza toponimicului *Oașul*, *Țara Oașului* precum și a altor toponimice din Transilvania, pe care le discută acad. E. Petrovici în studiul *O particularitate a fonetismului maghiar oglindită în*

elementele maghiare ale limbii romîne, „Şt. cerc. şt." Seria III, (Şt. sociale), nr. 3-4 anul V, iulie–decembrie, Cluj, 1954, p. 449. O astfel de interpretare este conformă cu realitatea, acest munte fiind complet despădurit, ca şi muntele *Oaşul* din nord-vestul Ardealului. Este drept că forma conică aproape perfectă a muntelui de lingă Vatra-Dornei ne-ar putea îndreptăţi să apropiem numele său de apelativul *ou*, apropiere care se pare că-i frecventă în gura vorbitorilor din regiune.

La p. 23, toponimicul *Igliţa* este pus în legătură cu pol. *(i)glitsa* „ac mare, igliţă"; „vîrf (de munte, de turn)", iar *Parîngul* (culme de munţi), cu termenul entopic *parîngă* „creastă înaltă, alcătuită din stînci mari şi pietre tari", acelaşi cuvînt, probabil, cu *parîngă* „prăjină de transportat greutăţi". Termenul *igliţă*, alături de „ac mare" etc., mai înseamnă în unele locuri (com. Voineşti-Iaşi) şi „prăjină care se pune pe marginea unui poiet, un fel de parapet". S-ar putea, deci, stabili un paralelism între felul cum a luat naştere toponimicul *Parîng* şi toponimicul care ar putea fi socotit sinonim, *Igliţa*, plecîndu-se de la nişte apelative care înseamnă „prăjină". Pe aceeaşi pagină este discutat şi toponimicul *Chiciulul*, un deal lingă satul Voineşti-Iaşi, invocîndu-se un etimon romanic **picc-* „vîrf". La cele spuse de autor, adăugăm că în acelaşi sat se cunoaşte şi un apelativ, *chiciăuri* (am auzit numai forma de plural), însemnînd „ridicături de pămînt, movile, pe un şes".

La p. 26, printre toponimicele care au ca punct de plecare apelativul *stîncă*, cu sinonimele *stană* sau *stancă*, este trecut şi *Stînişoara* (culme de munţi în Carpaţii răsăriteni, numele unei mănăstiri din Argeş, munte în Gorj; acestea din urmă avînd forma *Stănişoara*). Punerea lor în legătură cu cuvîntul *stînă* este respinsă de autor pe motivele, întîi, că prefacerea lui *î* neaccentuat în *ă*, ca în toponimicele din Argeş şi Gorj etc., nu-i obişnuită în limba romînă (fenomenul opus, *ă* neaccentuat > *î* fiind cel obişnuit), şi al doilea, că existenţa stînilor pe aceşti munţi „n-are importanţă pentru motivul că pretutindeni în regiunile muntoase dăm peste stîni, care nu pot constitui, de i, un semn distinctiv al unui anumit loc decît în mod cu totul excepţional". La acestea avem de spus că dacă prezenţa stînilor pe aceşti munţi (e vorba şi de muntele *Stînişoara* din raionul Fălticeni, unde, la fel, sînt numeroase stîni) nu poate constitui un punct de plecare în explicarea denumirii lor, la fel se prezintă lucrurile şi în cazul explicaţiei adoptate de I. Iordan, căci pretutindeni în regiunile muntoase dăm peste stînci, acestea neputînd constitui aici „un semn distinctiv al unui anumit loc". Afirmaţia autorului ni se pare prea categorică.

Din acest punct de vedere este interesant să amintim constatarea făcută tot de I. Iordan, în aceeaşi lucrare, în legătură cu prezenţa unor numeroase toponimice care înseamnă „şes, cîmpie" tocmai în regiunile accidentate, unde raritatea locurilor plane constituie un motiv, prin contrastul care se realizează, pentru folosirea deasă a acestor toponimice însemnînd „şes cîmpie". La p. 6: „...marea majoritate a locurilor numite astfel [*Cîmpul*, *Cîmpie* etc.] sînt situate în regiuni muntoase şi deluroase, aşadar acolo unde aspectul lor contrastează cu al ţinutului înconjurător şi prin aceasta atrage atenţia". Dacă toponimicele avînd la bază apelativul „cîmpie, şes" sînt mai numeroase la munte şi la dealuri, cum s-a văzut mai sus, nu vom rămîne surprinşi cînd vom constata că, dimpotrivă, toponimicele derivate de la cuvîntul *stîncă* sînt foarte numeroase în alte regiuni decît cele muntoase, căci, întocmai ca şi în cazul precedent, ele denumesc aspecte ale terenului mai neobişnuit în cadrul unui relief uşor accidentat, în regiunea deluroasă. Această constatare se poate face uşor urmărind regiunile în care au fost înregistrate toponimicele derivate de la cuvîntul *stîncă*, la p. 26, *op. cit.* Cu excepţia cîtorva dintre ele, aceste toponimice se întîlnesc în regiunile deluroase: în regiunea Iaşi, trei: *Stînca*, *Stînca Popricani* sau *Stînca-Roznoveanu*, *Coada Stîncii*; în Botoşani şi Dorohoi iarăşi trei; apoi în regiunea Huşilor, Bucureşti etc. Această constatare ne-ar putea îndreptăţi să derivăm la fel de bine toponimicul *Stînişoara*, dintr-o regiune muntoasă, nu numaidecît de la un sinonim al lui *stînca* (*stană* etc.) (asemenea toponimice abundă în regiunile deluroase) cum face acad. I. Iordan, ci şi de la apelativul *stînă*. De altfel, toponimice care cuprind cuvîntul *stînă* există la noi. Un deal, unde în fiecare an se fac stîni, în raza satului Voineşti-Iaşi, se cheamă *Dealul Stînii*, o cabană din Munţii apuseni se numeşte *Stîna din Vale*, iar I. Iordan, la capitolul *Psihologice*, paragraful *Imagini*, lucrarea de faţă, notează *Stîna bătrînă*. Vrem să spunem, deci, că toponimicul *Stînişoara* poate fi explicat şi ca un diminutiv al cuvîntului *stînă*. *Stînă* apare în toponimie şi la romînii suddunăreni. El are aici fie forma din limbile slave (v. sl. *stanъ*, fie forma din limba greacă (στάνι). Iată cîteva numiri de locuri, de pe teritoriul locuit de romînii suddunăreni, care îl cuprind: *Stani-tu-cîmpu*, *Stane*, *Stana*, *Stani-tu-groapă*, *La Stani-al-Caranica*, *La Stani-al-Lambru*, *Stanile*. Nu lipseşte nici forma alcătuită

cu ajutorul sufixului diminutiv *-işor*, ca şi în *Stînişoara* noastră: „*Stanişor* nom de village situé près de la petite ville de Gnilane, dans la région moravo-vardarienne jusqu'à Vranja, où, au Moyen-Âge il y avait beaucoup de pâtres aroumains" (v. Th. Capidan, *Toponymie macédoroumaine*, în Langue et littérature, Bucureşti, 1946, p. 106).

La p. 32–33: Ocupîndu-se de toponimicele care au ca punct de plecare apelativul *apă*, acad. I. Iordan aduce în discuţie şi numirea *Cernavodă*, a cărei origine slavă este clară. În afară de orăşelul cu acest nume, mai este numită astfel şi o baltă din apropiere care, împreună cu balta *Carasu*, este situată pe valea cu apă curgătoare numită tot *Carasu*. Ultima denumire este de origine turcească, însemnînd exact acelaşi lucru ca şi *Cernavodă*: „apă neagră" sau „vale neagră", apelativul *apă* fiind adeseori sinonim cu *vale*, în toponimie. Concluzia la care ajunge autorul în privinţa priorităţii, în timp, a toponimicului slav faţă de cel de origine turcească este desigur indiscutabilă, chiar dacă ştiri istorice în această privinţă nu pot fi invocate. Slavii au locuit prin aceste locuri înainte de venirea populaţiei turceşti.

Pe marginea acestor fapte, ni se pare interesant de relevat următoarele. În *Originea Romînilor*, I, la p. 436–437, precum şi la p. 469, Al. Philippide, ocupîndu-se de toponimicele de pe teritoriul romanizat al Peninsulei balcanice în timpul lui Iustinian, găsite în lucrarea *De aedificiis* a lui Procopios, menţionează o localitate cu numele de Μαυρόβαλλε (Maurovalle) care este situată de Procopios printre toponimicele ce se aflau „dinspre fluviul Istru în Scythia" (παρὰ ποταμὸν Ἴστρον, Σκυθας). Localitatea aceasta se afla pe undeva pe lîngă malul dobrogean al Dunării, în Scythia Mică. Philippide vede în prima parte a toponimicului notat de Procopios cuvîntul greces μαῦρος „negru", iar în a doua, pe *vallis* „vale". Dacă această explicaţie este valabilă, atunci în toponimicul acesta avem de-a face cu aceeaşi formaţie ca şi în toponimicele precedente, *Cernavodă* şi *Carasu*. Nu poate exista totuşi certitudinea că actualele denumiri, care coexistă, deşi una e mai veche ca cealaltă, au ca punct de plecare toponimicul atestat în secolul VI, care va fi fost întîi calchiat de către slavi, prezenţi aici în acest timp. Şi aceasta, din cauză că, deşi situată de Procopios în Scythia Minor şi prin apropiere de Dunăre, nu putem şti dacă localitatea Maurovalle se va fi găsind prin apropiere de actualul *Cernavodă* sau undeva pe valea rîului *Carasu*. Dar, cu toate acestea, o oarecare probabilitate că între vechea denumire şi numele topice de astăzi s-ar putea întrevedea o filiaţie, rămîne, şi ea poate fi sprijinită nu numai pe coincidenţa semantică semnalată, ci şi prin analogia cu alte situaţii similare, din aceeaşi regiune. Într-adevăr, au fost consemnate, pînă acum, în Dobrogea, de către cercetători, şi alte numiri de locuri care continuă, prin intermediul slav, toponimice romane. Le pomeneşte şi I. Iordan în lucrarea de faţă. Primul este *Hîrşova*, în care unii au văzut pe vechiul *Carsium*, părere la care se raliază şi I. Iordan, adăugînd că în modificările ulterioare a jucat un rol şi slav. *hru(ş)ka* „păr" (pomul). Sufixul *-ova* este de asemenea tot slav (v. p. 67). Cel de-al doilea prezintă o situaţie lipsită de sinuozităţi. Localitatea *Camena* din Dobrogea (din slav. *kamenь* „piatră") este situată pe locul unde a fost, pe vremea stăpînirii romane, satul *Petra*, cum o probează o inscripţie descoperită aici care pomeneşte acest toponimic (v. p. 67). Dar nu numai în Dobrogea, ci şi în alte locuri din ţara noastră sînt atestate toponimice din vremea stăpînirii romane, unele de origine autohtonă, peste care s-au suprapus toponimice de origine slavă. Aşa, de pildă, spune I. Iordan la p. 91: „*Cerna* din Banat coincide, se pare, în ce priveşte aşezarea geografică, cu vechiul *Dierna* (redat şi sub aspectele *Zerna*, *Tierna*, *Tsierna*)", iar *Bîrzava*, din aceeaşi regiune „trebuie considerat drept continuatorul vechiului *Berzovia* (*Berzobis* etc.) despre care O. R. I, p. 322 urm. susţine, pe bună dreptate, cred, că este trac (pronunţarea exactă va fi fost *Berzava*), atît de asemănător ca sunete (poate şi ca sens), care a dat cu vremea pe actualul *Bîrzava*" (p. 59). La fel, peste toponimicul latinesc *Ad aquas caldas*, din Transilvania, se va fi suprapus un toponimic de origine slavă, *Topliţa*, care înseamnă acelaşi lucru. Sigur este că magh. *Hévíz* „baie caldă, pîrău cald", din *hé* (= hő) „cald", „fierbinte" şi *víz* „apă", denumind localitatea *Topliţa* din Regiunea autonomă maghiară, este traducerea, cuvînt cu cuvînt, a toponimicului slavo-romîn (v. I. Iordan, *op. cit.*, p. 86). Cît priveşte toponimicul sinonim de origine autohtonă *Germisara*, pentru care, la aceeaşi pagină, se citează Kisch, I, p. 45, 274, trimitem şi la cele spuse de Philippide, *Originea Romînilor*, I, p. 444–447. Philippide crede că la baza lui stă *germ-* sau *ferm-* „cald" şi *-*zera* (> *zeară* > *zară*, în romînă), „apă". Toponimicul este localizat în apropiere de Deva, lîngă satul de astăzi Feredő-Gyógy, unde sînt şi acum izvoare termale. Că între toponimicele *Cernavodă*, *Carasu*, pe de o parte, şi toponimicul din Procopios, *Maurovalle*, pe de altă parte, există vreo legătură, aceasta se poate afirma cam în aceeaşi măsură în care se susţine că, de pildă, *Topliţa* din Ardeal este aceeaşi cu *Ad aquas caldas* din vechime.

La p. 37 este amintit toponimicul *Hangu*, pus de autor în legătură cu magh. *hang* „ton". Într-o notă etimologică, publicată în „Studii și cercetări științifice", an. VI, nr. 3–4, Iași, 1955, p. 239 și urm., am încercat să dovedesc mai pe larg că pentru explicarea lui trebuie să se pornească de la alt apelativ, tot de origine maghiară, și anume de la *hanga* cu sensul de „șes, cîmpie întinsă, mărăciniș". În acest sens pledează formația *Șesul Hangului* (tautologie toponimică, întocmai ca și cele discutate de I. Iordan, în lucrarea de față, la p. 9, precum și în alte locuri) avînd ca punct de plecare forma reliefului denumit astfel, apoi atestarea cuvîntului *hangă* în cronica atribuită lui Muste, într-un pasaj care referă chiar la regiunea unde-i toponimicul nostru. (În cronică el este apelativ; *Dicționarul Academiei* îl pune în legătură cu magh. *hanga* „cîmpie, șes"). În sprijinul acestei etimologii mai sînt invocate și alte fapte. La cele spuse acolo, am avea de adăugat că în raionul Fălticeni, satul Dolhești există un șes numit *La Hangu*, pe Valea Șomuzului. Și tot la cele spuse acolo, mai adăugăm că trecerea substantivului *hangă* de la declinarea I la declinarea a II-a, o dată cu schimbarea genului, se va fi petrecut prin influența apelativului *hang* cu sensul de „sunet, ecou, ton", rămas pînă astăzi ca apelativ în limba romînă, după ce termenul cu sensul de „șes, cîmpie" a fost uitat.

La p. 53, unde sînt date sinonimele toponimicului *Hotar*, putem adăuga toponimicul *Linia Somieră*, un hotar care desparte două păduri în raza satului Voinești-Iași. Al doilea cuvînt ar putea fi pus în legătură cu un termen francez, *sommier*, însemnînd „catastif", care va fi fost poate folosit în secolul trecut în Moldova, cînd apar multe catastife sau catagrafii, de către inginerii hotarnici. Se știe că după desființarea școlii de ingineri hotarnici a lui Gh. Asachi, foarte mulți tineri au făcut studii de acest fel în Franța. Alte fapte în sprijinul acestei ipoteze nu pot fi invocate deocamdată.

La discuția numelui *Dunării* și a altor toponimice avînd la bază un radical care înseamnă „a curge" (v. nota de la p. 70–71), autorul, ocupîndu-se de chestiunea numelor de rîuri sau de fluvii devenite apelative (*prut* „apă curgătoare mare, baltă etc.", *jiiu* rîu în genere" etc.), spune despre *Dunăre* „că n-a suferit încă (fără să fim totuși absolut siguri) această modificare, dar se întrebuințează în formulele expresive ca *a se mînia Dunăre, a curge Dunăre*... unde începutul procesului semantic este foarte clar" (p. 71).

De la un informator ocazional, originar din satul Gropeni, raionul Brăila, regiunea Galați, am notat apelativul *dunîri*, folosit prin partea locului pentru a denumi o ramificație de-a Dunării, o gîrlă cu apă: „am mers mai încolo ș-am dat de altă *dunîri*"; „o *dunîri* mică se numește *oilciu* (accentul pe prima silabă, iar *i* și *u*, consonanți). Informatorul a mai precizat că în satul său prin *gîrlă* se înțelege „Dunărea aia mare". Așadar, și aici a avut loc același proces semantic bănuit de I. Iordan. Cu acest prilej, vrem să adăugăm că în aceeași localitate, așezată pe malul Dunării, cuvîntul *prioal*, care apare în toponimie „de preferință în regiunile udate de Dunăre", cum spune I. Iordan (p. 38, nota 5) are sensul de „baltă adîncă pînă la piept, unde se găsește pește". Acest sens diferă de acela dat de Porucic, *Termeni entopici*..., pe care s-a bazat I. Iordan cînd a trecut toponimicul *Prioalul* printre numiri topice ca *Bălbăitoarea, Clopotioa, Haoîrna, Larma, Sunătoarea* etc. La Porucic, într-adevăr, este dat sensul de „locul unde se poate acosta pe malul apei curgătoare; cascadă". *Prioalul* este, dimpotrivă, o apă stătătoare, o baltă. Toponimicul caracterizează regiunea Galați și, în afară de cele amintite de I. Iordan, *loc. cit.*, mai pot fi adăugate următoarele patru, toate pe porțiunea Dunării din dreptul satului Gropeni: *Prioalul Veriga, Prioalul Dobîrta, Prioalul Bazînul* și *Prioalul Pântia*. Apropiate ca sens cu *prioalul* sînt, în aceeași localitate, *japșa, groapa, iezărul*, foarte frecvente ca toponimice. În raza aceleiași comune, am notat șapte *gropi* de acest fel, lacuri rămase după retragerea apelor Dunării (de aici trebuie să derive și numele satului: *Gropeni*); *Groapa Bordea, Groapa Coșniții, Groapa lui Moș Badea, Groapa Sîngirului* (accentul pe prima silabă), *Groapa Mocanului* (unde s-a înecat un mocan), *Groapa Budoaielor, Groapa Bășina*. Mai puțin numeroase sînt *jăpșile: Japșa Meilor* și *Japșa Dobîrta*, (probabil aceeași cu *Prioalul Dobîrta* de mai sus). În schimb *iezărul*, explicat de către informator ca „*goliș* cu apă", adică „baltă pe valea Dunării fără stuf sau țipirig într-însa", apare de mai multe ori: *Iezărul Chitulicii, Iezărul Cățeaua, Iezărul Somnorosu, Iezărul Rătunda, Iezărul Lungu, Iezărul Cornoiu, Iezărul Veseliilor Iezărul Ciulinii Mari, Iezărul Ciulinii Mici, Iezărul Terteleciu, Iezerul Glăvănețile, Iezărul Babalecu, Iezărul Rîșniților, Iezărul Bundilor, Iezărul Vlaca, Iezărul Lupoiu.* Toate acestea în balta Dunării din apropierea unei singure localități. Și desigur că aici n-au fost trecute toate. De aceea ne putem da seama cîtă dreptate are I. Iordan cînd afirmă, în *Introducere*, p. XVI, discutînd modul cum a recoltat materialul toponomastic, că „înregistrarea

tuturor numelor de locuri iese din sfera posibilităților, nu numai pentru un teritoriu, atît de întins, cum este acela al țării noastre, ci chiar pentru o regiune mult mai restrînsă".

Toponimicele pomenite ar trebui incluse toate printre sinonimele lui *Baltă* (la p. 33–36, unde-i trecut numai *Japșă*) și în primul rînd toponimicele care conțin apelativul *prioal*, al căror loc alături de numiri ca *Larma*, *Bălbăitoarea* etc., nu-i deloc indicat. Toponimicele derivate de la *iezer* sînt trecute de autor printre sinonimele lui *Iazul* (p. 54), dar ele pot sta, ca și cele de mai sus, tot sub cuvîntul *Baltă*. De altfel, o grupare după sens, în modul cel mai riguros, a toponimicelor care sînt sinonime cu cuvîntul *baltă* și a celor care pleacă de la termenul *iaz*, este mai greu de realizat și de aceea credem că mai nimerit ar fi fost ca ele să fie grupate într-un singur loc.

La informația dată în nota 4 de la pagina 77, că toponimicul *Suceava* a fost apropiat înaintea lui Drăganu de către N. Costin de apelativul maghiar *szücs* „blănar" („Soci se chiamă ungurește cojocar, iară Suceava cojocărie"), adăugăm că mai înainte de aceasta a fost făcută aceeași apropiere de către Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*: „așijderea Suceava scrie că o au descălecat niște cojocari ungurești, ce să cheamă pre limba lor suci, iar Suceava pre limba ungurească se chiamă cojocărie" (p. 65, ed. P. P. Panaitescu, București, 1956). Din citat rezultă că această explicație e mai veche chiar decît Grigore Ureche, căci el o va fi găsit în Letopisețul moldovenesc al lui Eustratie Logofătul, care s-a pierdut. P. P. Panaitescu atribuie pasajul lui Simion Dascălu.

În paragraful „Nume topice care arată o însușire a locului", printre sinonimele toponimice ale lui *ascuțit(ă)*, trebuie trecut, alături de *Ostra*, de origine slavă, și *Higheșul*, de origine maghiară. Toponimicul denumește un munte cu vîrful ascuțit, situat în stînga șoselei care duce de la localitatea Ceahlău înspre Tulgheș, pe Valea Bistricioarei. Din magh. *hegyes* „ascuțit, cu vîrf" (vezi și *Notele etimologice* amintite, la p. 234).

Există și un alt sens a cuvîntului *praväț*, în afară de cel originar (v. sl. *pravьсь* „drum drept") pentru care I. Iordan trimite la V. Bogrea, *Dacoromania*, IV, p. 178, și în afară de acela dat de Tiktin în *Dicționarul* său (*pravăț* = scop, scop final), însoțit de citate din literatura veche. L-am notat de la un subiect din Drăgănești de Olt regiunea București: *pravăț* „prоțăpelul de la rotila plugului de care se anină tînjala". Sensul acesta este ulterior și se explică ușor dacă ținem seama că proțăpelul plugului poate fi mișcat în dreapta sau în stînga pe un fier în formă de potcoavă, cu găuri, astfel ca plugul să poată merge drept pe brazdă. Deși l-am consemnat aici, nu credem că acest sens restrîns poate fi luat în considerație în explicarea toponimicului *Pravățul*, pentru care I. Iordan, după V. Bogrea, invocă pe sl. *pravьсь* „drum drept".

Pe bună dreptate afirmă acad. I. Iordan (p. 104 ; v. și nota 2) că toponimicul *Șarul* din depresiunea Dornelor are ca punct de plecare un apelativ *șar* (< sl. шаръ „culoare"), cu care este denumit un teren roșietic, ce conține mult arsenic, din apropiere comunei Șarul Dornei (Dicționarul geografic dă această informație). Într-adevăr, cu prilejul unor anchete dialectale efectuate aici, a fost notat cuvîntul cu același sens. În alte cazuri, spune autorul, în toponimia macedoromînă , dar și în cea dacoromînă, poate fi luat în considerație și lat. *serra* > *sară* „crestătură". Cu privire la aceasta, notăm aici următoarele considerații ale lui E. Bourciez, *Éléments de linguistique romane*, Paris, 1946, p. 210: „Une des métaphores les plus heureuses et les plus répandues est celle qui a fait comparer une chaîne de montagnes à la lame dentelée d'une scie : depuis l'Orient (mr. *sară*) et le Fioul, on trouve la trace à travers l'Italie du Nord et le long de la Méditerranée y compris la Corse, jusque dans les régions ibériques où elle devait solidement s'impanter (esp. *sierra*, ptg. prov. *serra*)".

Cu privire la toponimicul *Posada*, discutat de I. Iordan în pragraful „Toponimice care se referă la organizarea fiscală din secolele trecute" (capitolul *Sociale*), pot fi văzute acum și cele spuse de C. Turcu într-un studiu dedicat special acestui termen vechi cu accepții diferite, intitulat *Contribuții la cunoașterea posadei*, *Studii și cercetări științifice*, Seria III (Științe sociale), 3-4, anul V, iulie-decembrie, Iași 1954, p. 401-418 Pe baza unor documente nediscutate, în care apare cuvîntul, autorul urmărește evoluția sensului termenului *posadă* în toponimia noastră, precum și schimbările de sens suferite de apelativ în decursul timpurilor.

Toponimicele *Sărăcineanca*, *Sărăcinești* etc. p. 241, sînt puse în legătură cu ital. *saracino* „despre popoarele musulmane care cuceriseră în evul mediu litoralul Mării Mediterane", „*Saracin*" (la origine, Arab, apoi mahomedan în general). Nu ne putem da seama de valoarea acestei apropieri etimologice. Consemnăm însă faptul că la I. Mihaly, *Diplome maramureșene*, apare numele unei vechi familii de boieri de origine romî-

nească, *Sărăcin* (v. P. P. Panaitescu, *Interpretări romînești,* București, 1947, p. 55). Acest nume poate avea legătură directă cu termenul italian pomenit mai sus, iar unele dintre toponimicele de felul celor citate trebuie considerate și ca fiind creații de la acest nume propriu cu ajutorul sufixelor toponimice *-ean* sau *-ești* etc.

Printre sinonimele toponimicului *Șanțul* (p. 267, capitolul *Istorice*) nu-i trecut *Hindechi* sau *Hindichi*, desigur pentru că el nu a fost înregistrat în dicționarele topografice consultate de autor. Toponimicul există în raza satului Voinești-Iași. El este de origine turcească, *hendek* sau *handak* „șanț de întărire". La Neculce: „Au făcut *hendechiu* împrejurul taberii". Alte citate din texte vechi sau mai apropiate de noi, vezi în *Dicționarul Academiei*. În Dacoromania, III, p. 422, V. Bogrea pomenește, discutînd toponimicul *Troianul*, și de *hindichiul lui Traian*, care apare la Amiras. Sub *Troianul* (p. 267-268 din lucrarea *Nume de locuri*...) trebuie adăugate și informațiile, extrem de bogate, adunate de V. Bogrea, în legătură cu sinonimele acestui toponimic.

Nu încape îndoială că noua lucrare a acad. I. Iordan marchează un moment important în evoluția cercetărilor toponomastice romînești. În acest domeniu însă sînt încă multe lucruri de făcut. În primul rînd trebuie biruită greutatea adunării materialului de nume topice. Dicționarele topografice existente nu cuprind decît foarte puține toponimice. După Th. Capidan, acestea nu ar constitui decît 20% din tot materialul existent pe teren. Situația de aici se prezintă ca și în cazul studiilor de lexicologie. Acestea au putut să progreseze numai după ce au fost adunate de către cercetători cît mai numeroase cuvinte din graiurile populare sau din textele vechi. Din acest punct de vedere, credem că ideea exprimată în 1948 de Th. Capidan, în articolul său *Les noms géographiques de Roumanie et le dictionnaire toponymique roumain*, trebuie să devină actuală pentru lingviștii noștri. Capidan vede în acest dicționar toponimic, pe care el îl deosebea de dicționarele topografice existente, o operă căreia trebuiau să i se dedice numeroși lingviști. La baza întregii lucrări trebuiau să stea anchetele pe teren, făcute cu ajutorul unor chestionare anume întocmite, pentru înregistrarea, pe cît posibil, în transcrierea fonetică, a tuturor numirilor de locuri (ape, munți, dealuri, peșteri, localități etc.) cunoscute de romîni. O asemenea muncă nu ar putea fi întreprinsă astăzi decît sub auspiciile Academiei R. P. R. Această acțiune trebuie dublată de cercetarea îndelungată a documentelor și cronicilor noastre, a hărților celor mai vechi etc. Asupra marei însemnătăți a acestei lucrări nu credem că este nevoie să ne mai oprim acum. *Dicționarul toponimic romîn* rămîne una din marile lucrări de colaborare care va trebui să fie făcută.

V. Arvinte

M. V. SERGHIEVSKI, *Introducere în lingvistica romanică*, ed. II (Editura Literaturii în limbi străine), Moscova 1954.

Editura Literaturii în limbi străine din Moscova a pus la îndemîna studenţilor sovietici şi, în general, a intelectualilor doritori să se iniţieze în romanstică ediţia a II-a a Cursului introductiv în lingvistica romanică, datorit prof. M. V. Serghievski. Tipărită după moartea autorului, scrierea apare cu un studiu-prefaţă semnat de acad. V. F. Şişmarev.

După ce subliniază faptul că lucrările, în care se studiază istoria unui grup de limbi, trebuie să ţină seama de tezele principale ale lingvisticii generale, formînd puntea de trecere spre aceasta, V. F. Şişmarev discută caracterul şi structura operei lui Serghievski. Urmărind un scop didactic, Cursul cuprinde, ca în general orice lucrare similară, trei mari compartimente: limba latină, istoria rezumativă a limbilor romanice şi dezvoltarea lingvisticii romanice. Împărţirea adoptată de Serghievski corespunde unui dublu scop. Pe de o parte ea scoate în relief criteriul istoric, pe de alta dispune cu mai multă claritate şi logică materia vastă a disciplinei, ceea ce se poate aprecia din următoarea repartiţie pe capitole:

I. Introducere istorică (expansiunea limbii latine în Italia şi romanizarea provinciilor) (Cap. 1-2).

II. Limba latină populară şi apariţia limbilor romanice (Cap. 3-4).

III. Expunerea succintă a formării limbilor naţionale şi caracterele structurilor gramaticale (Cap. 5-9).

IV. Momentele principale din istoria lingvisticii romanice (Cap. 10).

Capitolele 3-4 ocupă un spaţiu mai extins (Şişmarev accentuează faptul că orice tratat introductiv în romanistică presupune cunoaşterea preliminară a limbii latine), iar istoria limbii franceze ocupă un spaţiu mai redus, deoarece acelaşi autor (Serghievski) publicase cu ani în urmă o monografie aparte (ediţia I a Istoriei limbii franceze a apărut în 1938, ed. a II-a în 1947).

Deosebit de utilă pentru orientarea studentului în literatura cu caracter introductiv în romanistică este prezentarea critică, făcută de acad. Şişmarev, a tratatelor scrise de Neumann, Söderhjelm, Körting, Morf, Meyer-Lübke, Gorra, Savj Lopez, Tagliavini Monteverdi, Bourciez, trimiţînd pentru date bibliografice suplimentare la Rohlfs: Romanische Philologi, I (Heidelberg, 1950, p. 6-42). D-sa aminteşte contribuţia rusă şi sovietică prin Budilov, Petrov, Savcenko, şi V. A. Bogoroditki: Introducere în studiul limbilor romanice şi germanice actuale (Moscova, 1953).

Discutînd diferitele teorii cu privire la originea limbilor romanice, M. V. Serghievski acordă atenţia cuvenită concepţiei lui Mohl. După cum se ştie, acesta din urmă afirmă că la baza deosebirilor dintre idiomele romanice au existat varietăţi dialectale ale latinei în perioada romanizării. Aceasta, din contactul cu dialectele italice a căpătat o serie de trăsături care au constituit izvorul diferenţierilor neolatine. Acceptînd în linii mari punctul de vedere al lui Mohl, Serghievski subliniază neclaritatea concepţiei lui. Ea se constată în descrierea procesului de formare a dialectelor care ulterior devin limbi romanice. Pe de o parte Mohl neagă orice influenţă a substratului, iar pe de alta susţine că barbarii romanizaţi au fost aceia care au dus la fărîmiţarea dialectală. Bazîndu-se pe indicaţiile lui Fr. Engels privind destrămarea Imperiului roman, M. V. Serghievski opinează: „Mai just ar fi să presupunem că dialectele au început să se formeze în latina provinciilor chiar de la începutul colonizării acestora, continuîndu-şi existenţa mai cu seamă în mediul rural în acel timp cînd la oraşe se răspîndea latina populară uniformă, nivelată de influenţa normei literare. Tocmai aceste dialecte vii în perioada începutului căderii imperiului au căpătat o nouă vitalitate, legată de destrămarea treptată a statului şi de prafacerea istorică izolată care începuse în diferite regiuni".

Expunînd problema clasificării limbilor romanice (aşa cum apare în lucrările lui Fr. Diez, G. I. Ascoli, G. Gröber, H. Morf, S. Savcenko, W. Meyer-Lübke, P. Guarnerio, M. Bartoli, şi Paolo Savj-Lopez), prof. M. V. Serghievski arată că, începînd din sec. XIX şi pînă în prezent, această problemă delicată a lingvisticii romanice a fost tratată în mod diferit de autori diferiţi. Divergenţa de păreri în clasificarea limbilor romanice a fost determinată de criteriile urmate de cercetători. De aceea nici nu există o clasificare unitară a limbilor şi dialectelor romanice. Lingvistul sovietic conchide că existenţa uzului literar (considerată de mulţi ca unul din criteriile cele mai valabile) nu constituie totdeauna un argument în favoarea delimitării lingvistice. Pe de altă parte, lipsa literaturii scrise, ca de altfel şi lipsa unei conştiinţe naţionale proprii, nu reprezintă o piedică în recunoaşterea autonomiei lingvistice. Prin urmare, nici uzul literar şi nici independenţa politică nu constituie criteriile decisive în clasificarea limbilor romanice. Mai este necesară şi existenţa autonomiei lingvistice care apare în procesul evoluţiei istorice a limbilor ca urmare a condiţiilor social-economice şi politice.

Prezentarea istorică a fiecărei limbi romanice în parte, cuprinzînd capitolele: formarea limbii literare, studiul fonetic, morfologic şi lexical al respectivei limbi, are avantajul, faţă de gramaticile comparative, că permite urmărirea pe unităţi a procesului evoluţiei limbilor romanice, uşurînd asimilarea materiei.

Istoricul lingvisticii romanice, plasat din considerente didactice judicioase la sfîrşitul Cursului, înglobează capitolele: 1. Apariţia lingvisticii romanice şi dezvoltarea ei pînă în secolul al XIX-lea, 2. Fr. Diez, 3. Dezvoltarea lingvisticii romanice în sec. XIX, 4. Problema latinii populare, 5. Problema dialectologiei romanice, 6. Geografia lingvistică, 7. Curente contemporane în lingvistica romanică, 8. Dezvoltarea lingvisticii romanice în Rusia prerevoluţionară şi după Revoluţia din Octombrie, 9. Concluzii cu privire la dezvoltarea lingvisticii romanice şi sarcinile ei.

Vorbind foarte pe scurt despre curentele contemporane în lingvistica romanică de peste hotare, prof. M. V. Serghievski analizează esenţa metodelor de cercetare proprii adversarilor şcolii neogramatice. Arătînd că atît „neofilologia idealistă" (şcoala lui K. Vossler) cît şi „neolingviştii" (în frunte cu M. Bartoli şi G. Bertoni) au criticat concepţiile lingvistice ale reprezentanţilor curentului neogramatic dar, după cum constată romanistul sovietic, „această critică nu a putut da rezultate fructuoase, deoarece „neofilologii" şi „neolingviştii", emiţînd teza reacţionară conform căreia limba este opera unei personalităţi creatoare, au negat caracterul social al limbii şi condiţionarea istorică a evoluţiei ei".

M. V. Serghievski menţionează de asemenea că îndepărtarea de la principiile neogramatice a fost cauzată şi de influenţa pe care a exercitat-o şcoala sociologică a lui F. de Saussure, vădită în lucrările unor romanişti (în parte la Ch. Bally şi Albert Sechehaye).

Parcurgînd istoria romanisticii, prof. M. V. Serghievski subliniază contribuţia lingviştilor din Rusia prerevoluţionară şi din perioada de după Revoluţie. Înainte de Revoluţie s-au remarcat în romanistică N. V. Kruşevski, D. K. Petrov, S. V. Savcenko, M. M. Pokrovski, A. I. Sadov, A. I. Iaţimirski, P. A. Sîrku (ultimii doi s-au ocupat îndeaproape de raporturile lingvistice slavo-romîne). Studiile de lingvistică romanică iau o mare amploare după Revoluţia din 1917. Amintim cercetările şi contribuţiile de o deosebită valoare ale acad. V. F. Şişmarev, M. V. Serghievski, R. A. Budagov, acad. L. V. Scerba, K. Ganşina, M. Peterson, O. I. Bogomolova ş. a.

Apreciind dezvoltarea lingvisticii romanice în cei peste 100 ani de existenţă a ei, prof. M. V. Serghievski constată că romanistica, apărută sub influenţa lingvisticii comparative-istorice, în decursul sec. XIX a mers pe căile acesteia, dar în mod gradual s-a eliberat de ideile şcolii neogramatice, adoptînd metode noi şi criticînd în acelaşi timp pe cele vechi. Geografia lingvistică creată tocmai de romanişti a contribuit considerabil la această emancipare. Ideile noi, determinate de analiza materialului viu al limbilor romanice s-au impus chiar dincolo de limitele lingvisticii romanice.

„E cu neputinţă — spune autorul —, să nu recunoaştem că lingvistica romanică constituie un cîmp de activitate deosebit de favorabil pentru cercetarea şi rezolvarea problemelor generale ale lingvisticii graţie faptului că ea are a face cu limbi vii, care îşi trag originea dintr-un „strămoş" vechi — limba latină, cunoscută nouă, deşi nu în toate detaliile ei istorice, dar totuşi într-o măsură considerabilă". Autorul recunoaşte că multe probleme privind limba latină însăşi, cît şi limbile romanice, „rămîn nerezolvate pînă în prezent, dar, continuă d-sa, abundenţa mereu crescîndă a materialelor şi perfecţionarea

metodelor de cercetare ne permit să considerăm că nici una din aceste probleme nu este nerezolvabilă".

Prof. M. V. Serghievski conclude: „ În ţara noastră acest optimism ştiinţific este cît se poate de firesc. Pătrunsă de ideologia marxist-leninistă şi înarmată cu metodele marxist-leniniste, ştiinţa sovietică de mult a ocupat deja locurile de frunte într-o serie de ramuri de bază. Filologia romanică este o ştiinţă încă tînără, dar şi ei îi este asigurat un loc de cinste şi un mare viitor. Sarcina romaniştilor sovietici — alături de studierea critică a realizării ştiinţei din Occident — constă în a lucra neobosit la crearea romanisticii marxist-leniniste, în stare să rezolve acele probleme care în afara metodelor noastre nu pot fi nici rezolvate nici just puse".

După mărturisirea lui Serghievski însuşi, tratatul său a urmărit să fie un manual pentru uzul studenţilor. Ca atare, el se înfăţişează clar, sistematic şi succint. Adăugînd că lucrarea posedă o bibliografie bogată, glosar, indice al materiei si al numelor proprii, subliniem interesul ei didactic şi ştiinţific atît în Uniunea Sovietică cît şi peste hotare.

Şt. Cuciureanu
Ariton Vraciu

GRIGORE URECHE, *Letopisețul Țării Moldovei*
Ediție îngrijită, studiu introductiv, indice și glosar de P. P. Panaitescu, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, București, 1955 (242 pagini).

Cronica lui Grigore Ureche, spre deosebire de cele alcătuite, după dînsul, de Miron Costin, Nicolae Costin și Ion Neculce constituie, pînă în momentul de față, una din pietrele de încercare din istoriografia moldovenească veche. Istoricii și filologii n-au căzut încă de acord asupra paternității acestei cronici pe care unii o atribuie, deopotrivă, lui Ureche și compilatorului său principal Simion Dascălul. Cea mai cunoscută ediție a Cronicii, apărută la București în anul 1916 poartă următorul titlu: *Letopisețul Țării Moldovei pînă la Aron Vodă (1369–1595) întocmit după Grigorie Ureche vornicul, Istratie logofătul și alții de Simion Dascălul.* Constantin Giurescu alcătuitorul ediției, nu-i acordă, așadar, lui Ureche decît o importanță secundară în scrierea cronicii. Același punct de vedere îl găsim la Constantin C. Giurescu[1]) și la Al. Rosetti[2]), ca să nu pomenim decît pe specialiștii cunoscuți de toată lumea.

Panaitescu reia problema paternității cronicii și dovedește, după părerea noastră, că autorul ei nu poate fi decît Grigore Ureche (v. p. 39, 40, 43–45, 57). Dacă unii „apărători" mai vechi ai lui Ureche puteau fi acuzați de moldovenism, pentru pasiunea cu care îmbrățișau problema, pentru cuvintele tari adresate compilatorului Simion Dascălul etc., Panaitescu nu poate fi învinuit de așa ceva. El ajunge la această concluzie pe baza analizei izvoarelor lui Ureche și pe aceea a criticii textului. Identificarea pasajelor introduse în cronică, de Simion Dascălul, Misail Călugărul etc., ni se pare cu totul convingătoare. Un examen de natură lingvistică socotesc că ar întări concluziile lui Panaitescu.

Editorul fixează, de asemenea, cu foarte multă precizie, locul lui Ureche în istoriografia noastră: „El știa desigur latinește, folosește, cel dintîi dintre cronicarii noștri, izvoarele istorice în această limbă. Dar nimic din stilul său nu denotă pe un umanist. Stilul lui Ureche este moldovenesc, cu adînci rădăcini populare, fără nici o influență a topicii latine, ca la Miron Costin, fără încercare de a introduce neologisme latine în limbă, fără citate din autorii clasici și din mitologie, atît de familiare umaniștilor. Nici construcția lucrării: prezentarea persoanelor, discursuri, gradarea dramatică a evenimentelor, obișnuite în operele umaniștilor, nu se regăsesc în cronica lui Ureche. Substratul feudal moldovenesc a fost pentru Ureche mai puternic și mai adînc" (p. 18); „Cronica lui Ureche se deosebește de cronicile slave din secolele precedente mai întîi prin limbă: este prima cronică moldovenească, care ni s-a păstrat, scrisă în limba poporului, ceea ce înseamnă un progres vădit, prin lărgirea cercului de cititori și prin concepția despre o istorie scrisă pentru poporul romîn. În al doilea rînd, cronica lui Ureche se deosebește de cronicile slavone prin aceea că se preocupă de originile poporului nostru, de așa-numitul „*descălicat întîiu*", de cucerirea romană, de sciții anteriori cuceririi romane, de originile limbii. Prin urmare este o lărgire a orizontului istoric, față de cronicile slave care se ocupă numai de istoria statului feudal, Moldova" (p. 20). „Între istoriografia slavonă din veacurile precedente și cea romînească din secolul al XVII-lea nu este numai o deosebire de limbă, ci și o deosebire fundamentală: trecerea de la istoriografia domnească, de curte, la cea a boierimii. Aici stă și cauza introducerii limbii romîne în istorio-

---

1) *Letopisețul Țării Moldovei pînă la Aron Vodă* (1359—1595) întocmit de Grigore Ureche Vornicul și Simion Dascălul, ediție comentată de Constantin C. Giurescu, Editura „Scrisul Romînesc" S. A., Craiova, 1939 (ediția a II-a !).

2) Cf. *Observații asupra limbii cronicii lui Grigore Ureche-Simion Dascălul* (în volumul Studii lingvistice, Buc. 1955, p. 17—32).

grafie. Domnii aveau grămătici de slavonie şi o cancelarie organizată; boierii cei noi mai puţin cunoscători de limbi străine, aveau nevoie de scrieri în limba ţării. O istoriografie scrisă de boieri pentru a fi citită de boieri, şi poate şi de tîrgoveţi, nu putea fi scrisă decît în limba poporului. Luarea meşteşugului istoriografic în mîinile boierilor noi a însemnat, în chip necesar, trecerea de la limba slavonă la limba romînă. Adăugăm că această trecere s-a făcut înainte de introducerea oficială a limbii romîne în biserică, reformă care datează de abia de la sfîrşitul secolului al XVII-lea" (p. 21-22).

Deşi există influenţe ale limbii bisericeşti în scrisul lui Ureche, ele sînt, totuşi reduse şi izvorul principal al cronicarului este limba populară din Moldova. De aici claritatea în expunere, fraza corectă şi vocabularul neîncărcat de elemente arhaice sau străine, necunoscute astăzi. Tradiţia literară, prea puţin puternică, nu i-a pus la îndemînă cronicarului, nici un fel de modele, încît el a fost silit să-şi creeze singur nu numai un stil al său propriu, ci chiar mai mult: să modeleze, pentru prima dată, pentru nevoile istoricului, materialul de limbă pe care i-l puneau la dispoziţie moldovenii timpului său.

Panaitescu face şi o scurtă privire asupra ediţiilor anterioare ale cronicii (p. 47-49), unde găsim, iarăşi, lucruri convingătoare, vrednice de reţinut. Criticile aduse editorilor anteriori sînt, toate, juste.

Pentru ediţia alcătuită de dînsul, Panaitescu a plecat de la manuscrisul A-2 (păstrat la Biblioteca Centrală din oraşul nostru !) considerat nu numai cel mai complet ci şi mai corect decît celelalte manuscrise existente. Este şi el o copie datorită unui muntean. Asta înseamnează că valoarea cronicii este mai mare pentru istorie decît pentru filologie; limba din acest manuscris nu este în totul a lui Ureche, ci a fost modificată de copistul care se caracteriza prin alte trăsături decît cronicarul. Editorul arată că modificările cele mai mari pe care le-a adus copistul sînt în domeniul foneticii, unde s-a renunţat la *dz* (în favoarea lui *z* !) sau la *gi*, care a fost înlocuit cu *j*. Lexicul s-a păstrat, în schimb, în cea mai mare parte. Şi acest punct de vedere ni se pare just şi el poate fi verificat prin comparaţia textului cronicii lui Ureche cu cele ale lui Miron şi Nicolae Costin ori cu al lui I. Neculce. Dacă toţi aceşti cronicari, mai apropiaţi în timp de noi, decît Ureche, prezintă în limba lor fonetisme moldoveneşti mai numeroase şi o serie de cuvinte neîntîlnite în Letopiseţul acestuia, trebuie să presupunem că ele au caracterizat toată literatura istorică din Moldova, că le-a avut şi Ureche dar că au fost înlocuite, în cronica lui, de copiştii munteni. În lipsa originalului pierdut, cea mai bună alegere posibilă era aceea a manuscrisului A 2: „În neputinţa de a avea un manuscris corect datorit unui copist moldovean, neputînd sacrifica conţinutul istoric al cronicii, am adoptat acest manuscris care nu înlătură putinţa unui studiu al limbii, în ce priveşte morfologia, sintaxa şi în cea mai mare parte lexicul. Am crezut însă de datoria noastră să avertizăm în chip special pe cercetători asupra acestui fapt, ceea ce nu au făcut precedenţii editori care s-au folosit de aceleaşi manuscrise" (p. 51).

Cred că n-ar fi lipsită de interes analizarea, cu atenţie, a mijloacelor de expresie din partea cronicii care aparţine, în mod sigur, lui Ureche şi compararea acesteia cu pasajele interpolate. S-ar putea ajunge, în felul acesta, la întărirea concluziilor lui Panaitescu şi ideea unei ediţii critice a cronicii, aşa cum a sugerat-o Liviu Onu în recenzia publicată în *Steaua*, august 1956, p. 83-89, n-ar fi prea departe de realizare. Impresia mea este că, în anumite pasaje interpolate, se pot recunoaşte nu numai stîngăcii de stil ci şi mai numeroase elemente străine (de exemplu ungureşti) decît în restul cronicii. Asta ar însemna că interpolatorii ar fi putut fi originari din Transilvania. Elemente ungureşti şi, în general, de provenienţă ardelenească există în toată cronica, dar aici ni s-a părut că sînt mai bine reprezentate.

Nu voi întîrzia asupra studiului limbii din cronică pentru motivul că lucrul acesta l-a făcut, recent, academicianul Al. Rosetti şi, apoi, pentru problema pe care am sugerat-o este nevoie de o cercetare specială. Voi încerca, totuşi, unele consideraţii de natură generală care vor avea drept scop stabilirea rolului pe care l-a avut această cronică, şi după ea şi ale celorlalţi moldoveni, la formarea limbii literare romîneşti.

Panaitescu acordă un rol deosebit limbii din această cronică şi faptul că ea n-a fost publicată la timp nu poate duce la ideea, exprimată de unii, că limba noastră literară s-ar fi format exclusiv pe baza textelor religioase. Ultimul editor al cronicii lui Ureche susţine, din acest punct de vedere, ceea ce a subliniat, foarte just, academicianul Rosetti în lucrarea pomenită: „scrierile cronicarilor moldoveni deschid limbii literare romîneşti o eră nouă, prin fundarea stilului artistic al limbii literare pe limba populară" [3]).

3) Al. Rosetti, *op. cit.*, [2]) p. 18.

În cronica lui Ureche, aşa cum o avem reprodusă după manuscrisul A 2, cu interpolările respective, fuzionează în chip fericit, elemente de limbă din toate cele trei provincii istorice romîneşti. Asta însemnează că încă din secolul XVII, pe deasupra tuturor deosebirilor de la regiune la regiune, poate fi vorba de un început de unificare a limbii, de înlăturare a caracterelor strîmt regionale. Contribuţia cea mai importantă o aduce, nici vorbă, graiul moldovenesc, în care vorbea Ureche însuşi, dar şi elementele munteneşti şi cele ardeleneşti sînt bine reprezentate. Dacă influenţa muntenească se resimte, în această cronică, în primul rînd prin copişti, ardelenii îşi exercită influenţa mai ales prin prezenţa unora dintre ai lor în nordul Moldovei, unde au putut introduce elementele de acasă în vorbirea localnicilor. Fără îndoială că ne putem gîndi la influenţa transmisă prin textele scrise, dar mi se pare că acest argument trebuie pus pe plan secundar ; celuilalt i se cuvine întîietatea. Fiind cele mai numeroase, elementele moldoveneşti n-au nevoie să fie scoase în evidenţă, în chip special. Mă voi opri numai la cîteva, cu totul caracteristice, cum ar fi palatalizarea labialelor : nu poate *hi* (71); *înhierbîntatu* (104) *înhierbîntaţi* (139) ;

— înlocuirea lui *e*, prin *i*, în prefixul *des*: *disparţă* (60), *discălicat(ă)* (60, 61) *discălicare* (67) *dispărţire* (72) *discălica* (99, 107), *discoperi* (101).

— *ţărîi* (57, 67). în locul lui *ţării*.

— *pooi* (57), alături de *puhoi* (144).

— *mînule* (92, 103, 145, 151) pentru literarul *mîinile*.

— *megiiaş* (108), în loc de vecin.

— *cotigi* (117), *chizmi* (57), pentru *pizmi* (= scrie, însemna!), pe care îl întîlnim la p. 59 într-o interpolare a lui Simion Dascălul.

Influenţa ardelenească, în limba cronicii, poate fi probată printr-o serie de pronume sau locuţiuni adverbiale ca : *oarecînd* (62), *mainte* (93), *fie la ce* (109), *fieşte cine* (113, 114), *fie unde* (135), *fieşte cînd* (162), *oare ce* (165), *oarecarile* (193), prin fonetismele *păhar* (70), *sasi* (65), *prusi* (73, 109, 110, 114), *rusi* (98, 107, 114, 129)[4]) *cură* (144), în loc de *curge* şi *ape curătoare* (63), pentru ape *curgătoare*, prin cuvinte ca : *hălăduì* (80), *nemişi* (63) *pită* (75), *suci* (65 : „aşijderea Suceava ce o au descălecat nişte cojocari ungureşti, ce să cheamă pre limba lor suci)[5]) *tină* (83) derivate de felul lui *căşaş*(145), construcţii pronominale pleonastice ca : *i-au prinsu-i vii* (180)[6]) ori construcţii verbale de felul următoarelor: *cum nu vrea avea nici o grijă de nici o parte* (85); *Şi ar fi vrut apuca şi alte cetăţi* (98); *Si atîta să călca să legea creştinească, cît de-l vrea cruţa Dumnezeu mult pre toţi îi vrea duce din lumină la întuneric* (156); *Mai apoi de-i vrea fi a domni multu, nu vrea putea fi să nu urmeze frăţine-său* (157) ; *nu vrea putea fi într-altu chip* (168); *cu suliţa la halca nu pe lesne vrea avea protivnic* (182); *Si de nu vrea fi pripit* şi Ion Vodă cu oastea turcească şi tătărească, nu pre lesne s-ar fi aşăzat la domnie (183) ; *de nu-i vrea fi venit véste dindărăt* (187) ; că mulţi era carii *vrea fi bucuroşi să auză una ca acela* (207).

Influenţa muntenească este marcată, mai întîi, de numeroasele forme verbale iotacizate[7]): *disparţă* (60), *să auză* (72, 103, 207); *să-i trimiţă* (73, 90, 136, 146, 147, 168, 169, 171, 172, 177, 183, 188, 195); să nu *paţă* (77, 81, 176, 181); să nu-şi *piarză* credinţa (78, 81, 101, 188): *să o împarţă* (79); *să scoaţă* (79, 140, 143, 168, 182, 194, 203, 207); să nu să *încrează* (80); să-i *coprinză* (87) 88); să *cază* (103, 109); să *deprinză* (113): să *piiarză* (126); să-i *sloboază* (136, 147, 148); să *prinză* (147, 153, 159, 189, 195, 197, 207, 208, 209) ; să *vază* (157, 158, 186); să-şi *rîză* de dînsa (158) ; să *crează* (167, 178, 207); să-i *deschiză* (174); să să *răpază* (195); să nu să *încrează* (206); şi să *purcează* (207); să *coprinză* (208).

---

4) Pînă în momentul de faţă pluralul substantivului *sas* este identic, prin părţile Bistriţei, cu singularul, întrucît *s* rămîne neschimbat şi nu se modifică în *ş*. Cronicarii moldoveni se pare că preferau aceste fonetisme, cu *s* în locul lui *ş*, fiindcă le mai găsesc atît la Nicolae Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei* (*Sasi*, 92, 93, 174, 199 ; *Rusi* 124, 142, 155, 174 ; *Persilor* 154, 239) cît şi la Miron Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei de la Aron Vodă încoace* (*Rusi* 57, 114; *Prusi* 184) sau la Ion Neculce (ed. 1932) (*Prusi* 346, 353, 354, 416, 417 ; *Sasi* 247, 288, 353, 364, 365, 366, 375, 416, 417, 433).

5) Ideea aceasta o vom regăsi la Nicolae Costin, *op. cit.*, p. 174: „Suceava tîrgul l-au descălecat nişte cojocari ; Soci să chiamă ungureşte cojocariu, iară Soceava, cojocărie".

6) Pentru amănunte vezi aceste Anale, p. 395—398.

7) Care au putut fi, totuşi, impuse şi de textele din Transilvania în care le găsim, de asemenea.

Graiului din Muntenia îi aparţin fonetismele *mîine* (173) şi *pîine* (61), care n-au fost niciodată moldoveneşti. La fel *deşchis* (60, 109, 119, 136, 144, 145, 153, 160, 174 209), pentru *deşchis*, *oarde* (117) [8]), în locul lui *hoarde*; *dupe* (160), pentru *după*; *băjăniile* (192); *acita* (58), în locul lui *atea*; *j* în locul lui *gi* [9]), în exemple foarte numeroase. Urmele influenţei munteneşti sînt vizibile şi în morfologie unde întîlnim *copaciu* (la singular, 89); ţinutul *Sorocii* (203) şi pîrcălabul *Sorocii* (203) etc., pentru *Sorocăi*, cum spun moldovenii.

Eu sînt înclinat să pun pe socoteala acestei influenţe şi infinitivele lungi, terminate în *a* nu în *e*, pe care muntenii nu le prea înţelegeau, din moment ce nu le aveau în vorbirea lor proprie, şi le considerau mai mult substantive decît forme verbale; din cauza aceasta le articulau. Exemplele sînt foarte numeroase şi nu le pot înregistra, aici, pe toate. Dau, totuşi, o parte dintre ele:

de a *ferirea* (69); de a-şi *tocmirea* (92); a-i *lăsarea* (94); a-l şi *crederea* (97) [10]) de a-şi *răscumpărarea* (104); de a-l *baterea* (120); a le *darea* (121); de a *scoaterea* (123); ci de a *facerea* (136); *de a pitirea* (147); *de a prădarea* (168); de a mai *firea* viu (181); gata de a să *amestecarea* la toate (186); gata de a să *baterea* (195); de a să *depărtarea* şi de a *ieşirea* (209). Este adevărat că substantivizarea aceasta apare, cîteodată, rar de tot, şi la moldoveni, dar în alte exemple decît cele indicate aici şi neîntîlnite în cronica lui Ureche, cum ar fi, spre exemplu, *de-a mirarea*.

Trecînd, acuma, la metoda de lucru a editorului, la principiile care l-au călăuzit în alcătuirea ediţiei, trebuie să spun că el a procedat bine cînd a transcris *arzîndu* (98), *ascunzîndu* (101), *cînd* (98), *cîndu*, (110), *dintr-însul* (101), *dîndu* (97), *dînsul* (111), *dobîndească* (98) *gîndi* (100), *gîndiiat* (111), *gîndul* (100, 101), *gîndurile* (109), *Hîrlăul* (99), *într-atîtea* (111), *într-însă* (61), *înţelegîndu* (101, 102), *lîngă* (97), *păgînilor* (100), *pîine* (61), *prinzîndu* (101), *Rîmului* (61, 62), *Rîmnic* (94), *rîndu* (61, 110), *sîmbătă* (105), *sînge* (le) (100, 111), *sîntu* (sb) (106), *stăpînului* (98), *strîmbătate* (107), *strîngîndu* (85, 100, 104), *strînsă* (107), *tatîne-său* (100), *trecîndu* (61), *ţărîi* (61) [11]), *ţărîlor* (110), *uitîndu* (100), *văzîndu-să* (91), *Vîlcea* (97), *vîrîea* (111), *vrîndu* (107), *zicîndu* (101), chiar dacă manuscrisul ne indică lectura: *arzăndu*, *ascunzăndu*, *cănd(u)*, *dintr-ănsul*, *dăndu*, *dănsul*, *dobăndească*, *găndi*, *găndiiat*, *găndul*, *găndurile*, *Hărlăul*, *într-atîtea*, *într-ănsa*, *înţelegăndu*, *lăngă*, *păgănilor*, *păine*, *prinzăndu*, *Rămului*, *Rămnic*, *răndu*, *sămbătă*, *sănge(le)*, *săntu*, *stăpănului*, *strămbătatea*, *străngăndu*, *strănsă*, *tătăne-său*, *trecăndu*, *ţărăi*, *ţărălor*, *uităndu*, *văzăngu-să*, *Vălcea*, *vărîea*, *vrăndu*, *zicăndu* pentru motivul că trebuie să admitem că pronunţarea cu *î* este cea normală, în cuvintele citate, iar *ă* este incindental şi, în cel mai bun caz, regional. Nu trebuie să uităm că ortografia veche, oricît de fonetică era, nu reflecta cu fidelitate toate realităţile din limbă. În *Introducerea* ediţiei găsim o lămurire, în această ordine de idei, o justificare a întrebuinţării procedeului respectiv:

„În privinţa transcrierii textului romînesc din alfabetul cirilic în cel latin, ea are caracter fonetic, nu grafic. Cu alte cuvinte, nu am adoptat un semn latin pentru fiecare semn cirilic, *ci am transcris semnele cirilice cu valoarea pe care socotim că o aveau în vechea limbă romînească.* Nu am socotit deci că fiecare semn cirilic reprezintă un sunet deosebit şi nici că acelaşi semn cirilic se pronunţa întotdeauna şi în fiecare caz la fel" (52). În urma acestor afirmaţii ne-am fi aşteptat ca, în locul lui *cîtră* (102) să fi citit, în textul lui Panaitescu, *cătră*.

Cu toată grija pe care editorul a pus-o, în transcrierea textului, s-au strecurat, totuşi, o serie de greşeli dintre care subliniez cîteva pentru a fi corectate la o eventuală ediţie nouă. Încep cu lipsa notării accentului pe *e*, acolo unde această vocală trebuie interpretată ca *e* deschis:

leni, pentru *léni* (61); *înţelege* pentru *înţelége* (61); *într-acelaşi*, în loc de *întra-céţaşi* (91); *cale* pentru *calé* (93), *crédere* pentru *crédere* (97, 106). În cîteva locuri a fost înlăturat *u* final, deşi manuscrisul îl indică foarte clar: *zic*, pentru *zicu* (61), *dat* pentru *datu* (77). La pagina 62 apare numele propriu *Lăslău* (cu doi *ă*!) deşi

8) Cf. şi *Praova*, la Miron Costin, *op. cit.*, [4]) p. 104, 105, 182.

9) Întîlnim, aici, şi unele forme hipercorecte cum ar fi *zăloji* unde *j* nu mai înlocuieşte pe *gi* moldovenesc, ci pe *z* (114, 166, 168). Fonetismul acesta apare şi la Nicolae Costin, *op. cit.*, [4]) p. 197.

10) În transcrierea lui Panaitescu avem *crédere*, dar manuscrisul indică lectura cu *a* final. cf. şi p. 181: de a-l şi *crédérea*.

11) La aceeaşi pagină avem *dentăi*. În manuscris găsesc acelaşi semn (ѫ) atît pentru *i* din *ţării*, cît şi pentru *ă* din *dentăi*.

manuscrisul ne indică lectura *Laslău*. Alte greşeli mărunte care pot fi puse, măcar parţial, şi pe seama zeţarilor găsim la paginile : 78 (*aceasta*, în locul lui *aceastea!*), 83 (*mărunte*, pentru *măruntă*), 89 (*décii* pentru *déciia*), 97 (*perdut*, în locul lui *pierdut*) 97 (*altor*, în loc de *alt ra*), 101 (*credincioşii*, în locul necorectului *credinciosii*), 104 şi 110 (*curund* , respectiv *curîndu*, în locul lui *curăndu*)[12]. Tot la pagina 104 ne-am oprit la *care* (în locul lui *carile* din manuscris) şi la substantivul *sfîntului*, pe care manuscrisul ni-l prezintă fără *i* (*sfîntulu*). O pagină mai înainte (103) în pasajul : „Că văzîndu craiul atîta cuvinte réle *la* dînsul la oastea sa..." prepoziţia *de* din manuscris, a fost înlocuită prin *la*. Multe modificări introduse în textul cronicii se datoresc tendinţei de modernizare, de literarizare de care s-a lăsat stăpînit, cîteodată, editorul. Iată cîteva dintre acestea : *cuvintele*, în loc de *cuvintili* (61) : *tocmească*, pentru *tocmască* (77) ; *împreună*, în loc de *împriună* (77) ; *iar*, în loc de *iară* (78) ; *se*, în loc de *să* (84) ; *trebui*, în loc de *tribui* (86) ; *prilitinu*, în loc de *prilatinu* (87) ; *lefegii* în loc de *lefecii* (60)[13] ; să *ridici*, în loc de să *rădici* (91) ; *mulţumitu*, în loc de *mulţămitu*, (92) ; *Şendrea*, în loc de *Şandrea*, evidentă greşeală de copist (97) ; *mucenic*, în loc de *mucenic* (97) ; *mergătoriu*, în loc de *mărgătoriu* (101) ; *zilele*, în loc de *zilile* (98, 101) ; *încotro*, în loc de *încătrou* (102) ; *risipă*, în loc de *răsipă* (102) ; *bătea*, în loc de *bătiia* (104) ; *părea*, în loc de *păriia* (110) ; *tăiere* în loc de *tăiare* (105) ; *fratele*, în loc de *fratile* (110).

Dacă nepotrivirile, de pînă aici, dintre manuscris şi textul tipărit, sînt mărunte şi nu schimbă nimic din intenţia autorului avem şi altfel de greşeli mai mari, care pot duce la înţelegerea greşită a unui pasaj. Ca să se vadă mai clar despre ce este vorba voi sublinia în context schimbările pe care le semnalez în forma pe care o găsim la Panaitescu, mai întîi, şi apoi în aceea întîlnită în manuscris :

Lectura lui Panaitescu :	în manuscris :
61: Şi pentru aceasta să cunoaşte că cum nu-i discălicată ţara de oameni aşăzaţi, aşa nici legile, nici tocmeala ţării pre obicée bune *şi* legate, ci toată direptatea au lăsat pre acel mai mare,...	Şi pentru aceasta să cunoaşte că cum nu-i discălicată ţara de oameni aşăzaţi, aşa nici legile, nici tocmeala ţării pre obicée bune *nu-s* legate, ci toată direptatea au lăsat pre acel mai mare,...
61 : Deci cumu-i voia domnului, *de* caută să le placă tuturor, ori cu folos, ori cu paguba ţării, care obicéi pănă astădzi trăiaşte.	Deci cumu-i voia domnului, *le* caută să le placă tuturor, ori cu folos, ori cu pagubă ţării, care obicei pînă astădzi trăiaşte.
77 :... şi *curundu* vréme...	...şi *curăndă*[14]) vréme...
84: că au fostu Evdochia fată lui Simeon împăratul, iară nu soră.	că au fostu Evdochia fată lui Simeon împăratul *Moscului*, iară nu soră.
84 : Iară în zécilea an a domnii sale,...	Iară în *al* zécilea an a domnii sale,...
85 : de care lucru multe ori să lăuda Mateiaşi crai,	de care lucru *de* multe ori să lăuda Mateiaşi crai,
91 : şi muierile le-au robit şi mulţi ţigani au luat...	şi muierile *lor* le-au robit şi mulţi ţigani au luat...
96 : cu ajutoriul sfîntului şi marelui mucenic...	cu ajutoriul sfîntului si *a* marelui mucenic...
99 : că nu numai cu némţii şi cu vecinii săi, ce şi cu turcii multe trebi au avut...	că nu numai cu némţii şi cu vecinii săi *războiu cu noroc făcea*, ce şi cu turcii multe trebi au avut...
100 : au zidit sfînta episcopie în Huşi...	au zidit sfînta episcopie *în tîrgu*, în Huşi...

12) În conformitate cu principiul stabilit de Panaitescu, lectura cea mai bună ar fi, de fapt, *curînd*, nu *curănd*.

13) Varianta cu *ci* (lefecii) apare şi la Miron Costin, *op. cit.* [4]) p. 20.

14) Eventual *curîndă* (vréme).

102: ci pănă a să strînge toată la un loc	ci pănă a să strînge *oastea* toată la un loc
102: ca să ţie vadul Prutului, la Cernăuţi.	ca să ţie vadul Prutului, *la tîrgu* la Cernăuţi.
108: nu *doară* că s-au temut de putérea lor,	nu că *doară* s-au temut de putérea lor,
111: Şi *unde biruia* alţii, nu perdea nădéjdea,...	Şi *unde-l biruia* alţii, nu perdea nădéjdea,..

Dacă în exemplele imediat precedente observăm cum au fost omise unele cuvinte, avem, alte dăţi, cuvinte introduse în context, nejustificate de manuscris.

Dau şi din acestea două:

Panaitescu:	Manuscrisul:
85: să făliia *ca* să arate cum iaste adevăratu,	să făliia să arate cum iaste adevăratu.
100: Şi au trimis soli la Ştefan vodă, de i-au datu *de* ştire să să gătească să meargă cu dînsul,...	Şi au trimis soli la Ştefan vodă, de i-au datu ştire să să gătească să meargă cu dînsul,...

Ediţia se încheie cu un *indice de nume proprii* (de locuri şi de persoane), (p. 213—228), cu un *indice de termeni privind starea economico-socială şi culturală a epocii* (p. 229—234) şi cu un glosar (237—242). Toate trei sînt bine alcătuite şi ele se dovedesc foarte necesare celor care consultă cronica. Ar fi fost de dorit ca şi cuvintele din glosar să aibă indicaţiile paginilor pe care se găsesc, aşa cum este cazul cu cele din amîndouă indicele.

Înainte de a încheia, trebuie să spun că ediţia Panaitescu uşurează drumul către un text al cronicii lui Ureche, cît mai apropiat de acela pe care ni l-a lăsat cronicarul însuşi, dar care n-a putut ajunge pînă la noi. După unele tendinţe de arhaizare a limbii cronicii (M. Kogălniceanu şi I. N. Popovici) şi după acceptarea unor forme moderne în scrisul lui Ureche, la fel de neîntemeiate (C. Giurescu), avem, în ultima ediţie, reproducerea fidelă a celui mai complet manuscris, foarte important pentru istoric şi util pentru filologul care urmăreşte problemele limbii noastre în secolul al XVII-lea.

G. Istrate

PISANI VITTORE: *Storia delle letterature antiche dell'India* 283 p. 8°, L. 2,300. Nuova Accademia editrice. 1954.

Autorul este unul din cei mai de seamă comparatişti şi sanscritişti nu numai din Italia, dar şi din lume. Numeroasele sale articole şi opere se adresează atît specialiştilor, cît şi studenţilor, pentru care a alcătuit excelente manuale de gramatică comparată.

Cartea de care ne ocupăm e tipărită în condiţii tehnice superioare şi este o plăcere s-o citeşti, deşi materia este extrem de concentrată şi cere atenţie şi gîndire. Autorul a scris cartea în primul rînd pentru publicul cult şi pentru studenţi, însă ea interesează şi pe specialişti.

În prefaţă, d. Pisani îşi propune să descrie evoluţia literaturii şi a gîndirii indiene în legătură cu istoria politică, socială şi culturală, pe care o descrie mai ales la p. 19—25 şi 61—67. În felul acesta e schiţată întreaga istorie a civilizaţiei indiene, sub toate aspectele ei variate după timp şi loc.

În introducere, care e precedată de o hartă lingvistică, se arată diferitele limbi vorbite în India din antichitate pînă în ziua de azi (p. 9—11) şi rolul pe care l-au avut unele din ele în literatură (p. 11 sq.).

În legătură cu aceasta stă scrierea. India are două scrieri primordiale: *brāhmī* şi *kharoṣṭi*. Ultima derivă dintr-o scriere aramaică şi a fost introdusă de Perşi, cînd au anexat Sindhul la împărăţia lor. Cealaltă scriere trebuie să fie indigenă şi cu mult mai veche (p. 13).

Descoperirile arheologice de la *Mohenjo Daro* şi de la *Harappa* au scos la iveală civilizaţia preariană a Indiei. Ele au arătat că în mileniul al doilea înaintea erei noastre, existau cetăţi cu o civilizaţie foarte înaintată, ale cărei caractere se asemănau cu acele ale civilizaţiei dravidiene de azi, din India de sud. Ele mai dovedesc că din Mediterana şi pînă-n India înflorea o civilizaţie dezvoltată, care se află la baza civilizaţiei noastre occidentale (p. 19).

Năvălitorii indoeuropeni aduceau în luptă o inovaţie cu carele lor de luptă trase de cai, lucru necunoscut în lumea indomediteraniană. Împărţiţi în triburi, aceşti năvălitori s-au aşezat treptat în sate, unde alături de păstorit, practicat în perioada nomadă, se ivea agricultura, pe care au învăţat-o, cel puţin în parte, de la populaţiile indigene (p. 22).

Autorul mai descrie castele (p. 20), condiţiile de viaţă (p. 21) şi noua alcătuire politică şi socială în urma pătrunderii şi a stabilirii definitive a Arienilor în India (pe la 1000 î. e. n.) (p. 23).

Principalele evenimente istorice sînt indicate sumar: invazia lui *Darius*, în anul 518 î. e. n. (p. 25) şi aceea a lui *Alexandru cel Mare* (între 329 şi 325 î. e. n.) (p. 61); domnia lui *Candragupta Maurya* (322 î. e. n.) (p. 61) şi aceea a lui *Açoka* (273 î. e. n.) (p. 62).

Un rol foarte important a jucat în India, în toate timpurile, gîndirea religioasă şi cea filozofică. De aceea, în istoria literaturii trebuie să se vorbească pe larg despre ea, ceea ce şi face autorul, mai ales la p. 44, 46 şi 47, unde vorbeşte despre brahmanism, la p. 55 sqq, unde tratează despre jainism şi budism, şi la p. 64, unde brahmanismul şi budismul sînt expuse paralel.

Cît despre istoria literaturii sau mai exact a literaturilor din India (căci acesta este titlul cărţii), ea este încadrată în istoria politică şi-n cea socială.

Deşi titlul cărţii este: Istoria literaturilor *vechi* ale Indiei, autorul se ocupă de întreaga lor evoluţie pînă-n zilele noastre, sfîrşind cu cel mai mare poet şi gînditor modern al Indiei: *Rabindranath Tagore*. Operele lui, mai ales poeziile, au ajuns de mult celebre, nu numai în India, dar şi în lumea întreagă.

Cartea este şi o bună călăuză pentru acela care se ocupă cu literatura comparată.

Istoria literaturilor din India este împărţită în patru perioade: vedică (p. 17 sqq.), protoclasică (p. 61 sqq.), clasică (p. 157 sqq.) şi postclasică (p. 197 sqq.).

Literatura vedică, importantă din punct de vedere religios şi lingvistic, cuprinde în primul rînd cele patru Vede: *Rig-Veda*, *Sama-Veda*, *Atharva-Veda* şi *Yajur-Veda*.

Un loc de frunte din punct de vedere filozofic îl deţin *Upanişadele*.

Perioada aceasta se termină cu *Sutrele* (p. 54), tratate care cuprind reguli extrem de concise, imposibil de înţeles fără comentar, care nu arareori are la rîndul său nevoie de alt comentar.

Timp de secole, tradiţia textelor vedice a fost numai orală şi nu prin manuscrise, spre deosebire de cele din perioada clasică (p. 14). Cf. în această privinţă Iliada şi Odiseea, care şi ele au fost mult timp transmise numai oral.

Despre *Mahabharata* d. Pisani afirmă că ar fi opera unui om genial care-i sigur că a fost un brahman (p. 128 şi 130). Însă e mult mai probabil că această epopee uriaşă (de vreo 200.000 de versuri) şi extrem de variată n-a fost alcătuită de un singur om, ci s-a format treptat timp de multe secole de-a rîndul, aşa cum a arătat, între alţii şi Winternitz (v. *Geschichte der indischen Litteratur*, I, 403).

Şi literatura poveştilor este foarte bogată la Indieni. E de ajuns să cităm cele două opere celebre: *Panciatantra* (cu variantele ei) şi *Kathasaritsagara* („Oceanul de poveşti"), de *Somadeva*.

Literatura sanscrită clasică atinge apogeul cu marele poet *Kalidasa* (sec. V e. n.), a cărui dramă *Çakuntala* este o glorie a literaturii universale şi a fost tradusă şi în romîneşte de Coşbuc (sub titlul *Sacontala*). *Kalidasa* este şi cel mai mare poet liric al Indiei.

O caracteristică a poeziei sanscrite este genul gnomic, în care indienii rivalizează cu grecii. Cel mai mare poet gnomic al indienilor este *Bhartrhari* (sec. VII e. n.)

Un loc important în istoria literaturii indiene îl ocupă operele budiste, fie în sanscrită, fie în limba specială a budismului, *pali*. Despre această literatură se tratează la p. 69 sqq.

Autorul vorbeşte şi despre literatura populară, îndeosebi despre lirica pracrită (la p. 78).

În sfîrşit, la p. 244 sqq. se tratează despre literaturile noi. Toate aceste literaturi, atît de bogate şi de variate, sînt expuse pe scurt în cartea d-lui Pisani. Principalele opere din literatura sanscrită sînt rezumate şi peste tot se dau în traducere pasajele cele mai importante şi mai frumoase. Astfel, la p. 35 este tradus imnul creaţiunii din Rig-Veda X, 129, din care s-a inspirat Eminescu în Scrisoarea I; la p. 31 sq. găsim imnul către Indra (RV.II,12), pe care l-a tradus Coşbuc (v. p. 78 din aceste Anale); iar la p. 52 sq. este dată în traducere frumoasa upanişadă *Îça-Upanişad*. Prin aceste traduceri cartea oferă cititorilor o crestomaţie care cuprinde quintesenţa literaturii sanscrite.

Uneori autorul face comparaţii reuşite şi interesante cu literatura greacă; d. e. la p. 91, n. 1; 180, 183, n. 2; sau cu civilizaţia greco-latină (p. 123, n. 1).

Paralel cu literatura, este schiţată în mod concis şi clar gîndirea indiană, nu numai cea filozofică, atît de profundă şi de originală, dar şi cea ştiinţifică (p. 110, 194, 223, şi 242).

Se ştie ce influenţă a avut această gîndire asupra Occidentului, încă din antichitate (v. p. 65 sq.).

Este însă timp să ne oprim aici cu darea noastră de seamă, ca să nu riscăm să scriem şi noi o carte. Cu regret trebuie să trecem peste opere atît de importante ca gramatica lui Panini, unică în lume, sau ca tratatele despre ştiinţa politică sau a iubirii, cele despre arta poetică etc., etc.

La sfîrşit cartea are o excelentă bibliografie şi cîteva indice: unul de autori şi de opere, un indice general şi un indice de capitole şi de materii.

Errata indică o singură greşeală de tipar şi aceea neînsemnată: *Ranisena*, în loc de *Ravisena*.

Cartea d-lui Pisani este o sinteză a civilizaţiei indiene şi ar trebui să fie tradusă în romîneşte, spre a deveni accesibilă tuturor celor care doresc să cunoască literatura şi cultura poporului indian, atît de importante în istoria omenirii.

Th. Simenschy

NOTE PE MARGINEA ULTIMEI EDIŢII A CRONICII LUI GRIGORE URECHE [1])

Noua ediţie e cronicii lui Grigore Ureche scoasă de P. P. Panaitescu readuce în discuţie o problemă neelucidată definitiv în legătură cu începuturile istoriografiei în limba romînă.

Chiar începuturile istoriografiei noastre în limba slavă — care reprezintă primele manifestări în acest domeniu — plutesc încă într-o atmosferă neclară.

Originalul cronicii scrisă la curtea lui Ştefan cel Mare în ultimii ani ai veacului al XV-lea ne este necunoscut. Ceea ce cunoaştem noi din această cronică sînt unele variante ale ei transmise de unii copişti de pe la începutul veacului al XVI-lea. Variantele acestea duc adesea desfăşurarea evenimentelor dincolo de ultimii ani de domnie ai lui Ştefan cel Mare, dovedind că ele sînt făcute tîrziu după moartea marelui domnitor moldovean.

În privinţa continuatorilor acestui prim monument istoriografic, avem mai multă siguranţă. Ei sînt monahii: Macarie, Eftimie şi Azarie, care duc povestirea evenimentelor istorice din Moldova pînă la anul 1575. Mai ales operele istoriografice ale acestor trei călugări au o anumită factură. Sînt scrise din porunca anumitor domnitori şi sub directa lor supraveghere. Ele se ocupă, în primul rînd, de evenimentele care au în centrul lor persoana domnitorului.

Scriindu-le după modelul panegiricelor d n legendele hagiografice, vor aminti numai aspectele pozitive din viaţa domnitorilor, trecîndu-se sub tăcere orice aspect negativ. ocupîndu-se mai mult de viaţa domnitorilor, vor ignora şi viaţa poporului. Autorii acestor cronici fiind monahi, oameni care nu cunosc mai nimic din zbuciumul vieţii lumeşti şi în special din aceea de la curtea domnească, nu vor da adevărata viaţă a societăţii timpului.

Cu totul altfel este alcătuită cronica lui Grigore Ureche.

Acesta, citind în colegiile poloneze opere cu caracter istoriografic în care se evocă trecutul Poloniei şi al unor ţări din vecinătatea ei, se trezeşte în sufletul său ideea să scrie istoria ţării sale „ca să nu se înece anii trecuţi şi să nu să ştie ce s-a lucrat, să să asemene fiarălor şi dobitoacelor celor mute şi fără minte“ [2]).

El nu-şi mai scrie cronica din porunca cuiva, ci din propriul său imbold care venea dintr-o conştiinţă luminată, de istoric, încălzită de o curată dragoste de patrie.

Pentru aceste considerente, opera sa este mai importantă decît tot ce se scrisese în domeniul istoriografiei înaintea sa.

Cronica lui Ureche reprezintă un salt calitativ pe care-l face istoriografia noastră după o serie de eforturi făcute în împrejurări neprielnice, datorite condiţiilor grele, în care se desfăşura viaţa provinciilor romîneşti.

Vitregia vremurilor sub semnul cărora se dezvoltă cultura romînească face ca Gr. Ureche să nu-şi termine opera. El descrie evenimentele din trecutul Moldovei numai pînă în preajma anului 1594. Cronica sa, atît cît fusese scrisă, s-a pierdut. O cunoaştem în mod numai aproximativ, din compilaţiile făcute la diferite intervale de pe ea.

Întîmplări nefericite urmăresc şi pe Miron Costin, pe Dimitrie Cantemir, pe Stolnicul Constantin Cantacuzino.

Miron Costin cade victimă intrigilor boerilor rivali, fiind omorît înainte de a-şi fi terminat opera istoriografică pentru realizarea căreia avea o deosebită competinţă.

---

1) Grigore Ureche: *Letopiseţul ţării Moldovei*, ediţie îngrijită, studiu introductiv, indice şi glosar de P. P. Panaitescu. (Colecţia Clasicii romîni, E.S.P.L.A. 1955).
2) Gr. Ureche: *Cronica, Predoslovie*.

Dimitrie Cantemir, învăţatul domn moldovean, nu-şi desăvîrşeşte opera din cauza vieţii zbuciumate pe care a dus-o, mai ales în perioada ultimă a vieţii sale.

La fel, stolnicul Constantin Cantacuzino, lasă opera neterminată din cauza evenimentelor tragice pe care le trăieşte şi a căror victimă va cădea pînă la urmă.

Incercarea de a reconstitui cronica lui Ureche după manuscrisele existente a fost o preocupare a multor cercetători din domeniul istoriei literaturii romîne vechi, dar rezultatele sînt încă nemulţumitoare.

M. Kogălniceanu încearcă în *Letopisèţele ţării Moldovei*, ed. I, Iaşi 1852, tom. I şi în *Cronicile Romîniei*, Buc. 1872, tom. I, să separe textul lui Ureche de acela al compilatorilor săi, expediind în Adaos interpolările compilatorilor.

I. N. Popovici încearcă de asemenea în *Chronique* de Gligorie Ureche, Buc. 1911 să ne dea cronica lui Ureche cu limba ei autentică, schimbînd după limba operelor din vremea aceea, cuvintele introduse de copiştii ulteriori.

„Procedeul lui I. N. Popovici este arbitrar, un text se publică, nu se reface; limba unui scriitor este un fenomen individual, reprezintă un grad de cultură şi nu putem şti, fără a-l citi, ce cuvinte şi forme de limbă va alege“ 3).

În străduinţa de a găsi o soluţie cît mai justă în dezlegarea enigmei în care este învăluită cronica lui Ureche, C. Giurescu oferă altă soluţie care i se pare mai plauzibilă, în ediţia sa din 1916, reprodusă mai tîrziu de C. C. Giurescu într-o ediţie populară.

Mai întîi, el adoptă ideea că, avînd copii numai după compilaţia lui Simion Dascălul şi deci, necunoscînd cronica lui Ureche, este bine să atribuim această operă ambilor istoriografi.

Apoi, în privinţa limbii acestei opere, Giurescu utilizînd toate manuscrisele existente, compară frază cu frază în aceste manuscrise, întroducînd cuvintele şi expresiile care i se par potrivite celor doi autori ai operei.

Aşa cum observă P. P. Panaitescu, autorul ultimei ediţii a cronicii lui Ureche, printre altele, deficienţa principală a ediţiei lui Giurescu constă în aceea că ediţia aceasta ‚este un mozaic din diferite manuscrise“, îndepărtîndu-se şi mai mult de autenticitatea limbii cronicii, decît dacă ar fi reprodus un manuscris oarecare şi ar fi dat în note, variantele celorlalte manuscrise.

Ediţia P. P. Panaitescu reproduce un manuscris care a părut mai apropiat de originalul cronicii lui Ureche.

Interpolările stabilite pe baza criticii interne au fost păstrate la locul lor, dar pentru a le distinge în textul lui Ureche, ele au fost scrise cu literă mică, indicîndu-se deasupra fiecărui pasaj numele interpolatorului.

Aceasta este deci ultima formă a cronicii lui Gr. Ureche, deosebită de toate ediţiile anterioare.

Trebuie să subliniem faptul că acesta este procedeul cel mai bun folosit pînă în prezent, pînă cînd cineva va avea marele noroc să găsească originalul cronicii lui Gr. Ureche.

Şi ca să terminăm cu această parte privitoare la începuturile istoriografiei noastre, trebuie să mai menţionăm un fapt important, subliniat de P. P. Panaitescu 4), acela că, înaintea cronicii lui Grigore Ureche scrisă în limba romînă, a existat *Letopiseţul moldovenesc*. Acesta aparţine lui Eustratie logofătul, aşa cum este indicat şi de Miron Costin 5). Acest letopiseţ este o traducere a cronicilor slave ale Moldovei din secolele al XV-lea şi al XVI-lea şi merge pînă la anul 1587.

P. P. Panaitescu acordă o însemnătate deosebită *Letopiseţului moldovenesc*, socotind că Eustratie logofătul a folosit pentru redactarea acestuia cronicile slave ale Moldovei într-o formă mai completă şi mai dezvoltată decît acelea pe care le cunoaştem noi azi.

În privinţa atitudinii lui Ureche faţă de *Letopiseţul moldovenesc* se vede că el îl socoteşte principalul său izvor de informare, dîndu-i în toate relatările sale despre trecut întîietate, faţă de celelalte izvoare pe care le foloseşte, în ceea ce priveşte cronologia şi faptele.

Cronica de care ne ocupăm îşi are un loc bine precizat între operele cu caracter

---

3) P. P. Panaitescu: Introducere la *Letopiseţul ţării Moldovei* de Grigore Ureche, p. 47.

4) P. P. Panaitescu: *Cronica lui Gr. Ureche*, Introducere, p. 34—36.

5) Miron Costin: *Istorie în versuri polone* (Acad. Rom. Mem. sec. ist. 1929. p. 88).

istoriografic ale literaturii noastre vechi. Ea este o verigă în lanţul de povestiri despre trecutul Moldovei.

Prin caracterul său deosebit de *Letopiseţul moldovenesc*, cronica lui Ureche este primul izvor important de cunoaştere a trecutului Moldovei în limba romînă. Ea este o operă care pune probleme dificile pentru vremea aceea cum ar fi originea latină a poporului şi a limbii noastre; este o operă care dă un sens istoriei, făcînd din ea o operă educativă pentru acei care vor conduce ţara, selectează faptele — pe care le trece în cronică, respectă adevărul în cele relatate, evocă domnitori şi vremuri în concordanţă cu o anumită concepţie despre menirea istoriei, şi este scrisă din proprie iniţiativă.

Iată cîte aspecte proprii fac din ea prima operă valoroasă în ceea ce priveşte izvoarele trecutului Moldovei.

Privită în perspectiva timpului, cronica lui Gr. Ureche este însemnată în primul rînd prin căldura cu care evocă trecutul Moldovei.

Cronicarul povesteşte evenimentele cu un pronunţat accent afectiv de participare la desfăşurarea acestor evenimente, entuziasmîndu-se de ele.

Memorabile în acest sens sînt relatările în legătură cu moartea lui Ştefan cel Mare, făcute în aşa fel, încît ni se par ale unui martor ocular. Iată jalea care a cuprins poporul la moartea marelui voevod: „Atîta jale era, de plîngea toţi ca după un părinte al său, că cunoştiia toţi că s-au scăpat de mult bine şi de multă apărătură" [6]). Chiar timpul în care s-a petrecut acest eveniment a fost într-un anumit fel: „Fost-au mai nainte de moartea lui Ştefan Vodă într-acelaşi anu iarnă grea şi geroasă, cîtu n-au fost aşa nici odinioară, şi decii preste vară au fost ploi grele şi povoaie de ape şi multă înecare de apă s-au făcut" [7]).

Evocator este şi momentul cînd marele domnitor strînge la căpătîiul său pe sfetnicii săi, dîndu-le îndrumări în ceea ce priveşte relaţiile cu popoarele vecine: „Iar cînd a fost aproape de sfîrşitul său, chemat-au vlădicii şi toţi sfetnicii săi, boiarii cei mari şi alţi cîţi s-au prilejuitu, arătîndu-le cum nu vor putea ţine ţara, cum o au ţinut-o el..." [8]).

În toate aceste evocări îl vedem prezent şi pe Gr. Ureche, admirator fără rezerve al lui Ştefan cel Mare.

La fel de vie este evocată şi domnia lui Bogdan, fiul lui Ştefan cel Mare.

„Bogdan Vodă, s-au pristăvitu în anii 7025, aprilie 18, în ceasul cel dintîi al nopţii, în tîrgul în Huşi, nu cu puţină laudă pentru lucrurile cele vetejeşti ce făciia, că nu în beţii, nici în ospeţe petreciia, ci ca un stejar în toate părţile priveghia, ca să nu să ştirbească ţara ce-i rămăsese de la tatăl său" [9]).

Şi pentru un domnitor de mai mică însemnătate el are intuiţia personalităţii acestuia:

„Pristăvitu-s-au Ştefan Vodă cel Tînăr şi cu cinste l-au îngropat în mînăstirea Putna.

Acest Ştefan Vodă întru tot simăna cu firea moşu-său, lui Ştefan Vodă cel Bun, că la războaie îi mergea cu noroc, că tot izbîndiia şi lucrul său îl ştiia purta, măcar că era tînăr de zile, amintrilea era om mînios şi pre lesne vărsa sînge" [10]).

În nararea acestor pagini de istorie din trecutul Moldovei, Gr. Ureche este prezent prin amănuntele cu care însoţeşte desfăşurarea acestor evenimente şi prin felul cum sînt ele judecate.

El este un duşman declarat al turcilor. Dorind eliberarea ţării sale de sub jugul otoman, el evocă cu putere pagini din trecutul Moldovei cînd aceasta se opusese turcilor şi-i învinsese în lupte grele, asigurîndu-şi succese răsunătoare.

Aici este explicaţia căldurii cu care evocă el vremea lui Ştefan cel Mare şi a urmaşilor acestuia care i s-au asemănat în această privinţă. Domnia acestora este expusă fără nici o umbrire, chiar dacă documentele pe care le foloseşte menţionează unele scăderi ale acestor domni.

El trece peste informaţiile căpătate din Bielski, izvorul său de seamă, cînd acesta relatează acte care ar umbri pe acei domnitori care au adus glorie Moldovei.

„La cunoscuta închinare a lui Ştefan cel Mare la Colomeia (1485), Ureche suprimă scena îngenuncherii domnului romîn. Dacă Ştefan trimite regelui polon din steagurile cucerite de la munteni, nu şi-a făcut datoria de vasal cum afirmă Bielski, ci

6) G r i g o r e U r e c h e., *op. cit.*, [1]) p. 111,
7) *Idem*, p. 111—112.
8) „ p. 112.
9) „ p. 133.
10) „ p. 137.

fiindcă a voit să-l aibă prieten la nevoie, iar altădată el protestează împotriva unor afirmaţii care nu redau adevărul în legătură cu un eveniment din trecutul Moldovei" [11]).

Dorind binele ţării sale, Gr. Ureche descrie nu numai strălucirea unor domnii care însemnează creşterea puterii Moldovei, dar el se opreşte cu amărăciune şi asupra perioadei de regres a Moldovei sub domnitori care i-au adus decăderea, înfierînd lipsa de patriotism a acestora.

El îi zugrăveşte pe aceştia cu acelaşi realism, de parcă i-a văzut, i-a cunoscut, a trăit acele vremuri de decădere. Aşa sînt prezentaţi fiii lui Petru Rareş: *Iliaş*, „din afară se vede pom înflorit, iar din lăuntru lac împuţit" [12]); *Ştefan*, „că mai apoi nu numai lăcomiia şi asupreală făcea, ce şi nelegiuire nespusă era întrînsul" [13]).

Despre *Despot vodă* arată că: „Mai apoi puse pre ţară greotăţi mari, bisericile dezbrăca, arginturile, le lua, de făcea bani şi altele cîte nu au zis ţara că va vedea" [14]).

De asemenea cruzimea lui Alex. Lăpuşneanu ne este redată prin vorbele şi actele săvîrşite de el. O solie trimisă de Ştefan Tomşa şi boierii săi îl întîmpină la venirea în a doua domnie la graniţele ţării, comunicîndu-i că ţara nu-l vrea domn.

El le răspunse: „De nu mă vor, eu îi voiu pre ei şi de nu mă iubesc, eu îi iubesc pre dînşii şi tot voi merge, ori cu voie ori fără voie" [15]).

Aceste vorbe „sînt cuvintele tiranului, căruia puţin îi pasă de voia poporului asuprit; cinismul lui reiese mai limpede din propriile lui cuvinte ce i se atribuie, decît dacă ar fi fost stigmatizat de cronicar" [16]).

Domni răi care au întunecat gloria Moldovei au fost: Iancu vodă [17]), Aron vodă[18]). Despre acesta din urmă relatează cronicarul că „împăratul turcesc şi sfatul auzind atîta răotate ce făcea, cu morţi si cu jafuri fără măsură, l-au mazilit". De multe ori jefuitorul turc pare mai blînd decît unii dintre domnitorii principatelor noastre.

În al doilea rînd, cronica lui Gr. Ureche ne interesează prin afirmarea categorică a unor idei care încă în aceste veacuri circulau în legătură cu originea latină a limbii şi poporului romîn.

În timpul studiilor sale în Polonia, în afară de ştirile privitoare la istoria Moldovei, Gr. Ureche a mai făcut cunoştinţă şi cu ideea latinităţii limbii romîne, idee care s-a bucurat de o atenţie deosebită în literatura romînă veche.

Această idee fusese pusă în circulaţie de umaniştii italieni începînd din secolul al XV-lea. Cel dintîi care a vorbit în Italia de latinitatea limbii noastre, a fost toscanul Poggio Bracciolini (1380-1459) într-o operă a sa: *Disceptationes conviviales*, publicată în 1451.

Acela, însă, care a contribuit într-o măsură mai mare la răspîndirea ideilor despre originea latină a poporului şi a limbii romîne este Aeneas Silvius Piccolomini (1405-1464) în *Historia rerum ubique gestarum locorumque description*.

Aceste idei au trecut apoi la istoricii saşi printre care se citează Laurenţiu Toppeltin cu opera sa: *Origines et occasus Transylvanorum*, Lyon 1667.

Capitolul despre originea romînilor din Ardeal a fost folosit de Miron Costin în opera sa *De Neamul Moldovenilor, din ce ţară au ieşit strămoşii lor*.

Aceste idei referitoare la originea latină a poporului şi a limbii romîne au pătruns şi în istoriografia ungară si polonă. Dintre istoricii polonezi care o înregistrează sînt: Marcin Kromer (1512-1589) şi Pawel Piassecki sau, cu numele latin, Piasecius (1578-1669) [19]).

Aşa cum arătam mai înainte, Gr. Ureche a cunoscut într-o formă oarecare această idee la o parte din cronicarii polonezi ai timpului cînd îşi făcea studiile în Polonia, pînă aproximativ în anul 1617, cînd se întorcea împreună cu tatăl său, definitiv, în Moldova.

Ideile acestea sînt arătate în cronica sa. Referitor la originea şi structura limbii noastre, Ureche observă: „limba noastră din multe limbi iaste adunată şi ne iaste ames-

---

11) Grigore Ureche, *op. cit.*, [1]) p. 16.
12) *Idem*, p. 156.
13) „ p. 157.
14) „ p. 163-167.
15) „ p. 177.
16) „ p. 29.
17) „ p. 198-200.
18) „ p. 207.
19) N. Cartojan, *Istoria literaturii rom. vechi*, vol. II, p. 141-144.

tecat graiul nostru cu al vecinilor de prin prejur, măcar *că de la Rîm ne tragem* şi cu ale lor cuvinte ni-s amestecate“ [20]).

Aici este subliniat în mod just faptul că limba noastră îşi are originea în limba latină, dar şi faptul că ea are şi elemente împrumutate de la popoarele cu care am venit în contact: slavi, greci, turci.

Gr. Ureche caută să argumenteze latinitatea limbii noastre cu elemente lexicale, a căror origine la unele o arată just, iar la altele greşit.

În *Predoslovia descălicării a ţării Moldovei* [21]), Gr. Ureche caută să explice, atît cît îi permiteau izvoarele istorice ale vremii, numele etnic al romînilor, care pe acel timp era „valah“, socotindu-l că vine de la numele unui comandant roman, *Flaccus*, care a înfrînt pe daci. El foloseşte această explicaţie dată de Aeneas Sylvius Piccolomini, ale cărui idei se impuseseră în istoriografia vremii cu privire la originea numelui poporului romîn, idee părăsită în întregime azi.

Şi unii dintre contemporanii lui Ureche sînt convinşi de faptul că moldovenii, muntenii şi ardelenii vorbesc aceeaşi limbă.

Mitropolitul moldovean Varlaam, îşi intitulează Cazania din 1643 *Cartea romînească de învăţătură*, adresînd-o tuturor romînilor.

Mitropolitul ardelean, Simion Ştefan, ne arată în prefaţa *Noului Testament* de la Bălgrad, 1648, că este preocupat ca opera apărută prin grija sa, să fie înţeleasă de toţi romînii răspîndiţi, din vitregia istoriei, în atîtea părţi.

La fel învăţatul boier muntean, Udrişte Năsturel, care cunoştea bine şi limba latină, îşi dă seama de faptul că limba romînilor din toate provinciile se aseamănă.

Grigore Ureche se ridică deasupra tuturor acestora. El nu numai că înţelege strînsa înrudire dintre limba locuitorilor provinciilor romîneşti, dar el se găseşte printre primii care afirmă în mod răspicat că limba locuitorilor acestor provincii are aceeaşi origine, anume limba latină. Lui i se pare aşa de evident acest lucru, încît afirmă că, dacă am cerceta originea tuturor cuvintelor din limba noastră, le-am găsi pe toate de origine latină, exagerare pe care însă o corectează tot Ureche, arătînd că în limba noastră se întîlnesc si multe cuvinte împrumutate de la popoarele cu care au avut contact mai strîns.

Şi în sfîrşit, cronica lui Gr. Ureche ne interesează prin *valoarea ei literară*.

Judecarea valorii literare a unei opere presupune elucidată problema autenticităţii textului.

Lucrul acesta nu este posibil în cazul cronicii lui Gr. Ureche, fiindcă noi nu avem nici manuscrisul autograf al lui Gr. Ureche, dar nici măcar pe acela al interpolatorului şi compilatorului său principal, Simion dascălul, de pe al cărui manuscris avem o serie de còpii, unele mai îngrijite, altele destul de defectuos redate.

Totuşi, aşa cum arată P. P. Panaitescu [22]), studiul limbii lui Ureche şi deci şi valoarea literară a cronicii lui, nu este cu neputinţă de stabilit, fiindcă intervenţiile interpolatorilor săi nu sînt copleşitoare în textul lui Gr. Ureche, iar unele dintre ele sînt uşor de identificat.

Aşa cum s-a arătat de către diferiţi istorici literari [23]), din lectura oricărei còpii de pe manuscrisul lui Ureche pe care o avem azi, *se vede că* cea mai mare parte a cronicii este scrisă de cineva stăpînit de o puternică dragoste de patrie, cu o solidă cultură istorică, care urmăreşte cu spirit critic să redea perioadele de creştere şi descreştere ale gloriei Moldovei. Acesta nu poate să fie decît Gr. Ureche, pe care ni-l indică interpolatorul său principal, Simion dascălul.

Pe de altă parte, cel care are multe pasaje introduse în textul lui Ureche este Simion dascălul ale cărui intervenţii sînt de multe ori mărturisite.

Personalitatea literară a acestuia se caracterizează printr-un spirit critic mai puţin probant, dovadă introducerea unor legende care n-au nici un temei istoric în probleme foarte importante ca acelea legate de originea poporului romîn.

Apoi, lui Simion dascălul îi place să-şi lungească expunerile cu fel de fel de umpluturi, unele dintre ele fiind autoelogieri.

Cunoscînd aceasta, putem să ne pronunţăm asupra valorii literare a cronicii lui Gr. Ureche.

---

20) Grigore Ureche, *op. cit.*, [1]) p. 61.
21) *Idem*, p. 59.
22) „ p. 27.
23) N. Cartojan: *Ist. lit. rom. vechi*, p. 149, vol. II.

Se impune şi de data aceasta să arătăm că topica frazei din textele bisericeşti este influenţată într-o mare măsură de aceea a limbii slavone din care se făceau traducerile. Această observaţie este valabilă nu numai pentru limba cărţilor de cult, dar şi pentru limba cărţilor bisericeşti destinate lecturii, cum sînt *Cazania* lui Varlaam, *Vieţile sfinţilor*, ale lui Dosoftei etc.

Gr. Ureche, construindu-şi opera altfel decît contemporanii săi ecleziaşti, folosind izvoarele interne şi externe laice într-o expunere proprie, foloseşte limba poporului ca mijloc de narare a faptelor, aceea care se mlădiase în producţiile artistice anonime, întrebuinţînd comparaţii si proverbe *din limba poporului*. Voind să arate cît de mult s-a bucurat ţara cînd a auzit că Aron Vodă cel Cumplit a fost scos din domnie, el recurge la un proverb popular: „Dacă înţeleaseră toţi de mazilii a lui Aron Vodă, nu într-alt chip, ci cum *după multă furtună şi vremea rea, dacă văd oamenii senin şi linişte, să bucură toţi*, aşa toată ţara să bucurasă" [24]).

Tot aşa, atunci cînd vorbeşte despre calităţile urmaşului lui Ştefan cel Mare — Bogdan Vodă — spune că: „după moartea lui Ştefan şi ficiorul său — Bogdan Vodă urma lui luasă, de lucruri vitejeşti, cum să tîmplă *din pom bun, roadă bună iase*" [25]).

Atmosfera care se degajă din lectura cronicii lui Ureche ne este familiară, cronicarul stabilind o legătură cu cititorul prin evocarea caldă a unor fapte din trecutul ţării, într-o limbă colorată.

Iată cum ne este sugerată starea de mizerie în care trăia poporul pe la 1585

„Domnind Pătru Vodă, ţara Moldovei, mare secită s-au tîmplatu în ţară, de au secat toate izvoarăle, văile, bălţile şi unde mai nainte prindea peaşte, acolo ara, şi piatră prin multe locuri au căzut, copacii au secat de secită, dobitoacile n-au fost avîndu ce paşte vara, ci le-au fost dărîmînd frunză. Şi atîta prafu au fost, cîndu să scornila vîntu, cînd s-au fostu strîngîndu troiuni la garduri şi la gropi de pulbere ca de omăt.

Iar despre toamnă deaca s-au pornit ploi, au apucat de au crescut mohoară şi cu acélea ş-au fost oprind sărăcimea foamea, că-i cuprinsese pretitinderea foametea" [26]).

Rareori vedem situaţia maselor populare în opera cronicarului, dar din acest pasaj, deşi nu se referă direct la ele, înţelegem greutatea vieţii acestora.

Dar procedeul artistic folosit de Ureche cu cel mai mare succes a fost portretul şi caracterizarea.

Şi aici este de subliniat realismul folosit de cronicar în expunere.

Figura lui Ştefan cel Mare este construită din multe trăsături pozitive, dar nu sînt trecute cu vederea nici cele negative.

Acest portre teste unul dintre cele mai izbutite din întreaga noastră literatură [27]). Astfel, este subliniată: hărnicia sa, interesul pentru binele poporului, dragostea de ţară, vitejia, curajul.

„Amintrilea era om întreg la fire, neléneşu şi lucrul său îl ştiia a-l acoperi şi unde nu gîndiiai, acolo îl aflai. La lucruri de războaie meşter, unde era nevoie însuşi se vîra, ca văzîndu-l ai săi, să nu să îndărăptieaze şi pentru acéia raru război de nu biruia. Şi unde biruia alţii, nu perdea nădéjdea, că ştiindu-să căzut jos, să rădica deasupra biruitorilor".

Nu sînt trecute cu vederea nici unele părţi negative exprimate prin cuvintele:

„de grabu vărsătoriu de sînge nevinovat, de multe ori la ospeţe omora fără judeţ, era mînios".

Acest portret este atît de real, încît întreaga sa domnie este evocată prin aceste cuvinte. Îl vedem întreaga fire a voevodului atît în războaiele în care era victorios, cît şi în acelea în care, învins pentru un moment îşi pregătea fulgerător revanşa.

Portretul este alcătuit din multe elemente păstrate prin tradiţie, din generaţie în generaţie.

În jurul lui Ştefan cel Mare s-au creat fel de fel de legende, subliniindu-i diferite calităţi sufleteşti. Lui i se atribuie în Moldova tot ce-i vechi, tot ce e măreţ din trecut. Poporul şi-l închipuie ctitorul tuturor bisericilor vechi, al tuturor mănăstirilor vechi şi monumentale al căror întemeietor s-a uitat, lui i se atribuie construirea unui pod de piatră solid care a înfruntat anii, lui i se atribuie ridicarea unei movile într-un podiş. El este pentru popor modelul de vitejie din trecut şi de construire a unor lucruri durabile.

24) Grigore Ureche, *op. cit.*, [1]) p. 208.
25) *Idem*, p. 111.
26) „ p. 202.
27) „ p. 111.

Din aceste elemente a construit Grigore Ureche clasicul său portret.

Pentru sublinierea atmosferei de tristeţe care a cuprins ţara cu ocazia morţii lui Ştefan, voind să arate în manieră populară că o nenorocire nu vine niciodată singură, el povesteşte că moartea marelui domnitor care a întristat aşa de mult întreaga Moldovă, fusese precedată de alte nenorociri ale naturii: o iarnă nemaiîntîlnit de geroasă, o vară cu ploi grele, încît puhoaiele au înecat cîmpiile şi satele. Aceste elemente ale naturii măresc prin efectul lor negativ asupra poporului jalea care a cuprins ţara la moartea lui Ştefan.

De asemenea prinde nota justă în portretul lui Bogdan Vodă, subliniind vitejia acestuia „că nu în beţii, nici în ospeţe petreciia, ci ca un strejar în toate părţile priveghiia, ca să nu să ştirbească ţara ce-i rămăsese de la tată-său“ [28]).

Sugestiv este evocat şi Ştefan Vodă cel Tînăr, subliniind defectele acestuia: mînia, graba în luarea de hotărîri şi cruzimea: „Acest Ştefan Vodă întru tot sămăna cu firea moşu-său, lui Ştefan Vodă cel Bun, că la războaie îi mergea cu noroc, că tot izbîndiia şi lucrul său îl ştiia purta, măcară că era tînăr de zile, amintrilea era om mînios şi pre lesne vărsa singe“ [29]).

Petru Rareş este prezentat ca un domn viteaz, drept şi prompt în judecăţile pe care le făcea: „Cu adevărat era ficior lui Ştefan Vodă celui Bun, că intru tot semăna tatîne-său, că la răboaie îi mergea cu noroc, că tot izbîndiia, lucruri bune făcea, ţara şi moşia sa ca un păstor bun o socotiia, judecată pre direptate făcea.

Almintrilea de stat era om cuvios şi la toate lucrurile îndrăzneţ şi la cuvintu gata, de-l cunoaşte toţ că iaste harnic să domnească ţara“ [30]).

Domnitorul care corespundea idealului de viaţă al boierimii este Petru Şchiopul.

Gr. Ureche este partizanul monarhiei de drept divin. De aici el socoteşte că boierii şi toată ţara trebuie să slujească domnitorului cu dragoste şi cu credinţă, iar acesta are datoria să-şi ocrotească boierii şi supuşii. În felul acesta este prezentat Petru Şchiopul. „El era domn blînd ca o matcă fără ac, la judecată dreptu, nebeţiv, nelaçom, nerisipitoriu, putem să-i zicem că toate pre izvod le-au ţinut, ca nu să zmintească“ [31]).

Bazat pe această concepţie, domnitorii care calcă acest legămînt de ocrotire sînt răi şi invers, cei care-l respectă sînt buni.

Din cauză că Ion Vodă armeanul nu a ţinut acest legămînt faţă de boierii mari, este prezentat ca un domn rău“. Pre toţi i-a covîrşit cu vrăjmăşiia lui şi cu morţi groaznice ce făcia. Şi vrînd să ia agonisită tuturora, nu alt meşteşug, ci cu vărsare de sînge şi din zi în zi izvodiia feluri de munci noao. Băgat-au în foc de viu pre vlădică Gheorghie, de au arsu, auzind că are strînsură de avuţie.

Îngropă de vii pe Veveriţă şi pre popa Cozma şi pre Molodeţu călugărul, iar din boiari şi din cei de cinste sabia lui nu mai ştiia şi cu toate feluri de morţi îi omoriia“ [32])

Gr. Ureche scrie de pe poziţiile clasei boiereşti. De multe ori, el crede că domnitorii omoară pe marii boieri spre a le lua avuţiile. În realitate, domnitorii îi omorau pe marii boieri care schiţau vreun gest de independenţă faţă de ei, pentru că în vremea aceasta — începînd cu veacul al XV-lea — era o tendinţă generală de concentrare a puterii în mîna domnitorului [33]).

Ion Vodă armeanul îşi îndrepta atenţia asupra poporului cu sprijinul căruia voia să realizeze independenţa ţării de sub jugul otoman.

Neavînd încredere în boierii mari, el se sprijină pe boierimea mică şi pe popor.

Gr. Ureche, interpretînd astfel atitudinile unor domnitori ne lasă o amintire urîtă a acestora, cum s-a întîmplat cu Ion Vodă armeanul.

Istoria de azi, judecînd pe aceşti ultimi doi domni în lumina faptelor lor, scoate în evidenţă din ce în ce mai mult patriotismul lui Ion Vodă armeanul, trecîndu-l înaintea figurii şterse a lui Petru Şchiopul. Şi aceasta o face bazîndu-se tot pe unele elemente găsite în cronica lui Ureche.

În prezentarea figurii lui Ion Vodă armeanul, cronicarul nostru îngroaşă actele de cruzime ale domnitorului uzitate de el în raporturile cu marea boierime, în aşa fel încît îndreptăţeşte porecla pe care i-au dat-o mai tîrziu boierii de „Ion Vodă cel Cumplit“.

Dar, fiindcă iniţial îşi propusese să scrie o cronică în care să respecte adevărul,

28) Grigore Ureche, *op. cit.*, [1]) p. 133.
29) *Idem*, p. 137.
30) „ p. 155.
31) „ p. 205.
32) „ p. 185.
33) „ p. 11.

„ca să nu mă aflu scriitoriu de cuvinte deşarte, ce de dreptate"[34]), el lasă să se vadă din nararea faptelor lui Ion Vodă armeanul: vitejia acestuia, isteţimea în a combina diferite situaţii pentru a-şi asigura victoria, sprijinul pe poporul care suferea jugul otoman şi pe care voia să-l angajeze în lupta împotriva turcilor.

Iată conturată întreaga personalitate a lui Ion Vodă armeanul în aceste cîteva fraze:

„Şi strîngîndu ţara, către care se ruga cu multe cuvinte blînde, ca să le poată întoarce inimile spre dînsul şi arăta nesaţiul turcesc şi lăcomia lor, zicîndu că turcii toate schimbările le fac pentru mîzdă (*mită*), de-i îngreuiază ca să-i sărăcească şi să-i slăbească. Şi le arăta cum poate de lesne să dipărteze mîna turcului de pe dînşii de vor vrea şi ei.

Iară dispre sine, să nu-l ştie ca pre un vrăjmaşu, ci ca pre un părinte să-l ţie, iară de au făcut cuiva şi înaljosul (pagubă), tot pentru turci au făcut să le între în voie şi să-i umple şi nu i-a putut sătura.

Aşa Ion Vodă umplînd pre toţi de nădejde, cu glas mare strigară că lîngă dînsul vor peri, cum s-au şi tîmplat" [35]).

Povestirea lui Ureche este plină de viaţă autentică. Ea împărtăşeşte cititorului idei şi sentimente trăite.

Ea merge gradat, ajungînd întotdeauna la un punct culminant care încununează etapele anterioare.

Cît de măreaţă ne apare figura lui Ion Vodă armeanul în evocarea făcută în ultimele fraze în care poporul, mişcat de sinceritatea şi motivarea rezistenţei pe care trebuie s-o depună pentru a cîştiga independenţa, făgăduieşte domnitorului că „lîngă dînsul vor perii cum s-au şi tîmplat".

În pasaje de felul acestora şi de felul acelora în care este descrisă bătălia de la Roşcani îşi vor găsi izvorul opere de evocare istorică aparţinînd în veacul trecut lui Hasdeu sau, în vremea noastră, lui Laurenţiu Fulga.

Aşa cum remarcă P. P. Panaitescu, portretele făcute de Ureche diferiţilor domnitori „nu sînt convenţionale, potrivite cu orice model, ele reies din aprecierea cronicarului, din analiza firii şi faptelor fiecărui domn al Moldovei, reuşind ca într-un stil concis să redea personalitatea fiecăruia dintre voievozi, cu trăsăturile sale caracteristice"[36]).

Prin puterea de evocare a trecutului, prinzînd scene, tablouri uneori luminoase, alteori întunecoase din trecutul Moldovei, pe care le-a prezentat în limba poporului, cu claritate şi sobrietate, cronica lui Gr. Ureche a devenit izvorul multor creaţii literare din veacul al XIX-lea şi al XX-lea.

Este destul să amintim că M. Sadoveanu şi-a construit cea mai valoroasă parte a operei sale — romanele sale istorice —: *Şoimii*, *Ştefan cel Mare*, ciclul *Fraţii Jderi*. *Ucenicia lui Ionuţ*, *Izvorul alb* şi *Oamenii Măriei sale*, apoi *Nicoară Potcoavă* şi alte povestiri de mai mică întindere din viaţa evocată de Ureche în paginile cronicii sale.

Pentru aceasta, cronica lui Ureche este o parte însemnată din moştenirea noastră culturală, iar retipărirea ei umple o lipsă de mult simţită.

Studiul introductiv alcătuit de P. P. Panaitescu deschide perspective de orientare nu numai în înţelegerea operei lui Ureche, dar în mare măsură în întreaga istoriografie a secolelor trecute.

Prezentarea textului într-o manieră nouă duce mai departe străduinţele specialiştilor în problemele literaturii vechi, de a ne da o ediţie mai bună a operei lui Ureche.

Valoroasele studii despre cronicarii moldoveni: Grigore Ureche şi Miron Costin, apărute mai înainte, au asigurat lui P. P. Panaitescu un loc de prestigiu alături de cei mai competenţi cercetători ai literaturii noastre vechi.

Ediţia de faţă a cronicii lui Gr. Ureche, îndreptăţeşte aşteptarea într-un viitor apropiat a ediţiei critice a aceleiaşi cronici.

Şi tot cu această ocazie ţinem să subliniem necesitatea apariţiei volumului al II-lea din operele lui Miron Costin, anunţate în introducerea la ediţia critică a *Letopiseţului Moldovei*, apărut în 1944.

I. D. Lăudat

34) Grigore Ureche, *op. cit.*, [1]) p. 58.
35) *Idem*, p. 185—186.
36) „ p. 31.

STUDII DE GRAMATICĂ, vol. I, 1956, 215 p.
Editura Academiei Republicii Populare Romîne.

Gramatica limbii romîne publicată de Academia R.P.R. (1954) a fost primită cu deosebit interes de specialişti, fapt care s-a putut vedea şi din recenziile apărute; s-au făcut, totodată, unele observaţii critice de care trebuie să se ţină seama la alcătuirea unei noi ediţii a acestei gramatici. Anul acesta a apărut şi *Studii de gramatică*, vol. I, elaborat de specialişti de la Institutul de lingvistică din Bucureşti. Volumul cuprinde probleme de morfologie şi sintaxă dintre cele mai importante şi are ca scop să adîncească diverse probleme de gramatică şi să corecteze unele inexactităţi, pentru a fi, astfel, de folos la alcătuirea unei noi ediţii a Gramaticii Academiei.

Cu ajutorul studiilor din acest volum, la o nouă ediţie, Gramatica Academiei îşi va putea îmbogăţi mult paragrafele despre vocativ, pronumele relativ, locuţiunile verbale, verbele semiauxiliare ş.a., apoi despre unele chestiuni de sintaxă, ca: funcţiile infinitivului în propoziţie, complementul intern, felul subordonatelor, felul propoziţiilor principale. Contribuţii însemnate pentru studiul sintaxei şi pentru explicarea stilistică a unor construcţii aduc şi ultimele două articole, unul ocupîndu-se de izolarea subordonatelor în proza artistică contemporană, celălalt de folosirea construcţiilor eliptice de predicat în stilul narativ al lui B. Delavrancea.

Pentru documentarea părerilor lucrarea conţine exemple numeroase, din operele noastre literare sau diverse alte publicaţii. Unele articole studiază faptele pornind de la textele cele mai vechi. În felul acesta cititorul are şi o privire istorică asupra problemelor discutate (vezi de ex. „Observaţii asupra vocativului în limba romînă", de Laura Vasiliu, „Concurenţa dintre pronumele relative *care* şi *ce*", de Maria Iliescu, „Unele aspecte ale sintaxei infinitivului în limba romînă", de Finuţa Asan şi Laura Vasiliu). E subliniată, adesea, şi legătura dintre sintaxă şi stilistică, problemă pusă şi în Gramatica Academiei, însă dezvoltată acolo mai puţin decît se cuvenea.

În Gramatica Academiei există, aşa cum se arată şi în *Studii de gramatică*, I, (în „Cuvînt înainte") contradicţii. Ele trebuie să fie înlăturate. Contradicţii există, de fapt, şi în această din urmă lucrare, lucru explicabil, deoarece articolele sînt semnate de autori diferiţi care au uneori şi puncte de vedere diferite (vezi „Despre corespondenţa dintre propoziţiile subordonate şi părţile de propoziţie" de Mioara Avram şi „Pentru o sintaxă a propoziţiilor principale" de acad. Alexandru Graur).

Autorul articolului despre vocativ îl combate, pe bună dreptate, pe J. Ries (care spune că vocativul nu poate fi propoziţie), deoarece există şi propoziţii monomembre. Autorul afirmă însă că întotdeauna vocativul este o propoziţie. La p. 7 conchide: „Vocativul este deci un caz. Îndeplineşte funcţiunea unei propoziţii imperative..." Ceva mai sus, autorul afirma că „vocativul se apropie de apoziţie ca funcţiune sintactică" după analiza exemplelor: „Ioane, să intri în casă", „Te înţeleg, Ioane", „Îţi trimit cartea acasă, Ioane". Dacă de fiecare dată vocativul exprimă o propoziţie — aşa cum spune autorul —, înseamnă că vocativul se apropie nu de apoziţie, ci de propoziţia apozitivă. În realitate vocativul uneori poate fi, singur, o propoziţie ca în exemplul „Ioane! Ioane! Ioane! şi Ion pace" (I. Creangă), alteori el „se apropie de apoziţie ca funcţiune sintactică", cum spune autorul articolului discutat aci, şi cum reiese şi din exemplele de la p. 7, reproduse mai sus. Prin urmare, numai în prima situaţie vocativul exprimă o relaţie de independenţă între două propoziţii, iar în a doua situaţie relaţia de independenţă este între vocativ şi restul propoziţiei. Vocativul seamănă şi de data aceasta cu o interjecţie care poate exprima, singură, o propoziţie, dar care poate exista şi în cadrul altei propoziţii. În sfîrşit, chiar afirmaţia că vocativul „îndeplineşte funcţiunea unei propoziţii exclamative", este valabilă numai în parte, deoarece vocativul, ca propoziţie, exprimă şi mirarea

surprinderea etc. După situaţie deci vocativul este propoziţie imperativă sau exclamativă. Autorul articolului afirmă că vocativul este o propoziţie imperativă şi citează şi „Contribuţii la studiul definiţiei şi clasificării propoziţiei" de S. Stati („Studii şi cercetări lingvistice", anul VI, 1955, nr. 3—4, p. 307), unde citim: „Un alt indice gramatical de modalitate este cazul vocativ, în propoziţiile imperative vocative de felul *prietene, întoarce-te!* *Prietene* formează singur o propoziţie imperativă, pe care o numim *vocativă*, din pricina cazului". Nu rezultă de aci că întotdeauna propoziţiile vocative sînt imperative, cum reiese din articolul „Observaţii asupra vocativului în limba romînă" (p. 6, nota 5).

În continuare se arată, cu un mare număr de exemple, care sînt desinenţele vocativului, făcîndu-se constatarea că vocativul nu se încadrează în tendinţa limbii noastre de pierdere a flexiunii nominale, din moment ce el şi-a creat şi alte desinenţe decît cele moştenite din limba latină.

Concluzia cea mai importantă pentru vocativ este aceea că intonaţia este caracteristica generală a acestui caz.

Articolul „Concurenţa dintre pronumele relative *care* şi *ce*" face şi o privire istorică asupra folosirii acestor două pronume în limba noastră, arătînd că din necesitatea exprimării cît mai clare a unor raporturi, s-a întrebuinţat interogativul *care* cu valoare de pronume relativ (relativul *ce* avea şi are o singură formă pentru toate genurile, numerele şi cazurile şi nu totdeauna poate fi precedat de demonstrativul *cel, ceea...*). După aceea, pronumele relativ *care* este folosit tot mai mult în limbă, avînd avantajul de a putea exprima, singur, genul, numărul, cazul. (În limba veche el avea forme speciale pentru masculin şi feminin, singular şi plural). Cu timpul s-a ajuns şi la o oarecare „specializare a celor două pronume, *ce* stînd mai mult pe lîngă nume de lucruri, *care* stînd mai mult pe lîngă nume de fiinţe. Cît priveşte numele proprii, ele sînt însoţite numai de forma *care*. Autorul arată apoi că pronumele *ce* apare mai mult în versuri, invocînd faptul că este mai vechi şi că serveşte mai bine necesităţile metrice.

Aici se mai poate adăuga, cred, un argument: *ce* este mai vag şi de aceea este *căutat* de poeţi. În această privinţă el poate fi comparat cu conjuncţia *că*, preferată, în poezie, altor conjuncţii sau locuţiuni conjuncţionale cauzale, care ar exprima mai limpede raporturile cauzale. La p. 28 autorul spune că adesea în opera lui Miron Costin şi I. Neculce pronumele relativ *care* se întrebuinţează cu sens adjectival, la începutul propoziţiei. În al doilea exemplu pe care-l dă pentru a sprijini această afirmaţie, pronumele relativ *care* nu are funcţie adjectivală: „Au murit Iordachi Spătarul. *Care* cu multă pohfală şi cu mare jale... l-au îngropat" (Neculce). *Care* aici este pronume, nu adjectiv pronominal. Exemplul acesta trebuia dat după discuţia făcută ceva mai jos, unde autorul arată că, uneori, pronumele relativ capătă valoare de pronume demonstrativ.

În acelaşi articol găsim şi primele indicaţii pentru a putea analiza unele contradicţii ce caracterizează lucrarea de care ne ocupăm. Din exemplele date se vede că s-a recurs, tot din necesitatea exprimării cît mai clare a gîndirii, la îmbinarea unor cuvinte. Astfel chiar din limba veche s-a îmbinat, alcătuind un sens unic, demonstrativul *cel* cu relativul *ce*, formîndu-se pronumele compus *cel ce*. Procedeul acesta este folosit în limba noastră şi la alcătuirea altor cuvinte, din aceleaşi necesităţi ale vorbitorilor pentru o exprimare cît mai limpede. *Cel* nu-şi are sens decît în îmbinarea celor două cuvinte, încît în versurile:

„*Cei ce rabdă jugul ş-a trăi mai vor*
Merită să-l poarte spre ruşinea lor"

citate la p. 136, *cei* nu poate face parte din propoziţia principală. Bolintineanu n-a scris: „Cine rabdă jugul ş-a trăi mai vor...", (căci echivalentul lui *cel ce* este *cine, care*), deoarece s-ar fi creat, formal, un dezacord între subiect şi predicat. Teza acad. Alexandru Graur că există propoziţii principale insuficiente nu-şi pierde valabilitatea, deoarece propoziţia „Merită să-l poarte spre ruşinea lor", principală, nu ne comunică întregul conţinut decît dacă rostim şi propoziţia subiectivă „Cei ce rabdă jugul ş-a trăi mai vor".

Paragraful în care Gramatica Academiei tratează despre locuţiunile verbale (vol. I, p. 254) este nesatisfăcător. Nu ni se prezintă tipuri mai variate de locuţiuni verbale şi nu se trag concluziile necesare pentru analiza sintactică. Prin materialul bogat, prin analiza nu numai a felului cum sînt alcătuite, ci şi a valorii expresive a unor locuţiuni verbale, apoi prin concluziile practice formulate, articolul despre locuţiunile verbale romîneşti completează Gramatica Academiei. Se disting, mai întîi, trei tipuri de locuţiuni verbale în ceea ce priveşte sudura elementelor componente: I. Expresii definitiv închegate (*a băga*

de seamă), 2. „expresii în care fuzionarea elementelor componente nu-i pe deplin realizată" (*a da în gropi, a face gură*) şi 3. „locuţiuni în care apar semnificaţii ocazionale ale unor cuvinte" („.. căci baba şi fiică-sa îl *umpleau de bogdaproste*"—Creangă), „îmbinări neobişnuite pentru limba romînă" („Muierea *coace somnul* pînă după nouă ceasuri"—Stănescu), „creaţii proprii, de moment" („Bunicul... în răzăşia lui *văzuse lumina lumii* aceştia"—Sadoveanu). Toate, deşi la ultimele categorii elementele componente şi-au păstrat în oarecare măsură individualitatea, exprimă sensuri unice. Consecinţa acestui fapt e că în analiza gramaticală întreaga locuţiune îndeplineşte o funcţie sintactică unică şi că nu trebuie să mai analizăm funcţiile sintactice ale elementelor componente. Autorul se ocupă apoi de principalele locuţiuni verbale, arătînd că în fiecare locuţiune există un verb, spre deosebire de exemplu de o locuţiune adjectivală (*cu aceea, tot unul şi unul*) din care adjectivul lipseşte. Pentru a ne da mai bine seama de structura unei locuţiuni observăm că elementele componente ar putea îndeplini funcţii sintactice diferite. Astfel la p. 49 autorul spune că în locuţiunea *a-ţi lăsa gura apă*, substantivul *gura* este subiect. În exemplul „trebuie să-i lipsească vreo *doagă*", discutat la aceeaşi pagină, substantivul *doagă* nu-i obiect, cum se afirmă acolo, ci subiect, deoarece verbul *să lipsească* nefiind tranzitiv, nu poate avea un obiect drept. În exemplul *o să ne atîrne lingurile de gît* (p. 38) predicat este numai *o să atîrne*, iar *ne* este complement indirect. Aceeaşi importanţă, pentru indicaţiile practice formulate în vederea analizei sintactice o are şi articolul „Semiauxiliarele de mod" (de Valeria Guţu). Unele verbe, în anumite construcţii, nu mai au sens de sine stătător, ci doar rolul de a exprima o modalitate (posibilitate, probabilitate, necesitate etc.). Ele formează, împreună cu verbul următor, un singur predicat: „—Ascultă, omule,... eu *pot* pieri, dar de temut nu mă tem" (Sadoveanu), „Da grei oaspeţi *trebuie* să mai fie acasă la mine de vreme ce mi-au trimis buzduganul înapoi" (Creangă). Autorul discută aci verbele *a putea, a trebui, a avea, a fi, a vrea, a veni, a părea* şi arată că „treapta superioară de abstractizare" (p. 80) au ajuns-o verbele *a putea, a trebui, a fi* şi *a avea*. În rîndul al doilea, în ceea ce priveşte abstractizarea, urmează *a veni*, şi *a părea*, „ iar *a vrea*, rămîne în limitele expresiei lexicale a modalităţii" (p. 80). Prin urmare ultimul verb, care alcătuieşte, singur, un predicat, nu trebuia discutat aci. Deşi autorul se ocupă de *a vrea*, în exemplele date găsim şi forme ale altui verb, *a voi* (< sl. *voliti*): „Declarară... că ei *nu voiesc a cunoaşte* alt prinţ" (Bălcescu, p. 76).

Una dintre cele mai importante chestiuni discutate pentru analiza sintactică este, cred, aceea a predicatului verbal compus cu *a fi* auxiliar de mod şi a predicatului nominal cu acelaşi verb şi cu numele predicativ exprimat printr-o formă verbală nominală. În exemplul din Creangă „Ţie, omule,... aşa *ţi-i a zice* că nu şezi cu dînşii... toată ziulica" (p. 72) *a fi* are valoare modală, iar în exemplul din Sadoveanu „Ştii, *nu sînt* chiar aşa, *de lepădat;* şi ştiu să-mi ţin rangul meu între oameni" (p. 73) *a fi* este verb copulativ. Însă în exemplul „Degeaba batjocoreşti, don'primar, că astea *nu-s de batjocorit*", *a fi* are tot valoare modală. (De comparat cu exemplul de la p. 74, dat pentru valoarea modală a aceluiaşi verb:

„— Dacă puneţi problema aşa, ce să mai discutăm...
— Păi nici *nu e de discutat*"—P. Dumitriu).

Se impune, cred, ca în noua ediţie a Gramaticii Academiei să se introducă termenii *predicat verbal compus, predicat nominal compus* (folosiţi de autor la p. 81). Pînă acum gramaticile noastre nu au folosit această terminologie, deşi, practic, la analiză se consideră ca un singur predicat cele două sau chiar mai multe verbe. E necesar, de asemenea, ca gramatica să sublinieze deosebirea ce există între predicatul nominal compus (predicatul în care numele predicativ este precedat de un auxiliar de mod) şi predicatul în care avem un verb copulativ şi mai multe nume predicative (unde numele predicativ este *multiplu*).

În Gramatica Academiei nu se spune dacă imperfectul apare şi în proză cu valoare de perfect. În articolul său „Unele probleme ale imperfectului" Alexandru Georgescu arată că şi în proză imperfectul apare cu această valoare. Tot aici autorul discută, între altele, valoarea de perfect a imperfectului în poezia epică populară, apoi valoarea de viitor în trecut a acestui timp. La p. 90 autorul vrînd să arate că desinenţele imperfectului pot exprima rima mai uşor decît desinenţele altor timpuri, dă tabloul lor. Observăm însă că el include în desinenţă şi sufixul caracteristic imperfectului.

Articolul următor, „Unele aspecte ale sintaxei infinitivului în limba romînă", reia problema funcţiilor infinitivului în propoziţie, dînd şi o privire istorică asupra rolului sintactic al infinitivului în limba romînă. De asemenea găsim aici indicaţii asupra valorii verbale şi nominale a infinitivului. La p. 102 autorii spun că în exemplul „Era un tu

singuratic, fără de *a fi pus* în legătută cu vro frază" (Eminescu), predicatul este precedat de locuţiunea prepoziţională *fără de*. Această prepoziţie compusă e considerată locuţiune prepoziţională şi la p. 109, 110, 112. În exemplele „Scriu franţuzeşte sous la dictée *fără a face* mai mult decît şepte opt greşale pe faţă" (Negruzzi) şi „Nu era chip să stea la un loc, *fără a sălta* cînd cînta muzica aia" (Ispirescu), date la p. 109 *fără* este prepoziţie, cum spun autorii. În următoarele trei exemple, în care infinitivul este înlocuit cu conjunctivul, şi avem, astfel, o propoziţie nouă, *fără*, nu mai e prepoziţie, ci conjuncţie. Reproduc numai unul din ele: „M-am bătut făţiş cu Beilicciul şi cu Fedeleş *fără să simt* ce e frica" (Negruzzi).

În articolul „Complementul intern" (de Petru Creţia) se arată că unele verbe au complement intern (*a cînta* un cîntec). Prin analogie cu acestea, au primit complement intern şi anumite verbe intranzitive: *a trăi* un trai fericit, *a dormi* un somn adînc ş.a. Autorul trece între verbele intranzitive şi verbul *a visa* (p. 117). La p. 118 citim: „Nu încape deci nici o îndoială că şi unele verbe intranzitive pot avea un complement direct din categoria complementului intern". Însă *a visa* se deosebeşte de celelalte (*a trăi*, *a dormi*). *A visa* poate avea ca obiect drept nu numai substantivul *vis*, ceea ce se vede din exemplele: *te-am visat*, *am visat ceva*, (unde obiectul drept *te* sau *ceva* nu mai este complement intern). *A visa* seamănă deci cu *a cînta*, deoarece, ca şi acesta, are complement intern şi poate avea şi complemente externe. Însuşi autorul spune la p. 120 că în *a visa un vis* „...verbul pare vorbitorilor aproape tranzitiv...". Iată şi un exemplu din L. Rebreanu, (*Nuvele*, Editura tineretului, 1954, p. 20): „Visa asalturi crîncene, lupte furtunoase, obuze ce se spărgeau... comenzi disperate, gemete sfîşietoare". De altfel un exemplu din această categorie găsim chiar între cele date de autorul articolului (p. 117): „A visat *o femeie* îmbrăcată în haine albe" (Ispirescu).

Articolul acad. Al. Graur („Pentru o sintaxă a propoziţiilor principale") întregeşte şi aprofundează ceea ce s-a spus pînă acum despre propoziţiile principale. Aşa cum arată autorul, pînă acum propoziţiile principale nu s-au bucurat de un studiu mai temeinic. Acest articol tratează (dar tot în legătură cu tema propusă) şi alte probleme ca valoarea unor timpuri, valoarea unor moduri, ierarhizarea propoziţiilor secundare. Şi acest articol are ca punct de plecare ceea ce se dă în Gramatica Academiei, corectînd sau întregind afirmaţii de acolo. Din paragraful despre propoziţiile independente reţinem un lucru esenţial: din punct de vedere formal optativul şi condiţionalul nu se deosebesc, motiv pentru care Gramatica Academiei discută la un loc cele două moduri. Autorul arată că între cele două moduri există şi alte deosebiri, în afara celor arătate în Gramatica Academiei. El demonstrează că optativul apare în propoziţiile independente, că nu există şi propoziţii condiţionale independente şi că regenta unei propoziţii condiţionale este o propoziţie principală insuficientă. După ce vorbeşte de propoziţii optative şi condiţionale, autorul arată că sînt şi propoziţii în care avem modul optativ, dar care nu-s optative: „*Ai zice* că soarele apune acum la miază-noapte, în spatele Negoiului" (Camil Petrescu). Într-un alt paragraf acad. Al. Graur susţine că în ceea ce priveşte „gradul de independenţă" coordonatele alcătuiesc trei grupe: 1. copulative şi disjunctive 2. adversative. 3. conclusive (consecutive) şi cauzale. Pentru propoziţii copulative se dă exemplul: „Cine are bani *bea* şi *mănîncă*, iară cine nu *se uită* şi *rabdă*". E drept că acţiunile exprimate de verbe „se îndeplinesc fiecare pe contul ei, fără a fi influenţate una de alta". Însă, în acelaşi timp, propoziţiile acestea, toate principale, sînt, credem, insuficiente datorită tocmai propoziţiei subiective. Socotim, de aceea, că mai bine ar fi fost ca fraza aceasta să fie discutată la paragraful consacrat principalelor insuficiente.

Se arată apoi că „aşa-zisele cauzale principale sînt în realitate cauzale secundare". Să vedem în ce măsură afirmaţia corespunde realităţii. Autorul are în vedere numai exemple de felul acesta: „Stai aici, *că doar nu-ţi cad picioarele*" (Preda), „A fost mai rău, *că era să iasă cu bătaie*" (Preda), unde legătura cauzală este, oarecum, mai strînsă. Nu sînt însă discutate şi fraze în care coordonata cauzală se află pe alt plan, cînd ea nu poate, nici într-un caz, să fie subordonată unei principale exprimată în stil direct. Iată un exemplu din Creangă: „—Strînge răpede ce mai ai, pînă cînd nu vine baba şi hai să fugim cu pluta ceea la frate-meu Vasile în Borca, zise Dumitru; *căci* plutele începuse a umbla". Primele propoziţii sînt ale lui Dumitru, iar ultima este un adaos, o explicaţie a autorului. Ea poate să şi lipsească, fără ca sensul frazei să sufere.

Am avea, prin urmare, două categorii de cauzale coordonate: una, cînd cauzala este, cum admite, de fapt, autorul (p. 139) „o treaptă intermediară între principale şi subordonate" şi care se poate numi coordonată *cauzală* şi alta, din care fac parte propoziţii *explicative*. Afirmaţia din Gramatica Academiei (vol. II, p. 169) că propoziţia coordonată cauzală „constituie în general o explicaţie, o motivare" rămîne valabilă întru totul pentru cea de-a doua categorie.

În paragraful „False principale coordonate" Al. Graur dă exemple de propoziţii care fac trecerea de la subordonare la coordonare. Mai întîi se arată că întîlnim adesea propoziţii condiţionale în construcţie paratactică, care ar da impresia că-s principale: „Sigur, *te-ai îmbrăcat cu cămaşă curată*, trebuie să te speli pe picioare" (Preda). În alte exemple subordonata nu mai poate da impresia unei principale, şi datorită conjuncţiei subordonătoare: „Irenche coase mereu la maşină. *Să nu-i m-i ai dă* cum se tocmesc şi se ciondănesc" (Călugăru), „...m-ar supăra mult mai rău de mi-ar zice răposat. *Dacă aş fi pironit într-un sicriu*" (Negruzzi). Avem aici, de fapt, două cazuri de izolare a subordonatelor.

Într-un paragraf autorul vorbeşte de propoziţiile principale insuficiente, stabilind următoarele tipuri: principale cu predicat exprimat prin semiauxiliar (de mod sau aspect), principale urmate de propoziţii predicative; unele propoziţii intercalate, principalele determinate de propoziţii introduse prin *cel ce, ceea ce*, apoi principalele care au un corelativ al conjuncţiei care introduce subordonata şi, în sfîrşit, cele în care predicatul este un verb la un timp de relaţie. Trebuie să mai adăugăm aici şi alte principale insuficiente: cele întregite de propoziţii atributive determinative, de propoziţii subiective, condiţionale, chestiuni discutate, de fapt, de autor în ultimul paragraf, în care e vorba de ierarhizarea propoziţiilor subordonate.

Cred că problema aceasta trebuie privită ceva mai larg. Avem pe de o parte propoziţii *independente* care realizează o comunicare deplină, care nu au nevoie de nici o altă întregire şi propoziţii *principale* al căror înţeles este întregit de alte propoziţii, subordonate. Aceasta şi este deosebirea între o propoziţie independentă şi una principală. Aşa cum arată autorul, dacă lipsesc unele subordonate (de ex. predicativa) principala nu poate comunica mai nimic sau ajungem la afirmaţii absurde, cum e cazul, uneori, cu propoziţia căreia i s-a suprimat atributiva determinativă. Faptul că principala spre deosebire de propoziţia independentă este întregită de propoziţii subordonate, ne arată că principala este suficientă, în ceea ce priveşte înţelesul, numai cu adaosul ideii din secundară. E drept că gradul de insuficienţă nu-i acelaşi. Propoziţia principală urmată de o predicativă e mai „insuficientă" în comparaţie cu cea urmată, de exemplu, de una circumstanţială de loc. Dar un lucru este evident: şi ultima capătă înţeles deplin numai adăugîndu-i ideea din subordonată.

Aici ar mai putea fi discutată o situaţie: există unele propoziţii principale coordonate între ele atît de legate, ca sens, una de alta, încît nu pot fi separate: *Unde dai şi unde crapă.* Avem aici două propoziţii principale. Ambele exprimă o comunicare. Ele se întregesc reciproc. Fiecare dintre ele, luată aparte, este insuficientă în raport cu comunicarea pe care vrem s-o facem. Cred că asemenea propoziţii s-ar putea numi *reciproce*.

Şi de data aceasta principala este întregită de altă propoziţie, chiar dacă aceasta din urmă e tot principală.

Plecînd de la afirmaţia din Gramatica Academiei că există propoziţii subordonate cărora nu le corespunde o parte de propoziţie, şi că unor părţi de propoziţie (complementul circumstanţial instrumental, sociativ, de relaţie) le corespund propoziţii subordonte, autorul articolului „Despre corespondenţa dintre propoziţiile subordonate şi părţile de propoziţie" aduce unele contribuţii importante la studiul sintaxei. În primul rînd se arată că Gramatica Academiei nu trece între propoziţiile subordonate şi propoziţia completivă de agent („Se înţelege de la sine, *de către oricine a aflat* ce e fondul principal..."—Graur), propoziţia circumstanţială instrumentală („—Leagă-mi ce ştii şi *cu ce ştii*, numai să nu mor!"—Creangă), propoziţia circumstanţială sociativă („Aide, pleacă acasă! Du-te dracului *cu cine mi te-a trimis*, să-mi mai sară inima şi pentru tine!"—Rebreanu), propoziţia circumstanţială de relaţie („Puiculiţă, pui păun, /Treci la badea peste drum,/ Să cercăm vinul *de-i bun*—Iarnik-Bîrseanu), propoziţia apozitivă („Tocmai acum se gîndi el la un lucru pe care trebuia să-l fi făcut de mult: *să dea examen şi să intre bursier la Sf. Sava*"—Vlahuţă"). Spre deosebire de celelalte propoziţii atributive, la propoziţia apozitivă „nu se vede raportul de subordonare faţă de termenul determinat" (p. 150).

Propoziţia apozitivă poate fi introdusă prin conjuncţii, dar poate apărea şi juxtapusă. De asemenea se arată că se poate vorbi şi de un paralelism între gerunziul-circumstanţial de mod şi propoziţia circumstanţială de mod. Astfel propoziţia *fără să ridic* de exemplu corespunde complementului circumstanţial de mod *nerădicînd*: „Într-un tîrziu, *nerădicînd* /De jos a ta privire: /„Eu simt că voi muri-n curînd" (Coşbuc).

Tot aici este tratată problema complementului condiţional şi a atributului circumstanţial. Ni se demonstrează, astfel, convingător, că nu poate fi vorba în sintaxa limbii noastre de superioritatea din punct de vedere numeric a propoziţiilor subordonate asupra părţilor propoziţiei. Astfel reiese şi mai limpede faptul că propoziţiile subordo-

nate îndeplinesc în cadrul frazei funcţiile similare pe care le au părţile secundare în propoziţie.

Ultimele două articole („Izolarea subordonatelor în proza artistică contemporană" de Gheorghe Bulgăr şi „Observaţii asupra folosirii construcţiilor eliptice de predicat în stilul narativ al lui B. Delavrancea" de Alexandru Niculescu) arată importanţa analizelor sintactice pentru studierea artei scriitorilor. Adesea trebuie ca paralel cu analiza sintactică să facem şi analiza stilistică. Astfel procedeul „fărîmiţării frazei" îşi are cauze de natură stilistică.

Întrucît izolarea subordonatelor reprezintă o tendinţă de înnoire a stilului, de spargere a tiparelor vechi gramaticale, autorul are dreptate cînd cere ca gramatica să consacre un capitol în care să se arate necesitatea studierii contextului din care fac parte subordonatele izolate, propoziţii „incomplete" care-şi capătă înţelesul deplin numai în context.

Socot că este necesar să fac şi alte cîteva observaţii de amănunt: la p. 55 citim o frază incorectă: „Inversiunea în general fiind un procedeu care cu trecerea timpului a pierdut terenul în limba romînă, este normal că inversiunea în locuţiuni nu mai apare decît foarte rar". La p. 66, nota 2, trimiterea trebuie făcută la vol. al II-lea al Gramaticii Academiei.

În sfîrşit, mai este de semnalat şi faptul că, adesea, unele cuvinte neaccentuate sînt luate, în analiza sintactică, la un loc cu alte cuvinte, deşi ele au rol sintactic aparte.

Încă Al. Philippide spunea (*Principii de istoria limbii*, Iaşi, 1894, p. 134) că, uneori, „...cînd voim să dăm un obiect verbului, nu ţinem seama de pronumele scurtate..." Am citat mai înainte exemplul: *o să ne atîrne lingurile de gît*, în care *ne* are valoare sintactică proprie.

Mai notăm cîteva exemple, chiar dacă e vorba numai de scăpări de corectură: „Acum mă mulţumeam numai *să-l privesc*" (p. 106). Aici *l* este complement direct.

„Erau patru saci mari, plini, plinuţi... *încît nici a-l duce nu putea*" (p. 61). Şi aici pronumele (*l*) are altă funcţie decît verbele *a duce nu putea.*

Studii de Gramatică, I, demonstrează interesul mare pe care-l pun cercetătorii noştri pentru studierea gramaticii limbii romîne.

Această lucrare arată apoi că este necesară o nouă ediţie a Gramaticii Academiei care îşi va putea, astfel, îmbogăţi mult conţinutul, va corecta ceea ce este inexact.

Ştefan Giosu

ION MARIN SADOVEANU: *Sfîrşit de veac in Bucureşti*

«Sfîrşit de veac în Bucureşti» este un început de carieră echivalînd cu un apogeu, aşa caracteriza unul din cronicarii literari ai anului 1944, romanul lui Ion Marin Sadoveanu, reeditat de E.S.P.L.A. Caracterizarea nu e deloc exagerată. *Sfîrşit de veac în Bucureşti* se numără printre cele cîteva creaţii care formează stîlpii romanului nostru social. Faţă de Nicolae Filimon, Duiliu Zamfirescu şi Matei Ion Caragiale, scriitori care au înfăţişat — fiecare cu un anume specific artistic — procesul de descompunere a boierimii şi de ridicare a burgheziei, Ion Marin Sadoveanu aduce un plus de observaţie şi de analiză. Mijloacele autorului sînt acelea ale romanului modern, reprezentat cu strălucire, la noi, de Liviu Rebreanu, Hortensia Papadat-Bengescu, G. Călinescu sau Camil Petrescu. La Ion Marin Sadoveanu dimensiunea socială e întregită de una psihologică, investigaţia se face nu numai orizontal, ci mai ales vertical, în adîncul personajelor.

Una din principalele semnificaţii ale romanului *Sfîrşit de veac în Bucureşti* stă în demonstrarea puterii de corupere a banului, ca element ce domină, la un moment dat, relaţiile dintre oameni. Eroii, recrutaţi în majoritate din clasele de sus sau de mijloc, nu cunosc alt mobil al acţiunii în afară de parvenire. Toate preocupările lor gravitează în jurul asigurării unui trai îmbelşugat.

Dorinţa aprigă de a-şi depăşi cu orice preţ condiţia socială constituie drama interioară a lui Iancu Urmatecu şi a Jurubiţei şi ea dă în ultimă instanţă forţă motrice romanului. Iancu Urmatecu şi Jurubiţa sînt, dacă s-ar putea spune astfel, două pene solid înfipte în bătrînul trunchi al baronilor Barbu. Fiecare din ei lucrează pe o linie proprie: Iancu Urmatecu, expert în chestiile juridice, pe linia afacerilor de vindere-cumpărare, Jurubiţa, expertă în farmece femeieşti, pe linia speculaţiilor sentimentale, cu larg răsunet în inima tînărului baron Barbu B. Barbu. E vorba, deci, de o anumită „specializare", de o anumită „delimitare a funcţiilor" şi înzestrîndu-şi personajele cu asemenea însuşiri, autorul a atins două puncte esenţial-vulnerabile ale corpului boieresc: incapacitatea de a se manifesta practic, spiritul refractar la activitate şi moliciunea sentimentelor, afectivitatea minată de dezordine şi abulie. Iancu Urmatecu şi Jurubiţa sînt aceia care, pe căi diferite dar ducînd spre acelaşi loc, vor doborî arborele Barbilor, prins cu adînci rădăcini în vechile familii sus puse ale ţării şi nu de mult etichetat cu titluri de baronie la Viena.

Prin Iancu Urmatecu, scriitorul a realizat unul din cele mai pregnante tipuri de parvenit burghez, din cîte cunoaşte literatura romînă. Egoismul feroce al personajului, lipsa sa de scrupule în clădirea averii, abilitatea perfidă cu care ştie să facă faţă celor mai complicate situaţii, cupiditatea fără margini, toate acestea sînt trăsături specifice clasei. Ion Marin Sadoveanu a lărgit considerabil perspectiva cărţii, prezentîndu-le evolutiv, de cînd se ivesc, pînă ce ating dezvoltarea maximă.

Cea dintîi „intrare în scenă" a lui Iancu Urmatecu — şi cititorul e lămurit cu cine are a face, într-atît de precis lucrează spiritul de observaţie al scriitorului, într-atît de sigur ţintesc referirile sale: „*O dată ajuns în faţa porţii* (I. U., n. n.), *tuşea; îşi dregea glasul ca şi cum ar fi vrut să spună ceva şi se minuna. Se minuna de casă, dar se minuna şi de el. Simţea atunci un fel de mîndrie, un fel de siguranţă şi îşi mîngîia mustaţa lungă, mătăsoasă şi adusă, puţin căruntă, ce-i cădea peste obrajii cărnoşi şi injectaţi*".

Conştiinţa stăpînirii depline asupra alor lui e unul din suporturile existenţei personajului. Iancu Urmatecu ştie că averea pe care o are îi creează un ascendent asupra celor ce-i stau aproape: rude sărace şi funcţionari amărîţi. De aceea el încearcă să dispună nu numai de serviciile familiarilor, ci pînă şi de gîndurile şi sentimentele lor. Cînd Lefterică — umilul său cumnat, desprins parcă din celebra galerie de „oameni mărunţi" ai lui Gogol sau Cehov, dar în cazul căruia caricatura e împinsă la limite extreme—cu-

cereşte inima Paulinei Zehi, Urmatecu sfarmă dragostea acesteia pentru bietul om, cucerind-o pentru sine ; nu din pasiune pentru trecuta nemţoaică, ci din plăcerea de a se şti singurul posesor a tot ceea ce ar putea aduce fericire altuia, combinată cu un orgoliu nemăsurat ce se cere continuu satisfăcut. Scena din casa baronului Barbu, în care Iancu Urmatecu retează cu un gest dorinţele de răzbunare ale lui Lefterică, după ce se lămurise într-o clipită asupra rostului venirii cumnatului aici („...*zîmbi şi-i întinse tabachera peste mînă. — Iei, mă nagodă, şi tu ? ! Mulţumesc, nene ! se repezi omul fericit că-i vorbeşte*") ne aduce la calitatea primordială a personajului : „*priceperea de oameni*" şi de situaţii, am adăuga noi, care-i permite să se mişte cu o flexibilitate de viperă în cele mai dificile împrejurări.

De unde vine, printre altele, siguranţa lui Urmatecu, încrederea absolută în puterea lui de reuşită ? Din faptul că, în comparaţie cu „*ăia*" (rudele sărace) şi cu baronii Barbu, se ştie înzestrat cu „*cap*", organ a cărui semnificaţie nu trece pentru el dincolo de aceea a unui mijloc productiv oarecare. „*Capul să trăiască !*" exclamă odată Urmatecu, într-un acces de auto-admiraţie. „*Capul*" acesta organizează asupra adversarilor atacuri ce-şi ating totdeauna ţelul, le întinde adevărate pînze de păianjen din care victima scapă suptă de forţă. În desfăşurarea atacurilor, obrăznicia făţişă se întrece cu timiditatea de circumstanţă, răbufnirea mîniei cu masca de umilinţă, invectiva vulgară cu lauda perfidă — într-un cuvînt, o varietate de procedee subordonate unicului scop : averea.

Există în roman cîteva pagini sugestive în sensul amintit. Dintre acestea, cităm paginile care prezintă întrevederea dintre Iancu şi Ivanciu, pentru întocmirea actului pe moşia cumpărată de ultimul de la Barbi—afacere din care Iancu avea să tragă profituri · paginile închinate tratativelor între Bubi şi Urmatecu în vederea înfiinţării fabricii de oglinzi, acelea despre vizita familiei Urmatecu la boier Lefter şi acelea descriind obţinerea Bălăşoienilor, de la bătînul baron. Acum ca şi în alte dăţi, succesul eroului e garantat de tactica atacului : în cazul lui Ivanciu, constrîngerea se face prin aluzii la redeschiderea unei acţiuni penale îndreptate împotriva bulgarului, stinsă la timp de arhivar. Încleştarea celor doi devine cu atît mai impresionantă, cu cît se izbeşte de cinstea lui Lefterică, paralizat de noua ticăloşie în care voia să-l atragă cumnatul său. Cu baronii şi cu ceilalţi neiniţiaţi în speculaţii financiare, lucrurile merg mai uşor. Dar şi aici se observă din partea eroului grija de efect : convorbirea cu Bubi e regizată pînă în amănunte de decor—ea are loc în birou, „*în cadrul unei camere ce îl ajută să răcească de la început întrevederea, prin întocmirea ei cu rafturi, cu dosare şi cu planuri*", iar încheierea afacerilor cu baronul-tată se face la un anumit ceas, prielnic intenţiilor omului de casă. Uneori, o singură vorbă plasată la timp potrivit, e menită să dezarmeze pe adversar şi să-i cîştige definitiv bunăvoinţa : „*Mărla-ta*"—aruncat bătrînului Barbu sau „*te iubesc*"—aruncat oropsitului portărel Manole Tîrcă.

Trebuie de vorbit aici despre o calitate definitorie a scrisului lui Ion Marin Sadoveanu. Această calitate ţine de modul în care interpretează autorul tăcerile personajelor. Anume, nu toţi scriitorii comunică amplu mişcările gîndirii şi inimii eroilor lor, în timpul unui schimb de replici ; ba unii nu oferă nici o dată în această privinţă, lăsîndu-l pe cititor să-şi imagineze singur operaţiunile de gîndire ale eroilor, care preced anume replică şi nu alta sau reacţiile lor sufleteşti provocate de intervenţii neaşteptate în cuprinsul convorbirii. La Ion Marin Sadoveanu, analiza pe acest plan *al timpului dintre replici* merge pînă la cele mai fine detalii, luminînd portretele. Metoda capătă o ascuţime deosebită mai cu seamă în momentele cruciale din viaţa personajelor, atunci cînd războiul dintre ele se intensifică şi cînd orice gest nestudiat, „necalculat", poate să coste scump.

Dacă autorul ar fi urmărit doar ascensiunea materială a lui Iancu Urmatecu, imaginea eroului ar fi fost incompletă. Ascensiunii materiale îi corespunde numaidecît una de natură spirituală, care nu vizează, bineînţeles, depăşirea îngustimilor proprii acestui nou Titircă-Inimă-Rea, ci straturi superficiale : deprinderea regulilor şi obiceiurilor de „bon ton" ce fac „podoaba" burgheziei, rafinarea aparentă a gusturilor sau integrarea în atmosfera saloanelor. Din semnele de adaptare ale lui Urmatecu la noua situaţie creată în urma apropierii mai strînse de baroni, Ion Marin Sadoveanu compune pagini de adevărată ştiinţă a cameleonismului. În rapiditatea confundării lui Urmatecu cu medii variate, multe din ele necunoscute înainte, vedem una din explicaţiile succesului său. Simţul de adaptabilitate al personajului îi trezeşte lui însuşi mirări. Astfel, Iancu încearcă o mulţumire grozavă cînd se autosurprinde întrebuinţînd faţă de procurorul Hangiu cuvîntul *muzeu*, de care altădată era străin şi pe care-l aplică acum unei colecţii personale de obiecte de artă, inventată pentru a cîştiga simpatia interlocutorului.

Fostul arhivar devenit subit avocat are faţă de carte şi slujitorii ei stima amestecată cu teamă, comună parveniţilor. O foaie dintr-un caiet de limba franceză al Ame-

licăi, păstrată cu venerație, îi provoacă o mîndrie plină de speranțe iar biblioteca lui State Iacomin regretul pentru cele ce ar fi putut să făptuiască, dacă la drăceasca-i agerime s-ar fi adăugat cunoașterea de legi a avocatului. Dintre figurile istorice evocate de doctorul Matei Sîntu, pe arhivar îl reține îndeosebi figura lui Napoleon: 1. pentru că *„pornise de jos și ajunsese împărat"*, 2. pentrucă *„de la el rămăsese codul"*.

Cum e și firesc, și pe acest teren totul e subordonat și privit prin prizma intereselor vulgare. *„Să fi știut tata că trăia Napoleon!"* — scapă odată Iancu, în regretul de a fi pierdut ocazia să se numere printre urmașii înnobilați ai împăratului.

Schimbarea lui Urmatecu se menține la suprafață, fiindcă fondul intim al personajului este mereu același: brutal, grosolan și de o sensualitate animalică. Viața lui se trece între aranjamente bănești și petreceri transformate în orgii. Rar, în special la cîte o nenorocire, gîndul arhivarului și al celor din jur prinde aripi de orătănie; se pot auzi atunci reflexii ca: *„Vezi, mă, ce e omul!"*, (cînd cu moartea lui Lefterică), la care cineva răspunde: *„Omul e ca oul! Cade jos și se sparge! Asta e!"*. Umbra de indispoziție dispare însă repede în plăcerile chefului.

Ai de multe ori impresia că viața lui Urmatecu și a celor din anturajul său se desfășoară în afara umanității, atît de puternică e la ei trăirea prin senzații, atît de mare e vidul lor sufletesc.

E o lume cu orizontul redus la maximum și scriitorul însuși trebuie să se fi îngrozit de pustietatea spațiilor sufletești străbătute pînă să ajungă la cunoașterea eroilor săi. Iată cu cîtă cruzime e redată meschinăria unor suflete strivite de condiții nefaste: *„El* (Lefterică, n.n.) *avea treizeci de ani trecuți, ea* (Amelica, n.n.) *deabia nouăsprezece. Întîrziați și intimidați erau amîndoi. Și în casa zgîrcită în petreceri a lui Urmatecu, unde în afară de mersul obișnuit al zilelor nu se cunoaște decît cheful pentru bărbați și clevetirea pentru femei, unchiul și nepoata născoceau mici jocuri, ce se potriveau mai bine cu frica lor de oameni. Se așezau, de pildă, unul lîngă cel'alt, la fereastra de la stradă și se jucau cu trecătorii. Cei din dreapta erau ai Amelicăi: cei din stînga ai lui Lefterică. Și petreceau astfel ceasuri întregi biruindu-se unul pe cel'alt cu numărul, vîrsta sau calitatea celor ce-și vedeau de drum"*.

Nu s-ar putea afirma despre Urmatecu că e incapabil de acte ce indică bunătate. Răzbate la el, în cîteva dăți, dincolo de egoism, o oarecare omenie, dar important este că aceasta nu merge pînă la capăt, ci e înecată repede în pînza deasă a calculului rece, negustoresc. Orice bine ar face Urmatecu, acesta rămîne tot un bine în binele lui. Egoismul, alături de idolatrizarea propriei persoane și de afirmarea susținută a puterii cîștigate prin avere, dau nota dominantă a caracterului personajului.

Jurubița e copia feminină a lui Urmatecu. Setea ei de parvenire se asociază cu aspirații ce țin cu deosebire de structura sufletului feminin. În timp ce visările lui Urmatecu sînt îndreptate întotdeauna spre un obiectiv precis, punctul de plecare al Jurubiței îl constituie un ideal vag de descătușare. (*„Un dor o cuprinse, ca o lărgire de zare a sufletului, pe care toate întunecatele ei neliniști mișunau"*). De aici o atenuare a sarcasmului cu care autorul își învăluie de obicei personajele.

Jurubița repetă, de fapt, în multe acțiuni pe Urmatecu, comportîndu-se cu abilitatea maestrului. O anumită sentimentalitate și dispoziție capricioasă o împiedică însă de la realizările primului.

Ca și Urmatecu, Jurubița dispune de vaste posibilități mimetice și știe să se acomodeze schimbărilor survenite. Îndată după moartea soțului ei, căpitanul de pompieri Tudorică, Jurubița simte noile perspective ce i s-au deschis. Ea îi vorbește acum protectorului și amantului concediat, pe o poziție de egalitate: *„Noi doi sîntem singurii din toată casa asta, care ne vom mai întîlni, nene!"* Iar cînd Urmatecu îi spune *Jurubițo*, femeia intervine: *„Nu, nu așa nene!... Nu mai vreau să mi se spună Jurubița, că știi doar că mă cheamă Ecaterina!"*.

E bine de subliniat că atît Urmatecu cît și Jurubița, cu tot lustrul pe care și-l dau, nu uită condiția mizeră de la care au pornit. Ei își ascund cu tot dinadinsul proveniența, dar țin la ea. Acesta e unul din motivele resentimentelor ascunse nutrite de văduva căpitanului față de Bubi sau de arhivar față de baron.

Axa principală a conflictului tacit, în cele din urmă dat la iveală, dintre Jurubița și Bubi vine din vulgaritatea crasă a pompieresei, ce se izbește necontenit de fragilitatea sufletului efeminat al lui Bubi. Cearta de la modistă, tratată cu o savoare întîlnită numai la Caragiale, e elocventă.

Bisturiul scriitorului taie adînc în starea de decrepitudine și putreziciune a baronilor Barbu.

Bătrînul nu trăiește decît între nostalgia perioadei vieneze și tocarea averii.

Reveria bolnavă e modul lui de predilecție, fapt care ușurează sarcina lui Urmatecu. Prețul moșiei vîndute lui Ivanciu, de pildă, e calculat de baron la întîmplare, după numărul păianjenilor aflați într-o ghiulea de sticlă de pe birou. Fuga de realitate, refuzul de a veni în atingere cu laturile practice ale vieții, sînt cauze care contribuie la ruina familiei boierești.

Drumul lui Bubi e acela al unui turmentat de ambiții deșarte și ingenuități ridicole. Evoluția lui sufletească urmează în zig-zag pornirilor năvalnice și al apatiei desăvîrșite. Cît de străini sînt oamenii aceștia de orice activitate, se vede și din aceea că în febra inițierii unei industrii, tînărul baron nici nu se gîndise la felul industriei, alegerea fabricării oglinzilor fiind datorate unei inspirații momentane, cu totul întîmplătoare.

Într-o asemenea configurație, reușita lui Urmatecu era asigurată. Tentaculele lui se întind în cele mai intime sectoare ale vieții stăpînilor, astfel ca nimic din ceea ce i-ar putea folosi să nu-i scape. Politica arhivarului față de baroni e politica hoțului care fură strigînd : „prindeți pe hoț !" Cumpărarea Bălășoienilor, aprecierea dată de o cucoană *„din lumea cea mai bună"* la nunta Amelicăi : *„Frumoasă nuntă ! Ce oameni bine !"* și, în sfîrșit, revenirea lui Urmatecu la cîrma averii Barbilor sînt tot atîtea etape care marchează trecerea blazonului boieresc noii clase ce avea să cucerească rolul hotărîtor în treburile publice : burghezia.

Personajele secundare evoluează în direcția personajelor principale, cu diferențe specifice, impuse de apartenența lor la o categorie sau alta. Amelica e un aliaj perfect între Iancu și Mița, nevastă-sa : obtuzitatea și uscăciunea ei sînt obtuzitatea și uscăciunea Miței, după cum lăcomia și grija de bunăstare sînt ale lui Iancu. Autorul știe opera cu lapidaritate în caracterizări. Iată cum e redată opacitatea Amelicăi înaintea mijloacelor de cîștig complicate ale zarafului Lefter: *„Cloșca, ouăle și puii — iată un exemplu care o satisfăcea. Dar aici ?"* Mița are rolul de a arunca lumină asupra unui aspect al firii lui Iancu : teama superstițioasă în ajunul unor momente decisive. Ea-i întreține această înclinație. Din păcate, scriitorul privește practicile și temerile mistice ale personajului cu o seriozitate ce aduce a aprobare, în loc să accentueze lipsa lor de temeinicie. De altfel, paginile romanului sînt întunecate uneori de zvonuri din *„lumea misterioasă de dincolo de lucruri și de oameni"*, ca să întrebuințăm termenii autorului. Boier Lefter e fratele bucureștean al parizianului Gobsek. *„De ani de zile, Amelica nu a uitat și revedea mereu* — în zărăfia lui Lefter, n. n. — *doi bieți dinți mici, strîmbi și tociți, dinți de lapte ai unui copil, pe care darea de mînă a părintelui său îi prinsese în aur și îi agățase de lanțul ceasornicului. Cînd nevoia l-a ajuns, a vîndut lanțul cu totul. Iar boier Lefter, mărinimos, a închis ochii la nimicurile fără preț și a plătit prețul aurului"*. Procurorul Hangiu, împăunat și de o rigiditate codificată, parcă, (nici că-și putea face o apariție mai potrivită la balul mascat, decît în hatman de oaste), și doctorul Matei Sîntu sînt iluștri predecesori ai pomponeștilor, gonzalvilor, suflețeilor și hagienușilor; amîndoi se dedau la combinații josnice, pentru a beneficia de favoruri burgheze. Bătrînul Dorodan, credincioasa slugă a baronilor, sacrificată lui Urmatecu, (capitolul morții lui sub atacul cîinelui lui Urmatecu, în timp ce o femeie paralizată privește neputincioasă, de la o fereastră, scena, e excepțional), bulgarul Ivanciu, tovarăș de excrocherii al lui Urmatecu, gazetarul Potamiani și flușturatecul Gună Licureanu completează lumea de panopticum evocată de Ion Marin Sadoveanu.

Scriitorul a dovedit observație fină și adîncime în sondarea vieții interioare. Interesul cărții ar fi sporit însă printr-o lărgire a cadrului în care se petrece acțiunea. Lipsesc referiri mai ample la viața politică a vremii și la starea maselor populare.

Imaginea pe care o capătă în cartea lui Ion Marin Sadoveanu parvenitismul se alătură marilor reprezentări literare inspirate de același fenomen. Prin forța ei artistică, această imagine e sortită unei vieți durabile.

I. Sîrbu

DIN ISTORIA RELAŢIILOR LITERARE ROMÎNO-UCRAINENE

În nr. 9/1956 al Buletinului Academiei de Ştiinţe al R. S. S. Ucraina a apărut un articol cu caracter informativ, intitulat: „Din istoria relaţiilor literare romîno-ucrainene". Autorul, P. M. Popov, profesor la Universitatea din Kiev, prezintă două din manscrisele pe care le posedă Biblioteca Centrală Universitară din Iaşi, şi ale căror fotocopii au fost trimise de către Universitatea din Iaşi Academiei de Ştiinţe din R. S. S. Ucraina.

Primul manuscris reprezintă o lucrare a filozofului ucrainean din sec. XVIII, G. S. Skovorodà şi poartă titlul „Dialog despre cunoaşterea de sine". P. M. Popov stabileşte, în primul rînd, că manuscrisul este o copie, una din cele mai vechi, datînd tot din sec. XVIII şi anume copia primului tratat filozofic scris de Skovorodà în deceniul al şaselea şi intitulat: „Narcis. Dialog despre acestea: Cunoaşte-te pe tine". Pe lîngă foaia de titlu lipseşte şi prologul, în care autorul se ocupă de legenda lui Narcis.

Din confruntarea manuscrisului ieşean cu cele existente în Uniunea Sovietică s-au putut observa unele particularităţi: 1) manuscrisul ieşean este în unele cazuri mai complet, 2) limba se caracterizează prin abundenţa ucrainismelor, în special fonetice, spre deosebire de manuscrisele celelalte. Aceste observaţii reliefează valoarea manuscrisului ieşean, care este una din cele mai vechi copii ale tratatului amintit.

În continuare P. M. Popov arată cum a ajuns acest manuscris la Biblioteca Universitară din Iaşi. El a fost donat, spune autorul, fie de Alexandru Hajdeu, fie de fiul său Barbu Petriceicu, care a fost către sfîrşitul sec. XIX bibliotecar la Universitatea din Iaşi. (Este vorba, desigur, de Bogdan-Petriceicu Hasdeu, care într-adevăr a fost bibliotecar la Universitatea din Iaşi între anii 1859-1862 şi a donat bibliotecii numeroase cărţi).

Vorbind cu acest prilej despre activitatea lui Alexandru Hajdeu, el subliniază că Hajdeu a fost unul din primii cercetători care au studiat viaţa şi opera filozofului Skovorodà şi s-a ocupat de publicarea multora din lucrările acestuia. Astfel, în 1831, a publicat în revista „Teleskop" trei dintre cele mai răspîndite cîntece scrise de Skovorodà; în 1833 a trimis revistei „Vestnik Odessî" un articol: „Socrate şi Skovorodà", fragment din manuscrisul „Skovorodà şi societatea vremii sale"; în 1835 tipăreşte la rev. „Teleskop" un articol deosebit de important: „Grigore Varsava Skovorodà. Studiu istoric şi ctitic. Fragmentul întîi: Noţiuni generale fundamentale despre Skovorodà aşa cum reies ele din însăşi conştiinţa lui. Cu adăugirea Idiotikonului". (Lucrarea este scrisă în limba rusă).

Se menţionează, în sfîrşit, studiul lui Hajdeu, publicat în 1837-38 de către Emil C. Grigoraş: „Problema timpului nostru. Învăţătura lui Gr. Skovorodà. Prezintată în concepţia exegetico-sistematică de Alexandru Hîjdeu, profesor de istorie şi statistică la liceul din Vijniţa şi membru al diferitelor societăţi savante împărăteşti". Buc. 1938 (cu o prefaţă de Em. C. Grigoraş). Acest studiu a lui Hajdeu, necunoscut în Ucraina, va constitui, după cum anunţă P. M. Popov, obiectul unei cercetări speciale.

În încheierea articolului, P. M. Popov prezintă sumar şi cel de-al doilea manuscris, care reprezintă o culegere de versuri scrise în ruseşte de Al. Hajdeu. Prin conţinutul său, acest manuscris prezintă o importanţă considerabilă pentru studiul vieţii şi operei lui Al. Hajdeu, pentru cercetarea relaţiilor culturale ruso-romîne din preajma anilor 1820-1830, cu atît mai mult, cu cît el n-a fost menţionat de O. I. Iaţimirski în lucrarea sa consacrată descrierii manuscriselor slave din Romînia.

E. Leviţchi

COLECŢIA „MICA BIBLIOTECĂ CRITICĂ" (E. S. P. L. A.)

Apariţia, cu începere din 1954, a colecţiei „Mica bibliotecă critică" nu trebuie socotită o iniţiativă cu totul nouă. Ea continuă, de fapt, tentativele altei colecţii, apărută în 1945, aceea a Contemporanului, bineînţeles, cu o sferă mai largă de preocupări, după cum e şi normal, Mica bibliotecă critică marcînd zece ani de dezvoltare a literaturii noastre socialiste.

După 1944, cuvîntul criticii literare se impunea în mod deosebit — fie pe linia clarificării unor noţiuni generale de teorie a literaturii (acţiunea aceasta se petrece de altfel şi în zilele noastre) — fie pe aceea a moştenirii literare, mai ales.

În ideea unor „Contribuţii la o istorie stiinţifică a literaturii romîne", după cum titlul însuşi menţionează, au apărut în colecţia Contemporanului lucrări ca : *Problema moştenirii literare, Critica criticii, Fronturile de luptă ale lui Dobrogeanu-Gherea, Influenţa clasei muncitoare în opera lui Eminescu şi Caragiale*, scrise de I. Vitner, *Vasile Cîrlova* şi *Gr. Alexandrescu* ale lui S. Iosifescu, *Ion Budai-Deleanu* a lui N. David.

Pentru perioada respectivă aceste scrieri au meritul că pentru prima oară au încercat să dea direcţii de orientare în noua critică literară, să emită principii călăuzitoare în acest domeniu, prin prisma învăţăturii marxist-leniniste. Pentru mult timp lucrările amintite au rămas valabile — şi sînt încă şi acum — ca puncte de plecare în interpretarea faptelor literare. Dar după aceste slabe ecouri, pe această linie, critica literară a încetat să se mai afirme. Nu trebuie însă să facem abstracţie de volumele de critică literară ale diferiţilor autori, apărute între timp, menite să înlăture impasul în care se găsea critica literară la noi.

Mica bibliotecă critică, prin apariţia sa, a încercat să continue un fir de activitate întrerupt, preluînd pe un plan superior desigur, activitatea vechii colecţii a cărei experienţă o are în faţă, cu scopul de a reabilita critica noastră actuală.

Paralel cu Mica bibliotecă critică, există colecţii asemănătoare : colecţia S. R. S. C. (la E. S. P. L. A.) în care au fost publicate, lucrări ca *Cervantes* de T. Vianu, *A. France* de M. Ralea, sau colecţia *Oameni de seamă* (Editura tineretului) în care au apărut *Voltaire* de T. Vianu, *Gh. Lazăr* de George Macovescu, *Alexandr Sergheevici Puşkin. Viata şi opera* de I. Novikov.

Aceste fapte exprimă un început valoros de dezvoltare a criticii noastre literare. Lucrările, colecţiile din acest domeniu se îmbunătăţesc treptat, pe măsura acumulării de experienţă. Sub acest unghi de vedere dialectic trebuie privită şi colecţia — aici în discuţie.

Preocupările Micii biblioteci critice sînt evidente din volumele deja apărute : *teoria literaturii,* reprezentată mai ales prin lucrările specialiştilor sovietici, *istoria literaturii romîne* — pe linia moştenirii literare, *literatura actuală* — preocuparea aceasta fiind legată de contemporaneitate şi, în sfîrşit, *literatura universală*, în scopul popularizării scriitorilor şi operelor valoroase ale literaturii mondiale.

Fără teoria literaturii nu se poate vorbi de o ştiinţă a literaturii. De aici necesitatea unor preocupări permanente — pentru a se înlătura neprecizia şi vagul care mai domină încă în unele probleme de teorie literară. În această direcţie Mica bibliotecă critică nu are o realizare deosebită. Lucrările sovietice privind literatura fie ca fenomen social (*Particularităţile artei şi locul ei în viaţa socială* de A. Egorov), fie în legătură cu principiile marxist-leniniste şi reflectarea acestora pe plan literar (*Principiile esteticii marxist-leniniste* de Trofimov ş. a. şi *Problemele esteticii şi literatura sovietică* de A. Sobolev), nu aduc nimic nou prin publicarea lor în Mica bibliotecă critică. Ele se menţin pe linia unor generalizări şi abstractizări mult cunoscute din presă.

Valoroasă este atitudinea combativă a criticilor sovietici, care nu s-au sfiit să critice pe Al. Fadeev sau Vera Panova — scriitori renumiţi — pentru ultimele lor opere literare scrise la un nivel artistic scăzut.

Atitudinea aceasta şi-au însuşit-o, într-o măsură prea mică, totuşi, şi criticii noştri literari, şi bine ar fi ca ea să devină o consecvenţă, în viitor. S. Damian în *Generalitatea şi individualitatea operei literare*, lucrare ce ridică probleme dezbătute, face aluzii, în sens negativ, la adresa scriitorilor actuali în ale căror opere stăruie mai mult sau mai puţin confuzii artistice, ca rezultat al confuziilor ideologice, teoretice. În acelaşi fel procedează Ov. Crohmălniceanu. În *Despre originalitate* (titlul însuşi implică ideea de neepuizare a subiectului) dezvăluie lipsa de perspicacitate a criticilor literari de la noi în găsirea acelui „sunet unic" al scriitorului — cum zicea Ibrăileanu — ca urmare a dezbaterilor de la congresul al II-lea al scriitorilor sovietici.

Lucrările de teorie a literaturii — care sînt, de fapt, republicări de articole — nu pot fi considerate decît o formă de tranziţie pe care o îmbracă, în perioada aceasta, teoria literaturii. Studii mai ample şi aprofundate vor înlocui treptat volumaşele care apar în colecţia despre care vorbim. Observaţia de mai sus poate fi extinsă la întreaga colecţie în genere fiind vorba de lucrări restrînse (indiferent de ce aspecte se ocupă), care ridică unele probleme fără a trece la rezolvarea lor pe calea unei documentări şi argumentări serioase. Desigur, ca întotdeauna sînt şi excepţii.

În reconsiderarea scriitorilor noştri, Mica bibliotecă critică are un merit deosebit, întrucît a împins lucrurile mai departe, în acest sens. Astfel, pentru prima oară au fost valorificate ideile critice înaintate ale lui G. Ibrăileanu, preluate şi folosite astăzi de critica literară, în studiul lui S. Bratu şi recent, în studiul lui Al. Dima. *L. Rebreanu*, ca om şi scriitor, a fost pus în adevărata sa lumină prin studiul valoros al lui Ov. Crohmălniceanu. *I. Agîrbiceanu* a fost redat literaturii noastre prin articolul lui M. Zaciu, iar *N. D. Cocea*, repus în drepturile sale — ca *maestru al pamfletului literar* — de către E. Campus.

În ultimul timp a apărut *Teatrul lui M. Sebastian* de B. Elvin şi *Duiliu Zamfirescu şi contribuţia lui la dezvoltarea romanului nostru realist*, de Georgeta Horodincă.

Nu putem vorbi de omogeneitatea acestor lucrări, excluzînd bineînţeles varietatea temelor abordate. Valoroase sînt studiile *Moştenirea lui G. Ibrăileanu* de S. Bratu şi *Concepţia despre artă şi literatură a lui G. Ibrăileanu*, de Al. Dima, primul scoţînd în evidenţă mai ales atitudinea ideologică şi politică, reflectată în ideile critice şi în activitatea lui G. Ibrăileanu, în al doilea, aprofundînd lucrurile, pe baza unui material bogat, sistematic organizat, într-un domeniu special — arta şi literatura.

Opera lui L. Rebreanu este analizată just, cu laturile ei pozitive si negative de către Ov. Crohmălniceanu, care nu se mulţumeşte cu o simplă înşiruire de fapte, ci intră în miezul problemelor, dînd un studiu serios asupra operei lui Rebreanu, privită ideologic şi artistic, chiar în limitele volumului din Mica bibliotecă critică.

Reconsiderarea lui I. Agîrbiceanu a ridicat desigur în faţa autorului, probleme grele şi variate. Mircea Zaciu a ştiut să aleagă, ce-i drept, din noianul de fapte, esenţialul, dar lucrarea (care este mai mult o evocare literară decît interpretare critică) prezintă prea sumar tema propusă. Ultima observaţie este valabilă şi pentru articolul lui E. Campus, referitor la N. D. Cocea, pe care critica burgheză, de teamă, l-a „uitat" ca pamfletar.

B. Elvin, sprijinindu-se pe cîteva idei — esenţiale — scoate în evidenţă notele particulare ale teatrului lui M. Sebastian — cu ajutorul cărora reliefează personalitatea dramaturgului nostru şi caracterizează creaţia acestuia. Nu e vorba de o urmărire îndeaproape a scrierilor lui M. Sebastian, ci de purtarea unor discuţii interesante asupra problemelor ce stau în centrul preocupărilor teatrului lui Sebastian — şi care deschid calea spre înţelegerea şi aprecierea justă a operei acestuia.

Despre Duiliu Zamfirescu s-a scris prea puţin în ultimul timp, cauza fiind bine cunoscută : gravele contradicţii existente în persoana şi opera scriitorului. Piatra de încercare a fost ridicată, de curînd, de către Georgeta Horodincă, prin lucrarea menţionată. Aceasta nu este însă o caracterizare completă a scriitorului (chiar titlul specifică acest lucru), accentul căzînd pe ideile estetice ale lui D. Zamfirescu, pe poziţia lui ideologică — reflectarea lor numai în cîteva opere mai însemnate — şi măsura în care acestea au contribuit la dezvoltarea romanului nostru realist.

Noţiunea de popularizare, în zilele noastre, nu include nicidecum ideea de scădere a nivelului ştiinţific al lucrărilor prezentate. De aici grija publicării în Mica bibliotecă critică a unor lucrări scrise cu competinţă, ca cele semnalate, — care pun în valoare atît problemele discutate cît şi pe autorii lor. La aceste afirmaţii adaugăm unele observaţii :

Sensul etic al operei lui M. Sadoveanu de D. Micu cerea o mai accentuată subliniere a ideilor exprimate, mai multă exemplificare — cu scopul de a convinge pe cititor (şi ţinînd seamă şi de opera bogată şi vastă a scriitorului M. Sadoveanu).

O atenţie mai mare trebuia acordată reconsiderării, în Mica bibliotecă critică, a lui Dobrogeanu-Gherea, subiect care reclamă nu numai bogăţie de idei dar şi sistematizare, discernămînt, precizie — toate acestea putînd fi realizate mai bine într-un studiu mai amplu ; se ştie doar că spaţiul duce de cele mai dese ori la schematism.

Articolul lui N. Ignat *Cu privire la moştenirea culturală* a avut şi are o importanţă deosebită. Tocmai datorită calităţilor lui — prin aceea că a deschis perspective noi activităţii literare din ţara noastră — el este foarte cunoscut (a fost publicat şi în Scînteia şi în Viaţa romînească) şi deci republicarea lui în Mica bibliotecă critică merge pe linia unei popularizări excesive. (Unele afirmaţii din articol sînt astăzi depăşite).

Preţioase din Mica bibliotecă critică sînt astăzi culegerile *Despre literatură* (V. Alecsandri, C. Boliac, M. Gorki) care vor fi urmate de alte volume asemănătoare în legătură cu Eminescu, Caragiale, Vlahuţă etc., după un plan bine stabilit al editurii.

În discuţiile care au avut loc la Facultatea de filologie din Iaşi cu Al. Săndulescu de la E. S. P. L. A., pe drept cuvînt s-au făcut propuneri, din partea cadrelor didactice şi a studenţilor, în vederea publicării în Mica bibliotecă critică, de culegeri ale clasicilor noştri referitoare la folclor sau la limba literară. De asemenea s-a arătat oportunitatea strîngerii în volum a scrisorilor sau mărturisirilor marilor noştri scriitori, valoroase în dezvăluirea unor aspecte de tehnică literară, de creaţie artistică. Acţiunea aceasta ar fi tot aşa de utilă dacă s-ar extinde şi la literatura universală.

Mica bibliotecă critică nu neglijează actualitatea. Dovadă articolele referitoare la literatura realismului socialist : *Oameni deosebiţi şi Eroi şi conflicte în dramaturgia noastră actuală* de S. Iosifescu, *Probleme ale literaturii de evocare istorică* de N. Tertulian, *Eroul timpurilor noastre în proza din ultimii ani* de S. Bratu, *Arta tipizării în romanul Bărăgan* de I. Mihăileanu etc. După cum se vede, problemele generale, de teoretizare asupra literaturii noi atrag mai mult decît acele cu aspect practic de analiză literară, adică, a operelor contemporane nouă. (În această direcţie merge şi *Problemele şi drumurile basmului cult* de V. Colin, apărută nu de mult).

Lucrările acestea, pe de o parte au menirea să ascută simţul şi exigenţele artistice ale maselor de cititori, pe de alta să ridice neîncetat nivelul ideologic şi artistic al literaturii noastre actuale, între acestea existînd o corespondenţă în continuă dezvoltare şi cu ajutor reciproc.

Articolele în discuţie, în genere (cel puţin aşa dau impresia) nu captivează îndeajuns interesul autorilor lor, nu arată o preocupare activă şi permanentă faţă de literatura actuală — pe tărîmul căreia este necesar un sondaj cît mai adînc şi mai rodnic.

Faţă de multele şi variatele aspecte ale literaturii noastre noi, preocupările Micii biblioteci critice sînt insuficiente şi unilaterale, lipsurile acestea urmînd a se lichida treptat. (Ex : apariţia apropiată a lucrării lui D. Micu, *Poezia Mariei Banuş*).

O atenţie deosebită acordă Mica bibliotecă critică faţă de literatura universală din trecut şi de scriitorii progresişti contemporani. În această direcţie, Mica bibliotecă critică duce o acţiune paralelă cu editarea operelor marilor clasici ai literaturii mondiale. Colecţia include articole critice ca : *Fielding, un precursor al romanului realist* de P. Solomon, *Walt Whitman* de Mihnea Gheorghiu, *Freidrich Schiller* de Paul Langfelder, *Montesquieu, gînditor iluminist* de Valentin Lipatti etc.

De semnalat că aceste lucrări se ocupă de scriitorii din ţări şi perioade diferite. Caracteristica lor generală este documentarea riguroasă, uneori însă exclusivă, nefăcîndu-se legătura necesară din punct de vedere instructiv-educativ, cu literatura noastră. (Mai puţin realizate sînt *Aristofan* de V. Nicolau şi *Literatura Franţei combatante* de I. Ghimeşan). Apoi, se pune cu precădere accent asupra omului mai mult decît asupra scriitorului. Cu alte cuvinte, se urmăreşte mai mult atitudinea ideologică şi politică a autorului — cu ajutorul operelor literare — decît analiza operei literare ca atare. În orice caz, în momentul de faţă articolele acestea sînt singura informaţie, cu caracter ştiinţific, asupra celor mai de seamă scriitori din lumea întreagă, alături de prefeţele la seria de *Opere*, în curs de editare.

În planul de viitor al E.S.P.L.A., sînt prevăzute volume asemănătoare cu privire la Heine, Goethe, Gorki ş. a.

Este necesar să ne oprim puţin şi asupra formei în care materialul din Mica bibliotecă critică este prezentat cititorilor. Lucrările valoroase din punct de vedere al conţinutului au o formă corespunzătoare, o limbă care ţine seama de scopul ştiinţific urmărit.

Studiul lui Al. Dima, în legătură cu Ibrăileanu are, în această privinţă, un merit deosebit — ca documentare, sistematizare şi prezentare a materialului. Apoi, elementele

negative ale concepției despre artă și literatură ale lui Ibrăileanu, nu sînt artificial adăugate — după epuizarea elementelor pozitive — ci în momentul în care tratarea problemelor o cere în mod firesc. De aici legătura organică între diferite aspecte tratate și sistemul unitar, compact, al acestui studiu.

Spunem acestea, fiindcă, de obicei, atunci cînd pe linia moștenirii literare se reconsideră un scriitor, aspectele pozitive și negative ale operei acestuia sînt în așa fel prezentate, încît se simte imediat nota forțată în lipirea convențională a acestor două elemente. În *Oameni deosebiți* și *Eroi și conflicte în dramaturgia noastră actuală*, două articole scrise de S. Iosifescu, care ridică probleme ce stau în centrul preocupărilor literaturii noastre noi, se resimte din cînd în cînd tendința spre un limbaj căutat, uneori, dur, fără ca aceasta să fie o necesitate.

O deficiență principală a colecției, care se cere imediat îndepărtată (acțiune deja în curs) este lipsa unui aparat critic și bibliografic minimal, atît de necesar pentru o colecție de critică literară. Poate această lipsă a atras după sine unele greșeli ca aceea din articolul lui S. Bratu *Eroul timpurilor noastre în proza din ultimii ani*, unde un citat din Engels (cunoscuta scrisoare către Minna Kautsky) este pus pe seama lui Marx. (la p. 85).

În privința formatului mic — de buzunar — Mica bibliotecă critică este concurată de colecția S.R.S.C. și mai ales de colecția „Oameni de seamă", în care au apărut volume de format obișnuit, înzestrate cu material ilustrativ, fotografii după facsimile (ex. volumul îngrijit de T. Vianu, despre *Voltaire*) —toate acestea mergînd pe linia aceleiași popularizări în mase, pe mai multe căi, însă.

În viitor, studii mai mari, vor apărea în E.S.P.L.A., sub formatul volumului lui Elvin despre Geo Bogza, lucrările restrînse rămînînd la același format vechi la care desigur, cu timpul, se va renunța.

Varietatea temelor abordate de Mica bibliotecă critică atrage un număr din ce în ce mai mare de cititori, răspîndirea în masele largi solicitînd prin urmare, cu atît mai mult, lichidarea lipsurilor existente, de fond și de formă, trecerea de la articole la studii critice substanțiale — sarcină pe care colecția și-o va asuma pentru viitor, ca o necesitate, în vederea dezvoltării criticii noastre literare.

Viorica Florea

MIGUEL DE CERVANTES Y SAAVEDRA

Acum trei veacuri şi jumătate un hidalgo deşirat, cu chipul grav şi spiritul bizar, părăsi tîrguşorul său din Mancha şi plecă, în numele unui himeric ideal cavaleresc, să îndrepte „strîmbătăţile" lumii în care trăia, aşa cum citise îndelungat, — şi din pricina asta se smintise —, că făcuseră odinioară cavalerii rătăcitori.

La început singur, îmbrăcat într-o armură deşănţată şi călare pe-o gloabă fantomatică precum stăpînul, mai apoi însoţit de un scutier rotund şi hîtru, purtat de măgarul său cuminte, porni pe drumurile Manchei, ale Spaniei, pe urmă prin lumea întreagă, răspîndind cu minunatele lui fapte cavalereşti atîta uimire şi slavă încît şi astăzi se desfată cititorii, făcînd netrebnic haz de isprăvile nemaipomenite ale „ingeniosului hidalgo don Quijote de la Mancha".

Este aceasta o călătorie fantastică, desigur, dar plasată în veac cu asemenea putere încît, printr-o dublă izvodire, a primit viaţă nepieritoare. Citind-o cu fantezia, mintea şi inima, oamenii se amuză felurit, după vîrstă, cultură, temperament. Căci minunata istorisire desfăşoară poveste şi adevăr în împletire meşteşugită, mereu nouă, mulţumind orice etate şi orice spirit, de la inocentul aliterat pînă la gravul iscoditor al unui univers, fabulos şi uman, cu aceeaşi tărie.

Autorul răpitoarei istorii ce a umplut lumea de şagă şi geniu, a fost un „hidalgo sărac", pelerin al iluziei ca şi creatura sa, ivit prea tîrziu, unii zic prea devreme, în evul lui Filip al II-lea al Spaniei, încît epoca l-a acoperit cu o negură deasă prin care istoria a pătruns anevoie, scoţînd la lumină chipul superbului mutilat de la Lepanto, prizonier al piraţilor africani, mai apoi victima stăpînirii unui monarh smintit dar, pînă în cele din urmă, personificarea geniului învingător în tragica luptă cu oamenii.

În fond interesează mai puţin cunoaşterea fizionomiei omului material, locul unde i se află groapa, prietenii şi pizmuitorii săi, şi alte asemenea amănunte îndelung discutate, de vreme ce măreţia vieţii lăuntrice a scriitorului se cuprinde în pagini certe care nu vor cunoaşte nici bătrîneţe nici moarte.

Se află însă cu tot acest adevăr, dorul adînc sădit în fiinţa umană de a scotoci în lutul trecutului pînă şi cele mai zădarnice ştiri asupra existenţei oamenilor mari, urmărindu-se făptura concretă, schiţată ideal prin lectură, deşi nimic nu poate înlătura susţinerea că celei mai strălucite înregistrări biografice îi vor scăpa întotdeauna atestate sufleteşti importante pentru explicarea operei.

În ce priveşte existenţa lui Cervantes, datele adunate de cercetători se prezintă în adevăr disproporţionat de puţine faţă de zelul stîrnit de nemuritorul său roman. Graficul vieţii lui materiale apare iremediabil întrerupt şi cu numeroase ştersături iar scrierile contribuie prea puţin cu informaţia întregitoare.

Destul de tîrziu s-a putut stabili că scriitorul s-a născut la Alcalà de Henares în 7, 8 sau 9 octombrie 1547, într-o casă nevoiaşă. Tatăl său, un simplu sanitar şi medic de ocazie, s-a perindat prin multe localităţi, agonisind cu greu traiul unei familii compusă din nouă persoane.

Asupra învăţăturii scriitorului nu se ştie mai nimic sigur. În orice caz, bizuindu-se pe studiul amănunţit al operei, istoricii literari au constatat că autorul lui Don Quijote asimilase o literatură „amplă şi variată", fără a se putea fixa limitele culturii lui reale.

De la schimbarea localităţilor împreună cu familia adolescentul Cervantes trece la rătăcirea pe cont propriu. La 22 de ani el umbla acum prin diferite regiuni ale ţării (*andaba por las partes de Espana*). Venind în acea vreme cardinalul Acquaviva în misiune pe lîngă abstractul Filip al II-lea, Cervantes reuşeşte să însoţească pe chiriarh în Italia. Aici, mai întîi armatele franceze, apoi cele spaniole, se străduiau să lichideze

o epocă despre care Engels a spus că, în privinţa artelor, „nu a mai putut fi atinsă niciodată". Către această ţară năzuiau cu ghiotora spaniolii în acea vreme, atraşi de bogăţie şi aventură, iar unii, printre ei de bună seamă scriitorul nostru, şi de strălucirea literelor.

Însă idealul cu care venise tînărul Cervantes în Italia se spulberă în scurtă vreme în mod lamentabil. Deoarece lîngă un asemenea demnitar al bisericii cariera lui se opreşte la funcţia de om al casei (*camarero*), el părăseşte pe cardinal şi se înrolează în armată.

Dintre cele trei căi de ascensiune de pe vremea aceea, biserica, marea şi regele (*iglesia, o mar, o casa real*), scriitorul o încerca acum pe a doua. Şase ani slujeşte Cervantes în oştire. Se comportă brav în bătălia de la Lepanto, distingîndu-se şi în alte lupte. Pînă la urmă se alege fără mîna stîngă, „întru gloria dreptei", cum va spune mai tîrziu oţărîndu-şi adversarii. Pornind în cele din urmă, fără titlu şi fără bani spre Spania, cade în puterea corsarilor din Alger, unde stă cinci ani. Fire eroică şi inventivă, prizonierul maurilor încearcă evadări îndrăzneţe. Descoperit şi prins, Cervantes înfruntă pe bandiţi cu asemenea curaj şi isteţime încît scapă de ştreang. Eliberat prin colectă publică de călugării trinitari, scriitorul revede în fine ţărmurile Spaniei, unde îl aşteaptă într-adevăr libertatea pentru care a avut întotdeauna cuvinte de un omenesc adînc, nu însă viaţa dorită. Căci se poate spune că existenţa acestui om a fost patronată de la început pînă la capăt de înfrîngere şi sărăcie. Meritele dobîndite în lupte nu-i slujesc la nimic. „Ciungul" de la Lepanto nu primeşte rangul solicitat, de căpitan. Insistenţele sale pentru obţinerea vreunui post plătit de stat rămîn sterpe. Pe de altă parte el nu poate îngreuia prea multă vreme situaţia unui părinte bătrîn şi bolnav. Trebuie să-şi găsească o ocupaţie.

Din această etapă a vieţii lui Cervantes datează căsătoria sa cu fiica unui proprietar sărac din Esquivias, localitate în apropierea Madridului. În lipsă de alte perspective şi îmboldit de vechea muză încearcă teatrul, căci scena oferea posibilitatea unui cîştig mai grabnic. Cervantes a compus 20 sau 30 comedii de modă veche peste care a tras cu buretele prodigiosul Lope de Vega, acest „*monstruo de naturaleza*" (minune a naturii), autor a 1800 de piese. De la Cervantes autor dramatic au rămas *Numancia* şi *El trato de Argel*. Prima se remarcă prin măreţia cadrului şi suflu eroic, a doua prin temă. Amîndorora însă le lipseşte îndeosebi unitatea de acţiune, episoadele menţinîndu-se într-o autonomie vătămătoare.

Din aceeaşi epocă, relativ calmă, a şederii la Esquivias şi ca o consecinţă a acestui moment biografic, rezultă romanul pastoral *La Galatea* (1584) asupra căruia n-am avea de spus, în afară de faptul că reprezintă un ecou italian, prin Montemayor, decît ceea ce a scris însuşi Cervantes în privinţa genului: sînt *cosas soñadas y bien escritas para entretenimiento de los ociosos y non verdad*, adică „lucruri închipuite şi frumos scrise pentru desfătarea celor leneşi şi nu adevăr". Romanul pastoral ca şi teatrul n-au rezolvat situaţia materială a scriitorului, după cum nu i-au adus nici celebritatea. Pe aceasta avea s-o găsească în povestire, deşi pînă la sfîrşitul vieţii Cervantes s-a îndîrjit să aştepte de la contemporani mult rîvnitul titlu de poet.

Deocamdată înfrînt în literatură şi avînd greutăţi familiare sporite omul luptă neîntrerupt cu existenţa. În această vreme Spania lui Filip al II-lea a „onorat" pe autorul prim al strălucirii sale literare cu funcţiunile meschine de colector de substanţe pentru *Armada*, — mai apoi încasator de biruri vechi. Şi cu cîtă plăcere citesc astăzi oamenii ecclesiei amănuntul excomunicării lui Cervantes, aflat în pricina că se atinsese de sacrosanctele magazii ale celor ce trebuiau să-şi „lepede haina"!, întunecînd prin decizia lor un spirit mare, angajat tocmai atunci în lupta aspră dintre conştiinţă şi obligaţiile slujbei pe care i-o conferea beţişorul cu insignele puterii. De altfel în acest moment greu reapar în existenţa scriitorului intrigile unei feţe bisericeşti care-l duşmănise încă în vremea captivităţii în Africa.

În curînd îl aflăm pe Cervantes în închisoare, ajuns aici în urma complicaţiilor contabiliceşti în care îl vîrîseră slujbele. „Norocul" acesta l-a avut în două rînduri. Foarte probabil Don Quijote „a fost zămislit" în timpul recluziunii din Sevilla (1597-1602).

Iată-l aşadar abătut şi în cea de-a doua cale: regele. Îi mai rămînea marea. Dar şi acest drum i-a fost curînd închis căci intenţia sa de a pleca în Indii s-a izbit de greutăţi pe care nu le-a putut depăşi. Pierzînd una după alta oficiile amintite, ultima fază a vieţii lui Cervantes scapă de asemenea privirii scrutătoare a posterităţii. Documentarea nu este totuşi atît de săracă încît să nu rezulte cu dureroasă evidenţă că a trăit la bătrîneţe în umbră şi lipsuri. Ajunsese pînă acolo încît făcea contabilitate măruntă prin tîrg, întocmea acte, trăind din asemenea expediente. Arar se adăugau pomenile acordate de „Înălţimi", fireşte, în schimbul adulaţiilor eternizate cu pana.

În situaţia aceasta se afla Cervantes aproape de capătul vieţii, deşi numele lui devenise acum popular în Spania fiind cunoscut şi peste hotare.

Pe lîngă mizerie el trebuie să ţină piept invidiilor suscitate în cei de o breaslă de succesul lui Don Quijote (1605) ş din alte cauze. Lope de Vega însuşi, cunoscînd romanul în manuscris, adresează unui prieten, cu cinci luni înainte de apariţia cărţii, următoarea maliţie: „*Muchos poetas hay en cierne, pero ninguno tan malo como Cervantes, ni tan necio que alabe á don Quijote*". (Mulţi poeţi sînt în floare însă niciunul aşa de slab ca Cervantes, nici aşa de neştiutor ca să-l aprecieze pe Don Quijote).

Cu un an înainte de moartea scriitorului soseşte la Madrid o ambasadă franceză. Unii gentilomi se interesează, de bună seamă mai mult decît protocolar, de noutăţile literare spaniole. Aflînd de la cenzorul tipăriturilor că în curînd avea să apară continuarea la Don Quijote, voiră în chip deosebit să ştie mai multe despre buna lor cunoştinţă (prin *Galatea* si *Don Quijote*, partea I), Miguel de Cervantes y Saavedra. La răspunsul neocolit al cenzorului că scriitorul „era bătrîn, fost soldat, hidalgo şi sărac", gentilomul francez întrebă: „Cum se face că Spania nu îmbogăţeşte un astfel de om pe spesele tezaurului public?", în vreme ce alt personaj găsi de cuviinţă să atenueze efectele întrebării prin fineţea: „Dacă lipsa este ceea ce-l forţează să scrie, atunci să dea domnul să nu devină niciodată bogat pentru ca, prin operele sale, el care este sărac, să îmbogăţească lumea întreagă".

Indiferent de ce vor fi discutat pe această temă francezii cu spaniolul, ca şi alţi stăpînitori de trepte din propria-i ţară, cert e că Cervantes a rămas pînă în cele din urmă un hidalgo sărac, ţinut cu perseverenţă la periferia vieţii, scriindu-şi în umbră falimentul idealurilor de glorie însă ticluindu-l în aşa fel încît să le placă tuturora, şi în toate timpurile.

Între acestea scriitorul lucra intens, cu obişnuita-i voioşie. Apariţia primei părţi a lui Don Quijote a însemnat un succes. În vreme ce ediţiile se mistuiau una după alta, în răstimpul dintre prima şi a doua parte a romanului îşi adună nuvelele scrise mai de mult, completîndu-le cu altele noi şi publică *Novelas Ejemplares* (1613). S-a spus că, dacă n-ar fi rămas de la Cervantes decît aceste cincisprezece nuvele, numele său ar fi ocupat totuşi un loc de cinste în literatura spaniolă. Observaţia rămîne pe deplin dreaptă, mai ales din două puncte de vedere. Pe cel dintîi ni-l clarifică însuşi autorul în prologul cărţii: „...Şi eu mă socot drept primul care a scris nuvele în spaniolă, fiindcă acelea care circulă în număr mare, tipărite în limba noastră, sînt toate împrumutate din limbile străine. Acestea de aici sînt ale mele, nu imitate, nici furate; spiritul meu le-a zămislit, pana mea le-a adus la lumină". A doua îndreptăţire a afirmaţiei se bizuie pe valoarea lor artistică. Ele sînt, după Don Quijote, declară un bun cunoscător al limbii spaniole şi al lui Cervantes, „cel mai frumos titlu" al autorului „în faţa nemuririi". În ele se descoperă „sub mii de forme variate, fecunditatea imaginaţiei sale, umanitatea, verva spiritului său glumeţ fără causticitate, inepuizabilele sale resurse stilistice".

Novelas ejemplares, numite astfel pentru a se deosebi de cele italiene, cît şi pentru că ofereau subiecte instructive, au rezultat dintr-un îndelung contact cu diversele straturi sociale de la ţară şi de la oraşe mai ales din vremea cînd scriitorul era colector şi încasator al statului, avînd posibilitatea să cunoască pe viu oameni, moravuri, întîmplări. Ele cuprind un tablou complet, alcătuit din scene mărunte şi detaşate, al societăţii spaniole contemporane, văzută de un spirit optimist, cu ironie „indulgentă". Interesant de subliniat că, printre oamenii mari care l-au citit nu numai pe Don Quijote dar şi nuvelele lui Cervantes, se numără Marx şi Engels. Ambii citează în scrierile lor cîte o povestire (vezi K. Marx-F. Engels, *Despre artă şi literatură*).

Un an după *Novelas ejemplares*, scriitorul bătrîn, grăbit parcă să utilizeze la maximum ultimii ani, se întoarce la poezie, ţinînd cu orice preţ să-şi dovedească aptitudinile poetice. Cu poemul „*Viaje del Parnaso*" (1614), imitat după italianul Cesare Caporali, iscusinţa sa în materie se opreşte totuşi la nivelul obişnuit. Interesează doar tema şi conţinutul de idei al acestei „critici muşcătoare" la adresa reprezentanţilor noii şcoli poetice care „*con libros nuevos y con estilo nuevo*" (cu cărţi noi şi cu stil nou) duceau la pierzare frumoasa limbă a *secolului de aur*.

În fine, după zece ani de la apariţia primei părţi a lui Don Quijote şi numai cu un an înainte de sfîrşitul său, Cervantes tipăreşte (1615) partea a doua a celebrei cărţi. Anunţată în prologul nuvelelor, publicarea ei a fost grăbită de mistificarea săvîrşită cu multă probabilitate de un călugăr aragonez care, în 1614, substituindu-se cu viclenie autorului legitim, scosese chipurile continuarea părţii întîia a lui Don Quijote.

Cum ultrajul nu era dintre cele ce se puteau îndura, Cervantes s-a răzbunat în felul său. Mai întîi a grăbit sfîrşitul cărţii. Pe urmă s-a desfătat cu pana pe seama

vicleanului coautor (vezi prologul și capitolul 59) neomițîndu-l în ultimele rînduri ale povestirii. Ajuns aici, scriitorul atîrnă pana în cui, cît mai sus, spre a nu putea fi atinsă de „istorici prezumțioși și borfași" căci Don Quijote, continuă el, „s-a născut numai pentru mine singur, și eu pentru el. El a știut să facă, iar eu să scriu". Și a scrie isprăvile unui astfel de cavaler, aceasta nu este o greutate la care să reziste umerii autorului „bănuit din Tordesillas", „nici un subiect pentru spiritul său înghețat" și pentru „pana sa de struț, groasă și neascuțită". „Iar dacă intenționează să continue cu povestirea, să știe d-lui că n-are să poată s-o facă", deoarece Don Quijote a fost condus de Cervantes pînă la groapă. A murit, a fost coborît după datină și așezat cît era de lung, în mod real, încît este dincolo de orice „stare" de a face a treia campanie cavalerească.

Moartea îl găsește pe Cervantes scriind *Persiles y Sigismonda*, un roman fantastic, valoros doar prin perfecțiunea lui stilistică și interesant ca document psihologic și literar.

Considerînd cele de pînă aici, cineva ar putea avea impresia că, față de povara evenimentelor ei externe, viața interioară a lui Cervantes s-ar înfățișa întunecată. Nimic mai greșit decît să se aplice omului vreo formulă pesimistă, încadrîndu-l în secol ca pe o creatură firavă, aruncată de brutalitatea oamenilor în cocioaba mizeriei. Procedînd astfel, ar însemna să scoatem din timpul său un ins care i-a aparținut în întregime. Un spirit de un optimism rezistent, înzestrat cu natura tare a celui care trece prin încercări șăguind și înviorînd pe alții. Iată filozofia lui practică: „tristețea n-a fost făcută pentru dobitoace, ci pentru oameni, dar cu toate acestea, cînd oamenii cad în ea peste măsură, ei devin dobitoace" (II, 11).

Adevărul e că Cervantes a iubit viața intens și sub aspecte multiple, reeditînd în această epocă a renașterii spaniole oarecum atitudinea celor vechi. Spre a ne convinge avem la îndemînă nu numai informația biografică, dar mai ales opera. Aceasta mustește de spirit și bună dispoziție, contagiind pe cititor, obligîndu-l să-și închipuie pe autor scriind la adăpostul oricăror griji și nu într-o cameră de temniță, distrîndu-se pe sine și amicii de recluziune, *gente forzada del rey* (osîndiții regelui). De bună seamă ne găsim în fața unui scriitor în permanentă agitație de viață, un *desechado* al vremii lui, cum spune despre alții, care în timpul vieții nu s-a bucurat de glorie literară ca de pildă contemporanul Lope de Vega sau, ceva mai încolo, Quevedo, ori Calderon de la Barca. N-a reușit în teatru, n-a reușit în poezie, rămînînd mare în nuvelă și unic în *Don Quijote*. Dar el n-a avut nici firea unui *fra* Luis de Leon, ori a Terezei de Avila. Alcătuirea sa derivă dintr-o împletire, tipic spaniolă, a eroismului și fanteziei lui Don Quijote cu istețimea și realismul scutierului său. Ocolind introspecția acestei naturi complicate, mă mulțumesc să constat, împreună cu mulți cititori ai lui Cervantes, că dispoziția aderentă la viață a lui Sancho Panza îl însoțește pînă în clipa din urmă, uimind pe psiholog pagina scrisă în ajunul morții, împreună cu următorul adio pe aer de romanță, dictat de scriitor numai cu cîteva zile înainte de sfîrșit:

„Cîntecul vechi, odată vestit, care începe astfel:

Cu piciorul în scară, gata să încalec

n-aș vrea să-mi cadă așa de potrivit tocmai în epistola aceasta. Căci aș putea începe cu aceleași cuvinte și să spun:

Puesto ya el pie en el estribo
Con las ansias de la muerte.
Gran señor, esta te scribo.

Gata să încalec pe bidiviu
Cu știrile morții apropiate
Mare señor, aceasta îți scriu.

Ieri mi s-a dat extrema oncțiune, și astăzi îți scriu aceste rînduri. Timpul este scurt, așteptarea crește, speranța se duce..."

Încheind recapitularea biografiei fragmentare a scriitorului, ne vom opri mai mult, cum e și firesc, asupra operei care l-a situat pe Cervantes printre cei mai mari creatori de literatură ai lumii. Însă pentru înțelegerea corectă a scrierii se impune observarea momentului istoric spaniol din vremea lui Filip al II-a și imediat următor.

Ajunsă la apogeul puterii, cu succesorul lui Carol Quintul Spania începe să decadă

în exterior iar, în interior este măcinată de criza economică și epuizarea de forțe în urma războaielor.

Maiestatea sa catolică, închisă în Escurial, urmărește cu gîndul un soare ce răsare și apune în Spania, căci posesiunile ei înconjoară pămîntul. După înghițirea Portugaliei cu toate coloniile, rolul puterii centrale se va reduce la stăpînirea vastului imperiu. Dar integritatea acestuia se asigură cu armată, flotă, expediții, care cer oameni și bani, iar administrarea teritoriilor reclamă aceleași mijloace. Războaiele anterioare, exodul evreilor și al arabilor, aceștia trecuți de formă lac reștinism, împuținează populația țării. Aceasta numără acum opt milioane, dintre care un milion îl alcătuiesc două categorii parazitare : nobilii și slujitorii bisericii. Filip al II-lea nu este totuși mai puțin ambițios decît tatăl său. După Lepanto, atenția sa se îndreaptă spre Țările de Jos și Anglia.

Lipsindu-se în chip absurd de un amiral destoinic, Filip reușește să îngroape flota țării împreună cu 20.000 de oameni în apele Engliterrei, poruncind apoi, maniac cum era, slujbe bisericești întru pomenirea *Invincible-i Armada*. Ereticii englezi răpesc de-acum Spaniei primatul pe ape.

Ce-i pasă regelui că poporul e sărac? Cufundat în hîrțoage, decretează biruri noi, are mereu nevoie de bani. Și aceștia sosesc într-adevăr în cantități mari de peste mări și oceane, dar cum sosesc, așa se mistuie, producînd prin afluxul lor devalorizare și criză.

Agricultura se resimte de lipsa de brațe și de inflație, industria stagnează din cauza concurenței străine. Izgonirea evreilor și a moriscilor afectează simțitor starea economică generală.

Burghezia în creștere deposedează lent dar sigur aristocrația nobiliară deosebit de încăpățînată pe prerogative. Monarhia acționează față de cea din urmă în interesul său și al ei : aducînd-o la ascultare, îi întărește privilegiile și se reazemă de ea împotriva *cortes*-urilor.

Domnia lui Filip al II-lea mai este însemnată și prin altceva. Apărătorul imperiului, al absolutismului central și al feudalismului subordonat regalității a fost unul dintre cei mai fanatici păzitori ai catolicismului, întrecînd în zelul său pe papa însuși.

Pe vremea sa și a urmașilor imediați, inchiziția a înscris în istoria Spaniei acea pagină întunecată pe care lumea va citi-o întotdeauna cu indignare.

Sub imperiul acestor stări, viața socială în Spania pe vremea lui Cervantes se înfățișează sumbru. În guvernămînt domnește prepotența. Dreptatea se împarte pe bani. Slujbele se cumpără. Corupția a invadat nu numai instituțiile ci și viața particulară. Poporul suferă de foame, biruri, vexații. Nu este deci de mirare că briganzii atacă la drumul mare, că vagabonzii, aventurierii, cerșetorii alcătuiesc adevărate cartiere în orașe de mare trafic ca Sevilla, pe care Cervantes o numește de-a dreptul *amparo de pobres y refugio de de echados* (azilul săracilor și refugiul celor goniți). Pe deasupra groaza de inchiziție paralizează spiritele. Iată o mărturie: „De îndată ce se aud aceste cuvinte, *inchizitor și inchiziție*, toți încep a tremura mai tare decît frunzele pomului prin care trece suflarea vîntului". Desigur, starea descrisă nu se întîlnește numai în Spania și numai pe vremea lui Cervantes dar ea caracterizează acum epoca și țara [1]).

În condițiile acestea, viața de toate zilele capătă un caracter nestabil și aventuros. Bogatul își pierde ușor substanța și invers. Omul schimbă des ocupația și locul. Poetul leapădă pana pentru uniformă. Militarul scrie literatură. Actorul se face hangiu, scriitorul, om de afaceri. Burghezul își cumpără titluri, nobilul scapătă. Temnița, ștreangul, rugul au obișnuit pe oameni.Ușor cazi, ușor scapi, după cum lesne te pierzi. Setea de aur și goana după măriri potențează la maximum agitația generală ce cuprinde la începutul declinului său acest brav popor, devenit fastuos și mîndru în urma războaielor de cucerire.

Literatura spaniolă a veacului de aur oglindește cu aceeași exuberanță strălucirea și căderea epocii. Din contactul neîntrerupt cu Italia rezultă renașterea spaniolă. *Boscan*, *Garcilaso* și *Mendoza* introduc și adaptează tradiției naționale poezia italiană de curte, făcînd posibilă arta marilor lirici *Herrera*, *Luis de Leon*, *Theresa de Cepeda*, frații *Argensola*.

Alimentînd spiritul de aventură suscitat de războaie, romanul cavaleresc fantastic găsește în Spania un teren atît de propice încît se amestecă uneori cu viața reală, pînă ce Don Quijote îi dă lovitura de grație. El este concurat în popularitate de altă producție falsă, destinată, cum spune Cervantes, leneșilor, și anume romanul pastoral.

Lope de Vega domină scena cu improvizări uimitoare în care se reproduce „mons-

---

1) Pentru o documentare mai largă a se vedea Jean Cassou, *Cervantes* (în colecția *Socialisme et culture*, Paris 1936).

truos" de vie realitatea. Privită exclusiv de la periferia socială a tîrgului, ea se înfățișează cu egală vioiciune în povestirea picarescă.

Prins de curente, Cervantes nu se poate despărți de orientarea literară a epocii, înscriindu-se în actual cu producțiuni la modă. Dacă ar fi rămas la ele, istoria literară l-ar fi înregistrat ca pe un gregar de talent. Dar, spre norocul său și al posterității, scriitorul și-a aflat la timp chemarea naturală de povestitor umorist satiric. Apărut într-un moment istoric potrivit, cu Don Quijote, Cervantes s-a legat în chip indisolubil de epocă printr-o atitudine protestatară pe care cercetătorii idealiști în genere au neglijat-o, considerînd că semnificația generală a capodoperei cervantești rezidă în intenția literară declarată a autorului și nu în materia socială în care pretextul literar își găsește dezvoltarea artistică. Căci campaniile lui Don Quijote și, mai mult decît acestea, dezechilibrul său, oferă autorului posibilitatea pe de o parte de a însoți pe cavaler în contactul cu diverse categorii, pe de alta de a-și spune, la adăpostul extravaganței personajului, opiniile proprii asupra societății contemporane. Îmi îngădui, așadar, să văd în „psihopatia discontinuă" a lui Don Quijote un calcul ingenios prin care se acoperea intenția socială. Voi insista documentar asupra acestui aspect al scrierii.

În chiar precuvîntarea la Don Quijote, autorul strunește de două ori arcul: după ce stigmatizează nebunia generală trezită de „cărțile vane de cavalerie", Cervantes se opune cu propriul exemplu scriitorilor obișnuiți a-și prefața cărțile cu sonete, epigrame, laude scrise de „duci, marchizi, conți, episcopi, domnițe sau poeți preavestiți", îngreuindu-le cu „erudiție și doctrină", punînd însemnări pe margini, note la sfîrșit, sentințe din filozofi și cărțile sfinte (în dedicație pomenise de obiceiul unora, care „depășind marginile neștiinței lor obișnuiau să condamne cu mai multă asprime și mai puțină dreptate" ostenelile autorilor).

Intrînd în cursul povestirii vom releva din capul locului faptul că Cervantes își exprimă cu multă precauție opiniile care ar fi putut alarma inchiziția și pe guvernanți. Subtilitatea cu care evită riscurile îmbracă forme stilistice și de idee, foarte variate. Echivocul, argumentarea străvezie, discuția contradictorie, proverbul, ridiculizarea personajului opinent, comicul de situație sînt, sub pana sa, doar unele soluții.

Începem despuierea materialului de satiră socială pornind de sus, de la regalitate. Strălucirea acesteia nu orbește spiritul liber al scriitorului care, ici strecoară dictonul „în casa proprie omul e stăpîn ca Vodă pe biruri", în altă parte neștiutorul Panza asigură pe un canonic că el, Panza, ar fi „tot așa de bine rege", în statul pe care vrea să i-l procure Don Quijote „precum un altul este în ale sale". Mai încolo Vicente de la Roca, un fel de *miles gloriosus*, pretinde „cu aroganță" că în calitate de soldat „nu este cu nimic obligat nici măcar regelui". Iar Tereza Panza replică soțului ei: „dar așa se scriu legile cum vor regii". În fine are cuvîntul Don Quijote însuși: „Una dintre cele mai penibile treburi pe care le au regii, printre multe altele, este de a fi îndatorați să asculte pe toți și să răspundă tuturora". Ironia frazei rezultă nu atît din caracterizarea obligațiilor regale cu atributul „penibile" cît din insinuarea ideii că monarhii nu-și îndeplinesc asemenea îndatoriri. Prin vorba înțeleaptă a aceluiași personaj se pronunță în alt loc Cervantes si asupra rolului curtenilor care (a se observa discreția) „susțin strălucirea tronului și maiestatea regală". Pînă la urmă ilustrul cavaler cu idei egalitare, folosind cunoscuta comparație între marea scenă a lumii și teatrul propriu-zis, așază binișor atît pe cei mari cît și pe cei mici în egală condiție subpămînteană: „după cum actorii, mîntuindu-și rolurile devin în culise egali, același lucru se întîmplă în comedia acestei lumi, în care unii îi fac pe împărații, alții pe pontifii, în sfîrșit pe atîtea personaje cîte se pot introduce într-o comedie. Însă cînd ajung la capătul piesei, adică atunci cînd se mîntuie viața, moartea le ia tuturora costumele prin care se deosebeau, și toți se întorc din nou egali în mormînt".

Dacă satira lui Cervantes se îndreaptă împotriva treptei celei mai înalte rar și cu multă băgare de seamă, cu cît coborim scara ierarhiilor, ea se manifestă mai liber.

Se știe că orgoliul de castă izola nobilimea spaniolă de restul cetățenilor cu cît întăririle monarhice sporeau mîndria și sentimentul onoarei, specific poporului în genere în acea epocă de putere spaniolă, dar mai ales clasei privilegiate. Nu este de mirare decît că gîndirea liberă a Renașterii (și Cervantes o reprezintă în chip evident) afla în Spania un teren larg de acțiune.

Episodul Dorotea pune în lumină atît izolarea de clasă a nobilimii cît și prepotența ei, fiind în același timp un document asupra ridicării burgheziei. Victimă a șireteniei nobilului Fernando, Dorotea, bogată ca și acesta, dar burgheză de origine umilă, rostește în disperare aceste cuvinte: „căci poate puținul meu noroc mi se trage din nenorocul (părinților) de a nu se fi născut iluștri" iar, mai încolo, caută să-l convingă pe Fernando să o ia în căsătorie, invocînd printre altele situația: „Și

dacă ți se pare că-ți pîngărești sîngele tău nobil amestecîndu-l cu al meu, socoate că puțină sau nici o noblețe nu-i pe lume care să nu fi mers pe acest drum", pe lîngă aceasta „adevărata noblețe stă în virtute". În II, 6, Don Quijote închină ideii originii joase a celor mari o întreagă disertație, constatînd cu evidență mîhnire că „familiile plebeiene servesc doar să mărească numărul oamenilor vii".

Reacția populară față de aristocrația titluirilor se exprimă, de pildă, în cuvintele Terezei: „în ziua în care aș vedea (pe fiica mea) contesă, am să cred că o bag în pămînt", sau ale donei Rodriguez: multe guvernante ar putea să fie astăzi contese dacă soarta ar fi voit; rămînînd însă în condiția în care se află „în casa oamenilor de calitate sînt lăsate să moară de foame". Aceleiași Tereza Panza îi repugnă apelativul „coană". Căci, spune ea „un dona deasupra numelui „ar apăsa-o așa de tare încît n-ar putea să-l suporte". De aceea vrea să-și păstreze numele curat „fără prelungire și fără chindiseală".

O categorie statală puternică pe vremea măririi Spaniei o alcătuiau guvernatorii și uneltele lor. Cîrmuirea hrăpăreață și abuzivă a acestora a lăsat urme adînci în opera lui Cervantes și nu numai în ea. De nenumărate ori scriitorul stigmatizează rapacitatea, ignoranța și trîndăvia împuterniciților regelui. El părăsește exprimarea echivocă și celelalte expediente, înlocuindu-le cu atacuri directe. Și este semnificativ că cele mai aspre rechizitorii pornesc de la reprezentantul spiritului popular al operei, țăranul sărac Sancho Panza. Iată cîteva din rostirile sale: „Am văzut pe aici guvernatori care nu stau nici măcar la pingica papucului meu, și cu toate acestea oamenii le spun înălțimea voastră, și mănîncă din farfurii de argint". Plecînd să preia postul iluzoriu de guvernator, Panza își dă arama pe față (în fond scutierul servește de pretext autorului, măcar că din fire nici Panza nu-i insensibil la atracția magică a banului): „în cîteva zile voi pleca pentru slujba de guvernator, la care mă duc cu mare dorință de a aduna bani, căci mi s-a spus că toți guvernatorii proaspăt numiți se duceau cu aceeași dorință". Altădată socoate că din felul în care a judecat el însuși, ca guvernator, unele cauze „se poate trage concluzia că aceloria, care guvernează, chiar dacă sînt niște proști, Dumnezeu le face cîteodată grația de a-i călăuzi în judecățile lor". Scăpînd în fine de funcție, exguvernatorul încheie: „vă rog să împărtășiți ducelui, stăpînul meu, că gol m-am născut, gol mă găsesc; nu pierd și nici nu cîștig; vreau anume să spun că, fără o lețcaie am intrat în acest guvernămînt și că ies din el fără o lețcaie, exact altcum decît fac de obicei guvernatorii altor insule".

Folosind momentele de luciditate ale eroului principal, în care acesta se arată foarte învățat și experimentat, Cervantes ține mult la părerea lui don Quijote asupra aceleiași teme. Și într-adevăr cavalerul nu pare deloc extravagant atunci cînd se pronunță asupra ignoranței guvernatorilor maiestății sale care, deși neinstruiți, știu totuși să guverneze ca niște „vulturi". Însă cine vrea să se edifice cu de-amănuntul asupra comportării guvernatorilor și, în genere, a tuturor potentaților vremii să parcurgă „regulile și maximele" înțelepte cu care don Quijote își împodobește ucenicul întru umanitate și justiție socială, Sancho Panza, în ajunul plecării lui la cîrma insulei Barataria. Citindu-le avem sentimentul că nicăieri în povestire autorul nu se mărturisește cu atîta gravitate și spirit inoitor ca în aceste capitole XLII și XLIII ale părții a doua, destinate aproape în întregime pregătirii lui Sancho în vederea demnității ce-l aștepta. Paginile respective au valoarea unui document social de prim ordin.

După cum se știe Cervantes a experimentat pe propria-i piele justiția timpului său. Dar nu această împrejurare explică atacurile scriitorului la adresa distribuitorilor dreptății, cît starea generală de corupție în care aceasta se exercita. Sensibil din fire la nedreptate, scriitorul reacționează față de realități din considerații sociale și general umane. Iată doar cîteva fapte:

Plecat în lume ca să îndrepte „strîmbătățile", don Quijote întîlnește un convoi de condamnați pe care îi eliberează. Înainte însă de săvîrșirea faptei cavalerul voiește a afla pricinile osîndirii fiecăruia. Cunoscînd că delictele nu erau grave și considerînd că oamenii își ispășiseră deja pedepsele, osîndirea la galeră i se pare nedreaptă și crudă, mai ales că delincvenții îi declaraseră deschis că la judecată „n-au avut cu ce unge pana grefierului și ascuți mintea procurorului"... și nimeni n-a intervenit pentru dînșii. Eliberatorul conclude: „mi se pare hotărîre aspră să faci robi pe cei pe care D-zeu și firea i-au făcut liberi". În altă parte el constată cu indignare că legea se interpretează arbitrar (*la ley del encaje*), că făgăduielile și cadourile bogatului, pasiunea personală, rudenia, orbesc pe judecător. Altădată ironizează vorbăria goală a procurorilor precum și modul de a rezolva procesele îndoielnice prin soluția comodă a lichidării lor în pripă.

S-a scris mult despre ideea de justiție a lui Cervantes (vezi Popescu-Telega,

Don Quijote, I, 189) invocîndu-se din nou gîndirea renaşterii, dar ceea ce interesează în discuţia purtată sînt mai ales substratul social al opiniilor scriitorului precum şi poziţia sa combativă.

Continuînd documentarea asupra perspectivei sociale oferită de roman ne oprim la capitolul Cervantes şi biserica. Dintru început ne surprinde curajul cu care s-a expus deseori autorul, dealtfel destul de atent în evitarea interpretărilor. Cervantes a avut personal de furcă şi cu slujitorii ecclesiei, dar a scăpat cu trupul nevătămat. În schimb scrisul său păstrează zgura amară a experienţei al cărei iz tăios îl simte oricine.

Nu încape îndoială că anticlericalismul şi libertatea de gîndire ale renaşterii au avut un rol însemnat în definirea atitudinii scriitorului, dar ea se explică în bună parte prin spectacolul lumesc de atunci al bisericii. Observînd ici-colo întîlnirile lui Cervantes cu cele sacre, reţinem un joc inteligent şi fin de-a v-aţi ascunselea pe care urmaşii lui Ignaţiu, pe de o parte, ai lui Rabelais pe de alta, s-au străduit să-l tălmăcească felurit, cu toate că triniţarul autor al delicioaselor viclenii, a lăsat posterităţii atîtea pasaje clare.

În căutările sale de aventuri don Quijote se ciocneşte adesea cu preoţi şi monahi. Iată-l bunăoară dînd piept cu un convoi precedat de două „momii" (călugări benedictini cu umbrelă şi ochelari de soare) pe care socotindu-i nişte vrăjitori, după ce în prealabil îi apostrofează folosind calificativele aspre de „îndrăciţi" şi „nelegiuiţi", „mişei vicleni", îi atacă furios.

Din nou înşelat (!) „de perceperea falsă a realităţii" (T. V i a n u), Cavalerul Tristei Figuri atacă alt convoi de unsprezece preoţi, care conduceau noaptea la lumina faclelor un mort, disculpîndu-se ulterior că s-a înşelat, nu din vina sa, deoarece „preoţii îmbrăcaţi în giubele, cu facle aprinse, rugîndu-se, şi cerniţi, semănau într-adevăr cu duhuri rele şi de pe cealaltă lume; şi astfel nu s-a putut stăpîni să nu-i atace, şi i-ar fi atacat chiar de ar fi ştiut că erau cu adevărat diavolii din infern, cum i-a crezut şi socotit întotdeauna".

Comentînd pasajul, Al. Popescu-Telega arată că „cei ce susţin că Cervantes a fost un vrăjmaş ascuns al bisericii şi deci al preoţilor nu s-au oprit asupra cuvîntului *siempre* (totdeauna)", deşi textul prilejuieşte interpretarea peiorativă, pe lîngă aceea care lasă a se înţelege că don Quijote a asemuit pe preoţi cu diavolii numai atunci cînd noaptea, făcliile şi costumele l-au înşelat. Iată aşadar unul din acele echivocuri care, prin însuşi faptul că trezeşte un înţeles oscilant între două soluţii, pune pe clerici într-o lumină defavorabilă. Că lucrurile stau astfel ne-o probează retractarea imediat următoare, destinată, cu toată suculenţa ei ironică, să adăpostească pe ingeniosul hidalgo don Cervantes şi nu don Quijote, grăbit acum, după săvîrşirea infracţiunii, să se confeseze (lui Panza !) bun catolic: „Eu înţeleg, Sancho, că rămîn excomunicat pentru că am pîngărit cele sfinte, *juxta illud, si quis suadente diabolo* etc., deşi ştiu bine că nu le-am atins cu mîinile, ci cu lancea; cu atît mai vîrtos, cu cît eu nu credeam că aduc jignire preoţilor şi lucrurilor Bisericii, pe care o respect şi ador ca un catolic şi credincios creştin ce sînt, cît nălucilor şi balaurilor de pe lumea cealaltă", citînd în sprijinul nevinovăţiei sale o întîmplare relativ asemănătoare, săvîrşită de marele Cid Diaz înaintea Papei, pentru care a fost excomunicat, rămînînd totuşi în mare consideraţie.

Cît de obsequient se simţea Cervantes faţă de persoanele şi lucrurile sfinte, se poate aprecia din multe pagini ale operei. Ici cunoaştem un preot tutore ce amînă căsătoria nepoatei pentru a se folosi cît mai îndelungat de averea ei. Colo ni se arată zelul cu care oamenii bisericii „se roagă să vie binele de sus, în loc să-l înfăptuiască jos".

Scriitorul pătrunde în viaţa slobodă din mănăstiri căci, constată el, „călugării de astăzi nu seamănă cu cei din deşerturile Egiptului, care se îmbrăcau cu frunze de palmier şi se nutreau cu rădăcinile pămîntului". El condamnă lăcomia preoţilor după venituri fixe „afară de ce mi-i aduce căldăruşa". Lui don Quijote din Sierra Morena îi atîrnă la şold nişte mătănii confecţionate din poalele cămăşii [2]. Sancho Panza intră în satul său purtînd pe măgar armătura stăpînului definitiv înfrînt acoperită cu un fel de odăjdii ridicole. Într-un loc al povestirii don Quijote compară schimbarea hamurilor de pe doi catîri cu *mutatio caparum* a cardinalilor.

Scriitorul ia în deridere viaţa de apoi, „judecata" din urmă, poveştile din scrie-

2) Al. P o p e s c u - T e l e g a observă: „Aceste mătănii făcute din poalele unei cămăşi a părut lucru ireverenţios pentru religia catolică, şi din această pricină unii editori au schimbat pasajul şi au preschimbat mătăniile în boabe de năut" (*op. cit.*, II, 85).

rile sfinte Citează dictoane populare ca acestea: „îndărătul crucii stă ascuns diavolul", „preotul se hrăneşte din ce propovăduieşte" etc.

În sfirşit Cervantes nu uită să se adreseze însăşi capului tagmei: cînd papa moare, „trupul său nu ocupă mai mult loc în lut decit cel al pălmarului, deşi unul este mai mare decit celălalt".

Intervenind din nou Panza, acesta încearcă să-şi reţină stăpînul pornit cu suliţa împotriva unei procesiuni populare pe vreme de secetă: „unde mergi stăpîne don Quijote?, strigă el. Ce diavoli porţi în trup care te aţîţă în contra credinţei noastre catolice?". Formal, întrebarea scutierului se potriveşte cu o profesie de credinţă, în fond, dacă se analizează circumstanţele, ajungem la concluzia exact opusă.

Neintenţionînd să discutăm sinceritatea catolică a lui Cervates, ne mărginim să apreciem opinia (vezi şi A m e r i c o C a s t r o, *Pensamieno de Cervantes*) că posteritatea nu are dreptul să răstălmăcească poziţia critică limpede a scriitorului faţă de biserică, chiar dacă în cartea sa apar figuri de clerici luminoase ca aceea a preotului din satul lui don Quijote sau a unor canonici pe care acesta ii intilneşte in pribegiri şi cu care discută lucruri foarte serioase. Căci oricîte atingeri există între suflul de largă umanitate al romanului şi intre îngăduinţa creştină, şi de bună seamă ele există, nimeni nu va putea contesta adevărul impus de text că scriitorul s-a ridicat împotriva unei categorii sociale, avară şi falsă, categorie pe care a demascat-o cu suficiente riscuri, pentru a fi îndreptăţiţi să vedem în Cervantes un om al timpurilor noi.

Şi deoarece credinţele populare au multe atingeri cu biserica, voi adăuga la cele de mai sus, cuvîntul lui Cervantes în această privinţă. Purtătorul său de opinii, don Quijote, se pronunţă cu vigoare a-i caracteristică astfel: „ştiu bine că nu există farmece pe lume care să poată urni său sili voinţa, cum gîndesc unii slabi de minte". Cu asemenea lucruri se ocupă „muieruştile netoate", iar „semnele"... „nu se bazează pe nici o raţiune naturală". Dacă, de pildă, unul întilneşte un călugăr, se întoarce din drum, altul, vărsînd sarea pe masă, conclude pe loc că nu-i bine. Omul „cu mintea întreagă" nu crede într-acestea. Vorbind astfel, să fi uitat oare pozitivul cavaler, devenit iarăşi lucid, că în prima etapă a isprăvilor el însuşi se ocupase în chip harnic cu prepararea unui elixir făcător de minuni, asupra căruia rostise „mai bine de optzeci de tatăl nostru şi tot atîtea ave Maria, salve şi crezuri, întovărăşind fiecare vorbă cu o cruce binecuvîntătoare"? Nu, desigur, deoarece preparatul respectiv era de fapt destinat vindecării superstiţioşilor de credinţa în leacuri băbeşti.

În cunoscuta pledoarie a lui don Quijote asupra întîietăţii armelor faţă de litere (tema era actuală în Renaştere), preferinţa lui Cervantes pentru primele se explică nu numai prin amintiri personale ci şi prin starea de spirit generală ce caracterizează în acea vreme poporul spaniol. Dar, cu toată simpatia pentru cariera încercată pe vremuri, observaţiei scriitorului nu-i scapă aspectele negative ale vieţii militare, căci sub strălucirea aparentă a profesiei se ascundeau realităţi dureroase. Aşa, de pildă, se arată riscurile eroismului, se descrie viaţa aspră a militarului aflat în orice clipă suspendat în alternativa: moartea glorioasă ori calicia pe viaţă. O dată scăpat din încăierare, il aşteaptă uitarea. Dacă a fost mutilat, nimeni nu se ocupă de dînsul, avînd soarta negrilor folosiţi la muncă; li se dă libertatea cînd au devenit inapţi să lucreze, spre a muri de foame. Cervantes cunoştea personal adevărul că înaintările în oştire se făceau prin intervenţii şi alte moduri dezaprobabile. El ştia că tinerii se înrolau în general de nevoie căci iată cîntecul unuia dintre ei, în drum singur la cap prin pădure spre unitate: „la război, nu m-aş duce cum mi-i voia, de-aş avea parale, dar mă împinge nevoia". Este vrednică de reţinut în această ordine de idei, opinia rostită solemn de Cervantes, prin gura lui don Quijote: „pacea este cel mai mare bun pe care oamenii il pot dori în această viaţă". Exprimînd o anumită stare de spirit a poporului spaniol de atunci, declaraţia capătă astăzi o deosebită actualitate.

Epocă bogată în contraste Spania lui Filip al II-lea şi al III-lea oferă un spectacol trist în privinţa numărului desmoşteniţilor. Observator ascuţit al stărilor, în lupta aspră dintre opulenţă şi pauperitate simpatiile lui Cervantes, cum era de aşteptat, se îndreaptă spre cei lipsiţi. Constatările lui se traduc într-un limbaj direct, deseori parcă îngreunat de apăsarea întunecată a omului privitor din ungherul său meschin la strălucirea provocatoare a bogatului. Iată, fără comentar, cîteva din sentinţele cărţii:

Este „parcă inerent bogatului să fie onorat"; „asupra săracului oamenii îşi aruncă ochii în treacăt, asupra celui bogat se opresc"; „cînd vedem o persoană bine echipată, scump îmbrăcată, şi înconjurată de-un roi de valeţi, pare că ea ne obligă să-i purtăm respect"; „cea mai trainică temelie a lumii este banul"; „nu sînt decit două feluri de ranguri şi de familii în lume, cum spunea una dintre bunicile mele [a

lui Sancho Panza] şi anume *a avea* şi *a nu avea*"; „în ziua de astăzi mai degrabă se pipăie pulsul bogatului decît al învăţatului şi un măgar acoperit cu aur arată mai frumos decît un cal cu samar"; „asupra frumoasei sărace se reped corbii, ulii, păsări mizerabile de pradă, însă asupra celei bogate se aţin vulturii regali, nobilii şoimi, păsările ce zboară înalt"; în fine „oamenii umblă uşor îmbrăcaţi din două cauze: căldura şi sărăcia".

Şi de data aceasta apare semnificativ temeiul că majoritatea verdicte'or impotriva posedanţilor sînt pronunţate de cele două personaje fără avere, Sancho Panza şi don Quijote.

Aspectele negative ale societăţii în care s-a ivit marele judecător al veacului se înşiruie întregindu-se reciproc şi organizîndu-se de la sine într-o zugrăvire de ansamblu. De la Vodă cu birurile şi legile Cervantes trece prin reşedinţele guvernanţilor, prin existenţa goală din curţile ducale, priveşte cutezător în altare, înlătură aparenţele justiţiei, se opreşte pe cîmpul de bătaie, în schituri, peste tot, pierzîndu-se în cele din urmă în lumea de rînd, căci aceasta avea „mare lipsă" de don Quijote „pentru atîtea ocări cîte gîndea să spele, năpăstuiri să alunge, strîmbătăţi să îndrepte, samavolnicii să îndepărteze şi datorii să plătească".

Necontenit pe drumuri, autorul face cunoştinţă cu hangii „nu mai puţin hoţi decît Caco, nici mai puţin pehlivani ca studenţii ori pajii" foşti *picaros* prin toate judecătoriile şi tribunalele din Spania", cu toate acestea el îi priveşte cu indulgenţă ca pe nişte staţionari cuminţiţi şi necesari drumeţului lihnit şi însetat. Aceeaşi îngăduinţă o arată faţă de şarlatanii de nevoie ca Roque Guinart. În schimb la vederea gua zilor stradali, izbucneşte în invective ca acestea: „hoţi în uniformă" şi „jefuitori ai trecătorilor pe temeiul licenţei Sfintei-Frăţii".

Acţiunea romanului se desfăşoară eminamente în mediul rural. De aici don Quijote vede mai clar stricăciunea oraşului. Acesta caracterizează mai bine „vîrsta depravată" şi „veacurile păcătoase", cum îşi numeşte epoca. Aici s-au aciuat fecioarele stricate, literatul îşi plimbă sărăcia şi cucoanele îşi arată împopoţonarea. Alături de ei poeţii işi etalează înfumurarea, medicii ignoranţa, învăţaţii chindiseala „conjuncturală", bogaţii necinstea şi săracii zdrenţele. Încît Cavalerul Tristei Figuri se vede cu durere îndreptăţit să se constate „rătăcitor fără hodină", în „atît de urîtă vîrstă" cum este aceea în care trăieşte.

Desigur Cervantes nu a scris pe ton de predică moralizatoare. Înşirîndu-i una după alta sentinţele, alături de cele cîteva consideraţii generale de mai jos, nu vrem să denaturăm (de altfel nici n-am reuşi) adevăratul caracter al operei, în fond de un optimism masiv în concepţie şi de o extraordinară dispoziţie în comunicare, ci numai să subliniem marele potenţial critic, intenţia socială evidentă a romanului.

Astfel, referindu-se la stări generale, scriitorul observă că „în prezent lenea triumfă asupra osîrdiei, trîndăvia asupra muncii, viciul asupra virtuţii, aroganţa asupra valorii", că „frauda, înşelăciunea ori şiretenia se găsesc împreunate cu adevărul şi sinceritatea", că „în această vale a plîngerii", lumea, toate sînt „amestecate cu înşelătorie şi răutate" etc. Iată doar cîteva citate care definesc poziţia scriitorului şi din care se desprinde totodată acel suflu larg de umanitate caracteristic operei.

În contrast cu lumea înfăţişată pînă acum ne oprim asupra unei perspective odihnitoare. Fundalul ei se situează calm pînă la idilism în natura rurală, printre păduri şi ogoare. Iată-l de pildă pe marele „campion al adevărului" în mijlocul ciobanilor, „aceşti oameni de ispravă", la stînă. Sancho Panza nu conteneşte să ridice oala cu zeamă tare şi să înfulece ghindă coaptă, fără grijă de „farafasticuri şi ploconeli", iar don Quijote, mulţumit, evocă farnetic traiul patriarhal cînd natura oferea şi omul n-avea decît să întindă mîna ori să caşte gura.

Pribegii cu mintea atinsă, a unuia de cărţi, a celuilalt aşa... din simplitate, dorm prin codri şi poiene, în cîmp deschis ori la umbra copacilor, după caz. Întîlnesc cărăuşi, păstoriţe deghizate, „nunta în codru", faimoasa nuntă a belşugului şi a dezlegării melodramatice, în care Don Quijote, omul onoarei şi al dreptăţii îşi află cu precizie rolul. Cu dansuri nesfîrşite, bucătărese îmbujorate şi „spumă de găini" în oale (bucuria lui Sancho !).

Pe o pajişte valetul lui don Quijote se întreţine cu un tovarăş de scutierie, şi după o matură considerare a cazurilor slujbei, amîndoi doresc un singur lucru: întoarcerea acasă. Acolo, pentru a trăi fericiţi în satul lor, le vor fi de ajuns „un catîr, o pereche de ogari şi o undiţă". Cam în acelaşi fel, dar pe alt ton, se pronunţă şi hidalgul Diego de Miranda, mare „pescar şi vînător", mulţumit fără ifoase cu traiul liniştit de la ţară.

Dar scriitorul pătrunde mai adînc în mediul rural. Alături de idilismul său, în bună parte livresc, își face loc realitatea satului observat cu vădită simpatie. Este adevărat, în lumea de jos predomină întunericul, vrăjbile, mii de superstiții dar, pe lingă acestea, cită înțelepciune, sănătate morală și dispoziție izvorită din muncă! Mai ales două personaje descopăr comorile și uneori slăbiciunile satului spaniol de atunci: Sancho Panza și soția sa Tereza. Ambii sînt naturi simple, pozitive, măcar că primul suferă binișor de „abstractizarea" stăpînului. Iată citeva locuri grăitoare. Măgarul este singura lor sursă de viață. Și care cunoscător al satului nostru de odinioară n-ar putea cita pe cont propriu momente similare cu acela al întoarcerii acasă a lui Sancho Panza cînd tovarășa sa, văzîndu-l cu dobitocul alături, izbucnește printre lacrimi cu întrebarea: „măgarul e sănătos?" Vom conveni că un asemenea amănunt își are prețul nu numai în aprecierea realismului cervantian ci și pentru desluşirea unor umbre moi în care nu întîmplător autorul își îmbracă scena. Aceleași personaje interpretează spiritul batjocoritor cu care păturile de jos, din ce în ce mai cutezătoare, privesc tagma aristocrației nobiliare. Tereza mai ales „nu poate suferi morga și suficiența" celor mari fiindcă ea „a fost totdeauna prietena egalității", lepădîndu-se ca de satana de titlurile nobile pe care i le flutura înaintea închipuirii nălucitul Panza. Revenindu-și din reveriile de glorie nici acesta nu va răbda un *-issime* după titlul de *scutier*, protestînd că el e „Panza și nu *scutier-issime* Panza".

Cervantes cunoaște uimitor de bine glosa înțelepciunii populare: Tereza și Sancho vorbesc aproape numai în pilde. Scutierul devine bufonul favorit al curții ducale nu atît prin fizicul și faptele lui cît prin hazul stîrnit de proverbe, în vreme ce lectorul apreciază abilitatea cu care îi ustură pe cei mari din jurul-i, necruțîndu-și nici chiar stăpînul. De bună seamă prin hîtrenia lui Panza scriitorul pledează în numele său și al masei, pentru iscusința minții populare.

Paginile din care reiese că Cervantes s-a simțit aproape de oamenii care „măresc numărul" sînt numeroase. Putem evoca de pildă scena din prima ieșire a lui don Quijote, cînd un consătean, găsindu-l bătut și risipit pe pămînt, îl adună milos, îl urcă pe măgar și-l duce împreună cu mîrțoaga acasă, sau intervenția umană a cavalerului în ajutorarea băiatului legat de copac și biciuit de chiabur ș. a.

În încheiere vom aminti episodul introdus, anume pentru a da posibilitate scriitorului să-și spună opinia în arzătoarea problemă politică ce agita Spania, a prigonirii populației arabe creștinate. Din modul în care creează și rezolvă drama respectivă, rezultă neîndoios că Cervantes, spirit tolerant, n-a fost de acord cu acțiunea barbară a guvernanților împotriva moriscilor.

Sub amintirea lecturii cît și din cele expuse mai sus se impune, credem, opinia: parodiind anumite genuri pe gustul contemporanilor, Cervantes concepu ideea unei scrieri, al cărei caracter fantastic-umorist, îngăduia scriitorului să-și spună cuvîntul, cînd pe ocolite cînd pe față asupra vieții contemporane sub toate privirile.

Lăsînd la o parte infinita problematică specială a acestui „mediu refractar excepțional" (G. Călinescu) în care mintea omului se pierde ca într-o apă fermecată [3]), am încercat să contribui la punctul de vedere că don Quijote oferă elemente de critică socială atît de puternice încît nu pot fi acceptate soluțiile idealiste, dintre care mai atrăgătoare se prezintă cea exprimată prin canonul „artă de dragul artei" (noi zicem „de florile mărului"), atita vreme cît textul însuși ne obligă să atribuim romanului caracterul de operă cu intenții sociale limpezi [4]).

Care este în concluzie punctul de plecare al autorului? A urmărit Cervantes să dea prin romanul său lovitura de moarte literaturii cavalerești [5]), rezumîndu-se la dezvoltarea unei parodii literare, căci iată cuvintele proprii: „Scrierea nu țintește la altceva decît să dărîme autoritatea și primirea de care se bucură în lume și în popor romanele cavalerești" și „dorința mea n-a fost alta decît să determine pe oameni a condamna falsele și extravagantele istorii cavalerești, care, lovite mortal

---

3) Marx îi scrie lui Engels (1854, 18, II): „Acum sînt cufundat în Don Quijote"

4) Cfr. și D. Drimba *Don Quijote* — sensul eroului și semnificația operei, în *Limbă și literatură*, Buc. 1956.

5) Cervantes „ridiculizează întreaga viață din aceste opere [romanele cavalerești], transformînd-o în caricatură: lucrurile cele mai însemnate, ca și cele mai mărunte, sînt reduse la absurd și descrise în toată goliciunea lor tristă și comică totodată" (I. Iordan).

de cea a veritabilului meu don Quijote, umblă acum poticnindu-se şi vor cădea cu totul fără nici o îndoială"? Pare improbabil, printre altele, din pricina insubordonării stricte a episoadelor la ideea generală, cît şi a felului în care autorul se cuprinde în paginile cărţii.

Unii, luînd partea pentru întreg, au descoperit în don Quijote o temă patologică, alţii răzbunare literară, alţii iarăşi nici o semnificaţie.

Soluţia mai cuprinzătoare [6]) ni se pare a fi aceasta:

Plecînd de la ideea combaterii literaturii cavalereşti (exemplele nu-i lipseau), scriitorul porneşte la lucru. Pe măsura ce fabula se dezvoltă cuprinzînd diferite aspecte ale vieţii spaniole contemporane, scriitorul se aliază conştient cu ideile eroului său încît observîndu-se îndeajuns mascat de extravaganţele comice ale personajului, reacţionează împotriva societăţii vremii lui pe toate planurile. În felul acesta cartea sa devine un for de judecată prin care trec pe rînd şi ies iremediabil condamnaţi de istorie: monarhul, guvernatorii, cîrmuitorii legii, slujitorii Domnului etc. Alături de ei îşi arată plăgile vechi şi recente norodul obijduit de la oraşe şi de la ţară. Simpatia scriitorului se îndreaptă larg spre acesta.

Şt. Cuciureanu

---

6) Cfr. şi studiul lui Derjavin la traducerea lui *Don Quijote* în limba rusă (1952).

E R A T A

Pagina	Rîndul	În loc de	Se va citi	Greşeala
7	nota 18	ibid.	I. I. Leapuşkin, op. cit.	autorului
23	+21	care şi	care•şi	redacţiei
23	+21	păstrează	păstraseră	autorului
27	+24	îndepărtează	îndepărtarea	,,
29	— 1	p. 5	p. 21—22	,,
33	+18	EE	DE	tipografiei
33	+19	L'ANNÉ	L'ANNÉE	,,
41	+ 1	susţine el	—	autorului
153	—16	1856	1850	,,
156		nota 77 se va citi	78, iar nota 78 se va citi 77	,,
160	— 9	nationaliste	rationaliste	,,
163	— 6	este opacă	nu este opacă	,,
171	—19	poemul	poetul	,,
171	— 2	leagă două	leagă cele două	,,
189	— 3	de	le	redacţiei
196	— 5	Nistriţei	Bistriţei	autorului
206	—19	acest	alt	,,
239	— 1	dept	adept	tipografiei
240	— 2	entuzismează	entuziasmează	autorului
263	— 4	descriminare	discriminare	,,
2?5	+24	dintre	între	,,
323	+23	Angcel	Anghel	redacţiei
341	— 7	Brockelhanc	Brockelbanc	autorului
344	+ 5	diminare	diminuare	,,
362	+19	poate	pot	,,
364	+18	art. 20	art. 20'	,,
373	+11	art. 80	art. 20	redacţiei
378	+ 9	résiliaton	résiliation	tipografiei
378	+12	se rattachant	se rattachent	autorului
391	+20	cesionează	cedează	,,

INTREPRINDEREA POLIGRAFICĂ
IAŞI